תנ״ך · אחרונים · כלי יקר · תורה

כלי יקר על שמות

רבי שלמה אפרים מלונטשיץ

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

כלי יקר על שמות

רבי שלמה אפרים מלונטשיץ

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/כלי-יקר-על-שמות/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פרק ב 13
פרק ג 15
פרק ד 23
פרק ו 25
פרק ז 35
פרק ח 40
פרק ט 41
פרק י 45
פרק יא 53
פרק יב 55
פרק יג 65
פרק יד 74
פרק טו 78
פרק טז 88
פרק יז 91
פרק יח 94
פרק יט 102
פרק כ 108
פרק כא 126
פרק כב 143
פרק כג 146
פרק כד 147
פרק כה 149
פרק כו 165
פרק כז 169
פרק כח 173
פרק ל 184
פרק לא 194
פרק לב 196
פרק לג 206

פרק לד 211
פרק לה 211
פרק לח 219
פרק לט 224
פרק מ 226

פרק א

פסוק א

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיְמָה. הוֹסִיף וְי"ו בְּמִלַּת "וְאֵלֶּה", גַּם אָמַר מִתְּחִלָּה "הַבָּאִים" לְשׁוֹן הֹוֶה, וְאַחַר כָּךְ אָמַר "אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ" לְשׁוֹן עָבָר, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר לְמַעְלָה (בראשית נ כו) "וַיִּישֶׂם בָּאָרוֹן בְּמִצְרָיִם", וְאַחֲרֵי מוֹת יוֹסֵף לֹא הָיוּ פְּנֵי הַמִּצְרִים עִם יִשְׂרָאֵל כִּתְמוֹל שִׁלְשׁוֹם, וְהָיוּ מַרְגִּישִׁים אָז הַבִּיאָה לְמִצְרַיִם כְּאִלּוּ בָּאוּ בַּפַּעַם הַהוּא לְמִצְרַיִם. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְאֵלֶּה" מוֹסִיף עַל עִנְיָן רִאשׁוֹן, שֶׁמִּצַּד מִיתַת יוֹסֵף דּוֹמֶה כְּאִלּוּ עַכְשָׁיו הֵמָּה בָּאִים. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם, אַף עַל פִּי שֶׁיּוֹסֵף מֵת, הִנֵּה יַעֲקֹב לֹא מֵת, לְכָךְ נֶאֱמַר "אֵת יַעֲקֹב", שֶׁהָיוּ עֲדַיִן עִם יַעֲקֹב וּזְכוּתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב עָמַד לָהֶם, וּזְכוּת מָה שֶׁהָיוּ גְּדוּרִים מֵעֲרָיוֹת וְלֹא רָצוּ לִשָּׂא מִן הַמִּצְרִיּוֹת שְׁטוּפֵי זִמָּה, וְנָשְׂאוּ נָשִׁים כֻּלָּם קֹדֶם בּוֹאָם לְמִצְרַיִם, זֶהוּ שֶׁאָמַר "אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ".

וְהַמְפָרְשִׁים אָמְרוּ (רבינו בחיי א) "אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ", אִישׁ זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אִישׁ מִלְחָמָה" (שמות טו), וּבֵיתוֹ – וּבֵית דִּינוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות יג כא) "וַה' הוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם", הוּא וּבֵית דִּינוֹ (זהר דף מו). וּמַה עִנְיַן בֵּית דִּינוֹ לְכָאן? וְנִרְאֶה שֶׁבָּא לְהַבְטִיחָם שֶׁיִּתְקַיְּמוּ בָּהֶם "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי" (בראשית טו יד). עַל כֵּן בָּאוּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּבֵית דִּינוֹ עִמָּהֶם לְהַבְטִיחָם כִּי ה' נִלְחָם לָהֶם בְּמִצְרַיִם.

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לְהוֹדִיעַ חִבָּתָן שֶׁנִּמְשְׁלוּ לַכּוֹכָבִים כוּ'. יֵשׁ אוֹמְרִים כִּי הַכּוֹכָב אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ נִרְאֶה בַּיּוֹם, מַכָּל מָקוֹם הוּא בְּנִמְצָא גַּם בַּיּוֹם, כָּךְ הַצַּדִּיק לָעוֹלָם הַבָּא שֶׁנִּמְשַׁל לַיּוֹם, יֵשׁ לוֹ מְצִיאוּת וְאֵינוֹ נִרְאֶה וְאֵינוֹ אָבֵד כִּי אִם לְדוֹרוֹ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְהֵפֶךְ, כִּי הַכּוֹכָב אֵינוֹ נִרְאֶה כִּי אִם בַּלַּיְלָה, כָּךְ אוֹר הַצַּדִּיק זוֹרֵחַ אַחַר הֶעֱרֵב שִׁמְשׁוֹ, כִּדְאִיתָא (קהלת יב, ב) "עַד אֲשֶׁר לֹא תֶחְשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ" וְגוֹ'. וְלִי נִרְאֶה, לְפִי שֶׁכָּל עִקַּר שֵׁם טוֹב שֶׁל אָדָם אֵינוֹ נִכָּר כִּי אִם אַחַר מוֹתוֹ, כִּי בְּחַיָּיו אֵין הַדָּבָר יָדוּעַ אִם יִשָּׁאֵר בְּצִדְקָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שם ד, ב) "וְשַׁבֵּחַ אֲנִי אֶת הַמֵּתִים", כִּי בְּחַיָּיו אֵין מָקוֹם לְסִפּוּר שִׁבְחוֹ, כִּי מִי יוֹדֵעַ אִם יִשָּׁאֵר בְּצִדְקָתוֹ. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וְיוֹסֵף הָיָה בְּמִצְרָיִם", פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁבָּא לְהוֹדִיעַ צִדְקָתוֹ שֶׁעָמַד בְּצִדְקָתוֹ מִתְּחִלָּה וְעַד סוֹף, כִּי סוֹף כָּל דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע, עַל כֵּן סִפֵּר שִׁבְחוֹ אַחַר "וַיִּישֶׂם בָּאָרוֹן בְּמִצְרָיִם" (בראשית נ, כו). וּבָזֶה נִמְשְׁלוּ לַכּוֹכָבִים הַנִּרְאִים אַחַר שְׁקִיעַת הַחַמָּה, כָּךְ אַחַר הֶעֱרֵב שִׁמְשׁוֹ שֶׁל אָדָם נִרְאֶה צִדְקָתוֹ אִם נִשְׁאַר בּוֹ עַד סוֹפוֹ. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (דניאל יב, ג) "וּמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים כַּכּוֹכָבִים לְעוֹלָם וָעֶד", כִּי הַמַּצְדִּיק רַבִּים אֵין חֵטְא בָּא לְיָדוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה הוּא בְּגֵהִנֹּם וְתַלְמִידוֹ בְּגַן עֵדֶן (יומא פז.), וּבוֹ מִלְּתָא דְּפִסְיקָא שֶׁאוֹרוֹ

מַזְהִיר כַּכּוֹכָבִים לְעוֹלָם וָעֶד אַף אַחֲרֵי מוֹתוֹ. אֲבָל מִי שֶׁאֵינוֹ מַצְדִּיק רַבִּים, אֵינוֹ מִלְּתָא דִּפְסִיקָא שֶׁיִּשָּׁאֵר בְּצִדְקוֹ לְעוֹלָם.

וּמַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עיין שמות רבה א, ג) שֶׁנִּמְשְׁלוּ לַכּוֹכָבִים שֶׁמַּכְנִיסָן וּמוֹצִיאָן בְּמִסְפָּר, יֵשׁ קְצָת רֶמֶז לָזֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "הַבָּאִים" לְשׁוֹן הֹוֶה, וּכְתִיב "אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ" לְשֶׁעָבַר, לְפִי שֶׁמְּדַבֵּר בִּשְׁנֵי בְּיאוֹת: אַחַת בְּבוֹאָם לְמִצְרַיִם "אֵת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ" כְּבָר בָּאוּ, אוֹתָהּ בְּיאָה רִאשׁוֹנָה הָיְתָה אֵת יַעֲקֹב, גַּם כָּל אִישׁ בָּא עִם בֵּיתוֹ אִשְׁתּוֹ. אֲבָל עַכְשָׁיו שָׁרָצָה לְדַבֵּר מִמִּיתָתָם, כִּי זֶה נִקְרָא גַּם כֵּן בְּיאָה וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ עַכְשָׁיו בָּאוּ, מֵאַחַר שֶׁמֵּתוּ שָׁם וַיִּשָּׁאֲרוּ שָׁמָּה, וְזוֹ בְּיאָה שְׁנִיָּה בַּהֹוֶה. אֲבָל לֹא עִם יַעֲקֹב, כִּי הֵמָּה מֵתוּ וְיַעֲקֹב לֹא מֵת. גַּם בְּיאָה זוֹ אֵינָהּ "אִישׁ וּבֵיתוֹ" יַחַד, כִּי אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו אֵינָן מְלַוִּין אוֹתוֹ כִּי אִם עַד הַקֶּבֶר, כִּדְאִיתָא בְּמָשָׁל בְּפִרְקֵי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר (פרק לד). עַל כֵּן אֵינָהּ "אִישׁ וּבֵיתוֹ". וּמִזֶּה רָאָיָה שֶׁמְּדַבֵּר בִּכְנִיסָה וִיצִיאָה, כִּי שְׁנֵיהֶם נִקְרָאוּ בְּיאָה.

וְעִנְיַן הַמִּסְפָּר הוּא, לְהוֹדִיעַ מַעֲלָתָן, כִּי כָל דָּבָר חָשׁוּב יֵשׁ לוֹ מִסְפָּר, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' יִתְבָּרַךְ פָּרָשַׁת כִּי תִשָּׂא (שמות ל:יב), וְעַל מַעֲלַת הַצַּדִּיק שֶׁמֵּת כְּתִיב (תהלים נו:ט) "נֹדִי סָפַרְתָּ אָתָּה, שִׂימָה דִמְעָתִי בְנֹאדֶךָ, הֲלֹא בְּסִפְרָתֶךָ", וּפָסוּק זֶה דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קה:) עַל הַמּוֹרִיד דְּמָעוֹת עַל אָדָם כָּשֵׁר. וּמִכָּל מָקוֹם, מַה שֶּׁאָמַר "הֲלֹא בְּסִפְרָתֶךָ" צָרִיךְ בֵּאוּר. וְנִרְאֶה שֶׁרָצָה לְהָבִיא מוֹפֵת עַל מַעֲלַת הַצַּדִּיק שֶׁמֵּת, שֶׁאֵינוֹ דָּבָר אָבֵד וְיֵשׁ בּוֹ מַמָּשׁוּת, וְאָמַר: הֲלֹא הַמָּה בְּסִפְרָתֶךָ, כִּי אַתָּה מַכְנִיסָן בְּמִסְפָּר, עַל כֵּן אֲנִי מְבַקֵּשׁ שֶׁתִּסְפֹּר גַּם נְדִידוֹתַי וְתָשִׂים דִּמְעָתִי בְּנֹאדֶךָ לְמִשְׁמֶרֶת.

פסוק ב

רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן וְגוּ'. פֵּרֵט כָּאן שְׁמוֹתָם, עַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ (ויקרא רבה לב, ה) בִּזְכוּת אַרְבָּעָה דְּבָרִים נִגְאֲלוּ אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם: בִּזְכוּת שֶׁלֹּא שִׁנּוּ אֶת שְׁמָם, וְאֶת לְשׁוֹנָם, וְשֶׁהָיוּ גְּדוּרִין מֵעֲרָיוֹת, וְלֹא הָיוּ בָהֶם דַּלְטוֹרִין כּוּ'. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר הוּא כִּדְמַסִּיק בַּיַלְקוּט פָּרָשָׁה זוֹ, שֶׁכָּל שְׁמוֹת הַשְׁבָטִים נִקְרְאוּ עַל שֵׁם הַגְּאֻלָּה: רְאוּבֵן — "רָאֹה רָאִיתִי אֶת עֳנִי עַמִּי" (שמות ג, ז). שִׁמְעוֹן — עַל שֵׁם "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם" (שמות ב, כד), וְכֵן כֻּלָּם. וּלְפִי זֶה, אִם הָיוּ מְשַׁנִּים אֶת שְׁמָם, לֹא הָיָה לָהֶם רֹשֶׁם עַל הַגְּאֻלָּה וְלֹא הָיוּ רְאוּיִין לְהִגָּאֵל, אַחַר שֶׁהֶחֱלִיפוּ אֶת שְׁמוֹתָם הַמּוֹרִים עַל הַגְּאֻלָּה וְקוֹרֵא לָהֶם שֵׁם חָדָשׁ אֲשֶׁר אֵין בּוֹ הוֹרָאָה עַל הַגְּאֻלָּה. אוֹ הָיָה לָהֶם שִׁנּוּי הַשֵּׁם סִבָּה לְהִתְיָאֵשׁ מִן הַגְּאֻלָּה, וְלֹא הָיוּ מְבַקְּשִׁים אֶת פְּנֵי ה' עַל הַגְּאֻלָּה וְעַל הַתְּמוּרָה.

וּכְמוֹ כֵן אִלּוּ הָיוּ מְשַׁנִּים אֶת לְשׁוֹנָם, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיוּ מְשַׁנִּים אֶת שְׁמָם, מִכָּל מָקוֹם לֹא הָיָה שְׁמָם מוֹרֶה עַל הַגְּאֻלָּה, כִּי דַּוְקָא בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ מוֹרֶה "רְאוּבֵן" עַל שֵׁם "רָאֹה רָאִיתִי

עֲנִי עַמִּי" (שמות ג, ז), וְ"שִׁמְעוֹן" עַל שֵׁם "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים" (שמות ב, כד), אֲבָל בְּלָשׁוֹן אַחֵר אֵין שֵׁם "רְאוּבֵן" מוֹרֶה עַל "רָאֹה רָאִיתִי", וְכֵן כֻּלָּם. וּבִזְכוּת שֶׁהָיוּ גְּדוּרִין מֵעֲרָיוֹת, עַל כֵּן לֹא הָיוּ רְאוּיִין לִהְיוֹת בֵּין הַמִּצְרִים שְׁטוּפֵי זִמָּה, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (יחזקאל כג, כ) "וְזִרְמַת סוּסִים זִרְמָתָם". וּלְפִי שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם לָשׁוֹן הָרָע וְהָיָה פָּקוּד אֶצְלָם "וְשָׁאֲלוּ אִשָּׁה מֵאֵת רְעוּתָהּ" (שמות ג, כב), עַל כֵּן נִגְאֲלוּ, כִּי אִלּוּ לֹא הָיָה הַדָּבָר פָּקוּד, לֹא הָיוּ מַשְׁאִילִים לָהֶם כְּלוּם, וְאָז לֹא הָיָה אֶפְשָׁר לְגָאֳלָם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמַר אוֹתוֹ זָקֵן – "וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם" (בראשית טו, יג) קִיֵּם בָּהֶם, "וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל" (בראשית טו, יד) לֹא קִיֵּם בָּהֶם. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", כִּי אַף עַל פִּי שֶׁמֵּת יוֹסֵף וְהָיָה הַשִּׁעְבּוּד קָרוֹב לָבֹא, מִכָּל מָקוֹם רִשָּׁם הַגְּאֻלָּה נִשְׁאַר קַיָּם, כִּי אִלּוּ שְׁמוֹתָם עִמָּהֶם בָּאוּ לְשֶׁעָבַר, וְעִמָּהֶם הֵמָּה הַבָּאִים גַּם עַכְשָׁיו, כִּי לֹא נִשְׁתַּנּוּ שְׁמוֹתָם. וְזֶה רְאָיָה שֶׁגַּם לְשׁוֹנָם לֹא שִׁנּוּ, דְּאִם לָא כֵן אֵין נַפְקוּתָא בְּמַה שֶּׁלֹּא שִׁנּוּ שְׁמוֹתָם.

אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ. שֶׁהָיוּ גְּדוּרִים מֵעֲרָיוֹת, כִּי כָּל אֶחָד דָּבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְלֹא בְּאַחֶרֶת. וְעוֹד, שֶׁנִּשְׂאוּ לָהֶן נָשִׁים קֹדֶם שֶׁבָּאוּ מִצְרַיְמָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׂאוּ נָשִׁים מִן הַמִּצְרִיּוֹת שְׁטוּפֵי זִמָּה. וְאַחַר כָּךְ פֵּרַט רְאוּבֵן, שִׁמְעוֹן כּוּ', כִּי אִלּוּ הַשֵּׁמוֹת מוֹרִים עַל הַגְּאֻלָּה.

פסוק ה

וַיְהִי כָּל נֶפֶשׁ. קְרָא לְשִׁבְעִים נְפָשׁוֹת נֶפֶשׁ אֶחָד, לִרְמֹז שֶׁהָיָה שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם מִתּוֹךְ שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם לָשׁוֹן הָרָע וְדֶלְטוֹרִין, כְּאִישׁ אֶחָד שֶׁלִּבָּא לְפוּמָּא לֹא גָּלֵי, כָּךְ הָיָה הַדָּבָר פָּקוּד אֶצְלָם כָּל שְׁנֵים עָשָׂר חוֹדֶשׁ. וְאוּלַי שֶׁגַּם מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר "יֹצְאֵי יֶרֶךְ יַעֲקֹב", לוֹמַר לְךָ מַה יֶּרֶךְ בַּסֵּתֶר, אַף אֶצְלָם הָיָה הַדָּבָר בַּסֵּתֶר.

פסוק ז

וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ. לְפִי שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר שֶׁיּוֹסֵף מֵת וְכָל אֶחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא, אֲבָל מִיתַת יַעֲקֹב לֹא הִזְכִּיר, לְפִי שֶׁיַּעֲקֹב לֹא מֵת, וְזֶה הַזְּכוּת, שֶׁהָיוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, הָיָה קַיָּם לְעוֹלָם. עַל כֵּן אָמַר "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל" מִצַּד הֱיוֹתָם בָּנָיו שֶׁל יִשְׂרָאֵל "פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ" וְגוֹ'. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" וְלֹא "בְּנֵי יַעֲקֹב", לְפִי שֶׁשֵּׁם יַעֲקֹב גּוּפָנִי וְיִשְׂרָאֵל רוּחָנִי, כִּי כְּבָר נִסְתַּלֵּק הַחֻמְרִיּוּת מִן יַעֲקֹב.

וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד מְאֹד. הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "מְאֹד מְאֹד", מַהוּ "בִּמְאֹד"? אֶלָּא שֶׁרָצָה לְהוֹרוֹת שֶׁנַּעֲשׂוּ עֲשִׁירִים גַּם בְּמָמוֹן, שֶׁנִּקְרָא "מְאֹד", כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ו, ה) "וּבְכָל מְאֹדֶךָ". זֶה שֶׁאָמַר "וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד" – הַיְינוּ בְּמָמוֹן שֶׁנִּקְרָא "מְאֹד", בְּאוֹתוֹ "מְאֹד" נִתְעַצְמוּ "מְאֹד". וּלְפִיכָךְ חָשַׁב פַּרְעֹה לַהֲבִיאָם לִידֵי עֹנִי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות א, יא) "וַיָּשִׂימוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים", כִּי עַל יְדֵי הַמַּס שֶׁיִּתְּנוּ יָבוֹאוּ לִידֵי עֹנִי. וְעַל כֵּן נֶעֱנַשׁ פַּרְעֹה, כִּי הַבִּנְיָן גָּרַם לוֹ

לְהִתְמַסְכֵּן, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות א, יא) "וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפַרְעֹה", וּכְאֶמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יבמות סג.) "הָעוֹסֵק בְּבִנְיָן מִתְמַסְכֵּן".

וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם. הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר הָאָרֶץ מֵהֶם, מַהוּ אֹתָם? אֶלָּא שֶׁהָאָרֶץ גָּרְמָה לָהֶם לִפְרוֹת וְלִרְבּוֹת, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ לְמַעְלָה עַל פָּסוּק "וַיִּדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ" (בראשית מח טז), בְּקִרְבָּהּ מַמָּשׁ, כְּאָמְרוּ רז"ל (שמות רבה א יב) שֶׁהָיוּ הַמִּצְרִים מְבַקְּשִׁים לְהָרְגָם וְנַעֲשָׂה לָהֶם נֵס וְנִבְלְעִין בַּקַּרְקַע, וְהָיוּ חוֹרְשִׁים עַל גַּבָּם, וְאַחַר כָּךְ מְבַצְבְּצִים וְעוֹלִין, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל טז ז) "רְבָבָה כְּצֶמַח הַשָּׂדֶה נְתַתִּיךְ" כוּ'. וּלְפִי זֶה, אִלְמָלֵא לֹא הָיְתָה הָאָרֶץ מְכַסָּה אוֹתָם, לֹא הָיוּ רַבִּים כָּל כָּךְ, וְאִם כֵּן הָאָרֶץ גָּרְמָה לָהֶם שֶׁהָיוּ מְלֵאִים כָּל כָּךְ. לְכָךְ לֹא אָמַר שֶׁהֵם הָיוּ מְמַלְּאִים אֶת הָאָרֶץ, אֶלָּא הָאָרֶץ הָיְתָה מְמַלְּאָה אוֹתָם. וְנוֹכַל לְפָרֵשׁ עוֹד לְשׁוֹן "וַיִּשְׁרְצוּ", שֶׁאַחַר שֶׁמֵּת יוֹסֵף וְכָל אֶחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא, הַצַּדִּיקִים שֶׁהָיוּ מְגִינִים עֲלֵיהֶם, מֵאָז נַעֲשׂוּ שְׁפָלִים כִּשְׁרָצִים זוֹחֲלֵי עָפָר בְּעֵינֵי הַמִּצְרִים, לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיִּשְׁרְצוּ".

פסוק ח

וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם וְגוֹ'. לְשׁוֹן קִימָה לֹא מָצִינוּ בְּמֶלֶךְ, כִּי הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר וַיִּמְלֹךְ מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם, מַהוּ וַיָּקָם? וְנִרְאֶה לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן קִימָה שַׁיָּךְ בְּמִי שֶׁקָּם עַל רֵעֵהוּ לְהָרַע לוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ד ח) "וַיָּקָם קַיִן עַל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ". וּכְתִיב (דברים כב כו) "כִּי כַאֲשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רֵעֵהוּ וּרְצָחוֹ נֶפֶשׁ", כְּךָ מֶלֶךְ עָרִיץ זֶה עַל יְדֵי הַתַּחְבּוּלוֹת אֲשֶׁר חִשֵּׁב לַעֲשׂוֹת לְיִשְׂרָאֵל נֶגֶד רְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ, אַף עַל פִּי שֶׁרָאָה כִּי ה' עִמָּהֶם בְּמָה שֶׁהָיוּ פָּרִים וְרַבִּים שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הָעוֹלָם, מִכָּל מָקוֹם רָצָה לְהִתְחַכֵּם לוֹ יִתְבָּרַךְ, וְעַל יְדֵי זֶה גָּרַם שֶׁהֵשִׁיב ה' עָמָלָם בְּרֹאשָׁם עַל יְדֵי הַמַּכּוֹת עֶבְרָה וַזַעַם אֲשֶׁר שָׁלַח ה' בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות י ז) "הֶטֶרֶם תֵּדַע כִּי אָבְדָה מִצְרַיִם", וּמִתּוֹךְ זֶה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הוּא קָם עֲלֵיהֶם לְהָבִיא עַל הַמִּצְרִים כָּל הַמַּכּוֹת הָהֵמָּה.

וְאָמַר **"אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף"**, כִּי לֹא יָדַע מַה שֶּׁקָּרָה לְיוֹסֵף, כִּי אֶחָיו הָיוּ מִשְׁתַּדְּלִים בְּכָל עֹז לְהַאֲבִידוֹ וּלְבַטֵּל חֲלוֹמוֹתָיו, וְלֹא הוֹעִילוּ לָהֶם כָּל נִכְלֵיהֶם אֲשֶׁר נִכְּלוּ, כִּי רְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ הָיָה עִם יוֹסֵף לְגַדְּלוֹ, וּדְבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם לְעוֹלָם (ישעיהו מ:ח). כְּךָ פַּרְעֹה אָמַר "פֶּן יִרְבֶּה" (שמות א:י) נֶגֶד רְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ שֶׁאָמַר "כֵּן יִרְבֶּה" (שמות א:יב), וְחָשַׁב מַחֲשָׁבוֹת עֲלֵיהֶם וְלֹא עָלְתָה בְּיָדוֹ, כַּאֲשֶׁר לֹא עָלְתָה בְּיַד אֲחֵי יוֹסֵף. וּבְכָל מַה שֶּׁהָיָה קָם עַל יִשְׂרָאֵל, אוֹתָהּ קִימָה הָיְתָה עַל הַמִּצְרִים, וְעַל קָדְקֳדָם חֲמָתוֹ יֵרֵד.

פסוק ט

הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ. הוֹסִיף מִלַּת "עַם", כִּי הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "הִנֵּה בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". גַּם מַה שֶּׁכָּתוּב "וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ" (שמות א:ט), וְכִי עִם כָּל הָעָם דִּבֵּר? הֲוָה לֵיהּ

לְמֵימַר "וַיֹּאמֶר אֶל שָׂרָיו וַחֲכָמָיו". אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם פַּרְעֹה, שֶׁלֹּא יִתְּכֵן שֶׁיִּהְיוּ שְׁנֵי עַמִּים מִתְנַגְּדִים דְּרִים בְּמְדִינָה אַחַת. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ" – בִּשְׁבִיל עַמּוֹ, לוֹמַר: כִּי אַתֶּם עַם מְיֻחָד בָּאָרֶץ, וְהִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל – כִּי גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִנֵּה הִנָּם נַעֲשׂוּ לְעַם גַּם הֵמָּה, בִּזְמַן מוּעָט נַעֲשׂוּ עַם רַב. אַף עַל פִּי שֶׁעֲדַיִן אֵינָן רַבִּים מִמֶּנּוּ, מִכָּל מָקוֹם הוּא עָצוּם מִמֶּנּוּ, גִּבּוֹרִים בַּטֶּבַע. כִּי כָל תְּאוֹמִים דְּרָכָם לִהְיוֹת חַלָּשִׁים בַּטֶּבַע, וְכָאן נוֹלְדוּ שִׁשָּׁה בְּכֶרֶס אֶחָד וְאַף עַל פִּי כֵן הֵם עֲצוּמִים בַּטֶּבַע יוֹתֵר מִמֶּנּוּ. לְפִיכָךְ "הָבָה נִתְחַכְמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה" (שמות א:י) – שֶׁנּוֹסֵף עַל גְּבוּרָתָם בַּטֶּבַע, יִהְיוּ גַּם כֵּן רַבִּים מִמֶּנּוּ. וְאַף עַל פִּי שֶׁבְּמִלַּת "יִרְבֶּה" עֲדַיִן אֵינוֹ מְבֹאָר שֶׁהָיוּ רַבִּים יוֹתֵר מֵהֶם, מִכָּל מָקוֹם חָזַר וּבֵאֵר דְּבָרָיו אַחַר כָּךְ וְאָמַר "וְהָיָה כִּי תִקְרֶאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם הוּא עַל שׂנְאֵינוּ" (שמות א:י) – וּכְאִלּוּ אָמַר "וְנוֹסַף גַּם הוּא עָלֵינוּ". רְצוֹנוֹ לוֹמַר, כְּבָר הֵמָּה עֲצוּמִים מִמֶּנּוּ, וְאִם יִרְבּוּ עוֹד, אָז יִהְיוּ גַּם נוֹסָפִים עָלֵינוּ. וּמִלַּת "גַּם" קָאֵי עַל הַגְּבוּרָה. וּמַה שֶּׁאָמַר "עַל שׂנְאֵינוּ" – כְּמִי שֶׁתּוֹלֶה קִלְלָתוֹ בְּשׂוֹנְאָיו, וְאָמַר שֶׁיִּהְיוּ רַבִּים עַל שׂוֹנְאֵינוּ. וְעִקַּר כַּוָּנָתוֹ לוֹמַר שֶׁיִּהְיוּ רַבִּים עָלֵינוּ, וְלֹא רָצָה לוֹמַר "עָלֵינוּ" לְתְלוֹת הַקִּלְלָה בְּעַצְמוֹ, וְתָלָה בְּשׂוֹנְאָיו לוֹמַר שֶׁיִּהְיוּ רַבִּים וְנוֹסָפִים עַל שׂנְאֵינוּ. אַף עַל פִּי שֶׁלְּעִנְיַן הַגְּבוּרָה תָּלָה בְּעַצְמוֹ וְאָמַר "וְעָצוּם מִמֶּנּוּ", לְפִי שֶׁזֶּה כְּבָר הָיָה. אֲבָל הָרִבּוּי שֶׁעָתִיד לִהְיוֹת לֹא רָצָה לְתְלוֹת בְּעַצְמוֹ.

וּלְפִי שֶׁרז"ל דְּרָשׁוּ (שמות רבה א ט) "הָבָה נִתְחַכְמָה לוֹ" – לְמוֹשִׁיעַן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, נְרָאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁגַּם תֵּבַת "מִמֶּנּוּ" קָאֵי עַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּדֶרֶךְ שֶׁדָּרְשׁוּ (סוטה לה.) בַּפָּסוּק "כִּי חָזָק הוּא מִמֶּנּוּ" (במדבר יג לא) – כְּבָיְכוֹל אֲפִילּוּ בַּעַל הַבַּיִת אֵין יָכוֹל לְהוֹצִיא כֵּלָיו מִשָּׁם. כֵּן "וְעָצוּם מִמֶּנּוּ" מוּסָב עַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְנו"ן שֶׁל "מִמֶּנּוּ" בְּחוֹלָם, וְרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁכָּל חָזְקוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל נִמְשָׁךְ לוֹ מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ, דְּהַיְנוּ מִמְּקוֹר יִשְׂרָאֵל, לְפִיכָךְ "הָבָה נִתְחַכְמָה לוֹ" – לִמְקוֹרָם, דְּהַיְנוּ לְמוֹשִׁיעָן.

אוֹ יֹאמַר "וְעָצוּם מִמֶּנּוּ" מַמָּשׁ. כִּי הֵם עֲצוּמִים מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ, כִּדְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מוֹעֵד קָטָן טז:) אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אֲנִי מוֹשֵׁל בַּכֹּל, וּמִי מוֹשֵׁל בִּי? הַצַּדִּיק, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל ב כג, ג) "צַדִּיק מֹשֵׁל יִרְאַת אֱלֹהִים", שֶׁאֲנִי גּוֹזֵר גְּזֵרָה וְהַצַּדִּיק מְבַטְּלָהּ. וּבְוַדַּאי עִקַּר כֹּחָם וְעֹצֶם יָדָם בַּעֲבוּר שֶׁהֵם דְּבֵקִים בְּמִצְוֹתָיו וְתוֹרוֹתָיו יְנִצְרוּ. עַל כֵּן "הָבָה נִתְחַכְמָה לוֹ" לָתֵת רֶוַח בֵּין הַדְּבֵקִים, כִּי עַל יְדֵי שֶׁנַּעֲשֶׂה אוֹתָם רָעִים וְחַטָּאִים לַה', סָר כֹּחָם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים בַּפָּסוּק "וַיְרֵעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים וַיְעַנּוּנוּ" (דברים כו, ו), כִּי הָוֶה לֵיהּ לְמֵימַר "וַיָּרֵעוּ לָנוּ הַמִּצְרִים", אֶלָּא נָקַט "אֹתָנוּ" לוֹמַר שֶׁהַמִּצְרִים עָשׂוּ אוֹתָנוּ רָעִים וְחַטָּאִים לַה', וְעַל יְדֵי זֶה "וַיְעַנּוּנוּ".

וְהִנֵּה דִּבְרֵי הַמְפָרְשִׁים אֱמֶת, שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם רָעִים וְחַטָּאִים כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בִּיחֶזְקֵאל (יחזקאל כ ה-ז) "וָאוֹדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְגוֹ', אִישׁ שִׁקּוּצֵי עֵינָיו הַשְׁלִיכוּ" וְגוֹ'. אַךְ בַּתּוֹרָה לֹא מָצִינוּ רֶמֶז בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה לָזֶה. עַל כֵּן נִרְאֶה לִי פְּסוּק זֶה הָאוֹמֵר "הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ", הַיְינוּ בְּנִכְלֵיהֶם אֲשֶׁר נִכְלוּ לָהֶם לְהַחֲטִיאָם. "וַיָּשִׂימוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים" – לְהַעֲלוֹת מַס לְכָמֵרֵי עֲבוֹדָה זָרָה, כִּי זֶה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ עָבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת כִּי תָבוֹא בַּפָּסוּק "וַעֲבַדְתָּם שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים" (כח סד).

לְכָךְ נֶאֱמַר "לְמַעַן עַנּוֹתוֹ בְּסִבְלֹתָם", דּוֹמֶה מַמָּשׁ לְמָה שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּרֵעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים וַיְעַנּוּנוּ" (דברים כו ו), שֶׁעַל יְדֵי שֶׁעָשׂוּ אוֹתָנוּ רָעִים וְחַטָּאִים מָצְאוּ מָקוֹם לְ"וַיְעַנּוּנוּ", כִּי אָז יָכְלוּ לָנוּ. כָּךְ אָמַר כָּאן "וַיָּשִׂימוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים" לִתֵּן מַס לַעֲבוֹדָה זָרָה "לְמַעַן עַנֹּתוֹ", כִּי נִמְשָׁךְ מִזֶּה שֶׁיּוּכְלוּ לְעַנּוֹתָם בְּסִבְלֹתָם עַל יְדֵי שֶׁסָּר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם כְּשֶׁיָּסוּרוּ מֵאֲחֲרֵי ה'.

וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה נֶאֱמַר "וַיַּעֲבִידוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ", כִּי כָּל פָּסוּק זֶה נִרְאֶה מְיֻתָּר, וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁרָמַז בָּזֶה שֶׁעַל יְדֵי שֶׁהִטִּילוּ עֲלֵיהֶם שָׂרֵי מִסִּים דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הֶעֱבִידוּם לַעֲבוֹדָה זָרָה. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיַּעֲבִידוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ", שֶׁהֶעֱבִידוּם לַעֲבוֹדָה זָרָה מִתְּחִלָּה בְּפֶה רַךְ עַל יְדֵי הַסָּתָה וּפִתּוּי, וְאַחַר כָּךְ בְּפָרֶךְ לַעֲבוֹדָה מַמָּשׁ עַל יְדֵי הֶכְרֵחַ. לְפִיכָךְ "וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם", כִּי אֲצֶל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נֶאֱמַר (דברים ל כ) "כִּי הוּא חַיֶּיךָ" וְגוֹ', וְעַל יְדֵי שֶׁסָּרוּ מֵאַחֲרֵי ה' מָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם "בַּעֲבֹדָה קָשָׁה", הַיְינוּ בַּעֲבוֹדָה זָרָה שֶׁהִיא קָשָׁה וְרָעָה. וְאַחַר כָּךְ אָמַר "בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים וּבְכָל עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה" – הֲרֵי סְתָם עֲבוֹדָה בַּשָּׂדֶה אֱמוּרָה, וְאַחַר כָּךְ אָמַר "אֵת כָּל עֲבֹדָתָם", הַיְינוּ גַּם עֲבוֹדָה שֶׁבָּעִיר. וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם "וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה"? אֶלָּא שֶׁרָמַז עַל שֶׁטִּמְאוּם בְּגִלּוּלֵיהֶם בַּעֲבוֹדוֹת זָרוֹת וְקָשׁוֹת כָּאֵמוּר. וּלְפִי שֶׁהָיוּ בִּכְלַל מַחֲטִיאֵי הָרַבִּים שֶׁאֵין מַסְפִּיקִין בְּיָדָם לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה, עַל כֵּן הִקְשָׁה ה' אֶת לֵב פַּרְעֹה וַעֲבָדָיו. וּבָזֶה הוּתַר הַסָּפֵק אֲשֶׁר נִתְחַבְּטוּ בּוֹ הָרִאשׁוֹנִים בְּעִנְיַן קְשִׁוי לֵב פַּרְעֹה.

פסוק יב

וַיָּקֻצוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י כְּקוֹצִים הָיוּ בְּעֵינֵיהֶם, וְרָצָה לוֹמַר שֶׁיִּשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ בְּעֵינֵיהֶם לְקוֹץ מַכְאִיב וּלְסִלּוֹן מַמְאִיר. וְאֵין הַלָּשׁוֹן מַשְׁמַע כָּךְ, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר "מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", וְאֵיךְ הָיוּ יִשְׂרָאֵל קוֹצִים מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל? וְעוֹד "וַיָּקֻצוּ" בְּשׁוּרֶק לְשׁוֹן נִפְעָל, וּמִזֶּה נִרְאֶה שֶׁקָּאֵי עַל הַמִּצְרִים וְלֹא עַל יִשְׂרָאֵל. וְאִם רָצָה לוֹמַר שֶׁהָיָה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ נִכְנְסוּ הַקּוֹצִים בְּגוּפָם, הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וַיָּקֻצוּ מִן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". עַל כֵּן נִרְאֶה לִי שֶׁהַמִּצְרִים נִמְשְׁלוּ בְּעֵינֵי עַצְמָם לְקוֹצִים, כִּי מִדֶּרֶךְ הָעוֹלָם שֶׁעוֹקְרִין מִן הַשָּׂדֶה הַקּוֹצִים כְּדֵי לָטַעַת בִּמְקוֹמָם נְטִיעָה מְשֻׁבַּחַת, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פ ט-י) "גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם תַּסִּיעַ, תְּגָרֵשׁ גּוֹיִם

וַתִּטָּעֵהָ. פִּנִּיתָ לְפָנֶיהָ וַתַּשְׁרֵשׁ שָׁרָשֶׁיהָ" וְגוֹ'. רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִטַּע בָּאָרֶץ יִשְׂרָאֵל נְטִיעָה מְשֻׁבַּחַת, דְּהַיְינוּ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר "כֶּרֶם חֶמֶר עֲנוּ לָהּ" (ישעיה כז ב), וְלַעֲקוֹר מִשָּׁם הָאֻמּוֹת שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְקוֹצִים. כָּךְ חָשְׁבוּ הַמְּצָרִים אַחַר שֶׁרָאוּ רְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ שֶׁעַם יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וְרָבוּ עַד לְמַעְלָה, דְּאִי רְצוֹן הָאֵל שֶׁיִּהְיוּ יִשְׂרָאֵל נְטוּעִים בְּאֶרֶץ מְצָרַיִם, וְהֵמָּה יִהְיוּ כְּקוֹצִים מוּשְׁלָכִים מִן הָאָרֶץ זֶרֶה הָלְאָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְעָלָה מִן הָאָרֶץ" (הושע ב א), "וְעָלִינוּ" מִבַּעֲי לֵיהּ, אֶלָּא שֶׁתָּלוּ קִלְלָתָן בַּאֲחֵרִים. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וַיָּקֻצוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", שֶׁהָיוּ נִמְשָׁלוּ הַמְּצָרִים בְּעֵינֵי עַצְמָם כְּקוֹצִים הַמּוּשְׁלָכִים מִן הָאָרֶץ, מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיִּהְיוּ נְטוּעִים בִּמְקוֹמָם.

דָּבָר אַחֵר, וַיָּקֻצוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּדְמַסִּיק בְּרַבָּתִי פָּרָשָׁה זוֹ (ב ה) לָמָּה נִגְלָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה בַּסְּנֶה, רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר מַה הַסְּנֶה קָשֶׁה מִכָּל הָאִילָנוֹת וְכָל עוֹף שֶׁנִּכְנַס בְּתוֹכוֹ אֵינוֹ יוֹצֵא בְּשָׁלוֹם כוּ', עַל כֵּן אָמַר "וַיָּקֻצוּ" שֶׁנִּמְשְׁלוּ הַמְּצָרִים לְקוֹצִים אֵלּוּ, שֶׁהָעוֹף כְּשֶׁנִּכְנַס בְּתוֹכוֹ הוּא נִכְנַס בְּנָקֵל וּכְשֶׁרוֹצֶה לָצֵאת אֵינוֹ יָכוֹל מִפְּנֵי הַמַּדְקֵרוֹת שֶׁל הַקּוֹצִים. כָּךְ הַמְּצָרִים הִכְנִיסוּם בְּשִׁעְבּוּד בְּקַלּוּת בְּפֶה רַךְ, וְאַחַר כָּךְ בְּפֶרֶךְ, כִּי לֹא הִנִּיחוּם לָצֵאת מִן הַשִּׁעְבּוּד. לְכָךְ סָמַךְ לְפָסוּק "וַיָּקֻצוּ" בְּפֶרֶךְ שֶׁנִּזְכְּרוּ בַּפָּרָשָׁה, כִּי הֵמָּה מַמָּשׁ מֵעִנְיַן "וַיָּקֻצוּ", שֶׁנִּמְשְׁלוּ הַמְּצָרִים לְקוֹצִים כְּסוּחִים מִפְּנֵי מַה שֶּׁעָשׂוּ בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל. לְכָךְ נֶאֱמַר "מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל".

פסוק טו

וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַמְיַלְּדֹת הָעִבְרִיֹּת וְגוֹ'. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהַמְיַלְּדוֹת הָיוּ מִצְרִיּוֹת, וּכְאִלּוּ אָמַר "לַמְיַלְּדוֹת אֶת הָעִבְרִיּוֹת", דְּאִם לֹא כֵּן מַאי רְבוּתֵיהּ דְּקָאָמַר "וַתִּירָאן הַמְיַלְּדֹת אֶת הָאֱלֹהִים". וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (סוטה יא:) שִׁפְרָה זוֹ יוֹכֶבֶד וּפוּעָה זוֹ מִרְיָם כוּ'. וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן דִּלְמָא אִפְּכָא, שֶׁפּוּעָה יוֹכֶבֶד וְשִׁפְרָה זוֹ מִרְיָם? וּמַה הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב בָּזֶה שֶׁנִּשְׁתַּנָּה שְׁמָם? וְנִרְאֶה לִי שֶׁפּוּעָה לְשׁוֹן דִּבּוּר, וְזֶה מוֹרֶה מַמָּשׁ עַל מִרְיָם שֶׁהָיְתָה נְבִיאָה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה יד.) "וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אֲחוֹת אַהֲרֹן" (שמות טו:כ), שֶׁהָיְתָה מִתְנַבְּאָה "עֲתִידָה אִמִּי שֶׁתֵּלֵד בֵּן הַמּוֹשִׁיעַ לְיִשְׂרָאֵל". וּבְפָרָשַׁת וָאֵרָא (שמות ז:א) פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁנִּבּוּאָה לְשׁוֹן דִּבּוּר, נִגְזַר מִלְּשׁוֹן "בּוֹרֵא נִיב שְׂפָתָיִם" (ישעיהו נז:יט). יוֹכֶבֶד הַיְינוּ שִׁפְרָה, עַל שֵׁם שֶׁחָזְרָה לְשׁוּפְרָהּ וְנַעֲרוּתָהּ בְּהִיוֹתָהּ בַּת מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה, כִּי אָז הָיְתָה שׁוּפְרָהּ מֵעֵין שׁוּפְרָהּ שֶׁל יְמֵי נַעֲרוּתָהּ, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לְשָׂרָה. וְגַם נֵס זֶה הָיָה מוֹפֵת שֶׁיִּוָּלֵד מִמֶּנָּה בֵּן מוֹשִׁיעַ לְיִשְׂרָאֵל, כִּי לֹא בְּחִנָּם נַעֲשָׂה לָהּ נֵס זֶה. וְעַל כֵּן הִגִּיד לָנוּ הַמִּקְרָא לוֹמַר רְאֵה כִּי נִבְעֲרָה עֲצַת פַּרְעֹה וְכָל חַרְטֻמָּיו, כִּי קָרָא לַמְיַלְּדוֹת אֲשֶׁר נִקְּבוּ בְּשֵׁמוֹת שִׁפְרָה וּפוּעָה, הַמּוֹרִים עַל הַגּוֹאֵל שֶׁיֵּצֵא מֵהֶם, וְהֵם הֵם מוֹלִידֵי הַגּוֹאֵל,

וְאֵיךְ יָמִיתוּ בְּנֵיהֶם מַמָּשׁ? וּפַרְעֹה לֹא הִרְגִּישׁ בְּשִׁנּוּי שְׁמוֹתָם אֵלּוּ לוֹמַר הֲלֹא דָּבָר הוּא. וְעוֹד הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב שְׁמוֹתָם, כִּי הֵמָּה הוֹרָאָה עַל שֶׁלֹּא הָיוּ מְסֻפָּקִים בַּגְּאֻלָּה, כִּי הָיָה לָהֶם מָקוֹם לְסַפֵּק בָּהּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בִּיחֶזְקֵאל (יחזקאל כ:ח) "וָאֹמַר לִשְׁפֹּךְ חֲמָתִי עֲלֵיהֶם לְכַלּוֹת אַפִּי בָּהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרָיִם". וְשֵׁמוֹת אֵלּוּ מוֹרִים עַל לֵידַת הַגּוֹאֵל, וּמִטַּעַם זֶה לֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶם פַּרְעֹה, כִּי אִלּוּ הָיוּ מְסֻפָּקִים אוּלַי הָיוּ מַסְכִּימִים לְגֶזֵרַת פַּרְעֹה, כִּי טוֹב לָהֶם שֶׁיְּמוּתוּ קְטַנִּים מִמַּה שֶּׁיֵּלְדוּ לָרִיק וְלַבֶּהָלָה וְיִהְיוּ כָּל יְמֵיהֶם בְּצָרָה וְשִׁעְבּוּד. וּמַה שֶּׁכָּתַב "וְאִם בַּת הִיא וָחָיָה". שֶׁנִּרְאָה מְיֻתָּר, נִרְאֶה כְּדַי שֶׁלֹּא יָבִינוּ "אִם בֵּן הוּא" לְשׁוֹן אַף עַל פִּי, כְּמוֹ "וְאִם יִהְיֶה הַיּוֹבֵל" (ויקרא כה:כח) שֶׁפֵּרוּשׁוֹ אַף אִם יִהְיֶה הַיּוֹבֵל, כָּךְ יְכוֹלִין לְהָבִין לְשׁוֹן "אִם בֵּן הוּא" אַף בֵּן הוּא שֶׁיֵּשׁ בּוֹ צָרֵךְ בְּעָבוֹדָה, מִכָּל מָקוֹם תְּמִיתֻהוּ אוֹתוֹ, וּמִכָּל שֶׁכֵּן הַבַּת, תַּלְמוּד לוֹמַר "וְאִם בַּת הִיא וָחָיָה".

פסוק יז

וַתִּירֶאן הַמְיַלְּדוֹת אֶת הָאֱלֹהִים. כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ח ב) "אֲנִי פִּי מֶלֶךְ שְׁמוֹר וְעַל דִּבְרַת שְׁבוּעַת אֱלֹהִים". כִּי בְּאוֹפֶן זֶה תִּשְׁמוֹר פִּי גְּזֵרַת הַמֶּלֶךְ, כְּשֶׁלֹּא תִּתְנַגֵּד לִשְׁבוּעַת אֱלֹהִים אֲשֶׁר הִשְׁבִּיעַ אוֹתָנוּ לִשְׁמוֹר כָּל מִצְוֹתָיו. כָּךְ יָרְאוּ הַמְיַלְּדוֹת אֶת הָאֱלֹהִים וְשָׁמוּ אֶת נַפְשָׁם בְּסַכָּנָה, כִּי הַהֲרִיגָה הִיא מִן אוֹתָן שָׁלֹשׁ שֶׁיֵּהָרֵג וְאַל יַעֲבוֹר, כִּי "מַאי חֲזִית דְּדָמָא דִּידָךְ סוּמָק טְפֵי" וְכוּ' (פסחים כה:). וּלְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁאָמְרוּ (סוטה יא:) שִׁפְרָה שֶׁמְּשַׁפֶּרֶת הַוָּלָד, וּפוּעָה לְשׁוֹן דִּבּוּר אֶל הַיֶּלֶד, נִרְאֶה לִי בָּזֶה מָה שֶּׁדָּחוּ אֶת פַּרְעֹה בְּקֻשְׁיָא וְאָמְרוּ "כִּי חָיוֹת הֵנָּה בְּטֶרֶם תָּבוֹא אֲלֵיהֶן הַמְיַלֶּדֶת" וְגוֹ'. וְקָשֶׁה, אִם כֵּן לְמַאי נָפְקָא מִנַּהּ הֵמָּה מְיַלְּדוֹת, מֵאַחַר שֶׁהָעִבְרִיּוֹת אֵינָן צְרִיכִין לָהֶם? עַל זֶה אָמַר הַכָּתוּב כִּמְתֻרָּץ שֶׁאָמְרוּ שֶׁהֵמָּה אֵינָן מוֹלִידוֹת הָעִבְרִיּוֹת, כִּי חָיוֹת הֵנָּה, אַךְ עִקַּר מְלַאכְתָּם לְשַׁפֵּר הַוָּלָד וְלִצְעוֹק לוֹ אַחַר שֶׁנּוֹלַד כְּבָר. וּפַרְעֹה אָמַר "בְּיַלֶּדְכֶן אֶת הָעִבְרִיּוֹת" וְגוֹ', וּמִזֶּה מְצָאוּ מָקוֹם אֶל הַהִתְנַצְּלוּת לוֹמַר שֶׁאֲנַחְנוּ אֵין מוֹלִידִין אוֹתָם, וְעַל כֵּן שְׁתָקוּ וְלֹא עָנוּ דָּבָר לְפַרְעֹה מִיָּד, כְּדַי שֶׁלֹּא יְמַנֶּה מְיַלְּדוֹת אֲחֵרוֹת, וְאֵיהוּ דְּאִטְעֵי אַנַּפְשֵׁיהּ. לְפִיכָךְ "וַיֵּיטֶב אֱלֹהִים לַמְיַלְּדוֹת וַיִּרֶב הָעָם וַיַּעַצְמוּ מְאֹד", כִּי זֶה טוֹבָה לָהֶם, לְפִי שֶׁבְּרוֹב עָם הַדְּרַת מֶלֶךְ, וּמֵהֶם יָצְאוּ מְלָכִים וְכֹהֲנִים כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים". וְכֵן טוֹבָה לַכֹּהֲנִים וְלַלְוִיִּם, שֶׁבְּרוֹב עָם נוֹתְנִין מַתָּנוֹת כְּהֻנָּה וּלְוִיָּה.

פסוק כב

וַיְצַו פַּרְעֹה לְכָל עַמּוֹ וְגוֹ'. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה יב) לְפִי שֶׁהָיוּ אִצְטַגְנִינֵי מִצְרַיִם מְסֻפָּקִים אִם יִוָּלֵד הַגּוֹאֵל מִן הָעִבְרִיּוֹת אוֹ מִן הַמִּצְרִיּוֹת, עַל כֵּן "וַיְצַו לְכָל עַמּוֹ". וְסָפֵק זֶה בָּא לָהֶם לְפִי שֶׁבָּאֻמָּת נוֹלַד מִן הָעִבְרִיּוֹת, אֲבָל נֶאֱמַר בְּבַת פַּרְעֹה "וַיְהִי לָהּ לְבֵן"

(שמות ב:י), עַל כֵּן סָבְרוּ שֶׁמָּא יִהְיֶה בֵּן מַמָּשׁ לְאֵיזוֹ מִצְרִית, דּוּגְמַת הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ בַּחֲלוֹמוֹ שֶׁל יוֹסֵף (בראשית לז:ט-י) שֶׁהָיוּ הַדְּבָרִים מַגִּיעִין עַד בִּלְהָה.

פרק ב

פסוק א

וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי וַיִּקַּח אֶת בַּת לֵוִי. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרוּשׁ הָיָה מִמֶּנָּה כוּ'. וְנִרְאֶה שֶׁלָּמַד זֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַיֵּלֶךְ אִישׁ", וְלֹא פֵּרֵשׁ מֵאַיִן הָלַךְ וּלְהֵיכָן הָלַךְ, גַּם "מִבֵּית לֵוִי", הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וַיֵּלֶךְ אִישׁ לֵוִי". אֶלָּא לְפִי שֶׁמָּצִינוּ לְשׁוֹן הֲלִיכָה בְּגֵרוּשִׁין, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כד, ב) "וְהָלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ אַחֵר". וְהָאִשָּׁה נִקְרֵאת "בַּיִת", וְ"לֵוִי" לְשׁוֹן חִבּוּר אִישׁ לְאִשָּׁה, כְּמוֹ "הַפַּעַם יִלָּוֶה אִישִׁי אֵלַי" (בראשית כט, לד). לְכָךְ אָמַר "וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי", שֶׁהָלַךְ לוֹ מִן בֵּיתוֹ דְּהַיְינוּ אִשְׁתּוֹ, וּמִן הַחִבּוּר אֲשֶׁר נִתְלַוָּה לָהּ. וְאַחַר כָּךְ חָזַר "וַיִּקַּח אֶת בַּת לֵוִי", עָשָׂה בָּהּ לְקוּחִין שְׁנִיִּים, כִּי בָּזֶה הַפַּעַם יִלָּוֶה אֵלֶיהָ אִישָׁהּ הָרִאשׁוֹן, זֶהוּ שֶׁאָמַר "אֶת בַּת לֵוִי".

פסוק ב

וַתֵּרֶא אוֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא. שֶׁנִּתְמַלֵּא כָּל הַבַּיִת אוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית א ד) "וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר כִּי טוֹב". וּמִטַּעַם זֶה הִצְפִּינָה אוֹתוֹ, כִּי יָרְאָה שֶׁמָּא יִרְאוּ הַמִּצְרִים הָאוֹר הַהוּא, וְעַל יְדֵי הָאוֹר יִרְאוּ גַּם אֶת הַיֶּלֶד, וּלְכָךְ הִצְפִּינָה אוֹתוֹ יוֹתֵר מִכָּל הַיְלָדִים. וְעוֹד, שֶׁמָּא יַרְגִּישׁוּ בְּיִתְרוֹן הָאוֹר כִּי הוּא הַגּוֹאֵל הַמּוֹצִיאָם מֵאֲפֵלָה לְאוֹרָה וּמִשִּׁעְבּוּד לִגְאֻלָּה. וְאוּלַי חָשְׁבָה שֶׁלְּכָךְ נִבְרָא הָאוֹר עִמּוֹ, כְּדֵי שֶׁתִּלְמַד מִמֶּנּוּ לְהַצְפִּינוֹ, כְּמוֹ הָאוֹר הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּגְנַז לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבוֹא.

וּמִסְפַּר שְׁלֹשָׁה יְרָחִים. רֶמֶז שֶׁאוֹר הַתּוֹרָה הָיָה גָּנוּז עַד הַיֶּרַח הַשְּׁלִישִׁי הוּא סִיוָן, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ מִפָּסוּק "יִצְפֹּן לַיְשָׁרִים תּוּשִׁיָּה" (משלי ב ז), לְפִיכָךְ "לֹא יָכְלָה עוֹד הַצְּפִינוֹ". וְעַיֵּן עוֹד לְקַמָּן (שמות ג:ה) בְּפָסוּק "שַׁל נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ", שֶׁמֹּשֶׁה הָיָה מְשֻׁלָּל מִן הַחָמְרִיּוּת מִכֹּל וָכֹל וְהָיָה מֵאִיר מִכָּל שְׁנֵי חֶלְקֵיו, וְהָיָה הַבַּיִת הָאֲנוֹשִׁי שֶׁלּוֹ מָלֵא אוֹרָה, וְנַס זֶה יוֹכִיחַ עַל מַהוּתוֹ לֶעָתִיד. וְנִרְאֶה שֶׁעַל מְצִיאוּת אוֹר זֶה שֶׁנּוֹלַד עִמּוֹ כְּתִיב "וַתִּפְתַּח וַתִּרְאֵהוּ אֶת הַיֶּלֶד", מַהוּ "וַתִּרְאֵהוּ"? אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה יב:) שֶׁרָאֲתָה שְׁכִינָה עִמּוֹ, וּשְׁכִינָה מָאן דְּכַר שְׁמַהּ? אֶלָּא "וַתִּרְאֵהוּ" קַאי עַל מְצִיאַת הָאוֹרָה אֲשֶׁר הִזְכִּיר לְפָנִים בְּאָמְרוֹ "כִּי טוֹב הוּא", וְאוֹתוֹ אוֹר רָאֲתָה עִם הַיֶּלֶד, כִּי "אֶת" מְשַׁמֵּשׁ בְּמָקוֹם "עִם", וּבָזֶה הָיָה נִרְאֶה כְּנֵעֵר גָּדוֹל, כִּי נִתְחַבְּרוּ יַחַד הַיֶּלֶד וְהָאוֹר, עַל כֵּן נֶאֱמַר "וַתִּרְאֵהוּ" – רְצוֹנוֹ לוֹמַר הָאוֹר, אֶת הַיֶּלֶד, עִם הַיֶּלֶד.

פסוק ו

וְהִנֵּה נַעַר בוֹכֶה. שֶׁהָיָה נִרְאֶה כְּנַעַר גָּדוֹל, וּבְכִיָּה זוֹ עַל שֵׁם "עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה" (תהלים צא:טו), כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "כִּי יָדַעְתִּי אֶת מַכְאֹבָיו" (שמות ג:ז), רוֹצֶה לוֹמַר אֲנִי מַרְגִּישׁ מַכְאוֹבָיו כִּבְיָכוֹל, וְזֶהוּ "כָּכֹל אֲשֶׁר אֶהְיֶה" (שמות ג:יד), כִּי בְּצָרָתָם גַּם לוֹ צָר. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁלְּכָךְ נִשְׁמַע קוֹלוֹ כְּנַעַר, כְּדֵי שֶׁתַּחְשׁוֹב בַּת פַּרְעֹה שֶׁנּוֹלַד מִזִּמַּן רַב, דְּאִם לֹא כֵּן לֹא תַּצִּיל אוֹתוֹ מִסָּפֵק, כִּי שָׁמָּא הוּא הַגּוֹאֵל וְנוֹלַד בְּאוֹתוֹ יוֹם שֶׁאָמְרוּ הָאַצְטַגְנִינִים.

פסוק ז

וַתֹּאמֶר אֲחוֹתוֹ וְגוֹ' הַאֵלֵךְ וְקָרָאתִי לָךְ מֵינֶקֶת כּוּ'. מִכָּאן רְאָיָה שֶׁמִּרְיָם נְבִיאָה הָיְתָה, דְּאִלְמָלֵא כֵּן בַּמֶּה יָדְעָה שֶׁתַּחְמוֹל עָלָיו בַּת פַּרְעֹה, כִּי מַאֲמַר "וַתַּחְמוֹל עָלָיו" (שמות ב:ו) מַאֲמַר הַפָּסוּק, אֲבָל הִיא מִנָּא יָדְעָה.

פסוק יג

וַיֹּאמֶר לָרָשָׁע לָמָּה תַכֶּה רֵעֶךָ, פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הִכָּהוּ, בַּהֲרָמַת יָד נִקְרָא רָשָׁע. "רֵעֶךָ" רָשָׁע כָּמוֹךָ. וְקָשֶׁה, מִי הִגִּיד לְמֹשֶׁה כִּי זֶה רָשָׁע כְּמוֹתוֹ? וְעוֹד, הֵיכָן כָּתוּב שֶׁבִּקֵּשׁ לְהַכּוֹתוֹ, שֶׁהֲרֵי לֹא נֶאֱמַר "וַיֵּרֶם יָדוֹ לְהַכּוֹתוֹ"? וְנִרְאֶה לִי שֶׁלְּשׁוֹן הַכָּאָה שַׁיָּךְ גַּם בַּלָּשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי יב יח) "יֵשׁ בּוֹטֶה כְּמַדְקְרוֹת חָרֶב", וּכְתִיב (דברים כז כד) "אָרוּר מַכֵּה רֵעֵהוּ בַּסָּתֶר", כִּי הַמַּטִּיל מוּם בַּחֲבֵרוֹ, אֵין לְךָ מַכָּה גְּדוֹלָה מִמֶּנּוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (קידושין ע.) "כָּל הַפּוֹסֵל, בְּמוּמוֹ פּוֹסֵל". וּמֹשֶׁה רָאָה שְׁנֵי עִבְרִים נִצִּים בְּחֵרוּפִים וְגִדּוּפִים, וְאִם כֵּן שְׁנֵיהֶם רְשָׁעִים, כִּי מִדַּת הַצַּדִּיקִים לִהְיוֹת מִן הַנֶּעֱלָבִים וְאֵינָן עוֹלְבִים, שׁוֹמְעִים קוֹל מְחָרֵף וְאֵינָן מְשִׁיבִין. וּקְרָאוֹ "רֵעֶךָ", רָשָׁע כָּמוֹךָ מַמָּשׁ, כִּי בְּאוֹתוֹ מוּם שֶׁאַתָּה פּוֹסְלוֹ וּמַכֶּהוּ בְּשׁוֹט לְשׁוֹנְךָ, וַדַּאי אוֹתוֹ מוּם נִמְצָא גַּם בְּךָ, כִּי "הַפּוֹסֵל, בְּמוּמוֹ פּוֹסֵל". עַל כֵּן אָמַר "לָמָּה תַכֶּה רֵעֶךָ?", כִּי הוּא רֵעֶךָ בְּמוּם זֶה.

וְהָרְאָיָה עַל זֶה שֶׁלֹּא הָיְתָה כָּאן הַכָּאָה בַּיָּד כִּי אִם בַּפֶּה, מִמַּה שֶׁאָמַר "הַלְהָרְגֵנִי אַתָּה אֹמֵר", וְכִי אַתָּה חוֹשֵׁב לְהָרְגֵנִי בְּאִמְרֵי פִּיךָ לְשַׁלֵּם לִי מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה? הֲלֹא עֲדַיִן לֹא הֲרַגְתִּיו מַמָּשׁ, שֶׁתַּחְשֹׁב לְהָרְגֵנִי, כִּי כָּךְ דַּרְכְּךָ לְהוֹסִיף בָּעֹנֶשׁ יֶתֶר עַל הַחֵטְא, כִּי הַמְצָרֶי הָיָה גַּם כֵּן מַכֶּה אִישׁ עִבְרִי וְאַתָּה הֲרַגְתּוֹ, כָּךְ תַּחְשֹׁב לַעֲשׂוֹת גַּם לִי.

פסוק יד

וַיִּירָא מֹשֶׁה וַיֹּאמַר אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר. חֵטְא הַדִּבּוּר אֲשֶׁר בַּעֲבוּרוֹ יִשְׂרָאֵל שְׁרוּיִין בְּצָרָה יוֹתֵר מִכָּל הָאוּמוֹת, כִּי חֵטְא לָשׁוֹן הָרָע מַגְדִּיל עֲוֹנוֹת כְּנֶגֶד עֲבוֹדָה זָרָה, גִּלּוּי עֲרָיוֹת, וּשְׁפִיכוּת דָּמִים. וְהָאֱמֶת אֵינוֹ כֵן, שֶׁאַדְרַבָּה יִשְׂרָאֵל נִגְאֲלוּ בִּזְכוּת שֶׁלֹּא הָיָה בָּכֶם לָשׁוֹן הָרָע, וְרַק

שְׁנַיִם אֵלּוּ הָיוּ בַּעֲלֵי לְשׁוֹן הָרָע וּפִרְסְמָם הַכָּתוּב, דּוּגְמַת שְׁלוֹמִית בַּת דִּבְרִי (ויקרא כד:יא) שֶׁפִּרְסְמָהּ הַכָּתוּב.

פסוק כג

וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעָקוּ. קָצַת קָשֶׁה, לְעָרְבִינְהוּ וְלִתְנִינְהוּ "וַיֵּאָנְחוּ וַיִּזְעֲקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה", וְנִרְאֶה שֶׁאֲנָחָה הִיא בַּלֵּב וְהָיְתָה מֵחֲמַת הָעֲבוֹדָה. אֲמָנָם הַזְּעָקָה לֹא תָּלוּ יִשְׂרָאֵל בָּעֲבוֹדָה, כִּי הֵמָּה חָשְׁבוּ שֶׁרְאוּיִין הֵמָּה לְהִגָּאֵל מִצַּד מַעֲשֵׂיהֶם, אַף אִם לֹא הָיוּ בַּעֲבוֹדָה קָשָׁה זוֹ. אָמְנָם בְּעֵינֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הָיוּ רָעִים וְחַטָּאִים וּבִלְתִּי רְאוּיִין לְהִגָּאֵל, כִּי אִם מִצַּד הָעֲבוֹדָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (זְכַרְיָה א' ט"ו) "כִּי קֶצֶף גָּדוֹל אֲנִי קֹצֵף עַל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה עָזְרוּ לְרָעָה". לָכֵן נֶאֱמַר "וַתַּעַל שַׁוְעָתָם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֲבֹדָה", שֶׁעָזְרוּ לְרָעָה כָּאָמוּר.

גַּם יֵשׁ לְפָרֵשׁ שֶׁהָיוּ שְׁנֵי כִּתּוֹת בְּיִשְׂרָאֵל, הַטּוֹבִים שֶׁבָּהֶם צָעֲקוּ וְהִתְפַּלְּלוּ אֶל אֱלֹהִים שֶׁיְּצַיְּלֵם מִן כֹּבֶד הָעֲבוֹדָה, אֲבָל הַפְּחוּתִים שֶׁבָּהֶם לֹא הִתְפַּלְּלוּ אֶל ה', אַךְ שֶׁזָּעֲקוּ כְּקוֹרְאֵי תֵּגֶר עַל ה', וּכְנֶגְדָּם אָמַר "וַיִּזְעָקוּ" (שמות ב, כג), וּלְכָךְ לֹא כְּלָלָם יַחַד. כִּי מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה" (שמות ב, כג) הֵם הַטּוֹבִים שֶׁהִתְפַּלְּלוּ אֶל ה', כִּי עִקַּר הַתְּפִלָּה בַּלֵּב, וְ"וַיִּזְעָקוּ" מְדַבֵּר בַּפְּחוּתִים שֶׁזָּעֲקוּ כְּקוֹרְאֵי תֵּגֶר. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַתַּעַל שַׁוְעָתָם אֶל הָאֱלֹהִים" (שמות ב, כג) – מִן הַכִּתּוֹת אֲשֶׁר שִׁוּעוּ אֶל אֱלֹהִים מֵחֲמַת הָעֲבוֹדָה עָלְתָה שַׁוְעָה, אֲבָל לֹא מִן כַּת הַזּוֹעֲקִים בְּלֹא תְּפִלָּה.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁזְּעָקָה זוֹ בְּנֶגְלָה אָמְרוּ בִּפְנֵי הַמִּצְרִים שֶׁהִיא עַל מִיתַת הַמֶּלֶךְ כְּמִתְאַבְּלִים עָלָיו, אֲבָל הָאֲנָחָה בַּלֵּב מִן הָעֲבוֹדָה, כִּי מִיְּרָאָה לֹא הָיוּ רַשָּׁאִים לוֹמַר בִּפְנֵי הַמִּצְרִים שֶׁהֵם זוֹעֲקִים מֵחֲמַת הָעֲבוֹדָה, וּלְכָךְ לֹא עָרְבִינְהוּ.

פרק ג

פסוק א

וּמֹשֶׁה הָיָה רֹעֶה אֶת צֹאן יִתְרוֹ. אָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים, לְפִי שֶׁכָּל רוֹעֶה פָּסוּל עַל שֶׁמַּרְעִים בְּהֵמוֹת בִּשְׂדוֹת אֲחֵרִים וַחֲשׁוּדִים עַל הַגָּזֵל, עַל כֵּן אָמַר שֶׁצֹּאן אֵלּוּ הָיוּ שֶׁל יִתְרוֹ, וְאֵין אָדָם חוֹטֵא וְלֹא לוֹ. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם הֻצְרַךְ לְהוֹדִיעַ שֶׁהָיָה רוֹעֶה, כִּי רֹב הַנְּבִיאִים בָּאוּ לִידֵי נְבוּאָה מִתּוֹךְ הָרְעִיָּה, כִּי הַנְּבוּאָה צְרִיכָה הִתְבּוֹדְדוּת, וְעַל יְדֵי שֶׁיִּרְאֶה הַשָּׁמַיִם מַעֲשֵׂה יְדֵי אֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים ח, ד) "כִּי אֶרְאֶה שָׁמֶיךָ מַעֲשֵׂה אֶצְבְּעֹתֶיךָ" וְגוֹ', כִּי עַל יְדֵי זֶה תִּהְיֶה כָּל מַחֲשַׁבְתּוֹ בְּמִצְיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, עַד אֲשֶׁר יֵעֶרֶה עָלָיו מִמָּרוֹם רוּחַ ה', מַה שֶּׁאֵינוֹ

מָצוּי כָּל כָּךְ בְּיוֹשֵׁב בְּבֵיתוֹ אוֹ בְּעוֹשֶׂה אֵיזוֹ מְלָאכָה אַחֶרֶת בַּשָּׂדֶה, זוּלַת הָרוֹעֶה הַיּוֹשֵׁב פָּנוּי בְּרֹב הַזְּמַנִּים.

פסוק ב

וַיֵּרָא מַלְאַךְ ה' אֵלָיו בְּלַבַּת אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסְּנֶה. בְּמַרְאָה זוֹ רַבּוּ הַדֵּעוֹת, כִּי יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהִיא עַל שֵׁם "עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה", עַל כֵּן נִגְלָה אֵלָיו בַּסְּנֶה, עֵץ שָׁפָל וְנִמּוּךְ. וּלְפֵרוּשׁ רַשִׁ"י אֵינוֹ מְיֻשָּׁב כְּלָל לְמָה דָּוְקָא בַּסְּנֶה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהַסְּנֶה רָמָז לְסִבְלוֹתֵיהֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כִּי אֵשׁ הַצָּרוֹת מִתְלַקַּחַת סְבִיבָיו וְאֵינֶנּוּ אֻכָּל, עַל דֶּרֶךְ "חִצֵּי כָלִים וְהֵם אֵינָן כָּלִים". וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה נִמְצְאוּ גַּם כֵּן הַרְבֵּה דִּמְיוֹנוֹת. וּלְפִי מַה שֶּׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה בַּפָּסוּק "וַיִּזְעֲקוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות א יב), שֶׁהַמִּצְרִים נִמְשְׁלוּ לְקוֹצִים, כִּי הֵמָּה הָיוּ לְיִשְׂרָאֵל לְקוֹץ מַכְאוֹב, עַל כֵּן הֶרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֻכָּל, כִּי יִרְמוֹז עַל פַּרְעֹה, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁאֵשׁ הַצָּרוֹת מִתְלַקַּחַת סְבִיבוֹ, עֻבְרָה וְזַעַם וְצָרָה, מִכָּל מָקוֹם אֵינֶנּוּ אֻכָּל, כִּי יִתֵּן בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כֹּחַ לִסְבוֹל כָּל הַמַּכּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ט טז) "וְאוּלָם בַּעֲבוּר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ בַּעֲבוּר הַרְאֹתְךָ אֶת כֹּחִי".

דָּבָר אַחֵר, רָמַז לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר", מִפְּנֵי מָה יִשְׂרָאֵל שְׁרוּיִין בְּצָרָה יוֹתֵר מִכָּל הָאוּמּוֹת? לְפִי שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם דַּלְטוּרִין מַשְׁמִיעִים קוֹל עַנּוֹת בְּחֻרּוּפִים וְגִדּוּפִים עַל שְׁכִיבֵי וְעֵירֵי, (סנהדרין כט:) כַּקּוֹצִים הַלָּלוּ הַמַּשְׁמִיעִים קוֹל כְּשֶׁהוּא בּוֹעֵר בָּאֵשׁ. כָּךְ יִשְׂרָאֵל, אֲפִלּוּ בִּזְמַן שֶׁאֵשׁ הַצָּרוֹת מִתְלַקַּחַת סְבִיבָיו, מִכָּל מָקוֹם כָּל אֶחָד לַחֲבֵרוֹ קוֹץ מַכְאִיב וְסִלּוֹן מַמְאִיר, כְּמִנְהַג דּוֹרוֹת הַלָּלוּ, וְתָמִיד מַשְׁמִיעִים קוֹל כְּקוֹל הַסִּירִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ז, ו) "כִּי כְקוֹל הַסִּירִים תַּחַת הַסִּיר כֵּן שְׂחוֹק הַכְּסִיל". וְזוֹ עִקַּר הַסִּבָּה לְיִשְׂרָאֵל לִהְיוֹת בַּגָּלוּת, מִצַּד הַשִּׂנְאָה וְהַקִּנְאָה שֶׁבֵּינֵיהֶם יוֹתֵר מִבְּכָל הָאוּמּוֹת. וּבַעֲלֵי הַלָּשׁוֹן הִשְׁמִיעוּ אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל אֵין נָקִי, כִּי תֵּצֵא אֵשׁ הַמַּחֲלֶקֶת מִסְּלַע הַמַּחֲלֹקֶת, הָאֲבוֹת מְבַעֲרִים אֵשׁ וְהַבָּנִים מְלַקְּטִים עֲצִים, עַל כֵּן בָּעֲרָה בָּהֶם אֵשׁ ה'. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֻכָּל", כִּי אַף עַל פִּי שֶׁאֵשׁ הַתְּלָאוֹת יִבְעַר בְּיַעֲקֹב, מִכָּל מָקוֹם מְצִיאוּת הַסְּנֶה נִשְׁאָר קַיָּם בְּכָל דּוֹר וְאֵינֶנּוּ אֻכָּל, כִּי לֹא יִכְלוּ הַקּוֹצִים מִכֶּרֶם ה' צְבָאוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל.

וּבְזֶה מְיוּשָׁב מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "בְּלַבַּת אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסְּנֶה". כִּי הָוֶה לֵיהּ לְמֵימַר "בְּלַבַּת אֵשׁ בַּסְּנֶה" אוֹ "בְּתוֹךְ הַסְּנֶה", מַהוּ "מִתּוֹךְ הַסְּנֶה"? וְכֵן מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וְהִנֵּה הַסְּנֶה בּעֵר בָּאֵשׁ", אִיפְכָּא מִבָּעֵי לֵיהּ "וְהִנֵּה הָאֵשׁ בּוֹעֵר בַּסְּנֶה", שֶׁהֲרֵי הָאֵשׁ הַפּוֹעֵל וְהַסְּנֶה הַפָּעוּל. אֶלָּא הָאֱמֶת הוּא כִּדְבָרֵינוּ, שֶׁהַסְּנֶה מַבְעִיר אֵשׁ הַצָּרוֹת, כִּי מִתּוֹךְ שֶׁיִּשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ לְסְנֶה זֶה, שֶׁכָּל אֶחָד לַחֲבֵרוֹ קוֹץ מַכְאִיב וּמַשְׁמִיעַ קוֹלוֹ עָלָיו בְּחֻרּוּפִים וְגִדּוּפִים, עַל כֵּן בָּעֲרָה בָּהֶם אֵשׁ ה'. וְאִם כֵּן הַסְּנֶה הַפּוֹעֵל וְהָאֵשׁ הוּא הַפָּעוּל, לְכָךְ נֶאֱמַר "וְהִנֵּה הַסְּנֶה בּעֵר בָּאֵשׁ",

כִּי הַסְּנֶה גּוֹרֵם הַבְעָרַת הָאֵשׁ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "בְּלַבַּת אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסְּנֶה", כִּי הַלַּבַּת אֵשׁ נִמְשָׁךְ מִתּוֹךְ הַסְּנֶה, כִּי הַסְּנֶה גּוֹרֵם הַלַּבַּת אֵשׁ. וְזֶה פֵּרוּשׁ נָכוֹן.

פסוק ג

אָסֻרָה נָּא וְאֶרְאֶה. עִנְיַן הֲסָרָה זוֹ הִיא לְהִתְרַחֵק מִן הַמָּקוֹם הַהוּא, כִּי כָּל עוֹד שֶׁיִּתְרַחֵק מִן הַמָּקוֹם הַהוּא בְּיוֹתֵר שְׁלֵטָה בּוֹ עֵינָא. צֵא וּלְמַד מֵאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ, שֶׁכָּל עוֹד שֶׁיִּתְקָרֵב הָאָדָם אֶל הָאוֹר הַהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לְהִסְתַּכֵּל בּוֹ, וּכְשֶׁהַשֶּׁמֶשׁ בַּמִּזְרָח אוֹ בַּמַּעֲרָב הַכֹּל מִסְתַּכְּלִים בָּהּ לִגְדֶל הַמֶּרְחָק. כָּךְ אוֹר זֶה שֶׁהָיָה בַּסְּנֶה לִגְדֶל אוֹרוֹ לֹא הָיָה יְכוֹל מֹשֶׁה לְהִסְתַּכֵּל בּוֹ וּלְהִתְבּוֹנֵן בְּמַהוּתוֹ, וְכֵן אָמַר יִרְמְיָה (ירמיה לא ג) "מֵרָחוֹק ה' נִרְאָה לִי", מַשְׁמָע אֲבָל לֹא מִקָּרוֹב. וְכֵן פֵּרַשְׁנוּ לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיֵּרָא בַּפָּסוּק "וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחֹק" (בראשית כב ד). וּלְפִיכָךְ אָמַר "אָסֻרָה נָּא" מִכָּאן לְהִתְרַחֵק מִן הַמָּקוֹם הַהוּא, כִּי אָז "אֶרְאֶה" בּוֹ "מַדּוּעַ לֹא יִבְעַר הַסְּנֶה".

וּמַה שֶּׁכָּתַב "וְהִנֵּה הַסְּנֶה בֹּעֵר". וְאֵיךְ אָמַר "מַדּוּעַ לֹא יִבְעַר"? הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "מַדּוּעַ אֵינֶנּוּ אֻכָּל"! יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהָיָה בּוֹעֵר בְּעַצְמוֹ, אַךְ מַדּוּעַ לֹא יִבְעַר גַּם אֶל שְׁאָר חֶלְקֵי הַסְּנֶה שֶׁסְּבִיבָיו. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁשָּׁפַט בְּשִׂכְלוֹ שֶׁאֵינוֹ בּוֹעֵר, שֶׁאִלּוּ הָיָה בּוֹעֵר לָמָּה אֵינֶנּוּ אֻכָּל, עַל כֵּן אָמַר "מַדּוּעַ לֹא יִבְעַר". וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד, מִדְּאָמַר "וַיַּרְא ה' כִּי סָר לִרְאוֹת" (שמות ג:ד), שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁכְּבָר סָר מִמְּקוֹמוֹ לְהִתְקָרֵב, אוֹ לְהִתְרַחֵק כְּפִי מַה שֶּׁפֵּרַשְׁתִּי בְּלְשׁוֹן "אָסוּרָה נָּא". וְאִם כֵּן אֵין מָקוֹם לְקוּשְׁיָא זוֹ, כִּי מִתְּחִלָּה הָיָה סָבוּר שֶׁהַסְּנֶה בּוֹעֵר מַמָּשׁ, וְכַאֲשֶׁר סָר לִרְאוֹת קְצָת הֵיטֵב לִרְאוֹת יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁרָאָה קֹדֶם שֶׁסָּר לִרְאוֹת, וְרָאָה אָז כִּי אֵינוֹ בּוֹעֵר כְּלָל, עַל כֵּן אָמַר "מַדּוּעַ לֹא יִבְעַר". "וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו אַל תִּקְרַב הֲלֹם" (שמות ג:ה), רָצָה לוֹמַר שֶׁהָרְחָקָה זוֹ קְרִיבָה הִיא לִרְאוֹת. תֵּדַע שֶׁכֵּן הוּא, כִּי אִלּוּ הָיְתָה עִקַּר הַמְּנִיעָה שֶׁלֹּא יִתְקָרֵב אֶל הַמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ הַהוּא, אִם כֵּן הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וַיַּרְא ה' כִּי סָר לָבוֹא", מַהוּ "כִּי סָר לִרְאוֹת"? אֶלָּא שֶׁרָאָה ה' כִּי סָר מִמְּקוֹמוֹ כְּדֵי לִרְאוֹת, עַל כֵּן מָנְעוֹ ה' מֵהַבִּיט אֶל הָאֱלֹהִים, עַל כֵּן נֶאֱמַר "אַל תִּקְרַב הֲלֹם" קְרִיבַת רְאוּת הָעַיִן. וּמַה שֶּׁאָמַר "שַׁל נְעָלֶיךָ" אֵינוֹ תָּלוּי בִּקְרִיבָה זוֹ, אֶלָּא מִילְּתָא בְּאַנְפֵּי נַפְשֵׁהּ הוּא, שֶׁאָמַר לוֹ ה' שֶׁיְּסִיר נְעָלָיו בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא בּוֹ, כִּי כֻלּוֹ אַדְמַת קֹדֶשׁ, כִּי הַר חוֹרֵב וְכָל סְבִיבָיו קֹדֶשׁ הוּא לַה'. וּבְסָמוּךְ יִתְבָּאֵר זֶה עַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל כְּפִי הַדֶּרֶךְ שֶׁדָּרְכוּ בּוֹ הַמְפָרְשִׁים.

פסוק ה

שַׁל נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ. נִתְעוֹרְרוּ הַמְפָרְשִׁים בְּכַמָּה שִׁנּוּיִים שֶׁבֵּין מַרְאֶה זוֹ וּבֵין הַמַּרְאֶה שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ, כִּי כָּאן נֶאֱמַר "שַׁל נְעָלֶיךָ" שְׁנַיִם בְּמַשְׁמָע, וְאֵצֶל יְהוֹשֻׁעַ נֶאֱמַר "שַׁל נַעֲלֶךָ" אֶחָד בְּמַשְׁמָע, וְכָאן נֶאֱמַר "כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו אַדְמַת קֹדֶשׁ הוּא", וְאֵצֶל

יְהוֹשֻׁעַ לֹא נֶאֱמַר כֵּן אֶלָּא "קֹדֶשׁ" סְתָם וְלֹא "אַדְמַת קֹדֶשׁ". וְהִנֵּה רָאִיתִי שֶׁרַבֵּינוּ בְּחַיֵּי וּשְׁאָר מְפָרְשִׁים פֵּרְשׁוּ "שַׁל נְעָלֶיךָ" עַל הָרְחָקַת הַנַּשְׁמִיּוּת, כִּי מֹשֶׁה הָיָה מְשֻׁלָּל מִן הַחָמְרִיּוּת יוֹתֵר מִן יְהוֹשֻׁעַ, עַל כֵּן אֶבְחַר דִּרְכָּם וְאוֹסִיף נוֹפֶךְ מִשֶּׁלִּי לְיַשֵּׁב כָּל הַסְּפֵקוֹת שֶׁהִזְכַּרְנוּ. כְּדֶרֶךְ שֶׁפֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא עה.) "פְּנֵי מֹשֶׁה כַּחַמָּה וּיהוֹשֻׁעַ כַּלְּבָנָה", כִּי כְּמוֹ שֶׁהַלְּבָנָה מְאִירָה מִצַּד אֶחָד וַחֲשׁוּכָה מִצַּד שֵׁנִי, כָּךְ יְהוֹשֻׁעַ הֵאִיר מִצַּד הַשֵּׂכֶל וְהָיָה חָשׁוּךְ מִצַּד הַחָמְרִיּוּת שֶׁנִּשְׁאַר בּוֹ. אֲבָל פְּנֵי מֹשֶׁה כַּחַמָּה הַמְּאִירָה מִכָּל צַד, כָּךְ מֹשֶׁה נִזְדַּכֵּךְ גַּם בְּחֵלֶק הַחָמְרִיּוּת שֶׁבּוֹ כָּל כָּךְ עַד שֶׁזָּכָה לְקַרְנֵי עוֹר פְּנֵי הַחֹמֶר, כִּי נִזְדַּכֵּךְ עַל יְדֵי שֶׁעָמַד בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם בְּלֹא אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וְהָיָה נִזּוֹן מִזִּיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ. לְכָךְ נֶאֱמַר לְמֹשֶׁה "שַׁל נְעָלֶיךָ" שְׁנַיִם בְּמַשְׁמָע, רֶמֶז לִשְׁלִילוּת הַחָמְרִיּוּת מִן כָּל שְׁנֵי חֶלְקָיו, הֵן זְכוּךְ כֹּחַ הַשִּׂכְלִי מִן הִתְעָרְבוּת הַחָמְרִיּוּת שֶׁבּוֹ, הֵן זְכוּךְ כֹּחַ הַחָמְרִי עַצְמוֹ. וּלְכָךְ אָמַר כְּנוֹתֵן טַעַם "כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו אַדְמַת קֹדֶשׁ". וְשֵׁם "מָקוֹם" מוֹרֶה עַל הַמַּדְרֵגָה, וְאָמַר כִּי הַמַּדְרֵגָה אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד בָּהּ הִיא שֶׁאֲפִלּוּ חֵלֶק הָאֲדָמָה שֶׁבְּךָ קֹדֶשׁ הוּא, זֶהוּ שֶׁאָמַר "אַדְמַת קֹדֶשׁ הוּא". וּלְפִי שֶׁאַתָּה בְּמַדְרֵגָה גְּדוֹלָה כָּזוֹ, עַל כֵּן אָמַרְתִּי "אַל תִּקְרַב הֲלֹם" לְהָצִיץ בַּשְּׂכִינָה, כִּי "לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם וְחָי" (שמות לג:כ), וַאֲפִלּוּ הַמַּלְאָכִים אֵינָן מִתְקָרְבִים אֵלָיו יִתְבָּרַךְ לְהַבִּיט בְּמַהוּתוֹ יִתְבָּרַךְ, כָּל שֶׁכֵּן הָאָדָם בִּהְיוֹתוֹ בַּחַיִּים בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ שֶׁנִּתְמַלֵּא כָּל הַבַּיִת אוֹרָה כְּשֶׁנּוֹלַד מֹשֶׁה, כִּי זֶה הָיָה סִימָן לוֹ שֶׁהַבַּיִת הָאֱנוֹשִׁי יִהְיֶה אוֹרָה מִכָּל צַד. אֲבָל יְהוֹשֻׁעַ שֶׁלֹּא הָיָה מָאִיר כִּי אִם מִצַּד הַשֵּׂכֶל לְבַד, עַל כֵּן נֶאֱמַר לוֹ "שַׁל נַעֲלֶךָ" (יהושע ה:טו) אֶחָד בְּמַשְׁמָע, כִּי לֹא הוּסַר הַחָמְרִיּוּת כִּי אִם מִן הַחֵלֶק הַשִּׂכְלִי לְבַד. וְעַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר אֶצְלוֹ "אַדְמַת קֹדֶשׁ", כִּי חֵלֶק הָאֲדָמָה שֶׁבּוֹ לֹא נִתְקַדֵּשׁ, וְלֹא הֻצְרַךְ לוֹמַר לוֹ "אַל תִּקְרַב הֲלֹם" (שמות ג:ה), וְלֹא הֻצְרַךְ לִמְנֹעַ מִמֶּנּוּ הַקְּרִיבָה אֶל ה', כִּי בְּלָאוֹ הָכֵי הָיָה הַחֹמֶר מָסָךְ מַבְדִּיל בֵּינוֹ לְבֵין אֱלֹהָיו, לְשֶׁלֹּא יוּכַל לְהַבִּיט אֶל הָאֱלֹהִים. וְאוּלַי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה מֹשֶׁה" (שמות ג:ד) שְׁתֵּי פְּעָמִים, כִּי קָרָא ה' לִשְׁנֵי חֶלְקָיו, כִּי שְׁנֵיהֶם קְדוֹשִׁים הֵמָּה – הַחֹמֶר וְהַצּוּרָה.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁקָּרָא לוֹ מֹשֶׁה מֹשֶׁה, לְפִי שֶׁגְּלוּת שֶׁל יִשְׂרָאֵל דּוֹמָה עָלָיו יִתְבָּרַךְ לְמַשָּׂא כְּבִיכוֹל, לָכֵךְ קָרָאוֹ קְרִיאָה אַחַר קְרִיאָה לְמַהֵר בִּיאָתוֹ וּלְהָקֵל מֵעָלָיו יִתְבָּרַךְ הַמַּשָּׂא, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים צא טו) "עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה", וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ג ז) "כִּי יָדַעְתִּי אֶת מַכְאֹבָיו", "כִּי יָדַעְתִּי" הֱיֵינוּ מַרְגִּישׁ בְּמַכְאוֹבָיו כְּבִיכוֹל.

פסוק ו

וּמַה שֶּׁכָּתוּב **"אָנֹכִי אֱלֹהֵי אָבִיךָ"**. פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שמות רבה ג, א) שֶׁנִּרְאָה אֵלָיו הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּקוֹלוֹ שֶׁל עַמְרָם אָבִיו, וּכְשֶׁאָמַר "הִנֵּנִי", אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ

הוּא: "אֵין זֶה קוֹל אָבִיךָ, אֶלָּא קוֹל אֱלֹהֵי אָבִיךָ עַמְרָם". וּכְתִיב כָּאן אַרְבַּע פְּעָמִים "אֱלֹהִים" כְּנֶגֶד אַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁל גְּאֻלָּה, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' פָּרָשַׁת וָאֵרָא (שמות ו, ו). וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים שֶׁלְּכָךְ הִזְכִּיר "אֱלֹהֵי אָבִיךָ", לְפִי שֶׁגְּלָלָה לוֹ בָּזֶה שֶׁאָבִיו כְּבָר מֵת, אַחַר שֶׁיִּחֵד שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ עָלָיו, וּכְדֵי שֶׁלֹּא יְסָרֵב לָלֶכֶת בִּשְׁלִיחוּת זֶה בִּמְקוֹם אָבִיו, כִּי אֶפְּלוּ בִּפְנֵי אַהֲרֹן אָחִיו הַגָּדוֹל הָיָה מְסָרֵב לִקַּח שְׁרָרָה זוֹ, קַל וָחֹמֶר בִּמְקוֹם אָבִיו.

פסוק ז

וַיֹּאמֶר ה' רָאֹה רָאִיתִי אֶת עֳנִי עַמִּי. "רָאִיתִי" מַשְׁמָע לְשֶׁעָבַר, וְכֵן כָּפַל לְשׁוֹן רְאִיָּה, נִרְאֶה שֶׁכָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: כִּי רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִתֵּן טַעַם לְמַשֶּׂה לָמָּה עָזָבָם זְמַן רַב כָּזֶה, וְאַחַר עַד עַתָּה מֵרָאוֹת בְּצָרָתָם. עַל זֶה אָמַר, לְפִי שֶׁעַד עַתָּה, אַף עַל פִּי שֶׁבְּכָל צָרָתָם הָיוּ צוֹעֲקִים מִתּוֹךְ עֲבוֹדָתָם הַקָּשָׁה, כָּל הַצְּעָקוֹת לֹא הָיוּ תְּחִנָּה וּבַקָּשָׁה מִלִּפָנָיו יִתְבָּרַךְ, כִּי אִם צְעָקָה שֶׁל תְּלוּנָה, אֲבָל לֹא בִּקְשׁוּ אֶת פְּנֵי ה' עַד עַתָּה. זֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיֹּאמֶר ה' רָאֹה רָאִיתִי" – רוֹאֶה אֲנִי עַכְשָׁיו, וְגַם רָאִיתִי לְשֶׁעָבַר "אֶת עֳנִי עַמִּי", "וְאֶת צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי" – הַיְינוּ צְעָקָה שֶׁל תְּלוּנָה. וְלֹא זָכְרוּ כִּי אֲנִי אָמַרְתִּי לְיַעֲקֹב "אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ" (בראשית מו:ד), וְתַכְלִית יְרִידָה זוֹ הָיְתָה לְהַצִּילוֹ וּלְהַעֲלוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְאָנֹכִי אַעַלְךָ גַּם עָלֹה" (בראשית מו:ד). זֶהוּ שֶׁאָמַר "וָאֵרֵד לְהַצִּילוֹ" (שמות ג:ח), וְהָיָה לָהֶם לְשׁוּם אֶל לֵב וּלְבַקֵּשׁ אֶת פָּנַי. אֲבָל עַתָּה "צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלָיַּ" (שמות ג:ט), כִּי הִתְפַּלְּלוּ אֵלַי בְּלֵב שָׁלֵם, עַל כֵּן רָאִיתִי תְּפִלָּתָם. "וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלַּחַץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לֹחֲצִים אֹתָם" (שמות ג:ט) אֲשֶׁר לֹא כַדָּת. לְפִיכָךְ "וְעַתָּה לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֶל פַּרְעֹה" (שמות ג:י) – עַתָּה תֵּכֶף, כִּי כָּךְ דַּרְכִּי: "עוֹד הֵם מְדַבְּרִים וַאֲנִי אֶשְׁמָע" (ישעיהו סה:כד).

פסוק יא

מִי אָנֹכִי כִּי אֵלֵךְ אֶל פַּרְעֹה וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. נִרְאֶה לִי שֶׁמֹּשֶׁה אָמַר, מִשֶּׁנֵּי צְדָדִים אֵין אֲנִי רָאוּי לִשְׁלִיחוּת זֶה, הֵן מִצַּד שִׁפְלוּת הַשְּׁלִיחַ, הֵן מִצַּד גֹּדֶל מַעֲלַת יִשְׂרָאֵל. כִּי מֹשֶׁה הָיָה עָנָו מִכָּל הָאָדָם, וּבְעֵינָיו הָיָה הוּא שְׁפַל אֲנָשִׁים, לְפִיכָךְ אָמַר "מִי אָנֹכִי כִּי אֵלֵךְ אֶל פַּרְעֹה", וְכִי שְׁפַל אֲנָשִׁים כָּמוֹנִי יְדַבֵּר לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ? וְהֵן מִצַּד מַעֲלַת יִשְׂרָאֵל אָמַר "וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", כִּי אֻמָּה גְּבוֹהָה וְרָמָה כָּזֹאת, בְּנֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, עַם גָּדוֹל וָרָם, אֵיךְ יֵלְכוּ אַחֲרֵי שָׁפָל וּבָזוּי כָּמוֹנִי? וְעַל שְׁתֵּיהֶם הֵשִׁיב לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ", וְלֹא אַתָּה תְּדַבֵּר אֶל פַּרְעֹה אֶלָּא אֲנִי הַמְדַבֵּר וּפִיךָ כְּפִי, גַּם לֹא אַחֲרֶיךָ יֵלְכוּ יִשְׂרָאֵל כִּי אִם אַחֲרַי ה' יֵלֵכוּ, שֶׁהֲרֵי אֶהְיֶה עִמָּךְ. וְאִם תֹּאמַר מֵעִקָּרָא דִּדְינָא פִּירְכָא, לָמָּה יִהְיֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִמְּךָ דַּוְקָא, וְלָמָּה לֹא יִהְיֶה עִם אֵיזֶה נִכְבָּד גָּדוֹל בְּמַעֲלָה, וְלָמָּה יִתְחַבֵּר לִשְׁפַל אֲנָשִׁים דַּוְקָא לְמַנּוֹתוֹ שְׁלִיחַ? עַל זֶה נָתַן לוֹ אוֹת שֶׁכָּךְ מִדָּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהוּא

בּוֹחֵר בְּיוֹתֵר לְהִתְחַבֵּר אֶל הַנִּמּוּכִים, וְ"יִשְׁכֹּון אֶת דַּכָּא וּשְׁפַל רוּחַ" (ישעיהו נז:טו), וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְזֶה לְּךָ הָאוֹת כִּי אָנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ", כִּי אִם יֹאמְרוּ לְךָ לָמָּה בָּחַר ה' בְּךָ לִהְיוֹת שָׁלִיחַ יוֹתֵר מִזּוּלָתֶךָ, תֹּאמַר לָהֶם שֶׁכְּךָ מִדָּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהֲרֵי "בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעַבְדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה", הַר סִינַי הַנָּמוּךְ שֶׁבֶּהָרִים. אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ הָרִים גְּבוֹהִים מִמֶּנּוּ, מִכָּל מָקוֹם לֹא בָּחַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כִּי אִם בְּזֶה סִינַי, וּמִזֶּה תִּקַּח רְאָיָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בּוֹחֵר יוֹתֵר בַּנְּמוּכִים, וְזֶה גַּם כֵּן מוֹפֵת עַל שְׁלִיחָתְךָ.

אָמְנָם צָרִיךְ יִשּׁוּב. מַה שֶּׁכָּתוּב בְּמָקוֹם אַחֵר (שמות כ ב) "אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", וְכָאן לֹא הִזְכִּיר "אֶרֶץ", אֶלָּא אָמַר "וְהוֹצֵא אֶת עַמִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם". גַּם מִלַּת "עַמִּי" נִרְאֶה מְיוּתָּר. עַל כֵּן נִרְאֶה לִי שֶׁהוֹצָאָה זוֹ אֵינָהּ מְדַבֶּרֶת בַּיְצִיאָה מִן הָאָרֶץ, אֶלָּא שֶׁיֵּצְאוּ מִן הַמַּעֲשִׂים שֶׁל הַמִּצְרִים. כִּי יִשְׂרָאֵל נִטְמְאוּ בְּגִלּוּלֵי מִצְרַיִם, כְּדְאִיתָא בִּיחֶזְקֵאל (כ ה) "וְאוֹדָע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" וְגוֹ', וּמִכָּל הָעִנְיָן הַהוּא מַשְׁמַע שֶׁשָּׁלַח הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֲלֵיהֶם כַּמָּה פְּעָמִים לְהַתְרוֹת בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יִטַּמְּאוּ בְּגִלּוּלֵי מִצְרַיִם, וְהֵם לֹא אָבוּ שְׁמֹעַ. עַל כֵּן גַּם בַּפַּעַם זֶה אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה "וְהוֹצֵא אֶת עַמִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם" – לְהוֹצִיאָם מִן מַעֲשֵׂה הַמִּצְרִים שֶׁלֹּא יִטַּמְּאוּ עוֹד בְּגִלּוּלֵיהֶם. אַף עַל פִּי שֶׁנִּטְמְאוּ בָּהֶם כְּבָר, מִכָּל מָקוֹם עֲדַיִן הֵמָּה "עַמִּי", וְאַף עַל פִּי שֶׁחָטָא יִשְׂרָאֵל הוּא (סנהדרין מד.). זֶהוּ שֶׁאָמַר "עַמִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל". וְדָבָר זֶה הָיָה קָשֶׁה בְּעֵינֵי מֹשֶׁה מְאֹד, כִּי יָדַע שֶׁיִּשְׂרָאֵל לֹא שָׁמְעוּ אֶל הַשְּׁלוּחִים אֲשֶׁר הָלְכוּ אֲלֵיהֶם כְּבָר לְהוֹצִיאָם מִן גִּלּוּלֵי מִצְרַיִם. לְכָךְ אָמַר "וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, מִצַּד אֵיזוֹ סִבָּה יָבֹאוּ לַעֲזֹב הַהֶרְגֵּל שֶׁלָּהֶם?" וְעַל זֶה הֵשִׁיב לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעַבְדוּן אֶת ה' עַל הָהָר הַזֶּה". עַל יְדֵי שֶׁיְּקַבְּלוּ הַתּוֹרָה תִּפְסֹק זֻהֲמָתָן, כְּדְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קמו.) "יִשְׂרָאֵל שֶׁעָמְדוּ עַל הַר סִינַי פָּסְקָה זֻהֲמָתָן", כִּי מַעֲמַד הַר סִינַי הָיָה מוֹפֵת גָּדוֹל לְיִשְׂרָאֵל עַל אֱלֹהוּתוֹ יִתְבָּרַךְ, וְעַל יְדֵי זֶה יָצְאוּ מִכֹּל וְכֹל מִן גִּלּוּלֵי מִצְרַיִם.

פסוק יד

אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה. וְאַחַר כְּךָ אָמַר "כֹּה תֹּאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם", וְעוֹד מַהוּ שֶׁאָמַר "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה", הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֵלָיו", שֶׁהֲרֵי עִם מֹשֶׁה הוּא מְדַבֵּר. וְנִרְאֶה לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן "אֶהְיֶה" מוֹרֶה עַל שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִהְיֶה עִמָּהֶם, וּמֹשֶׁה הָיָה יָרֵא שְׁנֵי מִינֵי יִרְאָה: הָאַחַת שֶׁלֹּא יִנָּזֵק בִּשְׁלִיחוּת זֶה, הַשֵּׁנִיָּה הִיא פֶּן לֹא יַנִּיחוּם הַמִּצְרִים לְלֶכֶת. אֲבָל יִשְׂרָאֵל לֹא הָיוּ יְרֵאִים כִּי אִם פֶּן לֹא יַנִּיחֵם פַּרְעֹה לְלֶכֶת. עַל כֵּן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה "אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה", כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר לוֹ לְמַעְלָה (שמות ג:יב) "כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ", גַּם בִּכְלַל כָּל יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יַזִּיקוּם הַמִּצְרִים וְיַנִּיחוּם

לָצֵאת. אֲבָל לְיִשְׂרָאֵל תֹּאמַר "אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם", כִּי אֵין צָרֵךְ לְהוֹדִיעָם שֶׁ"אֶהְיֶה עִמְּךָ" בְּשִׁלּוּחוּת זֶה, אֲבָל מֹשֶׁה הָיָה צָרִיךְ לִשְׁנֵיהֶם.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁמַּאֲמַר "אֲשֶׁר אֶהְיֶה" הוּא נְתִינַת טַעַם עַל שֵׁם "אֶהְיֶה", כִּי לְכָךְ אֲנִי נִקְרָא בְּשֵׁם "אֶהְיֶה" לְפִי שֶׁאֲנִי אֶהְיֶה וְהֹוֶה בְּכָל הַזְּמַנִּים, בֶּעָבָר וּבַהֹוֶה וּבֶעָתִיד. לְכָךְ אָמַר "כֹּה תֹּאמַר אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי", כִּי אֵין צָרִיךְ כָּל כָּךְ בִּנְתִינַת טַעַם לְיִשְׂרָאֵל. וּמַה שֶּׁאָמַר עוֹד "כֹּה תֹּאמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם" וְגוֹ', כִּי לֹא יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה נִזְכָּר בְּשֵׁם הָעֶצֶם הַזֶּה, כִּי אִם בְּשֵׁם "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם" כוּ'. וְהוּא שֶׁאָמַר (שמות ג, טו) "זֶה שְׁמִי לְעֹלָם", הַיְינוּ "אֶהְיֶה", "וְזֶה זִכְרִי לְדֹר דֹּר", וְהוּא שֵׁם "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם", שֶׁבּוֹ יִהְיֶה נִזְכָּר תָּמִיד, לֹא בְּשֵׁם הָעֶצֶם.

וְלִי נִרְאָה לְפָרֵשׁ, כִּי לְפִי שֶׁשֵּׁם אֶהְיֶה נִגְזַר מִלְּשׁוֹן הֲוָיָה וּמוֹרֶה עַל נִצְחִיּוּתוֹ, כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ הָיָה הֹוֶה וְיִהְיֶה, עַל כֵּן אָמַר "זֶה שְׁמִי לְעֹלָם" (שמות ג:טו), רוֹצֶה לוֹמַר זֶה שְׁמִי מוֹרֶה שֶׁאֲנִי לְעוֹלָם, רוֹצֶה לוֹמַר מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם מְצִיאוּתִי שָׁוֶה. וְ"זֶה זִכְרִי לְדֹר דֹּר" (שמות ג:טו), זֶהוּ שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁאֲנִי נִקְרָא "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב" (שמות ג:טו), לִהְיוֹת נִזְכָּר בְּשֵׁם זֶה תָּמִיד, מוֹרֶה שֶׁלֹּא לְבַד שֶׁאֲנִי שָׁוֶה בִּמְצִיאוּת מִצַּד עַצְמִי בְּכָל הַזְּמַנִּים, אֶלָּא אֲפִלּוּ שֶׁבְּכָל הַזְּמַנִּים יִזָּכֵר שְׁמִי עַל יְרֵאֵי ה' וְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר שָׁוֶה בְּשָׁוֶה, כְּשֶׁהַבָּנִים אוֹחֲזִין מַעֲשֶׂה יְדֵי אֲבוֹתָם הַקְּדוֹשִׁים, כְּדֶרֶךְ שֶׁעָשִׂיתִי לְאַבְרָהָם יִצְחָק יַעֲקֹב שֶׁנִּקְרֵאתִי בִּשְׁמִי עַל כָּל אֶחָד וְאֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ, כָּךְ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר יִזָּכֵר שְׁמִי עַל כָּל הַשְּׁרִידִים אֲשֶׁר ה' קוֹרֵא (יואל ג:ה). זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וְזֶה זִכְרִי לְדֹר דֹּר".

וְלִפְנֵי נְבוּאַת יְחֶזְקֵאל, אֲשֶׁר מִשֵּׁם מַשְׁמָע שֶׁיִּשְׂרָאֵל הָיוּ בְּמִצְרַיִם רְעִים וְחַטָּאִים, אִם כֵּן לֹא הָיָה בְּיָדָם שׁוּם זְכוּת, וְלֹא נִגְאֲלוּ כִּי אִם בִּזְכוּת שְׁנֵי דְּבָרִים: א' בַּעֲבוּר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל אֲשֶׁר הוּא עִמָּהֶם בַּגָּלוּת כִּבְיָכוֹל, כְּמַרְגִּישׁ בְּצָרוֹתָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ג יט) "כִּי יָדַעְתִּי אֶת מַכְאֹבָיו", וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (יהושע ז ט) "וּמַה תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל". ב' בִּזְכוּת הָאָבוֹת. עַל כֵּן אָמַר "כֹּה תֹּאמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם" (שמות ג יד), נָקַט שֵׁם זֶה דַּוְקָא הַמּוֹרֶה עַל "עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה" (תהלים צא טו). "וַיֹּאמֶר עוֹד כֹּה תֹּאמַר וְגוֹ' ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם" וְגוֹ' (שמות ג טו), הַיְינוּ זְכוּת אָבוֹת. שְׁתַּיִם אֵלּוּ חֲבֵרוּ לְהוֹצִיאָם מִצָּרָה לִרְוָחָה.

פסוק כב

וְשָׁאֲלָה אִשָּׁה מִשְּׁכֶנְתָּהּ וְגוֹ'. יֵשׁ מְפָרְשִׁים שְׁאֵלָה זוֹ אֵינָהּ לְשׁוֹן הַלְוָאָה, כִּי אֵיךְ יְצַוֶּה ה' לְדַבֵּר שֶׁקֶר וְלִקַּח בְּעָרְמָה, אֶלָּא הוּא מִלְּשׁוֹן "שְׁאַל וְאֶתְּנָה לָךְ" הָאָמוּר בִּשְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ (מלכים א ג, ה), שֶׁהוּא מַתָּנָה גְּמוּרָה, וְכֵן "חַיִּים שָׁאַל מִמְּךָ, נָתַתָּה לוֹ" (תהלים כא, ה). כָּךְ שְׁאֵלָה זוֹ הִיא שֶׁיִּתְּנוּ לָהֶם מַתָּנוֹת. וּמַה שֶּׁכָּתוּב (שמות יב, לו) "וַיַּשְׁאִלוּם", הַיְינוּ שֶׁהַמִּצְרִים הִתְחִילוּ לְתִבְּעַ מֵהֶם שֶׁיְּקַבְּלוּ מֵהֶם מַתָּנוֹת, כָּל כָּךְ מָצְאוּ חֵן בְּעֵינֵיהֶם.

יֵשׁ לְדַקְדֵּק לָמָּה הִזְכִּיר כָּאן כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּשְׂמָלוֹת, וּבְפָרָשַׁת בֹּא (שמות יא ב) אֵצֶל הַצִּוּוּי לֹא הִזְכִּיר שְׂמָלוֹת, וְאַחַר כָּךְ בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה חָזַר וְהִזְכִּיר שָׁם שְׂמָלוֹת. וְעוֹד לָמָּה אָמַר כָּאן "וְשַׂמְתֶּם עַל בְּנֵיכֶם" וְגוֹ', וְכִי עֵצָה טוֹבָה קָא מַשְׁמַע לָן מָה לָהֶם לַעֲשׂוֹת עִם הַשְּׂמָלוֹת, וְלָמָּה לֹא נָתַן לָהֶם עֵצָה מָה יַעֲשׂוּ עִם כְּלֵי כֶסֶף וְזָהָב?

וְנִרְאֶה לִי לְפִי שֶׁשְּׁאֵלָה זוֹ לֹא הָיְתָה כִּי אִם אַחַר מַכַּת בְּכוֹרוֹת, אַחַר שֶׁהִסְכִּים פַּרְעֹה לְשַׁלְּחָם, כִּי קֹדֶם זֶה לָמָּה יִשְׁאֵילוּם? וּמַכַּת בְּכוֹרוֹת הָיְתָה כְּמוֹ חֲשַׁשׁ מַגֵּפָה, וְיֵשׁ חֲשַׁשׁ סַכָּנָה לִקַּח בְּגָדִים מִן הַבֵּית שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֲשַׁשׁ שְׁנוּי אֲוִיר, עַל כֵּן לֹא הֻצְרְכוּ לְבַקֵּשׁ מִן הַמִּצְרִים שֶׁיַּשְׁאִילוּ לָהֶם בִּגְדֵיהֶם, כִּי הַמָּה מֵעַצְמָם יִתְּנוּ לָהֶם הַשְּׂמָלוֹת, כִּי נִיחָא לָהֶם שֶׁיֵּלְכוּ בַּמִּדְבָּר בְּבִגְדֵיהֶם כְּדֵי שֶׁיְּפוּחַ הָרוּחַ בָּהֶם.

וְחֲשַׁשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁמָּא יִהְיוּ יִשְׂרָאֵל יְרֵאִים לִלְבּוֹשׁ אוֹתָן הַבְּגָדִים מֵחֲמַת חֲשַׁשׁ עִפּוּשׁ אֲוִיר שֶׁבָּהֶם, עַל כֵּן אָמַר "וְשַׂמְתֶּם עַל בְּנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם" וְלֹא תִּירְאוּ, כִּי לֹא יִגַּע בָּהֶם רָע. לְפִיכָךְ בְּפָרָשַׁת בֹּא (שמות יא ב) כְּשֶׁצִּוָּה לָהֶם ה' שֶׁיִּשְׁאֲלוּ מִן הַמִּצְרִים, לֹא הִזְכִּיר שְׂמָלוֹת, כִּי יָדַע ה' שֶׁהַמִּצְרִים מֵעַצְמָם יַשְׁאִילוּם. וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה נֶאֱמַר "וַיַּשְׁאִילוּם" וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות ט:) בְּעַל כָּרְחָם דְּיִשְׂרָאֵל. וְכֵן נֶאֱמַר (שמות יב לה) בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה שֶׁשָּׁאֲלוּ גַּם שְׂמָלוֹת, אֲבָל לֹא מֵחֲמַת בַּקָּשַׁת יִשְׂרָאֵל כִּי אִם הַמִּצְרִים מֵעַצְמָם הִשְׁאִילוּם.

וּמַה שֶּׁכָּתוּב כָּאן "וְשָׁאֲלָה אִשָּׁה" וְגוֹ' וְהִזְכִּיר גַּם שְׂמָלוֹת, אֵין כָּאן מָקוֹם הַצִּוּוּי כִּי אִם הַגָּדַת עֲתִידוֹת, הוּא לוֹמַר שֶׁכָּךְ יִהְיֶה לֶעָתִיד שֶׁאֵת הַכֹּל יַשְׁאִילוּם, מִקְצָתָם עַל יְדֵי בַּקָּשַׁת יִשְׂרָאֵל דְּהַיְנוּ כְּלֵי כֶסֶף וְזָהָב, וּמִקְצָתָן יַשְׁאִילוּם מֵעַצְמָם דְּהַיְנוּ שְׂמָלוֹת.

וְרֶמֶז לַדָּבָר, שֶׁמָּצִינוּ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן חֵן בִּשְׁאֵלָה זוֹ, אַחַת בְּפָרָשָׁה זוֹ, שְׁתֵּי פְּעָמִים בְּפָרָשַׁת בֹּא, וְשָׁלֹשׁ פְּעָמִים חֵן עוֹלֶה לְמִסְפַּר כֶּסֶף זָהָב, לְהוֹרוֹת שֶׁדָּוְקָא כֶּסֶף וְזָהָב הִשְׁאִילוּם מִצַּד הַחֵן שֶׁמָּצְאוּ בְּעֵינֵי הַמִּצְרִים, אֲבָל שְׂמָלוֹת לֹא הָיוּ בִּכְלַל הַחֵן, כִּי אַף אִם לֹא הָיוּ מוֹצְאִים חֵן בְּעֵינֵי הַמִּצְרִים, הָיוּ מַשְׁאִילוּם כָּאָמוּר. וּבָזֶה מְיוּשָׁב מַה שֶּׁכָּתוּב כָּאן "וְשָׁאֲלָה אִשָּׁה מִשְּׁכֶנְתָּהּ" וְלֹא הִזְכִּיר אִישׁ, וּבַצִּוּוּי נֶאֱמַר "וְיִשְׁאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ" (שמות יא, ב), לְפִי שֶׁבַּצִּוּוּי לֹא הִזְכִּיר שְׂמָלוֹת מִן הַטַּעַם שֶׁנִּתְבָּאֵר, וּבִשְׁאֵלַת כְּלֵי כֶסֶף וְזָהָב הָיוּ הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים שָׁוִין. אֲבָל כָּאן שֶׁמַּגִּיד הָעֲתִידוֹת שֶׁיִּשְׁאָלוּם גַּם שְׂמָלוֹת, וּמִסְתָּמָא יַשְׁאִילוּם הַנָּשִׁים אֲשֶׁר מֵתוּ בַּעֲלֵיהֶם הַבְּכוֹרִים כְּדֵי לְהַשְׁלִיט הָרוּחַ בַּבְּגָדִים, עַל כֵּן הִזְכִּיר רַק הַנָּשִׁים, וּמְדַבֵּר בְּבֶגֶד הָעֶלְיוֹן שֶׁל הָאֲנָשִׁים שֶׁגַּם הַבָּנוֹת דַּרְכָּן לְלָבְשָׁן.

פרק ד

פסוק ב

מַזֶּה בְּיָדֶךָ וַיֹּאמֶר מַטֶּה וגו'. בִּשְׁלֹשָׁה אוֹתוֹת אֵלּוּ רַבּוּ הַדִּעוֹת מִצַּד הַסְּפֵק הַנּוֹפֵל בָּהֶם, מַאי אוּלְמֵיהּ דְּהַאי מֵהַאי שֶׁאָמַר "וְהָיָה אִם לֹא יַאֲמִינוּ לְקוֹל הָאוֹת הָרִאשׁוֹן" וְגוֹ' (שמות ד:ח), וְהַקָּרוֹב אֲלַי לוֹמַר בָּזֶה כִּי אוֹת רִאשׁוֹן מוֹרֶה עַל יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ מִתְּחִלָּה בִּימֵי הָאָבוֹת בְּקוֹמָתָם וּבִשְׂרָרָתָם כְּמַטֶּה זֶה הָעוֹמֵד זָקוּף וּמוֹרֶה עַל הַשָּׂרָרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קי, ב) "מַטֵּה עֻזְּךָ יִשְׁלַח ה' מִצִּיּוֹן" וְגוֹ', וְאַחַר כָּךְ בְּחֶטְאָם נַעֲשׂוּ לְנָחָשׁ, כְּמוֹ שֶׁהַנָּחָשׁ הָלַךְ מִתְּחִלָּה בְּקוֹמָה זְקוּפָה וְעַל יָדֵי שֶׁסִּפֵּר לָשׁוֹן הָרָע בְּבוֹרְאוֹ (שמות רבה ג, יב) הוּשְׁפַּל מִלֹּא קוֹמָתוֹ אַרְצָה, כָּךְ יִשְׂרָאֵל הָיוּ תְּחִלָּה בְּקוֹמָה זְקוּפָה, וְעַל יְדֵי שֶׁאָחֲזוּ בְּמַעֲשֵׂה הַנָּחָשׁ וְהָיוּ בֵּינֵיהֶם דֵּלְטוּרִין מְבִיאֵי דִּבָּה, עַל כֵּן נַעֲשׂוּ כְּעָפָר לָדוּשׁ עִם חֲמַת זוֹחֲלֵי עָפָר. וְכַאֲשֶׁר סָרָה הַסִּבָּה אֲשֶׁר גָּרְמָה לָהֶם שִׁפְלוּתָם, יַחְזְרוּ לְמַעֲלָתָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "מַזֶּה בְּיָדֶךָ וַיֹּאמֶר מַטֶּה, וַיֹּאמֶר הַשְׁלִיכֵהוּ אַרְצָה וַיְהִי לְנָחָשׁ", כִּי בָּזֶה נָתַן לוֹ אוֹת עַל גְּלוּת מִצְרַיִם וְסִבָּתוֹ, וְכִי הָיוּ יִשְׂרָאֵל מְשׁוּלִים בּוֹ כְּנָחָשׁ.

פסוק ג

וַיָּנָס מֹשֶׁה מִפָּנָיו. הָיָה בּוֹרֵחַ מִן הַשְּׁלִיחוּת, כִּי חָשַׁב מֵאַחַר שֶׁהִמְשִׁיל אֶת יִשְׂרָאֵל לְנָחָשׁ, שֶׁמָּא חָס וְשָׁלוֹם אֵין לָהֶם תְּרוּפָה כְּמוֹ הַנָּחָשׁ, שֶׁהַכֹּל מִתְרַפְּאִים לֶעָתִיד חוּץ מִן הַנָּחָשׁ (תנחומא א י), וְאִם כֵּן לָמָּה זֶה אֲנִי שְׁלוּחַ אֶל פַּרְעֹה אִם יִהְיוּ לְעוֹלָם כְּזוֹחֲלֵי עָפָר.

פסוק ד

וַיֹּאמֶר ה' לְמֹשֶׁה שְׁלַח יָדְךָ וָאֶחֱז בִּזְנָבוֹ. הַזָּנָב מוֹרֶה עַל הַשִּׁפְלוּת בְּיוֹתֵר, וְרָמַז לוֹ שֶׁיּוֹסִיף עַל שִׁפְלוּתָם שֶׁהָיוּ כְּבָר שְׁפָלִים כְּזוֹחֲלֵי עָפָר, יוֹתֵר לָהֶם שִׁפְלוּת יוֹתֵר כְּזָנָב הַנָּחָשׁ שֶׁהוּא שָׁפָל מִכָּל הַגּוּף, כָּךְ יוֹסִיף שִׁפְלוּתָם, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לָהֶם בְּאָמְרוֹ "תִּכְבַּד הָעֲבוֹדָה עַל הָאֲנָשִׁים" (שמות ה:ט) בְּמַה שֶׁלֹּא נָתְנוּ לָהֶם תֶּבֶן. וּמִן אוֹתָהּ מַדְרֵגָה תַּחְתּוֹנָה בְּתַכְלִית הַשִּׁפְלוּת, מִשָּׁם יַעֲלוּ וְיַחְזְרוּ לְמַעֲלָתָם הָרִאשׁוֹנָה לִהְיוֹת כְּמַטֶּה זְקוּף זֶה. וְדָבָר זֶה נִרְמַז לְמֹשֶׁה בְּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר לוֹ "אֶחֹז בִּזְנָבוֹ", "וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיַּחֲזֶק בּוֹ וַיְהִי לְמַטֶּה בְּכַפּוֹ" (שמות ד:ד), וְהוּא רֶמֶז נָכוֹן מְאֹד לְמַה שֶּׁקָּרָה לָהֶם בַּסּוֹף, כִּי "מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית" (ישעיהו מו:י), גִּלָּה אָזְנוֹ שֶׁיִּהְיוּ כְּזָנָב הַנָּחָשׁ, דְּהַיְנוּ תּוֹסֶפֶת שִׁפְלוּת עַל שִׁפְלוּתָם, וּמִשָּׁם יַעֲלוּ לִהְיוֹת מַטֶּה מוֹשְׁלִים הָרוֹדֶה בְּפַרְעֹה וּבְכָל עַמּוֹ. וּבָזֶה נָתַן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹת שֶׁבְּיָדוֹ יִתְבָּרַךְ לְהַשְׁפִּיל וּלְהָרִים "מֵאַשְׁפֹּת אֶבְיוֹן" (תהלים קיג:ז). וּבְסָמוּךְ פָּרָשַׁת וָאֵרָא (שמות ז:ט) יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' עִנְיַן הַנָּחָשׁ בְּעִנְיָן אַחֵר, עַיֵּן שָׁם.

פסוק ח

וְהָיָה אִם לֹא יַאֲמִינוּ לְאוֹת זֶה לְבַד, כִּי יֹאמְרוּ אַחַר שֶׁמִּצַּד הֱיוֹת בָּהֶם דַּלְטוֹרִין כַּחֲמַת זוֹחֲלֵי עָפָר הוּשְׁפְּלָה מְלֹא קוֹמָתָם אַרְצָה, אִם כֵּן כָּל זְמַן שֶׁסִּבָּה זוֹ קַיֶּמֶת אֵין תְּרוּפָה. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וַיֹּאמֶר ה' לוֹ עוֹד הָבֵא נָא יָדְךָ בְּחֵיקֶךָ". בְּמִלַּת "עוֹד" הוֹרָה שֶׁלֹּא סָגֵי בְּאוֹת רִאשׁוֹן הַמּוֹרָה עַל בְּטוּל הַמְסֻבָּב, כִּי כָּל מְסֻבָּב אֵינוֹ יָכוֹל לְהִתְבַּטֵּל כָּל זְמַן שֶׁהַסִּבָּה קַיֶּמֶת, עַל כֵּן אַתָּה צָרִיךְ לְאוֹת שֵׁנִי הַמּוֹרֶה עַל בְּטוּל הַסִּבָּה, וּבְטוּל הַסִּבָּה הוֹרָאָה עַל בְּטוּל הַמְסֻבָּב, כִּי הָא בְּהָא תַּלְיָא. וְהַסִּבָּה כְּבָר אָמַרְנוּ שֶׁחֵטְא הַלָּשׁוֹן גָּרַם לָהֶם כָּל זֶה, אִם בַּעֲוֹן שֶׁאָמַר אַבְרָהָם "בַּמָּה אֵדָע" (בראשית טו:ח), אִם בַּעֲוֹן שֶׁהֵבִיא יוֹסֵף אֶת דִּבָּתָם רָעָה (בראשית לז:ב), כִּי עַל יְדֵי זֶה נִתְגַּלְגֵּל הַדָּבָר וְיָרְדוּ לְמִצְרַיִם, אִם בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ בָהֶם דַּלְטוֹרִין כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר" (שמות ב:יד). וְהֶרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁבָּטְלָה הַסִּבָּה, כִּי מֵעַתָּה אֵין בָּהֶם עוֹד לָשׁוֹן הָרָע, וְרָמַז לוֹ הָעִנְיָן בְּמַה שֶׁנֶּאֱמַר "הָבֵא נָא יָדְךָ בְּחֵיקֶךָ וְגוֹ' וְהִנֵּה מְצֹרַעַת כַּשֶּׁלֶג". וּלְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שמות רבה ג:יג) נִצְטָרַע עַל שֶׁסִּפֵּר לָשׁוֹן הָרָע עַל יִשְׂרָאֵל וְאָמַר "וְהֵן לֹא יַאֲמִינוּ לִי" (שמות ד:א), וְזֶה מוֹפֵת שֶׁאֵין בְּיִשְׂרָאֵל עוֹד בַּעֲלֵי מַחֲלֹקֶת וְלָשׁוֹן הָרָע, שֶׁאִלּוּ הָיוּ בָהֶם בַּעֲלֵי מַחֲלֹקֶת וְלָשׁוֹן הָרָע לֹא הָיָה מֹשֶׁה נֶעֱנָשׁ עֲלֵיהֶם, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי פאה פ"א ה"א) מֵתֵר לוֹמַר לָשׁוֹן הָרָע עַל בַּעֲלֵי הַמַּחֲלֹקֶת. אֶלָּא לְפִי שֶׁנִּרְפָּא נֶגַע זֶה מִיִּשְׂרָאֵל, עַל כֵּן נֶעֱנַשׁ מֹשֶׁה עֲלֵיהֶם, וּכְאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ויקרא רבה לב:ה) שֶׁיִּשְׂרָאֵל נִגְאֲלוּ בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם לָשׁוֹן הָרָע. גַּם לְפִי פְּשׁוּטוֹ נִרְמַז בִּרְפוּאַת יַד מֹשֶׁה כִּי נִרְפָּא חֵטְא הַלָּשׁוֹן מִיִּשְׂרָאֵל, וְזֶה בְּטוּל הַסִּבָּה אֲשֶׁר הוּא מוֹפֵת עַל בְּטוּל הַמְסֻבָּב דְּהַיְנוּ גְּלוּת מִצְרַיִם. וּלְהַלָּן פָּרָשַׁת קֹרַח בַּפָּסוּק "כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' בְּיַד מֹשֶׁה לוֹ" (במדבר יז:ה) יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' טַעַם אַחֵר עַל צָרַעַת שֶׁל יַד מֹשֶׁה.

פסוק ט

וְהָיָה אִם לֹא יַאֲמִינוּ גַּם לִשְׁנֵי הָאוֹתוֹת הָאֵלֶּה. כִּי יֹאמְרוּ הֲלֹא הִבְטִיחַ ה' אֶת אַבְרָהָם לֵאמֹר "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי" (בראשית טו:יד), וּמָה הָאוֹת כִּי יָדִין בַּגּוֹיִם מָלֵא גְוִיּוֹת? עַל זֶה אָמַר "וּלְקַחְתָּ מִמֵּימֵי הַיְאֹר וְשָׁפַכְתָּ הַיַּבָּשָׁה וְגוֹ' וְהָיוּ לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת". וְיָדוּעַ שֶׁמַּכַּת הַיְאוֹר הוּא מַכַּת אֱלֹהֵי מִצְרַיִם, כִּי הָיוּ כֻּלָּם מַאֲמִינִים בּוֹ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה פט:ד) "הָרְשָׁעִים מִתְקַיְּמִים עַל אֱלֹהֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר יְוהַנֵּה עֹמֵד עַל הַיְאֹר"' כוּ'. וְכָל מַכּוֹת מִצְרַיִם לוֹקִים כְּשֶׁהַיְאוֹר לוֹקֶה, כִּי כָּל הַצְּלָחָתָם תְּלוּיָה בַּיְאוֹר. וּמַכַּת הַיְאוֹר מוֹפֵת גָּדוֹל עַל שֶׁיִּשְׁלַח ה' בָּהֶם עֶבְרָה וַזַּעַם וְצָרָה בָּהֶם וּבֵאלֹהֵיהֶם. וְכֵן הָיְתָה מַכָּה רִאשׁוֹנָה בַּיְאוֹר, וְזֶה הָיְתָה הַתְחָלָה לִנְפִילָתָם עַל יְדֵי שֶׁנֶּהֱפַךְ הַיְאוֹר לְדָם. וְכֵן מַכָּה אַחֲרוֹנָה הָיָה בְּמֵי יַם סוּף. וְאַחַר שֶׁיִּרְאוּ כָּל הַמּוֹפְתִים הַלָּלוּ, יִהְיוּ בְּטוּחִים שֶׁ"מֵאַשְׁפּוֹת

יָרִים אֶבְיוֹן" (תהלים קיג:ז) בְּבִטּוּל הַסִּבָּה וְהַמְסֻבָּב, וּבְקִיּוּם הַבְּטָחַת "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי".

פסוק יג

שְׁלַח נָא בְּיַד תִּשְׁלָח. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁנִּנְבָּא מֹשֶׁה שֶׁאֵין סוֹפוֹ לַהֲבִיאָם לָאָרֶץ, עַל כֵּן "שְׁלַח נָא" עַכְשָׁיו, כִּי "נָא" מוֹרֶה עַל הָעַתָּה, "בְּיַד אֲשֶׁר תִּשְׁלָח" לֶעָתִיד. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאָמַר מֹשֶׁה: אַף אִם אֶתְחִיל לֵילֵךְ בִּשְׁלִיחוּת, יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁאֵין בִּי כֹּחַ לִגְמוֹר כָּל הַדְּבָרִים, כִּי "כְּבַד פֶּה אָנֹכִי" (שמות ד:י), וְסוֹפְךָ לִשְׁלֹחַ אַחֵר בְּמָקוֹמִי, עַל כֵּן שְׁלַח נָא עַכְשָׁיו בְּיַד אֲשֶׁר תִּשְׁלַח אַחַר כָּךְ. וְהַנָּכוֹן הוּא שֶׁעַל אַהֲרֹן אָחִיו הַגָּדוֹל אָמַר כֵּן, כִּי הָיָה לוֹ בַּסּוֹף חֵלֶק בְּכָל הַשְּׁלִיחוּת, עַל כֵּן אָמַר: תִּמְסֹר כָּל הַשְּׁלִיחוּת בְּיָדוֹ, פֶּן יֵרַע בְּעֵינָיו עַל מֹשֶׁה. וְהֵשִׁיב לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "וְרָאֲךָ וְשָׂמַח בְּלִבּוֹ" (שמות ד:יד), וְקַל לְהָבִין.

פרק ו

פסוק א

עַתָּה תִּרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפַרְעֹה. מִלַּת "עַתָּה" תְּשׁוּבָה נְכוֹנָה לְמֹשֶׁה עַל אֲשֶׁר אָמַר "לָמָּה הֲרֵעֹתָה לָעָם הַזֶּה" (שמות ה:כב), כִּי לֹא נִתְרָעֵם מֹשֶׁה עַל מָה שֶׁלֹּא שִׁלַּח פַּרְעֹה אֶת יִשְׂרָאֵל תֵּכֶף וּמִיָּד בְּבוֹאוֹ אֲלֵיהֶם, שֶׁהֲרֵי כְּבָר אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁנֵי פְּעָמִים שֶׁלֹּא יִתֵּן אוֹתָם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַהֲלוֹךְ, אַךְ שֶׁנִּתְרָעֵם עַל מָה שֶׁהֲרֵעַ לָעָם הַזֶּה יוֹתֵר מִבָּרִאשׁוֹנָה, כִּי לְפָחוֹת אִם שְׁלִיחוּתוֹ לֹא תּוֹעִיל לָהֶם תֵּכֶף, לֹא תַּזִּיק, וַהֲרֵי עֵינֵינוּ הָרוֹאוֹת כִּי הִזִּיק לָהֶם בִּשְׁלִיחוּתוֹ. וְאָמַר מֹשֶׁה: "אוּלַי אֲנִי הֲיִיתִי סִבָּה לָזֶה לְפִי שֶׁשָּׁלַחְתָּ אֵלָיו אִישׁ כְּבַד פֶּה וּלְשׁוֹן כָּמוֹנִי, עַל כֵּן חָרָה אַפּוֹ שֶׁל פַּרְעֹה בְּיוֹתֵר, כִּי אָמַר: 'רְאֵה, הַיְהוּדִים מְשַׂחֲקִים בִּי', וְאִם כֵּן לָמָּה זֶה שָׁלַחְתָּנִי?" וְאוּלַי הֵבִין זֶה מִדִּבְרֵי פַּרְעֹה שֶׁאָמַר "לָמָּה מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן תַּפְרִיעוּ אֶת הָעָם" (שמות ה:ד), כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, לָמָּה תַּפְרִיעוּ?" אֶלָּא כָּךְ אָמַר: "אִלּוּ הָיָה עוֹשֶׂה שְׁלִיחוּת זֶה לְהַפְרִיעַ אֶת הָעָם מִמַּעֲשָׂיו אֵיזֶה אָדָם הָגוּן וְדַבְּרָן אַחֵר, הֶחֱרַשְׁתִּי. אֲבָל לְמָה מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן שֶׁאֵינָן רְאוּיִין לִשְׁלִיחוּת זֶה, וְהֵם יַפְרִיעוּ הָעָם מִמַּעֲשֵׂיהֶם?" דָּבָר זֶה חָרָה לוֹ בְּיוֹתֵר, שֶׁיִּעָשֶׂה לוֹ זֶה שָׁלִיחַ נְקֵלָה מֵאִלּוּ הָיָה עוֹשֶׂה זֶה לוֹ הָרְאוּי לִשְׁלִיחוּת.

וְהֵשִׁיב לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "עַתָּה תִּרְאֶה" וְגוֹ' (שמות ו, א), כִּי מֵהַיְדוּעַ שֶׁכָּךְ הִיא הַמִּדָּה, שֶׁבְּכָל יוֹם סָמוּךְ לְעָלוֹת הַשַּׁחַר הַחֹשֶׁךְ מַחְשִׁיךְ בְּיוֹתֵר מִן חֶשְׁכַת הַלַּיְלָה, וְאַחַר כָּךְ אוֹר הַשַּׁחַר בּוֹקֵעַ וְעוֹלֶה. וְכֵן רֹב הַחוֹלִים סָמוּךְ לְמִיתָתָם הֵם מִתְחַזְּקִים וְיוֹשְׁבִים עַל הַמִּטָּה וּמְבַקְּשִׁים לֶאֱכוֹל, וְאַחַר כָּךְ הַמָּוֶת גּוֹבֵר. וְכֵן בִּימוֹת הַחֹרֶף סָמוּךְ לַעֲלִיַּת הַשֶּׁמֶשׁ הַקֹּר הוֹלֵךְ וְגוֹבֵר, וּלְסוֹף הוּא מְנַצֵּחַ מִן הַשֶּׁמֶשׁ. וְזֶה דָּבָר טִבְעִי, כִּי כָּל דָּבָר טִבְעִי הַמַּרְגִּישׁ שֶׁבָּא כְּנֶגְדּוֹ

אֵיזֶה דָּבָר הַפְּכִי לוֹ הָרוֹצֶה לְבַטֵּל מְצִיאוּתוֹ, אֲז הוּא מִתְחַזֵּק בְּיוֹתֵר כְּנֶגֶד מִתְנַגְּדוֹ וּיְמָאֵן לֵעָנוֹת מִפָּנָיו וּפוֹעֵל בְּטִבְעוֹ כָּל אֲשֶׁר יִמְצָא בְּכֹחוֹ לִפְעֹל, וְלַסּוֹף הוּא מְנֻצָּח כִּי גָּבַר עָלָיו הַהֶפֶךְ. כָּךְ הוּא בְּכָל הַדְּבָרִים שֶׁהִזְכַּרְנוּ. כְּמוֹ כֵן מַה שֶּׁהֵרַע פַּרְעֹה לְיִשְׂרָאֵל עַכְשָׁיו יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁעָשָׂה לְשֶׁעָבַר, זֶה מוֹפֵת חוֹתֵךְ שֶׁקָּרֵב קִצּוֹ וְשֶׁזְּמַן הַגְּאֻלָּה קָרוֹבָה לְבַטֵּל כָּל פְּעֻלּוֹתָיו שֶׁל פַּרְעֹה, עַל כֵּן הוּא רוֹצֶה לְהִתְחַזֵּק בִּפְעֻלּוֹתָיו. זֶהוּ שֶׁאָמַר "עַתָּה תִּרְאֶה", בְּמִלַּת "עַתָּה" תֵּרֵץ לוֹ עַל מַה שֶּׁשָּׁאַל "לָמָּה הֲרֵעֹתָה" וְגוֹ' (שמות ה, כב), לְפִי שֶׁעַתָּה הִגִּיעַ הַזְּמַן שֶׁיִּהְיֶה מֻכְרָח לְשַׁלְּחָם וּלְגָרְשָׁם, עַל כֵּן הוּא רוֹצֶה לְהִתְקוֹמֵם עֲלֵיהֶם בְּיָד חֲזָקָה. וְזֶה מוֹפֵת כִּי "קָרוֹב יִשְׁעִי לָבוֹא וְצִדְקָתִי לְהִגָּלוֹת" (ישעיהו נו, א).

גַּם יֵשׁ לְפָרֵשׁ מִלַּת "עַתָּה תִּרְאֶה", לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא הִגִּיעַ עֲדַיִן קֵץ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה שֶׁהָיוּ לָהֶם לִהְיוֹת בְּמִצְרַיִם, שֶׁהֲרֵי לֹא נִשְׁתַּעְבְּדוּ כִּי אִם רד"ו שָׁנִים. עַל כֵּן הוֹסִיף לָהֶם צָרָה וְשִׁעְבּוּד כְּדֵי שֶׁהַסָּךְ הַמּוּעָט יַעֲלֶה לְחֶשְׁבּוֹן מְרֻבֶּה, כִּי בְּיָמִים מוּעָטִים אֵלּוּ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ נִשְׁתַּעְבְּדוּ בָּהֶם שָׁנִים רַבִּים, וְעַל יְדֵי זֶה יִתְקָרֵב לָהֶם הַקֵּץ, שֶׁ"עַתָּה" תֵּכֶף וּמִיָּד "תִּרְאֶה אֵת אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפַרְעֹה". וְזֶה דִּקְדּוּק נָכוֹן.

פסוק ב

וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה'. "אֵלָיו" מְיוּתָּר לְגַמְרֵי, כִּי כְּבָר הִזְכִּיר שְׁמוֹ שֶׁל מֹשֶׁה. וְנִרְאֶה לִי עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עיין פס"ז, ראב"ע, ספורנו שמות ב י) שֶׁלְּכָךְ נִקְרָא "מֹשֶׁה" וְלֹא "מָשׁוּי", שֶׁנִּמְשָׁה מִמַּיִם, לְפִי שֶׁ"מֹשֶׁה" לְשׁוֹן הֹוֶה, וְרוּחַ ה' דִּבֵּר בְּבַת פַּרְעֹה לִקְרֹאתוֹ "מֹשֶׁה" לְשׁוֹן מֹשֶׁה וּמוֹשֵׁךְ, כִּי הוּא הַמּוֹשֵׁךְ אֶת יִשְׂרָאֵל מִן הַגָּלוּת מִן הַמַּיִם הַזֵּדוֹנִים. וְאִלּוּ הָיָה מֹשֶׁה בּוֹדֵק בִּשְׁמוֹ, הָיָה נוֹדָע לוֹ בֶּאֱמֶת כִּי עַל יָדוֹ יִגָּאֲלוּ יִשְׂרָאֵל, וְלֹא הָיָה קוֹרֵא תִּגָּר לֵאמֹר "לָמָּה זֶּה שְׁלַחְתָּנִי, לָמָּה הֲרֵעֹתָה" וְגוֹ'. אָכֵן, מִצַּד אַחֵר יֵשׁ לִלְמֹד זְכוּת עַל מֹשֶׁה, שֶׁבְּדַק בְּמַהוּת עַצְמוֹ וְרָאָה אֶת עַצְמוֹ כְּבַד פֶּה וּלְשׁוֹן, עַל כֵּן חָשַׁב שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לִשְׁלִיחוּת זֶה. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיְדַבֵּר" – דִּבּוּר קָשֶׁה, "אֱלֹהִים" – זֶה מִדַּת הַדִּין, "אֶל מֹשֶׁה" – לוֹמַר שֶׁהוּא רָאוּי לִתֵּן אֶת הַדִּין עַל שֶׁלֹּא בָּדַק בִּשְׁמוֹ "מֹשֶׁה" וּלְהָבִין מִתּוֹכוֹ שֶׁהוּא יִהְיֶה מוֹשֶׁה וּמוֹשֵׁךְ אֶת יִשְׂרָאֵל מִן הַגָּלוּת. וּמִצַּד זֶה לֹא הָיָה לוֹ לוֹמַר "לָמָּה הֲרֵעֹתָה". אָכֵן, מִצַּד עַצְמוּתוֹ נִתְמַלֵּא ה' עָלָיו רַחֲמִים, "וַיֹּאמֶר" – אֲמִירָה רַכָּה, "אֵלָיו" – בִּשְׁבִיל מַהוּת עַצְמוֹ, כִּי מֵאַחַר שֶׁהָיָה כְּבַד פֶּה וּלְשׁוֹן, עַל כֵּן מָלֵא לִבּוֹ לוֹמַר "לָמָּה זֶּה שְׁלַחְתָּנִי". וּבִשְׁבִיל "אֵלָיו" נֶאֱמַר לוֹ "אֲנִי ה'" הַמּוֹרֶה עַל רַחֲמִים, כִּי שְׁמוֹ וּמַהוּתוֹ סָתְרֵי אַהֲדֵי. לְכָךְ אָמַר "אֲנִי ה'" מָלֵא רַחֲמִים לְדוּנְךָ לְכַף זְכוּת.

פסוק ג

וָאֵרָא אֶל אַבְרָהָם וגו'. הִתְחִיל בְּלָשׁוֹן רְאִיָּה וְסִיֵּם בְּלָשׁוֹן יְדִיעָה, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "וָאֵרָא אֶל אַבְרָהָם וְגוֹ' וּבְשְׁמִי ה' לֹא נִרְאֵיתִי לָהֶם", אוֹ הָיָה לוֹ לוֹמַר "וָאוֹדַע אֶל אַבְרָהָם וְגוֹ' וּשְׁמִי ה' לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם". וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁלְּשׁוֹן רְאִיָּה מוֹרֶה יוֹתֵר עַל בֵּרוּר הַדָּבָר מִלְּשׁוֹן יְדִיעָה, כִּי יֵשׁ לְךָ יְדִיעָה בְּדָבָר הַנִּכָּר וְנוֹדָע בְּמוֹפֵת מִצַּד הַהֶקֵּשׁ הַשִּׂכְלִי אֲשֶׁר יִפּוֹל בּוֹ הַטָּעוּת, אוֹ עַל יְדֵי שְׁמִיעָה שֶׁיִּפּוֹל הַכָּזָב בּוֹ, אֲבָל הַדָּבָר שֶׁהָאָדָם רוֹאֶה עַיִן בְּעַיִן טוֹב מִכֻּלָּם, כִּי לֹא יִפּוֹל בַּדָּבָר הַנִּרְאֶה שׁוּם טָעוּת אוֹ כָּזָב. וְתֵדַע, כִּי שֵׁם שֶׁל שַׁדַּי מוֹרֶה עַל שֵׁם שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לְעוֹלָמוֹ "דַּי", וְעַל שֵׁם שֶׁיֵּאמַר "דַּי" לְצָרָתָם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים" (בראשית מג יד). וְיָדוּעַ שֶׁהָאָבוֹת הָיוּ כָּל יְמֵיהֶם מַכְאוֹבִים אוֹ רֻבָּם, כִּי אַבְרָהָם הוּשְׁלַךְ לְכִבְשַׁן, וְהָלַךְ נָע וָנָד, וְנִלְקְחָה אִשְׁתּוֹ. וְכֵן לְיִצְחָק, וְעוֹד סְתָמוּ בְּאֵרוֹתָיו, וְהָיָה גֵּר בָּאָרֶץ. וְיַעֲקֹב יוֹתֵר פָּשׁוּט מִכֻּלָּם. וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר "דַּי" לְצָרוֹת כֻּלָּם, וְזֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר רָאוּ בְּעֵינֵיהֶם אֵת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר עָבְרָה עֲלֵיהֶם וְהִצִּילָם ה' בְּשֵׁם שֶׁל שַׁדַּי וְאָמַר "דַּי" לְצָרוֹתָם. אֲבָל שֵׁם ה' הַמּוֹרֶה עַל רַחֲמִים גְּמוּרִים בְּלִי תַּעֲרוֹבֶת דָּבָר רָע, לֹא זוֹ שֶׁלֹּא רָאוּ בְּעֵינֵיהֶם דָּבָר זֶה, אֶלָּא אֲפִלּוּ בִּידִיעָה עַל צַד הַמּוֹפֵת לֹא נוֹדַע לָהֶם כִּי אֲנִי ה' מֵטִיב לַכֹּל.

וְאִם כֵּן נָקַט רְאִיָּה וִידִיעָה בְּדָרֶךְ לֹא זוֹ אַף זוֹ, כִּי הָרָעוֹת לֹא זוֹ יְדִיעָה אֶלָּא אֲפִלּוּ בְּרִאַיַּת עַיִן בְּעַיִן נִרְאָה לָהֶם, וְהָרַחֲמִים גְּמוּרִים לֹא זוֹ שֶׁלֹּא רָאוּ אוֹתָם עֲדַיִן אֶלָּא אֲפִלּוּ "לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם" (שמות ו, ג) בִּידִיעָה מוֹפְתִית, וַהֲרֵי אָמַרְתִּי לָאָבוֹת "אֲנִי ה'" מִלֹּא רַחֲמִים וְלֹא קַיַּמְתִּי לָהֶם עֲדַיִן הַבְטָחָה זוֹ, וְזֶה מוֹפֵת רִאשׁוֹן עַל הַגְּאֻלָּה וְעַל הַתְּמוּרָה. מוֹפֵת שֵׁנִי, "וְגַם הֲקִימֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּם לָתֵת לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן" (שמות ו, ד), וַהֲרֵי עֲדַיִן לֹא נָתַתִּיהָ לָהֶם. מוֹפֵת שְׁלִישִׁי, "וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרִים מַעֲבִדִים אֹתָם" (שמות ו, ה) עֲבוֹדָה קָשָׁה יוֹתֵר מִן הַנֶּגֶזֶר, כִּי "אֲנִי קִצַּפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה עָזְרוּ לְרָעָה" (זכריה א, טו). שְׁלֹשָׁה אֵלּוּ חָבְרוּ אֶל עֶמֶק שְׁלֹשָׁה הַבְטָחוֹת שֶׁנִּזְכְּרוּ אַחַר כָּךְ בִּשְׁלֹשָׁה פְּסוּקִים רְצוּפִים, כִּי בָּהֶם נִזְכַּר מְפֹרָשׁ "לָכֵן אֱמֹר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה'" וְגוֹ' (שמות ו, ו), וְהִזְכִּיר שְׁפָטִים גְּדוֹלִים לַעֲשׂוֹת בְּמַעֲבִידֵיהֶם, וּבִיאַת הָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר מִבֹּאָר לְכָל מְעַיֵּן בִּפְסוּקִים אֵלּוּ.

דֶּרֶךְ שֵׁנִי בְּהֶמְשֵׁךְ פְּסוּקִים אֵלּוּ הוּא, שֶׁאֵין "אֱלֹהִים" אֶלָּא דַּיָּן, וְלֹא פֵּרֵשׁ עֲדַיִן בְּאֵיזוֹ דִּין דָּנוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. עַל כֵּן נִרְאָה לִי שֶׁדִּין זֶה קָאֵי אֶל פָּסוּק שֶׁלְּפָנָיו שֶׁנֶּאֱמַר "עַתָּה תִּרְאֶה אֵת אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפַרְעֹה" (שמות ו ג). דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קיא) "וְלֹא הֶעְשׂוּי לְמַלְכֵי שִׁבְעָה אוּמּוֹת". וְהִנֵּה תֵּיבַת "לְמַלְכֵי" נִרְאָה יִתּוּר, כִּי הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וְלֹא הֶעְשׂוּי אֶל שִׁבְעָה אוּמּוֹת". וּבַיַּלְקוּט מַסִּיק "וְלֹא תִּרְאֶה אֵת אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה בְּמִלְחֶמֶת שִׁלֹּשִׁים

וְאֶחָד מְלָכִים". וְקָשֶׁה, מִנַּיְנָא לְמָה לִי? וְכִי עֲדַיִן לֹא יָדְעָנוּ שֶׁנִּלְחֲמוּ יִשְׂרָאֵל בִּשְׁלֹשִׁים וְאֶחָד מְלָכִים? וְעוֹד קָשֶׁה, מַהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "עַתָּה תִּרְאֶה אֵת אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפַרְעֹה", "עַתָּה" לָמָּה לִי? אַף עַל פִּי שֶׁסּוֹף פָּרָשַׁת שְׁמוֹת בֵּאַרְתִּי לְשׁוֹן "עַתָּה", מִכָּל מָקוֹם עוֹד לֵאלֹהִים פִּתְרוֹנִים לְפָרְשׁוֹ בְּלָשׁוֹן אַחֵר, וְזֶה: כִּי אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה "אֲנִי ה'" – הָיָה הֹוֶה וְיִהְיֶה. כִּי כָל בָּשָׂר וָדָם אֵינוֹ בָּטוּחַ לְקַיֵּם הַבְטָחָתוֹ, כִּי "רוּחַ עָבְרָה בּוֹ וְאֵינֶנּוּ" (תהלים קג טז) לְקַיֵּם הַבְטָחָתוֹ, עַל כֵּן צָרִיךְ לְקַיְּמָהּ לְאַלְתַּר. וְאִם לֹא, אֲזַי בְּדִין הַמַּבְטָחִים קוֹרְאִים תִּגֹּר עַל אֲשֶׁר לֹא נַעֲשָׂה פִּתְגָם דְּבָרוֹ מְהֵרָה, כִּי אִם לֹא עַכְשָׁיו אֵימָתַי? אֲבָל אֲנִי הֹוֶה לָנֶצַח בְּכָל הַזְּמַנִּים בְּשָׁוֶה, עַל כֵּן לֹא הָיוּ הָאָבוֹת קוֹרְאִים תִּגֹּר, אֶלָּא הָיוּ מְצַפִּים וּמַמְתִּינִים מָתַי יָבֹא דְּבַר ה', וְהָיוּ בְּטוּחִים שֶׁסּוֹפָהּ לְהִתְקַיֵּם. אֲבָל אַתָּה קָרָאתָ תִּגֹּר עַל שֶׁלֹּא נִתְקַיְּמוּ דְּבָרֵי תֹּכֶף וּמִיָּד, אִם כֵּן מִכָּל שֶׁכֵּן שֶׁתִּקָּרֵא תִּגֹּר בְּמִלְחֲמוֹת שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד מְלָכִים, כִּי אוֹתָן הַמִּלְחָמוֹת יִתְאָרְכוּ בְּהֶכְרֵחַ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יהושע יא יח) "יָמִים רַבִּים עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ אֶת כָּל הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה מִלְחָמָה", כִּי לֹא יָכְלוּ יִשְׂרָאֵל לִנְחֹל אֶת כָּל הָאָרֶץ מֵהֵרָה פֶּן יִרְבֶּה עֲלֵיהֶם חַיַּת הַשָּׂדֶה, אֶלָּא מְעַט מְעַט יִתְגָּרְשׁוּ מִפְּנֵיהֶם. וְיֵעָן כִּי דַּרְכְּךָ לִקְרֹא תִּגֹּר כְּשֶׁאֵין הַהַבְטָחָה נַעֲשֵׂית מֵהֵרָה, עַל כֵּן אֲנִי קוֹנֶסְךָ שֶׁבְּדִין לֹא תִּרְאֶה הַמִּלְחָמָה אֲרֻכָּה שֶׁתִּהְיֶה עִם שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד מְלָכִים, חוּץ מִמִּלְחֶמֶת פַּרְעֹה שֶׁהוּא מֶלֶךְ אֶחָד, וְיָכוֹל אַתָּה לִרְאוֹת "עַתָּה", רוֹצֶה לוֹמַר תֹּכֶף, אֵת אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפַרְעֹה, אוֹתָהּ לְבַד תִּרְאֶה. וְעִקַּר הַמַּעוּט בָּא מִן מִלַּת "עַתָּה", רוֹצֶה לוֹמַר דָּבָר שֶׁנַּעֲשֶׂה עַתָּה תֵּכֶף אוֹתוֹ תִּרְאֶה, אֲבָל לֹא דָּבָר שֶׁלֹּא יִהְיֶה נַעֲשֶׂה עַתָּה כִּי אִם בְּיָמִים רַבִּים, כְּמוֹ מִלְחֶמֶת שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד מְלָכִים – אוֹתָהּ לֹא תִּרְאֶה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וּשְׁמִי ה'" – הַמּוֹרֶה שֶׁאֲנִי הֹוֶה לָנֶצַח וְסוֹף הַבְטָחָתִי לְהִתְקַיֵּם, אֲבָל עֲדַיִן לֹא יָדְעוּ דָּבָר זֶה, וְהֻמְתִּינוּ לְצַפּוֹת עַל דְּבָרַי כָּאָמוּר.

דֶּרֶךְ שְׁלִישִׁי הוּא, שֶׁרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְפַרְסֵם בָּעוֹלָם כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ בָּרָא עוֹלָמוֹ יֵשׁ מֵאַיִן, כִּי עֲדַיִן לֹא הָיוּ מִתְפַּשְׁטִים בָּעוֹלָם מוֹפְתִים הַמּוֹרִים עַל הַחִדּוּשׁ. עַל כֵּן הֶצְרִךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת כָּל הַמּוֹפְתִים הַלָּלוּ, כְּדֵי שֶׁיַּאֲמִינוּ לְמַפְרֵעַ כִּי ה' בָּרָא עוֹלָמוֹ יֵשׁ מֵאַיִן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי ה'" (שמות ז:יז), וְכֵן יִתְרוֹ אָמַר (שמות יח יא) "עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי גָדוֹל ה' מִכָּל הָאֱלֹהִים". וְדִבְּרוּ מִזֶּה הַרְבֵּה מְפָרְשִׁים אֵיךְ מוֹפְתֵי מִצְרַיִם הָיוּ מוֹפְתִים עַל חִדּוּשׁ הָעוֹלָם. עַל כֵּן אָמַר "וָאֵרָא אֶל הָאָבוֹת בְּאֵל שַׁדָּי", כִּי הוּא שֵׁם מוֹרֶה עַל שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְעוֹלָמוֹ "דַּי", וְהוּא מוֹפֵת עַל הַבְּרִיאָה, אֲבָל לֹא עַל הַחִדּוּשׁ יֵשׁ מֵאַיִן. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וּשְׁמִי ה' לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם", כִּי שֵׁם זֶה שֶׁל הֲוָיָה מוֹרֶה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְהַוֶּה אֶת הַכֹּל, וְכָל הַהֲוָיוֹת מֵאִתּוֹ יִתְבָּרַךְ, כִּי זֶה מְאַמֵּת הַחִדּוּשׁ לוֹמַר שֶׁאֵין הֲוָיָה לְשׁוּם נִמְצָא זוּלָתוֹ יִתְבָּרַךְ. וְזֶה תְּשׁוּבָה לְמֹשֶׁה עַל שֶׁקָּרָא תִּגֹּר וְאָמַר "לָמָּה הֲרֵעֹתָה"

וְגוֹ' (שמות ה:כב), וְאַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר אָמַר לוֹ ה' "וְלֹא יִתֵּן אֶתְכֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַהֲלֹךְ" (שמות ג:יט), מִכָּל מָקוֹם רָצָה מֹשֶׁה לֵידַע טַעַם לְקִשּׁוּי לֵב פַּרְעֹה כָּל כָּךְ. וְאִם כְּדֵי לַעֲשׂוֹת כָּל הַמּוֹפְתִים, הֵיא גּוּפָא קַשְׁיָא מַה צָּרִךְ יֵשׁ בְּכָל הַמּוֹפְתִים, עַד שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא טַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, כִּי "אֲנִי ה'" מְהַוֶּה אֶת הַכֹּל, וְדָבָר זֶה לֹא נִתְפַּרְסֵם עֲדַיִן בָּעוֹלָם, כִּי אֶל הָאָבוֹת לֹא נִרְאֵיתִי כִּי אִם בְּשֵׁם שֵׁל שַׁדַּי הַמּוֹרֶה כִּי אָמַרְתִּי לְעוֹלָמִי "דַּי", אֲבָל עֲדַיִן לֹא נִתְפַּרְסֵם מוֹפֵת עַל הַחִדּוּשׁ. זֶהוּ שֶׁאָמַר "וּשְׁמִי ה' לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם". עַל כֵּן צָרִיךְ אֲנִי לְהַקְשׁוֹת לֵב פַּרְעֹה כְּדֵי לַעֲשׂוֹת מוֹפְתִים הַמּוֹרִים עַל הַחִדּוּשׁ.

וְאִם תֹּאמַר: מַה יּוֹם מִיָּמִים, וּמַה צָּרִךְ בִּידִיעָה זוֹ עַכְשָׁיו יוֹתֵר מִבְּשְׁאָר זְמַנִּים? עַל זֶה אָמַר: "וְגַם הֲקִימֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּם לָתֵת לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן". וְאִם לֹא אֲפַרְסֵם עַכְשָׁיו כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ, אִם כֵּן יֹאמְרוּ הָאֻמּוֹת: "לִסְטִים אַתֶּם", כִּי בְּיָד חֲזָקָה אַתֶּם כּוֹבְשִׁים אַרְצוֹת שֶׁבַע אֻמּוֹת וְלֹא כֹּהָה בָהֶם ה' (שמואל א ג יג). וּבָזֶה יָבוֹאוּ לִידֵי כְּפִירָה וּמִינוּת לוֹמַר: "לֵית דִּין וְדַיָּיִן", כַּמְּבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית (בראשית א א) עַל דִּבְרֵי רַבִּי יִצְחָק. וְאִם תֹּאמַר: הֲלֹא גַּם בִּימֵי הָאָבוֹת הִבְטַחְתִּים לָתֵת לָהֶם הָאָרֶץ וְלֹא עָשִׂיתִי פִּרְסוּם עַל הַחִדּוּשׁ? עַל זֶה אָמַר: "וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" וְגוֹ', רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁהָאָבוֹת לֹא הָיוּ צְרִיכִין לְמוֹפְתִים, כִּי בְּלָאוֹ הָכֵי הָיוּ בָּנִים אֱמוּן בָּם, וּלְכָל הָאֻמּוֹת לֹא הָיָה צָרִךְ בִּידִיעָה זוֹ עֲדַיִן. אֲבָל עַתָּה שֶׁאֲנִי שָׁמַעְתִּי נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִגִּיעַ זְמַן כְּנִיסָתָם לָאָרֶץ, עַל כֵּן אֲנִי צָרִיךְ לְפַרְסֵם עַכְשָׁיו עַל יְדֵי הַמּוֹפְתִים כִּי אֲנִי ה' מְהַוֶּה אֶת הַכֹּל וְלִי כָּל הָאָרֶץ, וּבְיָדִי לָתֵת הָאָרֶץ לְמִי שֶׁאֶרְצֶה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וְנָתַתִּי אוֹתָהּ לָכֶם מוֹרָשָׁה, אֲנִי ה'", לְפִי שֶׁאֲנִי ה' מְהַוֶּה אֶת הַכֹּל וַאֲנִי עָשִׂיתִי הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר עָלֶיהָ, עַל כֵּן בְּיָדִי לָתֵת אוֹתָהּ לָכֶם מוֹרָשָׁה.

דֶּרֶךְ רִבִיעִי הוּא, עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ ז"ל (סנהדרין צ:) מִנַּיִן לִתְחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְגַם הֲקִימֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּם לָתֵת לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן", "לָכֶם" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "לָהֶם", מִכָּאן לִתְחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י מִכָּאן שֶׁעֲתִידִין לִחְיוֹת וְיִירְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ, וּפֵרוּשׁוֹ דָּחוּק מִכַּמָּה סְפֵקוֹת, כִּי מַה עִנְיַן תְּחִיַּת הַמֵּתִים לְסִפּוּר זֶה שֶׁהָיָה לְהקב"ה עִם מֹשֶׁה עַל שֶׁקָּרָא תִּגֹּר. וְעוֹד שֶׁלֹּא מָצִינוּ בַּתּוֹרָה וּבַנְּבִיאִים וּבַכְּתוּבִים שֶׁלִּימוֹת הַמָּשִׁיחַ יִחְיוּ הָאָבוֹת וְיֵשְׁבוּ עַל אַדְמַת יִשְׂרָאֵל, כִּי מַה תּוֹעֶלֶת לָהֶם בָּזֶה לְהַחֲלִיף עוֹלָם עוֹמֵד בְּעוֹלָם עוֹבֵר, וְכָל שֶׁכֵּן לִזְמַן הַתְּחִיָּה, כִּי אָז יִהְיֶה הָעוֹלָם חָרֵב וְאֵיךְ יֵשְׁבוּ הָאָבוֹת עַל הָאֲדָמָה. וְעוֹד קָשֶׁה עַל הַמִּדְרָשׁ שֶׁמֵּבִיא רַשִׁ"י (בפסוק ט) "חֶבֶל עַל דְּאָבְדִין" כוּ', "הַרְבֵּה יֵשׁ לִי לְהִתְאוֹנֵן עַל מִיתַת הָאָבוֹת, אָמַרְתִּי לְאַבְרָהָם 'קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה', בִּקֵּשׁ מָקוֹם לִקְבּוֹר אֶת שָׂרָה וְלֹא מָצָא עַד שֶׁקָּנָה בָּדָמִים, וְכֵן בְּיִצְחָק עִרְעֲרוּ עַל הַבְּאֵרוֹת, וְכֵן יַעֲקֹב שֶׁהֻצְרַךְ לִקְנוֹת הַשָּׂדֶה" כוּ' "וְלֹא הִרְהֵר". וְקָשֶׁה מִמָּה נַּפְשָׁךְ, אִם הָיְתָה

הַבְטָחַת הָאָרֶץ דַּוְקָא לְזַרְעָם וְלֹא לְאָבוֹת, אִם כֵּן לָמָּה יְהֹרָהִרוּ וְיַעַרְעֲרוּ הָאָבוֹת, הֲרֵי מֵעוֹלָם לֹא הִבְטִיחַ לָאָבוֹת שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם חֵלֶק בָּאָרֶץ. וְאִם הִבְטִיחַ גַּם לָאָבוֹת, אִם כֵּן אַיֵּה הַבְטָחָתוֹ. וְהַקָּרוֹב אֲלַי לוֹמַר שֶׁלְּצָדָדִין קָתָנֵי, כִּי הָאָבוֹת לֹא נִתַּן לָהֶם חֵלֶק בָּאָרֶץ לְצֹרֶךְ תַּשְׁמִישׁ הָעוֹלָם הַזֶּה, כִּי אִם מָקוֹם קְבוּרָה לְבַד, כִּי מֵתֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל חַיִּין תְּחִלָּה. וּבְכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת כָּל הָאָרֶצֹת הָאֵל" (בראשית כו:ג), אֵין הַנְּתִינָה שָׁוָה בְּשֶׁנֵיהֶם, כִּי אֵיךְ יִרְשׁוּ יְחִידִים אֶרֶץ גְּדוֹלָה כָּזוֹ? אֶלָּא לְזַרְעָם בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְלָהֶם לְצֹרֶךְ תְּחִית הַמֵּתִים לָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם חֵלֶק וּקְבוּרָה בָּאָרֶץ לְהִנָּצֵל מִצַּעַר גִּלְגּוּל מְחִלּוֹת. וְאִם כֵּן, כְּשֶׁבִּקֵּשׁ אַבְרָהָם מָקוֹם לִקְבּוֹר אֶת שָׂרָה וְלֹא מָצָא, הָיָה לוֹ לְאַבְרָהָם מָקוֹם לְהַרְהֵר עַל עִקַּר הַבְטָחָה זוֹ לָאָבוֹת, שֶׁהָיְתָה עַל שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם מָקוֹם קְבוּרָה וְלֹא מָצָא. וּמִכָּל מָקוֹם נִתְקַיְּמָה הַבְטָחָה זוֹ אַחַר כָּךְ כְּשֶׁמָּצָא לִקְנוֹת בְּדָמִים, אֲבָל קֹדֶם שֶׁמָּצָא לִקְנוֹת הָיָה לוֹ לְהַרְהֵר וְלֹא הִרְהֵר. וְכֵן יִצְחָק, כְּשֶׁעִרְעֲרוּ עַל הַבְּאֵרוֹת, הָיָה לוֹ גַּם כֵּן לְהַרְהֵר פֶּן לֹא יִתְּנוּ לוֹ גַּם מָקוֹם קְבוּרָה בָּאָרֶץ, אַחַר שֶׁמְּדַקְדְּקִין עָלָיו כָּל כָּךְ שֶׁלֹּא לִתֵּן לוֹ חֵלֶק מוּעָט בָּאָרֶץ. וְכֵן יַעֲקֹב.

וְעִנְיַן תְּחִית הַמֵּתִים תְּלוּי בְּחִדּוּשׁ עוֹלָם, כִּי הַמַּאֲמִין בַּחִדּוּשׁ יַאֲמִין גַּם בַּתְּחִיָּה בְּקַל וָחֹמֶר, כִּדְאִיתָא בַּגְּמָרָא (סנהדרין צ"א) מַאן דְּלָא חָוֵי חָוֵי, מַאן דַּחֲוֵי מִכָּל שֶׁכֵּן דַּחֲוֵי. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה'" (שמות ו, ב) – הַמְהַוֶּה אֶת הַכֹּל, הָיָה הוֹוֶה וְיִהְיֶה גַּם לֶעָתִיד, וְכָל זֶה מוֹפֶת עַל הַתְּחִיָּה. עַל כֵּן הֻצְרְכְתִּי לַעֲשׂוֹת כָּל הַמּוֹפְתִים בְּפַרְעֹה וּבְכָל עֲבָדָיו, כְּדֵי שֶׁיַּאֲמִינוּ גַּם בַּתְּחִיָּה, כִּי עַד הֵנָּה שְׁמִי ה' הַמּוֹרֶה עַל הַחִדּוּשׁ לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם. וְאַף עַל פִּי כֵן הֲקִימוֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּם לָתֵת לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן, "לָהֶם" – הַיְינוּ שֶׁיִּהְיוּ נִקְבָּרִים בָּאָרֶץ כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ בְּטוּחִים לַעֲמוֹד לֶעָתִיד לָבוֹא בְּלֹא צַעַר גִּלְגּוּל מְחִלּוֹת. וּפֵרוּשׁ זֶה יָבוֹא עַל נָכוֹן, הֵן לְדֶרֶךְ שְׁלִישֵׁי שֶׁכָּל הַפָּרָשָׁה בְּנִיחוּתָא, לֹא כְּמַאֲשִׁימִים אֶת מֹשֶׁה עַל שֶׁקָּרָא תִּגֹּר, הֵן לַדֶּרֶךְ שֶׁל רַשִׁ"י שֶׁפֵּרֵשׁ "חֶבֶל עַל דְּאָבְדִין" כוּ'.

וְעוֹד נִרְאֶה לִי, שֶׁהִזְכִּיר שֵׁם שֶׁל שַׁדַּי לָאָבוֹת בְּהַבְטָחַת הָאָרֶץ, לְרַמּוֹז לָהֶם שֶׁתּוֹעֶלֶת הָאָרֶץ הוּא בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, כִּי י"ש מִן שַׁדַּי רֶמֶז לִשְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ח כא) "לְהַנְחִיל אֹהֲבַי יֵשׁ". ד' מִן שַׁדַּי רֶמֶז לִשְׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה הַמִּתְפַּשֵּׁט לְאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית כח יד) "וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה" וְגוֹ'. וְעַל זֶה נֶאֱמַר לְמֹשֶׁה (שמות לג כג) "וְרָאִיתָ אֶת אֲחֹרָי וּפָנַי לֹא יֵרָאוּ", הֶרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה קֶשֶׁר שֶׁל תְּפִילִּין, כִּי הַדְּלֶ"ת מִן שַׁדַּי הִיא בְּקֶשֶׁר שֶׁל תְּפִלִּין מֵאֲחוֹרָיו, שֶׁהֶרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּל שִׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה הָרָמוּז בְּאַרְבַּע רוּחוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ג כז) לְמֹשֶׁה "עֲלֵה רֹאשׁ הַפִּסְגָּה וְשָׂא עֵינֶיךָ יָמָּה צָפֹנָה" וְגוֹ'. אֲבָל "פָּנַי", דְּהַיְנוּ אוֹתִיּוֹת י"ש שֶׁבַּתְּפִלִּין מִלְּפָנָיו

הַמְרַמֵּז לִשְׁכַר הָעוֹלָם הַבָּא, דְּהַיְנוּ שִׁי"ן בְּתִפְלִין שֶׁל רֹאשׁ וְיו"ד בְּתִפְלִין שֶׁל יָד, "לֹא יֵרָאוּ", אָמַר לוֹ כִּי שְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא לֹא יֵרָאוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו סד ג) "עַיִן לֹא רָאָתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ". עַל כֵּן הַזְכִּיר כָּאן שֵׁם שֶׁל שַׁדַּי, לוֹמַר שֶׁלֹּא הִרְהֲרוּ עַל שֶׁלֹּא מָצְאוּ מָקוֹם קֶבֶר בָּאָרֶץ, הַבָּא לְתַכְלִית הַתְּחִיָּה, אַף עַל פִּי שֶׁהֻבְטְחוּ גַּם עַל הַתְּחִיָּה בְּשֵׁם שֶׁל שַׁדַּי.

פסוק 1

וְהוֹצֵאתִי, **וְהִצַּלְתִּי**, **וְגָאַלְתִּי**, **וְלָקַחְתִּי**. כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה דְּבָרִים שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית טו יג) "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ", הֲרֵי הַגָּרוּת. "בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם", הֲרֵי רִחוּק הַשְׁכִּינָה, כִּי הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֵין לוֹ אֱלוֹהַ כוּ' (כתובות קי:). וְסָמַךְ רִחוּק הַשְׁכִּינָה לַגָּרוּת, כִּי הָא בְּהָא תַּלְיָא, שֶׁרִחוּק הַשְׁכִּינָה נִמְשָׁךְ מִן הַגָּרוּת, שֶׁיִּהְיוּ כְּגֵרִים בְּחוּצָה לָאָרֶץ בִּמְקוֹם רִחוּק הַשְׁכִּינָה. "וַעֲבָדוּם", זֶה דָּבָר נוֹסָף עַל הַגָּרוּת, כִּי סְתָם גֵּר אֵינוֹ עֶבֶד לְפָחוֹת. "וְעִנּוּ אֹתָם", זֶה דָּבָר נוֹסָף עַל הָעַבְדוּת, כִּי סְתָם עֶבֶד אֵין מְעַנִּין אוֹתוֹ חִנָּם. וּבַהַצָּלָה רָאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַצִּילָם בְּהַדְרָגָה מְעַט מְעַט. מִתְּחִלָּה הִצִּילָם מִן הַדָּבָר הַמְסֻכָּן בְּיוֹתֵר, וְהוּא הָעִנּוּי, וְעָלָיו נֶאֱמַר "וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם", כִּי הַסִּבְלוֹת הָיְינוּ הָעִנּוּי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "לְמַעַן עַנּוֹתוֹ בְּסִבְלֹתָם" (שמות א יא). וְאַחַר כָּךְ הִצִּילָם גַּם מִן הָעֲבֹדוּת, וְעָלָיו נֶאֱמַר "וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבֹדָתָם". וְאַחַר כָּךְ הִצִּילָם מִן הַקַּל שֶׁבְּכֻלָּם, הוּא הַגָּרוּת, וְעַל זֶה אָמַר "וְגָאַלְתִּי אֶתְכֶם" וְגוֹ', כִּי סְתָם גֵּר אֵין לוֹ גּוֹאֵל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר ה ח) "וְאִם אֵין לָאִישׁ גֹּאֵל", אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא קט.) זֶה הַגֵּר כוּ'. וּלְפִי שֶׁמִּן הַגָּרוּת נִמְשָׁךְ סִלּוּק הַשְׁכִּינָה, כִּי מִטַּעַם זֶה הוּצְרַךְ לְהַסְמִיךְ אֶל הַגָּרוּת מַאֲמָר "בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם" (בראשית טו:יג) הַמּוֹרֶה עַל סִלּוּק הַשְׁכִּינָה. לְעֻמַּת זֶה אָמַר כָּאן שֶׁבְּבִטּוּל הַגָּרוּת יִזְכּוּ לְדִבּוּק הַשְׁכִּינָה, וְעַל זֶה אָמַר "וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים" (שמות ו:ז) – לְקוּחִין מַמָּשׁ, כְּדֶרֶךְ גֶּבֶר בְּעַלְמָה. וְיַעַן כִּי הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ כְּאִלּוּ אֵין לוֹ אֱלוֹהַּ, עַל כֵּן אָמַר כָּאן "וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים". וְעַל יְדֵי דִּבּוּק זֶה "וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם" (שמות ו:ז) – הַגְּדוֹלָה שֶׁבָּרְעוֹת. וְאַחַר כָּךְ פֵּרֵשׁ לְקוּחִין אֵלּוּ בְּאָמְרוֹ "וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ" וְגוֹ' (שמות ו:ח). וְעַל כֵּן תִּקְנוּ בְּפֶסַח אַרְבָּעָה כוֹסוֹת כְּנֶגֶד הַתְּשׁוּעָה מִן אַרְבַּע רָעוֹת אֵלּוּ. וּלְמַעְלָה פָּרְשַׁת וַיֵּשֶׁב (בראשית מ:יא) בְּכוֹס הַנֶּאֱמָר בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים, תִּמְצָא טַעַם נָכוֹן מְאֹד עַל אַרְבָּעָה כוֹסוֹת שֶׁל פֶּסַח, עַיֵּן שָׁם.

וְהִנֵּה בְּאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁל גְּאוּלָּה אֵלּוּ, מַה שֶּׁהִזְכִּיר אַרְבַּע פְּעָמִים שֵׁם אֱלֹהִים בַּפָּסוּק (שמות ג:טו) "כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם", כְּלֹל וּפְרָט לָמָּה לִי? אֶלָּא לוֹמַר כִּי מִן הַגָּרוּת נִצּוֹלוּ בִּזְכוּת אַבְרָהָם

שֶׁהָלַךְ לוֹ מֵאַרְצוֹ וּמִמּוֹלַדְתּוֹ וּמִבֵּית אָבִיו אֶל אֶרֶץ נָכְרִיָּה, וּבִזְכוּת הָעֲבוֹדָה שֶׁל יִצְחָק שֶׁנֶּעֱקַד עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ לַעֲבוֹדַת ה' נִצּוֹלוּ מֵעֲבוֹדַת מִצְרַיִם, וּבִזְכוּת יַעֲקֹב שֶׁסָּבַל עִנּוּיִים כָּל יָמָיו נִצּוֹלוּ מֵעִנּוּי מִצְרַיִם. אֲבָל בְּעִנְיַן דִּבּוּק הָאֱלֹהִי הָיוּ כָּל הָאָבוֹת שָׁוִים בּוֹ, עַל כֵּן כְּלָלָם יַחַד וְאָמַר "אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם", שֶׁבִּזְכוּת כֻּלָּם יִזְכּוּ לְדִבּוּק הַשְּׁכִינָה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים "וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵעֲבֹדָתָם" הַיְינוּ מִן מַזַּל טָלֶה אֲשֶׁר אֵלָיו עָבְדוּ הַמִּצְרִים, וְרוֹצֶה לוֹמַר מִן אֱלֹהוּת שֶׁלָּהֶם, דְּהַיְינוּ עֲבוֹדָתָם, וְנָכוֹן הוּא.

פסוק ט

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה כֵּן אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'. יֵשׁ בְּסִפּוּר זֶה כַּמָּה סְפֵקוֹת, כִּי קִצֶּר רוּחַ הַיְינוּ עֲבוֹדָה קָשָׁה, וְלָמָּה חִלְקָם? וְעוֹד, מַה שֶּׁנֶּאֱמַר אַחַר כָּךְ "בֹּא דַבֵּר אֶל פַּרְעֹה" (שמות ו, יא) מַשְׁמַע שֶׁתִּקֵּן בָּזֶה מֵאוֹן וְסֵרוּב שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וְהַדָּבָר מְחֻסָּר בֵּאוּר. וְהַכֹּל מַקְשִׁים, הֲלֹא יֵשׁ לְקַל וָחֹמֶר זֶה פְּרָכָא, כִּי מַה לְּיִשְׂרָאֵל שֶׁכֵּן הָיָה לָהֶם קִצֶּר רוּחַ? וּמַה הֱשִׁיבוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל קַל וָחֹמֶר זֶה, וְאֵיךְ תִּקְּנוֹ בְּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַיְצַוֵּם אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" וְגוֹ' (שמות ו, יג)? וְהַנִּרְאֶה אֵלַי בָּזֶה, שֶׁכָּל הַסִּפּוּר מִן "וָאֵרָא אֶל אַבְרָהָם" עַד "וְנָתַתִּי אוֹתָהּ לָכֶם מוֹרָשָׁה" לֹא נִזְכַּר בּוֹ פַּרְעֹה כְּלָל שֶׁיִּשְׁלְחֵם מֵאַרְצוֹ, וְיוּבַן מִזֶּה כְּאִלּוּ רָצָה ה' שֶׁיֵּצְאוּ מֵעַצְמָם בְּלֹא הוּרְמָנָא דְּמַלְכָּא, כִּי כֵן מַשְׁמַע הַלָּשׁוֹן "וְהוֹצֵאתִי" "וְלָקַחְתִּי". וְאַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר אָמַר לְפַרְעֹה "שַׁלַּח עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי", אוּלַי אַחַר סֵרוּבוֹ שֶׁל פַּרְעֹה רָצָה ה' שֶׁיֵּצְאוּ מִשָּׁם בְּעַל כָּרְחוֹ שֶׁל פַּרְעֹה. וְטָעָה מֹשֶׁה בְּדָבָר זֶה, כִּי הָיָה לוֹ לְהוֹסִיף מִדַּעְתּוֹ וּלְדַבֵּר אֶל יִשְׂרָאֵל גַּם בַּפַּעַם הַזֶּה שֶׁיִּשַׁלְּחֵם פַּרְעֹה, כִּי כּוֹפִין אוֹתוֹ עַד שֶׁיֹּאמַר "רוֹצֶה אֲנִי", כִּי לֹא אִישׁ הוּא יִתְבָּרַךְ וְיִתְנַחֵם. וּמֹשֶׁה לֹא הוֹסִיף כְּלוּם, אֶלָּא אָמַר לָהֶם דִּבְרֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כַּהֲוָיָתָן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה כֵּן אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". "כֵּן" מוֹרֶה עַל דְּבָרִים כַּהֲוָיָתָן, וְ"לֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה" – לֹא קִבְּלוּ דְּבָרָיו. וְהָיָה לָהֶם לְהָשִׁיב עַל דְּבָרָיו: "אֵיךְ נֵצֵא בְּלֹא רְשׁוּת הַמֶּלֶךְ?", כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א טז ב) "אֵיךְ אֵלֵךְ וְשָׁמַע שָׁאוּל וַהֲרָגָנִי". אָכֵן מִקֹּצֶר רוּחַ שֶׁהָיְתָה נְשִׁימָתָן קְצָרָה כְּאִישׁ מְבֹהָל, עַל כֵּן לֹא יָכְלוּ לְהוֹצִיא מִן הַפֶּה תְּשׁוּבָתָן אֲלֵיהֶם. וְעוֹד שֶׁיָּרְאוּ מֵעֲבוֹדָה קָשָׁה, פֶּן תִּכְבַּד עֲלֵיהֶם כַּאֲשֶׁר כָּבְדָה עֲלֵיהֶם בִּשְׁלִיחוּת רִאשׁוֹן שֶׁל מֹשֶׁה. וְכַאֲשֶׁר רָאָה ה' כַּוָּנַת יִשְׂרָאֵל וְסִבַּת מֵאוֹנָם וְסֵרוּבָם, רָצָה לְתַקֵּן טָעוּתָם, "וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה: בֹּא דַבֵּר אֶל פַּרְעֹה" וְגוֹ'. כִּי גַּם מִתְּחִלָּה לֹא עָלָה בְּדַעְתּוֹ יִתְבָּרַךְ שֶׁיֵּלְכוּ בְּלֹא רְשׁוּת, זוֹלַת שֶׁמֹּשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל שְׁנֵיהֶם טָעוּ בִּדְבָרָיו הָרִאשׁוֹנִים.

וְהִנֵּה גַּם בִּדְבָרָיו אֵלֶּה טָעָה, כִּי חָשַׁב מִדַּתָּלָה הַשְׁלִיחוּת בְּפַרְעֹה שֶׁמַּשְׁמַע שֶׁדָּוְקָא דַּעַת מְשֻׁלַּחַ בָּעֵינָן, אֲבָל לֹא דַּעַת יִשְׂרָאֵל, כִּי בְּיָד חֲזָקָה יְגָרְשֵׁם שֶׁלֹּא בִּרְצוֹנָם. עַל כֵּן אָמַר "הֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁמְעוּ אֵלַי", לֹא בְּדֶרֶךְ קַל וְחֹמֶר, אֶלָּא אָמַר לְדַעְתִּי אֵינָן רוֹצִים לִשְׁמֹעַ

לָצֵאת מִמִּצְרַיִם כְּלָל, שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ לְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּמַכַּת הַחֹשֶׁךְ שֶׁהָיוּ רַבִּים רִשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא הָיוּ רוֹצִים לָצֵאת, וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת בֹּא (שמות י, כב). וְאַף עַל פִּי שֶׁהַפְּסוּק מַגִּיד לָנוּ הָאֱמֶת שֶׁמִּקְצָר רוּחַ לֹא שָׁמְעוּ, מִכָּל מָקוֹם מֹשֶׁה הָיָה סָבוּר שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ בַּעֲבוּר שֶׁאֵין רְצוֹנָם לָצֵאת כְּלָל. עַל כֵּן אָמַר מֹשֶׁה בְּלֹא קַל וָחֹמֶר: מֵאַחַר שֶׁבְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁמְעוּ לִי וְאֵין רְצוֹנָם לָצֵאת, אִם כֵּן אֵיךְ יִשְׁמָעֵנִי פַּרְעֹה לְגָרְשָׁם? כִּי פַרְעֹה יִקַּח לוֹ מֵאוֹנָם וְסֵרוּבָם לְהִתְנַצְּלוּת. וְכַאֲשֶׁר רָאָה ה' טָעוּתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה וְטָעוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, רָצָה לְתַקֵּן שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְצַוּם אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם" (שמות ו, יג), שֶׁיִּהְיֶה כָּאן דַּעַת הַמְשֻׁלָּחַ וְדַעַת הַשָּׁלוּחַ, כִּי אֵין זֶה בְּלֹא זֶה. כִּי יְדַבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיִּתְרַצּוּ לָצֵאת, כִּי יְדַבֵּר עַל לִבָּם דְּבָרִים טוֹבִים וְנִחוּמִים, וְאֶל פַּרְעֹה שֶׁיִּתְרַצֶּה לְשַׁלְּחָם. וְאוֹתָן מִיְּשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא רָצוּ לָצֵאת מֵתוּ בִּשְׁלֹשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה. וּמַה שֶּׁחָזַר וְאָמַר "אֵיךְ יִשְׁמָעֵנִי פַּרְעֹה וַאֲנִי עֲרַל שְׂפָתָיִם" (שמות ו, יב), לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "בֹּא דַבֵּר אֶל פַּרְעֹה" (שמות ו, יא), חָשַׁב שֶׁמָּא חָזַר ה' מִמַּה שֶּׁאָמַר "וְהָיָה הוּא יִהְיֶה לְךָ לְפֶה" (שמות ד, טז), וְרוֹצֶה עַכְשָׁיו שֶׁאֲנִי אֲדַבֵּר הַכֹּל וְלֹא אַהֲרֹן. עַל כֵּן אָמַר: הֲרֵי אֲנִי עֲרַל שְׂפָתַיִם. עַל זֶה נֶאֱמַר "וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן וַיְצַוֵּם" וְגוֹ' (שמות ו, יג), הוֹרָה שֶׁלֹּא חָזַר מִזֶּה וְאַהֲרֹן יִהְיֶה לוֹ לְפֶה, וּבָזֶה תִּקֵּן הַכֹּל.

וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ נוֹכַל גַּם כֵּן לוֹמַר שֶׁאֵין פִּירְכָא לְקַל וָחֹמֶר זֶה, כִּי מֹשֶׁה לֹא הֵבִין כַּוָּנָתָם שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ מִקֹּצֶר רוּחַ, וְחָשַׁב שֶׁלְּכָךְ לֹא שָׁמְעוּ לוֹ כִּי אֵינָם מַאֲמִינִים בִּנְבוּאָתוֹ, וְאִם כֵּן כָּל שֶׁכֵּן שֶׁפַּרְעֹה לֹא יַאֲמִין לוֹ. אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדַע הָאֱמֶת שֶׁמִּקֹּצֶר רוּחַ לֹא שָׁמְעוּ, עַל כֵּן לֹא חָשׁ לְהָשִׁיב לוֹ כְּלוּם עַל הַקַּל וָחֹמֶר, כִּי יָדַע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁאֵין בְּקַל וָחֹמֶר זֶה מַמָּשׁוּת, וְלֹא הֵשִׁיבוֹ כִּי אִם עַל אָמְרוֹ "וַאֲנִי עֲרַל שְׂפָתָיִם", וְאָמַר שֶׁאַהֲרֹן יִהְיֶה לוֹ לְמֵלִיץ כָּאָמוּר. וּמַה שֶּׁאָמַר שֵׁנִית בְּסוֹף הָעִנְיָן "הֵן אֲנִי עֲרַל שְׂפָתָיִם", לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "דַּבֵּר אֶל פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם אֵת כָּל אֲשֶׁר אֲנִי דֹּבֵר אֵלֶיךָ", וְחָשַׁב מֹשֶׁה כִּי מַה שֶּׁיְדַבֵּר ה' אֵלַי וְאֶל אַהֲרֹן, זֶהוּ הַדִּבּוּר שֶׁאַהֲרֹן יִהְיֶה לִי לְפֶה, אֲבָל מַה שֶּׁיְדַבֵּר ה' לִי לְבַדִּי אֶצְטָרֵךְ אֲנִי לְבַד לְדַבֵּר אֶל פַּרְעֹה, כִּי כֵן מַשְׁמַע הַלָּשׁוֹן "אֵת כָּל אֲשֶׁר אֲנִי דֹּבֵר אֵלֶיךָ". עַל כֵּן הֵשִׁיב לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אַתָּה תְדַבֵּר וְגוֹ' וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יְדַבֵּר אֶל פַּרְעֹה" כָּל הַדִּבּוּרִים, אֲפִלּוּ מַה שֶּׁאֲנִי מְדַבֵּר אֵלֶיךָ לְבַד.

פסוק יד

אֵלֶּה רָאשֵׁי בֵית אֲבוֹתָם. לְפִי שֶׁרָצָה ה' לִתֵּן אוֹרַיְיתָא תְּלִיתָאָה עַל יְדֵי שֵׁבֶט מְשֻׁלָּשׁ בְּהַרְבֵּה מִינֵי שְׁלוּשׁ שֶׁנִּזְכְּרוּ בַּגְּמָרָא, (שבת פח) עַל כֵּן הִתְחִיל לְבַדּוֹק בְּרָאשֵׁי בֵּית אֲבוֹתָם, וּמָצָא רְאוּבֵן אַרְבַּע מִשְׁפָּחוֹת, וְשִׁמְעוֹן חֲמֵשׁ מִשְׁפָּחוֹת, וְלֵוִי שֶׁלֹּשׁ מִשְׁפָּחוֹת. עַל כֵּן פָּסַל

הָרִאשׁוֹנִים וּבָחַר בְּלֵוִי הַמְשֻׁלָּשׁ פַּעֲמַיִם. וְהַמְפָרְשִׁים אָמְרוּ שֶׁהָיָה מְחַפֵּשׂ בִּרְאוּבֵן תְּחִלָּה, אִם יִמְצָא בְּבָנָיו אִישׁ כִּלְבָבוֹ הָרָאוּי לָזֶה הַשְׁלִיחוּת, כְּדֶרֶךְ שֶׁחִפֵּשׂ שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא בִּבְנֵי יִשַׁי, וַיִּלְפְּינֵן חִפּוּשׂ מֵחִפּוּשׂ דְּהָתָם: מַה לְהַלָּן פָּסַל הָרִאשׁוֹנִים עַד אֲשֶׁר מָצָא אִישׁ כִּלְבָבוֹ, כָּךְ רָצָה לְחַפֵּשׂ כָּאן בִּבְנֵי רְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן, וַיְחַפֵּשׂ וְלֹא מָצָא, עַד אֲשֶׁר תָּהָה בְּקִנְקְנוֹ שֶׁל לֵוִי וּמָצָא אֶת אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה, וְשׁוּב לֹא הָיָה צָרִיךְ לְחַפֵּשׂ.

פסוק כו

הוּא אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה. הוּא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן. לְפִי שֶׁבְּעִיקַּר הַשְׁלִיחוּת נִרְאֶה כִּי מֹשֶׁה הָעִקָּר, שֶׁהֲרֵי אֵלָיו לְבַד נִרְאָה ה' בַּסְּנֶה, וְהֵיתִי אוֹמֵר שֶׁאַהֲרֹן טָפֵל אֵלָיו, תַּלְמוּד לוֹמַר "הוּא אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם הוֹצִיאוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות ו, כו), לוֹמַר לְךָ שֶׁיֵּשׁ חֵלֶק לְאַהֲרֹן בַּהוֹצָאָה כְּמוֹ לְמֹשֶׁה, עַל כֵּן הַקְּדִים אֶת אַהֲרֹן. אֲבָל בְּעִנְיַן הַדִּבּוּר אֶל פַּרְעֹה נִרְאֶה כִּי אַהֲרֹן הָעִקָּר וּמֹשֶׁה טָפֵל לוֹ, שֶׁהֲרֵי מֹשֶׁה הָיָה כָּבֵד פֶּה וּכְבַד לָשׁוֹן, עַל כֵּן אָמַר "הֵם הַמְדַבְּרִים אֶל פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם הוּא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן" (שמות ו, כז), הִקְדִּים אֶת מֹשֶׁה לוֹמַר לְךָ שֶׁאֲפִלּוּ בְּעִנְיַן הַדִּבּוּר אֶל פַּרְעֹה אֵינוֹ טָפֵל לְאַהֲרֹן, אֶלָּא שְׁקוּלִים הֵמָּה בְּכָל דָּבָר.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁמָּצִינוּ שֶׁקֹּדֶם שְׁלִיחוּת זֶה הָיָה אַהֲרֹן שָׁלוּחַ אֶל יִשְׂרָאֵל לַהֲשִׁיבָם מִדַּרְכֵיהֶם הָרָעִים כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ רְאוּיִים לִיצִיאָה מִמִּצְרַיִם, וּבְאוֹתוֹ שְׁלִיחוּת הָיָה אַהֲרֹן הָעִקָּר, וְעַל זֶה אָמַר מֹשֶׁה "שְׁלַח נָא בְּיַד תִּשְׁלָח" (שמות ד:יג), הַיְינוּ בְּיַד מִי שֶׁאַתָּה רָגִיל לִשְׁלֹחַ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל אוֹתוֹ פָּסוּק (שמות ד:יג). וְעַל אוֹתוֹ שְׁלִיחוּת אָמַר "הוּא אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם הוֹצִיאוּ" וְגוֹ' (שמות ו:כו), כִּי בְּאוֹתוֹ שְׁלִיחוּת הָיָה אַהֲרֹן הָעִקָּר, עַל כֵּן הִקְדִּימוֹ. אֲבָל בַּשְׁלִיחוּת שֶׁל עַכְשָׁיו שֶׁעִקְּרוֹ אֶל פַּרְעֹה, וַדַּאי מֹשֶׁה הָעִקָּר, עַל כֵּן הִקְדִּימוֹ, וְאָמַר "הֵם הַמְדַבְּרִים אֶל פַּרְעֹה וְגוֹ', הוּא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן" (שמות ו:כז).

פסוק כח

וַיְהִי בְּיוֹם דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה וְגוֹ'. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁהוּא מְחֻבָּר לַמִּקְרָא שֶׁלְּאַחֲרָיו, וְכָל שְׁאָר הַמְפָרְשִׁים תָּפְשׂוּ עָלָיו לוֹמַר אִם כֵּן הוּא לָמָּה הִפְסִיק בֵּינְתַיִם. וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁרָצָה לְהוֹרוֹת בָּזֶה מַעֲלַת נְבוּאַת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עַל כָּל שְׁאָר הַנְּבִיאִים, כִּי כָּל הַנְּבוּאוֹת הֵם בְּחֶזְיוֹן לַיְלָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר יב, ו) "אִם יִהְיֶה נְבִיאֲכֶם ה', בַּמַּרְאָה אֵלָיו אֶתְוַדָּע, בַּחֲלוֹם אֲדַבֶּר בּוֹ. לֹא כֵן עַבְדִּי מֹשֶׁה" וְגוֹ'. כִּי נְבוּאָתוֹ הָיְתָה בַּיּוֹם מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ילקוט שמעוני צו תקיא) מִן פָּסוּק "בְּיוֹם צַוֹּתוֹ" הַנֶּאֱמַר (ויקרא ז, לח), שֶׁכָּל הַמִּצְוֹות נִצְטַוָּה עֲלֵיהֶם מֹשֶׁה בַּיּוֹם. עַל כֵּן נֶאֱמַר כָּאן "וַיְהִי בְּיוֹם", כְּשֶׁהָיָה יוֹם מַמָּשׁ, אָז "דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", כִּי כָאן הַתְחָלַת נְבוּאָתוֹ, עַל כֵּן הוֹדִיעַ לָנוּ שֶׁהַתְחָלַת נְבוּאָתוֹ הָיְתָה בַּיּוֹם, וְכֵן הָיוּ מִסְתַּמָּא כָּל הַנְּבוּאוֹת שֶׁל מֹשֶׁה כֻּלָּם בַּיּוֹם.

פרק ז

פסוק ט

קַח אֶת מַטְּךָ וְהַשְׁלֵךְ לִפְנֵי פַרְעֹה יְהִי לְתַנִּין. כָּאן נֶאֱמַר שֶׁיִּקַּח מַטֵּה אַהֲרֹן וְיִהְיֶה לְתַנִּין, וּלְמַעְלָה פָּרָשַׁת שְׁמוֹת (שמות ד, ב) צִוָּה שֶׁיִּקַּח מֹשֶׁה מַטֵּה שֶׁלּוֹ וְיִהְיֶה לְנָחָשׁ, וְנָחְלְקוּ הַמְפָרְשִׁים בָּזֶה, כִּי יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁתַּנִּין הַיְינוּ דָּג גָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשׁ רַשִׁ"י עַל פְּסוּק "הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים" (בראשית א, כא), וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁתַּנִּין הַיְינוּ נָחָשׁ, וְכֵן פֵּרַשׁ רַשִׁ"י כָּאן.

וְהִנֵּה מָקוֹם אֹתִי לְיַשֵּׁב שִׁנּוּי הַלָּשׁוֹן וְזֶה, כִּי הַתַּנִּין הוּא נָחָשׁ גָּדוֹל מְסֻכָּן בְּיוֹתֵר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לב לג) "חֲמַת תַּנִּינִם יֵינָם". שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁחֲמָתוֹ גָּדוֹל מֵחֲמַת סְתָם נָחָשׁ. וְהִנֵּה מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָשׂוּ כָּל הַנִּסִּים בְּאִמְרֵי פִיהֶם כְּנָחָשׁ זֶה שֶׁעִקֵּר כֹּחוֹ בְּפִיו, וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁרֹב הַנִּסִּים נַעֲשׂוּ עַל יְדֵי מַטּוֹתָם שֶׁל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן. וְשֶׁלֹּא יִהְיֶה פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעַל הַדִּין לַחֲלֹק וְלוֹמַר שֶׁבְּכֹחַ הַמַּטּוֹת נַעֲשׂוּ כָּל הַנִּסִּים, וְאוּלַי יִטְעוּ לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ צַד כְּשׁוּף בְּמַטּוֹתָם, עַל כֵּן נֶהְפְּכוּ לְנְחָשִׁים לוֹמַר: כְּמוֹ הַנָּחָשׁ הַנּוֹשֵׁךְ בְּלִי לַחַשׁ בְּפִיו, כָּךְ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כֹּחָם בְּפִיהֶם, וְהַמַּטּוֹת פָּעֲלוּ כָּל אוֹתָן הַפְּעֻלּוֹת בְּכֹחַ אִמְרֵי פִיהֶם שֶׁלָּהֶם, כִּי הַצַּדִּיק גּוֹזֵר אוֹמֶר וְיָקֻם לוֹ. וְעַל כֵּן נַעֲשׂוּ מַטּוֹת שְׁנֵיהֶם לְנְחָשִׁים, כְּדְאִיתָא (בראשית מט יז) "יְהִי דָן נָחָשׁ עֲלֵי דָּרֶךְ", כָּךְ מַטֵּה מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן יִהְיוּ כְּנְחָשִׁים שׁוֹרְפִים לְהַזִּיק לְפַרְעֹה וּלְכָל עֲבָדָיו. וְתֵדַע וְתָבִין כִּי מֹשֶׁה הָיָה רוֹעֶה וּמַנְהִיג לְיִשְׂרָאֵל בְּמַטֵּה עֻזּוֹ כַּאֲשֶׁר יְנַהֵג הָרוֹעֶה אֶת עֶדְרוֹ, וְהָיָה שַׂר וּמוֹשֵׁל גַּם עַל פַּרְעֹה, אֲבָל אַהֲרֹן לֹא הָיָה מוֹשֵׁל כִּי אִם עַל פַּרְעֹה וְעַמּוֹ לְבַד. עַל כֵּן צִוָּה ה' שֶׁלְּפָנֵי יִשְׂרָאֵל יַשְׁלִיךְ מֹשֶׁה מַטֵּה שֶׁלּוֹ וְיִהְיֶה לְנָחָשׁ עֲלֵי דֶּרֶךְ לְפַרְעֹה וּלְכָל עַמּוֹ, הַנּוֹשֵׁךְ עִקְבֵי סוּס וַיִּפֹּל רוֹכְבוֹ אָחוֹר, רָמַז לְסוּס מִצְרַיִם וְרוֹכְבוֹ, וַיָּנָס מֹשֶׁה מִפָּנָיו. כִּי חָשַׁב שֶׁלְּעוֹלָם יִהְיֶה מַטֵּה שֶׁלּוֹ מַשְׁחִית וּמְחַבֵּל כְּנָחָשׁ וְאֵין זֶה מִמִּדַּת טוּבוֹ, עַל כֵּן נֶאֱמַר לוֹ "אֲחוֹז בִּזְנָבוֹ" וַיְהִי לְמַטֶּה בְּכַפּוֹ, כִּי אַף פָּנָיו דְּהַיְנוּ מָקוֹם הָרֹאשׁ וְהַפֶּה מְסֻכָּן לְהַזִּיק וּלְהַשְׁחִית בְּשׁוֹנְאֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, הִנֵּה זְנָבוֹ בְּהֶפֶךְ זֶה, כִּי סוֹפוֹ לִהְיוֹת רוֹעֶה יִשְׂרָאֵל לֹא יָרַע וְלֹא יַשְׁחִית, כִּזְנָב שֶׁל הַנָּחָשׁ שֶׁאֵינוֹ מַזִּיק אֶלָּא הֲרֵי הוּא כְּמַטֶּה בְּעָלְמָא, כֵּן יִהְיֶה כֹּחַ זֶה שֶׁל הַנָּחָשׁ לְמַטֶּה בְּכַפּוֹ, כְּאִלּוּ אָמַר שֶׁיִּהְיֶה נָחָשׁ מַזִּיק לְמִצְרַיִם, וּמַטֶּה עֻזּוֹ לְיִשְׂרָאֵל כְּאֶחָד. וְאִם תִּרְצֶה לוֹמַר שֶׁגַּם לְיִשְׂרָאֵל יִהְיֶה מַטֶּה וְנָחָשׁ כְּאֶחָד, מַטֵּה עֹז לַטּוֹבִים וְנָחָשׁ שׂוֹרֵף לָרָעִים, כִּי נִשְׁיכָתָן שֶׁל חֲכָמִים נְשִׁיכַת נָחָשׁ, אָתֵי גַּם כֵּן שַׁפִּיר מַה שֶּׁנַּעֲשָׂה נֵס זֶה לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל דַּוְקָא בְּמַטֵּהוּ שֶׁל מֹשֶׁה. אֲבָל עֲדַיִן לֹא רָאִינוּ שׁוּם מוֹפֵת שֶׁאַהֲרֹן יִהְיֶה רוֹדֶה וּמוֹשֵׁל בְּפַרְעֹה וְכָל עַמּוֹ. עַל כֵּן צִוָּה ה' לְפָנֵי פַרְעֹה לְהַשְׁלִיךְ מַטֵּהוּ שֶׁל אַהֲרֹן וְיִהְיֶה לְתַנִּין, שֶׁחֲמָתוֹ גָּדוֹל מֵחֲמַת סְתָם נָחָשׁ, כִּי בָּזֶה הוֹרָה שֶׁגַּם אַהֲרֹן יִהְיֶה רוֹדֶה וּמוֹשֵׁל בְּפַרְעֹה שֶׁנִּקְרָא תַּנִּין, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל כט ג) "הַתַּנִּים הַגָּדוֹל הָרֹבֵץ בְּתוֹךְ יְאֹרָיו". וּלְפִי שֶׁפַּרְעֹה נִמְשַׁל לְתַנִּין שֶׁהוּא גָּדוֹל מִן הַנָּחָשׁ, עַל כֵּן הוֹרוּ

לוֹ כִּי מַטֵּהוּ שֶׁל אַהֲרֹן יִהְיֶה לְתַנִּין כְּנֶגֶד פַּרְעֹה שֶׁנִּמְשַׁל לְתַנִּים, כִּי סְתָם נָחָשׁ אֵינוֹ יָכוֹל לוֹ כָּל כָּךְ, כִּי הַתַּנִּין כֹּחוֹ גָּדוֹל מִן הַנָּחָשׁ. עַל כֵּן הֶרְאָה לוֹ תַּנִּין שֶׁיְּהֵא כֹּחוֹ גָּדוֹל מִפַּרְעֹה, כִּי בְּפַרְעֹה כְּתִיב "הַתַּנִּים הַגְּדוֹל" בְּמֵ"ם בְּסוֹף, הַמּוֹרֶה עַל נְקֵבָה אֲשֶׁר כֹּחָהּ אֵינוֹ גָּדוֹל כְּכֹחַ הַתַּנִּין הַזָּכָר בְּנוּ"ן בַּסּוֹף. עַל כֵּן נַעֲשָׂה מַטֵּה אַהֲרֹן לְתַנִּין, כִּי הוּא יִבְלַע אֶת פַּרְעֹה שֶׁנִּמְשַׁל לְתַנִּים נְקֵבָה, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּבְלַע מַטֵּה אַהֲרֹן אֶת מַטֹּתָם". יַעַן כִּי אָמְרוּ הַחַרְטֻמִּים: "יֵשׁ גַּם לָנוּ מַטֶּה עֹז שֶׁנִּמְשָׁל לְתַנִּים, וְהַיִינוּ פַּרְעֹה וַעֲבָדָיו, וּמַה זֶּה אַתָּה מִתְפָּאֵר בְּמַטֶּה שֶׁלְּךָ שֶׁיִּהְיֶה לְתַנִּין?" עַל כֵּן הֶרְאוּ לָהֶם שְׁתַּנִּינִים שֶׁלָּהֶם חֲלוּשִׁים כִּנְקֵבוֹת, וּמַטֵּה שֶׁל אַהֲרֹן יִבְלַע אֶת מַטּוֹתָם. וְלֹא הֻצְרַךְ לַעֲשׂוֹת זֶה בְּמַטֵּהוּ שֶׁל מֹשֶׁה, כִּי כְּבָר נַעֲשָׂה נֵס זֶה לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל. וְעוֹד לְפִי שֶׁכְּנֶגֶד יִשְׂרָאֵל לֹא רָצָה ה' שֶׁיִּהְיֶה חֲמַת תַּנִּינִים מַטֵּהוּ, וּמַטֵּהוּ שֶׁל מֹשֶׁה כּוֹלֵל הַהַנְהָגָה בֵּין לְיִשְׂרָאֵל בֵּין לְפַרְעֹה, עַל כֵּן נֶהְפַּךְ לְנָחָשׁ. אֲבָל מַטֵּהוּ שֶׁל אַהֲרֹן שֶׁפָּעַל כְּנֶגֶד פַּרְעֹה לְבַד, נֶהְפַּךְ לְתַנִּין, כְּדֵי לְבַטֵּל כֹּחוֹ שֶׁל פַּרְעֹה שֶׁנִּמְשַׁל לְתַנִּים כָּאָמוּר.

וּרְאֵיָה לַדָּבָר שֶׁבְּמַכַּת הַיְאוֹר נֶאֱמַר, "וְהַמַּטֶּה אֲשֶׁר נֶהְפַּךְ לְנָחָשׁ תִּקַּח בְּיָדֶךָ" (שמות ז:טו) וְזֶהוּ מַטֵּה מֹשֶׁה, וּכְתִיב בּוֹ "הִנֵּה אָנֹכִי מַכֶּה בַּמַּטֶּה אֲשֶׁר בְּיָדִי עַל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר וְנֶהֶפְכוּ לְדָם" (שמות ז:יז), אֲבָל לֹא הָיָה כֹּחוֹ גָּדוֹל כָּל כָּךְ עַד שֶׁיִּשְׁחִית כָּל מֵימֵי מִצְרַיִם וְנַהֲרוֹתָם וַאֲגַמֵּיהֶם, וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר "אֱמֹר אֶל אַהֲרֹן קַח מַטְּךָ וּנְטֵה יָדְךָ עַל מֵימֵי מִצְרַיִם עַל נַהֲרֹתָם" וְגוֹ' (שמות ז:יט), שְׁמַע מִנָּהּ שְׁכֹּחַ מַטֵּה אַהֲרֹן גָּדוֹל מִן כֹּחַ מַטֵּה מֹשֶׁה, שֶׁהֲרֵי מַטֵּה שֶׁל אַהֲרֹן פָּעַל גַּם בְּנַהֲרוֹתָם וַאֲגַמֵּיהֶם וּבְכָל מִקְוֵה מֵימֵיהֶם, וְזֶה לְפִי שֶׁמַּטֵּה אַהֲרֹן נִמְשַׁל לְתַנִּין שֶׁחֲמַת תַּנִּינִים גָּדוֹל מִן חֲמַת סְתָם נָחָשׁ, וּלְמַטֵּה מֹשֶׁה לֹא נִתַּן חֲמַת גְּדוֹלָה בַּעֲבוּר שֶׁהָיָה רוֹעֶה בּוֹ גַּם אֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁצָּרִיךְ לְהִתְנַהֵג עִמָּהֶם בְּנַחַת גַּם בִּשְׁעַת הַכַּעַס, וְזֶה רָמַז יָקָר.

אָמְנָם לָאוֹמְרִים שֶׁתַּנִּין הַיְינוּ דָּג, נוֹכַל לוֹמַר כִּי בִּפְנֵי יִשְׂרָאֵל נֶהְפַּךְ הַמַּטֶּה לְנָחָשׁ, לְהוֹרוֹת שֶׁמִּתְּחִלָּה הָיוּ יִשְׂרָאֵל כְּמַקֵּל זָקוּף בְּקוֹמָה זְקוּפָה, וְאַחַר כָּךְ הוּשְׁפְּלָה מְלֹא קוֹמָתָם אַרְצָה לִהְיוֹת עִם זוֹחֲלֵי עָפָר. וְכַאֲשֶׁר יֹאחֲזוּ בְּזָנְבוֹ שֶׁיִּהְיוּ בְּתַכְלִית הַשִּׁפְלוּת, יַחְזְרוּ לְקַדְמוּתָם לִהְיוֹת כְּמַטֶּה זֶה. וְכֵן הָיָה שֶׁהוֹסִיף לָהֶם פַּרְעֹה שִׁעְבּוּד בַּסּוֹף, וַיְזַנֵּב בָּהֶם לַעֲשׂוֹתָם כְּזַנְבוֹת הָאוּדִים הָעֲשֵׁנִים, מִשָּׁם עָלוּ אֶל מַעֲלָתָם. וְזֶה לֹא יִתָּכֵן לַעֲשׂוֹת לִפְנֵי פַּרְעֹה, עַל כֵּן נַעֲשָׂה הַמַּטֶּה בְּפָנָיו לְתַנִּין דְּהַיְינוּ דָּג, לְהוֹרוֹת שֶׁכְּשֵׁם שֶׁסִּכֵּל ה' עֲצָתוֹ בָּרִאשׁוֹנָה, כִּי הוּא רָצָה לַעֲשׂוֹתָם כְּמַטֶּה יָבֵשׁ זֶה שֶׁאֵינוֹ פֹּרֶה וְרָבֶה, וְכָךְ אָמַר "פֶּן יִרְבֶּה" (שמות א י), וְנֶהְפַּךְ הַדָּבָר שֶׁמַּטֶּה הַיָּבֵשׁ נַעֲשָׂה דָּג, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מח טז) "וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ", כָּךְ גַּם עַתָּה יְסַכֵּל ה' עֲצָתוֹ. וְעַל כֵּן לֹא חָזַר הַתַּנִּין לִהְיוֹת מַטֶּה, לְרַמֵּז שֶׁיִּשְׂרְאוּ יִשְׂרָאֵל בְּרִבּוּיָם לְעוֹלָם. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וַיִּבְלַע מַטֵּה אַהֲרֹן" (שמות ז יב), הַיְינוּ הַתַּנִּין שֶׁהָיָה מִתְּחִלָּה מַטֶּה.

וְהָכָה הַיְאֹר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ דָּגִים עַל יְדֵי מַטֵּה מֹשֶׁה דַּוְקָא, שֶׁהָיָה מִתְחִלָּה נָחָשׁ, אֲבָל מַטֵּה אַהֲרֹן שֶׁהָיָה מִתְחִלָּה דָּג וְנַעֲשָׂה עַכְשָׁו לְמַטֵּה שֶׁלֹּא בִּפְנֵי פַרְעֹה, אֵין נָכוֹן שֶׁיְּמִית אֶת דְּגָתָם אַחַר שֶׁהוּא הָיָה דָּג. וְאַחַר כָּךְ צִוָּה לִקַּח מַטֵּה אַהֲרֹן לְהַכּוֹת בְּכָל נְהָרוֹת וַאֲגַמִּים, וּלְפִיכָךְ נֶאֱמַר "וְהַדָּגָה אֲשֶׁר בַּיְאֹר מֵתָה" (שמות ז כא), וְלֹא אֲשֶׁר בָּאֲגַמִּים וּנְהָרוֹת שֶׁהֻכּוּ עַל יְדֵי מַטֵּה אַהֲרֹן. וְהֶחְמִיר בַּיְאֹר לְפִי שֶׁהָיָה אֱלֹהֵיהֶם, עַל כֵּן עָשָׂה שְׁפָטִים בֵּאלֹהֵיהֶם, וְהֶרְאוּ לָהֶם שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לְהַצִּיל הַדָּגִים. אֲבָל הָאֲגַמִּים וּנְהָרוֹת לֹא הֶחֱזִיקוּ בֶּאֱלֹהוּת, עַל כֵּן לֹא הֵמִית אֶת דְּגָתָם.

פסוק יז

כֹּה אָמַר ה' בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי ה'. לְשׁוֹן זֶה נֶאֱמַר בְּמַכָּה רִאשׁוֹנָה שֶׁל סֵדֶר דְּצַ"ךְ, וְכֵן בְּמַכָּה רִאשׁוֹנָה שֶׁל סֵדֶר עֲדַ"ש נֶאֱמַר "לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֲנִי ה' בְּקֶרֶב הָאָרֶץ" (שמות ח:יח), וְכֵן בְּמַכָּה רִאשׁוֹנָה שֶׁל סֵדֶר בְּאַחַ"ב נֶאֱמַר "בַּעֲבוּר תֵּדַע כִּי אֵין כָּמֹנִי בְּכָל הָאָרֶץ" (שמות ט:יד). גַּם מַהֲרִי"א נִתְעוֹרֵר עַל זֶה וּפֵרֵשׁ, שֶׁפַּרְעֹה הָיָה חוֹלֵק עַל שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים: הָאֶחָד הוּא מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי כְּחֵשׁ בַּה' וַיֹּאמֶר לֹא הוּא (ירמיה ה יב), וְ"לֹא יָדַעְתִּי אֶת ה'" (שמות ה ב). עַל כֵּן נֶאֱמַר בְּמַכָּה רִאשׁוֹנָה "בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי ה'". הַשֵּׁנִיָּה, שֶׁהָיָה חוֹלֵק לוֹמַר אִם תִּמְצָא לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ אֱלוֹהַּ בִּנְמְצָא, מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ מַשְׁגִּיחַ בַּשְּׁפָלִים. עַל זֶה נֶאֱמַר "כִּי אֲנִי ה' בְּקֶרֶב הָאָרֶץ". הַשְּׁלִישִׁית הוּא, שֶׁהָיָה חוֹלֵק עַל יְכֹלֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לוֹמַר שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לְשַׁנּוֹת הַטֶּבַע כְּלָל. עַל זֶה אָמַר "כִּי אֵין כָּמֹנִי בְּכָל הָאָרֶץ", כְּלוֹמַר יָכוֹל לְפָעֹל כְּחֶפְצוֹ.

וַאֲנִי אוֹמֵר לְהוֹסִיף בֵּאוּר עַל דְּבָרָיו, לְהַכְנִיס כָּל שָׁלֹשׁ מַכּוֹת תַּחַת סוּג אֶחָד, כִּי שָׁלֹשׁ מַכּוֹת רִאשׁוֹנִים בָּאוּ לְאַמֵּת מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, לְפִי שֶׁהַמְצָרִים אָמְרוּ שֶׁהַיְאוֹר הוּא אֱלֹהֵיהֶם אֵין עוֹד מִלְבַדּוֹ, עַל כֵּן עָשָׂה ה' שְׁפָטִים בֵּאלֹהֵיהֶם לְהוֹרוֹת שֶׁיֵּשׁ גָּבוֹהַּ מֵעַל כָּל גָּבוֹהַּ. וְכֵן מַסִּיק בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פט ד) "הָרְשָׁעִים מִתְקַיְּמִים עַל אֱלֹהֵיהֶם", שֶׁנֶּאֱמַר "וְהִנֵּה עוֹמֵד עַל הַיְאֹר" (שמות ז, טו), שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁחֲשָׁבוּהוּ לֵאלֹהוּת. עַל כֵּן נֶאֱמַר בְּמַכַּת הַיְאוֹר "בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי ה'" וְגוֹ' (שמות ז, יז). וּבְעִנְיַן הַצְפַרְדְּעִים שֶׁשָּׁרַץ הַיְאוֹר, הוֹרָה שֶׁגַּם הַיְאוֹר יִשְׁרֹץ דְּבָרִים הַמְאַמְּתִים מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי פַּרְעֹה הָיָה מְחַלֵּל הַשֵּׁם וְאָמַר "לֹא יָדַעְתִּי אֶת ה'" (שמות ה, ב). עַל כֵּן הוֹדִיעַ הַיְאוֹר כִּי רָאוּי לְקַדֵּשׁ הַשֵּׁם, כִּי הַצְפַרְדְּעִים קִדְּשׁוּ הַשֵּׁם בָּרַבִּים, כִּדְאִיתָא (פסחים נג:) שֶׁחֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה מָסְרוּ נַפְשָׁם עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם וְלָמְדוּ קַל וָחוֹמֶר מִצְפַרְדְּעִים שֶׁעָלוּ בַּתַּנּוּרִים, וּלְפִיכָךְ לֹא מֵתוּ אוֹתָם שֶׁבַּתַּנּוּרִים, כִּדְמַסִּיק בַּיַּלְקוּט פָּרָשָׁה זוֹ. וּבְכִנּוּיִם נֶאֱמַר "אָצְבַּע אֱלֹהִים הִוא" (שמות ח, טו).

הֲרֵי שֶׁבְּמַכָּה זוֹ גַּם הַחַרְטֻמִּים הוֹדוּ וְהִמְלִיכוּ שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, לוֹמַר שֶׁמַּכָּה זוֹ מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ, וְהוֹדָאַת בַּעַל דִּין כְּמַאָה עֵדִים דְּמֵי.

וּבְסֵדֶר עֲדַ"שׁ נִרְמָז כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ מַשְׁגִּיחַ לְמַטָּה בְּכָל פְּרָטֵי הָאִישִׁים, לְהוֹצִיא מִלֵּב הָאוֹמְרִים שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁגִּיחַ כִּי אִם עַל כְּלָלוּת הַמִּין וְלֹא בִּפְרָטוּת עַל כָּל דַּרְכֵי אִישׁ, וּלְפִי דִּבְרֵיהֶם הַכֹּל נִכְנָס בְּעֵרְבּוּבְיָא, כִּי אֵין הֶבְדֵּל בֵּין אִישׁ לַחֲבֵרוֹ וּבֵין עוֹבֵד אֱלֹהִים לַאֲשֶׁר לֹא עֲבָדוֹ. עַל כֵּן בָּא עֲלֵיהֶם הֶעָרֹב בְּעֵרְבּוּבְיָא, וּכְתִיב "וְהִפְלֵיתִי בַּיּוֹם הַהוּא אֶת אֶרֶץ גֹּשֶׁן אֲשֶׁר עַמִּי עֹמֵד עָלֶיהָ לְבִלְתִּי הֱיוֹת שָׁם עָרֹב" (שמות ח:יח), וְזֶה מוֹפֵת חוֹתֵךְ שֶׁיֵּשׁ הֶבְדֵּל בֵּין צַדִּיק לְרָשָׁע וְשֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁגִּיחַ עַל כָּל פְּרָטֵי הָאִישִׁים. לְכָךְ נֶאֱמַר שָׁם "לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֲנִי ה' בְּקֶרֶב הָאָרֶץ" (שמות ח:יח), לוֹמַר שֶׁהַשְׁגָּחָתִי הַפְּרָטִית גַּם בַּתַּחְתּוֹנִים. וְכֵן בְּמַכַּת הַדֶּבֶר כְּתִיב "וְהִפְלָה ה' בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וּבֵין מִקְנֵה מִצְרָיִם" (שמות ט:ד), וְהַיְינוּ מִצַּד הַשְׁגָּחָתוֹ יִתְבָּרַךְ הַפְּרָטִית. וְכֵן בַּשְּׁחִין שֶׁהָיָה הָאָבָק פּוֹרֵחַ בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם, וְאַף עַל פִּי כֵן הִבְדִּיל בֵּין יִשְׂרָאֵל לְמִצְרַיִם. לְפִיכָךְ לֹא יָכְלוּ הַחַרְטֻמִּים לַעֲמֹד לִפְנֵי מֹשֶׁה, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁלֹּא יָכְלוּ לַעֲמֹד בַּוּכּוּחַ שֶׁהָיָה לָהֶם עִם מֹשֶׁה מִפְּנֵי הַשְּׁחִין, כִּי לְכָל מַכָּה נָתְנוּ סִבָּה חוּץ לָזוֹ שֶׁלֹּא יָכְלוּ לָתֵת סִבָּה, כִּי כָּל הַמַּכּוֹת בָּאוּ בְּפַעַם אַחַת עַל כָּל מִצְרַיִם וְהַחַרְטֻמִּים הָיוּ בִּכְלַל הַמַּכָּה, אֲבָל מַכַּת הַשְּׁחִין בָּא תְּחִלָּה עַל הַחַרְטֻמִּים וְאַחַר כְּךָ עַל כָּל מִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי הָיָה הַשְּׁחִין בַּחַרְטֻמִּים וּבְכָל מִצְרָיִם" (שמות ט:יא). עַל כֵּן לֹא יָכְלוּ לַעֲמֹד בַּוּכּוּחַ, כִּי טַעַן מֹשֶׁה עֲלֵיהֶם שֶׁחֻטְאָם גָּרַם לָהֶם שֶׁלָּקוּ תְּחִלָּה, לְפִי שֶׁעַד הֵנָּה גָּרְמוּ הַחַרְטֻמִּים קִשּׁוּי לֵב פַּרְעֹה בְּלַהֲטֵיהֶם וְכִזְבֵּיהֶם.

בְּסֵדֶר בְּאַחַ"ב פֵּרֵשׁ מַהֲרִי"א שֶׁבָּאוּ לֶאֱמֹת יְכֹלֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְלִי נִרְאֶה שֶׁפַּרְעֹה טָעַן שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת הֵם, עַל כֵּן נֶאֱמַר בְּמַכָּה רִאשׁוֹנָה שֶׁל סֵדֶר בְּאַחַ"ב "לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֵין כָּמֹנִי בְּכָל הָאָרֶץ" (שמות ט:יד). רוֹצֶה לוֹמַר אֵין עוֹד מִלְּבַדּוֹ יִתְבָּרַךְ אֵיזוֹ רְשׁוּת אַחֶרֶת, מִכְּלַל שֶׁפַּרְעֹה טָעַן שֶׁיֵּשׁ עוֹד אֱלוֹהַּ אַחֵר. וְנִרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁטָּעַן זֶה עַל מַזַּל טָלֶה וְהַשֶּׁמֶשׁ, כִּי מָצִינוּ שֶׁשִּׁלְשָׁה מַכּוֹת הָיוּ מוֹנְעִים אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ וְהַמַּזָּלוֹת. כִּי בְּרֶדֶת הַבָּרָד מִסְתַּמָּא הָיוּ הַשָּׁמַיִם מִתְקַדְּרִים בְּעָבִים עַד שֶׁלֹּא יָכְלוּ לִרְאוֹת הַשֶּׁמֶשׁ כָּל זְמַן יְרִידַת הַבָּרָד. וּבְמַכַּת הָאַרְבֶּה כְּתִיב "וַיְכַס אֶת עֵין הָאָרֶץ" (שמות י:טו), הַיְינוּ הַשֶּׁמֶשׁ, כִּי הִיא עֵין הָאָרֶץ, לְפִיכָךְ "וַתֶּחְשַׁךְ הָאָרֶץ" (שם). וְכֵן בְּמַכַּת הַחֹשֶׁךְ, וְכֵן מַכַּת בְּכוֹרוֹת בַּלַּיְלָה. וְכָל זֶה רְאָיָה שֶׁטָּעַן פַּרְעֹה עַל הַשֶּׁמֶשׁ וּמַזַּל טָלֶה שֶׁכֹּחָם גַּם כֵּן גָּדוֹל, עַל כֵּן נֶאֱמַר בַּבָּרָד "אֲשֶׁר לֹא הָיָה כָמֹהוּ" (שמות ט:יח), וְכֵן בָּאַרְבֶּה נֶאֱמַר "לְפָנָיו לֹא הָיָה אַרְבֶּה כָּמֹהוּ" (שמות י:יד). וְכָל זֶה מוֹפֵת לְמַאֲמַר "כִּי אֵין כָּמֹנִי בְּכָל הָאָרֶץ". וְכָל שֶׁכֵּן מַכַּת בְּכוֹרִים שֶׁהוּא סִימָן לְהַכְנָעַת מַזַּל טָלֶה בְּכוֹר

לְכָל הַמַּזָּלוֹת. וְדָבָר זֶה מְחֻוָּר יוֹתֵר מִפֵּרוּשׁ מַהֲרִי"א, וּלְשׁוֹן הַכָּתוּב מוֹכִיחַ, הָאוֹמֵר "כִּי אֵין כָּמֹנִי".

הִנֵּה אָנֹכִי מַכֶּה בַּמַּטֶּה וְגוֹ'. בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת שֶׁל עֲשָׂרָה מַכּוֹת אֵלּוּ רַבּוּ בָהֶם הַדֵּעוֹת, לָמָּה זֶּה וְעַל מָה זֶּה הָיוּ מַכּוֹת אֵלּוּ בָּאִים עֲלֵיהֶם, וְכָל הַמְפָרְשִׁים יָצְאוּ לִלְקוֹט טְעָמִים אִישׁ לְפִי שִׂכְלוֹ, גַּם אֲנִי לֹא אֶחֱשׁוֹךְ פִּי לְקָרֵב רַעְיוֹנוֹת אֶל פִּשְׁטֵי הַמִּקְרָאוֹת.

וְהִנֵּה מַכַּת הַיְאוֹר, בַּעֲוֹן שֶׁאָמַר פַּרְעֹה "לִי יְאֹרִי וַאֲנִי עֲשִׂיתָנִי" (יחזקאל כט ג), וּבַעֲוֹן הַשְׁלָכַת הַבָּנִים לַיְאוֹר. וּמִיתַת הַדָּגִים בַּעֲבוּר שֶׁרָצוּ לְבַטֵּל מִיִּשְׂרָאֵל בְּרִכַּת "וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ" (בראשית מח טז).

צְפַרְדְּעִים בָּאוּ, עַל אֲשֶׁר כִּחֵשׁ בַּה' וַיֹּאמַר לֹא יָדַעְתִּי אֶת ה', עַל כֵּן בָּאוּ הַצְּפַרְדְּעִים שֶׁיְּדָעוּ אֶת ה' וּמָסְרוּ נַפְשָׁם עַל קִדּוּשׁ שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ כָּאָמוּר לְמַעְלָה. וְהַיְאֹר שָׁרַץ אוֹתָן צְפַרְדְּעִים, כִּי הוֹדָאַת בַּעַל דִּין כְּמַאָה עֵדִים דָּמֵי, כִּי אָמְרוּ שֶׁהַיְאֹר יֵשׁ בּוֹ צַד אֱלֹהוּת.

כִּנִּים בָּאוּ עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁכָּל בַּעַל עֲבוֹדָה קָשָׁה מֻלָּא כִּנִּים הַבָּאִים מִן הַזֹּעָה הַמְצוּיָה מִתּוֹךְ הִתְעַמְּלוּת וְהִתְחַמְּמוּת הַגּוּף, וּמַה שֶּׁנַּעֲשָׂה עֲפַר הָאָרֶץ כִּנִּים, לְפִי שֶׁכָּל עֲבוֹדָתָם הָיְתָה בַּשָּׂדֶה דְּהַיְנוּ עֲפַר הָאָרֶץ וְהִיא שֶׁגּוֹרֶמֶת לָהֶם הַזֹּעָה וְהַכִּנִּים, עַל כֵּן עֲפַר הָאָרֶץ הֵבִיאָה הַכִּנִּים גַּם עַל הַמִּצְרִיִּים.

עָרֹב בָּא עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁנִּשְׁתַּעְבְּדוּ בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְחַיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "כִּי חַיּוֹת הֵנָּה" (שמות א יט), וּבְכָל אֶרֶץ גֹּשֶׁן לֹא הָיָה עָרֹב, כִּי אֵין חַיָּה מַזֶּקֶת לַחֲבֶרְתָּהּ. דֶּבֶר בְּמִקְנֵה הַמִּצְרִים הָיָה לְפִי שֶׁהַשְׁבָּטִים אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ בְּבוֹאָם מִצַּרְעָמָה, וַעֲתָּה הֶחֱלִיפוּ אֻמָּנוּתָם בַּעֲבוֹדַת חוֹמֶר וּלְבֵנִים, וּמִמֵּילָא נִפְסַד מִקְנֶה שֶׁלָּהֶם, עַל כֵּן "וַיָּמָת כֹּל מִקְנֵה מִצְרָיִם" (שמות ט:ו).

שְׁחִין בָּא עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁהִפְרִישׁוּ נְשׁוֹתֵיהֶן מִבַּעֲלֵיהֶן, עַל כֵּן הֻכּוּ בִּשְׁחִין שֶׁהַתַּשְׁמִישׁ קָשֶׁה לוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית יב:יז) "וַיְנַגַּע ה' אֶת פַּרְעֹה", וּפֵרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה מא:ב) שֶׁלָּקָה בִּשְׁחִין שֶׁהַתַּשְׁמִישׁ קָשֶׁה לוֹ, וְהָיָה זֶה לְפַרְעֹה כְּמוֹ סִימָן עַל הֶעָתִיד.

בָּרָד וְקוֹלוֹת הִשְׁמִיעַ ה' לְאָזְנוֹ, עַל אֲשֶׁר חָטָא בַּקּוֹל וְאָמַר "מִי ה' אֲשֶׁר אֶשְׁמַע בְּקֹלוֹ" (שמות ה:ב). וּלְפִי שֶׁלֹּא רָצָה לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל ה', עַל כֵּן הִשְׁמִיעוֹ ה' בְּעַל כָּרְחוֹ אֶת קוֹלוֹ, "קוֹל ה' עַל הַמָּיִם, קוֹל ה' חֹצֵב לַהֲבוֹת אֵשׁ" (תהלים כט:ג,ז) אֲשֶׁר תְּהַלֵּךְ אָרְצָה. לוֹמַר, שֶׁאִם מֵרָצוֹן טוֹב לֹא רָצִיתָ לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל ה', עַתָּה שְׁמַע בְּקוֹלוֹ, "קוֹל ה' יָחִיל" (תהלים כט:ח) פַּרְעֹה וְכָל חֵילוֹ.

אַרְבֶּה בָּא עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁרָצוּ לְבַטֵּל מִיִּשְׂרָאֵל "וְהַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת זַרְעֶךָ" (בראשית כב יז), וְאָמְרוּ "פֶּן יִרְבֶּה" (שמות א י), עַל כֵּן שָׁלַח עֲלֵיהֶם אַרְבֶּה, כִּי לְשׁוֹן אַרְבֶּה מְשַׁמֵּשׁ עַל הָרְבּוּי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שופטים ו ה) "וּבָאוּ כְדֵי אַרְבֶּה לָרֹב", וּכְתִיב (ירמיה מו כג) "כִּי רַבּוּ מֵאַרְבֶּה".

חֹשֶׁךְ בָּא עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁנִּגְרְמוּ לְיִשְׂרָאֵל לְהַצְפִּין אֶת בְּנֵיהֶם בַּחֹשֶׁךְ, כְּמוֹ שֶׁהִצְפִּינוּ אֶת מֹשֶׁה, עַל כֵּן בְּמַחֲשַׁכִּים הוֹשִׁיבָם ה', וְכֵן הַמְיַלְּדוֹת הָיוּ כָּל מַעֲשֵׂיהֶם בַּחֹשֶׁךְ, וְכֵן נִבְלְעוּ יִשְׂרָאֵל בַּקַּרְקַע בַּחֹשֶׁךְ, כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (יא:).

מַכַּת בְּכוֹרוֹת בָּא עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁרָצוּ לְאַבֵּד בְּנוֹ בְּכוֹרוֹ יִשְׂרָאֵל, אֲבָל מֵי הַיָּם לֹא הֵבִיא ה' עֲלֵיהֶם אֶלָּא הֵם עַצְמָם בְּזִדּוֹן לִבָּם נָסוּ לְקְרָאתוֹ, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' בַּפָּסוּק "כִּי בַדָּבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם" (שמות יח יא).

פרק ח

פסוק יא

וַיַּרְא פַּרְעֹה כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה. לֹא נֶאֱמַר לָשׁוֹן זֶה בְּשׁוּם מַכָּה כִּי אִם בְּמַכַּת הַצְפַרְדְּעִים, לְפִי שֶׁכָּל הַמַּכּוֹת כַּאֲשֶׁר סָרוּ אָז סָרוּ לְגַמְרֵי, לֹא נִשְׁאַר מֵהֶם שׁוּם רֹשֶׁם אַחַר הֲסָרָתָן, וְאִם כֵּן אֵין חִדּוּשׁ כָּל כָּךְ מַה שֶּׁחָזַר פַּרְעֹה לְקַשְׁיוּת עָרְפּוֹ כִּי הֶעָבָר אֵין. אֲבָל הַצְפַרְדְּעִים אַף לְאַחַר שֶׁסָּרָה הַמַּכָּה מִכָּל מָקוֹם לֹא סָרָה לְגַמְרֵי, כִּי לֹא הָלְכוּ אֶלָּא מֵתוּ וַתִּבְאַשׁ הָאָרֶץ, וְהָיָה לוֹ לִהְיוֹת נִכְנָע לְפָחוֹת בַּעֲבוּר הַבְּאָשַׁת רֵיחַ שֶׁנִּשְׁאַר לוֹ מִן הַצְפַרְדְּעִים. עַל זֶה אָמַר כְּמַתְרֵץ "וַיַּרְא כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ", לְפִי שֶׁאֵין הַבְּאָשַׁת רֵיחַ מַזִּיק כִּי אִם בְּמָקוֹם צָר, אֲבָל בְּמָקוֹם רַחֲבַת יָדַיִם אֵין הָרֵיחַ שׁוֹלֵט כָּל כָּךְ. לְפִיכָךְ כַּאֲשֶׁר רָאָה פַּרְעֹה כִּי הָיְתָה רְוָחָה, שֶׁאָרֶץ מִצְרַיִם רַחֲבַת יָדַיִם הִיא וְלֹא יַזִּיק לוֹ הָרֵיחַ הָרָע, עַל כֵּן "וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ" כְּבָרִאשׁוֹנָה.

פסוק כז

וַיָּסַר הֶעָרֹב. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: וְלֹא מֵתוּ כְּמוֹ שֶׁמֵּתוּ הַצְפַרְדְּעִים, שֶׁאִם מֵתוּ הָיָה לָהֶם הֶנָּאָה בְּעוֹרוֹת. וְאֵין לְהַקְשׁוֹת לָמָּה מֵתוּ הַצְפַרְדְּעִים וְלֹא הָלְכוּ לָהֶם כְּמוֹ הֶעָרֹב וְהָאַרְבֶּה, וְאֵין לוֹמַר כְּדֵי שֶׁתִּבְאַשׁ הָאָרֶץ, דְּאִם כֵּן לָמָּה לֹא מֵתוּ גַּם הָאַרְבֶּה. תְּשׁוּבָה לַדָּבָר: שֶׁרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְלַמֵּד שֶׁהַמּוֹסֵר עַצְמוֹ עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם יִנָּצֵל. לְפִיכָךְ מֵתוּ כָּל הַצְפַרְדְּעִים שֶׁלֹּא עָלוּ בַּתַּנּוּרִים, וְלֹא נִשְׁאֲרוּ חַיִּים כִּי אִם אוֹתָן שֶׁעָלוּ בַּתַּנּוּרִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ח:ט) "וְיָמֻתוּ הַצְפַרְדְּעִים מִן הַבָּתִּים מִן הַחֲצֵרוֹת וּמִן הַשָּׂדוֹת" — מַשְׁמָע אֲבָל לֹא אוֹתָן שֶׁבַּתַּנּוּרִים, לְפִי שֶׁמָּסְרוּ אֶת עַצְמָם עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם. וּמִכָּאן לָמְדוּ חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה

לְמָסוֹר נַפְשָׁם עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם. וְלָמַדְנוּ מִכָּאן שֶׁהַמּוֹסֵר עַצְמוֹ עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם יִנָּצֵל, וּמִי שֶׁאֵינוֹ מוֹסֵר עַצְמוֹ — הָרְבֵּה שְׁלוּחִים לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא לְסַבֵּב לוֹ מִיתָה מִמָּקוֹם אַחֵר, כְּמוֹ שֶׁמֵּתוּ אוֹתָן הַצְּפַרְדְּעִים שֶׁלֹּא עָלוּ בַּתַּנּוּרִים. וְהֶעָרֹב וְהָאַרְבֶּה הָלְכוּ לָהֶם שֶׁלֹּא יִהְיֶה לָהֶם הֲנָאָה בָּעוֹרוֹת, וּבְאוֹתָן הַמְּלוּחִים שֶׁמָּלְחוּ מֵהֶם (שמות רבה יג:ז).

פרק ט

פסוק יד

כִּי בַפַּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלֵחַ אֶת כָּל מַגֵּפֹתַי. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לְמָדְנוּ שֶׁמַּכַּת בְּכוֹרוֹת שְׁקוּלָה כְּכָל הַמַּכּוֹת. פֵּרֵשׁ הָרַא"ם בַּכּוּרוֹת הַבַּי"ת נְקוּדָה בְּפַתָּח, כִּי בַּבָּרָד לֹא הֻכּוּ כִּי אִם הָאֲבִיב שֶׁבִּכְּרוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "כִּי הַשִּׂעֹרָה אָבִיב" (שמות ט:לא), פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בִּכְּרָה כְּבָר. וְיֵשׁ גּוֹרְסִין "בַּצּוֹרוֹת" בְּמָקוֹם "בְּכוֹרוֹת", כִּי הַבָּרָד גָּרַם לָהֶם רָעָב וּבַצֹּרֶת, וְכֵן גָּרַס מַהֲרִי"א. וּמִכָּל מָקוֹם לֹא שָׁקְטָה רַעְיוֹן הַשּׂוֹאֵל לָמָּה הָיְתָה מַכָּה זוֹ גְּדוֹלָה מִן כָּל הַמַּכּוֹת, וְאֵין לוֹמַר שֶׁהִיא גְּדוֹלָה מֵחֲמַת הַבֶּהָלָה הַגְּדוֹלָה הַבָּאָה מִן "קוֹל ה' חֹצֵב לַהֲבוֹת אֵשׁ" (תהלים כט:ז), כִּי הֵם דְּבָרִים מַבְהִילִים בֶּאֱמֶת, דְּאִם כֵּן לָמָּה תְּלָה רַשִׁ"י הַדָּבָר בְּמַה שֶׁהֻכּוּ הַבְּכוּרִים אוֹ בַּבַּצֹּרֶת, וַהֲלֹא הַקּוֹלוֹת עִקַּר הַבֶּהָלָה? וְאַדְרַבָּה נִרְאֶה שֶׁלֹּא הִקְפִּידוּ כָּל כָּךְ עַל הַתְּבוּאָה, דְּאִם לֹא כֵן מַכַּת הָאַרְבֶּה תִּהְיֶה שְׁקוּלָה כְּכָל הַמַּכּוֹת, שֶׁהֲרֵי אָכַל מַה שֶּׁהִשְׁאִיר הַבָּרָד. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלֹּא הִקְפִּידוּ כָּל כָּךְ, מֵאַחַר שֶׁהַחִטָּה וְהַכֻּסֶּמֶת לֹא נֶכּוּ, וְאִם כֵּן לָמָּה תִּהְיֶה מַכָּה זוֹ גְּדוֹלָה מִכָּל הַמַּכּוֹת?

וְהִנֵּה כְּפִי הַפְּשָׁט נוֹכַל לְיַשֵּׁב זֶה, שֶׁבְּמַכַּת בְּכוֹרוֹת מַמָּשׁ יְדַבֵּר, כִּי יֵשׁ לְדַקְדֵּק מַהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי בַפַּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלֵחַ כָּל מַגֵּפֹתַי אֶל לִבֶּךָ", לָמָּה לֹא נֶאֱמַר לְשׁוֹן "אֶל לִבְּךָ" בְּשׁוּם מַכָּה חוּץ מִבְּזוֹ? אֶלָּא שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁבְּסֵדֶר בְּאַחַ"ב אֲנִי שׁוֹלֵחַ לְךָ מַכָּה אַחַת שֶׁתִּהְיֶה גּוֹרֶמֶת שֶׁאִם חָכָם אַתָּה אָז תִּתֵּן אֶל לִבְּךָ מַכַּת בְּכוֹרוֹת שֶׁתִּהְיֶה בְּסוֹף סֵדֶר בְּאַחַ"ב, יַעַן כִּי מִתְּחִלָּה הִתְרָה ה' בְּפַרְעֹה בְּמַכַּת בְּכוֹרוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ד כג) "וָאֹמְרָה אֵלֶיךָ שַׁלַּח אֶת בְּנִי וְיַעַבְדֵנִי", וּכְמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שָׁם, וּלְפִי שֶׁבַּפַּעַם הַהוּא לֹא הִרְגִּישׁ עֲדַיִן בְּרָעָה זוֹ כַּמָּה גְּדוֹלָה הִיא, לְפִי שֶׁלֹּא רָאָה אוֹתָהּ כִּי אִם קוֹל דְּבָרִים בִּלְבַד הָיָה שׁוֹמֵעַ, עַל כֵּן לֹא הָיָה מֻשָּׂם אֶל לִבּוֹ וְלֹא יָשׁוּב מִפְּנֵי קוֹל. עַל כֵּן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כִּי עַכְשָׁו אֲנִי שׁוֹלֵחַ לְךָ מַכָּה בִּבְכוּרֵי צֶמַח הָאֲדָמָה, וְיוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁבְּמַכָּה זוֹ יִהְיֶה לְךָ צַעַר מְאֹד יוֹתֵר מִכָּל הַמַּכּוֹת הַקּוֹדְמִים, לְפִי שֶׁכָּל פְּרִי שֶׁנִּתְבַּכֵּר חָבִיב עַל הָאָדָם בְּיוֹתֵר, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֻזְרַת ה' פָּרָשַׁת כִּי תָבֹא (דברים כו ב) בְּטַעַם הַבִּכּוּרִים. וְהָרְאָיָה שֶׁבְּמַכָּה זוֹ הוֹדָה וְאָמַר "חָטָאתִי הַפָּעַם", מַה שֶּׁלֹּא אָמַר כֵּן בְּכָל הַמַּכּוֹת הַקּוֹדְמִים, לְפִי שֶׁבֶּאֱמֶת הָיָה צַר לוֹ מְאֹד שֶׁהֻכּוּ הַפֵּרוֹת

שֶׁנִּתְבַּכְּרוּ תְּחִלָּה, מֵחֲמַת שֶׁהֵם חֲבִיבִים עַל הָאָדָם בְּיוֹתֵר. וְאִם בִּפְרִי צֶמַח הָאֲדָמָה כָּךְ, קַל וָחֹמֶר בִּפְרִי בִטְנְךָ, כַּמָּה גָּדוֹל הַצַּעַר בְּמִיתַת בִּנְךָ בְּכוֹרֶךָ! וְאִם עַד הֵנָּה לֹא הִרְגַּשְׁתָּ בַּדָּבָר, הִנֵּה בַּפַּעַם הַזֹּאת שָׁאֲנִי מַכֶּה אֶת בְּכוּרֵי צֶמַח הָאֲדָמָה, אֲזַי תִּתֵּן אֶל לִבֶּךָ אֶת כָּל מַגֵּפוֹתַי, דְּהַיְנוּ מַכַּת בְּכוֹרוֹת פְּרִי הַבֶּטֶן, כַּמָּה גָּדוֹל הַצַּעַר. וְעַל זֶה נֶאֱמַר "כִּי בַּפַּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלֵחַ אֶת כָּל מַגֵּפוֹתַי", דְּהַיְנוּ מַכַּת בְּכוֹרוֹת שֶׁל פְּרִי הַבֶּטֶן, אֶל לִבֶּךָ, שֶׁתִּתֵּן לִבְּךָ לְהִתְבּוֹנֵן וְלִדְרוֹשׁ קַל וָחֹמֶר: שֶׁאִם בִּבְכוּרֵי פְּרִי הָאֲדָמָה כָּל כָּךְ גָּדוֹל הַצַּעַר, מֵחֲמַת שֶׁהֵם חֲבִיבִין עַל הָאָדָם, קַל וָחֹמֶר בִּבְכוּרֵי פְּרִי בִטְנְךָ! וְאִם כֵּן שֶׁפִּיר קָאָמַר רַשִׁ"י שֶׁמַּכַּת בְּכוֹרוֹת מַמָּשׁ שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמַּכּוֹת, שֶׁהֲרֵי הַכָּתוּב קְרָאָהּ "כָּל מַגֵּפוֹתַי". וְכָךְ הוּא הָאֱמֶת, שֶׁהֲרֵי בְּכֻלָּם לֹא נִכְנַע פַּרְעֹה כִּי אִם בְּמַכַּת בְּכוֹרוֹת. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁהֶצְרַךְ הַכָּתוּב לוֹמַר "וְהַפִּשְׁתָּה וְהַשְּׂעֹרָה נֻכָּתָה כִּי הַשְּׂעֹרָה אָבִיב" וּכְבָר בִּכְּרָה, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר מְאֹד.

וְעַל צַד הָרֶמֶז, נִרְאֶה לִי עַל דֶּרֶךְ שֶׁכָּתַבְתִּי לְמַעְלָה (ז יז) שֶׁמַּכַּת הַבָּרָד וְהַקּוֹלוֹת בָּא לְפַרְעֹה עַל אֲשֶׁר לֹא רָצָה לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹל ה' בֶּהָרָר, וְעַל כֵּן הִשְׁמִיעַ ה' לְאָזְנוֹ קוֹלוֹת נוֹרָאִים וּמַבְהִילִים, וּלְכֵן הָיָה מִתְוַדֶּה דַּוְקָא בְּחֵטְא זֶה וְאָמַר "ה' הַצַּדִּיק וַאֲנִי וְעַמִּי הָרְשָׁעִים" (שמות ט, כז). תַּחַת אֲשֶׁר כְּחֵשׁ בַּה' וַיֹּאמֶר לֹא הוּא, וְהָיָה חוֹטֵא בַּקּוֹל, וְסִפֵּר לָשׁוֹן הָרַע עַל בּוֹרְאוֹ, עַל כֵּן נִדּוֹן בְּקוֹלוֹת כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמְרוּ (ויקרא רבה טז ז) בְּמִצְרַע שֶׁמֵּבִיא צְפָּרִים הָעוֹשִׂים מַעֲשֶׂה קוֹל לְכַפֵּר עַל קוֹל שֶׁל לָשׁוֹן הָרַע. וְעַל כֵּן נֶאֱמַר כָּאן "הַקֹּלוֹת יֶחְדָּלוּן וְהַבָּרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד" (שמות ט, כט). וְקָשֶׁה, לְעַרְבִינְהוּ וְלִתְנִינְהוּ "הַקֹּלוֹת וְהַבָּרָד יֶחְדָּלוּן" אוֹ "לֹא יִהְיֶה עוֹד", אֶלָּא שֶׁכָּךְ אָמַר מֹשֶׁה לְפַרְעֹה: מַה תִּצְטַעֵק אֵלַי לֵאמֹר "הַעָתִירוּ אֶל ה'"? אִם תָּשׁוּב מִדַּרְכְּךָ וְלֹא תַּשְׁמִיעַ בַּחוּץ קוֹלְךָ קוֹל עַנּוֹת בְּחֶרוּפִים וְגִדּוּפִים כְּלַפֵּי מַעְלָה לֵאמֹר "מִי ה'", אָז מִמֵּילָא הַבָּרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד, כִּי בְּסוּר הַסִּבָּה יָסוּר גַּם הַמְסֻבָּב. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: כְּשֶׁהַקּוֹלוֹת שֶׁלְּךָ יֶחְדָּלוּן, אָז מִמֵּילָא הַבָּרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד, לְמַעַן תֵּדַע כִּי לַה' הָאָרֶץ (שמות ט, כט), כְּשֶׁתְּשׁוּב בִּתְשׁוּבָה, לֹא כַּאֲשֶׁר אָמַרְתָּ בַּתְּחִלָּה "מִי ה'" (שמות ה, ב).

וּלְפִי שֶׁחֵטְא זֶה הָיָה בַּלָּשׁוֹן, וְיָדוּעַ שֶׁחֵטְא הַלָּשׁוֹן מַגְדִּיל עֲוֹנוֹת כְּנֶגֶד שִׁלְשָׁה רָאשֵׁי עֲבֵרוֹת, וְהֵם עֲבוֹדָה זָרָה, גִּלּוּי עֲרָיוֹת, שְׁפִיכוּת דָּמִים, וְכָל הַתּוֹרָה בִּכְלָל, כִּי כָל הַמּוֹדֶה בַּעֲבוֹדָה זָרָה כְּכוֹפֵר בְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, אִם כֵּן מִן הָרָאוּי שֶׁבַּעַל הַלָּשׁוֹן יִהְיֶה נִדּוֹן בְּכָל הַמִּיתוֹת, כִּי עֹנֶשׁ עֲבוֹדָה זָרָה בִּסְקִילָה, וְכֵן עֹנֶשׁ הַמְגַדֵּף, וְעֹנֶשׁ שְׁפִיכוּת דָּמִים בְּהֶרֶג, וְעֹנֶשׁ סְתָם גִּלּוּי עֲרָיוֹת בְּחֶנֶק, וּבַת כֹּהֵן כִּי תִזְנֶה בִּשְׂרֵפָה. אִם כֵּן מָצִינוּ שֶׁכָּל אַרְבַּע מִיתוֹת בֵּית דִּין שַׁיָּכִים בִּשְׁלֹשָׁה רָאשֵׁי עֲבֵרוֹת אֵלּוּ, עַל כֵּן מִן הָרָאוּי שֶׁבַּעַל הַלָּשׁוֹן יִהְיֶה נִדּוֹן בְּכָל הַמַּגֵּפוֹת הַלָּלוּ, כִּי הוּא שָׁקוּל כְּנֶגֶד כֻּלָּם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "כִּי בַּפַּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלֵחַ אֶת כָּל מַגֵּפוֹתַי", כִּי מָצִינוּ בְּמַכַּת הַבָּרָד דּוּגְמָא לְכָל אַרְבַּע מִיתוֹת בֵּית דִּין: סְקִילָה בָּאֲבָנִים, דּוּגְמָא לָזֶה יָרַד

עֲלֵיהֶם הַבָּרָד וְאַבְנֵי אֶלְגָּבִישׁ, וְסַקֵּל יְסַקֵּל אוֹתָם. שְׂרֵפָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַתִּתְהַלֵּךְ אֵשׁ אַרְצָה". הֶרֶג, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים עח מז) "יַהֲרֹג בַּבָּרָד גַּפְנָם", וּלְשׁוֹן הֲרִיגָה אֵינוֹ שַׁיָּךְ בְּגֶפֶן, אֶלָּא שֶׁרָמַז לְאַנְשֵׁיהֶם הַיְקָרִים שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְגֶפֶן, כִּדְאִיתָא (שם פ ט) "גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם תַּסִּיעַ". וְחֶנֶק, הַיְינוּ בְּרִבּוּי מַיִם שֶׁיָּרְדוּ עִם הַבָּרָד, כִּי אוּלַי נִטְבְּעוּ קְצָתָם בַּמָּטָר הַבָּרָד, כִּי כָל מִי שֶׁנִּתְחַיֵּב חֶנֶק אוֹ טוֹבֵעַ בָּנָהָר כוּי (כתובות ל:).

וְהִכָּה הַבָּרָד אֶת מַה שֶּׁנִּתְבַּכֵּר תְּחִלָּה, תַּחַת אֲשֶׁר שָׁלַח פַּרְעֹה יַד לְשׁוֹנוֹ בְּהַקְדּוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּכוֹרוֹ שֶׁל עוֹלָם, כִּדְאִיתָא בְּסֵפֶר נָוֶה שָׁלוֹם. וְאַגַּב זֶה הוֹדִיעַ לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁהַפִּשְׁתָּה וְהַשְּׂעוֹרָה נֻכְּתָה וְגוֹ', אַף עַל פִּי שֶׁפִּשּׁוּטוֹ מַשְׁמַע שֶׁבָּא לְהוֹדִיעֵנוּ אַגַּב, שֶׁכְּשֵׁם שֶׁהַכְּתָה הַפִּשְׁתָּה מִצַּד הֱיוֹתָהּ עוֹמֶדֶת בְּקַשְׁיָהּ, כָּךְ הֻכָּה פַּרְעֹה עַל קְשִׁי עָרְפּוֹ כְּגִבְעוֹל זֶה, מִכָּל מָקוֹם אַגַּב אָרְחֵיהּ בָּא נַמֵּי לְהוֹדִיעַ מִי וָמִי הַמַּכִּים וְלוֹקִים הַמְקַבְּלִים נֶזֶק מִן בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן, וּמִי הוּא בֶּן חוֹרִין מִן בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן, בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה הַכֹּל מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, שֶׁכָּל מִי שֶׁמְּקַבֵּל נֶזֶק מִן קוֹל עַנּוֹת שֶׁל בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן, כְּנֶגֶד זֶה הֻכּוּ גַּם אוֹתָן צָמְחִים הַדּוֹמִים לוֹ מִן קוֹל הַבָּרָד. וְכָל מִי שֶׁנִּצּוֹל מִן קוֹל בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן, נִצּוֹלוּ גַּם מִן קוֹל הַבָּרָד אוֹתָן צְמָחִים הַדּוֹמִים לוֹ. כִּי מֵהַיְדוּעַ שֶׁמִּן בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן מְקַבְּלִים נֶזֶק שְׁנֵי כִּתּוֹת: כַּת אַחַת הֵם הַבְּכוֹרִים בְּמַעֲלָה, אֲשֶׁר רַבִּים קַנָּאִים פּוֹגְעִים בָּהֶם, הַמִּתְקַנְּאִים בְּגֹדֶל מַעֲלָתָם. וְעוֹד שֶׁלְּגֹדֶל מַעֲלָתָם בְּיוֹתֵר הֵם מִתְפַּעֲלִים מִן הַלָּשׁוֹן הָרָע, לְאַפּוֹקֵי מִי שֶׁהוּא מִן קְטַנֵּי הַמַּעֲלוֹת, אֵין מִתְקַנְּאִים בָּהֶם כָּל כָּךְ וְאֵין שׂוֹלְחִים בָּהֶם כָּל כָּךְ חֵץ לְשׁוֹנָם. וְאִם תֹּאמַר שֶׁחִצָּיו נֶחָתוּ בּוֹ, מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ מִתְפַּעֵל כָּל כָּךְ וְאֵינוֹ מַזִּיק לוֹ כָּל כָּךְ, כְּמוֹ שֶׁמַּזִּיק הַלָּשׁוֹן לְאַנְשֵׁי הַמַּעֲלָה אֲשֶׁר לָהֶם מִשְׁפַּט הַבְּכוֹרָה, הַיּוֹשְׁבִים רֹאשׁוֹנָה בְּמַלְכוּת שָׁמַיִם. הֲלֹא מִדָּה זוֹ מְצוּיָה בְּרַבַּת בְּנֵי עַמֵּנוּ, כִּי בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן הִשְׁמִיעוּ אֵין נָקִי, כָּל אִישׁ חַיִל רַב פְּעָלִים, וּבְלָשׁוֹנָם מַפִּילִים כָּל חוֹמָה גְּבוֹהַּ וְכָל אֶרֶז אַדִּיר בַּלְּבָנוֹן יְנַקְּבוּהוּ תּוֹלַעַת יַעֲקֹב. כַּת שְׁנִיָּה הֵם הָעוֹמְדִים כְּנֶגֶד בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן כְּגִבְעוֹל זֶה, וְאֵינוֹ נִכְנָע לָהֶם לִהְיוֹת מִן הַשּׁוֹמְעִים חֶרְפָּתָם וְאֵינָן מְשִׁיבִים, אֶלָּא רוֹצֶה לַעֲמוֹד כְּנֶגְדָּם לְהָשִׁיב לְמְחָרְפּוֹ דָּבָר, אוֹ הַמִּתְפָּאֵר בְּמַעֲלָתוֹ, כִּי זֹאת קוֹמָתוֹ דְּמָתָה לְתָמָר, אָז בְּיוֹתֵר הַלָּשׁוֹן הָרָע מַזִּיק לוֹ.

וְהַנִּצּוֹל מִן הַלָּשׁוֹן הָרָע הוּא, מִי שֶׁהוּא מִן הַמַּאֲפִילִים, שֶׁאֵינָם מַרְאִים אֶת עַצְמָם בִּפְנֵי הַבְּרִיּוֹת, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כו כ) "לֵךְ עַמִּי בֹּא בַחֲדָרֶיךָ וּסְגֹר דִּלְתְךָ בַּעֲדֶךָ חֲבִי כִמְעַט רֶגַע עַד יַעֲבָר זָעַם". אַף עַל פִּי שֶׁ"חֵץ שָׁחוּט לְשׁוֹנָם" (ירמיהו ט ז) עוֹבְרִים אֲפִילּוּ כַּמָּה חֹמוֹת, וְהַיּוֹשֵׁב בְּחַדְרֵי חֲדָרִים וְנִצּוֹל מִכָּל כְּלֵי זַיִן, מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ נִצּוֹל מִבַּעֲלֵי חִצִּים אֵלּוּ, מִכָּל מָקוֹם הַצָּלָה פּוּרְתָּא מִיהָא הֲוֵי כְּשֶׁאֵין הָאָדָם מִתְרָאֶה בִּפְנֵיהֶם בְּמַעֲלוֹתָיו וְאֵינוֹ מֵשִׁיב לִמְחָרְפּוֹ דָּבָר, וְיִהְיֶה "כְּאִישׁ אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ" (תהלים לח יד). לְכָךְ סִפְּרָה לָנוּ

הַתּוֹרָה כִּי הַפִּשְׁתָּה וְהַשִּׂעֹרָה נֻכָּתָה, "כִּי הַשִּׂעֹרָה אָבִיב וְהַפִּשְׁתָּה גִּבְעֹל" (שמות ט לא). וְקָשֶׁה, מַאי קָא מַשְׁמַע לָן? דְּאִם בָּא לְהוֹרוֹת שֶׁלְּפִי שֶׁהַחִטָּה וְהַכֻּסֶּמֶת לֹא נֻכּוּ עַל כֵּן הִכְבִּיד פַּרְעֹה אֶת לִבּוֹ, מִכָּל מָקוֹם לָמָּה הֻצְרְכָה לִתֵּן טַעַם לָמָּה נֻכּוּ אֵלּוּ וְלֹא נֻכּוּ אֵלּוּ? אֶלָּא לְרַמֵּז לָנוּ, כְּשֵׁם שֶׁקּוֹל הַלָּשׁוֹן מַזִּיק לִבְכוֹרֵי הַמַּעֲלָה וְלָעוֹמֵד כְּגֶנֶדָּם כְּגִבְעוֹל זֶה, כָּךְ הֵכּוּ מִן קוֹל הַבָּרָד הַפִּשְׁתָּה וְהַשִּׂעֹרָה, כִּי הַפִּשְׁתָּה גִּבְעוֹל עוֹמֶדֶת בְּקִשָּׁיָה, וְהַשִּׂעֹרָה אָבִיב נִתְבַּכְּרָה. אֲבָל הַחִטָּה וְהַכֻּסֶּמֶת לֹא נֻכּוּ. כָּךְ כָּל הַמַּאֲפִילִים עַצְמָם וְאֵינָן נִרְאִין לַבְּרִיּוֹת בְּמַעֲלָתָם, וְעוֹשִׂין אֶת עַצְמָם כְּלֹא שׁוֹמְעִין, אֵלּוּ לֹא נֻכּוּ. וְכֵן יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' פָּרָשַׁת כִּי תֵצֵא (דברים כג יד) עַל פָּסוּק "וְיָתֵד תִּהְיֶה לְךָ עַל אָזְנֶךָ", כִּי הַשְּׁתִיקָה עִקַּר כְּלֵי זַיִן שֶׁל אָדָם לְנַצֵּחַ בָּהּ אֶת מְחָרְפָיו.

וּבָזֶה מְתֻרָּץ, מַה שֶּׁכָּתוּב "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר אֶפְרֹשׂ אֶת כַּפַּי אֶל ה'" (שמות ט, כט). פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לְפִי שֶׁהָיְתָה הָעִיר מְלֵאָה גִּלּוּלִים, וּמַקְשִׁים כָּאן לָמָּה הִקְפִּיד דַּוְקָא בְּמַכָּה זוֹ? אַף עַל פִּי שֶׁלְּפִי פְּשׁוּטוֹ יֵשׁ לוֹמַר שֶׁוַּדַּאי בְּכָל הַמַּכּוֹת הִקְפִּיד עַל זֶה, וְלֹא הֻצְרַךְ מֹשֶׁה לְהוֹדִיעַ לְפַרְעֹה אֵימָתַי יִתְפַּלֵּל וְאִם תּוֹךְ הָעִיר אוֹ חוּצָה לָהּ, זוֹלַת בְּמַכָּה זוֹ שֶׁאָמַר פַּרְעֹה "וְרַב מִהְיוֹת קֹלוֹת אֱלֹהִים" (שמות ט, כח), שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁכָּל כָּךְ נִבְהַל מִן הַקּוֹלוֹת עַד שֶׁרָצָה שֶׁיִּפְסְקוּ לְאַלְתַּר. עַל כֵּן הֻצְרַךְ מֹשֶׁה לְהוֹדִיעוֹ שֶׁאִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּפְסְקוּ לְאַלְתַּר, שֶׁהֲרֵי הוּא צָרִיךְ לָצֵאת מִן הָעִיר תְּחִלָּה וְשָׁם יַעֲתִיר אֶל ה'. מִכָּל מָקוֹם גַּם לְפִי דַּרְכֵּנוּ רָמַז לוֹ שֶׁחִטָּא הַלָּשׁוֹן גָּרַם לְפַרְעֹה כִּי סָר ה' מֵעָלָיו, וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְהִתְרָאוֹת אֲפִלּוּ לְמֹשֶׁה כָּל זְמַן שֶׁהוּא בִּמְחִצָּה אַחַת עִם פַּרְעֹה. עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עֲרָכִין טו:): "כָּל הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרָע אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אֵין אֲנִי וְהוּא יְכוֹלִין לָדוּר יַחַד, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קא, ה) 'מְלָשְׁנִי בַסֵּתֶר רֵעֵהוּ אוֹתוֹ אַצְמִית, גְּבַהּ עֵינַיִם וּרְחַב לֵבָב אֹתוֹ לֹא אוּכָל', אַל תִּקְרֵי אוֹתוֹ אֶלָּא אִתּוֹ". עַל כֵּן נֶאֱמַר "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר אֶפְרֹשׂ כַּפַּי אֶל ה'", לְפִי שֶׁהָעִיר מְלֵאָה גִּלּוּלִים. כִּי כְּמוֹ שֶׁשָּׁלַח בּוֹ כָּל מַגֵּפוֹתָיו, לְפִי שֶׁלָּשׁוֹן הָרָע מַגְדִּיל עָוֹנוֹת כְּנֶגֶד עֲבוֹדָה זָרָה וְגִלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, כָּךְ הִזְכִּיר לָשׁוֹן "מְלֵאָה גִּלּוּלִים" לְהוֹרוֹת שֶׁחִטָּא זֶה כּוֹלֵל גִּלּוּלִים הַרְבֵּה וּמְמַלֵּא כָּל הָעִיר בְּכָל מִינֵי גִּלּוּלִים.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁהֻצְרַךְ לְהִתְפַּלֵּל בַּשָּׂדֶה, מָקוֹם שֶׁהַמַּכָּה מְשַׁמֶּשֶׁת בְּיוֹתֵר. וְנִרְאֶה עוֹד לוֹמַר שֶׁהֻצְרַךְ לוֹמַר "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר", שֶׁלֹּא יַחְשְׁדוּ פַּרְעֹה שֶׁמִּירְאַת הַקּוֹלוֹת וְהַבָּרָד יֵלֵךְ לְאֵיזֶה בַּיִת לְהִתְפַּלֵּל. עַל כֵּן אָמַר לוֹ "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר", לְהַרְאוֹת לוֹ גֹּדֶל הַנֵּס, שֶׁבְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כַּף רַגְלוֹ, שָׁם לֹא יִהְיֶה בָּרָד.

פסוק ל

כִּי טֶרֶם תִּירְאוּן וְגוֹ'. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: עֲדַיִן לֹא תִּירְאוּן. הֶצְרֵךְ לוֹמַר לוֹ כֵּן דַּוְקָא בַּהֲסָרַת מַכָּה זוֹ, לְפִי שֶׁפַּרְעֹה לֹא בִּקֵּשׁ כִּי אִם עַל הֲסָרַת הַקּוֹלוֹת וְהַבָּרָד, שֶׁנֶּאֱמַר "וְרַב מִהְיוֹת קֹלֹת אֱלֹהִים וּבָרָד" (שמות ט כח). אֲבָל עַל הַמָּטָר לֹא אָמַר שֶׁיֶּחְדַּל, לְפִי שֶׁאֶרֶץ מִצְרַיִם צְרִיכָה לַמָּטָר בְּיוֹתֵר מִשְּׁאָר אֲרָצוֹת. וְכֵן הִבְטִיחוֹ מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר "הַקֹּלוֹת יֶחְדָּלוּן וְהַבָּרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד" (שמות ט כט). וְלַסּוֹף לֹא הָיָה כֵן, אֶלָּא "וַיֶּחְדְּלוּ הַקֹּלוֹת וְהַבָּרָד וּמָטָר לֹא נִתַּךְ אָרְצָה" (שמות ט לג). וְחָשַׁב מֹשֶׁה פֶּן יַחֲזִיקוּ פַּרְעֹה לְבַדֵּאי וְיֹאמַר שֶׁלֹּא כֵּן הִבְטִיחוֹ. עַל כֵּן אָמַר מֹשֶׁה: אִם הָיִיתִי יוֹדֵעַ שֶׁתִּהְיֶה מֵהֵיוֹם וְהָלְאָה יִרְא אֱלֹהִים, הָיִיתִי עוֹשֶׂה כָּל רְצוֹנְךָ, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "רְצוֹן יְרֵאָיו יַעֲשֶׂה" (תהלים קמה יט). אֲבָל אֲנִי יוֹדֵעַ שֶׁעֲדַיִן לֹא תִּירְאוּן אֶת ה' בְּלֵב שָׁלֵם, עַל כֵּן לֹא יִמָּלֵא ה' כָּל רְצוֹנְךָ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה חוֹטֵא נִשְׁכָּר. עַל כֵּן יֶחְדַּל הַכֹּל בְּבַת אַחַת וְלֹא יִהְיֶה מָטָר, כִּי אֵינוֹ נוֹתֵן כִּי אִם לִירֵאֵי ה', כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ירמיה ה כד) "וְלֹא אָמְרוּ בְלִבָּם נִירְאָה נָא אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ הַנֹּתֵן גֶּשֶׁם יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ בְּעִתּוֹ" וְגוֹ'.

פרק י

פסוק א

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בֹּא אֶל פַּרְעֹה וְגוֹ'. רַבִּים תְּמְהוּ עַל פָּרָשָׁה זוֹ שֶׁלֹּא נִזְכַּר בָּהּ מָה יֹאמַר מֹשֶׁה לְפַרְעֹה בְּבוֹאוֹ אֵלָיו, כִּי לֹא נִזְכַּר דָּבָר מִן מַכַּת הָאַרְבֶּה, וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן בְּשֵׁם הָרַבָּתִי שֶׁיֵּשׁ רֶמֶז לְמַכַּת הָאַרְבֶּה בְּמַה שֶׁנֶּאֱמַר "וּלְמַעַן תְּסַפֵּר בְּאָזְנֵי בִנְךָ וּבֶן בִּנְךָ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלַּלְתִּי בְּמִצְרַיִם" (שמות י, ב), וּכְתִיב בְּאַרְבֶּה דְּיוֹאֵל (א ג) "עֲלִיהּ לִבְנֵיכֶם סַפְּרוּ וּבְנֵיכֶם לִבְנֵיהֶם" – אֵין זֶה מַסְפִּיק לְיַשּׁוּב קֻשְׁיָא זוֹ, כִּי הִיא גּוּפָא קַשְׁיָא: כִּי לְמָה נֶאֱמַר בְּמַכָּה זוֹ שֶׁיְּסַפְּרֶהָ לִבְנָיו יוֹתֵר מִבְּכָל הַמַּכּוֹת? וְלִי קָשֶׁה עוֹד: לָמָּה לֹא נֶאֱמַר הַכְבָּדַת לֵב עֲבָדָיו כִּי אִם בְּמַכַּת הַבָּרָד וְהָאַרְבֶּה? וְכִפְשׁוּטוֹ נִרְאֶה לִי שֶׁבְּכָל הַמַּכּוֹת וַדַּאי אֵין חִלּוּק בֵּין פַּרְעֹה לַעֲבָדָיו, כִּי וַדַּאי הָיָה פַּרְעֹה מַרְגִּישׁ בְּכֻלָּם כְּמוֹ עֲבָדָיו, זוּלַת מַכַּת הָרָעָב וְהַבַּצֹּרֶת שֶׁאֵינוֹ נוֹגֵעַ כִּי אִם בַּעֲבָדָיו אֲבָל לֹא בַּמֶּלֶךְ עַצְמוֹ, כִּי עַל הָרֹב יֵשׁ לַמְּלָכִים אוֹצְרוֹת חִטִּים מִפְּנֵי שְׁנַת הָרָעָב, וְעַל צַד הַהַפְלָגָה הוּא אִם יִגַּע הָרָעָב בַּמֶּלֶךְ עַצְמוֹ. עַל כֵּן אָמַר בַּבָּרָד "וַיִּכְבֵּד לִבּוֹ הוּא וַעֲבָדָיו" (שמות ט, לד) – לֹא זוֹ הוּא, אֶלָּא אֲפִלּוּ עֲבָדָיו שֶׁהָיָה לָהֶם לָתֵת לֵב עַל כִּי קָרָא ה' לָרָעָב, מִכָּל מָקוֹם לֹא הִקְפִּידוּ, לְפִי שֶׁהַחִטָּה וְהַכֻּסֶּמֶת לֹא נֶכּוּ. וּכְשֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֵׁנִית לְמֹשֶׁה "כִּי אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת לִבּוֹ וְאֶת לֵב עֲבָדָיו" (שמות י, א), הֵבִין מֹשֶׁה מִזֶּה שֶׁיֵּעָשֶׂה לוֹ הַתְרָאָה שֵׁנִית, כִּי קָרָא ה' לָרָעָב, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא יָשִׁיתוּ לִבָּם לְהִתְרָאֹתְךָ – לֹא זוֹ הוּא, אֶלָּא אֲפִלּוּ עֲבָדָיו. וּמִזֶּה הֵבִין מֹשֶׁה שֶׁרְצוֹן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לִשְׁלֹחַ הָאַרְבֶּה,

כִּי מִדֶּרֶךְ הָעוֹלָם שֶׁהַתְּבוּאָה שֶׁנִּגְמְרָה בַּשָּׂדֶה אֵין לָהּ כְּלָיוֹן כִּי אִם עַל יְדֵי בָּרָד אוֹ עַל יְדֵי אַרְבֶּה, וּמֵאַחַר שֶׁכְּבָר הָיָה בָּרָד, אֵין זֶה כִּי אִם אַרְבֶּה שֶׁיֹּאכַל מַה שֶּׁהִשְׁאִיר הַבָּרָד. לָכֵן נֶאֱמַר בְּמַכָּה זוֹ דַּוְקָא "וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו עַבְדֵי פַרְעֹה עַד מָתַי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ" (שמות י, ז), כִּי הָיָה הָרָעָב נוֹגֵעַ בְּיוֹתֵר בַּעֲבָדָיו מִבְּפַרְעֹה, עַל כֵּן הִפְצִירוּ בְּפַרְעֹה שֶׁיְּשַׁלַּח אֶת הָעָם. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּמַכָּה זוֹ, "וּלְמַעַן תְּסַפֵּר בְּאָזְנֵי בִנְךָ וּבֶן בִּנְךָ" יוֹתֵר מִבְּכָל הַמַּכּוֹת, הִנֵּה מָקוֹם אִתִּי לְיַשֵּׁב זֶה עַל דֶּרֶךְ שֶׁכָּתַב הָרַמְבַּ"ן בְּפָרָשָׁה זוֹ בְּשֵׁם רַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל עַל פָּסוּק "וְאַחֲרָיו לֹא יִהְיֶה כֵּן" (שמות י, יד), וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: "מֵעֲתָּרֶת מֹשֶׁה עַד עַכְשָׁיו אֵין אַרְבֶּה מַפְסִיד בְּכָל גְּבוּל מִצְרַיִם, וְאִם יִפֹּל בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְיִכָּנֵס בִּגְבוּל מִצְרַיִם, אֵינוֹ אוֹכֵל מִיְּבוּל מִצְרַיִם כְּלוּם, וְזֶה יָדוּעַ לַכֹּל, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (תהלים קה, ב) 'שִׂיחוּ בְכָל נִפְלְאוֹתָיו'", עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְהַבֵּט יָמִין וּרְאֵה כִּי פָּסוּק "שִׂיחוּ בְכָל נִפְלְאוֹתָיו" הוּא מַמָּשׁ דּוֹמֶה לְפָסוּק "וּלְמַעַן תְּסַפֵּר בְּאָזְנֵי בִנְךָ וּבֶן בִּנְךָ". וּבֵאוּר הָעִנְיָן הוּא שֶׁבְּכָל הַמַּכּוֹת שֶׁהָיוּ בְּמִצְרַיִם לֹא נִשְׁאַר מֵהֶם שׁוּם רֹשֶׁם בְּמִצְרַיִם אַחַר הֶסָּרָתָהּ שֶׁיִּגְרֹם לְדוֹרוֹת שֶׁיִּשְׁאֲלוּ הַבָּנִים עַל מַה זֶּה וְעַל מַה זֹּאת, כִּי נִשְׁכַּח זִכְרָם אֵצֶל הֶהָמוֹן כִּי אָרְכוּ לָהֶם הַיָּמִים וְהַכֹּל נִשְׁכָּח. אֲבָל בְּמַכַּת הָאַרְבֶּה נִשְׁאַר רֹשֶׁם לְדוֹרוֹת גַּם אַחַר הֶסָּרַת הַמַּכָּה, כִּי בְּרֹב הַיָּמִים יִמְצְאוּ הַדּוֹרוֹת דְּבַר חִדּוּשׁ וְיִרְאוּ כִּי יָבֹא אַרְבֶּה וְלֹא יֹאכַל כְּלוּם מִכָּל יְבוּל מִצְרַיִם. אָז וַדַּאי יִשְׁאֲלוּ הַבָּנִים עַל נֵס זֶה, מַדּוּעַ אֵינָהּ אוֹכֶלֶת מִיְּבוּל מִצְרַיִם כִּי אִם מִיְּבוּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל? וְעַל כָּרְחֵךְ תִּצְטָרֵךְ לְהָשִׁיב לוֹ סִפּוּר כָּל הַקּוֹרוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, וְכִי אָמַר מֹשֶׁה בַּהֶסָּרַת הַמַּכָּה שֶׁלֹּא תִּשָּׁאֵר אַרְבֶּה בְּכָל גְּבוּל מִצְרַיִם, וְעַל יְדֵי זֶה יְסַפְּרוּ בְּנֵסֵי מִצְרַיִם וְיַכִּירוּ כֹּחַ מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ. וְזֶהוּ שֶׁמְּסֵיִם רַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל בִּדְבָרָיו פָּסוּק "שִׂיחוּ בְכָל נִפְלְאוֹתָיו", כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁלְּכָךְ הִשְׁאִיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רֹשֶׁם זֶה לְדוֹרוֹת כְּדֵי שֶׁעַל יָדוֹ יַזְכִּירוּ יְצִיאַת מִצְרַיִם וְיָשִׂיחוּ בְּכָל נִפְלְאוֹתָיו. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וּלְמַעַן תְּסַפֵּר בְּאָזְנֵי בִנְךָ וּבֶן בִּנְךָ, וְיָדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה'", כִּי עַל יְדֵי סִפּוּר זֶה יֵדְעוּ דּוֹרוֹת הַבָּאִים גְּבוּרוֹתָיו יִתְבָּרַךְ וְנִפְלְאוֹתָיו, וּפֵרוּשׁ זֶה יָקָר וְנָכוֹן מְאֹד. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּאַרְבֶּה דִּיּוֹאֵל "סַפְּרוּ לִבְנֵיכֶם" וְגוֹ' (יואל א, ג), אֵין זֶה קוּשְׁיָא, כִּי וַדַּאי רָאוּי לְסַפֵּר לְדוֹרוֹת כַּמָּה הַחֵטְא גּוֹרֵם לְיִשְׂרָאֵל כְּדֵי שֶׁיִּקְחוּ מוּסָר דּוֹרוֹת הַבָּאִים. אֲבָל כָּאן וַדַּאי אֵין הַפֵּרוּשׁ כֵּן, דְּאִם כֵּן לְמָּה צִוָּה שֶׁיְּסַפֵּר לְבָנָיו דַּוְקָא מַכַּת הָאַרְבֶּה יוֹתֵר מִכָּל הַמַּכּוֹת? אֶלָּא וַדַּאי הַטַּעַם הוּא כְּמוֹ שֶׁהִזְכַּרְנוּ.

וּמַה שֶּׁלֹּא נִזְכְּרָה מַכַּת הָאַרְבֶּה בְּפֵרוּשׁ כִּי אִם בְּרֶמֶז, לְפִי שֶׁרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁמֹּשֶׁה יוֹכִיחַ אֶת פַּרְעֹה עַל סִכְלוּתוֹ, שֶׁלְּעוֹלָם לֹא הָיָה נִכְנָע מִפְּנֵי דְּבַר ה' כִּי אִם מִפְּנֵי הַמַּכּוֹת אֲשֶׁר כְּבָר בָּאוּ. וְהִתְּשׁוּבָה שֶׁהָאָדָם עוֹשֶׂה מִפְּנֵי הַהֶכְרֵחַ אֵינָהּ תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה, כִּי בְּסוּר הַמַּכְרִיחַ יָשׁוּב לְסוֹרוֹ, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לְפַרְעֹה. עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר בְּפֵרוּשׁ הַמַּכָּה, כְּדֵי שֶׁיָּבִין

מֹשֶׁה מִזֶּה שֶׁיַּתְחִיל לוֹ בְּתוֹכָחָה עַל עָוֹנוֹ, וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שֶׁיִּהְיֶה נִכְנָע מִפְּנֵי דְּבַר ה' וְלֹא מִפְּנֵי הַמַּכָּה, וְאָז יִשְׁאֵר בְּצִדְקָתוֹ. וְכֵן עָשָׂה מֹשֶׁה, כִּי תְּחִלַּת דְּבָרָיו "עַד מָתַי מֵאַנְתָּ לֵעָנֹת מִפָּנָי" (שמות י:ג), רָצוֹנוֹ לוֹמַר מִפְּנֵי דְּבַר ה' וְלֹא מִפְּנֵי הַמַּכָּה. לְפִיכָךְ "וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו עַבְדֵי פַרְעֹה עַד מָתַי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ" (שמות י:ז), וְרָצוּ לַעֲשׂוֹת פְּשָׁרָה עִם מֹשֶׁה קֹדֶם בִּיאַת הַמַּכָּה כִּדְבַר מֹשֶׁה, וַעֲבָדָיו נִכְנְסוּ תְּחִלָּה בָּעֲבִי הַקּוֹרָה מִן הַטַּעַם שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה.

פסוק ה

וְלֹא יוּכַל לִרְאוֹת הָאָרֶץ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: הָרוֹאֶה. וְעִקַּר חָסֵר מִן הַסֵּפֶר. וְעוֹד קָשֶׁה לְפֵרוּשׁוֹ, כִּי מַה שֶּׁלֹּא יוּכְלוּ לִרְאוֹת אֶת הָאָרֶץ אֵין בָּזֶה נִפְקוּתָא לְעִנְיַן הַנֶּזֶק, וּלְפָחוֹת הָיָה לוֹ לְהַקְדִּים מַאֲמַר "וְאָכַל אֶת יֶתֶר הַפְּלֵיטָה", כִּי זֶה עִקַּר הַנֶּזֶק. וְכֵן בְּשִׁמּוּשׁ הַמַּכָּה נֶאֱמַר גַּם כֵּן (שמות י:טו) "וַתֶּחְשַׁךְ הָאָרֶץ וַיֹּאכַל אֶת כָּל עֵשֶׂב הָאָרֶץ", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁטַּעַם הָאֲכִילָה הוּא בַּעֲבוּר חֶשְׁכַת הָאָרֶץ, וְהַדָּבָר צָרִיךְ בֵּאוּר.

וְאוֹמֵר אֲנִי, שֶׁמֵּהַיָּדוּעַ שֶׁכָּל סוּמִים אוֹכְלִים וְאֵינָן שְׂבֵעִים, כָּךְ אַרְבֶּה זוֹ, עַל יְדֵי שֶׁרִבּוּיִם גּוֹרֵם שֶׁתֶּחְשַׁךְ הָאָרֶץ, גַּם הָאַרְבֶּה אֵינוֹ יָכוֹל לִרְאוֹת מָה שֶׁהוּא אוֹכֵל, וַהֲרֵי הוּא אוֹכֵל כְּסוּמָא בַּאֲרֻבָּה וְלֹא יִשְׂבָּע. וְעַל כֵּן יֹאכַל אֶת כָּל אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה (שמות י:ה), וְעוֹד לֹא יִשְׂבַּע עַד שֶׁיִּכָּנֵס מִן הַשָּׂדֶה גַּם אֶל הַבָּתִּים, "וּמָלְאוּ בָתֶּיךָ" וְגוֹ' (שם). וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְלֹא יוּכַל לִרְאוֹת", הַיְינוּ הָאַרְבֶּה שֶׁהַזְּכִיר לְפָנִים לֹא יוּכַל לִרְאוֹת הָאָרֶץ. וְעַל יְדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה הָאַרְבֶּה אֶת הָאָרֶץ, יֹאכַל אֶת הַכֹּל וְלֹא יִשְׂבַּע עַד אֲשֶׁר יִבָּקֵשׁ אַחַר כָּךְ גַּם אֲשֶׁר בַּבָּתִּים. וּמַה שֶּׁמָּצִינוּ שֶׁבְּשִׁמּוּשׁ הַמַּכָּה לֹא אָכְלוּ כִּי אִם אֶת שֶׁבַּשָּׂדוֹת וְלֹא מָצִינוּ שֶׁנִּכְנְסוּ לַבָּתִּים, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּמַהֵר פַּרְעֹה לִקְרֹא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן" (שמות י:טז) — לָמָּה לֹא נֶאֱמַר לְשׁוֹן "וַיִּמַהֵר" בְּשׁוּם מַכָּה? אֶלָּא לְפִי שֶׁיָּדַע פַּרְעֹה שֶׁאִם לֹא יִמְצְאוּ בַּשָּׂדוֹת יֹאכְלוּ גַּם מַה שֶּׁבַּבָּתִּים, עַל כֵּן "וַיִּמַהֵר פַּרְעֹה" קֹדֶם שֶׁיִּכָּנְסוּ לְבֵיתוֹ. וּלְכָךְ "וְעַתָּה שָׂא נָא חַטָּאתִי" (שם י:יז) — וְעַתָּה תֵּכֶף וּמִיָּד, קֹדֶם שֶׁיִּכָּנְסוּ לַבָּתִּים.

פסוק ו

וּמָלְאוּ בָתֶּיךָ וּבָתֵּי כָל עֲבָדֶיךָ וּבָתֵּי כָל מִצְרַיִם. בְּלִי סָפֵק שֶׁבֵּית הַמֶּלֶךְ יוֹתֵר פְּנִימִי מִבָּתֵּי כָל עֲבָדָיו, וּבָתֵּי כָל עֲבָדָיו יוֹתֵר פְּנִימִיִּים מִבָּתֵּי כָּל מִצְרַיִם, וְאֵיךְ יִכָּנֵס הָאַרְבֶּה תְּחִלָּה לִפְנֵי וּלְפָנִים וְאַחַר כָּךְ בְּרֹאשׁ כָּל חוּצוֹת? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁבִּדְרָךְ נֵס נַעֲשָׂה זֶה, כִּי כְּדֶרֶךְ הַחֻטְא כָּךְ הָעֹנֶשׁ, כִּי הוּא הִתְחִיל בַּקַּלְקָלָה תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ עֲבָדָיו, כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁתְּלָה הַחֻטְא יוֹתֵר בּוֹ מִבַּעֲבָדָיו, וְיוֹתֵר בַּעֲבָדָיו מִכָּל עַמּוֹ, כְּדֶרֶךְ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בַּצְפַרְדְּעִים (שמות ז:כח) שֶׁנֶּאֱמַר "וְעָלוּ וּבָאוּ בְּבֵיתֶךָ וְגוֹ' וּבְבֵית עֲבָדֶיךָ וּבְעַמֶּךָ". וְאוּלַי שֶׁעַל הִפּוּךְ סֵדֶר זֶה נֶאֱמַר

"לְפָנָיו לֹא הָיָה כֵן אַרְבֶּה כָּמֹהוּ", יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁהָיָה אַרְבֶּה כָּמוֹהוּ, אֲבָל כֵּן לֹא יִהְיֶה עַל זֶה הַסֵּדֶר הֶהָפוּךְ שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הָעוֹלָם.

וַיִּפֶּן וַיֵּצֵא מֵעִם פַּרְעֹה. יִתְכֵּן לְפָרֵשׁ שֶׁלֹּא יָצָא עֲדַיִן, אֶלָּא פָּנָה פָּנָיו מִמֶּנּוּ לָצֵאת, וְלֹא יָצָא כִּי אִם מֵעִם פַּרְעֹה, אֲבָל הָיָה עֲדַיִן בְּתוֹךְ עֲבָדָיו. וּבְתוֹךְ כָּךְ "וַיֹּאמְרוּ עַבְדֵי פַרְעֹה אֵלָיו עַד מָתַי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ" (שמות י:ז), הָיוּ מַרְאִים עַל מֹשֶׁה בְּאֶצְבַּע לֵאמֹר: כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ, לֹא יָדַעְנוּ עַד מָתַי יִהְיֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ. וּמִדְּאָמְרוּ "זֶה" שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁהָיָה עֲדַיִן בֵּינֵיהֶם. לְפִיכָךְ "וַיּוּשַׁב אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אַהֲרֹן" (שמות י:ח) — מִמֵּילָא הוּשְׁבוּ, כִּי לֹא שְׁלַח אַחֲרֵיהֶם, שֶׁהָיוּ עֲדַיִן בֵּינוֹתָם וְשָׁמְעוּ דִּבְרֵי עֲבָדָיו, וְעַל יְדֵי כֵן הוּשְׁבוּ וְחָזְרוּ אֶל פַּרְעֹה, "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לְכוּ עִבְדוּ" וְגוֹ' (שמות י:ח).

פסוק ח

מִי וָמִי הַהוֹלְכִים. יֵשׁ בְּעִנְיָן זֶה סְפֵקוֹת: הֵן כֻּפֶל "מִי וָמִי", כִּי דַי בְּאֶחָד; וְעוֹד "הַהוֹלְכִים" לְשׁוֹן הֹוֶה אֵינוֹ מִתְיַשֵּׁב, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "מִי יֵלֵךְ" מַשְׁמַע לְהַבָּא, כִּי "הַהוֹלְכִים" מַשְׁמַע שֶׁהוֹלְכִים עַכְשָׁיו, וַהֲרֵי עֲדַיִן לֹא הָלְכוּ; וְעוֹד שְׁתֵּי פְּעָמִים "נֵלֵךְ", וַדַּאי אֶחָד מֵהֶם מְיֻתָּר, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "בִּנְעָרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ בְּבָנֵינוּ וּבְבְנוֹתֵינוּ נֵלֵךְ"; וְעוֹד "כִּי חַג ה' לָנוּ", וַהֲרֵי לְמַעְלָה אָמַר בְּשֵׁם ה' "וְיָחֹגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר" (שמות ה:א), מַשְׁמַע שֶׁיִּהְיֶה חַג לַה' וְלֹא לָנוּ. וְהֶבְדֵּל זֶה יָדוּעַ, כִּי חַג לַה' הוּא בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְחַג לָנוּ הוּא בְּשִׂמְחַת הָעוֹבְדִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים טז ח) "עֲצֶרֶת לַה'", וּכְתִיב (במדבר כט לה) "עֲצֶרֶת תִּהְיֶה לָכֶם", וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (פסחים סח:) דֶּרֶךְ פִּשְׁרָה "חֶצְיוֹ לַה' וְחֶצְיוֹ לָכֶם". וְכָאן מִי הֶחָכָם וּמִי יוֹדֵעַ פֵּשֶׁר דָּבָר? וְעוֹד קָשֶׁה "כִּי אוֹתָהּ אַתֶּם מְבַקְּשִׁים" לְשׁוֹן הֹוֶה, וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "כִּי אוֹתָהּ בִּקַּשְׁתֶּם" לְשׁוֹן עָבָר, כִּי עַכְשָׁיו הֵם מְבַקְּשִׁים יוֹתֵר מִזֶּה, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ "בִּנְעָרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ" וְגוֹ', הֲרֵי שֶׁבִּקְּשׁוּ לַעֲקוֹר אֶת הַכֹּל מִשָּׁם. וּפֵרוּשׁ שֶׁל הַמְפָרְשִׁים כְּבָר נוֹדָע, וּבִמְקוֹם תֵּיבַת "אוֹתָהּ" הָיָה לוֹ לוֹמַר "זֶה אַתֶּם מְבַקְּשִׁים".

וּבְאוּר לְכָל הַסְּפֵקוֹת הַלָּלוּ הוּא, כִּי פַּרְעֹה לֹא שְׁאַל אֶת מֹשֶׁה מִי שֶׁיֵּלֵךְ, אֶלָּא גָּזַר אֹמֶר שֶׁוַּדַּאי לֹא יֵלְכוּ כִּי אִם הַזְּכָרִים שֶׁדַּרְכָּם לִזְבּוֹחַ, וְאָמַר "לְכוּ עִבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם", וְשׁוֹטְטוּ נָא בְּכָל קַצְוֵי עוֹלָם וּפּוּק חֲזֵי מַאי עַמָּא דָּבַר, מִי וָמִי שֶׁדַּרְכָּם לֵילֵךְ. לְכָךְ אָמַר כֻּפֶל "מִי וָמִי", רוֹצֶה לוֹמַר אִם תֵּימִינוּ וְאִם תַּשְׂמְאִילוּ לִרְאוֹת בְּכָל מָקוֹם הַנָּהוּג, מִי שֶׁדַּרְכָּם לֵילֵךְ לִזְבּוֹחַ. וּבָזֶה מְיוּשָׁב לְשׁוֹן "הַהוֹלְכִים" שֶׁקָּאֵי עַל כָּל הַהוֹלְכִים בְּכָל הָעוֹלָם, וּמִשָּׁם תִּרְאוּ וְכֵן תַּעֲשׂוּ גַּם אַתֶּם כְּפִי הַנָּהוּג. וְהִשִּׁיב מֹשֶׁה "בִּנְעָרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ נֵלֵךְ", כְּפִי הַנִּרְאֶה שֶׁלְּפִי פְּשׁוּטוֹ "נֵלֵךְ" מְיוּתָּר לְגַמְרֵי, רוֹצֶה לוֹמַר שְׁנֵיהֶם מְיוּתָּרִים, שֶׁהֲרֵי קָאֵי עַל שְׁאֵלַת "מִי וָמִי הַהוֹלְכִים", וְהָיָה לוֹ לְהָשִׁיב "בִּנְעָרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ, בְּבָנֵינוּ" וְכוּ', וְיִהְיֶה הַכֹּל קָאֵי עַל הַהוֹלְכִים.

אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאֵינוֹ מוֹסֵב עַל הַהוֹלְכִים, וְרוֹצֶה לוֹמַר: אַתָּה אוֹמֵר לָנוּ לֵילֵךְ כְּדֶרֶךְ הַהוֹלְכִים שֶׁבְּכָל הָעוֹלָם, אֲבָל אֲנַחְנוּ לֹא כֵן נַעֲשֶׂה, אֶלָּא "בִּנְעָרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ נֵלֵךְ". וְהֶבְדֵּל "נֵלֵךְ" מִן "הַהֹלְכִים", כִּי לֹא קָרֵב זֶה אֶל זֶה. וְאַף עַל פִּי שֶׁבְּכָל הַהוֹלְכִים אֵין הוֹלְכִים לִזְבוֹחַ כִּי אִם מִי שֶׁדַּרְכָּם לִזְבוֹחַ, מִכָּל מָקוֹם אֲנַחְנוּ נֵלֵךְ מִכָּל וָכֹל. וְנָתַן טַעַם לַדָּבָר "כִּי חַג ה' לָנוּ", כִּי בְּשִׁלְמָא כָּל הַהוֹלְכִים שֶׁאֵינָן הוֹלְכִים כִּי אִם לִזְבוֹחַ, דִּין הוּא שֶׁלֹּא יֵלְכוּ כִּי אִם מִי שֶׁדַּרְכָּן לִזְבוֹחַ. אֲבָל אֲנַחְנוּ זוּלַת הָעֲבוֹדָה, דְּהַיְנוּ חַג לַה', יֵשׁ עָלֵינוּ מִצְוָה אַחֶרֶת עוֹד, וְהִיא שִׂמְחַת הֶחָג. זֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי חַג ה' לָנוּ" – צָרִיךְ לִהְיוֹת גַּם "לָנוּ". וְיָדוּעַ שֶׁאֵין שִׂמְחַת הָאָדָם שְׁלֵמָה כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁאִשְׁתּוֹ וּבָנָיו וְכָל קִנְיָנָיו עִמּוֹ, כִּי אֵיךְ יָשִׁיר אֶת שִׁיר ה' עַל אַדְמַת נֵכָר וְאִשְׁתּוֹ וּבָנָיו וְקִנְיָנוֹ נְתוּנִים בְּעֵרְבוֹן בַּעֲדוֹ, וְהַשָּׂרוּי בְּלֹא אִשָּׁה שָׂרוּי בְּלֹא שִׂמְחָה. וּלְכָךְ אָמַר שְׁנֵי פְּעָמִים "נֵלֵךְ", לַעֲשׂוֹת שְׁתֵּי חֲלֻקּוֹת בַּהוֹלְכִים, כִּי "נְעָרֵינוּ וּזְקֵנֵינוּ נֵלֵךְ" לַעֲבֹד, וּ"בָנֵינוּ וּבְנוֹתֵינוּ" יֵלְכוּ לְשֵׁם שִׂמְחָה, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁנִּשְׂמַח אֲנַחְנוּ עִמָּהֶם לְקַיֵּם מִצְוַת ה' עָלֵינוּ לְתֵת חֶצְיוֹ לַה' וְחֶצְיוֹ לָנוּ וּלְבָנֵינוּ, לְשֵׁם שִׂמְחָה.

פסוק י

וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יְהִי כֵן ה' עִמָּכֶם וגו'. אַתֶּם אוֹמְרִים לְצָרְפָה אֶת ה' אֲלֵיכֶם כְּשֶׁאֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֶת טַפְּכֶם, כִּי אַתֶּם לַעֲבוֹדַת ה' וְטַפְּכֶם לְשִׂמְחַתְכֶם, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה ה' מִצְרָף עִמָּכֶם. עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר "יְהִי כֵן ה' עִמָּכֶם כַּאֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֶת טַפְּכֶם", כִּי אֵין רְצוֹנִי לְשַׁלֵּחַ הַטַּף עִמָּכֶם, וְאָז לֹא יִהְיֶה גַּם ה' עִמָּכֶם, כִּי אֵין נָכוֹן לְשַׁתֵּף שֵׁם שָׁמַיִם עִם דָּבָר אַחֵר. "רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם" (שמות י:י) – הֲרֵי אַתֶּם הוֹלְכִים לִזְבוֹחַ כְּדֵי לְבַטֵּל הוֹרָאַת הַכּוֹכָב שֶׁשְּׁמוֹ רָעָה, וְדַי לָכֶם בָּזֶה שֶׁתִּנָּצְלוּ מִן הָרָעָה, וּתְבַקְּשׁוּ עוֹד שׂוֹבַע שְׂמָחוֹת, לְבָרוֹחַ מִן הַקְּצָה אֶל הַקָּצֶה – אֵין זֶה דָּבָר נָכוֹן. "לֹא כֵן, לְכוּ נָא הַגְּבָרִים וְעִבְדוּ אֶת ה', כִּי אֹתָהּ" (שמות י:יא) – דְּהַיְנוּ הַשִּׂמְחָה – "אַתֶּם מְבַקְּשִׁים", אֲנִי אוֹמֵר שֶׁאַתֶּם מְבַקְּשִׁים הַשִּׂמְחָה וּבוֹדִים אוֹתָהּ מִלִּבְּכֶם, וּמִפִּי עֶלְיוֹן לֹא תֵצֵא, אֶלָּא אַתֶּם מְבַקְּשִׁים מִלִּבְּכֶם שִׂמְחָה זוֹ. שֶׁהֲרֵי אֲמַרְתֶּם תְּחִלָּה בְּשֵׁם ה' "וְיִחֲנוּ לִי בַּמִּדְבָּר" (שמות ה:א) – "לִי" מַשְׁמַע לִשְׁמִי לְבַד, לִי וְלֹא לָכֶם. וְאֵיךְ אֲמַרְתֶּם בְּשֵׁם ה' "כִּי חַג ה' לָנוּ" (שמות י:ט)? כִּי "לֹא אִישׁ אֵל וְיִתְנָחֵם" (במדבר כג:יט), אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאַתֶּם מְבַקְּשִׁים זֶה מִלִּבְּכֶם. עַל כֵּן נִתְמַלֵּא פַּרְעֹה עֲלֵיהֶם חֵמָה, לְפִיכָךְ "וַיְגָרֶשׁ אוֹתָם מֵאֵת פְּנֵי פַּרְעֹה" (שמות י:יא).

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "בִּנְעָרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ בְּצֹאנֵנוּ וּבְבְקָרֵנוּ" (שמות י:ט), מַשְׁמַע שֶׁעָשׂוּ אֶת עַצְמָם טְפֵלָה אֶל כֻּלָּם, מִדְּלָא קָאָמְרוּ "יֵלְכוּ עִמָּנוּ", וּפַרְעֹה אָמַר "גַּם טַפְּכֶם יֵלֵךְ עִמָּכֶם" (שמות י:כד), מַשְׁמַע שֶׁהַטַּף טָפֵל לָהֶם, יִתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ בְּעֶזְרַת ה'.

רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם וְגוֹ'. לְפִי שֶׁאָמְרוּ ז"ל (שבת קנו) הַאי מָאן דְּנוֹלַד בְּמַזַּל מַאְדִּים לֶהֱוֵי גַּבְרָא אֶשֶׁד דְּמָא, מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ לֶהֱוֵי טַבָּחָא אוֹ אוּמָנָא. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, לְפִי שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְשַׁדֵּד הַמַּעֲרָכָה מִכָּל וָכֹל, כִּי אִם זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה ה' לְיִרְאֵי ה' וּלְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ (מלאכי ג:טז), שֶׁבִּזְמַן שֶׁיֵּשׁ בַּמַּעֲרָכָה הוֹרַאת אֵיזֶה דָּבָר רָע, אֲזַי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְסַבֵּב פְּנֵי הַמַּעֲרָכָה אֶל דָּבָר אַחֵר בְּדוֹמֶה לוֹ, בְּאֹפֶן שֶׁשּׁוֹמֵר מִצְוָה לֹא יֵדַע דָּבָר רָע (קהלת ח:ה), וּמִשְׁפַּט הַמַּעֲרָכָה יִתְקַיֵּם עַל כָּל פָּנִים.

וְעַל זֶה הַדֶּרֶךְ מָצִינוּ (מועד קטן ט:) "זִיל גַּבַּייהוּ דִּלִיבְרְכוּךְ", אָמְרִי לֵיהּ "יְהֵי רַעֲוָא דְּתִזְרַע וְלָא תֶּחֱצַד כּוּ', לֵיחֱרַב בֵּיתָךְ" כּוּ', אָמַר לְהוּ "הָנֵי כּוּלְהוּ בִּרְכָתָא נִינְהוּ" כּוּ'. וּמַקְשִׁים עַל זֶה, לְמָה בֵּרְכָם בִּמְשֻׁלִּים וְחִידוֹת, הָיָה לוֹ לְבָרְכָם בְּמַרְאֶה וְלֹא בְּחִידוֹת? אֶלָּא לְפִי שֶׁרָאָה מִשְׁפַּט הַמַּעֲרָכָה מוֹרֶה עַל "תִּזְרַע וְלֹא תֶּחֱצַד", וְרָצָה לְהָפְכוֹ לִבְרָכָה בְּאֹפֶן שֶׁתִּתְקַיֵּם מִשְׁפַּט הַמַּעֲרָכָה וְהוּא לֹא לֶהֱוֵי נִזּוֹק. כָּךְ בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, רָאָה פַּרְעֹה בָּאִצְטַגְנִינוּת שֶׁלּוֹ כִּי כּוֹכָב מַאְדִּים שֶׁשְּׁמוֹ רָעָה עוֹלֶה כְּנֶגְדָּם, הַמּוֹרֶה עַל שְׁפִיכַת דָּם, וְהוֹרָאַת הַכּוֹכָב הַהוּא לֹא יְתֻקַּן כִּי אִם עַל יְדֵי מוֹהֶלָא אוֹ טַבָּחָא, וּשְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד טוֹבִים, לְפִי שֶׁיֵּשׁ סָפֵק אִם כּוֹכָב זֶה מוֹרֶה עַל הֲרִיגָה מַמָּשׁ, אוֹ עַל פֶּצַע וְחַבּוּרָה לְבַד, אוֹ עַל שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד. עַל כֵּן לְתִקּוּן סָפֵק זֶה צָרִיךְ לִשְׁנֵיהֶם לִהְיוֹת מוֹהֶלָא וְטַבָּחָא. וְעַל כֵּן מָסַר ה' לְיִשְׂרָאֵל שְׁנֵי מִצְווֹת: דַּם פֶּסַח וְדַם מִילָה, לְפִי שֶׁרָצָה לְהַצִּילָם מִמִּשְׁפַּט הַמַּעֲרָכָה וּלְהַסֵּב פְּנֵי הוֹרָאתוֹ שֶׁל הַמַּזָּל הַהוּא עַל טַבָּחָא וּמוֹהֶלָא – טַבָּחָא זְבִיחַת דַּם פֶּסַח, וּמוֹהֶלָא הָיֵינוּ דַּם מִילָה. רֶמֶז לַדָּבָר, "כִּי רָעָה" עוֹלֶה לְמִסְפַּר "עָרְלָה". וְנִצְטַוּוּ עַל שְׁנֵיהֶם לְהַנְצֵל מֵהֲרִיגָה מַמָּשׁ וּמִפֶּצַע וְחַבּוּרָה. וְאָמַר פַּרְעֹה: רוֹאֶה אֲנִי שֶׁכּוֹכָב שֶׁשְּׁמוֹ רָעָה עוֹלֶה לִקְרַאתְכֶם וְלִקְרַאת כָּל הָעוֹלִים מִמִּצְרַיִם, בֵּין אֲנָשִׁים בֵּין נָשִׁים וָטָף, וְאִם כֵּן בַּמֶּה תִּתַּקְנוּ שְׁנֵי הוֹרָאוֹת הַמַּעֲרָכָה? בְּשִׁלְמָא הָאֲנָשִׁים יְתֻקְּנוּ עַל יְדֵי דַּם פֶּסַח וּמִילָה, אֲבָל נָשִׁים וָטָף בַּמֶּה יְתֻקְּנוּ? כִּי הַנָּשִׁים אֵינָן בְּמִילָה, וְהַטָּף אֵין דַּרְכָּם לִזָּבּוֹחַ. לְפִיכָךְ "לְכוּ נָא הַגִּבָּרִים וְעִבְדוּ אֶת ה', כִּי אוֹתָהּ אַתֶּם מְבַקְּשִׁים" לְתַקֵּן הוֹרָאַת הַכּוֹכָב, שֶׁהֲרֵי כְּבָר אֲמַרְתֶּם "פֶּן יִפְגָּעֵנוּ בַּדֶּבֶר אוֹ בֶחָרֶב" (שמות ה:ג). וְזֶה טַעַם עַל "וְנִזְבְּחָה לַה' אֱלֹהֵינוּ" (שמות ה:ג) דַּוְקָא, לֹא עַל הַהֲלִיכָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמַר פַּרְעֹה, תֵּלְכוּ לַעֲבוֹד אֵיזוֹ עֲבוֹדָה בְּלֹא זְבִיחָה, כְּדֵי שֶׁיִּשָּׁאֵר מִקְנֶה שֶׁלָּכֶם פֹּה. עַל כֵּן אָמַר מֹשֶׁה "וְנִזְבְּחָה", כְּדֵי שֶׁלֹּא יִפְגְּעוּ הַהוֹלְכִים בַּדֶּבֶר אוֹ בַחֶרֶב מִצַּד הוֹרַאת הַכּוֹכָב. וְעַל כֵּן הִזְכִּיר לְשׁוֹן פְּגִיעָה הַמּוֹרֶה עַל הַהוֹלְכִים עַל כָּל פָּנִים. וְאִם כֵּן, פִּיךְ עָנָה בְּךָ, שֶׁאַתֶּם צְרִיכִים לְתַקֵּן פְּנֵי הוֹרַאת הַמַּעֲרָכָה הַמּוֹרָה עַל דֶּבֶר וְחֶרֶב, וְזֶה לֹא יְתֻקַּן כִּי אִם עַל יְדֵי הַגְּבָרִים, וּבְהֶכְרֵחַ יִשָּׁאֲרוּ נָשִׁים וָטָף עִמָּנוּ.

פסוק יז

וְעַתָּה שָׂא נָא חַטָּאתִי וְגוֹ'. לְפִי שֶׁאָמַר פַּרְעֹה "חָטָאתִי לַה' אֱלֹהֵיכֶם וְלָכֶם", הִקְדִּים הַחֵטְא לַה' לְפִי שֶׁהוּא גָּדוֹל מִנְּשׂוֹא יוֹתֵר מִן הַחֵטְא שֶׁחָטָא לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹשֵׂא עָוֹן וּמַרְבֶּה לִסְלֹחַ יוֹתֵר מִבְּשָׂר וָדָם, לְפִיכָךְ בִּקֵּשׁ מִמֶּנּוּ תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ מִן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי אָמַר שֶׁאִם מֹשֶׁה יִמְחוֹל לוֹ תְּחִלָּה אָז יִהְיֶה הוּא הַסַּרְסוּר בֵּינוֹ לְבֵין אֱלֹהִים, וּמִכָּל מָקוֹם לֹא יֵרַע בְּעֵינֵי ה' עַל אֲשֶׁר אֹחֵר לְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ תְּחִלָּה, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רַב חֶסֶד וְעָמוֹ יִתְבָּרַךְ הַסְּלִיחָה, וְעוֹד שֶׁיּוֹדֵעַ ה' כִּי פַּרְעֹה צָרִיךְ לְסַרְסוּר. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְעַתָּה שָׂא נָא חַטָּאתִי", רוֹצֶה לוֹמַר עַתָּה תֵּכֶף "שָׂא נָא חַטָּאתִי", וְאַחַר כָּךְ "הַעְתִּירוּ בַּעֲדִי אֶל ה' אֱלֹהֵיכֶם". וּמַה שֶּׁאָמַר "שָׂא נָא" וְלֹא אָמַר "שְׂאוּ נָא", כִּי אוּלַי לְפִי שֶׁמֹּשֶׁה נִתְגַּדֵּל בְּבֵיתוֹ שֶׁל פַּרְעֹה יָדַע בּוֹ פַּרְעֹה כִּי הוּא אִישׁ עָנָו מְאֹד וְשָׁרֵי וּמָחִיל לְכָל מַאן דְּמְצַעֵר לֵיהּ, עַל כֵּן חָשַׁב שֶׁאֵין צָרִךְ לְבַקֵּשׁ מְחִילָה כִּי אִם מֵאַהֲרֹן שֶׁלֹּא יָדַע פַּרְעֹה מַה טִּיבוֹ.

וּמַה שֶּׁאָמַר "וְיָסֵר מֵעָלַי רַק אֶת הַמָּוֶת הַזֶּה", יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁבִּקֵּשׁ שֶׁלֹּא יָסִיר כִּי אִם הַחַיִּים, כִּי הֵמָּה מַזִּיקִים וּמְמִיתִים, אֲבָל לֹא הַמְּלוּחִים שֶׁכְּבָר מֵתוּ, כִּי אֵינָן מְמִיתִים וּמַזִּיקִים. וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא נֶעֱתַר לוֹ בָּזֶה וְשִׁלַּח אַף הַמְּלוּחִים.

פסוק כא

וְיָמֵשׁ חֹשֶׁךְ. לְשׁוֹן הֶסָּרָה, יַעַן כִּי מִטֶּבַע הַבְּרִיאָה שֶׁכָּל אָדָם יֵשׁ לוֹ יוֹם אַף לַיְלָה, מָה עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא? הֵסִיר חֶשְׁכַת סְתָם לַיְלָה מִגְּבוּל יִשְׂרָאֵל וְנָתַן אוֹתוֹ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם, וְעַל כֵּן הָיָה לְמִצְרַיִם חֹשֶׁךְ כָּפוּל. וּבְסִבָּה זוֹ גַּם בַּיּוֹם "רִשְׁעִים בַּחֹשֶׁךְ יִדָּמּוּ" (שמואל א ב:ט), כִּי לֹא הָיָה לוֹ זְמַן לַשָּׁמֶשׁ כִּי אִם בַּיּוֹם, שֶׁהֲרֵי הַלַּיְלָה בְּלָאוֹ הָכִי אֲפֵלָה. וּבְסִבָּה זוֹ הָיָה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹר בְּמוֹשְׁבוֹתָם גַּם בַּלַּיְלָה. רָמַז לַדָּבָר: "וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה" (שמות י:כג) — אַרְבַּע תֵּיבוֹת אֵלּוּ סוֹפָם אוֹתִיּוֹת לַיְלָה, וְאַחַר כָּךְ כְּתִיב "אוֹר בְּמוֹשְׁבוֹתָם", כְּאִלּוּ אָמַר שֶׁגַּם לַיְלָה הָיָה אוֹר לְיִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קלט יא) "וְלַיְלָה אוֹר בַּעֲדֵנִי". וְזֶהוּ שֶׁאָמַר רַשִׁ"י שֶׁהַחֹשֶׁךְ הָיָה כָּפוּל, הַיְינוּ כְּמִדַּת יוֹם וְלַיְלָה.

וּמַה שֶּׁמַּקְשֶׁה רַשִׁ"י לָמָּה הֵבִיא עֲלֵיהֶם חֹשֶׁךְ, וְלֹא הִקְשָׁה רַשִׁ"י כֵּן בְּכָל הַמַּכּוֹת, לְפִי שֶׁבְּכָל הַמַּכּוֹת אִלּוּ הָיָה פַּרְעֹה רוֹצֶה לָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה בְּעוֹד הַמַּכָּה מְשַׁמֶּשֶׁת הָיָה יָכוֹל, אֲבָל כָּאן "לֹא קָמוּ אִישׁ מִתַּחְתָּיו" (שמות י:כג) כָּל שְׁלֹשֶׁת יָמִים, וְאַף אִם הָיָה רוֹצֶה לָשׁוּב תּוֹךְ שְׁלֹשָׁה יָמִים לֹא הָיָה יָכוֹל, וְלָמָּה תֵּצֵא כְּזֹאת מִלְּפָנָיו יִתְבָּרַךְ? כִּי אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר הִקְשָׁה ה' אֶת לִבּוֹ, הַיְינוּ לְפִי שֶׁהוּא מֵעַצְמוֹ הִקְשָׁה לְבָבוֹ בְּעוֹד שֶׁהָיְתָה הַמַּכָּה מְשַׁמֶּשֶׁת, עַל כֵּן דִּין הוּא לְהַקְשׁוֹת לְבָבוֹ אַחַר סוּר הַמַּכָּה. אֲבָל בְּמַכַּת הַחֹשֶׁךְ, אַף אִם הָיָה רוֹצֶה לָשׁוּב

בְּעוֹד שֶׁהַמַּכָּה מְשַׁמֶּשֶׁת לֹא הָיָה יָכוֹל, וְלָמָּה הֵבִיא ה' מַכָּה זוֹ לְמְנוֹעַ מִמֶּנּוּ דֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה? אֶלָּא מְשׁוּם רִשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל וְכוּ'.

פסוק כד

וַיִּקְרָא פַרְעֹה אֶל מֹשֶׁה. אַף עַל פִּי שֶׁבְּכָל הַמַּכּוֹת קָרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן, מִכָּל מָקוֹם לֹא קָרָא עַכְשָׁיו כִּי אִם אֶת מֹשֶׁה, כִּי יָדַע שֶׁכַּאֲשֶׁר נוֹלַד מֹשֶׁה נִתְמַלֵּא כָּל הַבַּיִת אוֹרָה, וְחָשַׁב שֶׁאוּלַי זֶה הָיָה סִימָן עַל הֶעָתִיד שֶׁיִּהְיֶה לוֹ סְגֻלָּה לְהָבִיא הָאוֹרָה בְּמָקוֹם הַחֹשֶׁךְ.

רַק צֹאנְכֶם וּבְקַרְכֶם יֻצָּג. אִם צֹאנָם וּבְקָרָם יֻצָּג, אִם כֵּן מָה יִזְבְּחוּ? וּמִלַּת "רַק" מְיוּתֶּרֶת. וְלָמָּה קָרָאָם כָּאן "צֹאן וּבָקָר", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וְגַם מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ"? וְעוֹד קָשֶׁה, לָמָּה הִכְנִיס "צֹאן וּבָקָר" בֵּין הַדְּבֵרִים, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "לְכוּ עִבְדוּ אֶת ה', גַּם טַפְּכֶם יֵלֵךְ עִמָּכֶם, רַק צֹאנְכֶם וּבְקַרְכֶם יֻצָּג", כִּי לֹא יִפּוֹל אַחַר "יֻצָּג" אָמְרוֹ "גַּם טַפְּכֶם יֵלֵךְ", וּמִלַּת "גַּם" מְיוּתֶּרֶת. וְעוֹד קָשֶׁה מַה שֶּׁאָמַר "גַּם אַתָּה תִּתֵּן בְּיָדֵנוּ זְבָחִים וְעֹלוֹת" (שמות י:כה), אִם "גַּם" זֶה לְרַבּוֹת בָּא מִקְנֵה שֶׁל יִשְׂרָאֵל, אִם כֵּן לָמָּה חָזַר וְאָמַר "וְגַם מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ" (שמות י:כו), הֲלֹא כְּבָר כְּלָלוֹ בְּמִלַּת "גַּם"? וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁ"מִקְנֵינוּ" הַיְינוּ גְּמַלִּים וַחֲמוֹרִים, כִּי בִּלְי סָפֵק הָיוּ לְיִשְׂרָאֵל גַּם גְּמַלִּים וַחֲמוֹרִים, וַעֲלֵיהֶם אָמַר "וְגַם מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ", כִּי אַף עַל פִּי שֶׁאֵין רְאוּי לְהַקְרִיב מֵהֶם קָרְבָּן, מִכָּל מָקוֹם "מִמֶּנּוּ נִקַּח לַעֲבֹד אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ" (שמות י:כו), רוֹצֶה לוֹמַר מִמֶּנּוּ נִקַּח וְנִמְכּוֹר אוֹתָם וְנַקְנֶה בִּדְמֵיהֶם צֹאן וּבָקָר לַעֲבוֹדַת ה'. לְכָךְ נֶאֱמַר "מִמֶּנּוּ נִקַּח לַעֲבֹד", וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "כִּי מִמֶּנּוּ נַעֲבוֹד", אֶלָּא נָקַט לְשׁוֹן מִקַּח וְקִנְיָן, וְאִם כֵּן בְּעַל כָּרְחָךְ מִקְנֶה זֶה מְדַבֵּר בְּאֵינָן רְאוּיִין לְהַקְרָבָה.

אַךְ כְּדֵי לְיַשֵּׁב כָּל הַסְּפֵקוֹת, אוֹמֵר אֲנִי שֶׁיִּשְׂרָאֵל קָנוּ מִקְנֶה הַרְבֵּה מִלָּבָד אוֹתָן צֹאן וּבָקָר שֶׁהָיוּ לָהֶם כְּבָר, כִּי יָדְעוּ שֶׁיֵּלְכוּ לַמִּדְבָּר שֶׁאֵינוֹ מָקוֹם מִקְנֶה, וְחָשַׁב פַּרְעֹה שֶׁלְּכָךְ קָנוּ כְּדֵי לִזְבֹּחַ מֵהֶם לַה' וְשֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ לִקַּח מִבֵּיתָם פָּר וּמִמַּכְלְאוֹתָם עַתּוּדִים, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "מִקְנֵנוּ", דְּהַיְינוּ צֹאן וּבָקָר שֶׁקָּנוּ עַכְשָׁיו, וְעַל כֵּן אָמַר פַּרְעֹה "רַק צֹאנְכֶם וּבְקַרְכֶם יֻצָּג", וּבְמִלַּת "רַק" מִיעֵט מִקְנֵה קִנְיָנָם שֶׁיֵּלֵךְ עִמָּהֶם כְּדֵי לִזְבֹּחַ, וְלֹא זוֹ מִקְנֶה פְּשִׁיטָא שֶׁיֵּלֵךְ כִּי אֵין זִבְיחָה זוּלָתָם, אֶלָּא גַּם "טַפְּכֶם" שֶׁאֵינוֹ צָרֵךְ עֲבוֹדָה כִּי אִם לְשֵׁם שִׁמְחָה לְבַד, מִכָּל מָקוֹם יֵלֵךְ. וּמֹשֶׁה אָמַר: לֹא זוֹ שֶׁ"צֹאנֵנוּ וּבְקָרֵנוּ" שֶׁיֵּשׁ לָנוּ כְּבָר פְּשִׁיטָא שֶׁיֵּלְכוּ, כִּי אֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁלֹּא נִקַּח לִזְבֹּחַ לַה' מִבְּכוֹרוֹת צֹאנֵנוּ וּבְקָרֵנוּ שֶׁיֵּשׁ לָנוּ כְּבָר, כִּי אֵין זֶה דֶּרֶךְ כָּבוֹד לִקְנוֹת מִן הַשּׁוּק לִזְבֹּחַ לַה' וְלֹא לִקַּח מִמִּכְלְאוֹת מִבְחַר צֹאן וּבָקָר שֶׁיֵּשׁ לָנוּ כְּבָר, אֶלָּא אֲפִלּוּ "גַּם אַתָּה תִּתֵּן בְּיָדֵנוּ זְבָחִים וְעֹלוֹת". וְאִם תֹּאמַר: אִם כֵּן, מִסְתָּמָא דַּעְתְּכֶם לְהַקְרִיב הַמֻּבְחָר וְהַיְינוּ צֹאן וּבָקָר שֶׁהָיוּ גְּדֹלִים עַל אֲבוֹסְכֶם, וְאִם כֵּן מַה שֶּׁקְּנִיתֶם דַּעְתְּכֶם לְהַשְׁאִיר לָכֶם, וְאִם כֵּן לְפָחוֹת יֵצֵא פֹּה אוֹתוֹ מִקְנֶה שֶׁקְּנִיתֶם שֶׁהֲרֵי אֵין דַּעְתְּכֶם לְהַקְרִיב מִמֶּנּוּ, עַל זֶה אָמַר "גַּם

מִקְּנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ" וְגוֹ', כִּי לֹא קָנִינוּ כְּדֵי לְהַשְׁאִיר לָנוּ, אֶלָּא לְפִי שֶׁ"אֲנַחְנוּ לֹא נֵדַע מַה נַּעֲבֹד אֶת ה'", כְּפֵרוּשׁ רַשׁ"י שָׁמָּא יִשְׁאַל יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁבְּיָדֵינוּ, וּבָזֶה הוּתְּרוּ כָּל הַסְּפֵקוֹת. **גַּם טַפְּכֶם יֵלֵךְ עִמָּכֶם**. עָשָׂה אֶת הַטַּף טְפֵלָה לָהֶם, וּמֹשֶׁה אָמַר בְּהֵפֶךְ זֶה "בְּבָנֵינוּ וּבְבִנוֹתֵינוּ נֵלֵךְ" (שמות י:ט), הֲרֵי שֶׁעָשׂוּ אֶת עַצְמָם טְפֵלָה אֲפִלּוּ לַטַּף. לְפִי שֶׁמֹּשֶׁה מֵרֹב עֲנָוָה שֶׁבּוֹ עָשָׂה אֶת עַצְמוֹ טָפֵל לְכֻלָּם, לִנְעָרִים וּזְקֵנִים וּבָנִים וּבָנוֹת, כֻּלָּם עִקַּר בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וַאֲנַחְנוּ נֵלֵךְ עִמָּהֶם אַגַּב כִּי אֲנַחְנוּ טְפֵלִים לָהֶם. וּמַה שֶּׁאָמַר "בְּצֹאנֵנוּ וּבִבְקָרֵנוּ נֵלֵךְ" (שמות י:ט), לְפִי שֶׁהַמָּה הוֹלְכִים לְהִשְׁחֵט לַעֲבוֹדַת ה', פִּשִׁיטָא שֶׁאֲנַחְנוּ טְפֵלִים לָהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לג:א) "אָדָם וּבְהֵמָה תּוֹשִׁיעַ ה'" (תהלים לו:ז) – אָדָם בִּזְכוּת בְּהֵמָה. אֲבָל פַּרְעֹה מִפְּנֵי הַכָּבוֹד לֹא יִתְּכֵן שֶׁיַּעֲשֶׂה אוֹתָם טָפֵל אֶל הַטַּף, עַל כֵּן אָמַר "גַּם טַפְּכֶם יֵלֵךְ עִמָּכֶם", לַעֲשׂוֹתָם עִקָּר וְהַטַּף טָפֵל לָהֶם. וּמַה שֶּׁאָמַר מֹשֶׁה "וְגַם מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ" (שמות י:כו), הֲרֵי שֶׁעָשָׂה הַמִּקְנֶה טָפֵל, לְפִי שֶׁכָּאן מְדַבֵּר בְּמִקְנֶה קִנְיָן, וּמִדֶּרֶךְ הַשְׁלֵמִים שֶׁמְּמוֹנָם טָפֵל לָהֶם וְהֵם מוֹשְׁלִים עַל קִנְיָנָם, לֹא כְּדֶרֶךְ הַפְּחוּתִים שֶׁקִּנְיָן מָמוֹנָם מוֹשֵׁל עֲלֵיהֶם אֶל כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַטֵּנּוּ, כַּאֲשֶׁר הֶאֱרַכְנוּ לְדַבֵּר בָּזֶה פָּרָשַׁת וַיִּשְׁלַח בְּפָסוּק "יֶשׁ לִי רָב" (בראשית לג:ט), עַיֵּן שָׁם. הֵן לְפֵרוּשׁ רִאשׁוֹן שֶׁהִזְכַּרְנוּ לְמַעְלָה שֶׁ"גַּם מִקְנֵנוּ" קָאֵי עַל גְּמַלִּים וַחֲמוֹרִים, הֵן לְפֵרוּשׁ שֵׁנִי שֶׁמְּדַבֵּר בְּמַה שֶּׁקָּנוּ בְּהֵמוֹת לְצָרְכָּם, סוֹף סוֹף הַכֹּל קִנְיַן מָמוֹן, וְאֵין מִדֶּרֶךְ הַשְׁלֵמִים לַעֲשׂוֹת עַצְמָם טָפֵל וּמָמוֹנָם עִקָּר. אֲבָל לְמַעְלָה נֶאֱמַר "בְּצֹאנֵנוּ וּבִבְקָרֵנוּ נֵלֵךְ", לְהוֹלְכִים לַעֲבוֹדַת ה' לְהִשָּׁחֵט, עָשׂוּ עַצְמָם טְפֵלָה כָּאמוּר.

פרק יא

פסוק א

כִּשַׁלְּחוֹ כֻּלָּה גָּרֵשׁ יְגָרֵשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה. פֵּרֵשׁ רַשׁ"י כֻּלְּכֶם יְשַׁלַּחַ, וְנִרְאֶה שֶׁמִּלַּת כְּשַׁלְּחוֹ מְיֻתֶּרֶת, וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁכָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: לְפִי שֶׁהָיָה רַע בְּעֵינֵי מֹשֶׁה עַל שֶׁנִּתְבַּיֵּשׁ כִּי גֵּרְשׁוֹ פַּרְעֹה שְׁתֵּי פְּעָמִים, בְּמַכַּת הָאַרְבֶּה כְּתִיב "וַיְגָרֶשׁ אוֹתָם מֵאֵת פְּנֵי פַּרְעֹה" (שמות י:יא), וּבְמַכַּת הַחֹשֶׁךְ "וַיֹּאמֶר לוֹ פַּרְעֹה לֵךְ מֵעָלָי" (שמות י:כח), וְהֵשִׁיב לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "אַל יֵרַע בְּעֵינֶיךָ, כִּי זֶה סִימָן רַע אֶל פַּרְעֹה, כִּי הִתְחִיל בְּגֵרוּשׁ מְעַט מְעַט עַד לְסוֹף שֶׁאַף אֶת כֻּלְּכֶם יְגָרֵשׁ, כִּי מִתְּחִלָּה נֶאֱמַר יְגָרֵשׁ אוֹתָם מֵאֵת פְּנֵי פַּרְעֹה', אֲבָל לֹא אָמַר שֶׁלֹּא יוֹסִיפוּ עוֹד רְאוֹת פָּנָיו, וְאַחַר כָּךְ הוֹסִיף בַּגֵּרוּשׁ לוֹמַר 'אַל תֹּסֶף עוֹד רְאוֹת פָּנָי' (שמות י:כח), אֲבָל לְסוֹף כְּשֶׁיְּבוֹא הָעֵת שֶׁיְּשַׁלַּח אֶתְכֶם, אָז כֻּלְּכֶם יְגָרֵשׁ, לֹא כָּעֵת הָרִאשׁוֹן הַקַּל בְּגֵרוּשׁ, כִּי לֹא גֵּרֵשׁ כִּי אִם אֶת מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, אֲבָל כְּשַׁלְּחוֹ אָז כֻּלָּה גָּרֵשׁ יְגָרֵשׁ," וְזֶה מְדֻיָּק מִן מִלַּת כְּשַׁלְּחוֹ.

פסוק ב

דַּבֶּר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וְיִשְׁאֲלוּ גוֹ'. אָמְרוּ רז"ל (ברכות ט:) אֵין נָא אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה, שֶׁלֹּא יֹאמַר אוֹתוֹ צַדִּיק "וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אוֹתָם" קְיֵם בָּהֶם, "וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכוּשׁ גָּדוֹל" לֹא קְיֵם בָּהֶם. וְקָשֶׁה, לְמָה תְּלָה קִיּוּם הַבְטָחָתוֹ בַּאֲמִירַת אוֹתוֹ צַדִּיק, וּבְלֹא אֲמִירָתוֹ וְכִי לֹא יְקַיֵּם ה' אֶת דְּבָרוֹ חָלִילָה? וְנִרְאֶה לְיַשֵּׁב זֶה עַל דֶּרֶךְ שֶׁמַּסִּיק בְּמַסֶּכֶת בְּרָכוֹת (שם) "וַיַּשְׁאִלוּם" בְּעַל כָּרְחָם דְּיִשְׂרָאֵל, מִשּׁוּם מַשּׂוֹי הַדֶּרֶךְ. וּלְפִי זֶה יָצָא ה' יְדֵי הַבְטָחָתוֹ כְּשֶׁהָיָה מַרְאֶה לָהֶם מָקוֹם אֲשֶׁר בּוֹ תִּתְקַיֵּם הַהַבְטָחָה, וּמָה יֵּשׁ לוֹ עוֹד לַעֲשׂוֹת אִם הַמָּה מֵעַצְמָם אֵינָן רוֹצִים לְקַבֵּל? וּמִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁלֹּא יֹאמַר אוֹתוֹ צַדִּיק כוּ', כִּי לֹא יָדַע שֶׁהַמָּה לֹא בִּקְשׁוּ לְקַבֵּל, וּבַעֲבוּר הֱיוֹת אַבְרָהָם צַדִּיק וְיָשָׁר יִהְיֶה עָמָל בְּעֵינָיו עַל שֶׁנִּשְׁתַּעְבְּדוּ בָהֶם בְּחִנָּם. וְעַל כֵּן נֶאֱמַר לוֹ "וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכוּשׁ גָּדוֹל". בְּמִלַּת "וְאַחֲרֵי כֵן" הוֹרָה שֶׁיִּקְחוּ לָהֶם שָׂכָר עֲבוֹדָתָם מִן הַמִּצְרִיִּים, וְעַל כֵּן נָקַט "וְאַחֲרֵי כֵן", כִּי אֵין שְׂכִירוּת מִשְׁתַּלֶּמֶת כִּי אִם לְבַסּוֹף. וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין מַעֲצוֹר לַה' לִתֵּן לְיִשְׂרָאֵל רְכוּשׁ גָּדוֹל מִבְּלִי שֶׁיִּצְטָרְכוּ לִקַּח מִן הַמִּצְרִיִּים דֶּרֶךְ שְׁאֵלָה וְרַמָּאוּת, מִכָּל מָקוֹם עָשָׂה כֵן אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּט לְהַצִּיל מִיָּדָם שְׂכַר עֲבוֹדָתָם, כִּדְאִיתָא בְּפֶרֶק חֵלֶק (סנהדרין צא.) בְּגִבְיהָא בֶּן פְּסִיסָא כוּ'. וּלְפִיכָךְ לֹא הָיְתָה נָחָה דַּעְתּוֹ שֶׁל אוֹתוֹ צַדִּיק בְּשׁוּם רְכוּשׁ כִּי אִם בִּרְכוּשׁ מִצְרַיִם חֵלֶף עֲבוֹדָתָם, כִּי בָּזֶה יְקַבֵּל תַּנְחוּמִין עַל הָעֲבוֹדָה הַקָּשָׁה אֲשֶׁר עָבַד בְּזַרְעוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכוּשׁ גָּדוֹל" לֹא קְיֵם בָּהֶם. הֵבִיא רַשִׁ"י לְשׁוֹן "וְאַחֲרֵי כֵן" מִן הַטַּעַם שֶׁהִזְכַּרְנוּ.

פסוק ד

כַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם. רַשִׁ"י פֵּרֵשׁ בְּפָרָשַׁת שְׁמוֹת (ב יא) עַל פָּסוּק "וַיַּרְא אִישׁ מִצְרִי מַכֶּה" וְגוֹ', שֶׁהַנּוֹגְשִׂים הֵקִימוּ אֶת יִשְׂרָאֵל לְמְלַאכְתָּם בְּקִרוֹת הַגָּבֶר. וּמֵהֵיכָן לָמַד רַשִׁ"י לוֹמַר כֵּן שֶׁהֶקִימוּם דַּוְקָא בְּקִרוֹת הַגָּבֶר? וְאוּלַי לָמַד רַשִׁ"י זֶה מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר "כַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה" וְגוֹ', לְפִי שֶׁמָּצִינוּ עֲנָשִׁים לְמִצְרִים מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה בְּכָל עֶשֶׂר מַכּוֹת. אֲבָל עֲדַיִן לֹא מָצִינוּ עֹנֶשׁ מִצַּד הַזְּמַן, עַל כֵּן נֶאֱמַר "כַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה" בְּכָ"ף, כְּמוֹ אוֹתוֹ חֲצוֹת הַלַּיְלָה שֶׁעָשׂוּ לָהֶם עָוֶל וְחָמָס לַהֶקִימָם לִמְלַאכְתָּם כִּקְרוֹת הַגֶּבֶר רִאשׁוֹן שֶׁהוּא בַּחֲצִי הַלַּיְלָה, וְהָיוּ הַנּוֹגְשִׂים שָׂרִים גְּדוֹלִים, כָּךְ הֵכִּו בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם גַּם כֵּן בַּחֲצִי הַלַּיְלָה. אוֹ קָאֵי עַל אוֹתוֹ חֲצוֹת דְּאַבְרָהָם, כְּמוֹ שֶׁהִכָּה אַבְרָהָם אֶת הַמְּלָכִים בַּחֲצִי הַלַּיְלָה, כָּךְ הֵכִּו בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם בַּחֲצִי הַלַּיְלָה.

וּמַה שֶּׁכָּתַב "אֲנִי יוֹצֵא", הַיְינוּ לוֹמַר לְךָ שֶׁמִּתְחִלָּה יָצָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעַצְמוֹ כְּדֵי לְהַפִּיל שַׂר שֶׁל מִצְרַיִם, כִּי דָּבָר זֶה אֵין כֹּחַ בְּיַד שׁוּם שָׂלִיחַ אוֹ מַלְאָךְ לַעֲשׂוֹתוֹ, וְאַחַר זֶה שָׁלַח ה' מַשְׁחִיתִים בִּבְכוֹרֵי מִצְרַיִם. לְכָךְ נֶאֱמַר "אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם" וְלֹא אָמַר "בְּתוֹךְ

אֶרֶץ מִצְרַיִם", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וּמֵת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם". אֶלָּא וַדַּאי שֶׁיְּצִיאָה רִאשׁוֹנָה לֹא הָיְתָה בָּאָרֶץ כִּי אִם בַּשָּׁמַיִם, וּבָזֶה מְתוֹרָץ כָּל קֻשְׁיַת הַמְפָרְשִׁים, כִּי אֵיךְ אָמְרוּ עַל מַכַּת בְּכוֹרוֹת "אֲנִי וְלֹא מַלְאָךְ" כוּ', וַהֲרֵי הַכָּתוּב אוֹמֵר "וְלֹא יִתֵּן הַמַּשְׁחִית לָבֹא אֶל בָּתֵּיכֶם" (שמות יב:כג)? אֶלָּא מְחֻוַּרְתָּא כִּדְשַׁנְיִנַן. וְנָקֵט לְשׁוֹן "יוֹצֵא" עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כו:כא) "כִּי הִנֵּה ה' יֹצֵא מִמְּקוֹמוֹ", וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי תענית פ"ב ה"א): יוֹצֵא מִכִּסֵּא רַחֲמִים וְיוֹשֵׁב לוֹ עַל כִּסֵּא דִּין. כָּךְ יְצִיאָה דְּהָכָא הִיא לַעֲשׂוֹת שְׁפָטִים בֵּאלֹהֵיהֶם תְּחִלָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב (ישעיה לד:ה) "כִּי רְוְתָה בַשָּׁמַיִם חַרְבִּי", וְאַחַר כָּךְ "עַל אֱדוֹם תֵּרֵד". כָּךְ הוּא הָעִנְיָן כָּאן, וְזֶה תֵּרוּץ יָקָר.

פסוק ה

עַד בְּכוֹר הַשִּׁפְחָה. מַקְשִׁים כָּאן, לָמָּה נֶאֱמַר בְּשִׁמּוּשׁ הַמַּכָּה (שמות יב:כט) עַד בְּכוֹר הַשְּׁבִי שֶׁהוּא מִסְתָּמָא פָּחוּת מִבְּכוֹר הַשִּׁפְחָה. וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁלֹּא קָשֶׁה מִידֵּי, כִּי יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁנֶּאֱמְרָה נְבוּאָה זוֹ עֲדַיִן לֹא הָיוּ שְׁבוּיִים בְּמִצְרַיִם, שֶׁהֲרֵי נְבוּאָה זוֹ נֶאֱמְרָה קֹדֶם רֹאשׁ חֹדֶשׁ נִיסָן, וּבְתוֹךְ זְמַן זֶה נַעֲשׂוּ קְצָתָם שְׁבוּיִים, וְאָז לָקוּ גַּם הֵמָּה בְּהֶכְרֵחַ, הֵן כִּדֵּי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יִרְאָתָם תְּבַע עֶלְבּוֹנָם, הֵן שֶׁהָיוּ שְׂמֵחִים לְאֵידָם קֹדֶם שֶׁנִּשְׁבּוּ.

דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ לֹא הִזְכִּיר מֹשֶׁה לִפְנֵי פַּרְעֹה בְּכוֹר הַשְּׁבִי, שֶׁלֹּא יַקְשֶׁה פַּרְעֹה: בְּכוֹר הַשְּׁבִי מַה פָּשְׁעוּ? כִּי תֵּרוּץ "שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יִרְאָתָם תְּבַע עֶלְבּוֹנָם" אֵינוֹ מַסְפִּיק לְפַרְעֹה, וְכָל שֶׁכֵּן תֵּרוּץ שֶׁל "שְׂמֵחִים לְאֵידָם". וְיִטְעֶה פַּרְעֹה לוֹמַר: לֹא ה' פָּעַל כָּל זֹאת מִצַּד הָעֹנֶשׁ, אֶלָּא מֹשֶׁה רוֹאֶה בְּאִצְטַגְנִינוּת מַכָּה כְּלָלִית עַל כָּל בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהַכֹּל אֶחָד הוּא, כִּי בַּיּוֹם הָיוּ נוֹתְנִים הַשְּׁבוּיִים לִטְחוֹן בָּרֵחַיִם וּבַלַּיְלָה נָתְנוּם בַּבּוֹר, וּנְבוּאַת מֹשֶׁה הָיְתָה בַּיּוֹם, עַל כֵּן קָרָאָם "בְּכוֹר הַשִּׁפְחָה אֲשֶׁר אַחַר הָרֵחָיִם" (שמות יא, ה), אֲבָל הַמַּכָּה הָיְתָה בַּלַּיְלָה כַּאֲשֶׁר הָיוּ בַּבּוֹר, עַל כֵּן קָרָאָם "בְּכוֹר הַשְּׁבִי" (שמות יב, כט).

פרק יב

פסוק ב

הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה. לְפִי שֶׁהֶרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה בְּאֶצְבַּע הַלְּבָנָה בְּחִדּוּשָׁהּ לוֹמַר "כָּזֶה רְאֵה וְקַדֵּשׁ", עַל כֵּן אָמַר תְּחִלָּה "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה", רוֹצֶה לוֹמַר הַחִדּוּשׁ הַזֶּה יִהְיֶה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים, שֶׁבְּכָל פַּעַם שֶׁתִּרְאֶה חִדּוּשׁ הַלְּבָנָה בִּתְמוּנָה זוֹ, אָז יִהְיֶה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים בְּכָל חָדְשֵׁי הַשָּׁנָה. וְאַחַר שֶׁנָּתַן סִימָן יָדוּעַ אֶל הַיָּמִים שֶׁל כָּל חָדְשֵׁי הַשָּׁנָה לַעֲשׂוֹתָם רָאשִׁים לְכָל יְמֵי הַחֹדֶשׁ שֶׁאַחֲרֵיהֶם, אָמַר

בְּכָלָל עַל כָּל הַחוֹדֶשׁ "רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה", לַעֲשׂוֹת כָּל הַחוֹדֶשׁ שֶׁל נִיסָן רִאשׁוֹן לְכָל שְׁאָר חָדְשֵׁי הַשָּׁנָה. וְנָקַט "לָכֶם לָכֶם" בְּפַעֲמַיִם, לְפִי שֶׁ"לָכֶם" רִאשׁוֹן מְדַבֵּר בְּקִדּוּשׁ הַחוֹדֶשׁ שֶׁאֵינוֹ נִמְסָר כִּי אִם לְבֵית דִּין, וְקָאֵי עַל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן שֶׁהִזְכִּיר לְפָנִים. וְ"לָכֶם" שֵׁנִי לְהוֹרוֹת שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא בְּתִשְׁרֵי כְּדַעַת רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (ראש השנה י:), עַל כֵּן אָמַר "לָכֶם" לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל הָאוּמּוֹת רָאוּי שֶׁיִּמְנוּ מִן תִּשְׁרֵי רֹאשׁית הַשָּׁנָה, אֲבָל לָכֶם לְבַד רָאוּי שֶׁתִּמְנוּ מִן נִיסָן כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה זִכְרוֹן יְצִיאַת מִצְרַיִם תָּמִיד בֵּין עֵינֵיכֶם, כְּמוֹ הַרְבֵּה מִצְוֹות שֶׁבַּתּוֹרָה שֶׁבָּאוּ לְזֵכֶר יְצִיאַת מִצְרַיִם. וְעַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כ:ח) "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ", שֶׁרָאוּי לָנוּ לִמְנוֹת כָּל הַיָּמִים "אֶחָד בְּשַׁבָּת, שֵׁנִי בְּשַׁבָּת", כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה יוֹם הַשַּׁבָּת תָּמִיד לְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֵינוּ הַמּוֹרֶה עַל חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, כִּי הַחִדּוּשׁ מוֹפֵת עַל מְחַדְּשׁוֹ, כָּךְ בֶּחָדָשִׁים צִוָּה לָנוּ לִמְנוֹת כָּל הֶחָדָשִׁים מִנִּיסָן כָּאָמוּר. לְכָךְ נֶאֱמַר "רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם", אֲבָל לֹא לְשְׁאָר אוּמּוֹת, כִּי אֵין לָהֶם בְּזִכָּרוֹן יְצִיאַת מִצְרַיִם. וְזֶה מַסְכִּים לְדִבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר.

וּצְרִיכִין אָנוּ לִתֵּן טַעַם עוֹד, לָמָּה הִתְחִיל כָּל הַמִּצְוֹת בְּקִדּוּשׁ הַחֹדֶשׁ, וְלָמָּה נִסְמְכָה מִצְוָה זוֹ לְמִצְוַת קָרְבַּן פֶּסַח. וְהַבֵּאוּר עַל זֶה הוּא לְפִי שֶׁאֻמּוּנַת הַמִּצְרִים הָיְתָה שֶׁמַּזַּל טָלֶה רוֹעֶה לְכָל הַמְּצִיאוּת, כִּי "מַזָּל מַחְכִּים, מַזָּל מַעֲשִׁיר" (שבת קנו.). לְפִיכָךְ "תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל רֹעֵי צֹאן" (בראשית מו:לד), כִּי אֵין נָכוֹן לוֹמַר שֶׁהַמַּנְהִיג יִהְיֶה מוּנָהָג מִזּוּלָתוֹ כִּי רוֹעֶה הוּא. וְעַל כֵּן צִוָּה ה' לִשְׁחוֹט הַפֶּסַח, לְפִי שֶׁמַּזַּל טָלֶה הוּא רִאשׁוֹן וּבְכוֹר לְכָל הַמַּזָּלוֹת, וְעַל יְדֵי שְׁחִיטַת הַטָּלֶה "יִפְקוֹד ה' עַל צְבָא מָרוֹם בַּמָּרוֹם" (ישעיהו כד:כא), וְאַחַר כָּךְ עַל אֲדָמָה תֵּרֵד עַל כָּל בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם. וְהִנֵּה חֹדֶשׁ נִיסָן הוּא זְמַן כְּנִיסַת הַשֶּׁמֶשׁ בְּמַזַּל טָלֶה, וְנַעֲשָׂה חֹדֶשׁ זֶה רֹאשׁ לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה זִכְרוֹן יְצִיאַת מִצְרַיִם נֶגֶד עֵינֵינוּ תָּמִיד. וְיֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁמָּא מִתּוֹךְ מִצְוָה זוֹ יִתֵּן מָקוֹם לַטּוֹעִים לַחֲלוֹק וְלוֹמַר שֶׁמִּפְּנֵי חֲשִׁיבוּת מַזַּל טָלֶה הַמְשַׁמֵּשׁ בְּחֹדֶשׁ זֶה, נַעֲשָׂה חֹדֶשׁ זֶה רֹאשׁ לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה. עַל כֵּן צִוָּה אֵל חַי מִיָּד לִשְׁחוֹט הַטָּלֶה לְעֵין כָּל רוֹאִים, וּלְקִיחָתוֹ בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בַּשְּׁלִישׁ הָרִאשׁוֹן שֶׁל הַחֹדֶשׁ, כִּי אָז הַמַּזָּל יוֹתֵר בְּתָקְפּוֹ וְאֵין לְאֵל יָדוֹ לְהַצִּיל אֶת הַצֹּאן אֲשֶׁר תַּחַת מֶמְשַׁלְתּוֹ, וְעַל יְדֵי זֶה יַכִּירוּ וְיֵדְעוּ כִּי יֵשׁ אֱלוֹהַּ גְּבוֹהַּ מֵעַל כָּל גְּבוֹהַּ. וְעַל כֵּן הִקְדִּים מִצְוַת קִדּוּשׁ הַחֹדֶשׁ, לְפִי שֶׁצִּוָּה לְקַח הַשֶּׂה בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ, עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהוֹדִיעוֹ מֵאֵיזוֹ יוֹם יַתְחִיל לִמְנוֹת עֲשָׂרָה יָמִים אֵלּוּ. וְאָמַר לוֹ "כָּזֶה רְאֵה וְקַדֵּשׁ" (מכילתא), וּמִן אוֹתוֹ יוֹם וָהָלְאָה יִמְנֶה עֲשָׂרָה יָמִים אֵלּוּ לְהוֹדִיעַ חֻלְשַׁת בְּכוֹר הַמַּזָּלוֹת, וּבִלְקוּחוֹ יִלְקוּ כָּל בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם אֲשֶׁר שָׁמוּ כִּסְלָם בִּבְכוֹר הַמַּזָּלוֹת. וְזֶה טַעַם לְמָה שֶׁמָּסַר לָהֶם מִצְוֹת לְהִתְעַסֵּק בָּהֶם דַּם פֶּסַח וְדַם מִילָה, כִּי דַּם פֶּסַח הַיְינוּ לְבַטֵּל דַּעַת הַמַּאֲמִינִים בְּמַזַּל טָלֶה, וְדַם מִילָה לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בַּפֶּסַח "כָּל עָרֵל לֹא יֹאכַל בּוֹ" (שמות יב:מח).

וְר' מַתְיָא בֶּן חָרָשׁ הָיָה דּוֹרֵשׁ, (מכילתא ה כח) לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה בְּיָדָם מִצְוֹת לְהִתְעַסֵּק בָּהֶם כוּ', וְקָשֶׁה עַל דְּבָרָיו הֲלֹא אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ויקרא רבה לב ה) בִּזְכוּת אַרְבָּעָה דְּבָרִים נִגְאֲלוּ אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, בִּזְכוּת שֶׁלֹּא שִׁנּוּ שְׁמָם וּלְשׁוֹנָם וְהָיוּ גְּדוּרִין מֵעֲרָיוֹת וְלֹא הָיוּ בָּהֶם דַּלְטוּרִין. וְעוֹד קָשֶׁה, לְשׁוֹן "לְהִתְעַסֵּק בָּהֶם" הָיָה לוֹ לוֹמַר "וְלֹא הָיוּ בְּיָדָם מִצְוֹת שֶׁיִּגָּאֲלוּ בִּזְכוּתָם". אֶלָּא וַדַּאי שֶׁגַּם ר' מַתְיָא סוֹבֵר שֶׁהָיוּ בְּיָדָם אַרְבַּע מִצְוֹת אֵלּוּ, אֲמָנָם אוֹתָן הַמִּצְוֹת הֵם בְּשֵׁב וְעַל תַּעֲשֶׂה, וְהָיוּ צְרִיכִין לְמִצְוֹת לְהִתְעַסֵּק בָּהֶם בְּקוּם וַעֲשֵׂה, כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה כא.) "מִצְוָה בְּעִידָנָא דְּעָסִיק בַּהּ מַגְּנָא וּמַצְּלָא". וְכָאן הָיוּ צְרִיכִין גַּם כֵּן הַצָּלָה שֶׁלֹּא לִתֵּן הַמַּשְׁחִית לָבוֹא אֶל בָּתֵּיהֶם, עַל כֵּן הָיוּ צְרִיכִין לְדַם פֶּסַח וּמִילָה לְהִתְעַסֵּק בָּהֶם לְבַטֵּל אֱמוּנַת מַזַּל טָלֶה. וְזֶהוּ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "מִשְׁכוּ יְדֵיכֶם מֵעֲבוֹדָה זָרָה וּקְחוּ לָכֶם צֹאן שֶׁל מִצְוָה".

פסוק ז

וְנָתְנוּ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְעַל הַמַּשְׁקוֹף. וּמֹשֶׁה הָפַךְ הַסֵּדֶר וְאָמַר "וְהִגַּעְתֶּם אֶל הַמַּשְׁקוֹף וְאֶל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת". וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ (איכה רבה ה כא) נוֹכַל לוֹמַר, כִּי אָמְרוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לְיִשְׂרָאֵל (מלאכי ג ז) "שׁוּבוּ אֵלַי וְאָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם". וּכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל מְשִׁיבָה: "אֵין בִּי כֹּחַ לָשׁוּב תְּחִלָּה, אֶלָּא אַתָּה תִּהְיֶה הַמַּתְחִיל", שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ה כא) "הֲשִׁיבֵנוּ ה' אֵלֶיךָ", וְאַחַר כָּךְ "וְנָשׁוּבָה". וְעַל דֶּרֶךְ זֶה יְפָרֵשׁ הַמַּשְׁקוֹף כְּלַפֵּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עֶלְיוֹן עַל כֹּל, כִּדְאִיתָא (תהלים קב כ) "כִּי הִשְׁקִיף מִמְּרוֹם קָדְשׁוֹ". וּשְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת הַמַּחֲזִיקִים הַמַּשְׁקוֹף, הַיְינוּ זְכוּת אָבוֹת וְאִמָּהוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לג כז) "מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתַּחַת זְרֹעֹת עוֹלָם", כִּי הָאָבוֹת מִתַּחַת לַמֶּרְכָּבָה וְהֵם זְרוֹעוֹת עוֹלָם. לְכָךְ אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּחוֹלֵק כָּבוֹד לִירֵאָיו, "וְנָתְנוּ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת" תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ "וְעַל הַמַּשְׁקוֹף", לוֹמַר שֶׁהַצַּדִּיקִים בְּנֵי אָבוֹת וְאִמָּהוֹת יִהְיוּ הַמַּתְחִילִים. וּמֹשֶׁה אָמַר "וְהִגַּעְתֶּם אֶל הַמַּשְׁקוֹף" תְּחִלָּה, כִּי אֵין בָּנוּ כֹּחַ לְהַתְחִיל.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁהוּא עַל דֶּרֶךְ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בְּשִׁיר הַשִּׁירִים (ז ב) שֶׁיִּשְׂרָאֵל מְקַלְּסִים לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִלְּמַעְלָה לְמַטָּה, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹנֶה קִלּוּסָם מִלְּמַטָּה לְמַעְלָה. עַל כֵּן הַקְּדִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַמְּזוּזוֹת לַמַּשְׁקוֹף, לוֹמַר שֶׁהַשֶּׁפַע עוֹלֶה מִלְּמַטָּה, כִּי הַצַּדִּיקִים מוֹסִיפִין כֹּחַ בִּגְבוּרָה שֶׁל מַעְלָה. אֲמָנָם מִפְּנֵי הַכָּבוֹד הִקְדִּים מֹשֶׁה הַמַּשְׁקוֹף לַמְּזוּזוֹת, לוֹמַר שֶׁהַשֶּׁפַע יוֹרֵד מִלְּמַעְלָה לְמַטָּה, כִּי זֶה דֶּרֶךְ כָּבוֹד אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְאִם נַפְשְׁךָ לוֹמַר שֶׁשְּׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת כְּנֶגֶד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, יָבֹא גַּם כֵּן אֶל נָכוֹן, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָלַק לָהֶם כָּבוֹד, וְהֵם חָלְקוּ כָּבוֹד אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

פסוק יא

וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחִפָּזוֹן. בַּמְכִילְתָּא מַסִּיק זֶה חִפָּזוֹן שְׁכִינָה, אֲבָל לֶעָתִיד כְּתִיב (ישעיה נב יב) "כִּי לֹא בְחִפָּזוֹן תֵּצֵאוּ" וְגוֹ'. בֵּאוּר הַדָּבָר הוּא לְפִי שֶׁבְּגָאלָה זוֹ כְּתִיב "וַיהוה הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם" (שמות יג כא), מַשְׁמָע אֲבָל לֹא מֵאַחֲרֵיהֶם, לְפִי שֶׁמִּצְרַיִם הָיְתָה מְלֵאָה גִּלּוּלִים, עַל כֵּן אֵין מָקוֹם לַשְׁכִינָה שָׁם. עַל כֵּן תֵּלְכוּ בְּחִפָּזוֹן כְּדֵי לְמַהֵר לְהַקְבִּיל פְּנֵי הַשְׁכִינָה. אֲבָל לֶעָתִיד תִּהְיֶה הַשְׁכִינָה מִלִּפְנֵיהֶם וּמֵאַחֲרֵיהֶם, עַל כֵּן לֹא יִצְטָרְכוּ לֵילֵךְ בְּחִפָּזוֹן אַחַר הַשְׁכִינָה, כִּי הָיָה נִרְאֶה כְּאִלּוּ בָּרְחוּ מִן הַשְׁכִינָה שֶׁמֵּאַחֲרֵיהֶם. זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי לֹא בְחִפָּזוֹן תֵּצֵאוּ וּבְמָנוֹסָה לֹא תֵלֵכוּן, כִּי הֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם ה' וּמְאַסִּפְכֶם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (ישעיה נב יב).
דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁמִּפְּנֵי הַצָּלַת יִשְׂרָאֵל יָצָא ה' מִמְּקוֹמוֹ אֶל אֶרֶץ טְמֵאָה וְהָיְתָה הַשְׁכִינָה מְמַהֶרֶת לָצֵאת, עַל כֵּן הֻצְרְכוּ גַּם יִשְׂרָאֵל לֵילֵךְ בְּחִפָּזוֹן אַחֲרֵי ה'.

פסוק כו

וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם. בַּהַגָּדָה שֶׁל פֶּסַח מַסִּיק שֶׁבְּפָסוּק זֶה מְדַבֵּר בַּבֵּן הָרָשָׁע הָאוֹמֵר דֶּרֶךְ לַעַג "מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת", מִלְּשׁוֹן "מָה אֱנוֹשׁ" (תהלים ח:ה), וּמַסִּיק שָׁם "אַף אַתָּה הַקְהֵה אֶת שִׁנָּיו וֶאֱמוֹר לוֹ 'בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם' (שמות יג ח) – לִי וְלֹא לוֹ, אִלּוּ הָיָה שָׁם לֹא הָיָה נִגְאָל". וּמַקְשִׁים עַל זֶה לָמָּה לֹא זָכַר תְּשׁוּבָתוֹ בְּצִדּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בַּתּוֹרָה (שמות יב כז) "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה'" וְגוֹ'? וְלָקַח לוֹ תְּשׁוּבָה מִן פָּסוּק שֶׁאֵינוֹ סָמוּךְ לוֹ בַּתּוֹרָה. וְעוֹד, שֶׁכְּבָר נִדְרַשׁ פָּסוּק זֶה עַל מִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל, וְאֶצְלוֹ לֹא דִּיֵּק "לִי וְלֹא לוֹ", וְאֵיךְ יִדְרוֹשׁ מִן פָּסוּק אֶחָד שְׁתֵּי תְּשׁוּבוֹת הַפְכִּיּוֹת? וּמַהֲרִי"א נִתְעוֹרֵר עַל קֻשְׁיוֹת אֵלּוּ בְּסֵפֶר "זֶבַח פֶּסַח" שֶׁלּוֹ וְנִכְנַס בְּדוֹחֲקִים גְּדוֹלִים וְתֵרוּצִים שֶׁאֵינָן מִתְיַשְּׁבִים עַל הַלֵּב. וְעַתָּה פְּקַח עֵינֶיךָ וּרְאֵה, כִּי הִנְנִי מְפָרֵשׁ כָּל סִפּוּר שֶׁל הָאַרְבָּעָה בָּנִים אֲשֶׁר בָּהֶם דִּבְּרָה הַתּוֹרָה בְּאֹפֶן שֶׁיּוּתְרוּ כָּל הַסְּפֵקוֹת וְהַשְּׁאֵלוֹת אֲשֶׁר הִקְשָׁה מַהֲרִי"א, וְרָאִיתִי לְהַתִּיר סְפֵקוֹת הַנִּזְכָּרִים בְּתְשׁוּבַת בֶּן הָרָשָׁע בְּשֶׁלֹּשׁ דְּרָכִים שׁוֹנוֹת.
דֶּרֶךְ רִאשׁוֹן הוּא, שֶׁפָּסוּק "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח" וְגוֹ' אֵינוֹ נִקְשָׁר עִם פָּסוּק שֶׁלְּמַעְלָה כְּלָל, וְהוּא מִלְּתָא בְּאַפֵּי נַפְשֵׁיהּ. וְהָרְאָיָה עַל זֶה, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "וַאֲמַרְתֶּם אֲלֵיהֶם זֶבַח פֶּסַח הוּא", כְּדֶרֶךְ שֶׁהִזְכִּיר בְּתְשׁוּבַת כָּל הַבָּנִים "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ", "וְאָמַרְתָּ אֵלָיו". וְלָמָּה שִׁנָּה כָּאן וְכָתַב "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח" וְלֹא פֵּרֵשׁ לְמִי יֹאמַר? וְעוֹד קָשֶׁה, לָמָּה אָמַר בְּכָל מָקוֹם עַל הַפֶּסַח "וְעָבַדְתָּ אֶת הָעֲבֹדָה" (שמות יג, ה), וְכָאן אָמַר "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הָעֲבֹדָה"? וְעוֹד קָשֶׁה, שֶׁבְּכָל מָקוֹם קָרָא הַבָּנִים בִּלְשׁוֹן יָחִיד, כִּי לְהַלָּן נֶאֱמַר (שמות יג, ח) "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ", וּבַבֵּן הַתָּם אָמַר (שמות יג, יד) "וְהָיָה כִּי יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ לֵאמֹר מַה זֹּאת", וּבַבֵּן הֶחָכָם נֶאֱמַר

בְּפָרָשַׁת וָאֶתְחַנַּן (דברים ו, כ) "כִּי יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה". וְכָאן אָמַר "וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם" לְשׁוֹן רַבִּים.

אֲבָל וַדַּאי שֶׁכָּאן מְדַבֵּר בִּזְמַן שֶׁיָּקוּמוּ הַרְבֵּה בָּנִים סוֹרְרִים וְיַחְשְׁבוּ לַהֲרוֹס פִּנַּת עֲבוֹדָה זוֹ וּלְהַשְׁבִּית אֶת הָעָם מִמְּלֶאכֶת עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּבַעֲבוּר אוֹתָם הַמְהָרְסִים צְרִיכָה הָעֲבוֹדָה שְׁמוּר בְּיוֹתֵר, וְעַל אוֹתוֹ דּוֹר סוֹרֵר אָמַר "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת" (שמות יב:יז) – תִּשְׁמְרוּ אוֹתָהּ שֶׁלֹּא תֵּהָרֵס. וְאַחַר כָּךְ בְּבֹאֲךָ לָאָרֶץ וְזָמַן צְרִיכָה הָעֲבוֹדָה שְׁמוּר, עַל זֶה אָמַר "וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם" (שמות יב:כו), רוֹצֶה לוֹמַר וְהָיָה צָרְכְּךָ זֶה הַשְּׁמוּר בְּאוֹתוֹ זְמַן כִּי יָקוּמוּ בְנֵיכֶם בָּנִים מַשְׁחִיתִים וְיֹאמְרוּ דֶּרֶךְ לַעֲג "מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם", כִּי "בְּלַעֲגֵי שָׂפָה יְדַבְּרוּ אֶל הָעָם הַזֶּה" (ישעיהו כח:יא) כְּדֵי לְהַשְׁבִּיתָם מִמְּלֶאכֶת עֲבוֹדַת ה', וְעַל אוֹתוֹ זְמַן אָמַר "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הָעֲבֹדָה", כִּי אָז הִיא צְרִיכָה שְׁמוּר בְּיוֹתֵר לַעֲמֹד כְּנֶגֶד הַמַּלְעִיגִים, וּלְכָךְ נָקַט "בְּנֵיכֶם" לְשׁוֹן רַבִּים, כִּי בַּעֲבוּר אֵיזֶה יָחִיד הַמַּלְעִיג אֵינָהּ צְרִיכָה שְׁמוּר כָּל כָּךְ, כִּי בָּטְלָה דַּעְתּוֹ אֵצֶל כָּל אָדָם. וּלְפִי זֶה פָּסוּק רִאשׁוֹן אֵינוֹ נִקְשָׁר עִם הַפָּסוּק שֶׁאַחֲרָיו.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר אַחַר כָּךְ, "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה'" (שמות יב:כז) מִלְּתָא בְּאַפֵּי נַפְשֵׁיהּ הוּא, לְפִי שֶׁאָמַר רשב"ג: כָּל מִי שֶׁלֹּא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ בַּפֶּסַח לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ, וְאֵלּוּ הֵן: פֶּסַח, מַצָּה וּמָרוֹר. וּמְנָא לֵיהּ לְרשב"ג לוֹמַר כֵּן, שֶׁנּוֹסָף עַל עֲשִׂיַּת הַמִּצְוֹת בְּפוֹעַל חַיָּב הוּא לוֹמַר וּלְסַפֵּר בַּפֶּה מֵעִנְיָנָם? וַדַּאי לְמַד זֶה מִן פָּסוּק "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא" וְגוֹ', שֶׁהוּא צִוּוּי עַל הָאֲמִירָה בַּפֶּה נוֹסָף עַל הָעֲשִׂיָּה. וַעֲדַיִן לֹא הֻזְכַּר שֶׁיִּהְיֶה חוֹב לְסַפֵּר בַּפֶּה עִנְיַן מַצָּה וּמָרוֹר, כִּי בְּפָסוּק זֶה לֹא נִזְכַּר כִּי אִם זֶבַח פֶּסַח. עַל כֵּן נֶאֱמַר אַחַר כָּךְ "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם" (שמות יג:ח), וְדָרַשׁ בַּעַל הַהַגָּדָה "בַּעֲבוּר זֶה" – לֹא אָמַרְתִּי אֶלָּא בְּשָׁעָה שֶׁיֵּשׁ מַצָּה וּמָרוֹר מֻנָּחִים לְפָנֶיךָ. וְקָשֶׁה עַל זֶה, לָמָּה לֹא הִזְכִּיר גַּם הַפֶּסַח וְלוֹמַר "בְּשָׁעָה שֶׁיֵּשׁ פֶּסַח, מַצָּה וּמָרוֹר מֻנָּחִים לְפָנֶיךָ"? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר חוֹב הָאֲמִירָה בַּפֶּה מֵעִנְיַן הַפֶּסַח בְּפָסוּק "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הִיא", אֲבָל מֵעִנְיַן מַצָּה וּמָרוֹר לֹא הִזְכִּיר עֲדַיִן שֶׁחַיָּב לְסַפֵּר בַּפֶּה אַף אִם לֹא יִשְׁאַל שׁוּם אָדָם עֲלֵיהֶם. וְאִם כֵּן, פָּסוּק "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ" מְדַבֵּר בְּמַצָּה וּמָרוֹר לְחוּד, שֶׁחַיָּב לְסַפֵּרָם בַּפֶּה בְּפָנֵי בְּנֵי בֵּיתוֹ אַף אִם לֹא יִשְׁאָלוּהוּ כְּלוּם.

וּלְפִי זֶה, לֹא הוּזְכַּר בַּתּוֹרָה עֲדַיִן שׁוּם תְּשׁוּבָה לְרָשָׁע רָע הָאוֹמֵר בְּלַעֲגֵי שָׂפָה "מָה הָעֲבוֹדָה הַזֹּאת לָכֶם", וְדַעַת בַּעַל הַהַגָּדָה שֶׁפָּסוּק "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ" הוּא תְּשׁוּבָה לַבֵּן הָרָשָׁע וְלַבֵּן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל. כִּי קָשֶׁה עַל דִּבְרֵי בַּעַל הַהַגָּדָה שֶׁדָּרַשׁ פָּסוּק זֶה עַל מִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל, מְנָא לֵיהּ לוֹמַר שֶׁהַבֵּן שׁוֹתֵק מֵחֲמַת שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל? שֶׁמָּא הוּא שׁוֹתֵק מֵחֲמַת שֶׁהוּא

רָשָׁע גָּמוּר וְאֵינוֹ רוֹצֶה אֲפִלּוּ לְדַבֵּר מִמִּצְוָה זוֹ, כִּי כָּל כָּךְ הִיא בְּזוּיָה בְּעֵינָיו. וְכָךְ הִקְשָׁה גַּם מַהֲרִי״א, אֲבָל לֹא תֵּרֵץ כְּלוּם, כִּי הַתְּשׁוּבָה שֶׁנֶּאֱמְרָה בַּתּוֹרָה אֵינָהּ רְאָיָה כְּלָל עַל מַחֲשֶׁבֶת הַבֵּן, כִּי מִי יוֹדֵעַ מַחֲשַׁבְתּוֹ, אִם לַעֲקֹל אִם לַעֲקַלְקַלּוֹת (סנהדרין כו). וְהַתּוֹרָה אֵין בְּיָדָהּ לְהַגִּיד לָנוּ נְבוּאָה כָּזוֹ לוֹמַר לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ גָּלוּי מַחֲשַׁבְתּוֹ, כִּי אַךְ לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ גָּלוּי. מִכָּל מָקוֹם, אֲנַחְנוּ לֹא נֵדַע, וּלְפָנֵינוּ מִי גָּלוּי? וְכִי מִלְּתָא דְּפִסְיקָא הוּא שֶׁכָּל שׁוֹתֵק הַיְינוּ לְפִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל?

עַל כֵּן לִבִּי אוֹמֵר שֶׁלֹּא זוֹ הַדֶּרֶךְ, אֶלָּא כָּךְ בֵּאוּר הָעִנְיָן: לְפִי שֶׁדִּיּוּק זֶה ״לִי וְלֹא לוֹ״ אֵינוֹ מוּבָן מִלְּשׁוֹן ״לִי״, וְהַדִּיּוּק תָּלוּי בְּדַעַת הַבֵּן הַיּוֹשֵׁב לְפָנָיו, כִּי אִם זֶה הַבֵּן הַשּׁוֹתֵק רָשָׁע הוּא וְהָעֲבוֹדָה אֵינָהּ נֶחְשֶׁבֶת לִכְלוּם בְּעֵינָיו, אָז שַׁפִּיר מְדֻיָּק ״לִי וְלֹא לוֹ״, לְפִי שֶׁאוֹמֵר לוֹ שֶׁבַּעֲבוּר עֲבוֹדָה זוֹ עָשָׂה ה׳ לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם כָּל הַגְּדוֹלוֹת וְכָל הַנּוֹרָאוֹת, וּמַשְׁמָע מִזֶּה שֶׁאִלּוּ לֹא הָיִיתִי מִתְעַסֵּק בַּעֲבוֹדָה זוֹ עֲדַיִן לֹא הָיִיתִי נִגְאָל. וְכֵן בֵּן זֶה הָרָשָׁע, וַדַּאי אִלּוּ הָיָה שָׁם לֹא הָיָה רוֹצֶה לַעֲבוֹד עֲבוֹדָה זוֹ, וְאָז בְּהֶכְרֵחַ לֹא הָיָה נִגְאָל. אֲבָל אִם זֶה הַבֵּן הַשּׁוֹתֵק אֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל וְאֵין הָעֲבוֹדָה בְּזוּיָה עָלָיו, אִם כֵּן מַאן יֵימַר שֶׁאִלּוּ הָיָה שָׁם לֹא הָיָה עוֹבֵד עֲבוֹדָה זוֹ? מִסְתָּמָא אִלּוּ הָיָה שָׁם הָיָה עוֹבֵד גַּם הוּא אוֹתָהּ עֲבוֹדָה, וּבְלִי סָפֵק הָיָה נִגְאָל גַּם הוּא. וְלֹא יָדַיִק כְּנָגְדּוֹ ״לִי וְלֹא לוֹ״, כִּי לְשׁוֹן ״לִי״ אֵינוֹ דִּיּוּק כְּלָל מִצַּד עַצְמוֹ, כִּי הָאָב הֻצְרַךְ לוֹמַר אֶל הַבֵּן לְשׁוֹן ״לִי״, כִּי הַבֵּן לֹא הָיָה בְּאוֹתוֹ דּוֹר, וְאֵיךְ יֹאמַר ״עָשָׂה ה׳ לְנוּ״? אֲבָל הַדִּיּוּק בָּא מִדַּעַת הַבֵּן אִם הוּא מַאֲמִין בַּעֲבוֹדָה זוֹ שֶׁיֵּשׁ בָּהּ מַמָּשׁ אוֹ לֹא, כִּי אִם אֵינוֹ מַאֲמִין בָּהּ, אָז וַדַּאי לֹא הָיָה מִתְעַסֵּק בָּהּ אִלּוּ הָיָה שָׁם, וְאָז בֶּהֶכְרֵחַ לֹא הָיָה נִגְאָל, שֶׁהֲרֵי בַּעֲבוֹדָה זוֹ עָשָׂה ה׳ לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם הַיְצִיאָה וּשְׁאָר גְּדוֹלוֹת, וּמִי שֶׁלֹּא הָיָה מִתְעַסֵּק בָּהּ לֹא הָיָה נִגְאָל. אֲבָל אִם הַבֵּן מַאֲמִין בָּעֲבוֹדָה, זוֹלַת שֶׁאֵין בּוֹ דַּעַת לִשְׁאוֹל, וַדַּאי אִלּוּ הָיָה שָׁם הָיָה מִתְעַסֵּק גַּם הוּא בַּעֲבוֹדָה זוֹ וְהָיָה נִגְאָל גַּם הוּא. וְאָמְרָה הַתּוֹרָה: אִם יִקָּרֶה מִקְרֶה שֶׁבִּנְךָ יֵשֵׁב לְפָנֶיךָ וְיָשִׂים יָד לְפֶה וְלֹא יִשְׁאָלְךָ כְּלוּם, וְיִהְיֶה הַדָּבָר בְּסָפֵק אֶצְלְךָ אִם הוּא שׁוֹתֵק בַּעֲבוּר שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל אוֹ בַּעֲבוּר שֶׁהוּא רָשָׁע רָע, הִנֵּה כְּדֵי לָצֵאת מִידֵי מְבוּכָה זוֹ, צֵא תֹּאמַר לוֹ ״בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה׳ לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם״, וְאָז מִמַּה נַּפְשָׁךְ אַתָּה יוֹצֵא יְדֵי חוֹבָתְךָ, כִּי אִם הוּא רָשָׁע בַּלֵּב, אָז הִקְהֵיתָ אֶת שִׁנָּיו בְּאָמְרְךָ ״עָשָׂה ה׳ לִי״, כִּי מֵאַחַר שֶׁאֵינוֹ מוֹדֶה בָּעֲבוֹדָה, אָז יוּבַן ״לִי וְלֹא לוֹ״. וְאִם אֵינוֹ רָשָׁע אַךְ שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל, אָז אֱמוֹר לוֹ פָּסוּק זֶה וְלֹא יוּבַן מִמֶּנּוּ ״לִי וְלֹא לוֹ״, שֶׁהֲרֵי אִלּוּ הָיָה שָׁם וַדַּאי הָיָה גַּם הוּא עוֹסֵק בַּעֲבוֹדָה זוֹ.

וּמִטַּעַם זֶה שִׁנָּה כָּאן לוֹמַר ״וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ״. וְלֹא נֶאֱמַר ״וְאָמַרְתָּ״ אוֹ ״וְדִבַּרְתָּ״, אֶלָּא לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן הַגָּדָה מְשַׁמֵּשׁ דָּבָר וְחִלּוּפוֹ, מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן דְּבָרִים קָשִׁים כְּגִידִין, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י

עַל פָּסוּק "וְתַגִּיד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יט ג), אַף עַל פִּי שֶׁבַּעֲבוּר הַיּוֹ"ד פֵּרֵשׁ כֵּן, מִכָּל מָקוֹם אַף בְּלֹא יוֹ"ד מַשְׁמָעוּתוֹ דְּבָרִים קָשִׁים כְּגִידִין; וּמְשַׁמֵּשׁ גַּם לְשׁוֹן רַכָּה, כִּדְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֶּרֶק אֵין דּוֹרְשִׁין (חגיגה יד.): "אַגָּדָה שֶׁמּוֹשְׁכִין לִבּוֹ שֶׁל אָדָם כַּמַּיִם", וְכֵן מַשְׁמָע פֶּרֶק רַבִּי עֲקִיבָא (שבת פז.), כִּי שָׁם דָּרְשׁוּ פָּסוּק "וַיִּגַּד מֹשֶׁה" (שמות יט ט) שֶׁהוּא מַשְׁמָע לִתְרֵי אַפֵּי. עַל כֵּן נֶאֱמַר כָּאן לְשׁוֹן "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ", שֶׁאִם הוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל, אָזַי תִּמְשֹׁךְ לִבּוֹ לַעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "מִשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם צֹאן" (שמות יב כא), רוֹצֶה לוֹמַר: מִשְׁכוּ לֵב בְּנֵיכֶם לַעֲבוֹדַת ה'. וְכֵן "אַגָּדָה" לְשׁוֹן מְשִׁיכָה, כְּאָמוּר, עַל יְדֵי דְּבָרִים רַכִּים. וְאִם הוּא רָשָׁע בַּלֵּב, אָזַי בְּדִבְרִים אֵלֶּה תַּאֲכִילֵהוּ דְּבָרִים קָשִׁים כַּגִּידִין הַמַּקְהִים שִׁנֵּי הָאָדָם, לְפִי שֶׁיָּבִין מִדְּבָרֶיךָ "לִי וְלֹא לוֹ". וּמִכָּאן לָמַד בַּעַל הַהַגָּדָה לוֹמַר "וְאַף אַתָּה הַקְהֵה אֶת שִׁנָּיו" כוּ', וְלָמַד תְּשׁוּבָה לַבֵּן הָרָשָׁע מִן פָּסוּק "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ", שֶׁאִם אָמְרָה הַתּוֹרָה לְדַבֵּר כֵּן אֶל הַבֵּן הַשּׁוֹתֵק מִסָּפֵק שֶׁמָּא רָשָׁע הוּא, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁתְּשׁוּב כֵּן אֶל הַבֵּן הָרָשָׁע הָאוֹמֵר בְּפֶה מָלֵא דֶּרֶךְ לַעַג "מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם". וּפֵרוּשׁ זֶה יָקָר הוּא. וְהִנֵּה מָקוֹם אִתִּי לְבָאֵר זֶה עוֹד בְּדְרָכִים שׁוֹנוֹת, וְהַמְעַיֵּן יִבְחַר מֵהֶם הַטּוֹב בְּעֵינָיו.

דֶּרֶךְ שֵׁנִי הוּא, לְהָפִיס דַּעַת רַב מְפָרְשֵׁי הַתּוֹרָה הַסּוֹבְרִים שֶׁהַפָּסוּק "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא" נִקְשָׁר עִם פָּסוּק שֶׁלְּפָנָיו, וְהוּא תְּשׁוּבָה לַבֵּן הָרָשָׁע וְלַסּוֹרְרִים אֲשֶׁר יְבַקְשׁוּ לַהֲרֹס פִּנַּת הָעֲבוֹדָה בְּדֶרֶךְ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה. וְנוּכַל לוֹמַר שֶׁכְּוָנַת הַמַּגִּיד לוֹמַר, שֶׁתְּשִׁיב לַבֵּן הָרָשָׁע תְּשׁוּבָתוֹ שֶׁבְּצִדּוֹ, וְהוּא פָּסוּק "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה'", כִּי כָּל הַמּוּבָן מִן פָּסוּק "בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם" מוּבָן גַּם מִן פָּסוּק זֶה, כִּי הָרָשָׁע אוֹמֵר "מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם" – "לָכֶם" וְלֹא לוֹ, כִּי הוּא סוֹבֵר שֶׁאֵין מַמָּשׁ בַּעֲבוֹדָה זוֹ וְאֵינָהּ כִּי אִם לָכֶם לַהֲנָאַתְכֶם, כִּי אַתֶּם הָאוֹכְלִים וְהַשּׂוֹתִים. וַאֲמַרְתֶּם אֵלָיו "זֶבַח פֶּסַח הִיא לַה'" וְלֹא לָנוּ, וְהַמּוֹפֵת עַל זֶה – אֲשֶׁר פָּסַח עַל בָּתֵּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּנָגְפּוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בָּתֵּינוּ הִצִּיל, וְאֵיךְ תֹּאמַר שֶׁאֵין בָּהּ מַמָּשׁ, הֲרֵי כָּל מִי שֶׁהָיָה מִתְעַסֵּק בַּעֲבוֹדָה זוֹ נִצּוֹל מִן הַנֶּגֶף, וְהַמִּצְרִים שֶׁלֹּא עָסְקוּ בַּעֲבוֹדָה זוֹ נִגּוֹפוּ, וְאֶת בָּתֵּינוּ הִצִּיל בַּעֲבוּר עֲבוֹדָה זוֹ. וּמִפָּסוּק זֶה הוֹצִיא דִּיּוּק "לִי וְלֹא לוֹ", לְפִי שֶׁהָרָשָׁע מוֹדֶה שֶׁאִלּוּ הָיָה שָׁם לֹא הָיָה עוֹבֵד עֲבוֹדָה זוֹ, וְאִם כֵּן וַדַּאי לֹא הָיָה נִגְאָל אֶלָּא הָיָה נִגּוֹף עִם הַמִּצְרִים שֶׁלֹּא עָסְקוּ בַּעֲבוֹדָה זוֹ וְהָיוּ נִגּוֹפִים. וּמַה שֶּׁכָּתוּב וְאָמַרְתָּ לוֹ "בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי", אֵין הַפֵּרוּשׁ שֶׁיֹּאמַר לוֹ אוֹתוֹ פָּסוּק הַנֶּאֱמָר עַל מִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל, אֶלָּא כַּוָּנָתוֹ לְהָשִׁיב לוֹ כְּצוּרָתוֹ פָּסוּק "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה'". וּמַה שֶּׁלֹּא הֵבִיא הַפָּסוּק כַּהֲוָיָתוֹ, לְפִי שֶׁהוֹסִיף לוֹמַר "וְאַף אַתָּה הַקְהֵה אֶת שִׁנָּיו", וַעֲדַיִן לֹא פֵּרֵשׁ מַה הַדָּבָר הַמַּקְהֶה שִׁנָּיו, עַל כֵּן עָשָׂה פֵּרוּשׁ עַל פָּסוּק "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא", וְאָמַר שֶׁמִּן פָּסוּק זֶה יוּבַן שֶׁבַּעֲבוּר זֶה הַפֶּסַח עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם וְהִצִּילָנוּ

מִן הַנֶּגֶף. וּמִמֵּילָא יָבִין הָרָשָׁע "לִי וְלֹא לוֹ", כִּי אִלּוּ הָיָה שָׁם וַדַּאי לֹא הָיָה עוֹבֵד הָעֲבוֹדָה, וְאָז לֹא הָיָה נִגְאָל אֶלָּא הָיָה נִגּוּף עִם הַמִּצְרִים, וּבָזֶה יַקְהֶה אֶת שִׁנָּיו.

וּמַה שֶּׁכָּתוּב לְשׁוֹן "אַף", לוֹמַר "וְאַף אַתָּה הַקְהֵה אֶת שִׁנָּיו". לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סדר עולם) שֶׁכַּאֲשֶׁר קָשְׁרוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הַטָּלֶה בְּכַרְעֵי הַמִּטָּה, הָיוּ שִׁנֵּי הַמִּצְרִים קֵהוֹת, לְפִי שֶׁגַּם הַמִּצְרִים הָיוּ מַלְעִיגִים עַל מִצְוָה זוֹ, כִּי חָשְׁבוּ שֶׁהַכֹּל תָּלוּי בְּמַזַּל טָלֶה, וְזוֹ הִיא דַּעַת רָשָׁע זֶה. וּמִיָּד כַּאֲשֶׁר רָשָׁע זֶה רוֹאֶה אֶת יִשְׂרָאֵל עֲסוּקִים בְּמִצְוָה זוֹ, אָז שִׁנָּיו קֵהוֹת מֵעַצְמוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיב, י) "רָשָׁע יִרְאֶה וְכָעַס, שִׁנָּיו יַחֲרֹק וְנָמָס". וְנוֹסָף עַל קְהִיַּת שִׁנָּיו שֶׁכְּבָר קָהוּ מֵעַצְמָם, אַף אַתָּה תּוֹסִיף לְהַקְהוֹת שִׁנָּיו, וֶאֱמוֹר לוֹ פֵּרוּשׁ עַל פְּסוּק "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה'" (שמות יב, כז), שֶׁיּוּבַן מִמֶּנּוּ "בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי" וְלֹא לוֹ כוּ'. וְאִלּוּ הָיָה מֵבִיא לוֹ הַפָּסוּק כַּהֲוָיָתוֹ, אוּלַי לֹא הָיָה הָרָשָׁע מֵבִין מִמֶּנּוּ פֵּרוּשׁ זֶה הַמַּקְהֶה אֶת שִׁנָּיו. אֲבָל פָּסוּק הַנֶּאֱמָר בְּסָמוּךְ "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי" (שמות יג, ח) – אַף עַל פִּי שֶׁשָּׁם נֶאֱמַר "לִי" בְּהֶדְיָא, מִכָּל מָקוֹם אֵין לְדַקְדֵּק מִמֶּנּוּ "לִי וְלֹא לוֹ", לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן "לִי" אֵינוֹ דִּיּוּק כְּלָל, כִּי אֵיךְ יֹאמַר הָאָב אֶל הַבֵּן "עָשָׂה ה' לָנוּ", וְהַבֵּן לֹא הָיָה שָׁמָּה בִּשְׁעַת הַיְצִיאָה מִמִּצְרַיִם? עַל כֵּן הַצָּרִךְ הָאָב לוֹמַר "לִי". וְגַם אֵין לְדַיֵּיק "לִי וְלֹא לוֹ", לְפִי שֶׁאִלּוּ הָיָה שָׁם, לֹא הָיָה עוֹבֵד עֲבוֹדָה זוֹ? כִּי מַאן יֵימַר לֵן שֶׁלֹּא הָיָה עוֹבֵד הָעֲבוֹדָה? מִסְתָּמָא הָיָה עוֹבְדָהּ גַּם הוּא, וְהָיָה נִגְאָל עִם כָּל אֶחָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. אֲבָל בְּפָסוּק "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה'", מוּבָן שֶׁפִּיר שֶׁפֵּרוּשׁ הַמִּקְרָא "לִי וְלֹא לוֹ", כִּי שָׁם בְּאֵר בְּהֶדְיָא שֶׁהָעוֹסְקִים בָּעֲבוֹדָה נִצּוֹלוּ מִן הַנֶּגֶף, וְהַמִּצְרִים שֶׁלֹּא עָסְקוּ בָהּ נִגּוֹפוּ. וְאִם כֵּן, רָשָׁע זֶה אֲשֶׁר בִּלַּעֲגֵי שָׂפָה מְדַבֵּר "מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם" וְלֹא לוֹ, וְהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַכְּלָל – וַדַּאי אִלּוּ הָיָה שָׁם, לֹא הָיָה עוֹבֵד עֲבוֹדָה זוֹ, וְאָז בְּהֶכְרֵחַ לֹא הָיָה נִגְאָל, אֶלָּא נִגּוֹף עִם הַמִּצְרִים. וְזֶה דִּקְדּוּק נָכוֹן וְיָקָר.

דֶּרֶךְ שְׁלִישִׁי הוּא, לְהָפִיס דַּעַת מְפָרְשֵׁי הַתּוֹרָה וְהָאַגָּדָה הַסּוֹבְרִים שֶׁדַּעַת בַּעַל הַהַגָּדָה לְהָשִׁיב לָרָשָׁע פָּסוּק "בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי" (שמות יג:ח), הַנִּדְרָשׁ עַל מִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל. וְדַעַת בַּעַל הַהַגָּדָה שֶׁכָּתְבָה הַתּוֹרָה שְׁנֵי תְּשׁוּבוֹת לַבֵּן הָרָשָׁע: תְּשׁוּבָה אַחַת הִיא הַנֶּאֱמֶרֶת בְּצִדּוֹ בְּפָסוּק "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה'" (שמות יב:כז). תְּשׁוּבָה שְׁנִיָּה הִיא הָרְמוּזָה בְּפָסוּק "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי" וְגוֹ' (שמות יג:ח). וְדַעְתּוֹ לוֹמַר שֶׁבְּפָסוּק "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ" תְּשׁוּבָה לַבֵּן הָרָשָׁע וּלְמִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל, וּרְאָיָתוֹ מִמַּה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר "וְאָמַרְתָּ", אוֹ "וְדִבַּרְתָּ", לְפִי שֶׁאֲמִירָה רַכָּה וְכָל דִּבּוּר קָשֶׁה, וּלְשׁוֹן הַגָּדָה מְמֻצָּע וְכוֹלֵל לְשׁוֹן דְּבָרִים קָשִׁים כְּגִידִין הַמַּקְהִים שִׁנֵּי הָאָדָם, וּדְבָרִים רַכִּים הַמּוֹשְׁכִים לִבּוֹ שֶׁל אָדָם, כַּמְבֹאָר בְּדֶרֶךְ רִאשׁוֹן לְמַעְלָה. וְזֶה רֶמֶז שֶׁרָצָה הַכָּתוּב שֶׁהָאָב יֹאמַר פָּסוּק

זֶה לִשְׁנֵי בָּנִים, הֵן לְבֵן זֶה שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל לְהַגִּיד וְלִמְשׁוֹךְ לִבּוֹ לַעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "מִשְׁכוּ וּקְחוּ" וְגוֹ' (שמות יב:כא), וְלוֹמַר לוֹ "בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי" וְגוֹ', וּכְבָר אָמַרְנוּ לְמַעְלָה שֶׁלְּבֵן זֶה שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל אֵין דִּיּוּק כְּלָל מִלְּשׁוֹן "לִי" לוֹמַר "לִי וְלֹא לוֹ". רַק לְבֵן סוֹרֵר תַּגִּיד דְּבָרִים קָשִׁים כְּגִידִין, וְעַל יְדֵי שֶׁתַּאֲכִילֵהוּ דְּבָרִים קָשִׁים כְּגִידִין תַּקְהֶה אֶת שִׁנָּיו וְתֹאמַר לוֹ גַּם כֵּן פָּסוּק זֶה "בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי", וּמְדֻיָּק שַׁפִּיר אֶצְלוֹ "לִי וְלֹא לוֹ", לְפִי שֶׁאִלּוּ הָיָה שָׁם לֹא הָיָה עוֹבֵד עֲבוֹדָה זוֹ, וְאָז וַדַּאי לֹא הָיָה נִגְאָל, שֶׁהֲרֵי גַּם לִי לֹא עָשָׂה ה' כִּי אִם בַּעֲבוּר זֶה. וְאִלּוּ נִכְתַּב פָּסוּק זֶה לַבֵּן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל לְבַד, הָיָה לוֹ לוֹמַר "וְאָמַרְתָּ" אֲמִירָה רַכָּה. וְאִלּוּ לֹא נִכְתַּב כִּי אִם לַבֵּן הָרָשָׁע לְבַד, הָיָה לוֹ לוֹמַר "וְדִבַּרְתָּ" דִּבּוּר קָשֶׁה. וְעוֹד שֶׁלֹּא נִסְמַךְ פָּסוּק זֶה לְלַעֲגוֹ וּבוּזוֹ שֶׁל דִּבְרֵי הָרָשָׁע, אֶלָּא כָּתַב "וְהִגַּדְתָּ" שֶׁשְּׁנֵיהֶם בְּמַשְׁמָע כָּאָמוּר.

וְדַעַת הַתּוֹרָה, לְנַסּוֹת תְּחִלָּה אֶת הָרָשָׁע אִם הוּא אֶפְשָׁרִי לְמָשׁוֹךְ אוֹתוֹ לַעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּדְבָרִים רַכִּים, וְזוֹ הִיא הַתְּשׁוּבָה שֶׁבְּצִדּוֹ "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה'" (שמות יב:כז), וּמִלַּת "וַאֲמַרְתֶּם" הַיְינוּ אֲמִירָה רַכָּה, כִּי בְּפָסוּק זֶה לֹא מַשְׁמַע "לִי" וְלֹא "לוֹ", שֶׁהֲרֵי לֹא נִכְתַּב בְּפָסוּק זֶה לְשׁוֹן "לִי" בְּהֶדְיָא. וְאִם יַקְשֶׁה עָרְפּוֹ וְלֹא יִשְׁמַע לְקוֹל מְלַחֲשִׁים, אָז "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ" (שמות יג:ח) לְהַאֲכִילוֹ דְּבָרִים קָשִׁים כְּגִידִים לְהַקְהוֹת בָּהֶם שִׁנָּיו, וְלוֹמַר לוֹ "בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי" – "לִי" וְלֹא "לוֹ". וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "מִשְׁכוּ וּקְחוּ" (שמות יב:כא), "מִשְׁכוּ" לְשׁוֹן אַגָּדָה, שֶׁתִּמְשְׁכוּ בַּתְּחִלָּה בְּדְבָרִים רַכִּים אֶת יִשְׂרָאֵל לַעֲבוֹדַת הַפֶּסַח, וְאִם לֹא יִשְׁמְעוּ אָז "וּקְחוּ" קִיחָה בַּיָּדַיִם בָּעַל כָּרְחָם, וּדְבָרִים קָשִׁים דּוֹמִים לְכִפְיָה בַּיָּדַיִם מַמָּשׁ, דְּהַיְינוּ קִיחָה.

וּמַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּיר בַּעַל הַהַגָּדָה הַתְּשׁוּבָה שֶׁנֶּאֱמַר בְּצִדּוֹ "וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא", יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁרָמְזָהּ בְּמַה שֶּׁאָמַר "וְאַף אַתָּה הַקְהֵה אֶת שִׁנָּיו". מַהוּ לְשׁוֹן "אַף"? אֶלָּא שֶׁרָצָה לוֹמַר כִּי זֶה אֵין אֲנִי צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁתָּשִׁיב לוֹ תְּשׁוּבָה שֶׁבְּצִדּוֹ, כִּי פָּשׁוּט הוּא שֶׁוַּדַּאי תָּשִׁיב לוֹ אוֹתָהּ תְּשׁוּבָה. אֶלָּא "אַף" זוֹ, רָצָה לוֹמַר אַף תְּשׁוּבָה שְׁנִיָּה הַמְדֻבֶּרֶת מֵעִנְיַן קֵהוּי שִׁנֵּי הָרָשָׁע, אַף אוֹתָהּ תְּשׁוּבָה תָּשִׁיב לוֹ אִם לֹא יִוָּסֵר בִּתְשׁוּבָה רִאשׁוֹנָה. וְאִם כֵּן, רָמַז בְּמִלַּת "אַף" גַּם הַתְּשׁוּבָה שֶׁבְּצִדּוֹ, בְּדֶרֶךְ "לֹא זוֹ אַף זוֹ". כִּי לְכָךְ כָּתְבָה הַתּוֹרָה שְׁתֵּי תְּשׁוּבוֹת לַבֵּן הָרָשָׁע, אַחַת רַכָּה וְאַחַת קָשֶׁה. וְאָמַר בַּעַל הַהַגָּדָה: לֹא תִּגְוֹר מִפְּנֵי הָרָשָׁע, וְנוֹסָף עַל תְּשׁוּבָה הָרַכָּה הָרִאשׁוֹנָה, תָּשִׁיב לוֹ אַף תְּשׁוּבָה שְׁנִיָּה זוֹ לְהַקְהוֹת בָּהּ שִׁנָּיו. וְאַל תִּתְמַהּ עַל הַחֵפֶץ שֶׁפָּסוּק אֶחָד יִהְיֶה נִדְרָשׁ בִּשְׁנֵי אֲפָנִים סוֹתְרִים, כִּי כְּבָר אָמַרְנוּ שֶׁאֵין הַדִּיּוּק בָּא מִמִּלַּת "לִי", וְעִקַּר הַדִּיּוּק תָּלוּי "בֵּין עֹבֵד אֱלֹהִים לַאֲשֶׁר לֹא עֲבָדוֹ" (מלאכי ג:יח). עַל כֵּן

לְרָשָׁע רָע שֶׁלֹּא עָבָדוֹ, מְדַיֵּק "לִי וְלֹא לוֹ". אֲבָל הַבֵּן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל, אִלּוּ הָיָה שָׁם הָיָה עוֹבְדוֹ, עַל כֵּן אֵין דִּיּוּק "לִי וְלֹא לוֹ" שַׁיָּךְ אֶצְלוֹ, וְאִלּוּ הָיָה שָׁם הָיָה נִגְאָל גַּם הוּא.

פסוק מא

שְׁלֹשִׁים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁמּוֹנָה מִזְּמַן בְּרִית בֵּין הַבְּתָרִים, וּמַהֲרִי"א פֵּרֵשׁ שֶׁנִּתּוֹסְפוּ לָהֶם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּחֶטְאָם, כִּי הָיוּ יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם רָעִים וְחַטָּאִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בִּיחֶזְקֵאל (כ, ה) "וְאוֹדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְגוֹ', וְאוֹמַר אֲלֵיהֶם אִישׁ שִׁקּוּצֵי עֵינָיו הַשְׁלִיכוּ". וּלְדַעְתִּי נִרְאֶה לְהוֹסִיף וְלוֹמַר שֶׁתּוֹסֶפֶת זְמַן זֶה בָּא לָהֶם לְפִי שֶׁרַבִּים הַמָּה עַמֵּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא רָצוּ לָצֵאת כְּלָל מִמִּצְרַיִם, שֶׁהֲרֵי בַּעֲבוּר זֶה מֵתוּ אַרְבָּעָה חֲלָקִים בִּשְׁלִשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה, וּרְאָיָה לָזֶה מֵהָא שֶׁנֶּאֱמַר "וּמוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם". כָּל אֲרִיכוּת זֶה לָמָּה לִי? כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "וּמוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם ת"ל שָׁנָה". אֶלָּא שֶׁרָצָה לוֹמַר שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לְאַבְרָהָם "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" (בראשית טו, יג) — גֵּרִים וְלֹא תּוֹשָׁבִים, וְהֵמָּה לְשׁוֹאָה יְבַקְּשׁוּ לִהְיוֹת תּוֹשָׁבִים בָּאָרֶץ וְלֹא לָצֵאת מִשָּׁם. זֶהוּ שֶׁאָמַר "אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם", רוֹצֶה לוֹמַר אוֹתָן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ לָהֶם יְשִׁיבָה שֶׁל קֶבַע כְּתוֹשָׁבִים בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, הֵמָּה גָּרְמוּ אֶל מִסְפַּר ת"ל שָׁנָה, כִּי בַּעֲבוּרָם נִתְאָרֵךְ הַקֵּץ עַד שֶׁלְּבַסּוֹף נִתְרַצּוּ לָצֵאת חֵלֶק חֲמִישִׁי לְפָחוֹת. וְיוּבַן מִזֶּה שֶׁלֹּא הָיְתָה יְשִׁיבָתָם שָׁמָּה ת"ל שָׁנָה, אֶלָּא יְשִׁיבָתָם שָׁמָּה כְּתוֹשָׁבִים גָּרַם מִסְפַּר ת"ל.

פסוק מב

לֵיל שִׁמֻּרִים לַה'. וְאַחַר כָּךְ אָמַר "שִׁמֻּרִים לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם", לְפִי שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל (דברים רבה ד, ד): "נֵרִי בְיָדְךָ וְנֵרְךָ בְּיָדִי, שְׁמוֹר לִי וַאֲנִי אֶשְׁמוֹר לְךָ, שְׁמוֹר נֵר מִצְוָה וַאֲנִי אֶשְׁמוֹר נֵר אֱלֹהִים נִשְׁמַת אָדָם שֶׁבְּיָדִי". וְהִנֵּה בְּלֵילָה זוֹ שָׁמְרוּ יִשְׂרָאֵל נֵר מִצְוַת הַפֶּסַח כְּכָל חֻקֹּתָיו, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שָׁמָרָם וְלֹא נָתַן הַמַּשְׁחִית לָבוֹא בְּבָתֵּיהֶם. וְעַל שְׁמִירָה זוֹ אָמַר "לֵיל שִׁמֻּרִים לַה' לְהוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", וּכְנֶגֶד שְׁמִירַת יִשְׂרָאֵל הַמִּצְוֹת אָמַר "שִׁמֻּרִים לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם". אֲבָל בָּרִאשׁוֹנָה לֹא נֶאֱמַר "לְדֹרֹתָם", כִּי שְׁמִירַת מִצְוַת הַפֶּסַח לְבַד הֻקְבַּע לְדוֹרוֹת, אֲבָל שְׁמִירָה מִן הַמַּזִּיקִים לֹא הֻקְבַּע לְדוֹרוֹת, כִּי בְּמִצְרַיִם לְבַד יָצָא הַמַּשְׁחִית לְחַבֵּל וְלֹא לְדוֹרוֹת.

פסוק נא

וַיְהִי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצִיא ה' וְגוֹ'. כְּבָר נֶאֱמַר פְּסוּק זֶה לְמַעְלָה (פסוק מא), וְיֵשׁ כַּמָּה שִׁנּוּיִים בֵּין שְׁנֵי פְּסוּקִים אֵלּוּ, כִּי לְמַעְלָה אָמַר "יָצְאוּ כָּל צִבְאוֹת ה'" (שמות יב:מא), מַשְׁמַע כְּאִלּוּ יָצְאוּ מֵעַצְמָם, וְכָאן נֶאֱמַר "הוֹצִיא ה'". לְמַעְלָה אָמַר שֶׁיָּצְאוּ כָּל צִבְאוֹת ה'

וְלֹא הִזְכִּיר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְכָאן אָמַר "הוֹצִיא ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". וְעוֹד שֶׁאָמַר "עַל צִבְאֹתָם" (שמות יב:נא), מַשְׁמָע שֶׁ"צִּבְאוֹת" לָאו הַיְינוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

וְהַקָּרוֹב אֲלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁהָעֵרֶב רַב שֶׁנִּתְגַּיְּרוּ וְיָצְאוּ מֵעַצְמָם מִמִּצְרַיִם קָרָא הַכָּתוּב "צִּבְאוֹת ה'", כִּי חֲבִיבִים הַגֵּרִים לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָן בִּכְלַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, מִכָּל מָקוֹם "צִּבְאוֹת ה'" הֵם גַּם כֵּן, כְּמוֹ יִשְׂרָאֵל. לְכָךְ נֶאֱמַר בְּפָסוּק רִאשׁוֹן "יֵצְאוּ כָּל צִבְאוֹת ה'" עַל הַגֵּרִים שֶׁיָּצְאוּ מֵעַצְמָם וְלֹא הוֹצִיאָם ה'. אֲבָל בְּפָסוּק שֵׁנִי אָמַר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מַמָּשׁ שֶׁהוֹצִיאָם ה' "עַל צִבְאֹתָם", נוֹסָף עַל אוֹתָן הַצְּבָאוֹת שֶׁיָּצְאוּ כְּבָר מֵעַצְמָם. וּלְכָךְ נֶאֱמַר בְּפָרָשַׁת וָאֵרָא (שמות ז, ד) "וְהוֹצֵאתִי אֶת צִבְאֹתַי אֶת עַמִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל", כְּדֵי שֶׁלֹּא תָּבִין לוֹמַר שֶׁעַל קְהַל גֵּרִים אָמַר "וְהוֹצֵאתִי אֶת צִבְאֹתַי", עַל כֵּן הַצְּרִיךְ לְפָרֵשׁ "אֶת עַמִּי". כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁגַּם יִשְׂרָאֵל נִקְרְאוּ "צְבָאוֹת", וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁהוּא מִלָּה מוּרְכֶּבֶת: "צָבָא אוֹת", רוֹצֶה לוֹמַר: צָבָא שֶׁיֵּשׁ לִי בָּהֶם אוֹת. וְאָמְרוּ זֶה עַל אוֹת שַׁבָּת, מִילָה וּתְפִלִּין, כִּי שְׁלָשְׁתָּן נִקְרְאוּ "אוֹת", וְטַעֲמוֹ יָדוּעַ. וְאָמַר בִּשְׁנֵיהֶם "וַיְהִי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה", כִּי בָּעֶרֶב רַב הַצְּרִיךְ לוֹמַר כֵּן שֶׁיָּצְאוּ לְעֵין כֹּל וְלֹא יָרְאוּ מִן פַּרְעֹה מַלְכָּם, וּבְיִשְׂרָאֵל הַצְּרִיךְ לוֹמַר כֵּן לְהוֹרוֹת שֶׁיְּצִיאַת מִצְרַיִם הָיְתָה בַּיּוֹם מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר לג, ג) "מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". וְאַף עַל פִּי שֶׁנֶּאֱמַר (דברים טז, א) "הוֹצִיאֲךָ ה' מִמִּצְרַיִם לַיְלָה", פֵּרְשׁוּ רַשְׁ"י וְהָרַמְבַּ"ן שֶׁבַּלַּיְלָה נָתַן לָהֶם רְשׁוּת לָצֵאת, וּמַהֲרִי"א פֵּרֵשׁ שֶׁמִּלַּת "לַיְלָה" מוֹסָב עַל "וְעָשִׂיתָ פֶּסַח".

פרק יג

פסוק יד

וְהָיָה כִּי יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מַה זֹּאת. בַּעַל הַהַגָּדָה אָמַר שֶׁפָּסוּק זֶה מְדַבֵּר בְּבֵן תָּם, וְהִקְשָׁה מַהֲרִי"א בְּסֵפֶר זֶבַח פֶּסַח, מִנָּא לָן שֶׁזֶּה מְדַבֵּר בְּבֵן תָּם, שֶׁמָּא הוּא אוֹמֵר דֶּרֶךְ לַעַג "מַה זֹּאת" כְּמוֹ בֵּן הָרָשָׁע? וְתֵרֵץ שֶׁלָּמְדָנוּ מִתְּשׁוּבָתוֹ אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְהַשִּׁיב לוֹ "בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם" (שמות יג, יד), מֵאַחַר שֶׁצִּוָּה ה' לְהַשִּׁיב לוֹ כַּהֹגֶן, וַדַּאי שֶׁאַל כַּהֹגֶן. אֲבָל תֵּרוּץ זֶה אֵינוֹ כַּהֹגֶן, וְכָל רוֹאָיו יֹאמְרוּ "מַה זֹּאת", כִּי מִלְּתָא דְּפִסְיקָא הוּא שֶׁכָּל מִי שֶׁאוֹמֵר "מַה זֹּאת" תֹּם הוּא. וְאִם לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ גָּלוּי דַּעְתּוֹ, לְפָנֵינוּ מִי גָּלוּי? וּבְמָה אֵדַע מַה בְּלֵב הַשּׁוֹאֵל? גַּם הַתּוֹרָה אֵינָהּ מַגֶּדֶת עֲתִידוֹת כָּזֶה.

וְהַקָּרוֹב אֲלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁקָּשָׁה לְבַעַל הַהַגָּדָה לָמָּה הִזְכִּיר בִּשְׁנֵי בָּנִים לְשׁוֹן מָחָר, אֶחָד בְּפָסוּק זֶה, שֶׁנִּי בְּפָרָשַׁת וָאֶתְחַנַּן (דברים ו כ) "כִּי יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר", וּבִשְׁנֵי בָּנִים לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן מָחָר, וְאַדְרַבָּה אָמַר "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא" מַמָּשׁ, וְהוּא הֵפֶךְ הַמָּחָר.

וְקָשֶׁה לָמָּה לֹא הִזְכִּיר בְּכֻלָּם לְשׁוֹן מָחָר, אוֹ בְּכֻלָּם בַּיּוֹם הַהוּא. וְעוֹד קָשֶׁה לָמָּה זָכְרָה הַתּוֹרָה שְׁאֵלַת "מַה זֹּאת" אֲצֶל פִּדְיוֹן הַבְּכוֹרִים, וְלָמָּה לֹא זָכְרָה שְׁאֵלָה זוֹ עַל פֶּסַח מַצָּה וּמָרוֹר, כְּמוֹ שֶׁזָּכְרָה בַּבֵּן הָרָשָׁע וּבְשֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל.

מֵהֶכְרֵחַ קָשְׁיוֹת אֵלּוּ, רָאָה בַּעַל הַהַגָּדָה לוֹמַר שֶׁפְּסוּק זֶה מְדַבֵּר בְּתָם וְשֶׁבְּפָרָשַׁת וְאֶתְחַנַּן (דברים ו:כ) מְדַבֵּר בְּחָכָם, וּ"מָחָר" הַנֶּאֱמַר בִּשְׁנֵיהֶם אֵינוֹ מָחָר שֶׁלְּאַחַר זְמַן אֶלָּא מָחָר מַמָּשׁ. כִּי הַתָּם כָּל זְמַן שֶׁאָבִיו נוֹתֵן לוֹ פֶּסַח וּמַצָּה וּמָרוֹר, אֵינוֹ שׁוֹאֵל כְּלוּם, כִּי וַדַּאי אֵינוֹ מַלְעִיג עַל הָעֲבוֹדָה וּמִצְווֹת ה', וְטַעַם עַל הַמִּצְוָה גַּם כֵּן אֵינוֹ מְבַקֵּשׁ, כִּי הַלְוַאי שֶׁיְּאַכְילוֹ כָּל הַיּוֹם פִּטּוּמוֹת צְלִי אֵשׁ וּמַצּוֹת סֹלֶת נְקִיָּה עַל מְרוֹרִים שֶׁדַּרְכָּן לֶאֱכוֹל לְסֵבֶב תַּאֲוַת הַמַּאֲכָל, וְלָמָּה יְבַקֵּשׁ הַתָּם טַעַם לְכָל אֵלּוּ כִּי אֵינוֹ חָסֵר לְנַפְשׁוֹ מְאוּמָה. אֲבָל בְּפִדְיוֹן הַבֵּן שֶׁאֵין נוֹתְנִים לוֹ כְּלוּם אֶלָּא מְבַקְּשִׁים מִמֶּנּוּ שֶׁיִּתֵּן הוּא דְּמֵי פִּדְיוֹן, אָז הוּא שׁוֹאֵל "מַה זֹּאת", כִּי אֲפִלּוּ תָּם וּפֶתִי גָּמוּר הֲרֵי הוּא חָכָם לְעִנְיָן זֶה לְהַחֲזִיק מָמוֹן שֶׁלֹּא לִתֵּן מָמוֹן לְשׁוּם אָדָם כְּלוּם בְּחִנָּם. אָמְנָם מִן מִלַּת "מָחָר" אָנוּ לְמֵדִין שֶׁזֶּהוּ תָּם וְיָשָׁר וְאֵינוֹ מַלְעִיג עַל הַנִּתְּינָה וְאֵינוֹ מְמָאֵן בָּהּ, כִּי בְּאוֹתוֹ יוֹם שֶׁמְּבַקְּשִׁים מִמֶּנּוּ דְּמֵי פִּדְיוֹן אֵינוֹ אוֹמֵר כְּלוּם וְנוֹתֵן דָּמָיו וְאֵינוֹ מְבַקֵּשׁ לְדַעַת טַעַם הַדָּבָר לוֹמַר "עַל מַה זֶּה", כְּדֵי שֶׁלֹּא יַחְשְׁדוּהוּ שֶׁאֵינוֹ נוֹתֵן מֵרָצוֹן טוֹב וְיֹאמְרוּ שֶׁהוּא קוֹרֵא תִּגֵּר עַל מִצְווֹת ה' לֵאמֹר "לָמָּה זֶּה אֶתֵּן דָּמַי בְּחִנָּם", עַל כֵּן הוּא שׁוֹתֵק בְּיוֹם הַנִּתְּינָה וְנוֹתֵן דָּמָיו לְקַיֵּם מִצְוֹת ה'. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם בְּיוֹם הַמֻּחֶרֶת הוּא שׁוֹאֵל "מַה זֹּאת", כִּי הוּא חָפֵץ לָדַעַת טַעַם עַל מָה צִוָּה לָנוּ ה' לִתֵּן דְּמֵי פִּדְיוֹן הַבְּכוֹר.

וְסִימָן זֶה מָסְרָה לָנוּ הַתּוֹרָה, שֶׁאִם יִשְׁאָלְךָ מָחָר "מַה זֹּאת" לְמָחֳרַת יוֹם הַנִּתְּינָה, וּבְיוֹם הַנִּתְּינָה אֵינוֹ שׁוֹאֵל כְּלוּם, אָז וַדַּאי בְּתָם לְבָבוֹ וּבְנִקְיוֹן כַּפָּיו הוּא שׁוֹאֵל "מַה זֹּאת". שֶׁאִלּוּ הָיָה מַלְעִיג אוֹ קוֹרֵא תִּגֵּר עַל מִצְוֹת ה' אָז הָיָה אוֹמֵר דְּבָרָיו בְּיוֹם הַנִּתְּינָה כְּדֵי לְבַטֵּל הַנִּתְּינָה, וּמֵאַחַר שֶׁשָּׁתַק בְּיוֹם הַנִּתְּינָה וְשׁוֹאֵל לְיוֹם הַמֻּחֶרֶת וַדַּאי תָּם וְיָשָׁר הוּא וְשׁוֹאֵל כַּהֹגֶן, עַל כֵּן תָּשִׁיב לוֹ כַּהֹגֶן כִּי "בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם וַיְהִרֹג ה' כָּל בְּכוֹר" וְגוֹ'. אוֹ אִם הַבֵּן רוֹאֶה אֶת אָבִיו שֶׁנּוֹתֵן פִּדְיוֹן דְּמֵי בְּכוֹר בְּהֵמָה וְאֵינוֹ שׁוֹאֵל לוֹ כְּלוּם בְּיוֹם הַנִּתְּינָה שֶׁלֹּא יַחְשְׁדוּהוּ פֶּן רְצוֹנוֹ לְמָנוֹעַ אֶת אָבִיו מִן הַמִּצְוָה, וְשׁוֹאֵל לוֹ בְּיוֹם הַמֻּחֶרֶת, גַּם הוּא תָּם יֵחָשֵׁב. וּלְפִי שֶׁשּׁוֹאֵל בְּקָצָרָה "מַה זֹּאת" וְאֵין בּוֹ דַּעַת לְפָרֵט כָּל הָעִנְיָנִים, מִזֶּה שָׁפַט שֶׁהוּא תָּם וְאֵינוֹ חָרִיף לְדַקְדֵּק בִּפְרָטֵי הָעִנְיָן, אֲבָל אִם הָיָה שׁוֹאֵל לְשׁוֹן זֶה בְּיוֹם הַנִּתְּינָה יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁאֵינוֹ תָּם.

וְכֵן פָּסוּק "כִּי יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר", הַנֶּאֱמָר בְּפָרָשַׁת וְאֶתְחַנַּן (דברים ו:כ) הַנִּדְרָשׁ עַל שְׁאֵלַת בֶּן הֶחָכָם, נָקֹט גַּם כֵּן שָׁם "מָחָר" לְמָחֳרַת יוֹם הָעֲבוֹדָה, כִּי הֶחָכָם מִתְיָרֵא לִשְׁאוֹל בְּיוֹם עֲשִׂיַּת הַמִּצְוָה פֶּן יַחְשְׁדוּהוּ שׁוֹמֵעַ לוֹמַר שֶׁהוּא מַלְעִיג עַל הַמִּצְווֹת בִּשְׁעַת עֲשִׂיָּתָם כְּדֵי

לְהַשְׁבִּית הָעָם מִמְּלָאכְתָּ עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי בְּלָאוּ הָכִי רַבִּים מַקְשִׁים מַה בֵּין דִּבְרֵי הָרָשָׁע לְדִבְרֵי הֶחָכָם, וְלֹא רַבִּים יֶחְכָּמוּ לְהָבִיא מִתּוֹךְ דִּקְדּוּקֵי הַלָּשׁוֹן לְחַלֵּק בֵּינֵיהֶם, וְאוּלַי יַחְשְׁדוּהוּ כְּמַלְעִיג. וְלָצֵאת מִידֵי חֶשֶׁד זֶה, הוּא שׁוֹאֵל גַּם כֵּן בְּיוֹם הַמָּחֳרָת לַעֲשִׂיָּה. אֲבָל הָרָשָׁע שֶׁכָּל עִקַּר כַּוָּנָתוֹ כְּדֵי לְהַשְׁבִּית הָעָם מִמְּלָאכְתָּ עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, עַל כֵּן הוּא אוֹמֵר דִּבְרָיו בְּשַׁעַת עֲשִׂיַּת הַמִּצְוָה וּמַלְעִיג עֲלֵיהֶם לֵאמֹר "בַּמֶּה אַתֶּם עֲסוּקִים? וּזְקֵנִים כְּמוֹתְכֶם יִתְעַסְּקוּ בְּדְבָרִים בְּטֵלִים הַלְלוּ?" עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "מָחָר" בְּדִבְרָיו. וְעַל כֵּן אָמְרָה הַתּוֹרָה "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא", כְּשֵׁם שֶׁהוּא אוֹמֵר דִּבְרָיו בַּיּוֹם הַהוּא שֶׁל הָעֲשִׂיָּה, כָּךְ תַּגִּיד לוֹ גַּם אַתָּה דְּבָרֶיךָ תֵּכֶף וּמִיָּד, כִּי כְּבָר אָמַרְנוּ שֶׁבְּפָסוּק זֶה יֵשׁ הַגָּדָה לִשְׁנֵי בָּנִים. אִם לַבֵּן הָרָשָׁע, פְּשִׁיטָא שֶׁצָּרִיךְ אַתָּה לְהָשִׁיב לוֹ תֵּכֶף וּמִיָּד, פֶּן יִהְיֶה חָכָם בְּעֵינָיו לוֹמַר שֶׁאֵין מַעֲנֶה בְּפִיךָ, עַל כֵּן דָּחִיתָ אוֹתוֹ בְּקֹשׁ לֵאמֹר, לֵךְ וְשׁוּב מָחָר אֶתֵּן לְךָ תְּשׁוּבָה. עַל כֵּן "עֲנֵה כְסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ" (משלי כו:ה) תֵּכֶף בַּיּוֹם הַהוּא. וְאִם לַבֵּן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל, לָמָּה תֹּאמַר לוֹ דְּבָרֶיךָ לְמָחָר? וַהֲלֹא יוֹתֵר נָכוֹן שֶׁתַּגִּיד לוֹ דְּבָרֶיךָ בְּשָׁעָה שֶׁיֵּשׁ מַצָּה וּמָרוֹר מֻנָּחִים לְפָנֶיךָ, כְּדֵי לְהַמְשִׁיךְ לִבּוֹ לַעֲבוֹדַת ה'.

וְאַגַּב גְּרָרָא אֶפְרֹשׁ גַּם דִּבְרֵי הֶחָכָם הַנֶּאֱמָר בְּפָרָשַׁת וָאֶתְחַנַּן, כִּי יֵשׁ לְהַקְשׁוֹת עַל הַמַּגִּיד שֶׁאָמַר "וְאַף אַתָּה אֱמוֹר לוֹ כְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח, אֵין מַפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמָן", לָמָּה לֹא זָכַר הַתְּשׁוּבָה שֶׁבְּצִדּוֹ הַכְּתוּבָה בְּפָרָשַׁת וָאֶתְחַנַּן (דברים ו כא)? וְאוֹמֵר אֲנִי כִּי הֶחָכָם שׁוֹאֵל טַעַם עַל פֶּסַח מַצָּה וּמָרוֹר כְּסֵדֶר שֶׁהֵם כְּתוּבִים בַּתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יב ח) "וְאָכְלוּ אֶת הַבָּשָׂר צְלִי אֵשׁ וּמַצּוֹת עַל מְרֹרִים", וְעַל שְׁלֹשׁ אֵלֶּה הוּא שׁוֹאֵל וְאוֹמֵר "מָה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים". עַל "צְלִי אֵשׁ" שֶׁל הַפֶּסַח אָמַר "מָה הָעֵדֹת", כִּי זְבִיחַת הַפֶּסַח יִתֵּן עֵדוּת ה' נֶאֱמָנָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹשֵׁל עַל הַמַּעֲרָכָה, אֲפִלּוּ עַל מַזַּל טָלֶה שֶׁהוּא בְּכוֹר וְרֹאשׁ לְכָל הַמַּזָּלוֹת, וְכָל שֶׁכֵּן לִשְׁאָר הַמַּזָּלוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאוֹת", כִּי כָּל אוֹת הוּא עֵדוּת וּמוֹפֵת עַל אֵיזוֹ דָּבָר, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה בַּפָּסוּק "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" (שמות יב ב). "וְהַחֻקִּים" הֵיינוּ הַמַּצָּה, שֶׁעִנְיָנָהּ הַהַכְנָעָה כְּעִסָּה זוֹ שֶׁאֵינָהּ עוֹלָה לְמַעְלָה, כַּמְבֹאָר כָּל זֶה בַּאֲר הֵיטֵב בְּחִבּוּרִי הַקָּטָן "אֹרַח לְחַיִּים" מַאֲמַר כ"ה, כִּי כָּל חֹק מוֹרֶה עַל דָּבָר שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֹק וּגְבוּל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב אֲצַל הַיָּם (איוב לח י) "וָאֶשְׁבֹּר עָלָיו חֻקִּי" וְאוֹמֵר "עַד פֹּה תָּבוֹא וְלֹא תֹסִיף". כָּךְ נִתַּן חֹק וּגְבוּל לְעִסַּת הַמַּצָּה שֶׁלֹּא יַעֲלֶה, כִּי מִמֶּנּוּ נִקַּח לְמוּד עַל הַהַכְנָעָה. וְעַל כֵּן הַמַּצָּה סִימָן חֵרוּת, כִּי בִּזְכוּת הַהַכְנָעָה נִגְאֲלוּ אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ז ז) "לֹא מֵרֻבְּכֶם מִכָּל הָעַמִּים חָשַׁק ה' בָּכֶם כִּי אַתֶּם הַמְעַט", בִּזְכוּת שֶׁאַתֶּם מְמַעֲטִים אֶתְכֶם לְפָנַי. וְעַל כֵּן דִּין הֶחָמֵץ בִּשְׂרָפָה, כִּי כָּל הַמִּתְגָּאֶה נִדּוֹן בָּאֵשׁ, כִּדְאִיתָא בַּיְלַקּוּט (פרשת צו תק"פ) בַּפָּסוּק "הִוא הָעֹלָה עַל מוֹקְדָה", כִּי טֶבַע הָאֵשׁ לַעֲלוֹת לְמַעְלָה, עַל כֵּן נִדּוֹן בּוֹ

הָעוֹלָה לְמַעְלָה. וְדִינוֹ שֶׁל חָמֵץ בְּמַשֶּׁהוּ, כִּי כָּךְ הִיא הַמִּדָּה בְּנָסוּת הָרוּחַ, שֶׁבְּכָל הַמִּדּוֹת צָרִיךְ הָאָדָם לֵילֵךְ בְּדֶרֶךְ מְמֻצָּע, חוּץ מִן גַּסוּת הָרוּחַ שֶׁעָלָיו אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה ה.) "לֹא מִנָּה וְלֹא מִקְצָתָהּ", הֲרֵי שֶׁאָסְרוּ אֲפִלּוּ הַמַּשֶּׁהוּ. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ד ד) "מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ", לְהַפְלָגַת הָעִנְיָן וּלְהַרְחָקָתוֹ מִכָּל וָכֹל. "וְהַמְשֻׁפָּטִים" רֶמֶז לְ"וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם", כִּי מַה שֶּׁנַּעֲשׂוּ שְׁפָטִים בְּמִצְרַיִם הַיְינוּ בַּעֲבוּר שֶׁמֵּרְרוּ חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ, וְהַיְסוּרִין נִקְרָאִים מִשְׁפָּט, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כח כו) "וְיִסְּרוֹ לַמִּשְׁפָּט". וְאַחַר שֶׁהִזְכִּיר שְׁאֵלַת הֶחָכָם עַל פֶּסַח מַצָּה וּמָרוֹר, אָמְרָה הַתּוֹרָה שֶׁתַּהֶפּוּכָה לוֹ הַסֵּדֶר וְתָשִׁיב לוֹ טַעַם תְּחִלָּה עַל הַמָּרוֹר וְאַחַר כָּךְ עַל הַמַּצָּה וְאַחַר כָּךְ עַל הַפֶּסַח, כְּדֵי שֶׁיִּלְמַד הֶחָכָם סֵדֶר קִנְיַן הַשְׁלֵמוּת. וְזֶה סִדְרוֹ: כִּי מִתְּחִלָּה צָרִיךְ הָאָדָם לְהָבִיא אֶת חָמְרוֹ בְּכוּר עֹנִי לְזַקְּקוֹ וּלְצָרְפוֹ מֵחֲלוּדָתוֹ, וְעַל יְדֵי זֶה יָבֹא לִידֵי הַכְנָעָה לִפְנֵי בּוֹרְאוֹ, וְעַל יְדֵי הַהַכְנָעָה יָבֹא לִידֵי הַכָּרַת מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. כִּי עַל כֵּן הֵבִיא ה' אֶת יִשְׂרָאֵל בְּכוּר עָנִי מִצְרַיִם כְּדֵי לְמָרֵק חָמְרָם לַהֲבִיאָם לִידֵי הַכְנָעָה, וּמִתּוֹכָהּ יָבוֹאוּ לִידֵי הַכָּרַת מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וּשְׁנַיִם אֵלּוּ הַקּוֹדְמִים הֵם כְּמוֹ הֶכְנָה לָבֹא אֶל הָעִנְיָן הַשְּׁלִישִׁי, וְהוּא לִידֵי יְדִיעַת מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי זֶה הַנִּרְצֶה וְהַתַּכְלִית הַמְכֻוָּן מִכֻּלָּם, לַהֲבִיאָם לִידֵי אֱמוּנָתוֹ בָּרוּךְ הוּא, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות יב:כא) "מְשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם צֹאן", מְשְׁכוּ יְדֵיכֶם מַעֲבוֹדָה זָרָה וּקְחוּ לָכֶם צֹאן לַעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. זֶהוּ שֶׁאָמַר "אַף אַתָּה אֱמוֹר לוֹ", רְצוֹנוֹ לוֹמַר: אַף עַל פִּי שֶׁבַּעֲשִׂיַּת הַמִּצְוָה נִזְכַּר הַפֶּסַח רִאשׁוֹנָה לְפִי שֶׁהוּא הַתַּכְלִית וְרֹאשׁוֹן בְּמַעֲלָה, מִכָּל מָקוֹם אַתָּה תְּשִׁיב לוֹ עַל הַפֶּסַח בָּאַחֲרוֹנָה כְּסֵדֶר הַתְּשׁוּבָה שֶׁנִּזְכְּרָה שָׁם כְּדֶרֶךְ שֶׁיִּתְבָּאֵר.

וְאַל תִּטְעֶה לוֹמַר, שֶׁלְּכָךְ הָפְכָה הַתּוֹרָה סֵדֶר הַתְּשׁוּבָה עַל דֶּרֶךְ "בְּמַאי דְּסָלִיק פָּתַח", אֶלָּא בְּכַוָּנָה גְּמוּרָה הָפְכָה הַתּוֹרָה הַסֵּדֶר וְאָמְרָה שֶׁתְּשִׁיב לוֹ תְּחִלָּה עַל הַמָּרוֹר וְאַחַר כָּךְ עַל הַמַּצָּה וְעַל הַפֶּסַח לְבַסּוֹף, כְּסֵדֶר קִנְיַן הַשְׁלֵמוּת, כְּדֵי שֶׁיִּלְמוֹד מִזֶּה שֶׁהַפֶּסַח הַבָּא בָּאַחֲרוֹנָה עִקָּר, כִּי מִטַּעַם זֶה יֵשׁ בְּבִטּוּל הַפֶּסַח כָּרֵת מַה שֶּׁאֵין בְּמַצָּה וּמָרוֹר, כִּי אַף מִי שֶׁאֵינוֹ אוֹכֵל מַצָּה וּמָרוֹר אֵינוֹ בְּכָרֵת. וְצִוָּה בַּעַל הַהַגָּדָה לְהָבִיא לוֹ רְאָיָה בְּרִיאָה וְטוֹבָה מֵהַלְכוֹת הַפֶּסַח שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים קיט:) "אֵין מַפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמָן", וְהַטַּעַם כְּדֵי שֶׁיִּשָּׁאֵר טַעַם הַפֶּסַח בְּפִיו בָּאַחֲרוֹנָה. וְלָמָּה לֹא הִקְפִּידוּ שֶׁיִּשָּׁאֵר טַעַם הַמַּצָּה אוֹ הַמָּרוֹר בְּפִיו בָּאַחֲרוֹנָה? אֶלָּא לְפִי שֶׁהַפֶּסַח הִיא הָעִקָּר וְסוֹף הַתַּכְלִית הַנִּרְצֶה מִן אֲכִילַת מַצָּה וּמָרוֹר, וְהַיְינוּ לְפִי שֶׁהַפֶּסַח מוֹפֶת עַל אֱמוּנַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְאַף אַתָּה אֱמוֹר לוֹ", רוֹצֶה לוֹמַר כְּמוֹ שֶׁהָפְכָה הַתּוֹרָה הַסֵּדֶר, כָּךְ תְּשִׁיב לוֹ גַּם אַתָּה, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "אַף". וְאִם יִשְׁאָלְךָ בִּנְךָ לָמָּה זֶה הָפְכָה הַתּוֹרָה הַסֵּדֶר, תָּבִיא לוֹ רְאָיָה מֵהֲלְכוֹת הַפֶּסַח שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה "אֵין מַפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמָן",

וּמִכָּאן תָּבִיא לוֹ רְאָיָה שֶׁכְּשֵׁם שֶׁטַּעַם הַפֶּסַח רָאוּי לִשְׁאֵר בְּפִיו בָּאַחֲרוֹנָה, כָּךְ בַּתְּשׁוּבָה לַבֵּן הַשּׁוֹאֵל צָרִיךְ לִהְיוֹת בָּאַחֲרוֹנָה כַּסֵּדֶר שֶׁהוּא נֶאֱמָר בַּתּוֹרָה. וְכַוָּנָתוֹ לְהָשִׁיב לוֹ כָּל הַפְּסוּקִים הַנֶּאֱמָרִים בַּתּוֹרָה עַל שְׁאֵלַת בֵּן הֶחָכָם, וְזֶה סִדְרָן: מִתְּחִלָּה נֶאֱמַר שָׁם (דברים ו, כא) "וְאָמַרְתָּ לְבִנְךָ עֲבָדִים הָיִינוּ" וְגוֹ' עַד "וַיְצַוֵּנוּ ה'", כִּי כָּל זֶה טַעַם עַל הַמָּרוֹר הַבָּא זֵכֶר לָעֲבדוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות א, יד) "וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה". וְאַחַר כָּךְ אָמַר (דברים ו, כד) "וַיְצַוֵּנוּ ה' לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֻקִּים" וְגוֹ' עַד "וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ". וְכָל זֶה טַעַם עַל הַמַּצָּה שֶׁנִּקְרֵאת חֹק כַּמְבאָר לְמַעְלָה, שֶׁהִיא הוֹרָאָה עַל הַהַכְנָעָה וְהָעֲנָוָה, וּכְתִיב (משלי כב, ד) "עֵקֶב עֲנָוָה יִרְאַת ה'", וְכֵן נֶאֱמַר כָּאן "לַעֲשׂוֹת אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת ה'", כִּי הַהַכְנָעָה מְבִיאָה לִידֵי יִרְאָה. וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ" עַד סוֹף הַפָּרָשָׁה, הַכֹּל תְּשׁוּבָה עַל הַפֶּסַח הַבָּאָה לְעֵדוּת עַל מָמְשַׁלְתּוֹ יִתְבָּרַךְ, כִּי בְּמִצְוַת הַפֶּסַח נֶאֱמַר (שמות יב, יג) "וּפָסַחְתִּי עֲלֵיכֶם", פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "וְחָמַלְתִּי", רוֹצֶה לוֹמַר כִּי עַכְשָׁיו תֵּצְאוּ מֵרְשׁוּת הַמַּזָּלוֹת אֲשֶׁר כָּל פְּעָלָתָם הֶכְרֵחִיוֹת וְטִבְעִיוֹת וְאֵין בָּהֶם כֹּחַ לִפְעוֹל שׁוּם פְּעֻלָּה עַל צַד הַחֶמְלָה וְהַחֲנִינָה וְהַצְדָקָה, וְתִכָּנְסוּ תַּחַת כַּנְפֵי הַשְׁכִינָה אֲשֶׁר פְּעֻלָּתוֹ יִתְבָּרַךְ בָּרָצוֹן הַמֻּחְלָט וּפוֹעֵל יְשׁוּעוֹת וְעוֹשֶׂה צְדָקוֹת עַל צַד הַחֶמְלָה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ כִּי נִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת". כִּי הָרִבּוּי מִצְווֹת תְּלוּיִין בְּמִצְוַת הַפֶּסַח, לְכָךְ נֶאֱמַר "כָּל הַמִּצְוָה", דְּהַיְנוּ מִצְוָה פְּרָטִית שֶׁהָרִבּוּי מִצְווֹת תְּלוּיִין בָּהּ, "לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ", רוֹצֶה לוֹמַר עַל יְדֵי מִצְוָה זוֹ נֵצֵא מִתַּחַת יַד הַמַּעֲרָכָה וְנַעֲמוֹד לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ לְהִכָּנֵס בְּצֵל כְּנָפָיו, וְזוֹ הִיא כַּוָּנַת הַפֶּסַח, וְהַמַּשְׂכִּיל יוֹסִיף לֶקַח.

פסוק טז

וְהָיָה לְאוֹת עַל יָדֶךָ. אָמְרוּ רז"ל (מנחות לז) "יָד כֹּהֵה" לְהוֹרוֹת שֶׁהַנָּחַת תְּפִלִּין בְּיָד שְׂמֹאל, וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר כִּי הַשֵּׂכֶל וְהַחָכְמָה הֵם כְּצָרוֹת זוֹ לָזוֹ, כְּשֶׁזֶּה קָם זֶה נוֹפֵל, וְכַאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֶת הַחָכָם כֵּן יִרְבֶּה הַכֹּחַ הַשִּׂכְלִי. וְטַעַם עִנּוּי מְצָרִים הוּא כְּדֵי לְהָבִיא אֶת חָכָם יִשְׂרָאֵל בְּכוּר הַבַּרְזֶל, וְעַל יְדֵי זֶה יִתְקוֹמֵם וְיִתְגַּבֵּר הַשֵּׂכֶל. וְיֵעִידוּ עַל זֶה זְקֵנִים עִם נְעָרִים, כִּי בְּעוֹד הֱיוֹת הָאָדָם נַעַר וּבַעַר וְכֹחַ חָמְרוֹ בְּתָקְפּוֹ, אָז כֹּחַ שִׂכְלוֹ חַלָּשׁ, וְכַאֲשֶׁר יָבֹא בַּיָּמִים וְכֹחַ חָמְרוֹ הָלוֹךְ וְחָסוֹר, יִתְגַּבֵּר שִׂכְלוֹ. וּלְפִיכָךְ הָאוֹמֵר שֶׁהַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ טוֹבִים מֵאֵלֶּה (קהלת ז:י), לֹא בַּעֲבוּר הַחָכְמָה שְׁאַלְתָּ עַל זֶה, שֶׁהֲרֵי "בִּישִׁישִׁים חָכְמָה וְאֹרֶךְ יָמִים תְּבוּנָה" (איוב יב:יב).

וְכֵן הוּא בִּשְׁנֵי יְדוֹת הָאָדָם, כִּי יַד שְׂמֹאל הַחֲלוּשָׁה וְהִיא כֵּהָה כְּנֶגֶד הַלֵּב שֶׁבּוֹ מִשְׁכַּן הַחָכְמָה, כִּי הַמָּקוֹם הַשִּׂכְלִי שֶׁבַּלֵּב גּוֹרֵם שֶׁיָּדוֹ כֵּהָה, כִּי הַיָּד עַסְקָנִית בְּתַשְׁמִישֵׁי הַחוֹמֶר. אֲבָל יַד יָמִין בִּמְקוֹם הַכָּבֵד, כִּי בוֹ מִשְׁכַּן הַמִּתְאַוֶּה וְאֵינוֹ מִתְנַגֵּד אֶל הַיָּד, כִּי שָׁם

עִקַּר כֹּחָהּ. אֲבָל בִּמְקוֹם מִשְׁכַּן הַשֵּׂכֶל שָׁם הַיָּד כֵּהָה. וּכְשֶׁהוּא אוֹמֵר כָּאן "וְהָיָה לְאוֹת עַל יָדֶךָ" (שמות יג, טז), כְּאִלּוּ אָמַר שֶׁיִּהְיֶה לְאוֹת עַל לִבְּךָ, כִּי הַלֵּב סִבָּה לְכֵהוּת הַיָּד. כִּי טַעַם הַתְּפִלִּין הוּא לִהְיוֹת לָאָדָם לְזִכָּרוֹן בִּמְקוֹם מִשְׁכַּן הַשֵּׂכֶל שֶׁבַּמֹּחַ וְשֶׁבַּלֵּב. וְאָמַר בְּשֶׁל רֹאשׁ שֶׁיִּהְיוּ "בֵּין עֵינֶיךָ" (שמות יג, טז), כִּי "עֵינָא וְלִבָּא תְּרֵי סַרְסוּרֵי דְּחַטָּאָה נִינְהוּ" (ירושלמי ברכות פ"א הל"ה). עַל כֵּן שְׁנֵי מְקוֹמוֹת אֵלּוּ צְרִיכִין לְדָבָר הַמַּזְכִּיר אוֹתָם עַל מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְיִכָּלְתּוֹ, וְעַל יְדֵי זֶה יָשׁוּבוּ מֵעָוֹן.

דָּבָר אַחֵר, לָכָךְ הִזְכִּיר "יַד כֵּהָה" לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא בְכֹחַ יִגְבַּר אִישׁ, כִּי אִם לַה' הַמִּלְחָמָה. לְפִי שֶׁיַּד הָאָדָם כֵּהָה וַחֲלוּשָׁה מִלַּעֲשׂוֹת גְּדוֹלָה אוֹ קְטַנָּה, אִם לֹא כִּי יַד ה' עָשְׂתָה זֹאת הַמַּחֲזִיק בְּיָדוֹ. כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים טז ח) "שִׁוִּיתִי ה' לְנֶגְדִּי תָמִיד" וְגוֹ', כִּי מִתְּחִלָּה הָיָה דָּוִד מִצְטַעֵר עַל הֶנָּחַת הַלֵּב בְּיַד שְׂמֹאל וְהַכָּבֵד בְּצַד יָמִין, כְּאִלּוּ הָיָה רְצוֹן הָאֵל שֶׁכֹּחַ הַמִּתְאַוֶּה יִהְיֶה עִקָּר וְהַשֵּׂכֶל שֶׁבַּלֵּב טָפֵל, כְּמוֹ שֶׁיַּד יָמִין עִקָּר וְהַשְּׂמֹאל טָפֵל. וְאַחַר כָּךְ אָמַר "שִׁוִּיתִי ה' לְנֶגְדִּי תָמִיד", וְאָז יַד שְׂמֹאלִי כְּנֶגֶד יְמִין ה', וּבָזֶה אֲנִי בּוֹטֵחַ "כִּי מִימִינִי בַּל אֶמּוֹט", שֶׁלֹּא יִהְיֶה כֹּחַ בַּתַּאֲוָה שֶׁבַּיָּמִין לְמוֹטֵט אוֹתִי מִן דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר. לְפִי שֶׁ"יְמִין ה' רוֹמֵמָה" לָתֵת עֹז וְתַעֲצוּמוֹת אֶל הַלֵּב הַשִּׂכְלִי שֶׁכְּנֶגְדּוֹ כְּשֶׁפָּנֵי לְנֶגֶד ה'. לָכֵן "שָׂמַח לִבִּי" בִּרְאוֹתִי כִּי ה' סוֹמֵךְ יָדַי, וְזֶהוּ שֶׁמְּסַיֵּם וְאוֹמֵר "נְעִימוֹת בִּימִינְךָ נֶצַח", מַשְׁמָע וְלֹא בִּימִינִי, לְפִי שֶׁהַכֹּל תְּלוּי בִּימִין ה', כִּי הִיא כְּנֶגֶד יָד כֵּהָה שְׁלִי. וְעַל כֵּן צִוָּה ה' לְהָנִיחַ הַתְּפִלִּין אֲשֶׁר שָׂם ה' חָקוּק בָּהֶם עַל יָד כֵּהָה, לְהוֹרוֹת שֶׁיַּד ה' הַחֲזָקָה הַיְמָנִית הִיא הַנּוֹתֶנֶת כֹּחַ לְיַד כֵּהָה זוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם", הֲיֵינוּ יַד ה' הַיְמָנִית הַחֲזָקָה אֲשֶׁר הִיא כְּנֶגֶד יַד שְׂמֹאל שֶׁבָּאָדָם, וּבָהּ הוֹצִיאָנוּ ה'. וּבִהְיוֹת פָּנֵי כְּנֶגֶד ה', אָז יְמִינוֹ כְּנֶגֶד יָד כֵּהָה. וּלְהוֹרוֹת נָתַן בְּלִבָּם שֶׁאֵין שׂוּם מַעֲשֶׂה תָּלוּי בִּפְעֻלַּת הָאָדָם, כִּי אִם בָּעֶזֶר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדֶךָ". וּבְשֶׁל רֹאשׁ לֹא הִזְכִּיר "לְךָ", לְפִי שֶׁהֵם אוֹת גַּם לַאֲחֵרִים, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כח י) "וְרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עָלֶיךָ וְיָרְאוּ מִמֶּךָּ", וְאָמַר מָר: אֵלּוּ תְּפִלִּין שֶׁבְּרֹאשׁ (ברכות ו.). וּמַה שֶּׁמַּנִּיחִין שֶׁל יָד תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ שֶׁל הָרֹאשׁ, וּבַהֶסְרָתָן מְסִירִים שֶׁל רֹאשׁ תְּחִלָּה, לְפִי שֶׁשְּׁלֹשָׁה סַרְסוּרֵי עֲבֵרָה הֵם: הָעַיִן רוֹאָה וְהַלֵּב חוֹמֵד וּכְלֵי הַמַּעֲשֶׂה גּוֹמְרִים (רש"י במדבר טו לט), וְאִם כֵּן בְּשֶׁל יָד הָרַב, כִּי שָׁם הַלֵּב וְהַיָּד, וְעַל כֵּן הַמָּקוֹם הַהוּא צָרִיךְ שְׁמִירָה מִן הַחֵטְא בְּיוֹתֵר מִבְּשֶׁל רֹאשׁ, עַל כֵּן יַקְדִּים לְתַקֵּן הַמָּקוֹם הַהוּא, וְכֵן בַּהֶסְרָה יְהִיוּ עַל הַיָּד תָּמִיד.

פסוק יז

וַיְהִי בְּשַׁלַּח פַּרְעֹה אֶת הָעָם. וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר "פֶּן יִנָּחֵם הָעָם" (שמות יג:יז), "וַיַּסֵּב אֱלֹהִים אֶת הָעָם" (שמות יג:יח), וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר "וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יג:יח). וְיֵשׁ

לְהִתְבּוֹנֵן לָמָּה קָרָאָם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים "הָעָם", וּבָרְבִיעִי קָרָאָם "בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" אֵצֶל "וַחֲמֻשִׁים", דְּהַיְנוּ כְּלֵי זַיִן. וּכְפִי הַנִּרְאֶה, שֶׁמִּצַּד הֱיוֹתָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הָיוּ צְרִיכִין לִכְלֵי זַיִן, וְשִׁלּוּחוֹ שֶׁל פַּרְעֹה הָיָה מִצַּד הֱיוֹתָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְאִם כֵּן אֵיפְכָא הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר.

וְנִרְאֶה לְיַשֵּׁב זֶה בְּשְׁנֵי פָּנִים. הָאֶחָד הוּא, עַל דֶּרֶךְ שֶׁמַּסִּיק בַּיַּלְקוּט "וַחֲמֻשִׁים עָלוּ" – אֵין חֲמֻשִׁים אֶלָּא מְזֻיָּנִים בַּחֲמִשָּׁה כְּלֵי זַיִן. וְקָשֶׁה עַל זֶה, וְכִי מִלְחַמְתָּן שֶׁל יִשְׂרָאֵל תְּלוּיָה בְּרִבּוּי כְּלֵי זַיִן, וַהֲלֹא כְּתִיב (שופטים ה ח) "מָגֵן אִם יֵרָאֶה וְרֹמַח בְּאַרְבָּעִים אֶלֶף בְּיִשְׂרָאֵל"? כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מָגֵן בַּעֲדָם, וְהַתּוֹרָה וְהַתְּפִלָּה כְּלֵי זֵינָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קמט ו) "וְחֶרֶב פִּפְיוֹת בְּיָדָם" – שְׁנֵי פִּיּוֹת, כִּי שְׁנֵיהֶם תְּלוּיִין בַּפֶּה. וְאִם כֵּן, מָה תִּפְאֶרֶת זֶה לְיִשְׂרָאֵל שֶׁעָלוּ חֲמֻשִׁים מְזֻיָּנִים, כְּאִלּוּ לֹא הָיָה בִּטְחוֹנָם בַּה' חְלִילָה? וְאַף אִם נֹאמַר שֶׁחַיָּב אָדָם לַעֲשׂוֹת בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע כָּל אֲשֶׁר יִמְצָא בְּכֹחוֹ לַעֲשׂוֹת, וּמַה שֶּׁיְּחַסֵּר הַטֶּבַע יַשְׁלִים הַנֵּס, מִכָּל מָקוֹם קָשֶׁה, עַל מָה זֶה הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁהָיָה לְכָל אֶחָד חֲמִשָּׁה כְּלֵי זַיִן? וּמִנַּיְנָא לָמָּה לִי? וְעוֹד, כִּי קָרָה בְּדֶרֶךְ נֵס אוֹ בְּמִקָּרֶה שֶׁהָיָה לְכָל אֶחָד חֲמִשָּׁה, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר, הֲלֹא דָּבָר הוּא? וְעוֹד, כִּי כְּפִי הַנִּרְאֶה לֹא הָיוּ יִשְׂרָאֵל מְלֻמְּדֵי מִלְחָמָה כְּלָל, כִּי הָיוּ עֲסוּקִים בַּעֲבוֹדַת פֶּרֶךְ כָּל הַיָּמִים, וּכְלֵי זַיִן אֵלּוּ לָמָּה לָהֶם, כִּי לֹא נִסּוּ בָּאֵלֶּה, וְהָיָה לָהֶם לֵילֵךְ בְּמַקְלוֹת וּבְאַבְנֵי קֶלַע?

עַל כֵּן נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁבָּא לְהוֹדִיעֵנוּ שֶׁלֹּא הָיָה בְּיָדָם שׁוּם כְּלֵי זַיִן, כִּי אִם חֲמִשָּׁה חוּמְשֵׁי תּוֹרָה הַחֲלוּקִים לְשִׁבְעָה סְפָרִים לְמַאן דְּאָמַר שֶׁפָּרָשַׁת "וַיְהִי בִּנְסֹעַ" סֵפֶר בִּפְנֵי עַצְמוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַחֲמֻשִׁים", הַיְינוּ מְזֻיָּנִים, הַכֹּל רָמְזוּ לַתּוֹרָה. וְנָקַט לְשׁוֹן "חֲמֻשִׁים" שֶׁהַלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן, וְכֵן "מְזֻיָּנִים", כִּי לְשׁוֹן חֲמִישָׁה וְזַיִן שְׁמוֹת כְּלֵי מִלְחָמָה הֵמָּה, וְאֵצֶל יִשְׂרָאֵל יְרַמְּזוּ גַּם עַל הַתּוֹרָה. אוֹ "חֲמֻשִׁים" הַיְינוּ חֲמִשָּׁה חוּמְשֵׁי תּוֹרָה כָּאָמוּר, וּ"מְזֻיָּנִים" הַיְינוּ הַתְּפִלָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיט קסד) "שֶׁבַע בַּיּוֹם הִלַּלְתִּיךָ".

וְהִנֵּה מֵהַיָּדוּעַ שֶׁלֹּא הָיוּ יִשְׂרָאֵל רְאוּיִין לְקַבֵּל הַתּוֹרָה, כִּי אִם אַחַר שֶׁעָבְרוּ בְּיַם סוּף וְאַחַר שֶׁהָלְכוּ בַּמִּדְבָּר, כִּי בְּיַם סוּף בָּאוּ לִידֵי אֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁהַבּוֹרֵא בָּה' וּבְנְבוּאַת מֹשֶׁה עַבְדּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וַיַּאֲמִינוּ בַּה' וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ" (שמות יד:לא). וְקֹדֶם שֶׁבָּאוּ לִידֵי אֱמוּנָה זוֹ, פְּשִׁיטָא שֶׁלֹּא הָיוּ רְאוּיִין לְקַבֵּל הַתּוֹרָה כָּל זְמַן שֶׁהָיוּ מְסֻפָּקִים בִּנְבוּאַת מֹשֶׁה וּבֶאֱמוּנָה בַּה'. וְאַחַר שֶׁבָּאוּ עַל יַם סוּף לִידֵי אֱמוּנָה זוֹ, מֵאָז הָיוּ רְאוּיִים לְקַבָּלַת הַתּוֹרָה, וְהָיוּ צְרִיכִין עוֹד לֵילֵךְ בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה לִקְנוֹת שְׁמָה מִדַּת הַהִסְתַּפְּקוּת, כִּי כָּךְ דַּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה: "פַּת בַּמֶּלַח תֹּאכַל" כוּ' (אבות ו:ד), וְלֹא נִתְּנָה הַתּוֹרָה כִּי אִם לְאוֹכְלֵי הַמָּן (מכילתא בשלח (ויסע) ב), כִּי מִן יְרִידַת הַמָּן לָמְדוּ דֶּרֶךְ הַהִסְתַּפְּקוּת אֲשֶׁר מְקַבְּלֵי הַתּוֹרָה צְרִיכִין לָזֶה. נוֹסָף עַל זֶה נִשְׁתַּרְשׁוּ בֶּאֱמוּנָה עַל יְדֵי נִסִּים שֶׁנַּעֲשׂוּ לָהֶם בַּמִּדְבָּר כְּמוֹ נִסֵּי הַיָּם סוּף, וּלְהוֹרוֹת נָתַן

בְּלִבָּם עוֹד שֶׁלְּפִי שֶׁשְּׁנֵי אֲלָפִים תֹּהוּ הָיָה הָעוֹלָם שֶׁמֵּם כַּמִּדְבָּר כָּל זְמַן שֶׁהוּא בִּלְתִּי תוֹרָה, עַל כֵּן הָיוּ צְרִיכִין לְקַבָּלַת הַתּוֹרָה לְהַשְׁלִים חֶסְרוֹן הָעוֹלָם. וְהִנֵּה קֹדֶם שֶׁקִּבְּלוּ יִשְׂרָאֵל הַתּוֹרָה הָיוּ בְּכָלַל שְׁאָר הָעָם וְלֹא נִבְדְּלוּ עֲדַיִן בַּשְּׁלֵמוּת הַמְיוּחָד לָהֶם מִן שְׁאָר הָאֻמּוֹת, עַל כֵּן לֹא נִקְרְאוּ בְּשֵׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי אִם עַל יְדֵי קַבָּלַת הַתּוֹרָה, אָז הִבְדִּילָם ה' מִכָּל הָעַמִּים לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה.

וּבְזֶה יִהְיֶה בֵּאוּר הַפְּסוּקִים עַל זֶה הָאֹפֶן, "וַיְהִי בְּשַׁלַּח פַּרְעֹה אֶת הָעָם" – בְּשָׁעַת שִׁלּוּחַ נִקְרְאוּ עֲדַיִן בְּשֵׁם "הָעָם", כִּי לֹא נִבְדְּלוּ עֲדַיִן מִן שְׁאָר עַמֵּי הָאָרֶץ, לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה כְּלֵי זֵינָם עֲלֵיהֶם. לֹא כְּלֵי זַיִן הַטִּבְעִי, שֶׁהֲרֵי לֹא הָיוּ מְלֻמָּדֵי מִלְחָמָה, וְלֹא כְּלֵי זַיִן שֶׁל הַתּוֹרָה, שֶׁהֲרֵי לֹא קִבְּלוּ עֲדַיִן הַתּוֹרָה, וְלֹא הָיוּ אֲפִלּוּ מוּכָנִים לְקַבְּלָהּ, כִּי לֹא נִשְׁתַּהְרוּ בָּאֱמוּנָה עֲדַיִן. לְפִיכָךְ "לֹא נָחָם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים אַף כִּי קָרוֹב הוּא, כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחֵם הָעָם בִּרְאֹתָם מִלְחָמָה", לְפִי שֶׁעֲדַיִן הֵמָּה בִּכְלַל יֶתֶר עַמֵּי הָאָרֶץ, עַל כֵּן בְּהֶכְרֵחַ יָשׁוּבוּ מִצָּרְיָמָה, כִּי מֵאַחַר שֶׁאֵין בְּיָדָם שׁוּם כְּלֵי זַיִן, פְּשִׁיטָא שֶׁיִּהְיוּ מְנֻצָּחִים אִם לֹא יָשׁוּבוּ. עַל כֵּן "וַיַּסֵּב אֱלֹהִים אֶת הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יַם סוּף", כִּי עַל יְדֵי נִסֵּי הַיָּם וְהַמִּדְבָּר יִקְנוּ אֱמוּנָה שְׁלֵמָה, וְאָז יִהְיוּ מוּכָנִים לְקַבֵּל הַתּוֹרָה. וּמִשָּׁעָה הַהִיא יִהְיֶה כְּלֵי זֵינָם עֲלֵיהֶם, וְיִהְיֶה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ כְּבָר קִבְּלוּ הַתּוֹרָה, וְיִהְיוּ נִקְרָאִים אָז בְּשֵׁם "בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" לְהַבְדִּילָם מִן שְׁאָר עַמֵּי הָאָרָצוֹת. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל" – אֵין "חֲמֻשִׁים" אֶלָּא מְזֻיָּנִים בַּחֲמִשָּׁה כְּלֵי זַיִן, הַיְינוּ חֲמִשָּׁה חוּמְשֵׁי תוֹרָה וְשִׁבְעָה סְפָרִים אוֹ שֶׁבַע תְּפִלּוֹת כָּאָמוּר. וּמַסְכִּים לָזֶה מַה שֶּׁמָּצִינוּ (פסיקתא רבתי לד, ו) שֶׁבְּמַתַּן תּוֹרָה חָגַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּלֵי זֵינָאוֹת כוּ'. וְעַיֵּן בָּרַמְבַּ"ן פָּרָשַׁת כִּי תִשָּׂא בְּפָסוּק "וְעַתָּה הוֹרֵד עֶדְיְךָ" (שמות לג, ה), שֶׁתַּרְגּוּמוֹ "אַעְדֵּי תִּקּוּן זֵינָךְ מִנָּךְ", כִּי מִשָּׁם רְאָיָה בְּרוּרָה שֶׁהַתּוֹרָה כְּלֵי זֵינָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל. וְאַף עַל פִּי שֶׁבִּשְׁעַת הָעֲלָיָה מִמְּצָרִים לֹא הָיוּ עֲדַיִן מְזֻיָּנִים עַד שֶׁבָּאוּ לַמִּדְבָּר, מִכָּל מָקוֹם אָמַר "וַחֲמֻשִׁים עָלוּ" וְגוֹ', לְפִי שֶׁמִּיָּד כַּאֲשֶׁר נִתְרַצּוּ לֵילֵךְ לַמִּדְבָּר וְלֹא אָמְרוּ "הֵיאַךְ נֵלֵךְ לַמִּדְבָּר, לֹא מָקוֹם זֶרַע", מִיָּד קָנוּ הָאֱמוּנָה, וְהַתְחָלַת הַקִּנְיָן נֶחְשַׁב לָהֶם כְּאִלּוּ הָיוּ מוּשְׁרָשִׁים בָּהּ. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַחֲמֻשִׁים עָלוּ", הַיְינוּ בִּזְמַן שֶׁעָלוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶל הַמִּדְבָּר, וְסוֹף קִנְיַן הָאֱמוּנָה הָיָה עַל יַם סוּף כָּאָמוּר.

דֶּרֶךְ שֵׁנִי בְּיִשּׁוּב מִקְרָאוֹת אֵלּוּ, שֶׁהָעָם הַנִּזְכָּר כָּאן הֵם הַפְּחוּתִים שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל וְהָעֵרֶב רַב, כִּי שֵׁם אֶחָד לָהֶם. וּכְשֶׁאָמַר "וַיְהִי בְּשַׁלַּח פַּרְעֹה אֶת הָעָם", בְּעֵרֶב רַב יְדַבֵּר, כִּי מֵאַחַר שֶׁלֹּא מִיחָה בָם לָצֵאת, דּוֹמֶה כְּאִלּוּ שִׁלְּחָם. כִּי מָצִינוּ לְשׁוֹן שִׁלּוּחַ בְּמִי שֶׁמַּנִּיחוֹ לֵילֵךְ, כְּמוֹ "שַׁלְּחוּנִי לַאדֹנָי" (בראשית כד, נד) הַנֶּאֱמַר בֶּאֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם, וּכְמוֹ "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לָבָן שַׁלְּחֵנִי" (שם ל, כה). כָּךְ שִׁלּוּחַ הָאָמוּר כָּאן עַל הָעֵרֶב רַב, וּבַעֲבוּרָם הָיָה צָרִיךְ לְהַסֵּב

אוֹתָם שֶׁלֹּא יַחְזְרוּ לְמִצְרַיִם בְּרָאוֹתָם מִלְחָמָה. אֲבָל בַּעֲבוּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הָיָה צָרִיךְ לְכָל זֶה הַסִּבּוּב, כִּי "בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עָלוּ חֲמֻשִׁים" (שמות יג, יח), מְזֻיָּנִים, כִּי הֵמָּה בָּנִים אֵמוּן בָּם, בְּנֵי מַאֲמִינִים וּבוֹטְחִים בִּתְשׁוּעַת ה', וְזוֹ הִיא כְּלֵי זֵינָם. עַל כֵּן הָיוּ בְּטוּחִים בַּמִּלְחָמָה. אֲבָל כָּל מִיעוּט הַבִּטָּחוֹן בָּא לָהֶם מִן הָעֵרֶב רַב, "כִּי קָרוֹב הוּא" (שמות יג, יז) — רָצָה לוֹמַר: חֲדָשִׁים מִקָּרוֹב בָּאוּ, וְלֹא נִשְׁתָּרְשׁוּ עֲדַיִן בָּאֱמוּנָה.

פסוק יט

וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ. סְמַךְ עִנְיָן זֶה לַפָּסוּק שֶׁלְּמַעְלָה "וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יג:יח), לְפִי שֶׁמַּסִּיק בַּיַּלְקוּט פֶּרְשָׁה זוֹ שֶׁהָיוּ מְהַלְּכִין בַּמִּדְבָּר שְׁנֵי אֲרוֹנוֹת, אֲרוֹן הַשְּׁכִינָה וַאֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף, וְהָיוּ הָאֻמּוֹת שׁוֹאֲלִים: מַה טִּיבוֹ שֶׁל אֲרוֹנוֹ שֶׁל מֵת עִם אֲרוֹן חֵי הָעוֹלָמִים? וְהֵשִׁיבוּ לָהֶם: קַיִם זֶה מַה שֶּׁכָּתוּב בָּזֶה, שֶׁיּוֹסֵף קִיֵּם כָּל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת כּוּ'. וְסָמַךְ זֶה לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל", מְזֻיָּנִים, וּכְלֵי זַיִן שֶׁלָּהֶם הוּא אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ עִמָּהֶם בַּמִּלְחָמָה. וְתֵינַח אַחַר מַתַּן תּוֹרָה, אֲבָל קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה אֵיךְ עָלוּ חֲמוּשִׁים? הֲלֹא עֲדַיִן לֹא הָיָה הָאָרוֹן הַקֹּדֶשׁ עִמָּהֶם! עַל כֵּן אָמַר "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ", כִּי אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף הָיָה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הָיוּ חֲקוּקִים בּוֹ כָּל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁרָאָה מֹשֶׁה שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הֶסֵבִּם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יַם סוּף, וְחָשַׁב מֹשֶׁה שֶׁאִם אוּלַי יְעַכֵּב עֲלֵיהֶם הַיָּם, אָז יִקָּרַע לָהֶם בִּזְכוּת יוֹסֵף, כְּמוֹ שֶׁלִּמְּדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא קיד ט) מִן פָּסוּק "הַיָּם רָאָה וַיָּנֹס" (תהלים קיד ג), מָה רָאָה? עַצְמוֹתָיו שֶׁל יוֹסֵף, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "וַיָּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה" (בראשית לט יב), וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר בֵּאַרְנוּ לְמַעְלָה פָּרְשַׁת וַיֵּשֶׁב (בראשית לט יב).

וְרז"ל (סוטה יג.) דָּרְשׁוּ עַל מֹשֶׁה, פָּסוּק "חֲכַם לֵב יִקַּח מִצְוֹת" (משלי י ט), שֶׁכָּל יִשְׂרָאֵל נִתְעַסְּקוּ בַּבִּזָּה וְהוּא נִתְעַסֵּק בַּמִּצְוֹת. רָצוּ לְתָרֵץ יִתּוּר לְשׁוֹן "עִמּוֹ" שֶׁבָּא לְמַעֵט עֵסֶק בִּזַּת מִצְרַיִם, כִּי הַמָּמוֹן קִנְיָן שֶׁאֵינוֹ דָּבֵק עִמּוֹ, כִּי "לֹא יֵרֵד אַחֲרָיו כְּבוֹדוֹ" (תהלים מט יח). אֲבָל מַה שֶּׁהָאָדָם מְסַגֵּל מַעֲשִׂים טוֹבִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, הוּא הַדָּבָר הַדָּבֵק עִמּוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ". וְאוּלַי לְכָךְ עִסֵּק דָּוִקָא בְּמִצְוָה זוֹ עַכְשָׁיו, לִהְיוֹת לְיִשְׂרָאֵל כְּמַזְכִּיר אֶת יוֹם הַמִּיתָה, כִּי בְּסִבָּה זוֹ לֹא יִהְיוּ כָּל כָּךְ לְהוּטִים אַחַר הַבִּזָּה, בְּזָכְרָם כִּי יַעֲזֹב לַאֲחֵרִים חֵילוֹ וְלֹא יֵרֵד אַחֲרָיו כְּבוֹדוֹ (תהלים מט יא, יח).

פרק יד

פסוק ב

לִפְנֵי בַּעַל צְפוֹן. הוּא נִשְׁאַר מִכָּל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם כּוּ', וְיֵשׁ לָנוּ לִתֵּן טַעַם לָמָּה נִשְׁאֲרָה זוֹ יוֹתֵר מִשְּׁאָר אֱלֹהוֹת. וְנִרְאֶה מִזֶּה שֶׁהָיוּ לָהֶן הַרְבֵּה עֲבוֹדָה זָרוֹת שֶׁעָבְדוּ לְהַרְבֵּה מַזָּלוֹת, כִּי כָּל מַזָּל יֵשׁ לוֹ כֹּחַ וְהַשְׁפָּעָה עַל אֵיזוֹ עִנְיָן מְיֻחָד. וּבַעַל צְפוֹן הָיְינוּ הָעֲבוֹדָה זָרָה אֲשֶׁר חָשְׁבוּ כִּי מִמֶּנּוּ יוּשְׁפַּע לָהֶם זָהָב וְרֹב פְּנִינִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (איוב לז כב) "מִצָּפוֹן זָהָב יֵאָתֶה". וְהִשְׁאִיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דַּוְקָא עֲבוֹדָה זָרָה זוֹ לְהַטְעוֹתָם, שֶׁיֹּאמְרוּ שֶׁעֲבוֹדָה זָרָה זוֹ תִּתְבַּע עֶלְבּוֹנָם עַל מָה שֶׁנִּטְלוּ יִשְׂרָאֵל מָמוֹנָם שֶׁלֹּא כַּדִּין. כִּי בְּכָל שְׁאָר הַמַּכּוֹת הִצְדִּיק פַּרְעֹה אֶת הַדִּין עָלָיו לוֹמַר שֶׁבַּדִּין בָּאוּ עָלָיו וּבַדִּין לָקוּ גַּם שָׂרֵי מַעְלָה שֶׁלָּהֶם. אֲבָל הַמָּמוֹן חָשַׁב פַּרְעֹה שֶׁלֹּא בְּצֶדֶק וְלֹא בְּמִשְׁפָּט נָטְלוּ יִשְׂרָאֵל מָמוֹנָם, עַל כֵּן נִשְׁאַר בַּעַל צְפוֹן שֶׁיֹּאמְרוּ "קָשָׁה יִרְאָתָם" וְיִתְבַּע מִן יִשְׂרָאֵל מָמוֹנָם שֶׁהִשְׁאִילוּם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיֻּהַפְךְ לְבַב פַּרְעֹה" וְגוֹ', פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בִּשְׁבִיל מָמוֹנָם שֶׁהִשְׁאִילוּם. וּמַה שֶּׁאָמְרוּ "כִּי שִׁלַּחְנוּ אֶת יִשְׂרָאֵל מֵעָבְדֵנוּ", לְפִי שֶׁכָּל מַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ, וְעִקַּר דְּבָרָיו הָיָה בַּעֲבוּר הַמָּמוֹן. וְתָלָה פַּרְעֹה דְּבָרָיו בְּמַה שֶּׁרָאָה שֶׁנִּשְׁאַר בַּעַל צְפוֹן מִכָּל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם.

פסוק ה

וַיֻּגַּד לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם. כִּי "בּוֹרַחַ" מִבַּעֲלִי לִיהּ, שֶׁהֲרֵי מִתְּחִלָּה שִׁלְּחָם מֵרְצוֹנוֹ וְעַכְשָׁיו הֵם בּוֹרְחִים. וְעוֹד, לָמָּה קְרָאָם שְׁתֵּי פְּעָמִים "הָעָם" וּבַשְּׁלִישִׁי אָמַר "כִּי שִׁלַּחְנוּ אֶת יִשְׂרָאֵל"? וְעוֹד, אֵיךְ מָלְאוּ לִבּוֹ לָלֶכֶת עִם שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב עַל שִׁשִּׁים רִבּוֹא? וְאַף עַל פִּי שֶׁנֶּאֱמַר "וְכֹל רֶכֶב מִצְרַיִם", וַדַּאי לֹא מִכָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם קִבֵּץ לְפִי שָׁעָה, שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ שְׁהוּת זְמַן כָּל כָּךְ, אֶלָּא מֵעִיר אַחַת לָקַח, וְהִיא מִצְרַיִם עַצְמָהּ. וַאֲפִלּוּ מֵעִיר זוֹ לֹא לָקַח כִּי אִם מִן הַיֵּרֵא אֶת דְּבַר ה', וְהֵמָּה הַמְעוּט. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁבְּכָל מָקוֹם שֶׁמַּזְכִּיר "הָעָם" מְדַבֵּר בְּעֵרֶב רַב שֶׁהָלְכוּ לְכַתְּחִלָּה בְּדֶרֶךְ בְּרִיחָה, לְפִי שֶׁרָאוּ בְּמַעֲלָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל. וְחָשַׁב פַּרְעֹה כִּי עַכְשָׁיו, עַל יְדֵי שֶׁיִּרְאוּ שֶׁיִּשְׂרָאֵל נְבוּכִים בָּאָרֶץ, יֹאמְרוּ הָעֵרֶב רַב שֶׁסָּר ה' מֵעַל יִשְׂרָאֵל. וּבַעֲבוּר זֶה, וַדַּאי רְצוֹן הָעֵרֶב רַב לַחֲזוֹר מִצְרַיְמָה, זוּלַת שֶׁיִּשְׂרָאֵל אֵינָן מַנִּיחִין אוֹתָם. וּכְשֶׁיִּרְאוּ שֶׁאֲנַחְנוּ בָּאִים לְעֶזְרָתָם, יִמְרְדוּ גַּם הֵמָּה בְּיִשְׂרָאֵל וְיָשׁוּבוּ אֵלֵינוּ. וְעַל זֶה סָמַךְ פַּרְעֹה בְּרָדְפוֹ אַחַר יִשְׂרָאֵל עִם מְתֵי מִסְפָּר. וְעַל זֶה נֶאֱמַר "וַיֻּגַּד לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם", לֹא שֶׁשִּׁלַּח עִמָּהֶם אִקְטוֹרִין, כִּי דָּבָר זֶה לֹא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא, אֶלָּא בְּבֵיתוֹ הִגַּד לוֹ שֶׁהָלְכוּ דֶּרֶךְ בְּרִיחָה "הָעָם", דְּהַיְנוּ הַמִּצְרִים, וְהָיָה שׂוֹנֵא אוֹתָם עַל זֶה. וְעַכְשָׁיו "וַיֻּהַפְךְ לְבַב פַּרְעֹה וַעֲבָדָיו אֶל הָעָם", נֶהְפַּךְ לִבּוֹ מִשִּׂנְאָה לְאַהֲבָה, כִּי אָמַר: עַכְשָׁיו אֲנִי צָרִיךְ לָהֶם, כִּי בְּלִי סָפֵק יִהְיוּ לִי לְעֶזְרָה

בְּרֹאוֹתָם כִּי סָר ה' מֵעַל יִשְׂרָאֵל. וְעַל יִשְׂרָאֵל עַצְמָם אָמְרוּ "מַה זֹּאת עָשִׂינוּ כִּי שִׁלַּחְנוּ אֶת יִשְׂרָאֵל מֵעָבְדֵנוּ". וּלְפִי זֶה, מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַיְהִי בְּשַׁלַּח פַּרְעֹה אֶת הָעָם" (שמות יג, יז), עַל הַפְּחוּתִים שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל אָמַר כֵּן, כַּמְבֹאָר בְּדֶרֶךְ שֵׁנִי.

פסוק יב

הֲלֹא זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: וְהֵיכָן דִּבְּרוּ? "יֵרָא ה' עֲלֵיכֶם וְיִשְׁפֹּט" (שמות ה, כא). וְצָרִיךְ פֵּרוּשׁ לְפֵרוּשׁוֹ, שֶׁהֲרֵי כָּאן אָמְרוּ "כִּי טוֹב לָנוּ עֲבֹד אֶת מִצְרַיִם מִמּוּתֵנוּ בַּמִּדְבָּר", וּלְהַלָּן אָמְרוּ "יֵרָא ה' עֲלֵיכֶם וְיִשְׁפֹּט אֲשֶׁר הִבְאַשְׁתֶּם אֶת רֵיחֵנוּ בְּעֵינֵי פַרְעֹה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו לָתֵת חֶרֶב בְּיָדָם לְהָרְגֵנוּ" (שמות ה, כא). וְזֶה אָמְרוּ וַדַּאי עַל תּוֹסֶפֶת הָעֲבוֹדָה שֶׁנִּמְשְׁלָה לְחֶרֶב, וּמַה בֵּין חֶרֶב לְמָוֶת? גַּם מַה שֶּׁאָמְרוּ שָׁם "לָתֵת חֶרֶב בְּיָדָם" צָרִיךְ בֵּאוּר, כִּי לֹא בְּקֹשׁ פַּרְעֹה לְהָרְגָם בְּחֶרֶב כִּי אִם לְהַכְבִּיד עֲלֵיהֶם הָעֲבוֹדָה. וְנִרְאֶה לִי שֶׁאָמְרוּ יִשְׂרָאֵל לְמֹשֶׁה תַּרְתֵּי לְרֵיעוּתָא: כִּי עַכְשָׁיו לֹא שָׁלַח אוֹתָנוּ וְהִכְבִּיד עֲבוֹדָתוֹ כִּי הִבְאַשְׁתֶּם רֵיחֵנוּ בְּעֵינָיו, זֹאת וְעוֹד אַחֶרֶת: אֲפִילּוּ תֹּאמַר שֶׁיְּשַׁלַּח אוֹתָנוּ מִכָּל מָקוֹם נִהְיֶה בּוֹרְחִים, שֶׁהֲרֵי אָמַרְתָּ לוֹ בְּשֵׁם ה' "שַׁלַּח עַמִּי וְיָחֹגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר" (שמות ה, א), וּכְשֶׁיִּוָּדַע לוֹ שֶׁאֲנַחְנוּ בּוֹרְחִים, אָז בְּלִי סָפֵק יִרְדֹּף אַחֲרֵינוּ בְּחֶרֶב, וּבָזֶה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אַתָּה נָתַתָּ חֶרֶב בְּיָדָם לְהָרְגֵנוּ וְלַהֲמִיתֵנוּ. וְזֶה שֶׁאָמְרוּ כָּאן כִּי כְּבָר אָמְרוּ לוֹ בְּמִצְרַיִם "כִּי טוֹב לָנוּ עֲבֹד אֶת מִצְרַיִם מִמּוּתֵנוּ בַּמִּדְבָּר", לְפִי שֶׁכְּבָר אָמְרוּ לוֹ "לָתֵת חֶרֶב בְּיָדָם לְהָרְגֵנוּ" (שמות ה, כא). וְאָמְרוּ זֶה עַל שֶׁסּוֹפוֹ לִרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם בְּחֶרֶב בַּמִּדְבָּר וְלַהֲמִיתָם.

וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים דֶּרֶךְ הֲלָצָה, הֲלֹא זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ עַכְשָׁיו, בְּמִצְרַיִם הָיָה לָנוּ לוֹמַר כֵּן וְלֹא עַכְשָׁיו, כִּי עָבַר זְמַנּוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר", רוֹצֶה לוֹמַר שָׁם הָיָה לָנוּ לֵאמֹר "חֲדַל מִמֶּנּוּ" כוּ', וְלֹא אָמַרְנוּ.

פסוק טז

וְאַתָּה הָרֵם אֶת מַטְּךָ וּנְטֵה אֶת יָדְךָ עַל הַיָּם. בַּמִּדְרָשׁ (שמות רבה כא, ט) אָמְרוּ, לְפִי שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים הַמִּצְרִים "לוּלֵא הַמַּטֶּה לֹא הָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַנִּסִּים", עַל כֵּן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "סַלֵּק אֶת מַטְּךָ וּנְטֵה אֶת יָדְךָ", כִּי "הָרֵם" לְשׁוֹן סִלּוּק הוּא. וְהִנְנִי נוֹתֵן טַעַם בַּדָּבָר לָמָּה דַּוְקָא בִּקְרִיעַת יַם סוּף צִוָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהָסִיר הַמַּטֶּה, וְזֶה לְפִי שֶׁרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיַּעֲשֶׂה מֹשֶׁה לְמַטֶּה דּוּגְמָא אֶל כָּל דָּבָר הַנַּעֲשֶׂה לְמַעְלָה. וְהִנֵּה כָּל הַמַּכּוֹת הָיוּ בְּ"אֶצְבַּע אֱלֹהִים" (שמות ח, יט), עַל כֵּן נַעֲשׂוּ גַּם לְמַטֶּה עַל יְדֵי מַטֵּה מֹשֶׁה, כִּי הַמַּטֶּה דּוֹמֶה לְאֶצְבַּע. אֲבָל עַל הַיָּם לָקוּ בְּכָל הַיָּד, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדוֹלָה" וְגוֹ' (שמות יד, לא). עַל כֵּן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה שֶׁיַּעֲשֶׂה גַּם לְמַטֶּה דּוּגְמָא לָזֶה, וְיסַלֵּק אֶת הַמַּטֶּה הַדּוֹמֶה לְאֶצְבַּע, וּ"נְטֵה אֶת יָדְךָ" – כָּל הַיָּד, דּוּגְמַת יָד הַחֲזָקָה הָעֶלְיוֹנָה

יִתְבָּרַךְ. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדוֹלָה", וְאַגַּב זֶה רָאוּ כִּי שֶׁלֹּא בְּכֹחַ הַמַּטֶּה עָשָׂה מֹשֶׁה כָּל הַמַּעֲשֶׂה הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַזֶּה, שֶׁהֲרֵי הֶצְרֵךְ לִנְטוֹת יָדוֹ דּוּגְמַת הַיָּד הַחֲזָקָה שֶׁלְּמַעְלָה. עַל כֵּן "וַיַּאֲמִינוּ בַּה' וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ" (שמות יד, לא), כִּי חָזְרוּ מִדִּבְרֵיהֶם שֶׁאָמְרוּ לְשֶׁעָבַר שֶׁבְּכֹחַ הַמַּטֶּה פָּעַל כָּל זֹאת.

וּמִכָּאן תָּבִין בֶּאֱמֶת, מָה הָיָה חֶטְאוֹ שֶׁל מֹשֶׁה בְּמֵי מְרִיבָה, כִּי שָׁם נֶאֱמַר מַמָּשׁ הֵפֶךְ מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן, כִּי כָּאן נֶאֱמַר "הָרֵם אֶת מַטְּךָ", דְּהַיְנוּ סַלֵּק אֶת מַטֵּהוּ "וּנְטֵה אֶת יָדְךָ", וְעַל יְדֵי זֶה בָּאוּ לִידֵי אֱמוּנָה. וְשָׁם נֶאֱמַר "וַיָּרֶם אֶת יָדוֹ וַיַּךְ בְּמַטֵּהוּ" (במדבר כ:יא), שֶׁסִּלֵּק אֶת יָדוֹ, כִּי לֹא עָשָׂה הַפְּעֻלָּה בְּיָדוֹ כִּי אִם בְּמַטֵּהוּ, וְעַל כֵּן הֻחֲזַיר דְּבָרִים הָרְאשׁוֹנִים, שֶׁאָמְרוּ שֶׁבְּכֹחַ הַמַּטֶּה פָּעַל הַכֹּל, לִמְקוֹמָם, וּבָזֶה גָּרַם מְעוּט הָאֱמוּנָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי" (במדבר כ:יב). וְיִתְבָּאֵר דָּבָר זֶה בְּעֶזְרַת ה' בַּאֲר הֵיטֵב בִּמְקוֹמוֹ פָּרָשַׁת חֻקַּת (כ:ח).

פסוק כ

וְלֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י מַחֲנֶה אֶל מַחֲנֶה. וְעַל צַד הָרֶמֶז יֵשׁ לְפָתְרוֹ עַל יִשְׂרָאֵל, כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי תענית ב ה) אַרְבַּע כִּתּוֹת נַעֲשׂוּ אֲבוֹתֵינוּ עַל הַיָּם כוּ', וְלֹא הָיוּ בְּהַסְכָּמָה אַחַת, זֶה אוֹמֵר בְּכֹה וְזֶה בְּכֹה, עַל כֵּן "לֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה כָּל הַלַּיְלָה" בְּדַעְתָּם. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (שמות רבה כג ז) שֶׁלֹּא אָמְרוּ הַמַּלְאָכִים שִׁירָה כָּל הַלַּיְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (ישעיהו ו ג) "וְקָרָא זֶה אֶל זֶה", וּבְפִרְקֵי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר: אַל תִּקְרֵי "לֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה" אֶלָּא "לֹא קָרָא". וְאֵין צָרֵךְ לְהַגִּיהַּ, לְפִי שֶׁהַמַּלְאָכִים אֵינָם מִתְקָרְבִים זֶה לָזֶה בְּשׁוּם עֵסֶק בָּעוֹלָם כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁאוֹמְרִים שִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ, אֶחָד קוֹרֵא וְהַשֵּׁנִי עוֹנֶה לְעֻמָּתוֹ. וּכְשֶׁהוּא אוֹמֵר "לֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה", וַדַּאי לֹא אָמְרוּ שִׁירָה, כִּי דֶּרֶךְ הַשִּׁיר אֶחָד קוֹרֵא וַחֲבֵרוֹ עוֹנֶה.

וְיֵשׁ לוֹמַר עוֹד "וְלֹא קָרַב זֶה" – הַיְינוּ הַמַּלְאָךְ שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה בַּפָּסוּק "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים" (שמות יד:יט), אֶל "זֶה" – הַיְינוּ אֶל הַשִּׁירָה הָרְמוּזָה בְּ"זֶה" שֶׁנֶּאֱמַר "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ" (שמות טו:ב), כִּי הוּא עִקַּר הַשִּׁירָה שֶׁזָּכוּ לְרְאוֹת פְּנֵי הַשְּׁכִינָה עַד שֶׁהָיוּ מַרְאִין עֲלֵיהֶם בְּאֶצְבַּע וְאָמְרוּ "זֶה אֵלִי", כִּי רָאֲתָה שִׁפְחָה עַל הַיָּם מַה שֶּׁלֹּא רָאָה יְחֶזְקֵאל, וְהוּא רָמַז אֶל הַמַּלְאָכִים גַּם כֵּן, כִּי אֶצְלָם מְצוּיָה קְרוֹב הַהַשְׁגָּה יוֹתֵר מִבַּתַּחְתּוֹנִים.

פסוק כא

וַיָּשֶׂם אֶת הַיָּם לֶחָרָבָה וַיִּבָּקְעוּ הַמָּיִם. הָיָה לוֹ לוֹמַר "וַיִּבָּקְעוּ הַמַּיִם" תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ "וַיָּשֶׂם אֶת הַיָּם לֶחָרָבָה", וְאוּלַי כְּדֵי לְיַשֵּׁב זֶה פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "וַיִּבָּקְעוּ הַמַּיִם" – כָּל מֵימוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁמִּתְּחִלָּה הָיָה הָרוּחַ שֶׁבְּתוֹךְ הָאָרֶץ פּוֹעֵל מִתַּחַת לָאָרֶץ בְּקִרְקְעִית הַיָּם עַד שֶׁנַּעֲשׂוּ לֶחָרָבָה, וְאַחַר כָּךְ פָּעַל גַּם בַּמַּיִם, כִּי פְּעֻלַּת הָרוּחַ הָיְתָה מִלְּמַטָּה לְמַעְלָה,

וְכַאֲשֶׁר עָבַר קַרְקַעִית הַיָּם נִכְנַס הָרוּחַ גַּם אֶל הַמַּיִם וְהָרוּחַ מְחַסְּרָם וּמְמַעֲטָם, כִּי טֶבַע הָרוּחַ לְחַסֵּר הַמַּיִם שֶׁנִּתְכַּוְּצוּ וְנַעֲשׂוּ גְּלִיד, וְאָז בְּהֶכְרֵחַ נִבְקְעוּ הַמַּיִם וְהַנִּשְׁאָרִים נִצְּבוּ כְּמוֹ נֵד, כִּי הָגְלְדוּ מֵחֲמַת הָרוּחַ שֶׁעָלָה מִלְּמַטָּה, כִּי כָּל דָּבָר לַח הַמִּתְיַבֵּשׁ מִתּוֹכוֹ נִבְקָע כַּנּוֹדָע מִטִּבְעִיּוֹת.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁהוֹלִיךְ הָרוּחַ מֵי הַיָּם לֶחָרָבָה אֶל הַיַּבָּשָׁה, וַיֵּצְאוּ הַמַּיִם מִן שְׂפָתָם אֶל הַיַּבָּשָׁה וְכֵן מִצַּד הַשֵּׁנִי, וְזֶה גָּרַם בְּקִיעַת הַמַּיִם, כִּי הָרוּחַ גָּרַשׁ הַמַּיִם מִמְּקוֹמָם וְהוֹלִיכָם אֶל הַיַּבָּשָׁה. וְזֶה נַס כָּפוּל, כִּי דָּבָר זֶה צָרִיךְ לִשְׁתֵּי רוּחוֹת מַקְבִּילִין, וְנַעֲשָׂה הַכֹּל עַל יְדֵי רוּחַ קָדִים. דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁלּוּלֵא שֶׁהַתְּהוֹם מוֹסִיף לַחוּת בַּמַּיִם, הָיוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר מִפְּנֵי הָרוּחַ הַשּׁוֹלֵט בָּהֶם. וְכַאֲשֶׁר שָׁם הַיָּם לֶחָרָבָה תְּחִלָּה וְלֹא הָיָה הַתְּהוֹם מוֹסִיף בָּהֶם לַחוּת, אָז בְּהֶכְרֵחַ יָבְשׁוּ הַמַּיִם וְנֶחְסְרוּ מִן הָרוּחַ.

פסוק כב

וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה. כָּאן הִקְדִּים "תּוֹךְ הַיָּם" לְ"יַבָּשָׁה", וּבְסָמוּךְ אָמַר בְּהֵפֶךְ זֶה: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם". גַּם כָּל הַפָּסוּק הַהוּא מְיֻתָּר. וְכָאן נֶאֱמַר "וְהַמַּיִם לָהֶם חוֹמָה" מָלֵא בָּנוּי"ו, וּבְסָמוּךְ נֶאֱמַר "חוֹמָה" חָסֵר בְּלֹא וָי"ו. וּבַיַּלְקוּט (בשלח רלח) מַסִּיק שֶׁהוּא לְשׁוֹן אַף וְחֵמָה, לְפִי שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל נְתוּנִים בַּדִּין אִם לְהִנָּצֵל אוֹ אִם לְהִטָּבַע עִם הַמִּצְרִים. וְעַל פִּי דֶּרֶךְ זֶה נוֹכַל לוֹמַר שֶׁהָיוּ בְּיִשְׂרָאֵל כִּתּוֹת כִּתּוֹת עַל הַיָּם, מְקֻצָתָם צַדִּיקִים, מִקְצָתָם קְטַנֵּי אֱמָנָה כְּנֹחַ שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (בראשית ז ז) "מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל", שֶׁלֹּא נִכְנַס בַּתֵּבָה עַד שֶׁדְּחָקוּהוּ מֵי הַמַּבּוּל. וְהִנֵּה הַטּוֹבִים מִיִּשְׂרָאֵל בָּאוּ תֵּכֶף אֶל הַיָּם בֶּאֱמְצָעִיתוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא רָאוּ הַיַּבָּשָׁה עֲדַיִן, מִכָּל מָקוֹם הֶאֱמִינוּ בַּה' וּבָאוּ אֶל תּוֹךְ הַיָּם, וְאַחַר כָּךְ רָאוּ הַיַּבָּשָׁה, וְלָהֶם הָיוּ הַמַּיִם לְ"חוֹמָה" לְהָגֵן בַּעֲדָם. אֲבָל הַפְּחוּתִים, בָּנִים לֹא אֻמָּן בָּם, הָלְכוּ תְּחִלָּה בַּיַּבָּשָׁה, כִּי לֹא הֶאֱמִינוּ בֵּאלֹהִים, עַל כֵּן לֹא נִכְנְסוּ אֶל תּוֹךְ הַיָּם עַד שֶׁרָאוּ תְּחִלָּה הַיַּבָּשָׁה, וְלָהֶם הָיוּ הַמַּיִם "חֹמָה" עֵזָה, כִּי הָיוּ נְתוּנִים בַּדִּין אִם לְהִנָּצֵל אוֹ לְהִטָּבַע. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר לְמַעְלָה "וַיָּבֹאוּ", לְהוֹרוֹת שֶׁמִּיָּד בְּבוֹאָם נִכְנְסוּ אֶל הַיָּם קֹדֶם שֶׁרָאוּ הַיַּבָּשָׁה. וּלְמַטָּה נֶאֱמַר "הָלְכוּ", כִּי אַף עַל פִּי שֶׁרָאוּ הַיַּבָּשָׁה, מִכָּל מָקוֹם לֹא הֶאֱמִינוּ עַד שֶׁהָלְכוּ תְּחִלָּה בַּיַּבָּשָׁה, וְאַחַר כָּךְ נִכְנְסוּ גַּם אֶל תּוֹךְ הַיָּם.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁבְּבוֹאָם לַיָּם, הַיְינוּ בִּכְנִיסָתָם, הָיוּ צַדִּיקִים גְּמוּרִים, לְכָךְ נֶאֱמַר אֲצִלָּם חוֹמָה מָלֵא. אָמְנָם כַּאֲשֶׁר הָלְכוּ עַל שְׂפָתוֹ הַשֵּׁנִי מַמְרִים הָיוּ עִם ה', שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קו ז) "וַיַּמְרוּ עַל יָם בְּיַם סוּף". כִּי אָמְרוּ: "כְּשֵׁם שֶׁאָנַחְנוּ עוֹלִים מִצַּד זֶה, כָּךְ יַעֲלוּ הַמִּצְרִים מִצַּד אַחֵר", עַל כֵּן הָיוּ לָהֶם הַמַּיִם לְחֹמָה וְקֶצֶף כְּאָמוּר.

פרק טו

פסוק א

אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַה'. מַה שֶּׁלֹּא שָׁר תֵּכֶף בְּצֵאתָם מִמִּצְרַיִם, לְפִי שֶׁיָּדַע מֹשֶׁה שֶׁעֲדַיִן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מְפַקְפְּקִין בֶּאֱמוּנָה עַד שֶׁרָאָה עַל הַיָּם שֶׁהֶאֱמִינוּ בַּה' וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ, אָז יָשִׁיר. וְהִתְחִיל בְּ"אָז", דְּהַיְנוּ א' רוֹכֵב עַל ז', רָמְזוּ לְהַמְלִיכוֹ יִתְבָּרַךְ עַל שִׁבְעָה כּוֹכְבֵי לֶכֶת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "כִּי נָאֹה גָּאָה" (שמות טו:א), שֶׁמִּתְגָּאֶה עַל כָּל גֵּאִים. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "הַשִּׁירָה הַזֹּאת" בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה, אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שמות רבה כג, יא) שֶׁכָּל שִׁירוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה נֶאֶמְרוּ בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה, לְפִי שֶׁיֵּשׁ אַחֲרֶיהֶן צַעַר כִּנְקֵבוֹת שֶׁיֵּשׁ לָהֶם צַעַר לֵדָה. וְעוֹד שֶׁהַנְּקֵבוֹת אֵינָן נוֹטְלוֹת בָּעוֹלָם הַזֶּה כִּי אִם עֶשְׂוֹר נְכָסִים, כָּךְ הִנְחִיל ה' לְיִשְׂרָאֵל שִׁבְעָה אֻמּוֹת מִן שִׁבְעִים. אֲבָל עַל הֶעָתִיד נֶאֱמַר "שִׁירוּ לַה' שִׁיר חָדָשׁ" (ישעיהו מב:י), כִּי אָז יִהְיוּ כִּזְכָרִים לֹא יוֹלְדִים, וְאָז יִנָּחֲלוּ כָּל שִׁבְעִים אֻמּוֹת כְּזָכָר שֶׁיִּוָּרֵשׁ הַכֹּל. וְאוּלַי מִטַּעַם זֶה הִתְחִיל בְּ"אָז", א' רוֹכֵב עַל ז', לְרָמוֹז כִּי בָּעוֹלָם הַזֶּה יִשְׂרָאֵל "גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ" (שמואל ב ז:כג) יַרְכִּיבֵהוּ ה' עַל בָּמֳתֵי אֶרֶץ שֶׁל שִׁבְעָה אֻמּוֹת לְבַד, כִּנְקֵבוֹת. וּכְדֵי לְיַשֵּׁב יִתּוּר "הַשִּׁירָה הַזֹּאת", כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לַה'", אוֹמֵר אֲנִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רֶמֶז לְמַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מכילתא בשלח ג) "רָאֲתָה שִׁפְחָה עַל הַיָּם מַה שֶּׁלֹּא רָאָה יְחֶזְקֵאל", וְעַל פֶּלֶא זֶה נֶאֱמַר "אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת", רוֹצֶה לוֹמַר הַשִּׁירָה שֶׁל "זֹאת" הַנְּקֵבָה, כִּי גַּם הַנְּקֵבוֹת אָמְרוּ "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ", וְדָבָר זֶה הָיָה פְּלִיאָה בְּעֵינֵיהֶם שֶׁנְּקֵבָה תְּסוֹבֵב גֶּבֶר מֵעֵין דַּגְמָא שֶׁלֶּעָתִיד. וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צא:) "שֶׁר לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא יָשִׁיר, מִכָּאן לִתְחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה", וּמַה עִנְיַן שִׁירָה זוֹ לִתְחִיַּת הַמֵּתִים? אֶלָּא לְפִי שֶׁכְּשֵׁם שֶׁלֶּעָתִיד לָבוֹא יִהְיוּ כֻּלָּם מוּפְשָׁטִים מִן הַחֹמֶר וְאָז זְכָרִים וּנְקֵבוֹת שָׁוִין, כָּךְ גַּם עַל הַיָּם רָאֲתָה גַּם הַשִּׁפְחָה זִיו כְּבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ מֵעֵין דַּגְמָא שֶׁלֶּעָתִיד שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לא:כב) "נְקֵבָה תְּסוֹבֵב גָּבֶר". לְכָךְ נֶאֱמַר בְּשִׁירָה זוֹ "יָשִׁיר" לְהַבָּא מַשְׁמָע, כִּי כְּשֵׁם שֶׁאָמְרוּ כֻּלָּם "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ", כָּךְ כֻּלָּם יֹאמְרוּ לֶעָתִיד "הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה" (ישעיהו כה:ט), כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שמות רבה כג:טו) שֶׁהַצַּדִּיקִים יִהְיוּ מַרְאִים עָלָיו בְּאֶצְבַּע כּוֹ'. וְעַל פֶּלֶא זֶה נֶאֱמַר "אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת". וּלְכָךְ נֶאֱמַר "וַתַּעַן לָהֶם מִרְיָם" וְגוֹ' כִּמְדֻבָּרֶת לִזְכָרִים, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ.

וּבְמִדְרָשׁ (תנחומא בשלח יב) שֶׁנִּקְרַע הַיָּם בִּזְכוּת הַמִּילָה, יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁעַל זֶה נֶאֱמַר "אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת", רָמְזוּ לַמִּילָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית יז י) "זֹאת בְּרִיתִי" וְגוֹ'. וּלְפִי שֶׁגַּם לָעוֹלָם הַבָּא הַמִּילָה מַצֶּלֶת מִן הַגֵּהִנֹּם, לְכָךְ נֶאֱמַר "יָשִׁיר" בִּלְשׁוֹן עָתִיד, וּמִכָּאן רָמְזוּ לִתְחִיַּת הַמֵּתִים.

אַשִׁירָה לַה' כִּי גָאֹה גָּאָה. שֶׁמִּתְגָּאֶה עַל כָּל גֵּאִים, אֲבָל לֹא עַל עֲנָוִים, כִּי ה' שׁוֹכֵן אֶת דַּכָּא וּמַרְאֶה עְנְוָתָנוּתוֹ אֶצְלָם. וְסָמַךְ מִיָּד "סוּס וְרוֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם", כִּי הָרוֹכֵב מִתְגָּאֶה עַל הַסּוּס, עַל כֵּן יָרָה שְׁנֵיהֶם בַּיָּם. וּכְדֵי לְיַשֵּׁב עַל פִּי הַדִּקְדּוּק לְשׁוֹן "גָּאֹה גָּאָה", אוֹמֵר אֲנִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רֶמֶז לְמַה שֶּׁנִּתְבָּאֵר (איוב יב כג) "מַשְׂגִּיא לַגּוֹיִם וַיְאַבְּדֵם", וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים צב ח) "בְּפָרְחַ רְשָׁעִים כְּמוֹ עֵשֶׂב וַיָּצִיצוּ כָּל פֹּעֲלֵי אָוֶן לְהִשָּׁמְדָם עֲדֵי עַד", כִּי מִי שֶׁהוּא גֵּאֶה כְּבָר, אָז הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹסִיף לוֹ גַּאֲוָה עַל גַּאֲוָתוֹ וְנוֹתֵן לוֹ עוֹד מַעֲלָה, כְּדֵי לְהַגְדִּיל נְפִילָתוֹ מֵאֵיגְּרָא רָמָא לְבֵירָא עַמִּיקְתָא, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ בַּפָּסוּק "אָמַר אוֹיֵב אֶרְדּוֹף" (שמות טו ט), עַיֵּן שָׁם. וְהוּ שֶׁאָמַר "אָשִׁירָה לַה' כִּי גָאֹה גָּאָה", רוֹצֶה לוֹמַר: אוֹתוֹ בֶּן אָדָם אֲשֶׁר גָּאָה, אָז הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא גַּם כֵּן "גָּאָה" – מוֹסִיף לוֹ גַּאֲוָה וּמַרְכִּיבֵהוּ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ, וּלְסוֹף "סוּס וְרוֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם", רוֹצֶה לוֹמַר: לְהַגְדִּיל נְפִילַת הָרוֹכֵב, כִּי מִמָּקוֹם גָּבוֹהַּ הוּא נוֹפֵל וְנְפִילָתוֹ גְּדוֹלָה מִנְּפִילַת הַנִּרְכָּב.

פסוק ב

עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה. הוֹרָה בְּפָסוּקִים אֵלּוּ שֶׁהַצַּדִּיקִים מְהַפְּכִים מִדַּת הַדִּין לְרַחֲמִים וְהָרְשָׁעִים מְהַפְּכִים מִדַּת הָרַחֲמִים לְדִין, וְהוּ שֶׁאָמַר "עָזִּי", עֹז זֶה הַיְינוּ תֹּקֶף וְחֹזֶק שֶׁל מִדַּת הַדִּין, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים כא ב) "ה' בְּעֻזְּךָ יִשְׂמַח מֶלֶךְ", שֶׁאֲפִלּוּ בְּמִדַּת הַדִּין שֶׁנִּקְרָא עֹז מִכָּל מָקוֹם יִשְׂמַח בָּהּ צַדִּיק, כִּי שִׂמְחָה לַצַּדִּיק עֲשׂוֹת מִשְׁפָּטִי ה' אֱמֶת, "וּבִישׁוּעָתְךָ" דְּהַיְינוּ מִדַּת הָרַחֲמִים "מַה יָּגֵל מְאֹד". "וְזִמְרָת" לְשׁוֹן כְּרִיתָה, מִלְּשׁוֹן "כַּרְמְךָ לֹא תִזְמֹר", וְגַם זֶה מוֹרֶה עַל מִדַּת הַדִּין, וְגַם שֵׁם שֶׁל י"ה מוֹרֶה עַל מִדַּת הַדִּין כִּמְבֹאָר בְּרַבֵּינוּ בְּחַיֵּי עַל פָּסוּק "כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ מִלְחָמָה לַה' בַּעֲמָלֵק" (שמות יז טז). וְכָל אֵלּוּ הַמִּתְיַחֲסִים אַחַר מִדַּת הַדִּין, מִכָּל מָקוֹם "וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה", שֶׁנֶּהֱפְכוּ לִי לְרַחֲמִים וּלְתִשׁוּעָה, וְזֶה דִּקְדּוּק נָכוֹן בְּתוֹסֶפֶת וְי"ו שֶׁל וַיְהִי. וּבַדִּין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה עִמִּי חֶסֶד זֶה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כִּי גַּם אֲנִי מְבָרֵךְ אֶת ה' עַל הָרָעָה כְּשֵׁם שֶׁאֲנִי מְבָרְכוֹ עַל הַטּוֹבָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁהֵרֵעוּ הַמְצָרִים לָנוּ וְלַאֲבוֹתֵינוּ מִכָּל מָקוֹם אֲנִי מְרוֹמֵם שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ עַל כֹּל, זֶה שֶׁאָמַר "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ אֱלֹהֵי אָבִי וַאֲרֹמְמֶנְהוּ". "אֵלִי" וֶ"אֱלֹהֵי" הַכֹּל רֶמֶז לְמִדַּת הַדִּין כִּי "אֵל" לְשׁוֹן חֹזֶק וְתֹקֶף, וְאַף עַל פִּי שֶׁרַשׁ"י פֵּרֵשׁ פָּרָשַׁת כִּי תִשָּׂא (שמות לד ו) "אֵל" – מִדַּת הָרַחֲמִים, וּרְאָיָתוֹ מִן פָּסוּק (תהלים כב ב) "אֵלִי אֵלִי לָמָּה עֲזַבְתָּנִי", הָרְאָיָה אֵינָהּ כְּלוּם, שֶׁהֲרֵי הַצַּדִּיקִים מְהַפְּכִים דִּין לְרַחֲמִים, עַל כֵּן בִּקֵּשׁ שֶׁגַּם אֵל לֹא יַעַזְבֵנוּ, וְעִקַּר הַלָּשׁוֹן הוּא לְשׁוֹן יְכֹלֶת, כְּמוֹ "וְאֵת אֵילֵי הָאָרֶץ לָקָח" (יחזקאל יז יג). זֶה שֶׁאָמַר "זֶה אֵלִי" אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מִתְנַהֵג עִמִּי בְּמִדַּת הַדִּין, מִכָּל מָקוֹם "אַנְוֵהוּ", אֲסַפֵּר נוֹיוֹ וְשִׁבְחוֹ, וְכֵן "אֱלֹהֵי אָבִי" שֶׁגַּם לַאֲבוֹתֵינוּ הֵרֵעוּ הַמְצָרִים, מִכָּל מָקוֹם "וַאֲרֹמְמֶנְהוּ" עַל זֶה.

וְאִם נַפְשְׁךָ לְיַשֵּׁב זֶה עַל פִּי פֵּרוּשׁוֹ שֶׁל רַשְׁ"י שֶׁ"אֵלִי" מִדַּת הָרַחֲמִים, כָּךְ תְּפָרְשׁוֹ: "זֶה אֵלִי" וְגוֹ', עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קטז ג) "צָרָה וְיָגוֹן אֶמְצָא וּבְשֵׁם ה' אֶקְרָא, כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וּבְשֵׁם ה' אֶקְרָא", רוֹצֶה לוֹמַר: אֵין חִלּוּק אֶצְלִי בֵּין צָרָה וְיָגוֹן לְכוֹס יְשׁוּעוֹת, כִּי בִּשְׁנֵיהֶם שֵׁם ה' אֶקְרָא לְבָרְכוֹ עַל שְׁנֵיהֶם בְּשָׁוֶה. כָּךְ אָמַר: אִם "זֶה אֵלִי" וּמִתְנַהֵג עִמִּי בְּמִדַּת הָרַחֲמִים, אָז "וְאַנְוֵהוּ", וְאִם הוּא "אֱלֹהֵי אָבִי" וּמִתְנַהֵג עִמִּי בְּמִדַּת הַדִּין כְּהוֹרָאַת שֵׁם אֱלֹהִים, אָז "וַאֲרוֹמְמֶנְהוּ", כִּי הַכֹּל שָׁוֶה אֶצְלִי, בֵּין דִּין וּבֵין רַחֲמִים, עַל כֵּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹדֶד לִי בְּמִדָּה זוֹ לַהֲפֹךְ לִי דִּין לְרַחֲמִים. לֹא כֵן הָרְשָׁעִים, כִּי אַדְרַבָּה הֵמָּה מְהַפְּכִים מִדַּת רַחֲמִים לְדִין, זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "ה' אִישׁ מִלְחָמָה ה' שְׁמוֹ" (שמות טו ג), הֲרֵי שְׁמוֹ ה' הַמּוֹרֶה עַל רַחֲמִים פְּשׁוּטִים, וְאַף עַל פִּי כֵן הוּא עוֹשֶׂה עִמָּהֶם מִלְחָמָה עַד רִדְתָּם, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים" (שמות יד יט) — הוּא שְׁלוּחוֹ שֶׁל מִדַּת הַדִּין וְנָסַע לְהַצָּלַת יִשְׂרָאֵל, וּכְתִיב "וַיַּשְׁקֵף ה' אֶל מַחֲנֵה מִצְרַיִם בְּעַמּוּד אֵשׁ" (שמות יד כד), ה' הוּא מִדַּת הָרַחֲמִים וְהִשְׁקִיף עֲלֵיהֶם לְהַמָּם וּלְאַבְּדָם. וְכָל זֶה לְפִי שֶׁהֵם קוֹרְאִים לָעוֹלָם תִּגַּר עַל ה', אֲבָל אֲנִי "חֶסֶד וּמִשְׁפָּט אָשִׁירָה" (תהלים קא א), בֵּין לְחֶסֶד בֵּין לְמִשְׁפָּט אָשִׁירָה. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "יְמִינְךָ ה' נֶאְדָּרִי בַכֹּחַ, יְמִינְךָ ה' תִּרְעַץ אוֹיֵב" (שמות טו ו), פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י: כְּשֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם הַשְּׂמאל נַעֲשֵׂית יָמִין, וְהַיְנוּ הִפּוּךְ דִּין לְרַחֲמִים. וְיִתְכֵּן לְפָרֵשׁ: "יְמִינְךָ ה'" — הַיְנוּ יְמִין ה' הַפּוֹעֵל עַל צַד הָרַחֲמִים עִם יִשְׂרָאֵל, כְּבָר הוּא "נֶאְדָּרִי בַכֹּחַ", רוֹצֶה לוֹמַר: כְּבָר הָיְתָה שְׂמָאלִית וּמִדַּת הַדִּין הַקָּשָׁה הַפּוֹעֶלֶת בְּכֹחַ וְעֹז וְנַעֲשֵׂית יְמָנִית לְיִשְׂרָאֵל, אֲבָל לְאֻמּוֹת אֵינוֹ כֵן, אֶלָּא "יְמִינְךָ ה'" שֶׁהָיְתָה יְמָנִית לָעוֹלָם, וְאַף עַל פִּי כֵן "תִּרְעַץ אוֹיֵב", כִּי נַעֲשֵׂית שְׂמאלִית לְפַרְעֹה וְחֵילוֹ.

פסוק ד

מַרְכְּבוֹת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ יָרָה בַיָּם. הַדָּבָר צָרִיךְ בֵּאוּר, לָמָּה הִזְכִּיר בְּפַרְעֹה וְחֵילוֹ הַסְּמוּכִים אֵלָיו "יָרָה בַיָּם", וּבְמִבְחַר שָׁלִישָׁיו אָמַר "טָבְעוּ בְיַם סוּף" (שמות טו, ד). וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ, לְפִי שֶׁפַּרְעֹה הִקְדִּים אֶת עַצְמוֹ וְהָלַךְ קֹדֶם לְכָל חֵילוֹתָיו, וּלְפִי זֶה כְּשֶׁהָיָה פַּרְעֹה עִם חֵילוֹ הַסְּמוּכִים לְמֶרְכַּבְתּוֹ בְּתוֹךְ הַיָּם מַמָּשׁ, דְּהַיְנוּ בְּאֶמְצָעִיתוֹ שֶׁאֵין שָׁם קָנֶה וְסוּף, הָיוּ עֲדַיִן עֲבָדָיו וּמִבְחַר שָׁלִישָׁיו סָמוּךְ לִשְׂפַת הַיָּם, מָקוֹם שֶׁשָּׁם גְּדֵלִים קָנֶה וְסוּף, וְגַם רֶפֶשׁ וְטִיט מָצוּי שָׁם. וְשָׁם טָבְעוּ בְּטִיט הַיָּוֵן הַמָּצוּי בְּמָקוֹם שֶׁהַקָּנִים גְּדֵלִים, כִּי אֵין הַמַּיִם עֲמֻקִּים כָּל כָּךְ שָׁמָּה. וּבְאוֹתוֹ זְמַן הָיָה פַּרְעֹה בַּיָּם עַצְמוֹ, וְשָׁם אֵין שַׁיָּךְ לְשׁוֹן טְבִיעָה, כִּי אֵין שָׁם טִיט וְרֶפֶשׁ. וּרְאֵיָה לָזֶה מַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשְׁ"י: כָּתוּב אֶחָד אוֹמֵר "רָמָה בַיָּם" וְאֶחָד אוֹמֵר "יָרָה בַיָּם", מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ עוֹלִים לָרוּם וְיוֹרְדִין לַתְּהוֹם וְכוּ', וְזֶה לֹא יִתְכֵּן כִּי אִם בְּמָקוֹם שֶׁהַמַּיִם עֲמֻקִּים, וְשָׁם אֵין מָקוֹם לְקָנֶה וְסוּף כַּנּוֹדָע.

פסוק ט

אָמַר אוֹיֵב אָרְדֹּוף וְגוֹ'. פַּרְעֹה חָשַׁב לַעֲשׂוֹת לְיִשְׂרָאֵל עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב יב כג) "מַשְׂגִּיא לַגּוֹיִם וַיְאַבְּדֵם", וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים צב ז) "אִישׁ בַּעַר לֹא יֵדָע וּכְסִיל לֹא יָבִין אֶת זֹאת, בִּפְרֹחַ רְשָׁעִים כְּמוֹ עֵשֶׂב וַיָּצִיצוּ כָּל פֹּעֲלֵי אָוֶן לְהִשָּׁמְדָם עֲדֵי עַד". כִּי בְּנוֹהֵג שֶׁבָּעוֹלָם, שֶׁהָרוֹצֶה לְהַפִּיל אֶת חֲבֵרוֹ לָאָרֶץ, כָּל עוֹד שֶׁמַּגְבִּיהוֹ בְּיוֹתֵר תִּגְדַּל נְפִילָתוֹ, כִּי אֵינוֹ דּוֹמֶה הַנּוֹפֵל מִמָּקוֹם גָּבוֹהַּ לְנוֹפֵל מִמָּקוֹם נָמוּךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (איכה ב א) "הִשְׁלִיךְ מִשָּׁמַיִם אֶרֶץ תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל", מֵאַגָּרָא רָמָא לְבֵירָא עַמִּיקְתָּא. כְּמָשָׁל בְּמֶלֶךְ אֶחָד שֶׁמָּרַד בּוֹ אִישׁ מִן הַכְּפָר דַּל וְנִבְזֶה, מֶה עָשָׂה הַמֶּלֶךְ? הֶעֱשִׁירוֹ וְהִגְדִּילוֹ עַד כִּי גָדַל מְאֹד, וְתָמְהוּ עֲבָדָיו עַל זֶה. וְאַחַר שֶׁעָמַד בְּמַעֲלָתוֹ כַּמָּה שָׁנִים, עָשָׂה בּוֹ נְקָמָה וַהֲרָגוֹ עִם כָּל בְּנֵי בֵיתוֹ, וְלָקַח אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ, וְלֹא הִשְׁאִיר לוֹ שָׂרִיד וּפָלִיט, כִּי אָז הָיְתָה הַנְּקָמָה גְּלוּיָה וּמְפֻרְסֶמֶת יוֹתֵר מֵאִלּוּ הָיָה הוֹרְגוֹ בְּעוֹד שֶׁהָיָה שִׁפֹּל אֲנָשִׁים וְאֵין לוֹ מַכִּיר.

כָּךְ אָמַר פַּרְעֹה, מַה נְּקָמָה הִיא זוֹ שֶׁאֶתְנַקֵּם מִן הָעֲבָדִים שֶׁהָיוּ עֲסוּקִים בְּחֹמֶר וּלְבֵנִים וַיְדַל יִשְׂרָאֵל מְאֹד, אֶלָּא אַדְרַבָּה אֲחַלֵּק לָהֶם שָׁלָל מִשָּׁלַי וּמִשֶּׁל עַמִּי עַל יְדֵי שֶׁיַּשְׁאִילוּם כְּלֵי כֶסֶף וְזָהָב וּשְׂמָלוֹת, וְעַל יְדֵי זֶה יִהְיוּ סְפוּנִים וַחֲשׂוּבִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "אָמַר אוֹיֵב אֶרְדֹּף אַשִּׂיג" אוֹתָם כִּי יָבֹא יוֹמָם, אֲבָל לֹא עַכְשָׁיו מִיָּד, אֶלָּא תְּחִלָּה "אֲחַלֵּק שָׁלָל" מִשָּׁלַי. וְכַאֲשֶׁר "תִּמְלָאֵמוֹ נַפְשִׁי", שֶׁיִּמָּלֵא נַפְשִׁי אוֹתוֹ כָּל טוּב וְיִהְיֶה שָׂקֵט וְשַׁאֲנָן בְּהֵיכָלוֹ, אָז "אָרִיק חַרְבִּי תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי" כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה גְּלוּיָה וּמְפֻרְסֶמֶת הַנְּקָמָה שֶׁאֶעֱשֶׂה בָּהֶם עַל שֶׁמָּרְדוּ בִּי וְהֵבִיאוּ עֶשֶׂר מַכּוֹת עַל מִצְרַיִם. וּבְזֶה מְדֻקְדָּק הַלָּשׁוֹן "תִּמְלָאֵמוֹ תּוֹרִישֵׁמוֹ" שֶׁקָּאֵי הַכֹּל עַל יִשְׂרָאֵל. אֲבָל מַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "תִּמְלָאֵמוֹ" – יִתְמַלֵּא נַפְשִׁי מֵהֶם, רָחוֹק הוּא מִדִּקְדּוּק הַלָּשׁוֹן. וְעַל פִּי דְּרָכֵנוּ יִתְבָּאֵר גַּם כֵּן מַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (גיטין נו:) "כָּל הַמֵּצֵר לְיִשְׂרָאֵל נַעֲשָׂה רֹאשׁ", וְהוּא כְּדֵי לְהַגְדִּיל אַחַר כָּךְ מַפַּלְתּוֹ. וּבָזֶה נִרְאֶה לִי גַּם מַה שֶּׁכָּתוּב פַּעַם אַחַת "יָרֶה בַיָּם" וּפַעַם אַחַת "רָמָה בַיָּם", וּפֶרֶשׁ רַשִׁ"י שֶׁהָיוּ עוֹלִין תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ יוֹרְדִין, וְזֶה מַסְכִּים עַל צַד הָרֶמֶז לְכָל דְּבָרֵינוּ אֵלֶּה. וְכֵן מֵבִיא רַשִׁ"י עָלָיו פָּסוּק "מַשְׂגִּיא לַגּוֹיִם וַיְאַבְּדֵם" (איוב יב:כג) בְּפָסוּק "לִפְנֵי בַּעַל צָפוֹן" (שמות יד:ב), וְזֶה דָּרוּשׁ יָקָר.

וּמַה שֶּׁכָּתַב "אָרִיק חַרְבִּי", רוֹצֶה לוֹמַר: אַף אִם לֹא יִהְיֶה חָרֶב בְּיָדִי, מִכָּל מָקוֹם "תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי", כִּי בְּיָדִי לְבַד בְּלֹא חֶרֶב אוֹרִישֵׁם, כִּי חַלָּשִׁים הֵמָּה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים "תִּמְלָאֵמוֹ" הוּא "תּוֹרִישֵׁמוֹ", פֵּיוּ הִכְשִׁילוֹ לוֹמַר כֵּן, כִּי סוֹפוֹ לְהוֹרִישׁ לָהֶם כָּל רְכוּשׁוֹ בְּבִזַּת הַיָּם, וִימַלֵּא אֶת יִשְׂרָאֵל מִשְׁלָלוֹ.

פסוק יא

מִי כָמֹכָה בָּאֵלִים ה׳. בְּמַסֶּכֶת גִּטִּין (נו:) דָּרְשׁוּ "מִי כָמוֹךָ בָּאִלְמִים", וּדְרָשׁ זֶה רָחוֹק לְפָרֵשׁ "בָּאֵלִים" כְּמוֹ "בָּאִלְמִים" לְהוֹסִיף מ״ם. אָמְנָם נִרְאֶה שֶׁאֵין כַּוָּנָתָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה לְהוֹסִיף מ״ם, אֶלָּא "בָּאֵלִים" הוּא בַּחֲזָקִים, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י. וְכָךְ פֵּרוּשׁוֹ: כִּי כָל הַשּׁוֹמֵעַ עֶלְבּוֹנוֹ וּמִתְאַפֵּק לִהְיוֹת כְּמַחֲרִישׁ וְכוֹבֵשׁ אֶת כַּעֲסוֹ, הֲרֵי הוּא חָזָק וְתַקִּיף, כִּי אֵיזֶהוּ גִּבּוֹר? הַכּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ. כָּךְ בִּזְמַן שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹמֵעַ וְשׁוֹתֵק וְעוֹשֶׂה אֶת עַצְמוֹ כְּאִלֵּם כִּבְיָכוֹל, זֶהוּ מִצַּד יָד הַחֲזָקָה שֶׁלּוֹ יִתְבָּרַךְ שֶׁכּוֹבֵשׁ אֶת כַּעֲסוֹ וְשׁוֹתֵק לַמַּכְעִיסִים, כְּמוֹ שֶׁשָּׁתַק לְפַרְעֹה עַל אֲשֶׁר אָמַר "מִי ה׳" (שמות ה:ב), וְכֵן שָׁתַק לְטִיטוּס עַל חֻרּוּפוֹ וְגִדּוּפוֹ. עַל כֵּן דָּרְשׁוּ "מִי כָמוֹךָ בָּאֵלִים" – "בָּאִלְמִים". וּמֹשֶׁה אָמַר זֶה עַל חֻרּוּפוֹ שֶׁל פַּרְעֹה, וּמִמֶּנּוּ הֵבִיאוּ פָּסוּק זֶה לְרָאיָה עַל טִיטוּס. וּלְעוֹלָם מַשְׁמָעוּת "בָּאֵלִים" – בַּחֲזָקִים מַמָּשׁ כָּאָמוּר.

וְאִם נַפְשְׁךָ לוֹמַר בָּאִלְמִים מַמָּשׁ, נוֹכַל לְפָרֵשׁ שֶׁמֹּשֶׁה אָמַר שֶׁכָּל כָּךְ שִׁבְחוֹ יִתְבָּרַךְ גָּדוֹל, עַד שֶׁאֲפִלּוּ הָאִלְמִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם פֶּה לְדַבֵּר, מִכָּל מָקוֹם קִלּוּסוֹ יִתְבָּרַךְ עוֹלֶה מֵהֶם כְּאִלּוּ אָמְרוּ בְּפֶה מָלֵא "מִי כָמֹכָה ה׳", עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יט ב) "הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל״ וְגוֹ', "אֵין אֹמֶר וְאֵין דְּבָרִים בְּלִי נִשְׁמָע קוֹלָם" וְגוֹ'. וְאִם כֵּן אֵיךְ הֵם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁעַל יְדֵי שֶׁהַבְּרִיּוֹת רוֹאִים תְּנוּעוֹת הַשָּׁמַיִם וְכָל צְבָאָם, הֵם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל. וְעַל יְדֵי שֶׁהַבְּרִיּוֹת מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל עַל יְדֵי תְּנוּעוֹת הַשָּׁמַיִם, דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים, אַף עַל פִּי שֶׁבֶּאֱמֶת הֵם אִלְּמִים וְאֵין בָּהֶם אֹמֶר וּדְבָרִים. לְכָךְ נֶאֱמַר כָּאן "מִי כָמֹכָה בָּאֵלִים" – בָּאִלְמִים, אֲפִלּוּ בְּפֶה הָאִלְמִים גָּדוֹל שִׁבְחֲךָ כְּאִלּוּ אָמְרוּ "מִי כָמֹכָה ה׳״, וְכָל שֶׁכֵּן בְּפִי הַמְדַבְּרִים.

וְאָמַר זֶה גַּם עַל הַמַּיִם, עַל דֶּרֶךְ שֶׁמָּסִיק בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (ה, א) "יִקָּווּ הַמַּיִם" – מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁבָּנָה פָּלְטִין וְהוֹשִׁיב בָּהּ דְּיוֹרִים אִלְּמִים, וְהֵם מַשְׁכִּימִים וְשׁוֹאֲלִים בִּשְׁלוֹם הַמֶּלֶךְ. אַחַר כָּךְ הוֹשִׁיב בָּהּ דְּיוֹרִים פִּקְחִים, עָמְדוּ וּמָרְדוּ בַּמֶּלֶךְ כּוּ'. אָמַר הַמֶּלֶךְ: תַּחֲזוֹר הַפָּלְטִין לְכָמוּת שֶׁהָיְתָה. כָּךְ מִתְּחִלַּת בְּרִיאַת הָעוֹלָם הָיְתָה קִלּוּסוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִן הַמַּיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים צג, ד) "מִקֹּלוֹת מַיִם רַבִּים אַדִּירִים מִשְׁבְּרֵי יָם, אַדִּיר בַּמָּרוֹם ה״ כּוּ'. וּלְפִי מִדָּרָשׁ זֶה נִקְרְאוּ הַמַּיִם אִלְּמִים, וְקִלּוּסוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹלֶה מֵהֶם, הֵן עַל יְדֵי שֶׁהֵם עוֹשִׂים רְצוֹן קוֹנָם הֵפֶךְ טִבְעָם, הֵן עַל יְדֵי שֶׁהַבְּרִיּוֹת מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל עַל יְדֵי שֶׁרוֹאִין פְּעֻלּוֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּדוֹר הַמַּבּוּל וּבִקְרִיעַת יַם סוּף, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ הָיוּ הַמַּיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל אַף עַל פִּי שֶׁהֵם אִלְּמִים. עַל כֵּן אָמַר מֹשֶׁה "מִי כָמֹכָה בָּאֵלִם ה״ – אֲפִלּוּ הָאִלְּמִים אוֹמְרִים מִי כָמוֹךָ. וְאָמַר זֶה עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ הַמַּיִם הָאִלְּמִים בְּקִרְיעַת יַם סוּף. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "בָּאֵלִם" חָסֵר מ״ם, כְּדֵי לְדָרוֹשׁ "בָּאֵלִם" גַּם כֵּן לְשׁוֹן חֲזָקִים, רָמָז לְמַיִם אַדִּירִים, כִּי "אַדִּירִים" הַיֵּינוּ

לְשׁוֹן חוֹזֵק, כְּמוֹ "בָּאֵלִם" שֶׁהוּא לְשׁוֹן חוֹזֵק, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות טו, י) "צָלְלוּ כַּעוֹפֶרֶת בְּמַיִם אַדִּירִים", וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר. וּמַה שֶּׁנִּדְרַשׁ זֶה עַל טִיטוּס, לְפִי שֶׁעָמַד עָלָיו נַחְשׁוֹל שֶׁל יָם לְהַטְבִּיעוֹ, וְכִדְמַסְקִינַן שָׁם בַּגְּמָרָא, וּבְהַנָּחָה זוֹ מַשְׁמָעוּת כָּל הַמִּדְרָשִׁים אֶחָד הוּא, לְדָרוֹשׁ "אֵלִים" חֲזָקִים וְ"אִלְּמִים" כְּאֶחָד.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁכָּל הַמַּרְבֶּה לְסַפֵּר בְּשִׁבְחוֹ יִתְבָּרַךְ נִקְרָא מְמַעֵט, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "נוֹרָא תְהִלֹּת" (שמות טו, יא), עַל כֵּן אָמַר "מִי כָמֹכָה בָּאֵלִם", הַיְינוּ בַּחֲזָקִים הַכּוֹבְשִׁים אֶת עַצְמָם מִלְּסַפֵּר תְּהִלָּתְךָ מִיִּרְאָה פֶּן יְמַעֲטוּ בִּתְהִלָּתְךָ, עַל כֵּן הֵם עוֹשִׂים אֶת עַצְמָם כְּאִלְּמִים. וְאֶצֶל כְּתוֹת אֵלּוּ "מִי כָמֹכָה ה'", כִּי "לְךָ דֳמִיָּה תְהִלָּה" (תהלים סה, ב) – הַשְׁתִּיקָה הִיא תְּהִלָּתְךָ. וּלְפִי זֶה נִדְרַשׁ גַּם כֵּן "בָּאֵלִם", בַּחֲזָקִים וּבָאִלְּמִים, כִּי עַל יְדֵי שֶׁעוֹשִׂים אֶת עַצְמָם כְּאִלְּמִים, דּוֹמֶה בִּשְׁתִיקָה זוֹ כְּאִלּוּ הֵם אוֹמְרִים "מִי כָמֹכָה ה'". וּמַה שֶּׁהֵם עוֹשִׂים עַצְמָם אִלְּמִים, לְפִי שֶׁאַתָּה "נוֹרָא תְהִלֹּת", יֵרְאִים מִלְּהַגִּיד תְּהִלָּתְךָ פֶּן יְמַעֲטוּ, עַל כֵּן הֵם עוֹשִׂים עַצְמָם כְּאִלְּמִים, וּבְחֶזְקַת הַיָּד הֵם כּוֹבְשִׁים פִּיהֶם לָשִׂים יָד לְפֶה. וְגַם זֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

פסוק יב

נָטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלָעֵמוֹ אָרֶץ. יֵשׁ רֶמֶז לְמַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה יא:) כִּיוָן שֶׁהִרְגִּישׁוּ בָּהֶם הַמְּצָרִים הָיוּ מְבַקְּשִׁים לְהָרְגָם וְנַעֲשָׂה לָהֶם נֵס וְנִבְלְעִים בַּקַּרְקַע, וְאַחַר כָּךְ מְבַצְּבְצִים וְעוֹלִים וּבָאִים לְבֵיתָם עֲדָרִים עֲדָרִים כּוּ', וְעַל הַיָּם הֵם הִכִּירוּהוּ תְּחִלָּה וְאָמְרוּ "זֶה אֵלִי" (שמות טו:ב), וְעַל זֶה אָמַר "עֹשֵׂה פֶלֶא" (שמות טו:יא), וּמַהוּ הַפֶּלֶא? "נָטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלָעֵמוֹ אָרֶץ" לְיִשְׂרָאֵל שֶׁהִזְכִּיר בַּפָּסוּק "מִי כָמֹכָה בָּאֵלִם ה'" (שמות טו:יא), וְאַחַר כָּךְ "נָחִיתָ בְחַסְדְּךָ עַם זוּ גָּאָלְתָּ" (שמות טו:יג) כִּי הָלְכוּ לְבֵיתָם עֲדָרִים עֲדָרִים, וְאַחַר כָּךְ "נַהַלְתָּ בְעָזְּךָ אֶל נְוֵה קָדְשֶׁךָ" (שמות טו:יג) כִּי הֵם הִכִּירוּהוּ תְּחִלָּה וְרָאוּ הַשְּׁכִינָה בְּנָוֶה קָדְשׁוֹ יִתְבָּרַךְ.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאָמַר זֶה דֶּרֶךְ שׁוֹאֵל וּמֵשִׁיב, לָמָּה אַתָּה ה' הֵבֵאתָ אֶת הַמִּצְרִים אֶל הַיָּם סוּף לְהַטְבִּיעָם שָׁמָּה, וְאִלּוּ רָצִיתָ לִנְטוֹת יָדְךָ עֲלֵיהֶם אָז תִּבְלָעֵמוֹ אֶרֶץ כִּשְׁאוֹל חַיִּים בְּמְקוֹמָם? וְנָתַן תְּשׁוּבָה לַדָּבָר: "נָחִיתָ בְחַסְדְּךָ עַם זוּ גָּאָלְתָּ, נַהַלְתָּ בְעָזְּךָ", כַּאֲשֶׁר יְנַהֵל הָרוֹעֶה אֶת עֶדְרוֹ אֶל מִרְעֶה כַּר נִרְחָב בְּלֹא צַעַר מִלְחָמָה, כִּי בְּצֵאתָם מִמִּצְרַיִם לֹא הָיוּ מִלְחֲמֵי מִלְחָמָה, עַל כֵּן הֻבִיאָם לְיַם סוּף שֶׁהָיָה קוֹלוֹ הוֹמֶה מִסּוֹף הָעוֹלָם וְעַד סוֹפוֹ, וְעַל יְדֵי זֶה "שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן", וְלֹא הָיוּ צְרִיכִין לְמִלְחָמוֹת גְּדוֹלוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יהושע ב, ט) "וְכִי נָמֹגוּ כָּל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם, כִּי שָׁמַעְנוּ אֵת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה' מֵי יַם סוּף מִפְּנֵיכֶם". וְאִלּוּ הָיוּ

נִבְלָעִים בַּקַּרְקַע בִּמְקוֹמָם, לֹא הָיָה הַקּוֹל נִשְׁמָע לְמֶרְחוֹק, וְלֹא רָגְזוּ וְחָלוּ כָּל מַלְכֵי כְּנַעַן, וְהָיוּ יִשְׂרָאֵל צְרִיכִין לְמִלְחָמוֹת גְּדוֹלוֹת.

פסוק יז

מִקְדָּשׁ ה' כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ. לְפִי שֶׁהַמִּשְׁכָּן נַעֲשָׂה כֻּלּוֹ עַל־פִּי ה' מֵאֵלָיו, כִּי בְּכָל מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן נֶאֱמַר "וַהֲקֵמוֹתָ אֶת הַמִּשְׁכָּן כְּמִשְׁפָּטוֹ אֲשֶׁר הָרְאִיתָ בָּהָר" (שמות כו:ל), עַל כֵּן נֶאֱמַר "כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ". וְנִקַּט "יָדֶיךָ" שְׁתַּיִם בְּמַשְׁמָע, פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא בְּיַד אַחַת וְהַמִּקְדָּשׁ בִּשְׁתֵּי יָדַיִם כוּ'. וּבְפֶרֶק קַמָּא דִּכְתֻבּוֹת (ה) אָמְרוּ: "גְּדוֹלִים מַעֲשֶׂה צַדִּיקִים מִמַּעֲשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, דְּאִילּוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ נִבְרְאוּ בְּיַד אַחַת, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה מח:יג) 'אַף יָדִי יָסְדָה אָרֶץ וִימִינִי טִפְּחָה שָׁמָיִם', וְאִלּוּ בְּמַעֲשֵׂה צַדִּיקִים כְּתִיב 'מִקְדָּשׁ ה' כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ'". וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר, כִּי הָעֶלְיוֹנִים מִצַּד מַעֲלָתָן נִבְרְאוּ בְּיַד יָמִין, וְהַתַּחְתּוֹנִים בְּיַד שְׂמֹאל. אֲבָל הַמִּקְדָּשׁ שֶׁהוּא הָאֶמְצָעִי הַמְצֻרָף עֶלְיוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים, נִבְרָא בִּשְׁתֵּי יָדַיִם, כִּי שָׁם מְדוֹר הַשְּׁכִינָה עִם הַתַּחְתּוֹנִים שֶׁנֶּאֱמַר "וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם" (שמות כה:ח). וּמִשָּׁם נִבְרָא גַּם הָאָדָם הָאֶמְצָעִי בֵּין הָעֶלְיוֹנִים לַתַּחְתּוֹנִים, וְזֶהוּ עִנְיַן הַסֶּלָם "מֻצָּב אַרְצָה וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה" (בראשית כח:יב), וְאֶמְצַע שִׁפּוּעוֹ כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, כִּי הוּא הָאֶמְצָעִי כָּאָמוּר. וּמַה שֶּׁקָּרְאוּ הַמִּקְדָּשׁ "מַעֲשֵׂה צַדִּיקִים", וְהַכָּתוּב אוֹמֵר "כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ" – הַיְינוּ יְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לְפִי שֶׁיֵּשׁ לִשְׁנֵיהֶם חֵלֶק בָּזֶה הַבִּנְיָן, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֶרְאָה לְמֹשֶׁה תַּבְנִית כָּל הַמִּשְׁכָּן בָּנוּי, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב "כֵּן עָשָׂה הַמְנוֹרָה" (במדבר ח:ד) – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עָשָׂאהּ, וְכֵן כָּל מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן.

פסוק יח

ה' יִמְלוֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד. כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה. יֵשׁ לְפָרֵשׁ מִלַּת "כִּי", לְפִי שֶׁפַּרְעֹה הָיָה חוֹלֵק עַל מַלְכוּת שַׁדַּי וְאָמַר "מִי ה'" (שמות ה:ב), וְאִלּוּ לֹא הָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה שְׁפָטִים בְּפַרְעֹה, אִם כֵּן יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁגַּם לְדוֹרוֹת יָקוּמוּ בָּנִים סוֹרְרִים וְיכַחֲשׁוּ מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ. אֲבָל מֵעַתָּה שֶׁנַּעֲשָׂה בְּפַרְעֹה מִשְׁפָּט כָּתוּב, שׁוּב לֹא יִהְיֶה שׁוּם חוֹלֵק וּמְעָרְעֵר עַל מַלְכוּת שַׁדַּי יִתְבָּרַךְ, וַה' יִמְלוֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד, כִּי יִרְאוּ כָּל הָעוֹלָם כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו בַּיָּם וגו', וּמֵאָז מוֹרָא יַעֲלֶה עַל רֹאשָׁם לְהַטִּיחַ דְּבָרִים כְּלַפֵּי מַעְלָה.

פסוק כ

וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה וגו'. עַכְשָׁיו נַעֲשֵׂית נְבִיאָה, כִּי בְּמַעֲמָד זֶה זָכוּ גַּם הַנָּשִׁים לִרְאוֹת פְּנֵי הַשְּׁכִינָה, עַד שֶׁאָמְרוּ כֻּלָּם "זֶה אֵלִי", כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מכילתא בשלח פרשה ג) "רָאֲתָה שִׁפְחָה עַל הַיָּם" כוּ'. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַתֵּצֶאן כָּל הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ", כִּי הַנְּבוּאָה הִתְחִילָה בְּמִרְיָם וְכָל הַנָּשִׁים יָצְאוּ בְּעִקְבוֹתֶיהָ בְּמַעֲמָד זֶה, כִּי כֻּלָּם זָכוּ לִנְבוּאָה. וּלְפִי

שֶׁאֵין הַשְׁכִּינָה שׁוֹרָה כִּי אִם מִתּוֹךְ שִׂמְחָה, וְהַנָּשִׁים יֵשׁ לָהֶם צַעַר לֵידָה, עַל כֵּן לָקְחָה אֶת הַתֹּף בְּיָדָהּ, וַתֵּצֶאן כָּל הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתֻפִּים וּבִמְחֹלוֹת, כְּדֵי שֶׁתְּחוּל עֲלֵיהֶם רוּחַ הַקֹּדֶשׁ מִתּוֹךְ שִׂמְחָה.

וּמַה שֶּׁכָּתוּב **"אֲחוֹת אַהֲרֹן"**. לְפִי שֶׁהָיְתָה שָׁוָה לוֹ בִּנְבוּאָה, אֲבָל לֹא לְמֹשֶׁה, כִּי כֵן מַשְׁמַע סוֹף פָּרָשַׁת בְּהַעֲלוֹתְךָ בַּפָּסוּק "לֹא כֵן עַבְדִּי מֹשֶׁה" (במדבר יב ז), כִּי שָׁם הֵשֶׁוּוּ אַהֲרֹן וּמִרְיָם בִּנְבוּאָה, וְכֵן פֵּרֵשׁ מַהֲרִי"א. וּלְשׁוֹן מְחוֹלוֹת הוּא עִנְיַן מְחִילַת עָוֹן, וְכָךְ כָּתַב רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי. וְאוּלַי שֶׁזֵּהוּ שֶׁמַּסִּיק בַּיְלְקוּט פָּרָשָׁה זוֹ בַּפָּסוּק "וַיַּסַּע מֹשֶׁה" (שמות טו:כב), שֶׁכָּל מִי שֶׁנַּעֲשָׂה לוֹ נֵס וְאוֹמֵר שִׁירָה, בְּיִדּוּעַ שְׁמוֹחֲלִין לוֹ כָּל עֲוֹנוֹתָיו, וּמֵהֵיכָן לָמַד לוֹמַר, אִם לֹא מִלְּשׁוֹן מְחוֹלוֹת שְׁנִּזְכַּר בְּשִׁירַת נָשִׁים אֵלּוּ.

וּמַה שֶּׁאָמַר "וַתַּעַן לָהֶם מִרְיָם". לְהֶן מְבַעֲלֵי לֵיהּ לְמֵימַר, אֶלָּא לְפִי שֶׁעַל הַיָּם בָּאוּ הַנָּשִׁים לְמַדְרֵגַת הָאֲנָשִׁים בְּהַשָּׁגַת הַנְּבוּאָה, עַל כֵּן נֶאֱמַר "לָהֶם" כִּמְדַבְּרִים לִזְכָרִים, וְכֵן לֶעָתִיד נֶאֱמַר (ירמיה לא כב) "נְקֵבָה תְּסוֹבֵב גָּבֶר".

פסוק כב

וַיַּסַּע מֹשֶׁה אֶת יִשְׂרָאֵל. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: "וַיַּסַּע" – הִסִּיעָם בְּעַל כָּרְחָם, לְפִי שֶׁלֹּא רָצוּ לִפְרֹשׁ מִן בְּזַת הַיָּם, וְהָיָה מֹשֶׁה מִתְיָרֵא פֶּן רִבּוּי הָעֹשֶׁר יְבִיאֵם לִידֵי חֵטְא, וּמַעֲשֶׂה הָעֶגֶל יוֹכִיחַ, כִּי רֹב זָהָב שֶׁהוּשְׁפַּע לָהֶם הָיָה סִבַּת עֲשִׂיָּתוֹ. עַל כֵּן הִסִּיעָם בְּעַל כָּרְחָם. וְעוֹד חָשַׁב מֹשֶׁה שֶׁרִבּוּי הָעֹשֶׁר יִהְיֶה סִבָּה לְשֶׁלֹּא יִהְיוּ רְאוּיִין לְקַבֵּל הַתּוֹרָה, כִּי הַתּוֹרָה וְהָעֹשֶׁר בּוֹרְחִים זֶה מִזֶּה, וְהֵם כְּצָרוֹת זוֹ לָזוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיט עא) "טוֹב לִי כִּי עֻנֵּיתִי לְמַעַן אֶלְמַד חֻקֶּיךָ". עַל כֵּן הִסִּיעָם בְּעַל כָּרְחָם.

וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא מָצְאוּ מָיִם. מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, לְפִי שֶׁעָסְקוּ בְּבִזַּת הַיָּם יוֹתֵר מֵהָרָאוּי, וּמֵאָז הָיוּ בִּלְתִּי רְאוּיִים לְקַבֵּל הַתּוֹרָה שֶׁנִּמְשְׁלָה לַמַּיִם, עַל כֵּן נֶעֱנְשׁוּ בְּמַה שֶׁלֹּא מָצְאוּ מַיִם. וְזֶהוּ דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּמַסֶּכֶת בָּבָא קַמָּא (פב) "דּוֹרְשֵׁי רְשׁוּמוֹת אָמְרוּ שֶׁהָלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר בְּלֹא תּוֹרָה שֶׁנִּמְשְׁלָה לַמַּיִם" כוּ'. וּבְלִי סָפֵק שֶׁלֹּא כִּוְּנוּ לוֹמַר שֶׁחֶסְרוֹן מַיִם זֶה הֵינוּ הַתּוֹרָה, דְּאִם כֵּן מַה יַּעֲשׂוּ בְּהַשְׁלָכַת עֵץ אֶל הַמַּיִם, אֶלָּא שֶׁרָצוּ לוֹמַר שֶׁחֶסְרוֹן מַיִם זֶה הֵינוּ הַתּוֹרָה, דְּאִם כֵּן מַה יַּעֲשׂוּ בְּהַשְׁלָכַת עֵץ אֶל הַמַּיִם, אֶלָּא שֶׁרָצוּ לוֹמַר לְפִי שֶׁעַל יְדֵי שֶׁהָיוּ עֲסוּקִים בַּבִּזָּה וְלֹא מָהֲרוּ לְלֶכֶת אֶל הַמִּדְבָּר מְקוֹם קַבָּלַת הַתּוֹרָה, עַל כֵּן נֶעֱנְשׁוּ שֶׁלֹּא מָצְאוּ סְתָם מַיִם. כִּי כְּבָר אָמַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "תַּעַבְדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה" (שמות ג, יב), דְּהַיְנוּ קַבָּלַת הַתּוֹרָה, וְהֵם הָיוּ עֲסוּקִים בְּבִזַּת הַיָּם וְלֹא אָמְרוּ "נֵלְכָה וְנָרוּצָה לְקַבֵּל הַתּוֹרָה", עַל כֵּן נֶעֱנְשׁוּ בְּחֶסְרוֹן הַמַּיִם כְּמוֹ בִּרְפִידִים, שֶׁעַל שֶׁרָפוּ יְדֵיהֶם מִן הַתּוֹרָה, עַל כֵּן נֶאֱמַר גַּם שָׁם "וַיַּחֲנוּ בִּרְפִידִים וְאֵין מַיִם לִשְׁתּוֹת הָעָם" (שמות יז, א).

פסוק כג

וַיָּבֹאוּ מָרָתָה וְגוֹ'. הִקְרָה ה' לִפְנֵיהֶם עִנְיַן מֵי מָרָה לַחֲזוֹר וְלַעֲשׂוֹת בָּהֶם נִסָּיוֹן, אִם יִהְיוּ רְאוּיִין לְקַבָּלַת הַתּוֹרָה. כִּי כְּבָר נֶחְלְקוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מכילתא בשלח (ויסע) פרשה א) בְּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַיּוֹרֵהוּ ה' עֵץ": יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהָיָה זַיִת, וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהָיָה עֲרָבָה, וְיֵשׁ אוֹמְרִים הַרְדּוּפְנִי, רַבִּי שִׁמְעוֹן בַּר יוֹחַאי אָמַר דָּבָר מִן הַתּוֹרָה הֶרְאָהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג יח) "עֵץ חַיִּים הִיא". וּבְאוּר הָעִנְיָן, שֶׁהַתּוֹרָה תְּחִלָּתָהּ מָרָה וְנִקְרֵאת "תּוּשִׁיָּה" שֶׁמַּתֶּשֶׁת כֹּחוֹ שֶׁל אָדָם, וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ: "לָמָּה נִמְשְׁלָה הַתּוֹרָה לְזַיִת? מָה זַיִת זֶה תְּחִלָּתוֹ מַר וְסוֹפוֹ מָתוֹק, אַף דִּבְרֵי תוֹרָה כֵּן". וְהַמִּצְוֹות גַּם כֵּן לָאו לֵיהָנוֹת נִתְּנוּ, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְתַגֵּד לִבְנֶיךָ יִשְׂרָאֵל' דְּבָרִים קָשִׁים כְּגִידִין". כִּי חֶלְבֵי הַנֶּפֶשׁ כְּמוֹ חֶלְבֵי הַגּוּף, כִּי כְּמוֹ שֶׁרֹב חֶלְבֵי הַגּוּף דַּרְכָּם לְהִתְרַפְּאוֹת עַל יְדֵי לְקִיחַת עֲשָׂבִים מָרִים, וְאִם אֵין הַחוֹלֶה מַאֲמִין אֶל הָרוֹפֵא יְמָאֵן לְקַבְּלָם, כָּךְ בַּחֶלְבֵי הַנְּפָשׁוֹת שֶׁהֵיוּ חוֹלִים עַל יְדֵי קְנִיַּת אֱמוּנוֹת רָעוֹת שֶׁקָּנוּ בְּמִצְרַיִם, רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְרַפְּאוֹתָם עַל יְדֵי קַבָּלַת הַתּוֹרָה שֶׁנִּמְשְׁלָה לְזַיִת, כִּי רֹאשִׁיתָהּ מָרָה כַּזַּיִת. וְיֵשׁ לָחוּשׁ פֶּן וְאוּלַי יְהַרְהֲרוּ יִשְׂרָאֵל בְּלִבָּם לֵאמֹר: "אֵיךְ יִתָּכֵן לְרַפְּאוֹת דָּבָר מַר בְּדָבָר מַר?" עַל כֵּן הֶבִיאָם ה' לִידֵי נִסָּיוֹן, וְהִקְרָה לִפְנֵיהֶם עִנְיַן מֵי מָרָה שֶׁנִּמְתְּקוּ בְּדָבָר מַר. וּבָזֶה "נִסָּה אוֹתָם הָאֱלֹהִים", אִם יַאֲמִינוּ שֶׁבְּכֹחַ אֱלֹהֵי עֲשָׂה מֹשֶׁה אֶת הַדָּבָר הַזֶּה, אָז יַאֲמִינוּ גַּם כֵּן שֶׁעַל יְדֵי הַתּוֹרָה יוּמְתַק מְרִירוּת הַנֶּפֶשׁ. וְאִם יֹאמְרוּ שֶׁבְּכֹחַ אֵיזֶה לַחַשׁ עָשָׂה הַדָּבָר הַזֶּה, לֹא יִהְיוּ רְאוּיִין לְקַבֵּל הַתּוֹרָה. לָכֵךְ נֶאֱמַר "וַיּוֹרֵהוּ ה' עֵץ", וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "וַיַּרְאֵהוּ", אֶלָּא "וַיּוֹרֵהוּ" הֵיכִינוּ שֶׁלִּמְּדוֹ דֶּרֶךְ הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי ד ד) "וַיֹּרֵנִי וַיֹּאמֶר לִי יִתְמָךְ דְּבָרַי לִבֶּךָ שְׁמֹר מִצְוֹתַי וֶחְיֵה". וְצִוָּה לוֹ לְקַחַת עֵץ לִהְיוֹת דּוּגְמָא וּמָשָׁל אֶל הַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרֵאת "עֵץ חַיִּים". וּלְמַאן דְּאָמַר שֶׁהָיָה זַיִת, אָתֵי שַׁפִּיר לְמָשָׁל עַל דִּבְרֵי תוֹרָה שֶׁתְּחִלָּתָהּ מָרָה, כְּזַיִת זֶה שֶׁתְּחִלָּתוֹ מַר וְסוֹפוֹ מָתוֹק. וְעַל זֶה נֶאֱמַר "שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט וְשָׁם נִסָּהוּ", וְנִסָּיוֹן זֶה הוּא אִם יִהְיוּ רְאוּיִים לְקַבָּלַת הַתּוֹרָה.

וְכַאֲשֶׁר הֶאֱמִינוּ יִשְׂרָאֵל כִּי בְּכֹחַ אֱלֹהֵי עָשָׂה מֹשֶׁה אֶת כָּל הַמַּעֲשֶׂה הַגָּדוֹל הַהוּא, עַל כֵּן מָסַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שָׁם מִקְצָת מִצְוֹות: שַׁבָּת, וּפָרָה אֲדֻמָּה, וְדִינִין, וְכִבּוּד אָב וָאֵם. כִּי מִצְוֹות אֵלּוּ יֵשׁ לָהֶם יַחַס עִם זֶה הַמַּעֲשֶׂה, כִּי עַל יְדֵי שֶׁיַּאֲמִינוּ בְּנֵס זֶה יַאֲמִינוּ גַּם בְּחִדּוּשׁ הָעוֹלָם אֲשֶׁר הַשַּׁבָּת מוֹרָה עָלָיו, כִּי נֵס זֶה קָרוֹב לְמְצִיאַת יֵשׁ מֵאַיִן, כִּי מְתִיקוּת מַיִם זֶה נִתְהַוָּה מִן לֹא דָּבָר, כִּי הָעֵץ אֲשֶׁר הֻשְׁלַךְ שָׁמָּה הָיָה גַּם כֵּן מַר, וְאִם כֵּן לֹא נִמְתְּקוּ הַמַּיִם כִּי אִם בִּדְבַר ה'. וְכִבּוּד אָב וָאֵם יֵשׁ לוֹ דִּמְיוֹן עִם הַשַּׁבָּת, כִּי לֹא לְחִנָּם נִסְמְכוּ שְׁנֵי מִצְוֹות אֵלּוּ בְּדִבְרוֹת רִאשׁוֹנוֹת וְאַחֲרוֹנוֹת, וּבְפָרָשַׁת קְדוֹשִׁים (ויקרא יט ג) "אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֶת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמֹרוּ". וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁבָּא לְהוֹרוֹת שֶׁשְּׁלֹשָׁה שׁוּתָּפִין בָּאָדָם:

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאָבִיו וְאִמּוֹ, עַל כֵּן צִוָּה עַל כִּבּוּד שְׁלָשְׁתָּן יַחַד. כִּי כִּבּוּד הַשַּׁבָּת הוּא כִּבּוּד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי מֵאַחַר שֶׁהַשַּׁבָּת מוֹפֶת עַל חִדּוּשׁ הָעוֹלָם הַזֶּה, נִמְשָׁךְ גַּם כֵּן לָדַעַת וּלְהוֹדִיעַ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַשּׁוֹתֵף הַשְּׁלִישִׁי הַנּוֹפֵחַ בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים, כִּי לְדַעַת מַאֲמִינֵי הַקַּדְמוּת אֵין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חֵלֶק בִּיצִירַת הָאָדָם. וְזֶה סוֹד נְשָׁמָה יְתֵרָה שֶׁיֵּשׁ לְשׁוֹמְרֵי הַשַּׁבָּת בְּיוֹם הַשַּׁבָּת. וּרְאָיָה לַדָּבָר שֶׁנִּצְטַוּוּ שְׁנֵיהֶם בְּמָרָה, מִמַּה שֶּׁכָּתוּב בְּדִבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת בְּשַׁבָּת וּבְכִבּוּד אָב וָאֵם "כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ", וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין נו:) "כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ" בְּמָרָה. וְדוֹרְשֵׁי רְשׁוּמוֹת אָמְרוּ שֶׁסּוֹף תֵּבוֹת שֶׁל אַרְבַּע תֵּבוֹת אֵלּוּ עוֹלִין כְּמִסְפַּר "מָרָה", כִּי שָׁם נִצְטַוּוּ עֲלֵיהֶם. וְהַפָּרָה וְהַדִּינִין רְמוּזִים בְּמַה שֶּׁכָּתוּב "חֹק וּמִשְׁפָּט", דְּהַיְנוּ חֻקַּת הַפָּרָה וּמִשְׁפָּטִים וְדִינִין, וְרָמָז לַדָּבָר "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר" (שמות כא א), סוֹף תֵּבוֹת "מָרָה". וּ"פָרָה אֲשֶׁר אֵין בָּהּ מוּם", רָמָז לְקַח מ"ם מִן "פָּרָה", אָז יִשָּׁאֵר "מָרָה". וְאַל תִּתְמַהּ עַל שֶׁנִּכְתָּב "מוּם" בְּוָי"ו, כִּי דּוֹמֶה לָזֶה כָּתַב רַבִּי יַעֲקֹב בַּעַל הַטּוּרִים פָּרָשַׁת וַיִּשְׁלַח (בראשית לב טו) "עֵזִּים מְאַתַּיִם" וְגוֹ', סוֹף תֵּבוֹת שֶׁל כֻּלָּם מ"ם, לְפִי שֶׁשָּׁלַח לוֹ בַּעֲלֵי מוּמִין שֶׁאֵינָן רְאוּיִין לְהַקְרָבָה.

וְטַעַם לְמִצְוָה זוֹ, לְפִי שֶׁעַל יְדֵי שֶׁיִּרְאוּ שֶׁדָּבָר מַר יִתְרַפֵּא בְּדָבָר מַר כְּמוֹתוֹ, לֹא יְהַרְהֲרוּ אַחַר מִצְוָה זוֹ, שֶׁהַפָּרָה מְטַמְּאָה הַטְּהוֹרִים וּמְטַהֶרֶת הַטְּמֵאִים. וְכֵן פֵּרֵשׁ הָרי"י בַּעַל הַטּוּרִים. וְטַעַם לְמִצְוָה זוֹ עַכְשָׁו, כִּי עַל יְדֵי אֻמּוֹנַת הַחִדּוּשׁ יֵשׁ דִּין לְמַעְלָה אִם אֵין דִּין לְמַטָּה, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית עַל מַה שֶּׁאָמַר רַבִּי יִצְחָק לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה מִבְּרֵאשִׁית כוּ', אֶלָּא כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ אֻמּוֹת הָעוֹלָם לִסְטִים אַתֶּם, וְשָׁם מְבֹאָר שֶׁזֶּה תָּלוּי בָּזֶה, עַיֵּן שָׁם.

פסוק כו

וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' וְגוֹ' כָּל הַמַּחֲלָה וְגוֹ'. כְּשֵׁם שֶׁעֵינֵיכֶם הָרוֹאוֹת שֶׁבְּיָדִי לְרַפֵּא דָּבָר מַר בְּדָבָר מַר כַּיּוֹצֵא בּוֹ, מֵעַתָּה תְּקַבֵּל עָלֶיךָ לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל ה' וְלַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו, וְאַף עַל פִּי שֶׁהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת נִרְאִים בְּתִחִלָּתָם קָשִׁים וּמָרִים, מִכָּל מָקוֹם סוֹפָם מְתוּקִים, כִּי הֵם מַרְפֵּא לְעֶצֶם וּרְפוּאוּת לְשָׂרֶךָ, וְהֵם מַצִּילִין אוֹתְךָ מִן כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְּמִצְרַיִם, הֵן חֳלִי הַגּוּפוֹת הֵן חֳלִי הַנְּפָשׁוֹת מֵעָנְיָן קְשׁוּי עָרְפָּם. וְאִם אֵין אַתָּה מַרְגִּישׁ בְּסִגֻּלַּת הַתּוֹרָה שֶׁתִּהְיֶה לְךָ לִתְרוּפָה עַל זֶה הָאָפֶן, הִנֵּה אֲנִי ה' רֹפְאֶיךָ, וְרַק הָרוֹפֵא לְבַד צָרִיךְ לֵדַע סִגֻּלַּת שֶׁל הַדְּבָרִים הַמְּרַפְּאִים, אֲבָל הַנִּרְפָּא אֵינוֹ צָרִיךְ לֵידַע זֶה, רַק יַאֲמִין אֶל הָרוֹפֵא הַנֶּאֱמָן.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁאָמַר: לָמָּה אֲנִי מַזְהִירְךָ שֶׁלֹּא תָּבֹא לִידֵי מַחֲלָה? לְפִי שֶׁאֲנִי ה' רֹפְאֶךָ, וְכָל רוֹפֵא דַּרְכּוֹ לְהַזְהִיר אֶת אוֹהֲבָיו שֶׁיִּשְׁמְרוּ אֶת נַפְשָׁם מִן הַדְּבָרִים הַמְסַבְּבִים הַחֳלָאִים, כְּדֵי

שֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ לְהִתְעַסֵּק אַחַר כָּךְ בִּרְפוּאָתָם. כָּךְ אֲנִי מְלַמֶּדְךָ לְהוֹעִיל בִּדְבָרִים הַשּׁוֹמְרִים הַבְּרִיאוּת, שֶׁלֹּא תָּבֹא לִידֵי מַחֲלָה, לְפִי שֶׁאֲנִי ה' רֹפְאֶךָ, מַדְרִיכְךָ בְּדֶרֶךְ תֵּלֵךְ.

פרק טז

פסוק ד

לְמַעַן אֲנַסֶּנּוּ הֲיֵלֵךְ בְּתוֹרָתִי אִם לֹא. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: אִם יִשְׁמְרוּ מִצְוֹת הַתְּלוּיוֹת בּוֹ, שֶׁלֹּא יוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא יֵצְאוּ בְּשַׁבָּת לְלַקּוֹט. וְכָל זֶה נֶאֱמַר עַל מִדַּת הַבִּטָּחוֹן, כִּי אִם לֹא יוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ, זֶהוּ מוֹפֵת שֶׁהֵם שְׁלֵמִים בְּמִדַּת הַבִּטָּחוֹן, כִּי מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ פַּת בְּסַלּוֹ וְאוֹמֵר "מָה אֹכַל לְמָחָר?", הֲרֵי זֶה מִקְטַנֵּי אֱמָנָה. וְכֵן אִם לֹא יֵצְאוּ בְּשַׁבָּת לְלַקּוֹט, הֲרֵי הֵם בְּטוּחִים שֶׁמָּה שֶׁלָּקְטוּ אֶתְמוֹל יַסְפִּיק לָהֶם גַּם לְיוֹם הַמָּחָרת, וְאָז "יֵלְכוּ בְתוֹרָתִי", כִּי מִי שֶׁאֵינוֹ שָׁלֵם בְּמִדַּת הַבִּטָּחוֹן מְכֻלֶּה כָּל יָמָיו לֶאֱסוֹף וְלִכְנוֹס, וּמָתַי יַעֲשֶׂה לְבֵית ה' לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה? כַּנּוֹדָע מִדַּרְכֵי רוֹב הָעוֹלָם הַהוֹלְכִים אַחַר הַהֶבֶל וַיֶּהְבָּלוּ, וְעֵסֶק הַתּוֹרָה טָפֵל אֶצְלָם.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁעֵסֶק הַתּוֹרָה יֵשׁ לוֹ מוֹנְעִים מִבַּיִת וּמִחוּץ. מִבַּיִת הוּא מִצַּד מַאֲכָלִים גַּסִּים הַמַּפְסִידִים זַכּוּת וּבְרִירוּת הַשֵּׂכֶל, עַד אֲשֶׁר כֹּחַ שִׂכְלוֹ עוֹבֵר בְּעֵמֶק עָכוֹר וְאֵינוֹ זַךְ לַעֲסוֹק בַּמַּשְׂכָּלוֹת. כִּי מִטַּעַם זֶה לֹא אָכַל מֹשֶׁה בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה שִׂכְלוֹ זַךְ וְנָקִי לְהָבִין בַּמַּשְׂכָּלוֹת. וּכְתִיב (שמות כד, טז) "וַיְכַסֵּהוּ הֶעָנָן שֵׁשֶׁת יָמִים", וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא ד.) שֶׁהָיָה זֶה כְּדֵי לְמָרֵק אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה שֶׁבְּתוֹךְ מֵעָיו. וּמִבַּחוּץ, הֲלֹא הֵמָּה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, בְּעִבְרוֹ דֶּרֶךְ יַמִּים וּנְהָרוֹת וְרִגְלָיו כְּאַיָּלוֹת לִרְדּוֹף אַחַר מְזוֹנוֹתָיו, בַּמִּדְבָּר, בָּהָר, בָּעֲרָבָה וּבַשְּׁפֵלָה, וְעֵסֶק זֶה מַטְרִידוֹ מִלַּעֲסוֹק בַּתּוֹרָה. וְהַמָּן הַזֶּה הָיָה מַאֲכָל רוּחָנִי, כָּל אוֹכְלָיו נִצּוֹלוּ מִן שְׁנֵי מוֹנְעִים אֵלּוּ. הֵן מִבַּחוּץ, כִּי לֹא הָיוּ צְרִיכִין לְחַזֵּר אַחֲרָיו, אֶלָּא כָּל אֶחָד מָצָא מְזוֹנוֹתָיו בְּכָל יוֹם פֶּתַח אָהֳלוֹ. הֵן מִבִּפְנִים, כִּי הָיָה מַאֲכָל זַךְ וְנָקִי מִכָּל פְּסוֹלֶת, וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם עה:) קָרְאוּהוּ "לֶחֶם אַבִּירִים" שֶׁמַּלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת אוֹכְלִין אוֹתוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין אֶצְלָם אֲכִילָה, מִכָּל מָקוֹם הֵן נִזּוֹנִין מִזִּיו הַשְּׁכִינָה, וְהַיְינוּ אוֹתוֹ חֵלֶק רוּחָנִי שֶׁהָיָה בַּמָּן, כִּי הָיָה בּוֹ נִיצוֹץ גַּם מִן הָרוּחָנִיּוּת, "וְעֵינֵנוּ כְּעֵין הַבְּדֹלַח" (במדבר יא, ז) מַזְהִיר וּמַבְהִיק, וְלֹא הָיָה בּוֹ שׁוּם פְּסוֹלֶת, וְעַל כֵּן הָיָה נִבְלָע בְּאֵבָרִים. וּבָזֶה נִסְתַּלְּקוּ שְׁנֵי הַמּוֹנְעִים. וְשָׁלִישִׁים עַל כֻּלּוֹ, וְהוּא מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ הַרְבֵּה יוֹתֵר מִכְּדֵי צָרְכּוֹ, גַּם הוּא אֵינוֹ פָּנוּי לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה, כִּי רִבּוּי הוֹנוֹ וְקִנְיָנוֹ וְהַשָּׂבָע לְעָשִׁיר אֵינוֹ מַנִּיחַ לוֹ לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה. וְגַם מִמּוֹנֵעַ זֶה הָיוּ נִצּוֹלִים בְּמָן זֶה, כִּי לֹא יָרַד כִּי אִם אֲרוּחַת אִישׁ דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ. וְאָמַר ה' "לְמַעַן אֲנַסֶּנּוּ הֲיֵלֵךְ בְּתוֹרָתִי אִם לֹא" (שמות טז, ד), כִּי בְּהִסְתַּלְּקוּת כָּל הַמּוֹנְעִים הֲרֵי לְפָנֵיהֶם שֻׁלְחָן עָרוּךְ לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה וְאֵין מְעַכֵּב, וְאִם עַל כָּל פָּנִים לֹא יֵלְכוּ בְּתוֹרַת ה' אֵין זֶה כִּי אִם רֹעַ

לֵב הוּתַל הִטָּהוּ לִמְאֹס בְּתוֹרַת ה', וְאָז וַדַּאי לֹא יִהְיוּ רְאוּיִין לְקַבָּלַת הַתּוֹרָה, וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד בְּסָמוּךְ.

פסוק ו

עֶרֶב וִידַעְתֶּם כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם וְגוֹ'. כְּבָר אָמַרְנוּ שֶׁהַמָּן הָיָה מַאֲכַל רוּחָנִי וְהָיָה מִתְיַחֵס לְאוֹר הַשֶּׂכְלִי, וּכְאוֹר בֹּקֶר יִזְרַח שֶׁמֶשׁ (שמואל ב כג, ד) עַל כֵּן נִתַּן הַמָּן בַּבֹּקֶר בְּהֵטִיבָם לִשְׁאוֹל כַּהוֹגֶן, אֲבָל הַשִּׂלְו הָיָה מַאֲכַל גַּס וְחֻמְרִי, עַל כֵּן נִתַּן בָּעֶרֶב, כִּי הַשֵּׂכֶל מִתְיַחֵס לַבֹּקֶר וְהַחוֹמֶר לָעֶרֶב. וְלֹא נִתַּן לָהֶם הַשִּׂלְו כִּי אִם לְפִי שָׁעָה, שֶׁהֲרֵי בְּקִבְרוֹת הַתַּאֲוָה שְׁאֵלוּהוּ שֵׁנִית. וְזֶה דּוּגְמַת מַה שֶּׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיְחִי עַל פָּסוּק "בַּבֹּקֶר יֹאכַל עַד וְלָעֶרֶב יְחַלֵּק שָׁלָל" (בראשית מט, כז), פֵּרוּשׁ: הַדָּבָר הַהֶכְרֵחִי שֶׁהָאָדָם שׁוֹאֵל כַּהוֹגֶן נִתָּן לוֹ בַּבֹּקֶר בְּפָנִים מְאִירוֹת, וְאוֹתוֹ "יֹאכַל", הַיְינוּ כְּדֵי אֲכִילָתוֹ. וּלְשׁוֹן "עַד" הַיְינוּ שֶׁלְּעוֹלָם אֵינוֹ חָסֵר לְנַפְשׁוֹ מְאוּמָה, אֶלָּא נִתָּן לוֹ לָעַד וְלָנֶצַח. אֲמְנָם "לָעֶרֶב", הַיְינוּ הַמּוֹתָרוֹת שֶׁהָאָדָם שׁוֹאֵל שֶׁלֹּא כַּהוֹגֶן, נִתָּן לוֹ בָּעֶרֶב בְּפָנִים חֲשׁוּכוֹת, וְהוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר "יְחַלֵּק" לְזוּלָתוֹ, "וְעָזַב לַאֲחֵרִים חֵילוֹ" (תהלים מט, יא), וְהוּא יִהְיֶה מְשׁוּלָּל וּמְרֻחָק מִקִּנְיָנוֹ, כְּהוֹרָאַת לְשׁוֹן "שָׁלָל". וְעוֹד, שֶׁלֹּא נִתַּן לוֹ הַדָּבָר כִּי אִם לְפִי שָׁעָה, כְּמוֹ הַשִּׂלְו שֶׁלֹּא הָיָה נִתָּן כִּי אִם לְפִי שָׁעָה, כִּי לֹא לָנֶצַח תַּאֲוֹת רְשָׁעִים יִתֵּן ה' (משלי י, כד), כִּי אִם הַיּוֹם יִתֵּן לָהֶם לְסֵלֶק תְּלוּנָתָם מֵעָלָיו, מָחָר "מִתְאַוָּה וְאֵין נַפְשׁוֹ" (משלי יג, ד). וּמִטַּעַם זֶה יָרַד הַמָּן מִן הַשָּׁמַיִם מְקוֹם הָאוֹרָה, וַתַּעַל הַשִּׂלְו מִן הָאָרֶץ מְקוֹם הָאֲפֵלָה, כִּי כָּל אֶחָד בָּא מִמְּקוֹרוֹ כְּפִי מַה שֶּׁהוּא. לְכָךְ נֶאֱמַר "וּבֹקֶר וּרְאִיתֶם כְּבוֹד ה'" (שמות טז, ז), וְהַיְינוּ פָּנִים מְאִירוֹת, כִּי נִרְאָה לָהֶם ה' עַיִן בְּעַיִן. אֲבָל בָּעֶרֶב אָמַר "וִידַעְתֶּם אֶת כְּבוֹד ה'" (שמות טז, ו) – יְדִיעָה פְּחוּתָה מֵרְאִיָּה, כְּמֶלֶךְ שֶׁנּוֹתֵן לְאִישׁ אָדָם בַּקָּשׁוֹתָיו וּפְנֵי הַמֶּלֶךְ לֹא רָאָה. אַף עַל פִּי שֶׁיּוֹדֵעַ שֶׁנִּתְּנָה זוֹ מַתַּת הַמֶּלֶךְ הִיא, מִכָּל מָקוֹם זֶה אֲשֶׁר מֶלֶךְ בְּיָפְיוֹ תֶּחֱזֶינָה עֵינָיו (ישעיהו לג, יז) וַדַּאי טוֹב מִמֶּנּוּ. וַעֲדַיִן לֹא פֵּרֵשׁ הַכָּתוּב, בַּמֶּה יֵדְעוּ בָּעֶרֶב כִּי ה' הוֹצִיאָם וְגוֹ', עַד שֶׁפֵּרֵשׁ וְאָמַר "בְּתֵת ה' לָכֶם בָּשָׂר בָּעֶרֶב לֶאֱכֹל" (שמות טז:ח) בְּפָנִים חֲשׁוּכוֹת, בְּזֹאת תֵּדְעוּן כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִשְׁבְּתֶם שָׁם עַל סִיר הַבָּשָׂר, כְּדֵי שֶׁתִּתְמָאֲסוּ בַּאֲכִילַת הַמּוֹתָרוֹת אֲשֶׁר כֹּחַ הַבַּהֲמִי נִכְסָף לָהֶם וְתִהְיוּ עֲסוּקִים בַּשְּׂלֵמוּת הַנַּפְשִׁי, וְלֹא כַּאֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם "מִי יִתֵּן מוּתֵנוּ בְיַד ה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְתֵּנוּ עַל סִיר הַבָּשָׂר בְּאָכְלֵנוּ לֶחֶם לָשֹׂבַע" (שמות טז:ג) כִּי הוֹצֵאתֶם אוֹתָנוּ אֶל הַמִּדְבָּר, וְהָיָה הַמְכֻוָּן מִן תְּלוּנָה זוֹ שֶׁבְּשִׁבְתָּם עַל סִיר הַבָּשָׂר יֵשׁ בּוֹ צַד שְׂלֵמוּת, וַאֲנַחְנוּ הַמּוֹצִיאִים אֶתְכֶם מִמָּקוֹם שֶׁהָיָה לָכֶם שְׂלֵמוּת זֶה אֶל מָקוֹם חָסֵר, וְהִנֵּה בְּתֵת ה' לָכֶם בָּשָׂר בָּעֶרֶב בְּזֹאת תֵּדְעוּן כִּי לֹא אֲנַחְנוּ הַמּוֹצִיאִים, וּבְמָה שֶׁיִּתֵּן לָכֶם בַּבֹּקֶר לֶחֶם לְשֹׂבַע בָּזֶה תִּרְאוּ אֶת כְּבוֹד ה' עַיִן בְּעַיִן, כִּי יִתֵּן בְּפָנִים מְאִירוֹת לְכָל שׁוֹאֵל כַּהוֹגֶן.

פסוק טו

וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו מָן הוּא. יֵשׁ אוֹמְרִים לְפִי שֶׁאוֹתִיּוֹת מָן הֵם אוֹתִיּוֹת הַחוֹטֶם, כִּי כְּשֶׁיִּסְגֹּר הָאָדָם הַחוֹטֶם אֵינוֹ יָכוֹל לְדַבֵּר מ״ם וְנוּ״ן בְּשָׁפָה בְּרוּרָה, וְהַמָּן הָיָה בּוֹ רֵיחַ שֶׁל כָּל מַאֲכָלִים שֶׁבָּעוֹלָם, אֲבָל בְּעֵינֵיהֶם לֹא רָאוּ כִּי אִם זֶה הַמָּן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר יא:ו) ״בַּלְתִּי אֶל הַמָּן עֵינֵינוּ״. וּקְרָאוּהוּ מָן לוֹמַר שֶׁכְּשֵׁם שֶׁשְּׁתֵּי אוֹתִיּוֹת אֵלּוּ אֵין הֲבָרָתָם נִכֶּרֶת עַל יְדֵי סְגִירַת הַחוֹטֶם, כָּךְ הַמָּן שֶׁאֵין בּוֹ כִּי אִם הָרֵיחַ מִכָּל מַאֲכָלִים, בָּטֵל שִׂלֻּמּוּתוֹ עַל יְדֵי סְגִירַת הַחוֹטֶם.

אָמְנָם רז״ל, אָמְרוּ (יומא עה) שֶׁהָיָה בּוֹ גַּם חוּשׁ הַטַּעַם מִכָּל מִינֵי מַאֲכָל, שֶׁהַחֵךְ הָיָה טוֹעֵם בּוֹ כָּל מִינֵי מַטְעַמִּים, וּלְכָךְ אָמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו מָן הוּא, לְשׁוֹן הֲכָנַת מָזוֹן, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁהָיָה בּוֹ הֲכָנָה לְכָל מִינֵי מָזוֹן שֶׁבָּעוֹלָם, שֶׁהָיָה הַטּוֹעֲמוֹ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אוֹכֵל מִכֹּל, וְלֹא נָתְנוּ לוֹ עֲדַיִן הַשֵּׁם הַמְיוּחָד לוֹ כִּי לֹא יָדְעוּ מָה הוּא. גַּם לֹא קְרָאוּהוּ עֲדַיִן בְּשֵׁם מָן, רַק אָמְרוּ בֵּינֵיהֶם ״מָן הוּא״, אֲבָל לֹא קָרְאוּ לוֹ שֵׁם זֶה עֲדַיִן, עַד אַחַר יוֹם הַשַּׁבָּת שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיִּשְׁבְּתוּ הָעָם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי״ (שמות טז:ל), וְאַחַר כָּךְ כְּתִיב ״וַיִּקְרְאוּ שְׁמוֹ מָן״ (שמות טז:לא). לְפִי שֶׁבַּשִּׁשִּׁי יָרַד לֶחֶם מִשְׁנֶה וְכָפוּל, עַל כֵּן קְרָאוּהוּ בְּשֵׁם מָן, כִּי הֵמָּה מִן הָאוֹתִיּוֹת הַכְּפוּלוֹת כְּשֶׁתִּכְתּוֹב מ״ם נוּ״ן, עַל שֵׁם נֵס זֶה שֶׁיָּרַד כָּפוּל בַּשִּׁשִּׁי.

וּמַה שֶּׁכָּתוּב **״וַיִּקְרְאוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל שְׁמוֹ מָן״**. וְלֹא נֶאֱמַר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לְפִי שֶׁבֵּית יִשְׂרָאֵל הַיְינוּ הַנָּשִׁים, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י עַל פָּסוּק ״כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב״ אֵלּוּ הַנָּשִׁים (שמות יט ג), וְרָצָה לוֹמַר שֶׁהַנָּשִׁים הָיוּ מְחַבְּבוֹת אֶת הַמָּן בְּיוֹתֵר, עַל כֵּן קָרְאוּ לוֹ שֵׁם הַמּוֹרֶה עַל קִיּוּם הַדָּבָר, כִּי הֵמָּה הָיוּ רוֹצִין בְּקִיּוּמוֹ לְפִי שֶׁהָיָה מוֹדִיעַ צִדְקַת הַנָּשִׁים, כִּדְאִיתָא מַסֶּכֶת יוֹמָא (עה.) ״וְהַמָּן כִּזְרַע גַּד״, שֶׁהָיָה מַגִּיד מִי סָרַח עַל מִי, הַבַּעַל עַל אִשְׁתּוֹ אוֹ אִשְׁתּוֹ עָלָיו. אִם נִמְצָא הַמָּן בְּבֵית אָבִיהָ, אָז וַדַּאי בַּעְלָהּ סָרַח עָלֶיהָ, וְכֵן לְהֶפֶךְ כוּ׳, עַל כֵּן הָיוּ הַנָּשִׁים מְחַבְּבִין אוֹתוֹ כְּדֵי לְהוֹדִיעַ צִדְקָתָם, כִּי עַל הָרֹב הַנָּשִׁים מְנַצְּחִים מִן הָאֲנָשִׁים. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב ״אִישׁ לַאֲשֶׁר בְּאָהֳלוֹ תִּקָּחוּ״, לְצָרֵךְ אִשְׁתּוֹ שֶׁבְּאָהֳלוֹ, כִּי אִם נִרְאֶה לוֹ שֶׁאִשְׁתּוֹ מוֹרֶדֶת עָלָיו וְאֵין עֵדִים בַּדָּבָר, אָז יִקַּח לוֹ הַמָּן, כִּי הוּא יוֹדִיעַ כָּל הַקּוֹרוֹת שֶׁבְּאָהֳלוֹ. וּבָזֶה מְדֻיָּק לְשׁוֹן ״לַאֲשֶׁר בְּאָהֳלוֹ״, וּסְמִיךְ לֵיהּ מִיָּד ״וְהַמָּן כִּזְרַע גַּד״, כִּי זֶה תָּלוּי בָּזֶה. וְעַל פִּי זֶה נִרְאֶה לִי לְפָרֵשׁ לְשׁוֹן ״מָן״ כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות י ח) ״מִי וָמִי הַהֹלְכִים״, תַּרְגּוּמוֹ ״מַן וּמַן״, כָּךְ כָּאן הָיָה מוֹדִיעַ מִי סָרַח עַל מִי, וְהַיְינוּ לְשׁוֹן ״מָן״. וּלְפִי מַה שֶּׁמַּסִּיק שָׁם בַּגְּמָרָא שֶׁהָיָה מַגִּיד אִם בֶּן תִּשְׁעָה לְרֹאשׁוֹן אִם בֶּן שִׁבְעָה לְאַחֲרוֹן, נִרְאֶה לִי ״מָן״ מִלְּשׁוֹן מִנְיָן, שֶׁעַל יָדוֹ הָיוּ יְכוֹלִין לִמְנוֹת אִם בֶּן תִּשְׁעָה אוֹ בֶּן שִׁבְעָה.

פסוק יח

וְלֹא הֶעְדִּיף הַמַּרְבֶּה וְהַמַּמְעִיט לֹא הֶחְסִיר. בַּעֲקֵדָה כָּתַב, וְכֵן מַהֲרִי"א כָּתַב, שֶׁזֶּה מוֹפֵת עַל שֶׁכָּל מְזוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם קְצוּבִים לוֹ לְכָדֵי חַיָּיו, וּכְשֶׁיֵּצֵא הָאָדָם מִן הָעוֹלָם, הַמַּרְבֶּה בְּנָכְסִים לֹא הֶעְדִּיף, כִּי לֹא בְּמוֹתוֹ יִקַּח הַכֹּל, וְהַמַּמְעִיט בְּנָכְסִים לֹא הֶחְסִיר, כִּי ה' נוֹתֵן לְכָל בָּשָׂר דֵּי מַחְסוֹרוֹ. וּמִטַּעַם זֶה נַעֲשָׂה נֵס בַּמָּן בַּמִּדִּידָה שֶׁמָּצְאוּ כֻּלָּם בְּשָׁוֶה, וְהַנּוֹתָר לְיוֹם הַמָּחֳרָת יָרַם תּוֹלָעִים, כִּי זֶה מוֹרֶה שֶׁכָּל מַה שֶּׁהָאָדָם רוֹצֶה לְהוֹתִיר לְיוֹם הַמָּחֳרָת הוּא דָּבָר כָּלֶה וּבָלֶה, וְסוֹפוֹ לְרִמָּה וְתוֹלֵעָה. וְכָל מַה שֶּׁעוֹזֵב מֵהוֹנוֹ הוּא לַאֲחֵרִים, וְאוּלַי לְנוֹשֵׁא אַלְמָנְתּוֹ, כִּי יַעֲזוֹב לַאֲחֵרִים חֵיל וְחוֹמָה אֲשֶׁר בָּנָה וַאֲשֶׁר נָטַע, וְלֹא לוֹ יִהְיֶה הַזֶּרַע אֲשֶׁר זָרַע בְּעָמָל וָאוֹן. לְכָךְ נֶאֱמַר "אִישׁ לַאֲשֶׁר בְּאָהֳלוֹ תִּקְחוּ" (שמות טז:טז), לְצֹרֶךְ אָהֳלוֹ, לְהָבִיא שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בֵּיתוֹ.

וְעַל כֵּן לֹא נִתְּנָה הַתּוֹרָה כִּי אִם לְאוֹכְלֵי הַמָּן, כִּי זֶה הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר דּוֹרְכִים בּוֹ כָּל הָעוֹסְקִים בְּתוֹרַת ה' הַמּוֹאָסִים הַמּוֹתָרוֹת אֲשֶׁר סוֹפָם לְרִמָּה, חוּץ מִמָּה שֶׁהוֹתִירוּ לְיוֹם הַשַּׁבָּת לֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא הָיְתָה בּוֹ, כִּי זֶה מוֹפֵת עַל מָה שֶׁהָאָדָם מוֹתִיר מִן מַאֲכָלוֹ לְיוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת לְעוֹלָם הַבָּא עַל יְדֵי שֶׁמַּאֲכִיל מִלְּחְמוֹ לָרְעֵבִים, זֶה הַדָּבָר הַקַּיָּם נִצְחִי וְלֹא הִבְאִישׁ, וְדַי רֶמֶז כָּזֶה לְיִרְאֵי ה' וְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ וְלֹא יָבִינוּ כָּל רְשָׁעִים וְהַמַּשְׂכִּילִים יָבִינוּ לְאַחֲרִיתָם, וּלְהֶעָרָה זוֹ צִוָּה ה' לְהָנִיחַ צְנָצֶנֶת הַמָּן לְמִשְׁמֶרֶת לִפְנֵי הָעֵדוּת מָקוֹם הַלּוּחוֹת, לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא נִתְּנוּ עֵדוּת הַלּוּחוֹת כִּי אִם לְאוֹכְלֵי הַמָּן.

פרק יז

פסוק ח

וַיָּבֹא עֲמָלֵק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בִּרְפִידִים. בַּיַּלְקוּט מַסִּיק שֶׁעֲמָלֵק דּוֹמֶה לִזְבוּב כוי', מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהִקִּיף כֶּרֶם כוי'. בְּאוּר הַמָּשָׁל וּסְבָרָתוֹ הוּא עַל דֶּרֶךְ שֶׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה בְּפָרָשַׁת בְּרֵאשִׁית עַל פָּסוּק "לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ" (בראשית ד:ז), שֶׁהַיֵּצֶר הָרָע הִמְשִׁילוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות סא.) לִזְבוּב, שֶׁכֹּחַ פִּיו חָלוּשׁ לַעֲשׂוֹת נֶקֶב בַּבָּשָׂר הַשָּׁלֵם, אַךְ בְּמָקוֹם שֶׁהַזְּבוּב מוֹצֵא אֵיזוֹ מוּרְסָא אוֹ שְׁחִין אֲשֶׁר שָׁם פֶּתַח פָּתוּחַ קְצַת לַבָּשָׂר, שָׁם יִרְבַּץ וְיַרְחִיב הַפִּרְצָה. כָּךְ הַיֵּצֶר הָרָע אֵין לוֹ כֹּחַ לְהִזְדַּוֵּג אֶצֶל הַצַּדִּיק הַשָּׁלֵם בְּכָל מַעֲשָׂיו וְלֹא פָּתַח לוֹ כְּלָל פֶּתַח לְחַטָּאת וּלְנִדָּה, אַךְ הַבָּא לְטַמֵּא וְעוֹשֶׂה פְּתָחִים לוֹ, שָׁם יִרְבַּץ לְהַרְחִיב הַפִּרְצָה עַד עֲלוֹת חֲמַ"ס גָּבֶר לְאֵין מַרְפֵּא. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא לט.) "אַל תִּטַּמְּאוּ בְּכָל אֵלֶּה" (ויקרא יח:כד) — אָדָם מְטַמֵּא עַצְמוֹ מְעַט, מְטַמְּאִים אוֹתוֹ הַרְבֵּה כוי', וְשָׁם הֶאֱרַכְנוּ לְדַבֵּר מִזֶּה, כִּי שָׁם מְקוֹמוֹ.

כְּךָ עֲמָלֵק, כָּל זְמַן שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל שְׁלֵמִים עִם ה', וְהָיָה גַּם שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם, אָז לֹא יָכוֹל לָהֶם כְּלָל. וְכַאֲשֶׁר רָאָה אוֹתָם בְּמַסָּה וּמְרִיבָה עַל רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיָה מְרִיבָה בֵּינֵיהֶם, כִּי כָל הַחֲנָיוֹת שֶׁקֹּדֶם מַתַּן תּוֹרָה הָיוּ בְּתַרְעוֹמֶת וּבְמַחְלוֹקֶת, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת יִתְרוֹ (שמות יט ב), "וְעַל נַסּוֹתָם אֶת ה'" – שֶׁהָיוּ מְרִיבִים גַּם עִם ה', אָז מָצָא לוֹ עֲמָלֵק פֶּתַח פְּתוּחַ וּמָקוֹר נִפְתָּח לְחַטָּאת וּלְנִדָּה, "וַיָּבֹא עֲמָלֵק" לְהוֹסִיף טֻמְאָה עַל טֻמְאָתָם עַל יְדֵי מִשְׁכַּב זָכוּר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים כה יח) "אֲשֶׁר קָרְךָ בַּדֶּרֶךְ". וְכָל זֶה עָשָׂה כְּדֵי שֶׁיָּסוּר ה' מֵעֲלֵיהֶם לְגַמְרֵי, כִּי אֵין קְדֻשָּׁתוֹ יִתְבָּרַךְ כִּי אִם בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ גֶּדֶר עֶרְוָה. וּבַעֲבוּר זֶה יוּכַל לְהִלָּחֵם בָּהֶם, כִּי אָז רָפוּ יְדֵיהֶם מִכֹּל וְכֹל, כִּי אֵין לָהֶם הַצָּלָה עַל צַד הַנֵּס שֶׁהָיָה סָר ה' מֵעֲלֵיהֶם, וְגַם אֵין לָהֶם הַצָּלָה טִבְעִית שֶׁאִישׁ אֶת רֵעֵהוּ יַעְזֹרוּ, שֶׁהֲרֵי חָלַק לִבָּם זֶה מִזֶּה. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא מַסָּה וּמְרִיבָה עַל רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נַסֹּתָם אֶת ה' הֱיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ אִם אָיִן". וּמֵיָּד "וַיָּבֹא עֲמָלֵק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בִּרְפִידִים", כִּי "רְפִידִים" אוֹתִיּוֹת "פְּרִידִים", וְאוֹתִיּוֹת "רָךְ יָדַיִם", וְהַאי בְּהַאי תַּלְיָא, כִּי עַל יְדֵי שְׁנֵי מִינֵי פְּרִידִים אֵלּוּ, שֶׁנִּפְרְדוּ מֵאֵת ה' וּפֵרוּד לְבָבוֹת שֶׁבֵּינֵיהֶם, בָּאוּ לִידֵי רִפְיוֹן יָדַיִם. וּמִטַּעַם זֶה לֹא הָיָה לָעָם מַיִם בִּרְפִידִים, לְפִי שֶׁרִפּוּ יְדֵיהֶם מִן הַתּוֹרָה שֶׁנִּמְשְׁלָה לַמַּיִם, עַל כֵּן חָסְרוּ סְתָם מַיִם. וְלֹא נִתְּנוּ לָהֶם מַיִם כִּי אִם בַּצּוּר בְּחוֹרֵב, מְקוֹם קַבָּלַת הַתּוֹרָה. וּמִטַּעַם זֶה הִמְשִׁילוּ אֶת עֲמָלֵק לִזְבוּב, כִּי לֹא הָיָה יָכוֹל לְיִשְׂרָאֵל כָּל זְמַן שֶׁלֹּא פָּתְחוּ לוֹ פֶּתַח. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהִקִּיף כֶּרֶם וְאָמַר "כָּל מִי שֶׁיִּפְרֹץ הַגָּדֵר יִשְׁכְּנוּ הַכֶּלֶב" כוּ', רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁעַל יְדֵי שֶׁפּוֹתֵחַ הַגָּדֵר וְעוֹשֶׂה בּוֹ פִּרְצָה, הֲרֵי הוּא פּוֹתֵחַ פֶּתַח אֶל הַכֶּלֶב שֶׁיּוּכַל לִכָּנֵס שָׁמָּה. כָּךְ עֲמָלֵק בָּא וְנִזְדַּוֵּג לְיִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי שֶׁהֵם עַצְמָם פָּרְצוּ גְּדֵרָם. וְכֵן הָמָן שֶׁבָּא מִזֶּרַע עֲמָלֵק בָּא עַל יִשְׂרָאֵל בִּטְעָנוֹת אֵלּוּ בְּאָמְרוֹ (אסתר ג ח) "יֶשְׁנוֹ עַם אֶחָד מְפֻזָּר וּמְפֹרָד", דְּהַיְנוּ מְפֻזָּר אִישׁ מֵרֵעֵהוּ וּמְפֹרָד מִן הַשְּׁכִינָה.

וְאוּלַי רָמַז בְּרִפְיוֹן יָדַיִם שֶׁרִפּוּ יְדֵיהֶם מִן הַתּוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה מִיָּד לְיָד, וּמִן הַתְּפִלָּה שֶׁעַל יְדֵי נְשִׂיאוּת כַּפַּיִם, וּמִן מִדַּת גְּמִילוּת חֲסָדִים דָּבָר הַנִּתָּן מִיָּד לְיָד. וּרְאָיָה לְזֶה מִמַּה שֶּׁכָּתוּב "וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו" (שמות יז:יב), כְּדֵי לְהַחֲזִיק שְׁלֹשָׁה עֲמוּדִים אֵלּוּ אֲשֶׁר בֵּית יִשְׂרָאֵל נָכוֹן עֲלֵיהֶם, וּבָהֶם הֶחֱזִיקוּ שְׁלֹשֶׁת הָרוֹעִים: מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּמִרְיָם, אֲשֶׁר בִּזְכוּתָם נָתַן לָהֶם ה' מָן וּבְאֵר וַעֲנָנֵי כָּבוֹד. מָן בִּזְכוּת מֹשֶׁה, כִּי לֹא נִתְּנָה הַתּוֹרָה כִּי אִם לְאוֹכְלֵי הַמָּן, וְהַבְּאֵר שֶׁהָיְתָה מְסַפֶּקֶת לָהֶם כָּל צָרְכָּם בִּזְכוּת מִרְיָם שֶׁהָיְתָה מְסַפֶּקֶת מָזוֹן לַיְלָדִים, שֶׁנֶּאֱמַר "וַתְּחַיֶּיךָ אֶת הַיְלָדִים" (שמות א:יז), וַעֲנָנֵי כָּבוֹד בִּזְכוּת אַהֲרֹן, שֶׁהָיָה עָסוּק בַּעֲבוֹדַת הַקְּרָבָנוֹת שֶׁהָיוּ גּוֹרְמִים שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָה בְּיִשְׂרָאֵל, "וַעֲנַן ה' עֲלֵיהֶם" (במדבר ט:יח). וְכַאֲשֶׁר שָׁמַע עֲמָלֵק מִיתַת אַהֲרֹן, שֶׁנִּסְתַּלְּקוּ עֲנָנֵי כָבוֹד, אָז בָּא לְלָחֹם עִמָּהֶם, כִּדְאִיתָא

בְּפָרָשַׁת חֻקַּת (במדבר כא:א). וּמִשָּׁם רְאָיָה שֶׁזְּכוּתוֹ שֶׁל אַהֲרֹן עָמַד לְיִשְׂרָאֵל לְהַצִּילָם מִפְּנֵי עֲמָלֵק שֶׁהָיָה רְצוּעָה שֶׁל מַרְדּוּת לְיִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם. עַל כֵּן בְּמִלְחָמָה זוֹ רָצָה מֹשֶׁה שֶׁיִּהְיוּ יָדָיו אֱמוּנָה עַל יְדֵי שֶׁיִּזְכֹּר לָהֶם זְכוּת שְׁלֹשָׁה עֲמוּדִים אֵלּוּ, וּלְפִיכָךְ הָיָה מֹשֶׁה עוֹמֵד בָּאֶמְצַע וּזְכוּת קַבָּלַת הַתּוֹרָה בְּיָדוֹ, וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְּיָדָיו מִזֶּה וּמִזֶּה, כִּי אַהֲרֹן זְכוּת הָעֲבוֹדָה בְּיָדוֹ, וְחוּר בְּנָהּ שֶׁל מִרְיָם זְכוּת גְּמִילוּת חֲסָדִים בְּיָדוֹ.

פסוק יב

וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ. כִּי עֲמָלֵק בָּא עֲלֵיהֶם בִּימֵי מֹשֶׁה שֶׁהָיָה זְמַן בּוֹקְרָן וּתְחִלַּת זְרִיחָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וְאַחַר כָּךְ בִּימֵי מָרְדְּכַי וְאֶסְתֵּר בְּקוּם עֲלֵיהֶם הָמָן מִזֶּרַע עֲמָלֵק וְהוּא זְמַן הַעֲרֵב שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וְלָעֶרֶב יְחַלֵּק שָׁלָל" זֶה בִּימֵי מָרְדְּכַי (בראשית מט כז). לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ", כִּי עָמְדָה זְכוּתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה לְיִשְׂרָאֵל גַּם בִּימֵי מָרְדְּכַי, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה יג:) כֵּיוָן שֶׁנִּפַּל הַגּוֹרָל לְהָמָן בְּיֶרַח אֲדָר שְׂמַח שִׂמְחָה גְּדוֹלָה לְפִי שֶׁבּוֹ מֵת מֹשֶׁה, וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁבַּאֲדָר נוֹלַד מֹשֶׁה, עַיֵּן בַּיַּלְקוּט דִּמְגִלָּה. שְׁמַע מִינַּהּ שֶׁהָמָן סָבוּר שֶׁמֹּשֶׁה מֵת וְתַמָּה זְכוּתוֹ, וְטָעָה כִּי מֵאַחַר שֶׁנּוֹלַד בַּאֲדָר זְכוּת זֶה עָמַד לְיִשְׂרָאֵל בַּחֹדֶשׁ הַהוּא. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ". וְעַל כֵּן תִּקְנוּ שָׁם שְׁלֹשָׁה עֲמוּדִים אֵלּוּ: תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר ט כז) "קִיְּמוּ וְקִבְּלוּ" – קִיְּמוּ מַה שֶּׁכְּבָר קִבְּלוּ; עֲבוֹדָה, עַל יְדֵי הַצּוֹמוֹת שֶׁנִּתְחַשְּׁבוּ כְּקָרְבָּן, וְזֶעֱקָתָם הָיְתָה עֲבוֹדָה שֶׁבַּלֵּב; וּמִשְׁלוֹחַ מָנוֹת, הָיְתָה גְּמִילוּת חֲסָדִים.

דָּבָר אַחֵר: **עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ**. עַד בֹּא הָעֶרֶב שִׁמְשׁוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר לא, ב) "נְקֹם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים, אַחַר תֵּאָסֵף אֶל עַמֶּיךָ". וְאַף עַל פִּי שֶׁשָּׁמַע שִׁמְיתָתוֹ תְּלוּיָה בְּנָקָמָה זוֹ, מִכָּל מָקוֹם לֹא אִחֵר לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר, כִּי חָפֵץ בְּבֵית יַעֲקֹב לְרָאוֹת נְקִמָתָם מֵאוֹיְבֵיהֶם בְּחַיָּיו. לְכָךְ נֶאֱמַר "עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ", שֶׁכָּל כָּךְ הָיוּ יָדָיו אֱמוּנָה לִנְקֹם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, עַד שֶׁלֹּא הִקְפִּיד אֶפִלּוּ עַל בִּיאַת שִׁמְשׁוֹ, דְּהַיְנוּ מִיתָתוֹ, וַהֲרֵי כְּאִלּוּ מָסַר נַפְשׁוֹ עֲלֵיהֶם. וְיֵשׁ רֶמֶז גַּם עַל יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ, כְּאָמְרוּ רז"ל (דברים רבה ג, טז) "ה' בְּסוּפָה וּבִשְׂעָרָה דַּרְכּוֹ" (נחום א, ג) – "בְּסוּפָה" זֶה מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר "וַתָּשֶׂם בַּסּוּף", "וּבִשְׂעָרָה" זֶה אֵלִיָּהוּ שֶׁעָלָה בַּסְּעָרָה. וְלָמְדוּ מִזֶּה שֶׁגַּם מֹשֶׁה יָבוֹא עִם אֵלִיָּהוּ כְּשֶׁיָּבוֹא מָשִׁיחַ, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (תהלים פט, לז) "וְכִסְאוֹ כַשֶּׁמֶשׁ נֶגְדִּי". לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ", עַד שֶׁיָּבוֹא מָשִׁיחַ, "וּכְאוֹר בֹּקֶר יִזְרַח שָׁמֶשׁ".

פרק יח

פסוק א

וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ כֹּהֵן מִדְיָן חֹתֵן מֹשֶׁה וְגוֹ'. בַּיַּלְקוּט מַסִּיק: מַה שְּׁמוּעָה שָׁמַע וּבָא? רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: מִלְחֶמֶת עֲמָלֵק שָׁמַע וּבָא. רַבִּי אֶלְעָזָר הַמּוֹדָעִי אוֹמֵר: מַתַּן תּוֹרָה שָׁמַע וּבָא. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: קְרִיעַת יַם סוּף שָׁמַע וּבָא. לְכָאוֹרָה נִרְאֶה שֶׁיִּתְרוֹ שָׁמַע הַכֹּל, כִּי לֹא מֵרֹאשׁ בַּסֵּתֶר דִּבֶּר ה' עִמָּהֶם בְּהַר סִינַי, וְכֵן הָיָה קוֹלוֹ הוֹלֵךְ וְ"שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן" (שמות טו:יד), וְאִם כֵּן בַּמֶּה נֶחְלְקוּ? וּמִדְּנָקַט "וּבָא" שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁאֵין מַחֲלוֹקְתָּם מַה שָּׁמַע, כִּי הַכֹּל מוֹדִים שֶׁשָּׁמַע אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְגוֹ', כְּמוֹ שֶׁמַּשְׁמָע בְּכָל פָּרָשָׁה זוֹ שֶׁיִּתְרוֹ שָׁמַע אֶת כָּל הַנַּעֲשָׂה. אַךְ שֶׁעִקַּר מַחֲלוֹקְתָּם אֵיזוֹ שְׁמוּעָה גָּרְמָה לוֹ לָבוֹא עִם אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו שֶׁל מֹשֶׁה, לְכָךְ נָקַט לְשׁוֹן "וּבָא" בְּכוּלָּם. וְכוּלָּם הֵבִינוּ שֶׁכָּל פָּסוּק רִאשׁוֹן זֶה נִמְשָׁךְ לְפָסוּק "וַיָּבֹא יִתְרוֹ" וְגוֹ' (שמות יח:ה), וּכְאִלּוּ אָמַר: לְפִי שֶׁשָּׁמַע אֵיזוֹ חִדּוּשׁ שֶׁהִכְרִיחוֹ לָבוֹא, עַל כֵּן בָּא וַיִּקַּח עִמּוֹ אֶת צִפֹּרָה אֵשֶׁת מֹשֶׁה. וְקָשֶׁה לָהֶם: מַה שְּׁמוּעָה שָׁמַע שֶׁגָּרְמָה לוֹ לָבוֹא עִם אֵשֶׁת מֹשֶׁה וּבָנָיו?

רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר מִלְחֶמֶת עֲמָלֵק שָׁמַע, כִּי אָמַר ה' שֶׁיִּהְיֶה מִלְחָמָה בַּעֲמָלֵק מִדּוֹר דּוֹר, וְיִתְרוֹ הָיָה דַּר בֵּין הָעֲמָלֵקִי, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א טו:ו) "וַיֹּאמֶר שָׁאוּל אֶל הַקֵּינִי לְכוּ סֻרוּ רְדוּ מִתּוֹךְ עֲמָלֵקִי פֶּן אַסְפְּךָ עִמּוֹ וְאַתָּה עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּעֲלוֹתָם מִמִּצְרָיִם". וְחָשַׁב יִתְרוֹ: אִם לֹא אֶחֱזוֹר וַאֲזַוֵּג אֶת בִּתִּי לְמֹשֶׁה, אִם כֵּן כְּשֶׁיִּהְיֶה מִלְחָמָה בַּעֲמָלֵק יִלָּחֵמוּ גַּם בְּנֵי. עַל כֵּן בָּא עִם אִשְׁתּוֹ לַחֲזוֹר וּלְזַוְּגָהּ אֵלָיו אַחַר שִׁלּוּחֶיהָ, כִּי אָמַר שֶׁיַּעֲשׂוּ חֶסֶד עִמּוֹ בַּעֲבוּר חָתְנוֹ מֹשֶׁה וּבָנָיו, כִּי הַבָּנִים בָּנָיו וּבָנַי.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַמּוֹדָעִי אוֹמֵר: מַתַּן תּוֹרָה שָׁמַע וּבָא, שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם (שמות יט טו) "אַל תִּגְּשׁוּ אֶל אִשָּׁה", וְחָשַׁב יִתְרוֹ לְדָרוֹשׁ אוֹתוֹ קַל וָחֹמֶר אֲשֶׁר דָּרַשׁ מֹשֶׁה, וּמַה יִּשְׂרָאֵל שֶׁלְּפִי שָׁעָה קִבְּלוּ אֶת הַתּוֹרָה פֵּרְשׁוּ מִן הָאִשָּׁה, כָּל שֶׁכֵּן מֹשֶׁה שֶׁהַשְּׁכִינָה מְדַבֶּרֶת עִמּוֹ כָּל שָׁעָה שֶׁיִּהְיֶה פָּרוּשׁ מֵאִשְׁתּוֹ מִכָּל וָכֹל וְלֹא יִשְׁלַח עוֹד אַחֲרֶיהָ. עַל כֵּן בָּא יִתְרוֹ וְהֵבִיא לְמֹשֶׁה אֶת אִשְׁתּוֹ, כְּדֵי שֶׁתְּדוּר אֶצְלוֹ "כְּתִפְאֶרֶת אָדָם לְשֶׁבֶת בָּיִת" (ישעיה מד יג), כְּדַת מֹשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: קְרִיעַת יַם סוּף שָׁמַע וּבָא. כִּי הוּא סוֹבֵר שֶׁמֹּשֶׁה שִׁלְּחָהּ בְּגֶט פִּטּוּרִין, כְּדִמַסִּיק בַּיַּלְקוּט בְּפָרָשָׁה זוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (סנהדרין כב) "קָשֶׁה לְזַוְּגָם כִּקְרִיעַת יַם סוּף", וְזֶה בְּזִוּוּג שֵׁנִי. וְכַנִּרְאֶה שֶׁזִּוּוּג שֵׁנִי זֶה הֵיְינוּ הַמַּחֲזִיר גְּרוּשָׁתוֹ, לְפִי שֶׁפִּרּוּד וְזִוּוּג זֶה דּוֹמֶה לְפֵרוּד וְזִוּוּג שֶׁל מֵי הַיָּם. כִּי מִתְּחִלָּה הָיוּ הַמַּיִם מְחֻבָּרִים חִבּוּר טִבְעִי, וְכַאֲשֶׁר עָבַר עֲלֵיהֶם רוּחַ קַנָּאַת ה' לָתֵת רֶוַח בֵּין הַדְּבֵקִים, מֵאָז קָשֶׁה לְחַבְּרָם. וְאַף עַל פִּי כֵן רָאָה כִּי כַּאֲשֶׁר רָצָה ה' בְּחִבּוּרָם שֵׁנִית עָלָה זִוּוּגָם יָפֶה. כָּךְ חָשַׁב יִתְרוֹ שֶׁ"כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים

כֵּן לֵב הָאָדָם לְאָדָם" (משלי כז:יט). וְהִנֵּה רָאָה יִתְרוֹ שֶׁאַחַר שִׁלּוּחֵיהָ שֶׁפִּטְרָהּ מֹשֶׁה בְּגֵט נִתְבַּטֵּל הַזִּוּוּג וְהַחִבּוּר הַטִּבְעִי, כִּי "מֵאִישׁ לֻקְחָה זֹּאת" (בראשית ב:כג). וְחָשַׁב שֶׁמַּעֲתָּה אִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּתְחַבְּרוּ יַחַד לָדוּר בְּאַהֲבָה וְרֵעוּת כְּבָרִאשׁוֹנָה. וְכַאֲשֶׁר שָׁמַע עָנְיָן קְרִיעַת יַם סוּף שֶׁאַחַר פֵּרוּדָם שָׁבוּ לְאֵיתָנָם כְּאִלּוּ לֹא נִפְרְדוּ מֵעוֹלָם, אָז רָאָה שֶׁיֵּשׁ תִּקְוָה אֶל הַזִּוּוּג הַשֵּׁנִי שֶׁזִּוּוּגוֹ יַעֲלֶה יָפֶה. כְּמוֹ שֶׁבִּקְרִיעַת יַם סוּף אֶפְשָׁרִי, כָּךְ אֶפְשָׁרִי לְזִוּוּגָם. עַל כֵּן לָקַח אֶת צִפּוֹרָה בִּתּוֹ וּבָא כוּ'. וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ. יֵשׁ בְּעִנְיָן זֶה כַּמָּה סְפֵקוֹת, כִּי בְּסָמוּךְ נֶאֱמַר "וַיְסַפֵּר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְפַרְעֹה וּלְמִצְרַיִם" (שמות יח, ח) – מָה הֲצָרַךְ לְסַפֵּר לוֹ, הֲלֹא כְּבָר שָׁמַע יִתְרוֹ אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים, וְהַכֹּל בִּכְלָל? וְעוֹד קָשֶׁה לָמָּה נָקַט כָּאן "לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל", וּבְסָמוּךְ אָמַר "לְפַרְעֹה וּלְמִצְרַיִם"? וְכָאן הִזְכִּיר שֵׁם אֱלֹהִים, וּבְסָמוּךְ שֵׁם הַמְיוּחָד? וְכֵן בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן כְּשֶׁמַּזְכִּיר מֹשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל מַזְכִּיר שֵׁם אֱלֹהִים, וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר "כִּי הוֹצִיא ה' אֶת יִשְׂרָאֵל" (שמות יח, א), הֲרֵי שֶׁכְּשֶׁמַּזְכִּיר אֶת יִשְׂרָאֵל לְבַד הוּא מַזְכִּיר שֵׁם הַמְיוּחָד פַּעַם אַחַת כָּאן, וּפַעַם שְׁנִיָּה בְּסָמוּךְ "וַיִּחַדְּ יִתְרוֹ עַל כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְיִשְׂרָאֵל" (שמות יח, ט). גַּם קָשֶׁה לָמָּה לֹא הִזְכִּיר שָׁם גַּם אֶת מֹשֶׁה? וְאוּלַי טַעֲמוֹ שֶׁנַּעֲשָׂה בְּשָׁרוֹ חִדּוּדִין עַל מָה שֶׁנַּעֲשָׂה לְיִשְׂרָאֵל, אֲבָל לֹא בַּעֲבוּר מֹשֶׁה, כִּי חֲתָנוֹ הוּא. וְעוֹד, מַה שֶּׁכָּתוּב "וַיְסַפֵּר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ" וְגוֹ' (שמות יח, ח), "עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי גָדוֹל ה'" (שמות יח, יא) – בַּמֶּה יָדַע זֶה עַתָּה, וְלָמָּה לֹא יָדַע זֶה מִיָּד כְּשֶׁשָּׁמַע אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל? וְעוֹד, מֵאַחַר שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה", וַדַּאי גַּם יְצִיאַת מִצְרַיִם בִּכְלָל הָיְתָה, וְלָמָּה יָצְאָה וְחָזַר וְאָמַר "כִּי הוֹצִיא ה'" וְגוֹ' (שמות יח, א)?

לְהַתִּיר שְׁנֵי סְפֵקוֹת הָאֵלּוּ נַקְדִּים שְׁנֵי הַקְדָּמוֹת. הָאַחַת הִיא, שֶׁהַצַּדִּיקִים מְהַפְּכִים מִדַּת הַדִּין לְרַחֲמִים וְהָרְשָׁעִים בְּהֵפֶךְ זֶה. הַשְּׁנִיָּה הִיא, שֶׁבַּזְּמַן הַהוּא הָיָה בָּעוֹלָם רַבִּים מֵעַמֵּי הָאָרֶץ שֶׁהָיוּ טוֹעִים בַּטָּעוּת שֶׁל מָאנ"י, שֶׁטָּעַן שֶׁיֵּשׁ שְׁנֵי אֱלֹהוֹת, אֶחָד מוֹשֵׁל עַל הַטּוֹבוֹת וְאֶחָד עַל הָרָעוֹת. וְהִנֵּה לְדַעְתָּם הַנִּבְעֶרֶת שְׁנֵיהֶם חַלָּשִׁים, כִּי הַמּוֹשֵׁל עַל הָרָעוֹת חָכָם הוּא לְהָרַע וּלְהֵיטִיב אֵין אִתּוֹ, וּפְשִׁיטָא שֶׁאֵין רְאוּי לְהִכָּנֵס תַּחַת כְּנָפָיו לְקַבְּלוֹ לֵאלֹוהַּ, כִּי מִי פֶּתִי יָסוּר הֵנָּה. וְהַמּוֹשֵׁל עַל הַטּוֹבוֹת אֵין בְּכֹחוֹ לְהָרַע אֲפִלּוּ לְשׁוֹנְאֵיהֶם שֶׁל הַמַּאֲמִינִים בּוֹ, וְאִם כֵּן שְׁוָא עֲבוֹד אוֹתוֹ, כִּי מִקְרֶה אֶחָד לַכֹּל, לְעוֹבְדוֹ וְלַאֲשֶׁר לֹא עֲבָדוֹ, וְעַל כֵּן אֵין רְאוּי לְקַבְּלוֹ לֵאלֹוהַּ. וּלְקַבֵּל שְׁנֵיהֶם גַּם כֵּן קָשֶׁה, כִּי יַכְחִישׁוּ זֶה אֶת זֶה, כִּי זֶה יְקַלֵּל וְזֶה יְבָרֵךְ. וְעַל כֵּן כְּשֶׁשָּׁמַע יִתְרוֹ מִתְּחִלָּה אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל, עֲדַיִן לֹא שָׁמַע כִּי אִם מִן הַטּוֹבוֹת, כִּי לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל הֵטִיב בְּכָל מִינֵי טוֹבָה. אַף עַל פִּי שֶׁשָּׁמַע קְרִיעַת

יַם סוּף וּמִלְחֶמֶת עֲמָלֵק, מִכָּל מָקוֹם לֹא שָׁמַע כִּי אִם מַה שֶּׁנִּקְרַע הַיָּם לְיִשְׂרָאֵל וְהָלְכוּ בַּיַּבָּשָׁה, אֲבָל לֹא שָׁמַע עֲדַיִן טְבִיעַת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ. וְכֵן מִלְחֶמֶת עֲמָלֵק שָׁמַע שֶׁבָּא לְהָרַע לְיִשְׂרָאֵל וְנִצּוֹלוּ מִמֶּנּוּ. וְעַל כֵּן הַצָּרִךְ לְפָרֵשׁ וְלוֹמַר "כִּי הוֹצִיא ה'" וְגוֹ' (שמות יח, א), לוֹמַר שֶׁלֹּא שָׁמַע כִּי אִם מִן הַטּוֹבוֹת, דְּהַיְנוּ הֲיִצִיאָה מִמִּצְרַיִם. וְחָשַׁב יִתְרוֹ שֶׁמָּא אֱלוֹהַּ זֶה אֵינוֹ מוֹשֵׁל כִּי אִם עַל הַטּוֹבוֹת, וַעֲדַיִן לֹא הָיָה מֻרְצֶה לְקַבְּלוֹ לֵאלוֹהַּ, כִּי חָשַׁב שֶׁמָּא יֵשׁ אֱלֹהִים גְּדוֹל מִמֶּנּוּ הַמּוֹשֵׁל עַל הַטּוֹבוֹת וְעַל הָרָעוֹת כְּאֶחָד. וְלֹא בָּא כִּי אִם לְהַשִּׁיב בִּתּוֹ לְבַעְלָהּ. אָמְנָם אַחַר כְּךָ כְּשֶׁסִּפֵּר מֹשֶׁה לְחוֹתְנוֹ אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְפַרְעֹה וּלְמִצְרַיִם (שמות יח, ח), דְּהַיְנוּ כָּל הָרָעוֹת וְהַמַּכּוֹת אֲשֶׁר פָּעַל ה' בְּמִצְרַיִם וּבְיַם סוּף, אָז רָאָה וַיְסַפְּרָהּ לֵאמֹר: הִנֵּה זֶה הָאֱלֹהִים מוֹשֵׁל עַל הַטּוֹבוֹת וְעַל הָרָעוֹת כְּאֶחָד, וְעַתָּה יָדַעְתִּי כִּי גָדוֹל ה' מִכָּל הָאֱלֹהִים (שמות יח, יא), וְרָאוּי לְקַבְּלוֹ לֵאלוֹהַּ וְלִכָּנֵס בְּצֵל כְּנָפָיו.

וְשָׁמָּא תֹּאמַר, דִּלְמָא עַל כָּל פָּנִים שְׁנֵי אֱלֹהוֹת יֵשׁ, שֶׁהַמּוֹשֵׁל עַל הַטּוֹבוֹת הֵיטִיב לְיִשְׂרָאֵל, וְהַמּוֹשֵׁל עַל הָרָעוֹת הֵרַע לְפַרְעֹה וּלְמִצְרַיִם. עַל זֶה אָמַר "כִּי בַדָּבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם" (שמות יח, יא), שֶׁהֲרֵי אָנוּ רוֹאִין שֶׁנִּנְדּוֹנוּ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה בְּכָל מַכָּה וּמַכָּה, וְזֶה וַדַּאי לְפִי שֶׁזֶּה הַמַּכָּה בְּפַרְעֹה וּבְמִצְרַיִם חָפֵץ בְּטוֹבָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וּלְפִי שֶׁהֵרַע לָהֶם פַּרְעֹה וְעָשָׂה כְּנֶגֶד רְצוֹן הָאֵל, עַל כֵּן נִדּוֹן מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. וְזֶה מוֹפֶת חוֹתֵךְ שֶׁזֶּה אֱלֹהִים אֲשֶׁר הֵרַע לְפַרְעֹה הוּא אֲשֶׁר חָפֵץ בְּטוֹבָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וְאִם כֵּן וַדַּאי מֵאֵל אֶחָד יָצְאוּ שְׁנֵי הַפְכִים אֵלּוּ, וְהוּא גָּדוֹל מִכָּל אֱלֹהִים. וְהַמּוֹפֵת עַל זֶה "כִּי בַדָּבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם", כִּי אִלּוּ הָיָה מוֹשֵׁל עַל הָרָעוֹת לְבַד, אִם כֵּן כָּל עוֹשֵׂה רָעוֹת יִקָּרֵא עוֹשֵׂה רְצוֹנוֹ, וְלָמָּה הֵבִיא אוֹתָן רָעוֹת כְּנֶגֶד הָרָעוֹת שֶׁעָשׂוּ לְיִשְׂרָאֵל? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁזֶּה הָאֵל חָפֵץ בְּטוֹבָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל וּלְהֵיטִיב לַטּוֹבִים. וּלְכָךְ נֶאֱמַר "וַיִּחַדְּ יִתְרוֹ עַל כָּל הַטּוֹבָה" (שמות יח, ט), כִּי אַף עַל פִּי שֶׁשָּׁמַע כְּבָר מִן הַטּוֹבוֹת, מִכָּל מָקוֹם לֹא הָיָה שָׂמֵחַ בָּהֶם, כִּי שֶׁמָּא בָּאוּ מִן אוֹתוֹ אֱלֹהוּת אֲשֶׁר בְּיָדוֹ לְהֵיטִיב וְלֹא לְהָרַע, וְאִם כֵּן גַּם לְשׁוֹנְאָיו יֵיטִיב בְּהֶכְרֵחַ, וּמַה יִּתְרוֹן לְבַעֲלֵי אֱמוּנָתוֹ? אֲבָל כַּאֲשֶׁר שָׁמַע גַּם מִן הָרָעוֹת וְרָאָה לְמַפְרֵעַ שֶׁהַטּוֹבוֹת בָּאוּ מֵרְצוֹנוֹ יִתְבָּרַךְ, עַל כֵּן הָיָה שָׂמֵחַ בָּהֶם.

וְהִזְכִּיר אֵצֶל הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשָׂה לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל שֵׁם אֱלֹהִים, כִּי זְכוּתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה בְּצֵרוּף זְכוּת יִשְׂרָאֵל גָּרַם לְהַפִּךְ מִדַּת הַדִּין לְרַחֲמִים, שֶׁבְּכֹחַ שֵׁם אֱלֹהִים עָשָׂה לָהֶם כָּל הַטּוֹבוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים" וְגוֹ' (שמות יד:יט), כִּי שְׁלוּחוֹ שֶׁל שֵׁם אֱלֹהִים הָלַךְ לְהַצִּיל אֶת יִשְׂרָאֵל. אֲבָל כְּשֶׁמַּזְכִּיר אֶת יִשְׂרָאֵל לְבַד, הַזְכִּיר שֵׁם ה', זֶהוּ שֶׁכָּתוּב "כִּי הוֹצִיא ה' אֶת יִשְׂרָאֵל" (שמות יח:א), כִּי זְכוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בִּלֹּא זְכוּת שֶׁל מֹשֶׁה לֹא הָיָה מַסְפִּיק לְהַפִּךְ דִּין לְרַחֲמִים, וְהַיְצִיאָה מִמִּצְרַיִם הָיְתָה לְיִשְׂרָאֵל לְבַד, שֶׁהֲרֵי מֹשֶׁה לֹא הָיָה בְּכְלַל שִׁעְבּוּד מִצְרַיִם. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר גַּם בְּסָמוּךְ "וַיִּחַדְּ יִתְרוֹ עַל כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְיִשְׂרָאֵל

אֲשֶׁר הִצִּילוֹ מִיַּד מִצְרָיִם" (שמות יח:ט), כִּי לְהַצָּלָה זוֹ הָיוּ יִשְׂרָאֵל צְרִיכִין וְלֹא מִשֶּׁה, לְכָךְ הִזְכִּיר שֵׁם ה' לְבַד. אֲבָל הָרְשָׁעִים מְהַפְּכִים מִדַּת רַחֲמִים לְדִין, עַל כֵּן נֶאֱמַר "וַיְסַפֵּר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְפַרְעֹה וּלְמִצְרַיִם" (שמות יח:ח), כִּי הַשֵּׁם הַמְיוּחָד הַמּוֹרֶה עַל הָרַחֲמִים עָשָׂה לָהֶם כָּל הָרָעוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּשְׁקֹף ה' אֶל מַחֲנֵה מִצְרַיִם בְּעַמּוּד אֵשׁ וְעָנָן" (שמות יד:כד). וּפֵרוּשׁ זֶה דָּבָר יָקָר.

וְאוֹסִיף עוֹד שֵׁנִית יָדִי, לְבָאֵר שִׁנּוּי בַּשֵּׁמוֹת הַקְּדוֹשִׁים עַל זֶה הָאֹפֶן, וְהוּא שֶׁלְּכָךְ הִזְכִּיר אֵצֶל הַטּוֹבוֹת שֵׁם "אֱלֹהִים" וְאֵצֶל הָרָעוֹת שֵׁם "ה'", לְהוֹצִיא מִלֵּב הַטּוֹעִים הָאוֹמְרִים: מֵאַחַר שֶׁשְּׁמוֹת חֲלוּקִים הֵם, אֶחָד מוֹרֶה עַל רַחֲמִים וְאֶחָד מוֹרֶה עַל מִדַּת הַדִּין, שְׁמָא חֲלִילָה שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת יֵשׁ. עַל כֵּן הִזְכִּיר אֵצֶל הַטּוֹבוֹת שֵׁם "אֱלֹהִים" וְאֵצֶל הָרָעוֹת שֵׁם שֶׁל רַחֲמִים, לְהוֹרוֹת שֶׁכֻּלָּם יְצֻאוּ מִן אֵל אֶחָד, וְהַשִּׁנּוּי בָּא מִצַּד הַמְקַבְּלִים. דּוּגְמַת אָמַר רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות יב) שֶׁמַּזְכִּירִין מִדַּת יוֹם בַּלַּיְלָה וּמִדַּת לַיְלָה בַּיּוֹם, כְּדֶרֶךְ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ לְמַעְלָה בְּפָרָשַׁת בְּרֵאשִׁית עַל פְּסוּק "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד" (בראשית א ה), וּכְמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ בְּחִבּוּרֵנוּ "עוֹלְלוֹת אֶפְרַיִם" מַאֲמַר י"ח עַל אָמַר רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים נ.) כְּתִיב "בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד" (זכריה יד ט). אַטּוּ הָאִידָּנָא לָאו אֶחָד הוּא? אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: לֹא כָּעוֹלָם הַזֶּה הָעוֹלָם הַבָּא. בָּעוֹלָם הַזֶּה עַל בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת הוּא אוֹמֵר "בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב", וְעַל בְּשׂוֹרוֹת רָעוֹת הוּא אוֹמֵר "בָּרוּךְ דַּיַּן הָאֱמֶת", אֲבָל לֶעָתִיד לָבוֹא כֻּלָּם יֹאמְרוּ "בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב". רָצָה בָּזֶה, כִּי מִצַּד שֶׁנִּרְאִין בָּעוֹלָם הַזֶּה פְּעֻלּוֹת הַפְּכִיּוֹת לְהָרַע וּלְהֵיטִיב, עַל כֵּן מָצְאוּ הַטּוֹעִים מָקוֹם לְטָעוֹת בּוֹ וְלוֹמַר שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת יֵשׁ. וּלְדַעְתָּם הַנִּפְסָדֶת אֵין ה' אֶחָד כִּבְיָכוֹל, גַּם שְׁמוֹ אֵינוֹ אֶחָד, כִּי הִתְחַלְּפוּת הַשֵּׁמוֹת לְקִחוּ לָהֶם לִרְאָיָה. אֲבָל לֶעָתִיד לָבוֹא לֹא יִהְיוּ רַק טוֹבוֹת, הִנֵּה אָז לֹא יֵצְאוּ לְמִינוּת וְיַכִּירוּ וְיֵדְעוּ כִּי ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד, וְלֹא יֵצְאוּ עוֹד לְמִינוּת וְלֹא יִרְאוּ פְּעֻלּוֹת הַפְּכִיּוֹת. וְעִנְיָן זֶה בָּרוּר וְנָכוֹן.

פסוק ב

וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת צִפֹּרָה אֵשֶׁת מֹשֶׁה. וַדַּאי לֹא בְּחִנָּם פֵּרֵשׁ הַכָּתוּב שֵׁם אִשְׁתּוֹ וּשְׁמוֹת בָּנָיו, וְזֶה כִּי אָמַר לוֹ יִתְרוֹ: צֵא בְּגִין אִשְׁתְּךָ צִפּוֹרָה, כִּי כְּצִפּוֹר נוֹדֵד מִקְּנוֹ כֵּן אִישׁ נוֹדֵד מִמְּקוֹמוֹ (משלי כז:ח), וּבָא לְהַזְכִּירוֹ צַעַר אִשְׁתּוֹ כָּל זְמַן הֱיוֹתָהּ נוֹדֶדֶת מִבֵּיתָהּ. וְאִם לֹא בְּגִינָהּ, כִּי אוּלַי אֵין הָאָדָם מַרְגִּישׁ כָּל כָּךְ בְּצַעַר אִשְׁתּוֹ, צֵא בְּגִין בְּנָךְ גֵּרְשֹׁם עַל שֵׁם כִּי גֵר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה (שמות ב:כב), וּבָא לְהַזְכִּיר צַעַר בָּנִים שֶׁאֵינָן מְסֻבִּים עַל שֻׁלְחָן אֲבִיהֶם כִּי גֵּרִים הֵמָּה, וְאָמַר לוֹ: אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת נֶפֶשׁ הַגֵּר כִּי גֵר הָיִיתָ גַּם אַתָּה (שמות כג:ט). וְאִם לֹא בְּגִינוֹ, צֵא בְּגִין בְּנָךְ אֱלִיעֶזֶר שֶׁנִּקְרָא עַל שֵׁם כִּי אֱלֹהֵי אָבִי בְּעֶזְרִי (שמות יח:ד), וּשְׁמוֹ כְּשֵׁם רַבּוֹ, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ אַתָּה מְקַבֵּל פְּנֵי הַשְּׁכִינָה, כִּי שְׁמוֹ בְּקִרְבּוֹ. עַל כֵּן הִזְכִּיר שְׁמוֹתָם,

כִּי כָּךְ שָׁלַח אֵלָיו יִתְרוֹ שֶׁיַּעֲשֶׂה בְּגִין אִשְׁתּוֹ שֶׁהָיְתָה כְּצִפּוֹר נוֹדֶדֶת מִקִּנָּהּ, וּבַעֲבוּר צַעַר זֶה שֶׁסָּבְלָה רָאוּי לְכַבְּדָהּ וְלָצֵאת כְּנֶגְדָּהּ, וְכֵן בַּעֲבוּר בְּנוֹ שֶׁהָיָה גֵּר בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה, וְכֵן בַּעֲבוּר שֵׁם אֱלִיעֶזֶר, כִּי בָּזֶה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ יָצָא לִקְרַאת הָאֱלֹהִים. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וְשֵׁם הָאֶחָד אֱלִיעֶזֶר" (שמות יח:ד), וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ילקו"ש יתרו רסח) שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "לֶעָתִיד יִדְרֹשׁ אֱלִיעֶזֶר פָּרָה בַּת שְׁתַּיִם, עֶגְלָה בַּת שְׁנָתָהּ", יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' בְּפָרָשַׁת חֻקַּת (במדבר יט:ב).

פסוק יב

וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה עֹלָה וּזְבָחִים לֵאלֹהִים. תָּמְהוּ כָּל הַמְפָרְשִׁים עַל שֶׁבְּכָל הַקָּרְבָּנוֹת לֹא נִזְכַּר לֹא אֵל וְלֹא אֱלֹהִים, כִּי אִם הַשֵּׁם הַמְיוּחָד, וְכָאן הִזְכִּיר "לֵאלֹהִים". וְאוֹמֵר אֲנִי לְיַשֵּׁב זֶה עַל דֶּרֶךְ שֶׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה, שֶׁכָּל הַטּוֹבוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל הָיוּ בְּשֵׁם אֱלֹהִים, כִּי הַצַּדִּיקִים מְהַפְּכִים דִּין לְרַחֲמִים. וְכָל הָרָעוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְפַרְעֹה וּלְמִצְרַיִם הָיוּ בַּשֵּׁם הַמְיוּחָד, כִּי הָרְשָׁעִים מְהַפְּכִים רַחֲמִים לְדִין. עַל כֵּן זָבַח יִתְרוֹ לֵאלֹהִים עַל כָּל הַטּוֹבָה, וְהָיָה שָׂמֵחַ וְטוֹב לֵב וְנָתַן הוֹדָיָה לִשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ עַל כָּל הַטּוֹבוֹת אֲשֶׁר הֵטִיב עִמָּהֶם. אֲבָל לֹא שָׂמַח עַל מַפַּלְתָּן שֶׁל מִצְרִים שֶׁנַּעֲשׂוּ בַּשֵּׁם הַמְיוּחָד, עַל כֵּן לֹא זָבַח לַשֵּׁם הַמְיוּחָד, כִּי בָּזֶה הֶרְאָה מַחֲשַׁבְתּוֹ שֶׁהָיָה מֵצֵר עַל אָבְדָן שֶׁל מִצְרַיִם. וּלְכָךְ נִקְט דַּוְקָא לְשׁוֹן "וַיִּחַדְּ", שֶׁיֵּשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ לְשׁוֹן שִׂמְחָה וּלְשׁוֹן חִדּוּדִין, כִּי עַל הַטּוֹבוֹת שֶׁל יִשְׂרָאֵל שָׂמַח, וְעַל אֲבַדּוֹן שֶׁל מִצְרַיִם נַעֲשָׂה בְּשָׂרוֹ חִדּוּדִין.

פסוק יג

וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶת הָעָם עַל מֹשֶׁה מִן הַבֹּקֶר עַד הָעָרֶב. מִכָּאן שֶׁאֵין דָּנִין בַּלַּיְלָה. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת י) אָמְרוּ שֶׁכָּל דַּיָּן הַדָּן דִּין אֱמֶת לַאֲמִתּוֹ אֲפִלּוּ שָׁעָה אַחַת, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ נַעֲשָׂה שֻׁתָּף לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר". וְהַדָּבָר צָרִיךְ בֵּאוּר, כִּי כְּפִי הַנִּרְאֶה שֶׁמַּרְאֵה הָעֶרֶב וְהַבֹּקֶר שֶׁנִּזְכָּר בְּשֵׁנִי מְקוֹמוֹת אִלּוּ אֵינָן דּוֹמִין זֶה לָזֶה, כִּי כָּאן מַתְחִיל מִן הַבֹּקֶר וּמְסַיֵּם בָּעֶרֶב, וּבְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית מַתְחִיל מִן הָעֶרֶב וּמְסַיֵּם בַּבֹּקֶר. וְתַשְׁכִּיל וְתֵדַע כִּי זֶה הָעוֹלָם בְּכָלָל אֵינוֹ מִתְקַיֵּם כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁיֵּשׁ דִּין לְמַטָּה אוֹ לְמַעְלָה, כִּי רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִבְרֹא אֶת הָעוֹלָם בְּמִדַּת הַדִּין, וְאַף עַל פִּי שֶׁשִּׁתֵּף לוֹ גַּם מִדַּת הָרַחֲמִים, מִכָּל מָקוֹם גַּם מִדַּת הַדִּין בְּמִקּוֹמָהּ עוֹמֶדֶת, כִּי "מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אָרֶץ" (משלי כט:ד). וּבַמִּדְרָשׁ (דברים רבה ה ד) אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ דִּין אֵין דִּין, וּבְמָקוֹם שֶׁאֵין דִּין יֵשׁ דִּין. כֵּיצַד? יֵשׁ דִּין לְמַטָּה, אֵין דִּין לְמַעְלָה; אֵין דִּין לְמַטָּה, יֵשׁ דִּין לְמַעְלָה. וְעַל סֶדֶר זֶה הָעוֹלָם נָכוֹן, שֶׁאֵין שָׁעָה פְּנוּיָה בְּלֹא דִּין, כִּי יָדוּעַ שֶׁמִּדַּת הַדִּין שֶׁלְּמַעְלָה שׁוֹלֶטֶת בַּלַּיְלָה דַּוְקָא. אַף עַל פִּי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פּוֹסֵק הַדִּין בַּיּוֹם,

הַיְינוּ כְּשֶׁאֵין דִּין לְמַטָּה בַּיּוֹם, אָז הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דָּן גַּם בַּיּוֹם בֵּין הַתַּחְתּוֹנִים עַל הֶחָמָס שֶׁבֵּינֵיהֶם. אֲבָל אִם יֵשׁ דִּין לְמַטָּה בַּיּוֹם, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ גַּם דִּין לְמַעְלָה בֵּין שָׂרֵי מַעְלָה. וְאִם כֵּן, זְמַן דִּין שֶׁלְּמַעְלָה מֵעֶרֶב עַד בֹּקֶר, וּזְמַן דִּין שֶׁלְּמַטָּה מִבֹּקֶר עַד עֶרֶב. וּמִטַּעַם זֶה הַדַּיָּן שֶׁתָּף לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, וְחֵלֶק כְּחֵלֶק יַעֲמִידוּ יְסוֹדוֹת שֶׁל כָּל הָעוֹלָמוֹת הָעוֹמְדִים עַל הַדִּין, כִּי מַלְכּוֹ שֶׁל עוֹלָם בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אֶרֶץ וְשָׁמַיִם מִן הָעֶרֶב עַד הַבֹּקֶר, וּמַלְכֵי רַבָּנָן בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אָרֶץ מִן הַבֹּקֶר עַד הָעֶרֶב. וּדְבָרִים אֵלּוּ עַתִּיקִים וּנְכוֹנִים, וְהוּא דָּבָר יָקָר.

מִן הַבֹּקֶר עַד הָעֶרֶב. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: וְכִי אֶפְשָׁר לוֹמַר כֵּן? אֶלָּא לוֹמַר לְךָ כוּ', אֲפִלּוּ שָׁעָה אַחַת מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עָסַק בַּתּוֹרָה כָּל הַיּוֹם. וְאִם כֵּן, מַהוּ זֶה שֶׁאָמַר יִתְרוֹ "וְכָל הָעָם נִצָּב עָלֶיךָ מִן בֹּקֶר עַד עָרֶב"? הֲרֵי בֶּאֱמֶת לֹא הָיָה דָּן מִבֹּקֶר עַד עֶרֶב, אֶלָּא שֶׁמַּעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ הָיָה דָּן כוּ', וּכְאִלּוּ נַעֲשָׂה שֻׁתָּף בְּמַעֲשֵׂה הַבֹּקֶר וְהָעֶרֶב הַיְדוּעִים בְּהוֹרָאַת הֵ"א הַיְדִיעָה, רֶמֶז לְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית. וְעוֹד קָשֶׁה, שֶׁהַפָּסוּק אוֹמֵר "וַיַּעֲמֹד הָעָם עַל מֹשֶׁה" (שמות יח:יג), וְיִתְרוֹ אָמַר "וְכָל הָעָם נִצָּב עָלֶיךָ" (שמות יח:יד) – לָמָּה הִזְכִּיר "נִצָּב" בְּמָקוֹם עֲמִידָה? וְכָאן הִקְדִּים לִשּׁוֹן עֲמִידָה אֶל הָעָם, וְיִתְרוֹ הִקְדִּים הָעָם אֶל לְשׁוֹן נִצָּב.

וְנִרְאֶה לִי שֶׁלְּשׁוֹן עֲמִידָה שַׁיָּךְ בָּעוֹמְדִים לִפְנֵי הַדַּיָּנִים קֹדֶם גְּמַר דִּין, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים יט יז) "וְעָמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב". וּלְשׁוֹן נִצָּב שַׁיָּךְ אַחַר גְּמַר דִּין, שֶׁדַּרְכָּם לַעֲשׂוֹת מְרִיבָה עִם הַדַּיָּן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים א יב) "טָרְחֲכֶם וּמַשַּׂאֲכֶם וְרִיבְכֶם". כִּי לְשׁוֹן "נִצִּים" וְ"נִצָּבִים" מוֹרֶה עַל דִּבְרֵי רִיבוֹת, וְדָתָן וַאֲבִירָם יוֹכִיחוּ, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו ג יג) "נִצָּב ה' לָרִיב וְעֹמֵד לָדִין עַמִּים". וּבְכָל מָקוֹם שֶׁהִזְכִּיר אֶת יִשְׂרָאֵל בִּלְשׁוֹן "הָעָם" הוּא שֵׁם כְּנוּי לָרְשָׁעִים, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בַּפָּסוּק "וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאֹנְנִים" – "אֵין הָעָם אֶלָּא רְשָׁעִים" כוּ' (במדבר יא א). וְכֵן כָּאן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁבִּזְמַן שֶׁבַּעֲלֵי דִינִין עוֹמְדִים לְפָנֶיךָ יִהְיוּ בְּעֵינֶיךָ כִּרְשָׁעִים (אבות א ח). לְכָךְ נֶאֱמַר כָּאן עַל תְּחִלַּת הַדִּין "וַיַּעֲמֹד הָעָם", כִּי יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁאֵינָן רְשָׁעִים, אַף שֶׁהֶעֱמִידָה לַדִּין גָּרְמָה לָהֶם שֶׁיִּהְיוּ דּוֹמִין כִּרְשָׁעִים, לָכְךְ הִקְדִּים לְשׁוֹן עֲמִידָה לְ"הָעָם". אֲבָל יִתְרוֹ מְדַבֵּר בְּאוֹתָן דִּבְרֵי רִיבוֹת שֶׁעָשׂוּ עִם מֹשֶׁה אַחַר גְּמַר דִּין, שֶׁאִם הָיוּ מְקַבְּלִים עֲלֵיהֶם הָיוּ כְּצַדִּיקִים, וּלְפִי שֶׁקָּרְאוּ תִגֵּר עַל הַדַּיָּן עַל כֵּן קָרָאם רְשָׁעִים גַּם אַחַר גְּמַר דִּין. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְכָל הָעָם נִצָּב עָלֶיךָ", כִּי מִצַּד הֱיוֹתָם רְשָׁעִים עַל כֵּן נִצְּבוּ לָרִיב, כִּי כָל אִישׁ טוֹב מְקַבֵּל עָלָיו הַדִּין וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה מְרִיבָה עִם הַדַּיָּן, עַל כֵּן הִקְדִּים "הָעָם" לְ"נִצָּב".

וּלְהַנָּחָה זוֹ לֹא שָׁאַל יִתְרוֹ אֶל מֹשֶׁה עַל אֲרִיכוּת זְמַן הַדִּין כָּל הַיּוֹם, שֶׁהֲרֵי בֶּאֱמֶת לֹא הָיָה דָּן כָּל הַיּוֹם כִּי אִם זְמַן דַּיָּנִים, דְּהַיְינוּ שֵׁשׁ שָׁעוֹת. אַךְ שְׁאָלוֹ עַל מַה שֶּׁרָאָה שֶׁאַחַר גְּמַר דִּין

נִצָּבוּ לָרִיב עִמּוֹ מִן הַבֹּקֶר עַד הָעֶרֶב, כָּל הַיּוֹם קָרְאוּ תִּגָּר עָלָיו. וְחָשַׁב יִתְרוֹ אוּלַי מֹשֶׁה עָשָׂה לָהֶם אֵיזֶה דָּבָר אֲשֶׁר בַּעֲבוּרוֹ הֵם מְרִיבִים עִמּוֹ. וְכָתוּב "וַיַּרְא חֹתֵן מֹשֶׁה אֵת כָּל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה לָעָם" (שמות יח, יד) – רָאָה וְהִתְבּוֹנֵן כֹּה וָכֹה בְּכָל שֶׁאָר הַדְּבָרִים אִם יוּכַל לִמְצֹא אֵיזֶה דָּבָר אֲשֶׁר הוּא עוֹשֶׂה לָעָם שֶׁלֹּא כַּהוֹגֶן, וַיְחַפֵּשׂ וְלֹא מָצָא. וּלְפִיכָךְ שְׁאָלוֹ "וַיֹּאמֶר מָה הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה לָעָם" (שמות יח, יד), כִּי רָצָה לֵידַע אִם הוּא עוֹשֶׂה לָעָם אֵיזֶה דָּבָר זוּלַת הַמִּשְׁפָּט. וְאַחַר שֶׁלֹּא עָנָהוּ מֹשֶׁה, הֵבִין מִזֶּה שֶׁוַּדַּאי אֵינוֹ עוֹשֶׂה לָהֶם מְאוּמָה. וְאָז חָשַׁב יִתְרוֹ וַדַּאי עֲבוּר הַמִּשְׁפָּט הֵם מְרִיבִים עִמּוֹ, וְכָל הַיּוֹצֵא חַיָּב בְּדִינוֹ נִצָּב לָרִיב עִמּוֹ. עַל כֵּן שְׁאָלוֹ "מַדּוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדֶּךָ" (שמות יח, יד), כִּי אִלּוּ הָיוּ עִמְּךָ דַּיָּנִים רַבִּים, אָז לֹא הָיָה הַמִּתְחַיֵּב יוֹדֵעַ מִי מְחַיְּבוֹ וְעַל מִי יִצְעָק. וּמֵאַחַר שֶׁאַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדֶּךָ, בְּסִבָּה זוֹ כָּל הָעָם, דְּהַיְינוּ הַפָּחוּתִים, נִצָּבִים עָלֶיךָ לָרִיב מִבֹּקֶר עַד עָרֶב.

פסוק טו

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ כִּי יָבֹא אֵלַי הָעָם לִדְרֹשׁ אֱלֹהִים. כִּי הָרוֹצֶה לֵידַע מֵאֵיזוֹ טַעַם דַּנְתּוּנִי, אַף אִם יִהְיוּ מֵאָה דַּיָּנִים יוֹשְׁבִים אֶצְלִי בַּדִּין, לְעוֹלָם לֹא יָבֹא כִּי אִם אֵלַי לִדְרוֹשׁ אֱלֹהִים, רָצָה לוֹמַר מִשְׁפְּטֵי ה', וְאֵין לִי מָקוֹם לְהַפְטֵר מִצַּעֲקָתָם. וְאִם תֹּאמַר: אִם כֵּן הָיָה לְךָ לַחְשׁוֹךְ מִן הַדִּין לְגַמְרֵי וּלְמָנוֹת אֲחֵרִים, וּתְכַל תְּלָנָתָם מֵעָלֶיךָ, עַל זֶה אָמַר "כִּי יִהְיֶה לָהֶם דָּבָר בָּא אֵלַי", "בָּאוּ אֵלַי" לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא שְׁקָאֵי עַל אוֹתוֹ דָּבָר, כִּי הַדָּבָר בָּא אֵלַי בִּנְבוּאָה, וְהַכֹּל בְּיַד ה' עָלַי הִשְׂכִּיל, וְכָל דָּבָר נֶעְלָם שֶׁאֵין עֲדִים בַּדָּבָר בָּא אֵלַי, עַד שֶׁיֵּשׁ בִּי כֹּחַ לְשַׁפּוֹט בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ, רָצָה לוֹמַר בִּדְבָרִים שֶׁבֵּינֵיהֶם שֶׁאֵין עֲדִים בַּדָּבָר, עַל כֵּן אֵין נָכוֹן לִי לְהִשָּׁמֵט מִן הַדִּינִין. וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה אָמַר "וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תַּקְרִיבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו" (דברים א יז), דְּהַיְנוּ בְּמָקוֹם שֶׁאֵין עֲדִים בַּדָּבָר תַּקְרִיבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו מִפִּי הַגְּבוּרָה. וְאָמַר לוֹ יִתְרוֹ: אַף עַל פִּי כֵן "לֹא טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה", וְלֹא אָמַר כָּאן "לָעָם" כְּמוֹ שֶׁכָּתַב לְמַעְלָה, לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ שֶׁלֹּא טוֹב אַתָּה עֹשֶׂה גַּם לְךָ גַּם לָעָם, "כִּי נָבֹל תִּבּוֹל גַּם אַתָּה גַּם הָעָם", כִּי "כָּבֵד מִמְּךָ הַדָּבָר", וְצָרִיךְ אַתָּה לְהָקֵל תְּלָנָתָם מֵעָלֶיךָ.

דָּבָר אַחֵר: **כִּי יִהְיֶה לָהֶם דָּבָר בָּא אֵלַי**. אֶחָד מֵהֶם, כִּי הַתּוֹבֵעַ בָּא אֵלַי לְבַדּוֹ כְּדֵי לְסַדֵּר טַעֲנוֹתָיו בְּפָנַי, וַאֲנִי אֵינִי שׁוֹמֵעַ לִדְבָרָיו, אֶלָּא "וְשָׁפַטְתִּי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ" כְּשֶׁיִּהְיוּ שְׁנֵיהֶם לְפָנַי דַּוְקָא.

פסוק כא

וְאַתָּה תֶּחֱזֶה מִכָּל הָעָם אַנְשֵׁי חַיִל וְגוֹ'. לְפִי שֶׁאָמְרוּ רז"ל (נדרים לח) אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁרֶה שְׁכִינָתוֹ כִּי אִם עַל גִּבּוֹר, חָכָם, עָשִׁיר, וְעָנָו, וְכוּלָּם מִמֹּשֶׁה, עַל כֵּן הִזְכִּיר כָּאן כָּל אַרְבָּעָה תְּאָרִים אֵלּוּ, כִּי הַדַּיָּן צָרִיךְ לְכֻלָּם. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְאַתָּה תֶּחֱזֶה" בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ

שֶׁעָלֶיךָ, כִּי מִמֶּנּוּ יֵקַח לְהַאֲצִיל עַל הַזְּקֵנִים יוֹשְׁבֵי עַל מִדִּין, וּצְרִיכִין הֵמָּה שֶׁיִּתְדַּמּוּ אֵלֶיךָ בְּכָל הַתְּאָרִים שֶׁבְּךָ, כִּי הַמַּאֲצִיל וְהַמָּאֳצָל צָרִיךְ שֶׁיִּהְיֶה דִּמְיוֹן וְיַחַס אֶחָד בֵּינֵיהֶם, וְכָל הַמַּעֲלוֹת שֶׁבְּךָ צְרִיכִין לִהְיוֹת גַּם בַּדַּיָּנִים. "אַנְשֵׁי חַיִל", הֵמָּה גִּבּוֹרֵי כֹּחַ אֲשֶׁר בְּכֹחָם אָז כֵּן עַתָּה לְשַׁבֵּר זְרוֹעוֹת רְמוֹת הָאוֹמְרִים "יְדֵינוּ רָמָה", כִּי כָּל דַּיָּן תַּשׁ כֹּחַ מִסְתָּמָא הוּא עוֹבֵר בְּ"לֹא תָגוּר מִמֶּנּוּ". "יִרְאֵי אֱלֹהִים", הֵמָּה הָעֲנָוִים, כִּי עֲנָוָה מְבִיאָה לִידֵי יִרְאָה, שֶׁנֶּאֱמַר (מִשְׁלֵי כב ד) "עֵקֶב עֲנָוָה יִרְאַת ה'". לְכָךְ נֶאֱמַר "יַדְרֵךְ עֲנָוִים בַּמִּשְׁפָּט", כִּי עַל יְדֵי הָעֲנָוָה יָבֹא לִידֵי יִרְאָה, וְכָל הַנַּס לִבּוֹ בְּהוֹרָאָה שׂוֹטָה רָשָׁע וְגַס רוּחַ. "אַנְשֵׁי אֱמֶת", הֵמָּה הַחֲכָמִים הַיּוֹדְעִים לְהַבְחִין בֵּין אֱמֶת לְשֶׁקֶר, כְּדֵי לָדוּן דִּין אֱמֶת לַאֲמִתּוֹ, כִּי מִי פָּתִי יָסוּר לְהַבְחִין בֵּין אֱמֶת לְשֶׁקֶר? בְּלִי סָפֵק לֹא יֵדַע וְלֹא יָבִין בַּחֲשֵׁכָה יִתְהַלָּךְ. "שֹׂנְאֵי בָצַע", אֵלּוּ הָעֲשִׁירִים אֲשֶׁר יֵשׁ לָהֶם כֹּל וּבָצַע לֹא לָקָחוּ, וְכָל דַּיָּן עָנִי יֵשׁ לָחוּשׁ פֶּן יִקַּח שֹׁחַד לְהַטּוֹת דִּין.

וְעַל אַרְבַּע כִּתּוֹת אֵלּוּ, אָמַר הַמְשׁוֹרֵר (תהלים פב, א) "מִזְמוֹר לְאָסָף אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט", כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִצָּב לִהְיוֹת שׁוֹפֵט אֶת שׁוֹפְטֵי יִשְׂרָאֵל עַל הֶעָוֶל הַנַּעֲשֶׂה בְּקִרְבָּם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "בְּקֶרֶב אֱלֹהִים" דְּהַיְנוּ הַדַּיָּנִים אוֹתָם יִשְׁפֹּט לְדַבֵּר עִמָּהֶם מִשְׁפָּטִים. וְאָמַר "עַד מָתַי תִּשְׁפְּטוּ עָוֶל וּפְנֵי רְשָׁעִים תִּשְׂאוּ סֶלָה" (תהלים פב, ב), כְּנֶגֶד הֶעְדֵּר הַיִּרְאָה, כִּי בִּזְמַן שֶׁאֵין הַדִּין יְרֵא אֱלֹהִים וְגַס רוּחַ, אָז הוּא נוֹשֵׂא פְּנֵי הָרָשָׁע בְּיֶתֶר שְׂאֵת כְּדֵי שֶׁיִּכְבְּדוּ וְינַשְּׂאוּ גַּם הָרָשָׁע, מִצַּד רוּם לִבָּבוֹ שֶׁל הַדַּיָּן הַמְבַקֵּשׁ הִתְנַשְּׂאוּת. "שִׁפְטוּ דַל וְיָתוֹם עָנִי וָרָשׁ הַצְדִּיקוּ" (תהלים פב, ג), הוֹרָה שֶׁלֹּא הָיוּ עֲשִׁירִים וְהָיוּ לוֹקְחִין שֹׁחַד, עַל כֵּן לְעוֹלָם לֹא יָצָא שׁוּם דַּל וְיָתוֹם צַדִּיק בְּרִיבוֹ, כִּי לֹא הָיָה לוֹ מָה לִתֵּן לַדַּיָּן לְשַׁחֲדוֹ. אַחַר כָּךְ אָמַר "פַּלְּטוּ דַל וְאֶבְיוֹן מִיַּד רְשָׁעִים הַצִּילוּ" (תהלים פב, ד), כִּי הָיוּ מְמַנִּים דַּיָּנִים חַלָּשִׁים אֲשֶׁר אֵין בְּיָדָם לְפַלֵּט וּלְהַצִּיל עָנִי מִיַּד חָזָק מִמֶּנּוּ. אַחַר כָּךְ אָמַר "לֹא יָדְעוּ וְלֹא יָבִינוּ בַּחֲשֵׁכָה יִתְהַלָּכוּ" (תהלים פב, ה), כִּי הָיוּ מְמַנִּים דַּיָּן דְּלָא גְמִיר וְלָא סָבִיר, נָעֲדְרֵי הַחָכְמָה, עַל כֵּן לֹא יָדְעוּ בֵּין יָמִין לִשְׂמֹאל וְלֹא יָבִינוּ בֵּין אֱמֶת לְשֶׁקֶר, עַל כֵּן "יִמּוֹטוּ כָּל מוֹסְדֵי אָרֶץ" (תהלים פב, ה). כִּי עַל הַדִּינִין הָעוֹלָם עוֹמֵד, וְנִתְקַלְקֵל הַיְסוֹד – נוֹפֵל גַּם הַבִּנְיָן שֶׁעָלָיו. "אֲנִי אָמַרְתִּי אֱלֹהִים אַתֶּם" (תהלים פב, ו), כִּי הַדָּן דִּין אֱמֶת לַאֲמִתּוֹ כְּאִלּוּ נַעֲשָׂה שֻׁתָּף לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִהְיוֹת כֵּאלֹהִים, "אָכֵן כְּאָדָם תְּמוּתוּן" (תהלים פב, ז), כִּי גַּם הוּא גָּרַם קִלְקוּל הָעוֹלָם כְּמוֹתְכֶם. "קוּמָה אֱלֹהִים שָׁפְטָה הָאָרֶץ" (תהלים פב, ח), כִּי בִּזְמַן שֶׁאֵין דִּין לְמַטָּה יֵשׁ דִּין לְמַעְלָה, כִּי "הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא" (דברים א, יז). וְכָל מָה שֶׁהַדַּיָּן מוֹצִיא מִיַּד זֶה שֶׁלֹּא כַּדִּין, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַחֲזִירוֹ וּמַנְחִילוֹ מִשֶּׁלּוֹ, זֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי אַתָּה תִנְחַל בְּכָל הַגּוֹיִם" (תהלים פב, ח). עָלֶיךָ מוּטָל לְהַנְחִילָם, עַל כֵּן "הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא" (דברים א, יז).

פסוק כג

אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים. וַדַּאי מֹשֶׁה לֹא יַעֲשֶׂה דָּבָר זֶה עַד אַחַר שֶׁיְצַוֶּה לוֹ ה', וְצָרִיךְ הוּא לְהַמְלִיךְ בַּגְּבוּרָה תְּחִלָּה, וְאִם כֵּן הָיָה לוֹ לְהַפּוֹךְ הַסֵּדֶר וְלוֹמַר "וְצִוְּךָ אֱלֹהִים" קֹדֶם "אִם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה". וְנִרְאֶה שֶׁקְּאֵי עַל מַה שֶׁכָּתוּב "וְהִזְהַרְתָּה אֶתְהֶם אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרוֹת" וְגוֹ' (שמות יח, כ), וְאַחַר כָּךְ "וְאַתָּה תֶּחֱזֶה מִכָּל הָעָם" וְגוֹ' (שמות יח, כא). כִּי צָרִיךְ אַתָּה לְלַמְּדָם תְּחִלָּה מִשְׁפְּטֵי ה', כִּי לְאוֹ כָּל כְּמִנַּיהּ לְמַנּוֹת דַּיָּיִן דְּלָא גְּמִיר וְלָא סְבִיר. וְעַל זֶה אָמַר "אִם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה" לְלַמְּדָם תְּחִלָּה חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְתוֹרוֹתָיו, אָז "וְצִוְּךָ אֱלֹהִים" יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁיִּסְכִּים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יָדְךָ, אֲבָל קֹדֶם זֶה וַדַּאי לֹא יַסְכִּים.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וְכָל הָעָם הַזֶּה עַל מְקוֹמוֹ יָבֹא בְשָׁלוֹם". נִרְאֶה שֶׁחִסֵּר כָּאן תֵּבַת "אִישׁ", כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "אִישׁ עַל מְקוֹמוֹ" וְגוֹ', וּפֵרוּשׁוֹ שֶׁכָּל אִישׁ פְּרָטִי יֵשֵׁב בְּשָׁלוֹם תַּחַת גַּפְנוֹ וּתְאֵנָתוֹ, כְּשֶׁיֵּשׁ דִּין לְמַטָּה וְשָׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל. וּמִדְּלָא קָאָמַר "אִישׁ" שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁמְּדַבֵּר בְּמָקוֹם כְּלָלִי הַמְיוּחָד לְכָל הָעָם בְּכְלָל כְּאֶחָד, וְאֵין זֶה כִּי אִם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים טז כ) "צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תִּחְיֶה וְיָרַשְׁתָּ אֶת הָאָרֶץ". פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: "כְּדַאי הוּא מִנּוּי הַדַּיָּנִים הַכְּשֵׁרִים לְהַחֲיוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל וּלְהוֹשִׁיבָן עַל אַדְמָתָם". לְכָךְ לֹא נֶאֱמַר כָּאן "יֵשֵׁב בְּשָׁלוֹם" אֶלָּא "יָבֹא בְשָׁלוֹם", לוֹמַר שֶׁבִּזְכוּת מִנּוּי דַּיָּנִים כְּשֵׁרִים יָבֹא כָּל הָעָם הַזֶּה עַל מְקוֹמוֹ הַמְיוּחָד לְכָל הָעָם, וְהוּא אַדְמַת יִשְׂרָאֵל. לְשָׁם יָבֹא כָּל הָעָם בְּשָׁלוֹם שָׁמָּה, שֶׁהֲרֵי עֲדַיִן לֹא בָּאוּ שָׁמָּה. וְהוֹרָה שֶׁהֶחְמִיר מִקַּלְקֵל הָאָרֶץ, וְדוֹר הַמַּבּוּל יוֹכִיחַ. וְגָלוּ בַּעֲבוּר הֶעְדֵּר הַמִּשְׁפָּט, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו א כג) "יָתוֹם לֹא יִשְׁפֹּטוּ" וְגוֹ'. וְלֶעָתִיד "צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפָּדֶה" (ישעיהו א כז). וְאָמַר עַל מֹשֶׁה "וַיְכַלְכֵּלֵם עָמֹד" כָּאן, "וְגַם כָּל הָעָם עַל מְקוֹמוֹ יָבֹא בְשָׁלוֹם". הוֹצִיא אֶת מֹשֶׁה מִן הַכְּלָל, כִּי כְּבָר נִגְזַר עָלָיו בַּפָּסוּק "עַתָּה תִרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפַרְעֹה" וְגוֹ' (שמות ו א), שֶׁמֹּשֶׁה לֹא יָבֹא שָׁמָּה עַל כָּל פָּנִים.

פרק יט

פסוק ב

וַיִּסְעוּ מֵרְפִידִים וַיָּבֹאוּ מִדְבַּר סִינַי וַיַּחֲנוּ בַּמִּדְבָּר וַיִּחַן שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הָהָר. רְאֵה כַּמָּה כְּפָלִים נִכְתְּבוּ כָּאן, וּמָה הָיָה הַמִּקְרָא חָסֵר אִם הָיָה אוֹמֵר "וַיִּסְעוּ מֵרְפִידִים וַיַּחֲנוּ בְּמִדְבַּר סִינַי נֶגֶד הָהָר", וְלָמָּה אָמַר תְּחִלָּה "וַיַּחֲנוּ" וְאַחַר כָּךְ "וַיִּחַן", תְּחִלָּה אָמַר "מִדְבַּר סִינַי" וְאַחַר כָּךְ אָמַר סְתָם "בַּמִּדְבָּר", וּתְחִלָּה קָרָא לְהָר בְּשֵׁם "סִינַי" וְאַחַר כָּךְ קְרָאוֹ סְתָם "הָהָר". וְנִרְאֶה שֶׁכָּל זֶה רְאָיָה שֶׁלֹּא הָיוּ יִשְׂרָאֵל רְאוּיִין לְקַבָּלַת הַתּוֹרָה עַד אֲשֶׁר יִהְיֶה שָׁלוֹם

בֵּינֵיהֶם, "בַּעֲלֵי אֲסִפּוֹת נִתְּנוּ מֵרוֹעֶה אֶחָד" (קהלת יב יא), וְהַתּוֹרָה כָּל נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם, כִּי מִתּוֹךְ פֵּרוּד הַלְּבָבוֹת זֶה אוֹסֵר וְזֶה מַתִּיר וְנִמְצָא הַתּוֹרָה כִּשְׁתֵּי תּוֹרוֹת. וְזהוּ שֶׁאָמַר "בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי וְגוֹ' בַּיּוֹם הַזֶּה בָּאוּ מִדְבַּר סִינָי" (שמות יט א). הוֹרָה שֶׁחֹדֶשׁ זֶה שֶׁמַּזְלוֹ תְּאוֹמִים, הַמּוֹרֶה עַל הַדִּבּוּק וְהָאַהֲבָה, שֶׁיַּחְדָּיו יִהְיוּ תְּמִימִים כִּתְאוֹמִים זֶה לָזֶה, וְאָז יִהְיֶה שָׁלוֹם רָב לְאוֹהֲבֵי הַתּוֹרָה. וְיֵשׁ בָּזֶה רֶמֶז גַּם כֵּן לִשְׁנֵי הַלּוּחוֹת שֶׁהָיוּ כִּתְאוֹמִים יַחְדָּיו, חֲמִשָּׁה מוּל חֲמִשָּׁה.

וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וַיִּסְעוּ מֵרְפִידִים". הַיְינוּ מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הָיוּ שָׁם בְּרִיב וּמַחֲלֹקֶת, כִּי הַמָּקוֹם הַהוּא נִקְרָא מַסָּה וּמְרִיבָה, וּרְפִידִים אוֹתִיּוֹת פְּרוּדִים, כְּמוֹ כֶּשֶׁב כְּבֶשׂ, עַל שֵׁם הַפֵּרוּד שֶׁהָיָה בֵּינֵיהֶם. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קו.) דָּרְשׁוּהוּ מִלְּשׁוֹן רַךְ יְדִים, כִּי זֶה תָּלוּי בָּזֶה, כִּי עַל יְדֵי הַפֵּרוּד שֶׁהָיָה בֵּינֵיהֶם רָפוּ יְדֵיהֶם מִן הַתּוֹרָה. וְעָכְשָׁיו נָסְעוּ מֵרְפִידִים מִן הַמָּקוֹם הַהוּא, רוֹצֶה לוֹמַר הִסִּיעוּ עַצְמָם מִן הַפֵּרוּד, "וַיָּבֹאוּ מִדְבַּר סִינָי". כִּי מָקוֹם זֶה גָּרַם לָהֶם שֶׁהִיוּ בַּאֲגָדָה אַחַת, כִּי בַּקָּשַׁת הַכָּבוֹד וְהַשְׁרָרָה סִבָּה לְכָל רִיב וּלְכָל נֶגַע. וְעַל יְדֵי שֶׁרָאוּ שֶׁהַר סִינַי הַנָּמוּךְ שֶׁבֶּהָרִים הוּא הָהָר חָמַד אֱלֹהִים לְשִׁבְתּוֹ, אָז רָאוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בּוֹחֵר בַּעֲנָוִים, וְעַל יְדֵי זֶה בָּחֲרוּ בְּמִדַּת הַהַכְנָעָה, וְזֶהוּ סִבַּת הַשָּׁלוֹם. לְכָךְ הוּא מַזְכִּירָם בִּלְשׁוֹן רַבִּים "וַיָּבֹאוּ מִדְבַּר סִינַי וַיַּחֲנוּ בַּמִּדְבָּר", לְהוֹרוֹת שֶׁמִּצַּד הַמִּדְבָּר עֲדַיִן הָיוּ חֲלוּקִים בְּדַעְתָּם וְלֹא הָיוּ בְּלֵב אֶחָד כְּאִישׁ אֶחָד עֲדַיִן, אַךְ בְּבוֹאָם נֶגֶד הָהָר וְהֻגַּד לָהֶם כִּי עַל הַר זֶה יֵרֵד ה', אָז "וַיִּחַן שָׁם יִשְׂרָאֵל" הָיוּ בְּלֵב אֶחָד כְּאִישׁ אֶחָד. אֲבָל מִתְּחִלָּה קֹדֶם שֶׁבָּאוּ לָהָר הַזֶּה, בֵּין בְּבוֹאָם אֶל תּוֹךְ הַמִּדְבָּר בֵּין בַּחֲנִיָּתָם בַּמִּדְבָּר, עֲדַיִן לֹא סָרוּ מִמַּחֲלֹקְתָּם עַד שֶׁבָּאוּ נֶגֶד הָהָר כָּאָמוּר, לְפִי שֶׁשָּׁמוֹ מוֹרֶה עַל הַהֶפֶךְ דְּהַיְינוּ שִׂנְאָה, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת פט:) סִינַי שֶׁמִּשָּׁם יָרְדָה שִׂנְאָה לָאֻמּוֹת כוּ'. לְכָךְ אָמַר "וַיִּחַן שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הָהָר", כִּי מַהוּת הָהָר גָּרַם הַשָּׁלוֹם וְלֹא שְׁמוֹ.

פסוק ד

וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים וָאָבֵא אֶתְכֶם אֵלָי. הִזְכִּיר כָּאן שְׁלֹשׁ מַדְרֵגוֹת זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ. מִתְּחִלָּה אָמַר "וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים", וְזֶהוּ כַּאֲשֶׁר יִשָּׂא הָאוֹמֵן אֶת הַיּוֹנֵק, וְאָז הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּמַדְרֵגַת הָאָב וְיִשְׂרָאֵל בְּמַדְרֵגַת הַבֵּן. וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וָאָבֵא אֶתְכֶם אֵלָי", מַשְׁמָע שֶׁתְּהִיוּ שָׁוִים לִי וְנִהְיֶה כִּשְׁנֵי אַחִים שָׁוִים בְּמַדְרֵגָתָם. וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת", כִּבְיָכוֹל מְלָכִים לִי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמואל ב כג, ג) "צַדִּיק מוֹשֵׁל יִרְאַת ה'". וְזֶה מְבֹאָר עַל דֶּרֶךְ מִדְרָשׁ חָזִית הֶבְיאוֹ הָרַמְבַּ"ן פָּרָשַׁת חַיֵּי שָׂרָה (בראשית כד, א) וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: שָׁאַל רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי אֶת רַבִּי אֶלְעָזָר בַּר יוֹסֵי, אֶפְשָׁר שֶׁשָּׁמַעְתָּ מֵאָבִיךָ מַהוּ "בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לוֹ אִמּוֹ" (שיר השירים ג, יא)? אָמַר לוֹ, מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיָה לוֹ בַּת יְחִידָה

וְהָיָה מְחַבְּבָהּ בְּיוֹתֵר, וּמִתְחִלָּה קְרָאָהּ "בִּתִּי", לֹא זָז מֵחַבְּבָהּ עַד שֶׁקְּרָאָהּ "אֲחוֹתִי", לֹא זָז מֵחַבְּבָהּ עַד שֶׁקְּרָאָהּ "אִמִּי". כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְחַבֵּב אֶת יִשְׂרָאֵל וְקָרָא אוֹתָם "בִּתִּי", שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מה, יא) "שִׁמְעִי בַת וּרְאִי". לֹא זָז מֵחַבְּבָן עַד שֶׁקְּרָאָם "אֲחוֹתִי", שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ה, ב) "פִּתְחִי לִי אֲחֹתִי רַעְיָתִי". לֹא זָז מֵחַבְּבָן עַד שֶׁקְּרָאָן "אִמִּי", שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו נא, ד) "הַקְשִׁיבוּ אֵלַי עַמִּי וּלְאֻמִּי", "לְאֻמִּי" כְּתִיב.

וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁמִּדְרָשׁ זֶה לֹא אָמַר סֵדֶר הַמַּדְרֵגוֹת, כִּי מִתְּחִלָּה בַּת, וְאַחַר כָּךְ הוֹסִיף לְחַבְּבָהּ וּקְרָאָהּ אֲחוֹתִי, וְהוֹסָפָה זוֹ גַּרְעוֹן הִיא, כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁיּוֹתֵר הָאָדָם מְחַבֵּב אֶת בִּתּוֹ מֵאֲחוֹתוֹ. וּבְלִי סָפֵק שֶׁמִּדְרָשׁ זֶה מְדַבֵּר בְּמַדְרֵגוֹת הַמֻּמְשָׁלָה שֶׁיֵּשׁ לָזֶה עַל זֶה, כִּי הָאָב מוֹשֵׁל עַל הַבַּת וְכֵן הָאֵם, אֲבָל אָח וְאָחוֹת שָׁוִין הֵמָּה. כָּךְ מִתְּחִלָּה קָרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל בַּת, מִצַּד אַהֲבָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל, וְאַךְ לוֹ יִתְבָּרַךְ הַמְּלוּכָה לִמְשׁוֹל עַל יִשְׂרָאֵל כְּמֶמְשֶׁלֶת הָאָב עַל בִּתּוֹ.

וְזֶה הָיָה בִּימֵי אַבְרָהָם, כִּי פָּסוּק "שִׁמְעִי בַת וּרְאִי" (תהלים מה, יא) נִדְרָשׁ עַל אַבְרָהָם (בר"ר לט א), וְזוֹ הִיא הַמַּדְרֵגָה הָאֲמוּרָה כָּאן רִאשׁוֹנָה "וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים", וּנְשִׂיאָה זוֹ הִיא כַּאֲשֶׁר יִשָּׂא הָאוֹמֵן אֶת הַיּוֹנֵק. וְאַחַר כָּךְ הֶעֱלָה אוֹתָם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמַדְרֵגָה גְּדוֹלָה מִזּוֹ, לִקְרֹא אוֹתָם "אֲחוֹתִי", לוֹמַר שֶׁהֵם שָׁוִים אֵלָיו יִתְבָּרַךְ, וְהִשְׁוָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּבוֹדוֹ וּמוֹרָאוֹ יִתְבָּרַךְ לְכְבוֹדָם, וּכְאָמְרוּ רז"ל שֶׁהַצַּדִּיקִים דּוֹמִים כְּאִלּוּ נַעֲשׂוּ שֻׁתָּפִים לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא. וְזֶה הָיָה בִּימֵי יִצְחָק, שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" (בראשית כו, ג), הַיְנוּ בְּשָׁוֶה לָךְ, כִּי נִתּוֹסֵף לוֹ זְכוּתוֹ עַל זְכוּת אַבְרָהָם אָבִיו, עַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר לְשׁוֹן "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" לְאַבְרָהָם כְּמוֹ לְיִצְחָק. וְזוֹ הִיא הַמַּדְרֵגָה הַשְּׁנִיָּה הָאֲמוּרָה כָּאן "וָאֶבִיא אֶתְכֶם אֵלָי", כִּי זֶה דּוֹמֶה לְמַאֲמַר "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ". וְאַחַר כָּךְ כְּשָׁבָא יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ, חוּט הַמְּשֻׁלָּשׁ, הֶעֱלָה אוֹתוֹ ה' לְמַדְרֵגָה גְּדוֹלָה מִזּוֹ, לִקְרֹא אוֹתוֹ אֵם, כְּמוֹ שֶׁהָאֵם מוֹשֶׁלֶת עַל הַבַּת, כָּךְ צַדִּיק מוֹשֵׁל בְּיִרְאַת ה', כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל (מו"ק טז:). וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר בְּיַעֲקֹב "כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעִם אֲנָשִׁים וַתּוּכָל" (בראשית לב, כט). אַף עַל פִּי שֶׁגַּם לְיַעֲקֹב נֶאֱמַר (בראשית לא, ג) "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ", מִכָּל מָקוֹם אַחַר כָּךְ הוֹעֲלָה לְמַדְרֵגָה שְׁלִישִׁית, כְּשֶׁיָּשַׂר אֵל אֵל וַיּוּכָל. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ (מגילה יח.) הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָרָאוֹ לְיַעֲקֹב אֵל, רוֹצֶה לוֹמַר מוֹשֵׁל עָלָיו כִּבְיָכוֹל. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן "וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת" – מְלָכִים לִי כִּבְיָכוֹל, אֲנִי גּוֹזֵר גְּזֵרָה וְהַצַּדִּיק מְבַטְּלָהּ. וְזָכוּ לְמַעֲלָה זוֹ מִצַּד הֱיוֹתָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁמַּתְחִיל הָעִנְיָן "כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתַגֵּיד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל" וְגוֹ'.

וְנוֹכַל לְפָרֵשׁ פָּסוּק "וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים". מְלָכִים עַל הַכֹּהֲנִים, כִּי עַל יְדֵי קַבָּלַת הַתּוֹרָה יֵשׁ לְלוֹמְדֶיהָ יִתְרוֹן עַל הַכֹּהֲנִים, כִּי אֶפְלּוּ מַמְזֵר תַּלְמִיד חָכָם קוֹדֵם לְכֹהֵן גָּדוֹל עַם הָאָרֶץ (הוריות יג). וְיֵשׁ אוֹמְרִים "אַתֶּם רְאִיתֶם אֵת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם", הַיְינוּ הַמַּכּוֹת,

כִּי בִּזְמַן שֶׁבָּאוּ הַמַּכּוֹת מִן הָאָרֶץ – דָּם, כִּנִּים וְכֵיוֹצֵא בָּהֶם – אָז "וְאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים", שֶׁלֹּא תִּנָּזְקוּ בָּהֶם, כְּאִלּוּ הִגְבַּהְתִּי אֶתְכֶם מִן הָאָרֶץ. וְאַחַר כָּךְ כְּשֶׁבָּאוּ הַמַּכּוֹת מִן הַשָּׁמַיִם – אֵשׁ וּבָרָד – אָז "וָאָבִיא אֶתְכֶם אֵלָי", לְהַגְבִּיהַּ אֶתְכֶם לְמַעְלָה מִן הַמַּעֲרָכָה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהִגְבִּיהַּ אוֹתָם לְמַעְלָה מִן הַמַּלְאָכִים שֶׁנִּקְרְאוּ בַּעֲלֵי כְּנָפַיִם, וְעַל זֶה אָמַר "וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים", רוֹצֶה לוֹמַר: נָשָׂאתִי אֶתְכֶם בְּמַעֲלָה שֶׁהִיא לְמַעְלָה מִן כַּנְפֵי נְשָׁרִים.

פסוק ט

וַיַּגֶּד מֹשֶׁה אֶת דִּבְרֵי הָעָם אֶל ה׳. פָּסוּק זֶה כֻּלּוֹ מְיֻתָּר, כִּי כְּבָר נֶאֱמַר "וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה אֶת דִּבְרֵי הָעָם אֶל ה'" (שמות יט, ח). וְרַשִׁ"י פֵּרֵשׁ שֶׁהִגִּיד לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵיךְ אָמְרוּ יִשְׂרָאֵל "רְצוֹנֵנוּ לִרְאוֹת מַלְכֵּנוּ", וְדָבָר זֶה אֵינוֹ מְפֹרָשׁ בַּמִּקְרָא. וְאוּלַי קָשָׁה לְרַשִׁ"י שֶׁתֵּיבוֹת "אֶל ה'" נִרְאִין מְיֻתָּרִים, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "וַיַּגֶּד מֹשֶׁה אֶת דִּבְרֵי הָעָם אֵלָיו", שֶׁהֲרֵי עִם ה' הוּא מְדַבֵּר. אֶלָּא לְפִי שֶׁזֶּה תְּשׁוּבָה עַל מַה שֶּׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "בַּעֲבוּר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְּרִי עִמָּךְ וְגַם בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם" (שמות יט, ט), וְהֵם אָמְרוּ "נִשְׁמַע אֶל ה'" וְלֹא אֶל מֹשֶׁה, זֶה שֶׁאָמַר "וַיַּגֶּד מֹשֶׁה אֶת דִּבְרֵי הָעָם", וּמָה הֵם דִּבְרֵיהֶם? עַל זֶה אָמַר "אֶל ה'", כִּי אָמְרוּ "אֶל ה' נִשְׁמַע" וְלֹא אֵלָיִךְ. וַעֲדַיִן לֹא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא הֵיכָן שָׁמַע מֹשֶׁה מֵהֶם שֶׁאָמְרוּ זֶה, וְעוֹד קָשֶׁה לָמָּה נֶאֱמַר לְמַעְלָה "וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה" (שמות יט, ח) וְכָאן נֶאֱמַר "וַיַּגֶּד מֹשֶׁה". אֲבָל כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם" וְגוֹ' (שמות יט:ז), "וַיַּעֲנוּ כָל הָעָם כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה" (שם יט:ח), וַהֲלֹא עֲדַיִן לֹא אָמְרוּ לָהֶם הַזְּקֵנִים כְּלוּם, וְאֵיךְ עָנוּ תֵּכֶף? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁמִּיָּד כַּאֲשֶׁר רָאוּ שֶׁמֹּשֶׁה דִּבֵּר דְּבָרָיו אֶל הַזְּקֵנִים, אָז מִיָּד הֵבִינוּ שֶׁכָּל הַדְּבָרִים יִהְיוּ דֶּרֶךְ סַרְסָרוּת, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְדַבֵּר לְמֹשֶׁה וּמֹשֶׁה לַזְּקֵנִים וּזְקֵנִים לְיִשְׂרָאֵל. מִיָּד קָפְצוּ יִשְׂרָאֵל לַעֲנוֹת לְמֹשֶׁה, וְהוֹרוּ בָּזֶה שֶׁאֵין לָהֶם חֵפֶץ בְּסַרְסָרוּת שֶׁל הַזְּקֵנִים. וּבְאָמְרָם "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה" הוֹרוּ שֶׁאֵינָן חֲפֵצִים גַּם בְּסַרְסָרוּת שֶׁל מֹשֶׁה, וְאָמְרוּ שֶׁנַּעֲשֶׂה כֹּל אֲשֶׁר יְדַבֵּר ה' אֵלֵינוּ וְלֹא מַה שֶּׁתְּדַבֵּר אַתָּה אֵלֵינוּ. וְטַעֲמָם וְנִמּוּקָם עִמָּם, כִּי רְצוֹנָם לִרְאוֹת מַלְכָּם, כִּי הָיָה לָהֶם לוֹמַר סְתָם "כֵּן נַעֲשֶׂה", אֶלָּא שֶׁאָמְרוּ "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה" לְמַעַן דִּבְרֵי מֹשֶׁה. גַּם רָמְזוּ בְּאָמְרָם "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה", וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דִּבֵּר "וְעַתָּה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְקֹלִי" (שמות יט:ה), שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁרָצָה ה' שֶׁהֲמָה יִשְׁמְעוּ קוֹל ה' מְדַבֵּר עִמָּהֶם וְלֹא עַל יְדֵי סַרְסָרוּת. וְאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תְּדַבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יט:ו) – אַתָּה בְּעַצְמְךָ, לֹא עַל יְדֵי שׁוּם סַרְסָרוּת. וּמֹשֶׁה הָלַךְ וְהִגִּיד אֶל הַזְּקֵנִים תְּחִלָּה, וְהָיָה חָרָה לְיִשְׂרָאֵל הֵיטֵב עַל שֶׁיְּדַבֵּר עִמָּהֶם ה' עַל יְדֵי שְׁנֵי סַרְסוּרִים. עַל כֵּן אָמְרוּ "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה" – לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל ה' מַמָּשׁ. לְפִיכָךְ בְּפַעַם

רִאשׁוֹן לֹא הֵשִׁיב מֹשֶׁה אֶל ה' כִּי אִם הַדָּבָר אֲשֶׁר עִקֵּר הַשְׁלִיחוּת תָּלוּי בּוֹ, וְהוּא מַה שֶּׁאָמְרוּ "נַעֲשֶׂה כֹּל דִּבְרֵי ה'", וְשַׁיָּךְ בָּזֶה לְשׁוֹן "וַיָּשֶׁב" (שמות יט:ח). וְעַדַיִן לֹא אָמַר מֹשֶׁה אֶל ה' כְּלוּם מִמַּה שֶּׁהֵבִין מֵהֶם שֶׁרְצוֹנָם לִרְאוֹת מַלְכָּם, כִּי חָשַׁב מֹשֶׁה וַדַּאי אֱלֹהִים הֵבִין דַּרְכָּם וּמַחֲשַׁבְתָּם וְיַעֲשֶׂה כִּרְצוֹנָם. וּכְשֶׁחָזַר וְאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן" וְגוֹ' (שמות יט:ט) "וְגַם בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם" (שם), אָז הֵבִין שֶׁעֲדַיִן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹצֶה לְדַבֵּר עִמָּהֶם עַל יְדֵי סַרְסָרוּת. אָז "וַיַּגֶּד מֹשֶׁה אֶת דִּבְרֵי הָעָם אֶל ה'" (שמות יט:ט) – הִגִּיד לוֹ מַה שֶּׁאָמְרוּ "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה", וְשַׁיָּךְ בָּזֶה לְשׁוֹן הַגָּדָה וְלֹא לְשׁוֹן תְּשׁוּבָה, כִּי דָּבָר זֶה אֵינוֹ תְּשׁוּבָה עַל עִקַּר הַשְׁלִיחוּת, אֶלָּא הַגָּדַת דְּבָרִים בְּעָלְמָא אֵת כָּל אֲשֶׁר קָרָהוּ עִמָּהֶם. וְאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אִם כֵּן אֵיפֹא, זֹאת עֲשֵׂה: "לֵךְ אֶל הָעָם וְקִדַּשְׁתָּם הַיּוֹם וּמָחָר" (שמות יט:י) – כִּי לִרְאִיַּת פְּנֵי מַלְכָּם הֵם צְרִיכִין לִהְיוֹת קְדוֹשִׁים, כִּי קָדוֹשׁ אֲנִי (ויקרא יט:ב), "וּבַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יֵרֵד ה' לְעֵינֵי כָל הָעָם" (שמות יט:יא), וְאָז יִרְאוּ פְּנֵי מַלְכָּם. וּבֶאֱמֶת שֶׁהִתְחִיל לְדַבֵּר עִמָּהֶם בְּעַצְמוֹ, שֶׁהֲרֵי שְׁנֵי דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת מִפִּי הַגְּבוּרָה שָׁמְעוּ, עַד שֶׁהָיוּ יְרֵאִים מִן הָאֵשׁ וְהַקּוֹלוֹת. אָז חָזְרוּ מִמִּשְׁאֲלוֹתָם וְאָמְרוּ "דַּבֵּר אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה" (שמות כ:טז).

וּמַה שֶּׁכָּתוּב **"הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן"**. לְפִי שֶׁלְּעוֹלָם אֵין הָאָדָם יָכוֹל לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בִּשְׁנֵי חוּשִׁים בְּשָׁוֶה כְּאֶחָד, לִרְאוֹת וְלִשְׁמוֹעַ כְּאֶחָד, עַל כֵּן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אִם אֵרָאֶה לָהֶם בְּגִלּוּי, יִתְּנוּ לִבָּם וְדַעְתָּם עַל הָרְאִיָּה לִרְאוֹת מַלְכָּם, וְלֹא יִתְּנוּ לִבָּם עַל הַשְּׁמִיעָה. לְפִיכָךְ אָבוֹא בְּעַב הֶעָנָן עַד שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לִרְאוֹת, כְּדֵי לְחַזֵּק חוּשׁ הַשְּׁמַע. זֶה שֶׁאָמַר "בַּעֲבוּר יִשְׁמַע הָעָם".

פסוק טז

וַיְהִי קוֹלוֹת וּבְרָקִים. מִקְצָת מְפָרְשֵׁי הַתּוֹרָה רָצוּ לִתֵּן טַעַם עַל מַה זֶּה הָיוּ קוֹלוֹת אֵלּוּ וְקוֹל הַשּׁוֹפָר, וְכָל אֶחָד עוֹשֶׂה רְמָזִים עַל דֶּרֶךְ הַדְּרָשׁ כְּפִי שִׂכְלוֹ. וְהַקָּרוֹב אֵלַי לְהוֹסִיף דְּמְיוֹן בָּזֶה, מֵאַחַר שֶׁאָנוּ רוֹאִין שֶׁהַקּוֹלוֹת וּבְרָקִים הֵם הֲפָכִים אֶל קוֹל הַשּׁוֹפָר, כִּי קוֹלוֹת שֶׁל רַעַם הַיּוֹצְאִים מִתּוֹךְ הֶעָנָן הוּא קֶלֶא דְּפָסַק מְהֵרָה, וְהַבָּרָק יֹצֵא חִצּוֹ כְּרֶגַע נִרְאֶה וּכְרֶגַע סָפוּ תְּמוּ, אֲבָל קוֹל הַשּׁוֹפָר הָיָה הוֹלֵךְ וְחָזָק. עַל כֵּן קָרוֹב לוֹמַר שֶׁרֶמֶז זֶה הוּא לִשְׁנֵי כִּתּוֹת הַמְקַבְּלִים הַתּוֹרָה, זְקֵנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים וְזְקֵנֵי עַם הָאָרֶץ, כִּי אֵלּוּ מוֹסִיפִין חָכְמָה וְאֵלּוּ מְטַפְּשִׁין וְהוֹלְכִים. כָּךְ שׁוֹפָר זֶה שֶׁהָיָה מִן אֵילוֹ שֶׁל יִצְחָק וּמִתְיַחֵס אַחַר הַצַּדִּיק, קוֹלוֹ הוֹלֵךְ וְחָזָק, כִּי זְקֵנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מוֹסִיפִין חָכְמָה תָּמִיד. אֲבָל הָעִנְיָן הַגַּס וְהָעָב הַמִּתְיַחֵס אַחַר זְקֵנֵי עַם הָאָרֶץ, בַּעֲלֵי חוֹמֶר, הִנֵּה קוֹלָם וְנִיצוֹץ אוֹרָם אֵינוֹ כִּי אִם לְפִי שָׁעָה. וּמִלַּת "שׁוֹפָר"

דְּרָשׁוּ (ויקרא רבה כט, ו) מִלְּשׁוֹן "שַׁפְּרוּ מַעֲשֵׂיכֶם", וְזֶה מַסְכִּים לִדְבָרֵינוּ, וְרַמַז גַּם כֵּן לְזִכּוּתוֹ שֶׁל יִצְחָק שֶׁהוֹלֵךְ וְחָזֵק וְנִשְׁמַע קוֹלוֹ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר הוֹלֵךְ וְחָזֵק.

וְרָמַז עוֹד לְמַה שֶּׁאָמְרוּ בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (לא) אֵילוּ שֶׁל יִצְחָק לֹא הָיָה בּוֹ דָּבָר לְבַטָּלָה, קַרְנוֹ שֶׁל שְׂמאל הוּא שֶׁתָּקַע בּוֹ בְּהַר סִינַי, קַרְנוֹ שֶׁל יָמִין יִתְקַע בּוֹ לֶעָתִיד שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כז יג) "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִתָּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל". וְטַעַם לְגָדְלוֹ, כִּי בָּעוֹלָם הַזֶּה אֵין קוֹל הַתּוֹרָה נִשְׁמָע בְּאַרְצֵנוּ כִּי אִם בְּיִעוּדֵי שִׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה כְּעֹשֶׁר וְכָבוֹד שֶׁבְּשִׂמְאלָהּ, וְשָׂכָר הָרוּחָנִי לֹא רָצְתָה הַתּוֹרָה לְפָרֵשׁ לְנֶעְדְּרֵי הַהַשָּׂגָה, כִּי בְּעוֹד הֱיוֹת הָאָדָם מְסֻבָּךְ בַּחוֹמֶר אֵין בּוֹ כֹּחַ לְהָבִין מַהוּת הַשָּׂכָר הָרוּחָנִי. אֲבָל לֶעָתִיד מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה, וְאָז יַשְׁמִיעַ ה' לְגָאוּלֵי ה' הַשָּׂכָר הָרוּחָנִי וְאֹרֶךְ יָמִים בְּיִמֵינוּ בְּעוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ אָרוֹךְ, וְזֶהוּ קוֹל נוֹסָף וְחָזָק עַל קוֹלוֹ שֶׁל מַתַּן תּוֹרָה, עַל כֵּן נֶאֱמַר "וַיְהִי קוֹל הַשּׁוֹפָר הוֹלֵךְ וְחָזֵק מְאֹד".

פסוק יז

וַיּוֹצֵא מֹשֶׁה אֶת הָעָם לִקְרַאת הָאֱלֹהִים. מַשְׁמַע דִּשְׁכִינְתָּא קַדְמָא וְאָזְלָא לְקַרָאתָם, וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, מַסְכִּים לְמָה שֶׁמַּסִּיק בַּיַּלְקוּט בְּיִרְמְיָה (ל שיב) בְּפָסוּק "מִי זֶה עָרַב לָגֶשֶׁת" (ירמיה ל:כא), אָמַר רַבָּה בַּר רַב הוּנָא: זוֹ מַעֲלָה יִתְרָה לְיִשְׂרָאֵל מִבַּגְּרִים, דְּאִלּוּ בְּיִשְׂרָאֵל כְּתִיב (ירמיה לא לב) "וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים", וְאַחַר כָּךְ "וְהֵמָּה יִהְיוּ לִי לְעָם". וְאִלּוּ בַּגְּרִים כְּתִיב (שם ל כא) "מִי הוּא זֶה עָרַב אֶת לִבּוֹ לָגֶשֶׁת אֵלַי", וְאַחַר כָּךְ "וִהְיִיתֶם לִי לְעָם וְאָנֹכִי אֶהְיֶה לָכֶם לֵאלֹהִים". וְרַשִׁ"י פֵּרֵשׁ: כְּתָנַן הַיּוֹצֵא לִקְרַאת כַּלָּה כוּ', כִּי מִי מְחַזֵּר אַחַר מִי? בַּעַל הָאֲבֵדָה מְחַזֵּר אַחַר אֲבֵדָתוֹ. כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְחַזֵּר אַחַר יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ כְּצֹאן אוֹבְדוֹת בַּגּוֹיִם, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (הושע ט י) "כַּעֲנָבִים בַּמִּדְבָּר מָצָאתִי אֲבוֹתֵיכֶם" וְגוֹ'.

וַיִּתְיַצְּבוּ בְּתַחְתִּית הָהָר. מִכָּאן לָמְדוּ רז"ל (שבת פח) שֶׁכָּפָה עֲלֵיהֶם הָהָר כְּגִיגִית, לֵאמֹר שֶׁאִם לֹא תְּקַבְּלוּ הַתּוֹרָה שָׁם תִּהֵא קְבוּרַתְכֶם. וְרַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב אָמַר: מִכָּאן מוֹדָעָא רַבָּא לְאוֹרָיְיתָא, שֶׁיְּכוֹלִין יִשְׂרָאֵל לוֹמַר אֱנוּסִים הָיִינוּ. אֵין הַפֵּרוּשׁ שֶׁרָצָה ה' לְאָנְסָם כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם פִּתְחוֹן פֶּה, דְּאִם כֵּן כְּשֶׁחָזַר עַל כָּל הָאֻמּוֹת וְלֹא רָצוּ לְקַבֵּל הַתּוֹרָה לָמָּה לֹא הִכְרִיחָם, וְעוֹד הֲרֵי כְּבָר קִבְּלוּ יִשְׂרָאֵל מֵרָצוֹן טוֹב וְאָמְרוּ "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה" (שמות יט:ח). וְעוֹד בֵּימֵי יְחֶזְקֵאל כְּשֶׁרָצוּ לִפְרֹק מֵעֲלֵיהֶם עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם וְאָמְרוּ "נִהְיֶה כַּגּוֹיִם", וְהֵשִׁיב לָהֶם ה' "כִּי בְּחֵמָה שְׁפוּכָה אֶמְלוֹךְ עֲלֵיכֶם" (יחזקאל כ:לב–לג), וְאִלּוּ הָיוּ אֱנוּסִים בְּקַבָּלַת הַתּוֹרָה אֵיךְ הָיָה יָכוֹל לְהַכְרִיחָם. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלְּטוֹבָתָם כָּפָה עֲלֵיהֶם הָהָר לֵאמֹר: רְאוּ שֶׁכָּל זְמַן שֶׁאֵין אַתֶּם מְקַבְּלִים הַתּוֹרָה הֲרֵי אַתֶּם חֲשׁוּבִים כְּמֵתִים גַּם בְּחַיֵּיכֶם, וּבְמוֹתְכֶם אֵין לָכֶם שׁוּם הִשָּׁאֲרוּת, אֶלָּא שָׁמָּה תִּהֵא קְבוּרַתְכֶם, "וּמֵתִים בַּל יִחְיוּ רְפָאִים בַּל יָקוּמוּ" (ישעיהו כו:יד). וְעַל יְדֵי הַתּוֹרָה יִהְיוּ חַיֵּיכֶם חַיִּים בָּזֶה וּבַבָּא. וְרַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב אָמַר: אַף עַל

פִּי שֶׁלֹּא רָצָה לְאָנְסָם עַל קַבָּלַת הַתּוֹרָה, מִכָּל מָקוֹם נִמְשַׁךְ נֶזֶק מִזֶּה אֶל הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים שֶׁיִּטְעוּ לוֹמַר אֲנוּסִים הָיִינוּ, וְזֶה הָיָה טַעֲנָתָם בִּימֵי יְחֶזְקֵאל. וּבִימֵי אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ קִבְּלוּ מַה שֶּׁכְּבָר קִיְּמוּ (אסתר ט:כז), רְצוֹנוֹ לוֹמַר קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם שֶׁלֹּא לִטְעוֹן עוֹד טַעֲנַת אֹנֶס, כִּי טַעֲנָה בְּטָעוּת הִיא.

וְיֵשׁ לוֹמַר עוֹד "שָׁם תִּהְיֶה קְבוּרָתְכֶם", שֶׁלֹּא תִּזְכּוּ לְהִכָּנֵס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כִּי הֲבָטְחוּ עַל נַחֲלַת גּוֹיִם בִּתְנַאי אִם יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו. וְנָקֵט דַּוְקָא הַקְּבוּרָה, לְפִי שֶׁמֵּתֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל חַיִּין תְּחִלָּה, וְאָמַר לָהֶם אִם לֹא תְּקַבְּלוּ הַתּוֹרָה אָז וַדַּאי אֵין לָכֶם בְּתְחִיַּת הַמֵּתִים חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא, וְאָז אֵין חִלּוּק בֵּין קְבוּרַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְחוּצָה לָאָרֶץ. עַל כֵּן "בַּמִּדְבָּר תָּמֻתוּ וְשָׁם תִּקָּבֵרוּ", כִּי לְמַאי נַפְקָא מִנַּהּ יִשְׂאוּ גַּם עַצְמוֹתֵיכֶם לְהִקָּבֵר שָׁמָּה אִם אֵין לָכֶם חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא.

פרק כ

פסוק א

וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר. הִזְכִּיר דִּבּוּר וֶאֱמִירָה, אֶחָד קָשֶׁה וְאֶחָד רַךְ, דְּהַיְנוּ כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב" (שמות יט, ג) — אֵלּוּ הַנָּשִׁים, תֹּאמַר לָהֶם בְּלָשׁוֹן רַכָּה, "וְתַגֵּיד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל" — לַזְּכָרִים דְּבָרִים קָשִׁים כַּגִּידִין. כִּי מִטַּעַם זֶה נִקְרְאוּ אֵלּוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, וְכָל בְּרִיאַת הָעוֹלָם נִקְרְאוּ עֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת, לְפִי שֶׁכָּל מַעֲשֶׂה בְרֵאשִׁית נִבְרְאוּ בְּצִבְיוֹנָם, דְּהַיְנוּ בְּאוֹתָן צוּרוֹת שֶׁבָּחֲרוּ לָהֶם, דְּהַיְנוּ אֲמִירָה רַכָּה בְּלֹא גְּזֵרָה. אֲבָל מִצְוֹוֹת ה' כֻּלָּם גְּזֵרַת מֶלֶךְ הֵם, כִּי לֹא יֹאמַר הָאָדָם "אִי אֶפְשִׁי לֶאֱכֹל חֲזִיר וְנַפְשִׁי קָצָה בּוֹ", אֶלָּא "אֶפְשִׁי, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא גָּזַר עָלַי", דְּהַיְנוּ דִּבּוּר קָשֶׁה. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם לַנָּשִׁים חֻלּוּשֵׁי הַשֵּׂכֶל, צָרִיךְ לְהַסְבִּיר בְּלָשׁוֹן רַכָּה לְהוֹדִיעָם תּוֹעֶלֶת הַמִּצְוֹוֹת, כִּי כָּל בַּעַל שֵׂכֶל מְקַבֵּל עָלָיו גְּזֵרוֹת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וַחֲלוּשֵׁי הַשֵּׂכֶל צְרִיכִין הַסְבָּרָה כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ בְּצִבְיוֹנָם. וַאֲפִלּוּ בִּבְרִיאַת שָׁמַיִם וָאָרֶץ כְּתִיב (תהלים לג, ו) "בִּדְבַר ה' שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ" וְגוֹ', לְפִי שֶׁהֵם בַּעֲלֵי שֵׂכֶל, עַל כֵּן הָיוּ מְקַבְּלִים עֲלֵיהֶם גְּזֵרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֲפִלּוּ שֶׁלֹּא בְּצִבְיוֹנָם. אֲבָל בַּתַּחְתּוֹנִים נֶאֱמַר (תהלים לג, ח–ט) "יִירְאוּ מֵה' כָּל הָאָרֶץ, כִּי הוּא אָמַר וַיֶּהִי", רְצוֹנוֹ לוֹמַר: הֲרֵי אָמַר לָהֶם אֲמִירָה רַכָּה וּבְצִבְיוֹנָם נִבְרְאוּ. אַךְ בָּעֶלְיוֹנִים מָצִינוּ גְּעָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית א, ו) "יְהִי רָקִיעַ", כִּי "תַּחַת גְּעָרָה בְּמֵבִין" (משלי יז, י). וְכֵן מֹשֶׁה אָמַר (דברים לב, א) "הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲדַבֵּרָה, וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אִמְרֵי פִי". וְאָתֵי שַׁפִּיר לְשׁוֹן דִּבּוּר וֶאֱמִירָה, הֵן אִם בַּסְתָּם שָׁמַיִם וָאָרֶץ הוּא מְדַבֵּר, הֵן אִם מְדַבֵּר כְּלַפֵּי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר גֹּבַהּ וְגֹבַהּ לָהֶם כִּגְבֹהַּ שָׁמַיִם, וּכְלַפֵּי עַמֵּי הָאָרֶץ.

וְהָיוּ דִּבְּרוֹת אֵלּוּ עֲשָׂרָה, לְהוֹרוֹת כִּי עֲלֵיהֶם הָעוֹלָם עוֹמֵד שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת, כְּדֵי לְגַלּוֹת הֲוָיוֹת עֶשֶׂר סְפִירוֹת בְּלִי מָה, וְעוֹד כְּדֵי לְהַפְרַע מִן הָרְשָׁעִים כוּ', כִּי אוֹמְרִים לָרָשָׁע רָע: הָיָה לְךָ לִתֵּן לֵב שֶׁלֹּא בְּחִנָּם נִבְרָא הָעוֹלָם בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת, אֶלָּא לְפִי שֶׁקִּיּוּמוֹ תָּלוּי בַּעֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת הַכּוֹלְלִים כָּל הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י סוֹף פָּרָשַׁת מִשְׁפָּטִים (שמות כד, יב), וְאִם כֵּן בְּעָבְרְךָ עֲלֵיהֶם אַתָּה מְאַבֵּד עוֹלָם מָלֵא, וּבְסִבָּה זוֹ רָאוּי לְהִפָּרַע מֵהֶם כוּ'.

פסוק ב

אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ וְגוֹ'. יֵשׁ מַחֲלוֹקֶת בֵּין הַמְפָרְשִׁים, כִּי יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁרַק "אָנֹכִי" וְ"לֹא יִהְיֶה לְךָ" מִפִּי הַגְּבוּרָה שָׁמַעֲנוּם, וּרְאָיָתָם מִמַּה שֶּׁשִּׁתֵּי דִּבְּרוֹת אֵלּוּ נֶאֶמְרוּ בִּלְשׁוֹן מְדַבֵּר בַּעֲדוֹ וּשְׁאָר הַדִּבְּרוֹת בִּלְשׁוֹן נֹסְתָר. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁשָּׁמַעְנוּ מִפִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, וּמַה שֶּׁאָמְרוּ (שמות כ יט) "דַּבֵּר אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה", זֶהוּ לְאַחַר שֶׁשָּׁמְעוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת. וּלְפִי זֶה הַדָּבָר צָרִיךְ בֵּאוּר לָמָּה נֶאֶמְרוּ דַּוְקָא שְׁנֵי דִּבְּרוֹת אֵלּוּ בִּלְשׁוֹן מְדַבֵּר בַּעֲדוֹ. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ אִימָא מִלְּתָא דְּשַׁוְיָא לְתַרְוַיְהוּ, כִּי מִדֶּרֶךְ הָעוֹלָם שֶׁאַחַר שֶׁהָאָדָם רוֹאֶה פְּנֵי הַמֶּלֶךְ וּמַכִּירוֹ וְיוֹדְעוֹ, מֵאָז הוּא מְקַבֵּל עָלָיו עֹל מַלְכוּתוֹ, רָאוּי לְקַבֵּל מִצְוֹתָיו, הֵן מַה שֶּׁיְצַוֶּה לוֹ עַל יְדֵי שָׁלִיחַ, הֵן מַה שֶּׁיְצַוֶּה לוֹ בְּעַצְמוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁפְּנֵי הַמֶּלֶךְ לֹא רָאָה בִּשְׁעַת הַצִּוּוּי. אֲבָל אִם עָדַיִן פְּנֵי הַמֶּלֶךְ לֹא רָאָה מֵעוֹלָם וְהוּא מְסֻפָּק בְּקַבָּלָתוֹ, אֵיךְ יִשְׁמַע לִשְׁלוּחוֹ, כִּי אִם אֵין מְשֻׁלַּחַ אֵין שָׁלִיחַ. כָּךְ הֶצְרֵךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְדַבֵּר תְּחִלָּה בְּנוֹכֵחַ "אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ", לְהַכְנִיס בִּבְרִית קַבָּלַת אֱלֹהוּתוֹ, כִּי "עַיִן בְּעַיִן יִרְאוּ" (ישעיהו נב ח) אֶת ה' קְדוֹשָׁיו. וְאַחַר קַבָּלַת אֱלֹהוּתוֹ רָאוּי לִשְׁמוֹעַ גַּם אֶל שְׁלוּחוֹ אֲשֶׁר יָבֹא בִּשְׁמוֹ. וְאָכֵן לְפִי שֶׁאָמַר "אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", וְלֹא נֶאֱמַר "אֲשֶׁר בָּרָאתִיךָ" וַ"אֲשֶׁר בָּרָא שָׁמַיִם וָאָרֶץ" מִן הַטַּעַם שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ, יָצָא מִזֶּה מִשְׁפָּט מְעֻקָּל לַטּוֹעִים לֵאמֹר: אִם תֹּאמַר לָנוּ שֶׁכֵּן הוּא שֶׁזֶּה ה' אֲשֶׁר הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, שָׁמָּא יֵשׁ אֱלוֹהַּ אַחֵר אֲשֶׁר בְּרָאָנוּ וַאֲשֶׁר בָּרָא שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וּמַאי חֲזִית לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹל זֶה אֱלֹהִים אֱלֹהֵינוּ אֲשֶׁר הוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם, שָׁמָּא יֵשׁ אֱלֹהִים אַחֵר אֲשֶׁר בְּרָאָנוּ וּבְקוֹלוֹ אִשְׁמַע. עַל כֵּן אָמַר מִיָּד "לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנַי", לְהוֹרוֹת שֶׁאֵין זוּלָתוֹ שׁוּם אֱלוֹהַּ. וְאִם כֵּן אֵין אַתָּה רַשַּׁאי לִשְׁמוֹעַ לְשׁוּם שָׁלִיחַ כִּי אִם לָזֶה הַשָּׁלוּחַ מֵאִתִּי.

וּלְפִיכָךְ הֶצְרֵךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְצַוּוֹת שְׁתֵּי דִּבְּרוֹת אֵלּוּ בְּנוֹכֵחַ, כְּדֵי לְחַזֵּק בְּלִבָּם קַבָּלַת עוֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם, וְאַחַר כָּךְ נִתְחַיְּבוּ מִמֵּילָא לִשְׁמוֹעַ גַּם אֶל שְׁלוּחוֹ הַמְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן נִסְתָּר. אֲבָל לֹא הָיָה יָכוֹל לְצַוּוֹת שְׁתֵּי דִּבְּרוֹת אֵלּוּ עַל יְדֵי שָׁלִיחַ, שֶׁהֲרֵי עֲדַיִן לֹא קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַמְשֻׁלַּחַ לֵאלוֹהַּ, וְאִם אֵין מְשֻׁלַּחַ אֵין שָׁלִיחַ. וְתֵרוּץ זֶה מַסְכִּים לִשְׁנֵי הַדֵּעוֹת, כִּי לְדַעַת הָאוֹמְרִים "אָנֹכִי" וְ"לֹא יִהְיֶה" מִפִּי הַגְּבוּרָה שְׁמָעוּם, אֹתִי שַׁפִּיר כְּדֵי לְהוֹדִיעָם מִי הוּא

הַמְשַׁלֵּחַ אֲשֶׁר רָאוּי לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹל שְׁלוּחוֹ. וּלְדַעַת הָאוֹמְרִים שֶׁכָּל הַדִּבְּרוֹת שָׁמְעוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה, הִנֵּה בִּשְׁתֵּי דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת דִּבֵּר אִתָּם ה' פָּנִים אֶל פָּנִים בְּנוֹכֵחַ, כְּדֵי שֶׁיַּכִּירוּ מִי הוּא מַלְכָּם, וְאַחַר זֶה חַיָּבִים לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹלוֹ אַף אִם אֵינָם רוֹאִין תְּמוּנָה זוּלָתִי קוֹל. אַף עַל פִּי שֶׁגַּם בָּרִאשׁוֹנוֹת לֹא רָאוּ שׁוּם תְּמוּנָה, מִכָּל מָקוֹם הַדִּבּוּר בְּנוֹכֵחַ מוֹרֶה עַל הַדִּבּוּר פָּנִים אֶל פָּנִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ה ד) "פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם" וְגוֹ'. אֲבָל שְׁאָר הַדִּבְּרוֹת דִּבֶּר בִּלְשׁוֹן נִסְתָּר, לְהוֹדִיעַ כִּי הוּא אֵל מִסְתַּתֵּר, וְאַף עַל פִּי כֵן חַיָּבִים לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹלוֹ אַחַר קַבָּלַת עוֹל מַלְכוּתוֹ פָּנִים בְּפָנִים.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁכָּל מִצְוֹת אֵלּוּ הֵם חוֹבַת הַגּוּף וְאֵינָן תְּלוּיִין בָּאָרֶץ, וְיִשְׂרָאֵל חַיָּבִים בָּהֶם בֵּין בָּאָרֶץ בֵּין בְּחוּצָה לָאָרֶץ, בֵּין בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּם בֵּין בִּזְמַן שֶׁאֵינוֹ קַיָּם, חוּץ מִן שְׁנֵי מִצְוֹת אֵלּוּ "אָנֹכִי" וְ"לֹא יִהְיֶה לְךָ" אֵינָן מִתְקַיְּמִים כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל יוֹשְׁבִים עַל אַדְמָתָם וְיֵאֵר ה' פָּנָיו אֲלֵיהֶם וּמְדַבֵּר עִמָּהֶם בְּנוֹכֵחַ, כִּי אֵינָן בְּהֶסְתֵּר פָּנִים. אֲבָל בִּזְמַן שֶׁגָּלוּ הַבָּנִים מֵעַל שֻׁלְחַן אֲבִיהֶם, אָז "אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ" אֵינוֹ מְקַיֵּם, כִּי כְּבָר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבָּרָכָה (כתובות קיז:) שֶׁהַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֵין לוֹ אֱלוֹהַּ כּוּ', וְ"לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים" אֵינוֹ מְקַיֵּם, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בַּתּוֹכֵחָה (דברים כח סד) "וַעֲבַדְתֶּם שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים". פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: מִתּוֹךְ שֶׁאַתָּה מַעֲלֶה מַס לְכוֹמְרֵי עֲבוֹדָה זָרָה, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עָבָדָם, עַד כָּאן. דִּבֵּר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁתֵּי מִצְוֹת אֵלּוּ דִּוְקָא בְּנוֹכֵחַ, כִּי בִּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל בְּהַצְלָחָתָם נֶאֱמַר (ויקרא כו ט) "וּפָנִיתִי אֲלֵיכֶם", וְאָז הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְדַבֵּר עִמָּהֶם פָּנִים אֶל פָּנִים, וּבִזְמַן הַהוּא מִתְקַיְּמִים שְׁתֵּי דִּבְּרוֹת אֵלּוּ, לְכָךְ נֶאֱמַר "עַל פָּנַי". אֲבָל שְׁאָר הַדִּבְּרוֹת מִתְקַיְּמִים אַף בִּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל בְּהֶסְתֵּר פָּנִים, עַל כֵּן הֵם נֶאֱמָרִים בִּלְשׁוֹן נִסְתָּר. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ (מכות כד.) "אָנֹכִי" וְ"לֹא יִהְיֶה לְךָ" מִפִּי הַגְּבוּרָה שְׁמַעֲנוּם, הִזְכִּירוּ דִּוְקָא כְּנוּי לְשׁוֹן גְּבוּרָה כְּלַפֵּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי זֶה נֶאֱמַר עַל הַזְּמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל בְּשַׁלְוָתָם, וּבִזְמַן הַהוּא מוֹסִיפִין כֹּחַ בִּגְבוּרָה שֶׁל מַעְלָה. אֲבָל בִּזְמַן שֶׁהֵם בְּהֶסְתֵּר פָּנִים הֵם מִתְיַשְּׁשִׁין כֹּחוֹ כְּבָיְכוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ילקוט האזינו תתקמה) שֶׁהַצַּדִּיקִים מוֹסִיפִין כֹּחַ בִּגְבוּרָה שֶׁל מַעְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר יד יז) "וְעַתָּה יִגְדַּל נָא כֹּחַ ה'". וְהָרְשָׁעִים מְתִישִׁין כֹּחוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "צוּר יְלָדְךָ תֻּשִׁי". וְכָל זֶה נֶאֱמַר מִצַּד הַמְקַבְּלִים, כִּי בֶּאֱמֶת אֵין שִׁנּוּי לְמַעְלָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מלאכי ג ו) "אֲנִי ה' לֹא שָׁנִיתִי". אַךְ תַּשּׁוּת כֹּחַ זֶה הוּא בִּזְמַן שֶׁעָוֹנוֹתָיו יְלַכְּדוּ אֶת הָרָשָׁע וְדֵינוֹ חָרוּץ לְהַפְסִיק שֶׁפַע הַצִּנּוֹרוֹת מִמֶּנּוּ, נִרְאֶה כְּאִלּוּ יֵשׁ חְלִילָה תַּשּׁוּת כֹּחַ לְמַעְלָה אֲשֶׁר מָנְעָה מִלְּהֵטִיב עִמּוֹ. אֲבָל הַצַּדִּיקִים גּוֹרְמִים הַשְׁפָּעַת הַצִּנּוֹרוֹת, וְעַל יָדָם נִרְאֵית גְּבוּרָה שֶׁלְּמַעְלָה.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", וְלֹא נֶאֱמַר "אֲשֶׁר בָּרָאתִי שָׁמַיִם וָאָרֶץ", לְפִי שֶׁהָרוֹצֶה לְשַׁקֵּר יַרְחִיק עֵדָיו, שֶׁהֲרֵי דָּבָר זֶה לֹא רָאוּ. עַל כֵּן הִזְכִּיר לָהֶם הַדָּבָר אֲשֶׁר רָאוּ בְּעֵינֵיהֶם, וְכֵן תִּמְצָא בְּסֵפֶר הַזֹּהַר. וַ"אֲשֶׁר בָּרָאתִיךָ" לֹא נֶאֱמַר, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עירובין יג:) נוֹחַ לוֹ לָאָדָם שֶׁלֹּא נִבְרָא מִשֶּׁנִּבְרָא, וְלֹא בָּא כָּאן לְהַזְכִּיר כִּי אִם הַטּוֹבוֹת אֲשֶׁר הֵטִיב לָהֶם, כִּי בַּעֲבוּרָם הֵם חַיָּבִים לְעָבְדוֹ.

פסוק ג

לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנָי. לְפִי שֶׁאָמַר "אָנֹכִי ה'", וְשֵׁם הַמְיוּחָד הוּא לְשׁוֹן הֲוָיָה, לוֹמַר שֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ תָּמִיד בַּהֲוָיָתוֹ, הֵן בָּעָבָר הֵן בַּהֹוֶה הֵן בֶּעָתִיד, בְּכָל הַזְּמַנִּים הוּא הָיָה הֹוֶה וְיִהְיֶה בַּהֲוָיָה אַחַת, הֲצָרַךְ לוֹמַר כָּאן "לֹא יִהְיֶה לְךָ", כִּי אִלּוּ אֵינָן בַּהֲוָיָתָן וְהֵם מִשְׁתַּנִּים, כִּי מָצִינוּ לְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים כג) לְשׁוֹן "יִהְיֶה" מוֹרֶה עַל "בַּהֲוָיָתָן יִהְיוּ". עַל כֵּן אָמַר כָּאן "לֹא יִהְיֶה לְךָ", לוֹמַר שֶׁלֹּא יִהְיוּ בַּהֲוָיָתָן אֶלָּא הֵם מִשְׁתַּנִּים וְנַעֲשׂוּ אֲחֵרִים: הֵן מִצַּד שֶׁכָּל עוֹד שֶׁהִיא מַזְקִינָה הִיא מִפְסֶדֶת צוּרָתָהּ, וּ"בָעִיר צַלְמָם תִּבְזֶה" (תהלים עג כ); הֵן מִצַּד שֶׁמִּשְׁתַּנִּים מִכֶּסֶף לְזָהָב וּלְעֵץ וּלְאֶבֶן; הֵן מִצַּד שֶׁהֵם אֲחֵרִים לְעוֹבְדֵיהֶם, צוֹעֲקִים אֲלֵיהֶם וְאֵינָן נַעֲנִין. עַל כֵּן אָמַר "לֹא יִהְיֶה לְךָ", וְהַמּוֹפֵת עַל זֶה שֶׁהֲרֵי הֵם "אֱלֹהִים אֲחֵרִים". וְאָמַר "עַל פָּנַי" — כְּבָר אָמַרְנוּ לְמַעְלָה, לוֹמַר דְּוֹקָא בִּזְמַן שֶׁפָּנַי נְשׂוּאוֹת אֵלֶיךָ, אָז "לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים", אֲבָל אִם יִגְרֹם הַחֵטְא שֶׁתִּהְיוּ בְּהֶסְתֵּר פָּנִים, אָז בְּהֶכְרַחַ תַּעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים, כְּמוֹ שֶׁיִּעֵד מֹשֶׁה בַּתּוֹכָחָה (דברים כח סד) "וְעָבַדְתָּ שָּׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים", שֶׁפֵּרוּשׁוֹ: מִתּוֹךְ שֶׁאַתָּה מַעֲלֶה מַס לְכוֹמְרֵי עֲבוֹדָה זָרָה, מַעֲלֶה הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עָבָדָם.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁנִּרְאָה לָהֶם ה' בְּהַרְבֵּה פָּנִים, עַל הַיָּם כְּגִבּוֹר מִלְחָמָה וְעַל הַר סִינַי כְּזָקֵן יוֹשֵׁב בִּישִׁיבָה, וְשָׁמָא תֹּאמַר מֵאַחַר שֶׁנִּרְאֵיתִי בְּכַמָּה פָּנִים שֶׁהַרְבֵּה רְשׁוּיוֹת יֵשׁ, עַל כֵּן אָמַר "עַל פָּנַי", לְשׁוֹן רַבִּים בְּמַשְׁמָע, לוֹמַר שֶׁכָּל אוֹתָן הַפָּנִים הַכֹּל אֶחָד הֵמָּה.

דָּבָר אַחֵר: **"פָּנַי" לְשׁוֹן כַּעַס וְחֵמָה**, שֶׁאִם יֹאמְרוּ כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמְרוּ בִּימֵי יְחֶזְקֵאל "נִהְיֶה כַּגּוֹיִם" וְגוֹ', וְרָצוּ לִפְרוֹק מֵעֲלֵיהֶם עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם, וְהֵשִׁיב לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "וְהָעוֹלָה עַל רוּחֲכֶם הָיוֹ לֹא תִהְיֶה, כִּי בְיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְחֵמָה שְׁפוּכָה אֶמְלוֹךְ עֲלֵיכֶם" (יחזקאל כ לב–לג), לְכָךְ נֶאֱמַר "עַל פָּנַי", כִּי בְּאַפִּי וּבַחֲמָתִי אֶמְלוֹךְ עֲלֵיכֶם אִם תִּרְצוּ לִפְרוֹק עֹל מַלְכוּתִי מֵעֲלֵיכֶם.

פסוק ד

וְאָמַר **לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל וְכָל תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם וגו'**. אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ כַּמָּה מִינֵי עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁאֵין לָהֶם תְּמוּנָה לֹא בַּשָּׁמַיִם וְלֹא בָּאָרֶץ, מִכָּל מָקוֹם נָקַט דְּוֹקָא אֵלּוּ, לְפִי שֶׁאֵלּוּ הָיוּ

עוֹבְדִים לְדָבָרִים שֶׁאֵין לָעוֹלָם בָּהֶם צֹרֶךְ, הָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְאַבְּדָם. אֲבָל עַכְשָׁו שֶׁהֵם עוֹבְדִים גַּם לִדְבָרִים שֶׁיֵּשׁ לָעוֹלָם בָּהֶם צֹרֶךְ, כַּחַמָּה וּלְבָנָה וְדוּגְמָתָם, וְכִי מִפְּנֵי הַשּׁוֹטִים שֶׁקִּלְקְלוּ יְאַבֵּד עוֹלָמוֹ? וְאִלּוּ הָיָה מְאַבֵּד אוֹתָן שֶׁאֵין לָעוֹלָם בָּהֶם צֹרֶךְ, כָּל שֶׁכֵּן דְּפָקַר טְפֵי הָעוֹבֵד לִדְבָרִים שֶׁיֵּשׁ לָעוֹלָם בָּהֶם צֹרֶךְ, כִּי יֹאמַר: מֵאַחַר שֶׁאֵלּוּ נֶאֱבְדוּ וְאֵלּוּ נִתְקַיְּמוּ, וַדַּאי יֵשׁ בָּהֶם מַמָּשׁ. עַל כֵּן נָקַט דַּוְקָא אֵלּוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ שֶׁלְּאַבְּדָם אִי אֶפְשָׁר, וְאִם לֹא יַעַבְדוּ לְאֵלּוּ אֵין לָחוּשׁ לִשְׁאָר עֲבוֹדָה זָרָה, כִּי בְּנָקֵל לְאַבְּדָם כְּמוֹץ אֲשֶׁר תִּדְּפֶנּוּ רוּחַ.

פסוק ה

כִּי אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵל קַנָּא. אֵין הַפֵּרוּשׁ כִּסְתָם לְשׁוֹן קִנְאָה, שֶׁהֲרֵי אֵין גְּבוֹר מִתְקַנֵּא כִּי אִם בְּגִבּוֹר כָּמוֹהוּ, אֶלָּא "קַנָּא" הוּא כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י: מְקַנֵּא לִפְרַע כּוּ'. וְזֶהוּ שֶׁמְּבֹאָר עִנְיַן הַקִּנְאָה וְאָמַר "פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים". וְטַעַם "עַל שִׁלֵּשִׁים וְעַל רִבֵּעִים" אָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים, כִּי אוֹתָן הַדּוֹרוֹת יְכוֹל הַחוֹטֵא לִרְאוֹת בְּחַיָּיו וְעֵינָיו יִרְאוּ כִּידוֹ. וְנִרְאֶה לִי שֶׁזֶּהוּ טַעַם "וְעֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים", כִּי הַצַּדִּיקִים קְרוּיִים חַיִּים גַּם בְּמִיתָתָם, וְאִם כֵּן גַּם בְּמוֹתוֹ יִרְאֶה שְׂכָרוֹ וּפְעֻלָּתוֹ לְפָנָיו בִּרְאוֹתוֹ יְלָדָיו מַצְלִיחִים בְּחֶסֶד אֱלֹהִים עוֹלָם וָעֶד. וְטַעַם שֶׁהַבָּנִים נִתְפָּשִׂים בַּעֲוֹן אֲבוֹתָם, אִם הֵם קְטַנִּים הֲרֵי הֵם כְּעֻנָּף מִן הָאִילָן, וְעוּבָּר יֶרֶךְ אִמּוֹ וְאָבִיו הוּא. וְאִם הֵם גְּדוֹלִים וְאוֹחֲזִים מַעֲשֶׂה יְדֵי אֲבוֹתָם בִּידֵיהֶם, הֲרֵי עֲדַיִן הֵם דְּבוּקִים בַּאֲבוֹתָם מִצַּד הַמַּעֲשִׂים, וַהֲרֵי הֵם כְּעֻנָּף הַדָּבוּק בָּאִילָן. עַל כֵּן דִּין שֶׁיִּקָּחוּ כִּפְלַיִם בְּכָל חַטֹּאתָם, כִּי בַּעֲוֹנָם וּבַעֲוֹן אֲבוֹתָם יִמָּקּוּ. אֲבָל אִם אֵינָן אוֹחֲזִים מַעֲשֶׂה יְדֵי אֲבוֹתָם בִּידֵיהֶם, הֲרֵי הֵמָּה כְּעֻנָּף הַנִּכְרָת מִן הָאִילָן לְגַמְרֵי, וְאֵין לָהֶם שׁוּם אֲחִיזָה וּדְבִיקָה עִם אֲבוֹתָם.

וּמַה שָּׁנִּקַּט כָּאן לְשׁוֹן פְּקִידָה וְכָאן לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה. כְּבָר בֵּאַרְנוּ לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיֵּרָא בַּפָּסוּק "וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה" (בראשית כא:א) הַהֶבְדֵּל שֶׁבֵּין פְּקִידָה לַעֲשִׂיָּה, שֶׁיֵּשׁ יוֹתֵר מַמָּשׁוּת בַּעֲשִׂיָּה מִבִּפְקִידָה. וּלְעוֹלָם מִדָּה טוֹבָה מְרוּבָּה, לְכָךְ אָמַר בָּעוֹנֶשׁ לְשׁוֹן פְּקִידָה, דְּהַיְנוּ רַק זְכִירָה בְּעָלְמָא, אֲבָל בְּמִדָּה טוֹבָה אָמַר "וְעֹשֶׂה חֶסֶד" עֲשִׂיָּה מַמָּשׁ בְּפוֹעַל, כִּי אֵל פּוֹעֵל יְשׁוּעוֹת הוּא, וּמִפִּי עֶלְיוֹן לֹא תֵצֵא הָרָעוֹת בְּפוֹעַל. וּבְמִדָּה רָעָה אָמַר "עַל בָּנִים" וְלֹא אָמַר "לְבָנִים", כִּי "עַל בָּנִים" הַיְנוּ בִּזְמַן שֶׁאוֹחֲזִים מַעֲשֶׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם, וְנוֹסָף עַל עֲוֹן בָּנִים יִזְכֹּר גַּם עֲוֹן אֲבוֹתָם לָהֶם. אֲבָל בְּמִדָּה טוֹבָה אָמַר "לַאֲלָפִים" וְלֹא אָמַר "עַל אֲלָפִים", לוֹמַר שֶׁאֲפִילּוּ בִּזְמַן שֶׁאֵין לַבָּנִים זְכוּת עַצְמָם, מִכָּל מָקוֹם הֵם אוֹכְלִים בִּזְכוּת אֲבוֹתָם. וְהַבְטָחָה זוֹ הִיא שֶׁעָמְדָה לָנוּ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, שֶׁאֲפִילּוּ דּוֹר שֶׁכֻּלּוֹ חַיָּב אוֹכֵל בִּזְכוּת אֲבוֹתָיו.

פסוק ו

וּמַה שֶּׁכָּתוּב "לַאֲלָפִים", וּבְסוֹף פָּרָשַׁת וָאֶתְחַנַּן כְּתִיב (דברים ז:ט) "שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֹהֲבָיו וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו לְאֶלֶף דּוֹר", נִרְאֶה לִי שֶׁהַכֹּל חֶשְׁבּוֹן אֶחָד. כִּי הַפְלָגַת הַטּוֹבָה

כִּפְלַיִם פִּי שְׁנַיִם הָרְמוּזָה בַּבְּרִית וּבַחֻסָּד, שֶׁהוּא לְאֶלֶף דּוֹר, הַיְינוּ הַךְ שְׁמִירַת הַחֶסֶד לְבַד בְּלֹא בְּרִית לַאֲלָפִים. וּבַגְּמָרָא (סוטה לא.) תֵּרְצוּ: הָא מֵאַהֲבָה, הָא מִיִּרְאָה.

פסוק ז

לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם ה' אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבועות לט) שֶׁכָּל הָעוֹלָם נִזְדָּעְזַע בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "לֹא תִשָּׂא" וְגוֹ', וְטָעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ד, ב–ג) "אָלֹה וְכַחֵשׁ וְרָצוֹחַ וְגָנֹב", "עַל זֹאת תֶּאֱבַל הָאָרֶץ". וּמִן פָּסוּק זֶה לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם לט.) שֶׁבְּכָל הָעֲבֵרוֹת נִפְרָעִים מִמֶּנּוּ, וּבִשְׁבוּעַת שָׁוְא נִפְרָעִים מִמֶּנּוּ וּמִכָּל הָעוֹלָם. וְאִם כֵּן בְּדִין נִזְדָּעְזַע כָּל הָעוֹלָם בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר "לֹא תִשָּׂא", כִּי כֻּלָּם נוֹגְעִים בִּדְבַר הָעֹנֶשׁ. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר מִבֹּאר בַּלְּשׁוֹן "לֹא תִשָּׂא", שֶׁהוּא לְשׁוֹן הַגְּבָהָה, כִּי דָּבָר זֶה דּוֹמֶה לְנוֹשֵׂא הָאִילָן וּמַגְבִּיהוֹ, שֶׁוַּדַּאי כָּל הָעֲנָפִים מִזְדָּעְזְעִים עִם הָאִילָן. כָּךְ הַנִּשְׁבָּע בְּשֵׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, יַעַן כִּי כָּל הַנִּמְצָאִים תְּלוּיִין בְּשִׁמּוֹ יִתְבָּרַךְ, וְהַנּוֹשֵׂא אֶת שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ כְּאִלּוּ נָשָׂא וְהִגְבִּיהַּ כָּל הָעֲנָפִים הַנִּשּׂוֹאִים עִמּוֹ וּדְבוּקִים בּוֹ, דְּהַיְינוּ כָּל נִמְצָאֵי מַעְלָה וּמַטָּה. וְאִם כֵּן דִּין הוּא שֶׁכֻּלָּם מִזְדָּעְזְעִים וְשֶׁיִּהְיֶה הַפֻּרְעָנוּת נוֹגֵעַ בְּכֻלָּם. וּלְפִיכָךְ נֶאֱמַר כָּאן "כִּי לֹא יְנַקֶּה ה'", לְשׁוֹן "כִּי" הוּא כְּמוֹ נְתִינַת טַעַם, וּכְאִלּוּ הוּא מִלְּתָא דִּפְסִיקָא שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְנַקּוֹתוֹ, כִּי לֹא נִתַּן לְמְחִילָה כְּלָל. וְהוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ בְּשֵׁם ה', כִּי אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹחֵל כִּי אִם בְּדָבָרִים שֶׁבֵּינוֹ לְבֵין הַבְּרִיּוֹת, אֲבָל לֹא בְּדָבָרִים שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ. וּלְפִיכָךְ זֶה שֶׁנָּגַע בְּגוּף הָאִילָן הַקָּדוֹשׁ וְגָרַם פֻּרְעָנוּת לְכָל הָעֲנָפִים, דָּרֵי מַעְלָה עִם דָּרֵי מַטָּה, אֵיךְ יִמְחוֹל לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא? וְהַנִּמְצָאִים שֶׁקִּבְּלוּ הַפֻּרְעָנוּת בַּעֲבוּרוֹ אֵיפֹה הֵם שֶׁיּוּכַל לְפַיְּסָם? וְכִי יוּכַל לֵילֵךְ מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד קָצֵהוּ, וּמִתְּהוֹם אַרְעָא עַד רוּם רָקִיעַ, לְפַיֵּס אֶת כָּל הַנִּמְצָאִים שֶׁבָּעֶלְיוֹנִים וּבַתַּחְתּוֹנִים, שֶׁהֲרֵי נָגַע בְּכֻלָּם? לָכֵן נֶאֱמַר "כִּי לֹא יְנַקֶּה ה'", אֵין הַדָּבָר בְּיַד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִמְחוֹל עָוֹן זֶה, כִּי לֹא נִתַּן לִמְחִילָה כְּלָל.

וְאֵין לְהַאֲרִיךְ יוֹתֵר בְּחֹמֶר הַשְּׁבוּעָה, וּבְחֹמֶר הַמַּזִּכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם לְבַטָּלָה, כִּי זֶה יָדוּעַ וּמְפֹרָסָם, וְאֹרֶךְ גְּלוּת זֶה יוֹכִיחַ כִּי יַסְפִּיק עָוֹן זֶה לְבַד לְאָרֵךְ גָּלוּת הַחֹל הַזֶּה מִצַּד הַהֶרְגֵּל הַמָּצוּי עַל לְשׁוֹנֵנוּ, כִּי שֵׁם שָׁמַיִם שָׁגוּר בְּפֶה כָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל, לֹא יִזְדָּעְזַע וְלֹא יִפְחַד בִּזְכִירָתוֹ. וְעַל כָּל עֲבֵירוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ יֵשׁ דִּין לְמַטָּה, וּבְעָוֹן פְּלִילִי זֶה לֵית דִּין וְלֵית דַּיָּן.

וְכֵן אָמַר יְשַׁעְיָה הַנָּבִיא (ישעיהו מח, א–ב) "שִׁמְעוּ זֹאת בֵּית יַעֲקֹב הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל וּמִמֵּי יְהוּדָה יָצָאוּ הַנִּשְׁבָּעִים בְּשֵׁם ה' וּבֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יַזְכִּירוּ לֹא בֶאֱמֶת וְלֹא בִצְדָקָה. כִּי מֵעִיר הַקֹּדֶשׁ נִקְרָאוּ וְעַל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל נִסְמָכוּ ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ". יֹאמַר, כִּי הָיָה לָהֶם לִהְיוֹת נִזְהָרִים בִּזְכִירַת שְׁמוֹ הַגָּדוֹל יִתְבָּרַךְ, כִּי שְׁמָם כְּשֵׁם רַבָּם, כִּי הֵם בֵּית יַעֲקֹב שֶׁנִּקְרָא בְּשֵׁם

יִשְׂרָאֵל, כִּי בוֹ נִכְלָל שֵׁם שֶׁל אֵ"ל "יִשְׂרָ־אֵל", וּמִמֵּי יְהוּדָה יָצָאוּ, כִּי בוֹ נִכְלְלוּ כָּל אוֹתִיּוֹת הַשֵּׁם הַמְיוּחָד, וַהֲרֵי שֵׁם אֵ"ל וְשֵׁם הַמְיוּחָד כָּלוּל בָּהֶם. וְאַף עַל פִּי כֵן הֵם נִשְׁבָּעִים בִּשְׁנֵי שֵׁמוֹת אֵלּוּ "בְּשֵׁם ה' וּבֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יַזְכִּירוּ לֹא בֶּאֱמֶת" וְגוֹ', כִּי עַל שְׁנֵי שֵׁמוֹת אֵלּוּ נֶאֱמַר "לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם ה' אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא". וְאִם תֹּאמַר שֶׁלָּכֶךְ אֵינָן נִזְהָרִים בִּשְׁנֵי שֵׁמוֹת הַלָּלוּ לְפִי שֶׁאֵינָן צְפוּנִין וַחֲשׁוּבִים בְּעֵינֵיהֶם, עַל זֶה אָמַר "כִּי מֵעִיר הַקֹּדֶשׁ נִקְרָאוּ", שֶׁהֲרֵי הֵם מִתְיַחֲסִים אַחַר עִיר הַקֹּדֶשׁ הַנִּקְרֵאת בְּשֵׁם ה', כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל מח, לה) "וְשֵׁם הָעִיר מִיּוֹם ה' שָׁמָּה", "וְעַל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל נִסְמָכוּ" לוֹמַר "ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ", שֶׁהוּא ה' עַל כָּל צְבָאוֹת יִשְׂרָאֵל. וְאִם כֵּן, בְּכָל מָקוֹם הֵם מִתְיַחֲסִים אַחַר שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, וַהֲרֵי כָּל הַשֵּׁמוֹת צְפוּנִין וַחֲשׁוּבִין בְּעֵינֵיהֶם, וְאַף עַל פִּי כֵן אֵינָן נִזְהָרִין בָּהֶם וּמַזְכִּירִין הַשֵּׁם "לֹא בֶּאֱמֶת וְלֹא בִצְדָקָה", כְּנֶגֶד שְׁנֵי פְּעָמִים "לַשָּׁוְא" שֶׁהִזְכִּיר כָּאן, אֶחָד לְשׁוֹן חִנָּם וְאֶחָד לְשׁוֹן שֶׁקֶר. וְהִנֵּה הָאֱמֶת הֵפֶךְ הַשֶּׁקֶר, וּמַה שֶּׁכָּתוּב "לֹא בִצְדָקָה" הַיְינוּ בְּחִנָּם, כִּי הַנִּשְׁבָּע בְּבֵית דִּין כַּוָּנָתוֹ לְהַצְדִּיק טַעֲנוֹתָיו, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (דברים י, כ) "וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ", אֲבָל הַמַּזְכִּיר הַשֵּׁם בְּחִנָּם אֵין כַּוָּנָתוֹ לְהַצְדִּיק טַעֲנוֹתָיו, כִּי אִם לְהַצְדִּיק דִּבְרֵי הֶבַאי שֶׁלּוֹ, וְזֶה נִקְרָא "לֹא בִצְדָקָה".

פסוק ח

זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ. לְפִי שֶׁהִזְהִיר עַל קַבָּלַת עוֹל מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ שֶׁלֹּא יִהְיֶה לוֹ אֱלֹהִים אֲחֵרִים, וְסָמַךְ לוֹ עִנְיַן אִסּוּר הַשְּׁבוּעָה, כִּי כָּל זֶה מֵעִנְיַן קְדֻשַּׁת שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, סָמַךְ לָהֶם זְכִירַת יוֹם הַשַּׁבָּת, שֶׁבְּכָל יְמוֹת הַשָּׁבוּעַ יִזְכֹּר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת. כִּי מִטַּעַם זֶה אָמְרוּ בַּמְּכִילְתָּא שֶׁלֹּא תְּהֵא מוֹנֶה כְּדַרְכְּךָ שֶׁשְּׁאָר הָאֻמּוֹת מוֹנִין, אֶלָּא תְּהֵא מוֹנֶה לְשֵׁם שַׁבָּת: רִאשׁוֹן בְּשַׁבָּת, שֵׁנִי בְּשַׁבָּת. וְעַל יְדֵי זֶה תִּזְכֹּר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת, וּזְכִירָה זוֹ מוֹעֶלֶת לְקַדֵּשׁ אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "לְקַדְּשׁוֹ", כִּי לֹא אָמַר "קַדֵּשׁ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת", כִּי כְּבָר הוּא מְקֻדָּשׁ וְעוֹמֵד, אֶלָּא "לְקַדְּשׁוֹ" שָׁב אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁהַזְכִּיר לְמַעְלָה בְּ"לֹא תִשָּׂא". כִּי עַל יְדֵי הַשְּׁבוּעָה הוּא מְחַלֵּל אֶת הַשֵּׁם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא יט יב) "וְלֹא תִשָּׁבְעוּ בִשְׁמִי לַשָּׁקֶר וְחִלַּלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ". וּלְעֻמַּת זֶה, זְכִירַת יוֹם הַשַּׁבָּת מוֹעֶלֶת לְךָ לְקַדֵּשׁ אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, עַל יְדֵי שֶׁתִּזְכֹּר כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ בִּשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה כו ד) "כִּי בְיָהּ ה' צוּר עוֹלָמִים". וְעַל יְדֵי זְכִירָה זוֹ תֵּדַע לִנְהֹג קְדֻשָּׁה בִּשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, בְּזָכְרְךָ כִּי בִּשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ נִבְרְאוּ כָּל הָעוֹלָמוֹת, וְאִם כֵּן וַדַּאי כֻּלָּם תְּלוּיִין בִּשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ. וְתֵדַע וְתַשְׂכִּיל מַה שֶּׁכָּתְבוּ הַמְקֻבָּלִים, שֶׁשְּׁבוּעָה נִגְזָר מִן לְשׁוֹן שִׁבְעָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי פָּרָשָׁה זוֹ וּבְפָרָשַׁת וַיֵּרָא בַּפָּסוּק "עַל כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם בְּאֵר שָׁבַע כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם" (בראשית כא:לא). וְזֶה כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּרָא כָּל הַנִּמְצָאִים וְהִגְבִּילָם בְּשִׁשָּׁה קְצָווֹת, וְהַשֵּׁם הַגָּדוֹל יִתְבָּרַךְ הוּא הַשְּׁבִיעִי הָרוֹכֵב עַל כֻּלָּם. וְהַנִּשְׁבָּע הוּא נוֹגֵעַ בַּשְּׁבִיעִי, דְּהַיְנוּ

בְּשָׁמוֹ יִתְבָּרַךְ. וְהַשַּׁבָּת מְקֻדֶּשׁ שְׁבִיעִי, עַל כֵּן רָאוּי שֶׁיִּתְקַדֵּשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַשְּׁבִיעִי מִן יוֹם הַשְּׁבִיעִי, וְהַמַּשְׂכִּילִים יָבִינוּ עִנְיָן זֶה כִּי בָּרוּר הוּא. וּכְשֵׁם שֶׁאֵין מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּשֵׁם מִן הַשֵּׁמוֹת הַקְּדוֹשִׁים הָרְמוּזִים בְּמִסְפַּר שְׁבִיעִי, כָּךְ אֵין לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בִּמְלָאכָה בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי, עַל כֵּן כָּל שְׁבִיעִי קֹדֶשׁ לַה', הֵן בַּיָּמִים הֵן בַּשְּׁמִטָּה הֵן בַּיּוֹבֵל.

פסוק ט

וְאָמַר **"שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלַאכְתֶּךָ"**. פְּסוּק זֶה כֻּלּוֹ מְיוּתָּר, וְעוֹד שֶׁהִתְחִיל בַּעֲבוֹדָה וְסִיֵּם בִּמְלָאכָה, וְעוֹד שֶׁלְּשׁוֹן עֲבוֹדָה צָרִיךְ בֵּאוּר, כִּי אֵין עֶבֶד כִּי אִם בְּצֵרוּף אָדוֹן, וְהָעוֹבֵד לְעַצְמוֹ מִי אָדוֹן לוֹ? וּבְחִבּוּרֵנוּ "עוֹלְלוֹת אֶפְרַיִם" מַאֲמָר רס"ט פֵּרַשְׁנוּ שֶׁ"תַּעֲבֹד" בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הוּא מְדַבֵּר, וְאָמַר שֶׁכָּל שִׁשָּׁה יָמִים תַּעֲבֹד עֲבוֹדַת הַשֵּׁם תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ תַּעֲשֶׂה גַּם כָּל מְלַאכְתֶּךָ, כִּי טוֹבָה תּוֹרָה שֶׁעִמָּהּ מְלָאכָה. אֲבָל יוֹם הַשְּׁבִיעִי כֻּלּוֹ לַה' אֱלֹהֶיךָ, לֹא תַּעֲשֶׂה בּוֹ כָּל מְלָאכָה שֶׁלְּךָ, אֲבָל עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ תַּעֲבֹד גַּם בְּשַׁבָּת. וְאָמַר "שֵׁשֶׁת" וְלֹא אָמַר "שִׁשָּׁה", לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא שִׁשָּׁה יָמִים שְׁלֵמִים תַּעֲשֶׂה מְלַאכְתֶּךָ, שֶׁהֲרֵי צָרִיךְ לְהוֹסִיף מֵחֹל עַל הַקֹּדֶשׁ, וְ"שֵׁשֶׁת" כְּמוֹ "שְׁלֹשֶׁת יָמִים" שֶׁפֵּרוּשׁוֹ שְׁלִשָּׁה שֶׁל יָמִים.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בַּדִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת, "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה'" וְגוֹ', וּבַשְּׁנִיּוֹת כְּתִיב (דברים ה טו) "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ" וְגוֹ', הַכֹּל טַעַם אֶחָד הוּא לְדַעַת הַמְפָרְשִׁים הָאוֹמְרִים שֶׁטַּעַם לְכָל מַכּוֹת שֶׁל מִצְרַיִם הָיְתָה כְּדֵי לְפָרְסֵם אֱמוּנַת חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב מַהֲרִי"א ז"ל, וְכֵן כָּתַבְנוּ לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וָאֵרָא, כִּי מִתּוֹךְ אוֹתָן הַנִּסִּים יַאֲמִינוּ גַּם בְּחִדּוּשׁ הָעוֹלָם. אִם כֵּן שְׁנֵי טְעָמִים אֵלּוּ הַכֹּל אֶחָד. וּבְסָמוּךְ יִתְבָּאֵר זֶה בְּדֶרֶךְ אַחֵר. וְעוֹד דִּבְּרוּ הַמְפָרְשִׁים בְּהֶתֵּר סָפֵק זֶה, לִשְׁכְּנוֹ תִּדְרְשֶׁנּוּ וּמָצָאתָ.

זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ. רָאוֹ רָאִינוּ לָתֵת טוּב טַעַם וָדַעַת עַל הַשִּׁנּוּיִים שֶׁנִּמְצְאוּ בְּדִבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת וְאַחֲרוֹנוֹת: א', בָּרִאשׁוֹנוֹת כְּתִיב "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת" (שמות כ:ח) וּבָאַחֲרוֹנוֹת כְּתִיב "שָׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת" (דברים ה:יב). ב', בָּרִאשׁוֹנוֹת לֹא כְּתִיב "כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ", וּבָאַחֲרוֹנוֹת כְּתִיב בְּשַׁבָּת וּבְכִבּוּד אָב וָאֵם "כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים ה:יב, טז). ג', בָּרִאשׁוֹנוֹת נָתַן טַעַם לִשְׁמִירַת הַשַּׁבָּת "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה'" וְגוֹ' (שמות כ:יא), וּבָאַחֲרוֹנוֹת נָתַן טַעַם אַחֵר "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ" וְגוֹ' (דברים ה:טו). ד', בָּרִאשׁוֹנוֹת לֹא הִזְכִּיר בְּשַׁבָּת שׁוֹר וַחֲמוֹר, וּבָאַחֲרוֹנוֹת אָמַר "וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ וְכָל בְּהֶמְתֶּךָ" (דברים ה:יד). ה', בָּרִאשׁוֹנוֹת כְּתִיב "לְמַעַן יָאֲרִיכוּן יָמֶיךָ" (שמות כ:יב), וּבָאַחֲרוֹנוֹת הוֹסִיף "לְמַעַן יִיטַב לָךְ" (דברים ה:טז). ו', בָּרִאשׁוֹנוֹת כְּתִיב "לֹא תַחְמֹד" (שמות כ:יד), וּבָאַחֲרוֹנוֹת הוֹסִיף "לֹא תִתְאַוֶּה" (דברים ה:יח). ז', בָּרִאשׁוֹנוֹת לֹא הִזְכִּיר "שָׁדֵהוּ", וּבָאַחֲרוֹנוֹת הוֹסִיף "שָׁדֵהוּ" (דברים ה:יח). ח', בָּרִאשׁוֹנוֹת הִקְדִּים "בֵּית רֵעֶךָ" לְ"אֵשֶׁת רֵעֶךָ" (שמות כ:יד),

וּבָאַחֲרוֹנוֹת הִקְדִּים "אֵשֶׁת רֵעֶךָ" לְ"בֵּית רֵעֶךָ" (דברים ה:יח). ט', בָּרִאשׁוֹנוֹת כְּתִיב "עֵד שֶׁקֶר" (שמות כ:יג), וּבָאַחֲרוֹנוֹת אָמַר "עֵד שָׁוְא" (דברים ה:יז). י', בָּרִאשׁוֹנוֹת "לֹא תִנָּאֵף, לֹא תִגְנֹב" (שמות כ:יג) כֻּלָּם בְּלֹא וָי"ו, וּבָאַחֲרוֹנוֹת כֻּלָּם בְּוָי"ו (דברים ה:יז).

בְּשֶׁכְּבָר יָצְאוּ מְפָרְשֵׁי הַתּוֹרָה לְלָקוֹט טְעָמִים מְפֻזָּרִים, וְלֹא מָצְאוּ דֶּרֶךְ אֶחָד אֲשֶׁר יַסְפִּיק לְכָל הַסְּפֵקוֹת הַנִּזְכָּרִים, הֲלֹא קָרוֹב לִשְׁמֹעַ הַצָּעָה אַחַת קְצָרָה לְקוּחָה מִדִּבְרֵי רז"ל (ילקוט דברים לג תתקנא) שֶׁחָזַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל כָּל הָאֲמוֹת אִם יִרְצוּ לְקַבֵּל הַתּוֹרָה, וְעָשׂוּ לֹא רָצָה לְקַבְּלָהּ בַּעֲבוּר "לֹא תִרְצָח", וְיִשְׂמְעֵאל בַּעֲבוּר "לֹא תִגְנֹב", וְעֵמּוֹן וּמוֹאָב בַּעֲבוּר "לֹא תִנָּאֵף", שִׁמַע מִנַּהּ שֶׁשָּׁמְעוּ תְּחִלָּה כָּל הָאֲמוֹת כָּל עֶשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, וְכַאֲשֶׁר אָמְרָה כָּל אֻמָּה "לֹא חָפַצְתִּי לְקַחְתָּהּ" מֵאָז מָסְרָהּ לְיִשְׂרָאֵל. וְעַל כֵּן נִמְצְאוּ כָּל הַשִּׁנּוּיִים הַלָּלוּ בֵּין דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת לְאַחֲרוֹנוֹת, כִּי הַדִּבְּרוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת נֶאֶמְרוּ בַּלָּשׁוֹן אֲשֶׁר הִשְׁמִיעַ ה' לְכָל הָאֻמּוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁנֶּאֶמְרוּ בְּנוֹכֵחַ לְיִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁמַּשְׁמָע מִן לְשׁוֹן "אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", מִכָּל מָקוֹם אִלּוּ הָיוּ הָאֻמּוֹת רוֹצִים הָיוּ מְקַבְּלִים גַּם הֵמָּה עֲלֵיהֶם וְעַל זַרְעָם כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְיִשְׂרָאֵל. דֶּרֶךְ מָשָׁל, יִצְחָק צִוָּה לְיַעֲקֹב שֶׁלֹּא לִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן, "וַיַּרְא עֵשָׂו כִּי רָעוֹת בְּנוֹת כְּנַעַן בְּעֵינֵי יִצְחָק אָבִיו וַיֵּלֶךְ עֵשָׂו אֶל יִשְׁמָעֵאל" וְגוֹ', אַף עַל פִּי שֶׁיִּצְחָק לֹא צִוָּה לְעֵשָׂו כְּלוּם, מִכָּל מָקוֹם אַחַר שֶׁרָאָה כִּי דַּעַת אָבִיו אֵינָהּ נוֹחָה מִן בְּנוֹת כְּנַעַן רָצָה גַּם הוּא לְמַלֹּאוֹת רְצוֹן אָבִיו לְמִצֹּא חֵן בְּעֵינָיו. כָּךְ כָּל הָאֻמּוֹת שֶׁשָּׁמְעוּ כָּל הַדִּבְּרוֹת אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְיִשְׂרָאֵל, וְרָאוּ כִּי רָצָה ה' בְּמִצְוֹת אֵלּוּ, מִן הַדִּין הָיָה שֶׁיְּקַבְּלוּ גַּם הֵמָּה לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְיִשְׂרָאֵל, וְעַל כֵּן אָמַר הקב"ה דִּבְּרוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת בְּאוֹתוֹ עִנְיָן שֶׁלֹּא יִמְצְאוּ הָאֻמּוֹת שׁוּם פְּתִחוֹן פֶּה לִטְעוֹן וּלְעָרְעֵר עֲלֵיהֶם בְּשׁוּם צַד. וְעַל כֵּן נֶאֶמְרוּ דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת בְּקוֹלֵי קוֹלוֹת וְהָיָה הַקּוֹל הוֹלֵךְ מִסּוֹף הָעוֹלָם וְעַד סוֹפוֹ, כְּדֵי שֶׁיִּשְׁמְעוּ כָּל הָאֻמּוֹת וְיִקַּבְּלוּ מֵהֶם כָּל דָּבָר הַנֶּאוֹת לְכֻלָּם בְּשָׁוֶה. וּלְפִי שֶׁמַּאֲנוּ לְקַבְּלָם מֵחֲמַת אוֹתָן מִצְוֹת פְּרָטִיּוֹת שֶׁהֵם כְּנֶגְדָּם, כְּמוֹ "לֹא תִרְצָח" "לֹא תִנָּאֵף", עַל כֵּן אָמַר אַחַר כָּךְ דִּבְּרוֹת שְׁנִיּוֹת בַּחֲשַׁאי לְיִשְׂרָאֵל לְבַד.

וּבְזֶה יְתוֹרְצוּ כָּל הַשִּׁנּוּיִים הַלָּלוּ, בָּרִאשׁוֹנוֹת אָמַר זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת. לֹא רָצָה לוֹמַר "שְׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת", כְּדֵי שֶׁלֹּא לִתֵּן פְּתִחוֹן פֶּה לָאֻמּוֹת לֵאמֹר: אֵיךְ הוּא מְצַוֵּה אוֹתָנוּ עַל הַשְׁמִירָה מִכָּל מְלָאכָה, הֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר לִבְנֵי נֹחַ "יוֹם וָלַיְלָה לֹא יִשְׁבֹּתוּ" (בראשית ח כב), וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין נח:) לָמְדוּ מִכָּאן: גּוֹי שֶׁשָּׁבַת חַיָּב מִיתָה. עַל כֵּן נֶאֱמַר "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת", לוֹמַר כִּי אִפְלוּ מִי שֶׁאֵינוֹ בִּשְׁמִירָה, לְפָחוֹת יֶשְׁנוֹ בִּזְכִירָה, כִּי כָּל הָאֻמּוֹת חַיָּבִים לִזְכֹּר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת כְּדֵי לְקַבֵּעַ בְּלִבָּם אֱמוּנַת חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יִתֵּן עֵדוּת ה' נֶאֱמָנָה עַל מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי בִּכְלַל שֶׁבַע מִצְוֹות שֶׁל בְּנֵי נֹחַ הוּא שֶׁלֹּא

יַעַבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁהָאֱמוֹת לֹא יוּכְלוּ לְקַבֵּל צִוּוּי "לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה", מִכָּל מָקוֹם יְכוֹלִים הֵם לְקַבֵּל עֲלֵיהֶם מִצְוַת הַזְּכִירָה, אֲשֶׁר גַּם הֵמָּה חַיָּבִים בָּהּ, לִהְיוֹת חִדּוּשׁ הָעוֹלָם לְנֶגֶד עֵינֵיהֶם לְזִכָּרוֹן. וּמִטַּעַם זֶה הֻצְרַךְ לִתֵּן טַעַם בְּדִבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה'" וְגוֹ', כִּי זֶה טַעַם לִזְכֹּר חִדּוּשׁ הָעוֹלָם. וְאִלּוּ הָיָה נוֹתֵן טַעַם "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ" וְגוֹ', הָיוּ אוֹמְרִים הָאֱמוֹת: אֲנַחְנוּ לֹא הָיִינוּ עֲבָדִים בְּמִצְרַיִם, עַל כֵּן אֵין אָנוּ צְרִיכִין לְקַבֵּל הַשַּׁבָּת. לְפִיכָךְ נָתַן לָהֶם טַעַם "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה'" וְגוֹ', כִּי טַעַם זֶה מַסְפִּיק לִשְׁנֵיהֶם, לְיִשְׂרָאֵל וְלָאֱמוֹת. וְאַל תְּשִׁיבֵנִי מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כ ב), שֶׁמָּא יֹאמְרוּ הָאֱמוֹת: אוֹתָנוּ לֹא הוֹצִיא מִמִּצְרַיִם, וְעַל כֵּן אֵין אָנוּ חַיָּבִים לְקַבֵּלוֹ לֵאלֹהוּת. תְּשׁוּבָה לַדָּבָר: אֵין הַפֵּרוּשׁ שֶׁבְּעַבּוּר אוֹתָהּ הַהוֹצָאָה חַיָּבִים לְקַבְּלוֹ, שֶׁהֲרֵי בְּלָאו הָכֵי חַיָּבִים לְקַבְּלוֹ מִצַּד כִּי הוּא בָּרָא שָׁמַיִם וָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר בָּהֶם. וּמַה שֶּׁתָּלָה הַדָּבָר בְּהוֹצָאָה זוֹ, לוֹמַר שֶׁאֲפִלּוּ הוֹצָאָה זוֹ לְבַד תַּסְפִּיק לְשַׁעְבֵּד אוֹתָךְ לִי. וְזֶהוּ שֶׁפֵּרַשׁ רַשִׁ"י: "כְּדַאי הִיא הַהוֹצָאָה שֶׁתִּהְיוּ מְשֻׁעְבָּדִים לִי". מִדְּקָאָמַר "כְּדַאי הִיא הַהוֹצָאָה", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁאֵין זֶה עִקַּר הַטַּעַם.

אֲבָל דִּבְּרוֹת שְׁנִיּוֹת שֶׁנֶּאֶמְרוּ לְיִשְׂרָאֵל לְבַד, נֶאֶמְרוּ בִּלְשׁוֹן שָׁמוֹר. כִּי הֵמָּה חַיָּבִים בִּזְכִירָה וּבִשְׁמִירָה מִכָּל מְלָאכָה, עַל כֵּן נָתַן הַטַּעַם "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ" וְגוֹ' (דברים ה:טו), כִּי זֶהוּ טַעַם עַל הַשְּׁבִיתָה מִמְּלָאכָה.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, כִּי הַנֶּעְלָם מִן זָכוֹר כְּשֶׁתִּכְתּוֹב זַי"ן כַּ"ף רֵישׁ סוֹף תֵּיבוֹת נֶפֶשׁ, וְהַנֶּעְלָם מִן שָׁמוֹר כְּשֶׁתִּכְתּוֹב שִׁי"ן מֵ"ם רֵי"שׁ סוֹף תֵּיבוֹת נְשָׁמָה, רָמְז לְתוֹסֶפֶת נְשָׁמָה שֶׁיֵּשׁ לְכָל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל בְּיוֹם הַשַּׁבָּת. וּלְפִי דַּרְכֵּנוּ רָמְז לִנְשָׁמָה יְתֵרָה דַּוְקָא בְּאוֹתוֹ צִוּוּי הַבָּא לְיִשְׂרָאֵל לְבַד, אֲבָל הָאֱמוֹת אֵין בָּהֶם כִּי אִם הַנֶּפֶשׁ לְבַד, בְּסוֹד רוּחַ נֶפֶשׁ נְשָׁמָה כַּיָּדוּעַ לְיוֹדְעֵי מַדָּע. עַל כֵּן בָּא הָרֶמֶז מִלַּת נֶפֶשׁ בְּתֵיבַת זָכוֹר הַמְשֻׁתָּף לִשְׁנֵיהֶם.

בָּאַחֲרוֹנוֹת נֶאֱמַר "כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ" בְּשַׁבָּת וּבְכִבּוּד אָב וָאֵם. כִּי בְּמָרָה נִצְטַוּוּ יִשְׂרָאֵל עֲלֵיהֶם, אֲבָל לֹא הָאֱמוֹת. וְאִלּוּ הָיָה אוֹמֵר כֵּן בַּדִּבְּרוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, הָיָה נוֹתֵן פִּתְחוֹן פֶּה לָאֱמוֹת לוֹמַר: "לָמָּה לֹא צִוָּה גַּם לָנוּ עַל שְׁנֵי מִצְוֹת אֵלּוּ קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה?" וְיֹאמְרוּ: "כַּאֲשֶׁר הִתְחִיל לְצַוּוֹת לְיִשְׂרָאֵל וְלֹא לָנוּ, גַּם עַתָּה אֵין רְצוֹנֵנוּ לְקַבֵּל, וְעִם מִי שֶׁהִתְחִיל יִגְמֹר".

בָּרִאשׁוֹנוֹת לֹא אָמַר "לְמַעַן יִיטַב לְךָ". כִּי הָרִאב"ע פֵּרֵשׁ "לְמַעַן יִיטַב לְךָ" זֶהוּ לָעוֹלָם הַבָּא שֶׁכֻּלּוֹ טוֹב, וּ"לְמַעַן יַאֲרִיכוּן יָמֶיךָ" בָּעוֹלָם הַזֶּה. עַל כֵּן לֹא רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיַעֵד בַּדִּבְּרוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת לָאֱמוֹת הָעוֹלָם כִּי אִם שְׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה אֲשֶׁר עַיִן בְּעַיִן יִרְאֶה שְׂכָרוֹ אִתּוֹ וּפְעֻלָּתוֹ לְפָנָיו, אֲבָל אִם הָיָה מְיַעֵד לָהֶם שְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא אֲשֶׁר עַיִן לֹא רָאָתָה, וַדַּאי לֹא יִשְׁמְעוּ, כִּי יֹאמְרוּ "הָרוֹצֶה לְשַׁקֵּר יַרְחִיק עֵדָיו", וְיֹאמְרוּ "מִדְּהָא לֵיתָא גַּם הָא לֵיתָא",

וְיִהְיוּ מְסֻפָּקִים גַּם בְּשִׂכַר שֶׁל הָעוֹלָם הַזֶּה. אֲבָל דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת שֶׁנֶּאֶמְרוּ לְיִשְׂרָאֵל לְבַד, יֵעֵד שְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא, כִּי הֵמָּה מַאֲמִינִים בְּנֵי מַאֲמִינִים וְאֵינָן מְהַרְהֲרִין אַחֲרֵי ה' וּמַאֲמִינִים בְּכָל יִעוּדָיו, בֵּין בָּזֶה בֵּין בַּבָּא.

בְּדִבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת לֹא הִזְכִּיר "וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ", כִּי הוּא בִּכְלַל "בְּהֶמְתֶּךָ", אֲבָל בְּדִבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת נֶאֱמַר "שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ" לִדְרוֹשׁ מֵהֶם גְּזֵרָה שָׁוָה: "שׁוֹר שׁוֹר" לַחֲסִימָה, "חֲמוֹר חֲמוֹר" לִפְרִיקָה (בבא קמא נד:), כִּי כְּבָר קִבְּלוּ יִשְׂרָאֵל כָּל הַדִּבְּרוֹת וּמִצְוֹת פְּרִיקָה וַחֲסִימָה שֶׁנֶּאֶמְרוּ אַחַר מַתַּן תּוֹרָה. אֲבָל הָאוּמוֹת, קֹדֶם שֶׁשָּׁמְעוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְנַסּוֹתָם תְּחִלָּה אִם יְקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם דִּבְּרוֹת אֵלּוּ, וְאִם הָיוּ מְקַבְּלִים עֲלֵיהֶם הַדִּבְּרוֹת, הָיָה מְצַוֶּה לָהֶם אַחַר כָּךְ גַּם שְׁאָר הַמִּצְוֹות וַחֲסִימָה וּפְרִיקָה גַּם כֵּן. וְעַל כֵּן לֹא הָיָה לוֹ לְכְתּוֹב כָּאן "וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ" לְגְזֵרָה שָׁוָה, כִּי עֲדַיִן כָּל הַמִּצְוֹות בְּסָפֵק אִם יְקַבְּלוּם. אֲבָל יִשְׂרָאֵל אָמְרוּ "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שמות כד:ז), הַיְינוּ מַה שֶּׁיְצַוֶּה לָנוּ עוֹד.

בְּרִאשׁוֹנוֹת אָמַר "עֵד שָׁקֶר", וּבַאֲחֲרוֹנוֹת הוֹסִיף "עֵד שָׁוְא". פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן שֶׁלֹּא יָעִיד אָפִלּוּ עַל דָּבָר שֶׁלֹּא יִתְחַיֵּב בּוֹ כְּלוּם, כְּגוֹן שֶׁיָּעִיד "אָמַר פְּלוֹנִי לְתֵן לָזֶה מָנֶה" וְלֹא קָנוּ מִיָּדוֹ, זֶה נִקְרָא שָׁוְא וְדָבָר בָּטֵל, וְזֶה הַרְחָקָה יְתֵרָה. וְצִוּוּי זֶה לֹא יִתָּכֵן כִּי אִם לְיִשְׂרָאֵל, כִּי "שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עַוְלָה וְלֹא יְדַבְּרוּ כָזָב" (צפניה ג:יג), אַף עַל פִּי שֶׁאוֹתוֹ דָּבָר כָּזָב אֵינוֹ מַזִּיק לַחֲבֵרוֹ כְּלוּם. וְאוּלַי לֹא הָיוּ הָאֻמּוֹת יְכוֹלִין לַעֲמוֹד בְּהַרְחָקָה יְתֵרָה זוֹ, עַל כֵּן נֶאֱמַר בְּרִאשׁוֹנוֹת "עֵד שָׁקֶר". וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "עֵד" לְשׁוֹן יָחִיד, נִרְאֶה לִי שֶׁלֹּא יָעִיד בּוֹ אֲפִלּוּ יָחִידִי, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁעֵד אֶחָד אֵינוֹ מְחַיְּבוֹ מָמוֹן, מִכָּל מָקוֹם קָם הוּא לִשְׁבוּעָה. אֲבָל כְּשֶׁמַּעִיד עַל דָּבָר שָׁוְא וּבָטֵל, אֵינוֹ קָם אֲפִלּוּ לִשְׁבוּעָה.

בַּאֲחֲרוֹנוֹת אָמַר "לֹא תִתְאַוֶּה", בְּמָקוֹם "לֹא תַחְמֹד". תֵּדַע שֶׁהָרַאב"ע כָּתַב שֶׁהַחֶמְדָּה תֹּאמַר גַּם כֵּן עַל גְּזֵלַת דָּבָר הַנֶּחְמָד, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מיכה ב ב) "וְחָמְדוּ שָׂדוֹת וְגָזָלוּ". וּכְתִיב (יהושע ז כא) "וָאֶחְמְדֵם וָאֶקָּחֵם". וְהִסְכִּים הָרַמְבַּ"ם עַל יָדוֹ לוֹמַר שֶׁאֵינוֹ עוֹבֵר בְּ"לֹא תַחְמֹד" עַד שֶׁיִּקַּח הַחֵפֶץ אֲשֶׁר חָמַד, אֲבָל הַתַּאֲוָה אֵינָהּ אֶלָּא בַּלֵּב בִּלְבַד. וְהִשְׁתַּדֵּל הָרַאב"ע לְבָאֵר שֶׁיֵּשׁ כֹּחַ בְּהֶרְגֵּל הָאָדָם לַעֲמוֹד עַל אַזְהָרַת הַחֶמְדָּה וְהַתַּאֲוָה אֲפִלּוּ בַּלֵּב, וְזֶה כְּשֶׁיִּרְגִּיל אָדָם עַצְמוֹ בְּמִדַּת הַהִסְתַּפְּקוּת בְּמַה שֶּׁיֵּשׁ לוֹ. וּלְפִי דְּבָרָיו אֲתֵי שַׁפִּיר מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "לֹא תִתְאַוֶּה" דַּוְקָא בְּדִבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת הַשַּׁיָּכִים לְיִשְׂרָאֵל לְבַד, כִּי הֵמָּה הֻרְגְּלוּ בְּמִדַּת הַהִסְתַּפְּקוּת בָּעֲנִי מִצְרַיִם, וְהָיָה בְּיָדָם לְקַבֵּל צִוּוּי זֶה לְקַיְּמוֹ. אֲבָל הָאֻמּוֹת שֶׁלֹּא הֻרְגְּלוּ בְּמִדַּת הַהִסְתַּפְּקוּת, אֵיךְ יְקַבְּלוּ מִצְוַת "לֹא תִתְאַוֶּה"? כִּי דָּבָר זֶה אֵין בְּיַד הָאָדָם לְקַיְּמוֹ, כִּי אֵין לִבּוֹ מָסוּר בְּיָדוֹ, אֶלָּא הָרְשָׁעִים הֵם בִּרְשׁוּת לִבָּם. עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר כִּי אִם הַחֶמְדָּה שֶׁל גְּזֵלָה. וּמִזֶּה הַטַּעַם לֹא

הַזְכִּיר בְּדִבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת "שָׁדֵהוּ", כִּי סְתָם קַרְקַע אֵינָהּ נִגְזֶלֶת וְתָמִיד בִּרְשׁוּת מָרָא קַיְמָא, אֲבָל בְּעִנְיַן הַתַּאֲוָה שֶׁבַּלֵּב הִזְכִּיר גַּם "שָׂדֵהוּ".

וּמַה שֶּׁהִזְהִיר בָּאַחֲרוֹנוֹת לְשׁוֹן חֶמְדָּה בְּאֵשֶׁת רֵעֶךָ וּלְשׁוֹן תַּאֲוָה בְּמָמוֹנוֹ, הַכֹּל לְרַבּוֹתָא, כִּי בְּמָמוֹנוֹ אָסַר אֲפִלּוּ הַתַּאֲוָה שֶׁבַּלֵּב, וְכָל שֶׁכֵּן חֶמְדָּה שֶׁל גְּזֵלָה, אֲבָל בְּאִשָּׁה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא כט.) הִרְהוּרֵי עֲבֵרָה קָשִׁים מֵעֲבֵרָה, וּלְפִי זֶה נָקַט "לֹא תַחְמֹד" לְרַבּוֹתָא, וְכָל שֶׁכֵּן הִרְהוּר הַלֵּב. וְעִנְיַן חִמּוּד שֶׁל לְקִיחָה בְּאִשָּׁה, הַיְינוּ מִתּוֹךְ שֶׁהוּא חוֹמְדָהּ הוּא מְסַבֵּב סִבּוֹת וְגִלְגּוּלִים שֶׁבַּעְלָהּ יְגָרְשֶׁהָ וְהוּא יִקָּחֶהָ, וְזֶהוּ וַדַּאי אֵינוֹ רַע כָּל כָּךְ כְּמוֹ הַהִרְהוּר הַתָּמִידִי. בָּרִאשׁוֹנוֹת הִקְדִּים "בֵּית" לְ"אִשָּׁה", כִּי חֶמְדַּת הַבַּיִת הַיְינוּ כְּדֵי לִקַּח אוֹתוֹ בִּגְזֵלָה, דְּהַיְינוּ לָאו שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מַעֲשֶׂה. אֲבָל חֶמְדַּת הָאִשָּׁה, אֵין הַפְּרוּשׁ שֶׁלֹּא יַחְמֹד לְגָזְלָהּ בְּעוֹדָהּ תַּחַת חֲבֵרוֹ, דְּאִם כֵּן הַיְינוּ "לֹא תִנְאָף", אֶלָּא שֶׁלֹּא יְסַבֵּב לְחֲבֵרוֹ לְגָרְשָׁהּ כְּדֵי שֶׁיִּקַּח אוֹתָהּ הוּא, וְזֶה אֵין בּוֹ מַעֲשֶׂה כָּל כָּךְ. לְכָךְ אָמַר דֶּרֶךְ "לֹא זוֹ אַף זוֹ", לוֹמַר: לֹא זוֹ חֶמְדַּת בַּיִת וְהוֹן לְגָזְלָם, פְּשִׁיטָא שֶׁאָסוּר, אֶלָּא אֲפִלּוּ חֶמְדַּת אֵשֶׁת רֵעֵהוּ לָקַחַת אוֹתָהּ אַחַר שֶׁיְּגָרְשֶׁהָ, גַּם זֶה אָסוּר אַף עַל פִּי שֶׁאֵין בּוֹ מַעֲשֶׂה כָּל כָּךְ. אֲבָל בָּאַחֲרוֹנוֹת שֶׁנָּקַט "לֹא תִתְאַוֶּה" לְרַבּוֹתָא, שֶׁבְּמָמוֹן אָסוּר אֲפִלּוּ תַּאֲוָה שֶׁבַּלֵּב, וּבְאִשָּׁה הִזְכִּיר "לֹא תַחְמֹד", אֵין כָּאן "לֹא זוֹ אַף זוֹ", כִּי הַחֶמְדָּה וְהַתַּאֲוָה שְׁנֵי עִנְיָנִים וּשְׁקוּלִים הֵמָּה.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּדִבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת "לֹא תַרְצַח וְלֹא תִנְאָף". וְי"ו מוֹסִיף עַל עִנְיַן רִאשׁוֹן לֶאֱסוֹר לְיִשְׂרָאֵל אֲפִלּוּ נְאוּף בַּיָּד לְהוֹצִיא זֶרַע לְבַטָּלָה, כִּי נְאוּף זֶה יֵשׁ בּוֹ צַד רְצִיחָה וְהַיְינוּ דַּם זַרְעִיּוֹתָיו, וְכִדְמַסְקִיק בְּמַסֶּכֶת נִדָּה (יג:) אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: מַאי דִּכְתִיב (ישעיה א טו) "יְדֵיכֶם דָּמִים מָלֵאוּ"? אֵלּוּ הַמְנָאֲפִים בַּיָּד. וְכֵן דָּרְשׁוּ עַל זֶה פָּסוּק "שֹׁחֲטֵי הַיְלָדִים בַּנְּחָלִים" (ישעיה נז ה), אַף עַל פִּי שֶׁדָּרְשׁוּ (נִדָּה יג.) שֶׁאַל תִּקְרֵי "שֹׁחֲטֵי" אֶלָּא "סֹחֲטֵי", מִכָּל מָקוֹם קְרֵי בֵּיהּ נָמֵי "שֹׁחֲטֵי" מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר "יְדֵיכֶם דָּמִים מָלֵאוּ". וְזוֹ אַזְהָרָה לְיִשְׂרָאֵל דַּוְקָא, כִּי קְדוֹשִׁים הֵמָּה מִימוֹת אֲבוֹתֵיהֶם וְיוּכְלוּ לַעֲמוֹד בָּזֶה, אֲבָל דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת שֶׁנֶּאֱמְרוּ גַּם לָאֻמּוֹת לֹא רָצָה לְהַחְמִיר עֲלֵיהֶם כָּל כָּךְ, כִּי אוּלַי לֹא יוּכְלוּ לַעֲמוֹד בָּזֶה.

וְלֹא תִגְנֹב. רָמַז בָּזֶה"ו הָעִטּוּף שֶׁלֹּא זוֹ נִיאוּף שֶׁל אֵשֶׁת אִישׁ, אֶלָּא אֲפִלּוּ נִיאוּף עִם הַפְּנוּיָה אָסוּר, כִּי הוּא נִקְרָא מַיִם גְּנוּבִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי ט, יז) "מַיִם גְּנוּבִים יִמְתָּקוּ", וּפָסוּק זֶה מְדַבֵּר בִּנְיאוּף פְּנוּיָה.

וְלֹא תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁוְא. וְי"ו מוֹסִיף עַל עִנְיַן רִאשׁוֹן לוֹמַר, שֶׁלֹּא זוֹ גְּנֵבַת נְפָשׁוֹת אוֹ מָמוֹן שֶׁאָסוּר, אֶלָּא אֲפִלּוּ גְּנֵבַת דַּעַת אָסוּר, שֶׁלֹּא יַרְבֶּה אֵלָיו בְּתִקְרוֹבֶת מִנְחָה וְיוֹדֵעַ בּוֹ שֶׁאֵינוֹ מְקַבֵּל, וְכֵיוֹצֵא בָּזֶה. וְזֶה בִּכְלַל דִּבּוּר שָׁוְא וּבָטֵל וּבְחִנָּם, וְהוּא בִּכְלַל "לֹא תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁוְא".

וְלֹא תַחְמֹד. וי"ו מוֹסִיף עַל עִנְיַן רִאשׁוֹן, כִּי כָּל גּוֹנֵב דַּעַת הַבְּרִיּוֹת דַּרְכּוֹ לְהַחֲנִיף לוֹ מִצַּד שֶׁחוֹמֵד אֶת שֶׁל חֲבֵרוֹ וּמְצַפֶּה לְקַבֵּל מִמֶּנּוּ אֵיזוֹ הֲנָאָה בַּעֲבוּר זֶה, וְאִם לֹא יַחְמֹד לָמָּה יַחֲנִיף לוֹ בְּחִנָּם. וְכָל אֵלּוּ הַרְחָקוֹת יִתְרוֹת שֶׁאֵין הָאֻמּוֹת הָיוּ יְכוֹלִים לַעֲמוֹד בָּהֶם, עַל כֵּן לֹא רָצָה ה' לְהַחְמִיר עֲלֵיהֶם כָּל כָּךְ וְכוּלֵי הָאי, וְאוּלַי יִשְׁמְעוּ. וְכַאֲשֶׁר לֹא רָצוּ הָאֻמּוֹת לְקַבֵּל עֲלֵיהֶם כְּלוּם אֲפִילוּ הַקַּלּוֹת, חָזַר וְאָמַר לְיִשְׂרָאֵל עִם כָּל הַחֲמֻרוֹת הַלָּלוּ, כִּי יָדַע בָּהֶם שֶׁחָמְרָם זַךְ וְנָקִי וְיכוֹלִין לַעֲמוֹד בָּהֶם. וּבָזֶה הוּתְרוּ כָּל הַסְּפֵקוֹת וְהַשִּׁנּוּיִים.

פסוק יב

כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ. בְּמִצְוָה זוֹ חָתַם חֲמִשָּׁה דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת הַמְדַבְּרִים בְּכָבוֹד הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, כִּי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר בְּכוּלָּם "ה' אֱלֹהֶיךָ", וְלֹא הִזְכִּיר הַשֵּׁם בְּכָל חָמֵשׁ דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת הַמְדַבְּרִים בִּדְבָרִים שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ. וּמִצְוֹת כִּבּוּד אָב וָאֵם, אַף עַל פִּי שֶׁהוּא בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, מִכָּל מָקוֹם מִצְוָה זוֹ נוֹגַעַת גַּם בִּכְבוֹד הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, לְפִי שֶׁשְּׁלֹשָׁה שׁוּתָפִין בָּאָדָם: הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאָבִיו וְאִמּוֹ. וְאִם תְּכַבֵּד אָב וְאֵם בַּעֲבוּר שֶׁמֵּהֶם נוֹצַר הַחֹמֶר וְהַגּוּף הַכֶּלָה וְהַבָּלֶה, קַל וָחֹמֶר בֵּן בְּנוֹ שֶׁל קַל וָחֹמֶר שֶׁתְּכַבֵּד אֶת אֲבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם אֲשֶׁר נָתַן בְּךָ הַנְּשָׁמָה, הַחֵלֶק הַמַּעֲלֶה הַקַּיָּם לָנֶצַח. וּבְמַסֶּכֶת קִדּוּשִׁין (ל:) תָּנוּ רַבָּנָן: "שְׁלֹשָׁה שׁוּתָפִין בָּאָדָם" כוּ', וּמַסִּיק שָׁם: "בִּזְמַן שֶׁאָדָם מְכַבֵּד אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ, מַעֲלֶה אֲנִי עֲלֵיכֶם כְּאִלּוּ דָּרְתִּי בֵּינֵיכֶם וְכִבַּדְתּוּנִי". וְקָשֶׁה: דִּירָה מַאן דְּכַר שְׁמַהּ? וּמֵהֵיכָן לָמְדוּ לוֹמַר "כְּאִלּוּ דָּרְתִּי בֵּינֵיכֶם"? וַדַּאי לָמְדוּ זֶה מִמָּה שֶׁמָּצִינוּ שֶׁבְּכָל חָמֵשׁ דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת לֹא נִזְכַּר הַשֵּׁם, לְפִי שֶׁמְּדַבְּרִים בִּדְבָרִים שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, וְאִם כֵּן לָמָּה הִזְכִּיר "ה' אֱלֹהֶיךָ" אֵצֶל כִּבּוּד אָב וָאֵם? אֶלָּא שֶׁעָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דִּירָה לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל יִתְבָּרַךְ אֵצֶל אָב וָאֵם, לוֹמַר שֶׁהַמְכַבֵּד אָב וָאֵם כְּאִלּוּ "דַּרְתִּי בֵּינֵיכֶם וְכִבַּדְתּוּנִי". וְעַל כֵּן שָׂכְרוֹ אֲרִיכוּת יָמִים, כִּי הַדְּבֵקוּת בַּה' מְקוֹר חַיִּים נוֹתֵן חַיִּים אֲרוּכִים אֶל הָאָדָם. וְאִם הוּא מְכַבֵּד אָב וְאֵם בַּעֲבוּר שֶׁמֵּהֶם נוֹצַר הַחֹמֶר, אִם כֵּן גַּם הַנְּשָׁמָה חֵלֶק אֱלוֹהַּ מִמַּעַל תִּתֵּן כָּבוֹד לְאָבִיהָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם, וְעַל יְדֵי הַדְּבֵקוּת שֶׁיֵּשׁ לָהּ עִמּוֹ תִּזְכֶּה לַאֲרִיכוּת יָמִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ד, ד) "וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּה' אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם".

פסוק יג

לֹא תִרְצָח, לֹא תִנְאָף וְגוֹ'. אַחַר שֶׁהִשְׁלִים חֲמֵשׁ דִּבְּרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, הִזְכִּיר כְּנֶגְדָּם ה' דִּבְּרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, כְּדֶרֶךְ שֶׁנִּזְכְּרוּ בַּמְּכִילְתָּא אֵיךְ הָיוּ מַקְבִּילִים זֶה לְעֻמַּת זֶה וְהַדְּמְיוֹנוֹת הֻהֲם. כִּי מַה שֶּׁאָמְרוּ "לֹא תִרְצָח" כְּנֶגֶד "אָנֹכִי", כִּי כָּל מִי שֶׁשּׁוֹפֵךְ דָּמִים כְּאִלּוּ מְמַעֵט הַצֶּלֶם וְהַדְּמוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ט, ו) "שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ, כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם". וְאֵין צָרִךְ לְטַעַם זֶה כִּי אִם לְאוֹמֵר "הָרְגֵנִי נָא הָרוֹג"

וּמוֹחֵל לוֹ הַהֲרִיגָה, וְאַף עַל פִּי כֵן דָּמוֹ יִשְׁפֵּךְ, כִּי לֹא נִתַּן לִמְחִילָה, בַּעֲבוּר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֵלֶק אֱלוֹהַּ מִמַּעַל, וְחֵלֶק גָּבוֹהַּ מִי יַתִּיר. וְזֶהוּ הַטַּעַם גַּם בְּהוֹרֵג עַצְמוֹ.

וְעִנְיַן הַצֶּלֶם וְהַדְּמוּת הוּא, שֶׁבְּכָל הַמַּרְאוֹת דַּרְכּוֹ יִתְבָּרֵךְ לְהִתְרָאוֹת בְּדִמְיוֹן צֶלֶם הָאָדָם, אַף עַל פִּי שֶׁבְּלִי סָפֵק אֵין שָׁם צֶלֶם וּדְמוּת כִּבְיָכוֹל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה מ, כה) "וְאֶל מִי תְדַמְּיוּנִי וְאֶשְׁוֶה יֹאמַר קָדוֹשׁ", וּכְתִיב "מַה דְּמוּת תַּעַרְכוּ לוֹ" (ישעיה מ, יח). מִכָּל מָקוֹם כְּשֶׁהוּא מִתְרָאֶה אָז הוּא מַרְאֶה דְּמוּת אָדָם לַבְּרִיּוֹת, וּבַעֲבוּר חֲשִׁיבוּתוֹ שֶׁל הָאָדָם הוּא מִתְרָאֶה בְּדִמְיוֹן זֶה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל א, כו) "וְעַל הַכִּסֵּא דְּמוּת כְּמַרְאֵה אָדָם". הִנֵּה רוֹאֶה שֶׁבֶּאֱמֶת לֹא הָיָה שָׁם מַרְאֵה אָדָם, אֶלָּא דְּמוּת כְּמַרְאֵה אָדָם. וְכֵן נִרְאָה עַל הַיָּם כְּגִבּוֹר, וְעַל הַר סִינַי כְּזָקֵן. וּלְפִיכָךְ רָאוּי לְנָהוֹג כָּבוֹד בְּאוֹתוֹ דְּמוּת, וְהָרוֹצֵחַ מְמַעֵט הַדְּמוּת, כִּי הוּא גּוֹרֵם שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִרְצֶה עוֹד לְהִתְרָאוֹת בְּדִמְיוֹן זֶה, מֵאַחַר שֶׁהוּא בָּזוּי עַל הַבְּרִיּוֹת. וְהָרוֹאֶה הַנִּרְצָח הוּא דוּגְמַת "כִּי קְלָלַת אֱלֹהִים תָּלוּי" (דברים כא, כג), וְאֵין לְהַאֲרִיךְ עוֹד מִזֶּה.

וְלִי נִרְאֶה לוֹמַר לְכָךְ בָּא דִּבּוּר "לֹא תִרְצָח" כְּנֶגֶד "אָנֹכִי", לְפִי שֶׁיַּעֲקֹב וְעֵשָׂו עָשׂוּ חֲלֻקָּה בֵּינֵיהֶם, כִּי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יְהֹ לְחֶלְקוֹ וַהי מְנָת חֶלְקוֹ, וְעֵשָׂו בָּחַר לוֹ אֱמָנוּת "עַל חַרְבְּךָ תִחְיֶה" (בראשית כז:מ). וְעַל כֵּן כָּפַר בָּעִקָּר, כִּדְמַסִּיק (בבא בתרא טז:) שֶׁכָּפַר בָּעִקָּר, מִדִּכְתִיב "לָמָּה זֶּה לִי" (בראשית כה:לב), וּכְתִיב "זֶה אֵלַי" וְגוֹ' (שמות טו:ב). וּלְפִיכָךְ בָּא צִוּוּי "אָנֹכִי" לְבֵית יַעֲקֹב, וּכְנֶגֶד זֶה הִזְהִירָם שֶׁלֹּא יֹאחֲזוּ בְּאֻמָּנוּת עֵשָׂו, כִּי אֻמָּנוּת זֶה הֶבְיאוֹ לִידֵי כְּפִירָה. וּמִטַּעַם "לֹא תִרְצָח" לֹא קִבְּלוּ בְּנֵי עֵשָׂו הַתּוֹרָה, כִּי הָרְצִיחָה מְבִיאוֹ לִידֵי כְּפִירָה בְּ"אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ", וְאִם כֵּן בָּטְלָה כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, אִם אֵין מְצַוֶּה אֵין מָקוֹם לְשׁוּם צִוּוּי. וְעַל כֵּן לֹא רָצָה לְקַבֵּל אֻמָּנוּת שְׁאָר הַדִּבְּרוֹת, כִּי עִנְיַן הָרְצִיחָה סוֹתֵר הַכֹּל, כִּי הָרוֹצֵחַ חוֹשֵׁב שֶׁהוּא עוֹשֶׂה רְצוֹן מַזָּל מַאְדִּים בְּכֹחַ הַשַּׂר שֶׁל מַעְלָה, וּבָזֶה הוּא מַכְחִישׁ אֱלֹהוּתוֹ יִתְבָּרֵךְ. וְאֵלּוּ דְּבָרִים עַתִּיקִים.

לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים, כְּנֶגְדּוֹ לֹא תִּנְאָף. כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּעוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה "הָאִשָּׁה הַמְנָאֶפֶת" וְגוֹ' (יחזקאל טז לב), וְכֵן רַבִּים. וְלִי נִרְאֶה לוֹמַר שֶׁהַנִּיאוּף גּוֹרֵם גַּם לַעֲבוֹד עֲבוֹדָה זָרָה, וּמַעֲשֶׂה בַּעַל פְּעוֹר בַּשִּׁטִּים יוֹכִיחַ (במדבר כה), וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּחִתּוּן שֶׁבַע אֲמוֹת "כִּי יָסִיר אֶת בִּנְךָ מֵאַחֲרַי" (דברים ז ד), כִּי אֵין לְךָ דָּבָר הַמֵּבִיא לִידֵי עֲבוֹדָה זָרָה כְּמוֹ פִּתּוּי אִשָּׁה זָרָה, אֲשֶׁר בְּחֵלֶק שְׁפָתֶיהָ תַּדִּיחֶנּוּ מֵעַל ה'. וְדָבָר זֶה יָדוּעַ וּמְפוּרְסָם, וְהַמְפוּרְסָמוֹת אֵין צָרִיךְ רְאָיָה.

לֹא תִשָּׂא כְּנֶגֶד לֹא תִגְנֹב. כִּי הַגּוֹנֵב סוֹפוֹ לְהִשָּׁבַע לַשֶּׁקֶר, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט יא–יב) "לֹא תִגְנֹבוּ וְגוֹ' וְלֹא תִשָּׁבְעוּ" וְגוֹ', כִּי זֶה גּוֹרֵר אֶת זֶה. וּלְכָךְ נֶאֱמַר (זכריה ה ד) "וּבָאָה אֶל בֵּית

הַגַּנָּב וְאֶל בֵּית הַנִּשְׁבָּע בִּשְׁמִי לַשָּׁקֶר וְכִלַּתּוּ" וְגוֹ'. הִשְׁוָה שְׁתֵּי עֲבֵרוֹת אֵלּוּ, לְפִי שֶׁאַחַת גּוֹרֶרֶת חֲבֶרְתָּהּ וְעִנְיָנָם אֶחָד. כִּי הַגּוֹנֵב עוֹשֶׂה עַיִן שֶׁל מַעְלָה כְּאִלּוּ אֵינוֹ רוֹאֶה כִּבְיָכוֹל, וְכֵן זֶה הַנִּשְׁבָּע לַשָּׁקֶר כְּדֵי לְאַמֵּת שִׁקְרוֹ בִּפְנֵי הַבְּרִיּוֹת עוֹשֶׂה גַּם כֵּן עַיִן שֶׁל מַעְלָה כְּאִלּוּ אֵינוֹ רוֹאֶה כִּבְיָכוֹל. וּלְפִיכָךְ מַאן דְּעָבִיד הָא נָפִיל בְּהָא, אַף אִם נִשְׁבַּע בְּאֵיזֶה דָּבָר אַחֵר שֶׁאֵינוֹ מֵעִנְיַן גְּנֵבָה. כָּךְ נִרְאֶה לִי נוֹסָף עַל מַה שֶּׁנִּזְכַּר בַּמְּכִילְתָּא.

זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת, כְּנֶגְדּוֹ לֹא תַעֲנֶה. כִּי כָל מְחַלֵּל שַׁבָּת מֵעִיד שֶׁלֹּא בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹלָמוֹ בְּשִׁשָּׁה יָמִים וְנָח בַּשְּׁבִיעִי. וְנִרְאֶה לִי, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בְּשַׁבָּת "מִמְצוֹא חֶפְצְךָ וְדַבֵּר דָּבָר" (ישעיהו נח, יג), וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קיג:) שֶׁלֹּא יְהֵא דִּבּוּרְךָ שֶׁל שַׁבָּת כְּדִבּוּרְךָ שֶׁל חוֹל, וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר הוּא לְפִי שֶׁכָּל פְּעֻלּוֹת הָאָדָם הוּא בִּכְלֵי הַמַּעֲשֶׂה שֶׁלּוֹ, אֲבָל פְּעֻלַּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הוּא בְּדִבּוּר לְבַד, כִּי "בִּדְבַר ה' שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ", וְ"הוּא אָמַר וַיֶּהִי" (תהלים לג, ו–ט). וּלְפִי זֶה, כְּשֶׁהָאָדָם שׁוֹבֵת בְּשַׁבָּת וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה מְלָאכָה בִּכְלֵי הַמַּעֲשֶׂה שֶׁלּוֹ, אֵין שְׁבִיתָה זוֹ דּוֹמָה לִשְׁבִיתַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שָׁבַת אֲפִלּוּ מִדִּבּוּר פִּיו, וְהָאָדָם אֵינוֹ שׁוֹבֵת כִּי אִם מִפְּעֻלַּת כְּלֵי הַמַּעֲשֶׂה. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וְדַבֵּר דָּבָר", שֶׁלֹּא יְהֵא דִּבּוּרְךָ שֶׁל שַׁבָּת כְּדִבּוּרְךָ שֶׁל חוֹל, לִזְכֹּר שְׁבִיתַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֲשֶׁר שָׁבַת מִן הַדִּבּוּר. וּמִמֶּנּוּ תִּרְאֶה וְכֵן תַּעֲשֶׂה, שֶׁלֹּא לְדַבֵּר בְּשַׁבָּת מֵחֲפָצֶיךָ כִּי אִם מֵחֶפְצֵי שָׁמַיִם. וְעַל יְדֵי שֶׁיִּזְכֹּר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת, שֶׁהוּא מְחַיֵּב לְקַדֵּשׁ מוֹצָא שְׂפָתָיו שֶׁלֹּא לְדַבֵּר בְּדִבְרֵי חוֹל, אָז לְפָחוֹת בְּשִׁאָר יְמוֹת הַשָּׁבוּעַ, אַף עַל פִּי שֶׁכְּלִי שֶׁנִּשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ קֹדֶשׁ בְּשַׁבָּת יִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ חֹל בִּימֵי הַשָּׁבוּעַ, מִכָּל מָקוֹם לְפָחוֹת יְקַדֵּשׁ דִּבְרֵי שְׂפָתָיו שֶׁלֹּא לְהוֹצִיא שֶׁקֶר מִפִּיו וְלַעֲנוֹת סָרָה בַּחֲבֵרוֹ.

כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְגוֹ', כְּנֶגְדּוֹ לֹא תַחְמֹד. וּמַסִּיק בַּמְּכִילְתָּא שֶׁכָּל הַחוֹמֵד לְסוֹף מוֹלִיד בֵּן שֶׁמְּקַלְלוֹ, וְדָבָר זֶה מְחֻסַּר בֵּאוּר, כִּי מָה עִנְיַן זֶה לָזֶה? וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ, לְפִי שֶׁכָּל חוֹמֵד אֵשֶׁת רֵעֵהוּ וַדַּאי הוּא מְהַרְהֵר בָּהּ בְּשָׁעַת תַּשְׁמִישׁ, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ הַבֵּן נוֹלַד לוֹ מֵאִשָּׁה אַחֶרֶת אֲשֶׁר חָמַד וְהִרְהֵר בָּהּ, עַל כֵּן אֵינוֹ מְכַבֵּד אֶת אִמּוֹ כָּרָאוּי, לְפִי שֶׁאָבִיו הָיָה מְהַרְהֵר בְּאִשָּׁה אַחֶרֶת. וְגַם אֶת אָבִיו לֹא יְכַבֵּד כָּרָאוּי, כִּי הַחוֹמֵד נָשִׁים אֵין כַּוָּנָתוֹ לְהוֹלִיד, כִּי אִם לְמַלְאוֹת תַּאֲוָתוֹ, וְלֹא נִתְכַּוֵּן אֶל בֵּן זֶה לְהוֹלִידוֹ, עַל כֵּן דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֵינוֹ בְּנוֹ, וְעַל כֵּן לֹא יְכַבְּדוֹ גַּם כֵּן, כִּי הַכֹּל הוֹלֵךְ אַחַר הַכַּוָּנָה. וְחֶמְדַּת מָמוֹן תָּלוּי גַּם כֵּן בְּכִבּוּד אָב וְאֵם, כִּי הַחוֹמֵד מָמוֹן אֲחֵרִים אֵינוֹ מְכַבְּדָם כָּרָאוּי מֵחֲמַת הֱיוֹתוֹ לְהוּט בְּפוּלְמוּס חֶמְדַּת הַמָּמוֹן, כִּי הַכִּבּוּד הוּא מֵהוֹנוֹ לְהַאֲכִילָם וּלְהַשְׁקוֹתָם וּלְהַלְבִּישָׁם, וְזֶה הַחוֹמֵד בְּלִי סָפֵק שֶׁעֵינוֹ צָרָה גַּם בְּאָבִיו וְאִמּוֹ מִלֶּתֶת לָהֶם דֵּי מַחְסוֹרָם.

פסוק טו

וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְגוֹ'. יֵשׁ לְדַקְדֵּק בְּעִנְיָן זֶה אֵיךְ רָאוּ אֶת הַנִּשְׁמָע, וּמַהוּ שֶׁאָמַר אַחַר כָּךְ "וַיַּרְא הָעָם וַיָּנֻעוּ וַיַּעַמְדוּ מֵרָחֹק" (שמות כ:טו) אַחַר שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר "וְכָל הָעָם רֹאִים" וְגוֹ', אִם כֵּן "וַיַּרְא" לָמָּה לִי? וְכֵן מַה שֶּׁכָּתוּב "דַּבֵּר אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה" (שמות כ:טז), מִלַּת "וְנִשְׁמָעָה" מְיֻתֶּרֶת.

וְהַנֵּה קָרוֹב לִשְׁמֹעַ שֶׁכָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר שֶׁיָּצָא מִפִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, מִיָּד נִתְגַּשֵּׁם אוֹתוֹ דִּבּוּר וְהָיָה בּוֹ כָּל כָּךְ מַמָּשׁוּת עַד שֶׁהָיוּ רוֹאִין בָּאֲוִיר כָּל הָאוֹתִיּוֹת פּוֹרְחוֹת, וּכְאִלּוּ הָיָה הַכֹּל כָּתוּב לְפָנֵיהֶם. וּרְאָיָה לָזֶה מִמַּה שֶּׁכָּתוּב (תהלים לג ו) "בִּדְבַר ה' שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ" וְגוֹ', הֲרֵי שֶׁכָּל דִּבּוּר שֶׁיּוֹצֵא מִפִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בּוֹרֵא בְּרִיאָה חֲדָשָׁה. וְכֵן לְאַחַר הַיְצִירָה אָמְרוּ (חגיגה יד.) שֶׁמִּכָּל דִּבּוּר שֶׁיּוֹצֵא מִפִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִבְרָא מַלְאָךְ. וְכֵן כָּל דִּבְּרוֹת אֵלּוּ, אַחַר שֶׁיָּצְאוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה, הָיָה בָּהֶם מַמָּשׁוּת. וּלְפִיכָךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים פז:) שֶׁכְּשֶׁשָּׁבַר מֹשֶׁה הַלּוּחוֹת הָיוּ הָאוֹתִיּוֹת פּוֹרְחוֹת, וְאִם לֹא הָיָה מַמָּשׁוּת בָּאוֹתִיּוֹת אֵיךְ הָיוּ פּוֹרְחוֹת? וּרְאָיָה גְּדוֹלָה מִזּוֹ, שֶׁבְּלוּחוֹת אֲחֵרוֹנוֹת כְּתִיב (שמות לד א) "וְכָתַבְתִּי עַל הַלֻּחֹת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים", "כַּדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ" לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא "אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ", לְמֵד שֶׁאוֹתָן אוֹתִיּוֹת שֶׁהָיוּ פּוֹרְחוֹת מִן לוּחוֹת רִאשׁוֹנוֹת נִקְבְּעוּ בַּשְּׁנִיּוֹת. וְאִם כֵּן וַדַּאי הָיָה מַמָּשׁוּת בְּאוֹתָן אוֹתִיּוֹת. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת", דְּהַיְנוּ קוֹל אֱלֹהִים הַמְדַבֵּר אִתָּם, אוֹתָן קוֹלוֹת רָאוּ בְּעֵינֵיהֶם.

וְתָבִין וְתֵדַע כִּי חוּשׁ הָרְאוּת יוֹתֵר דַּק בָּאָדָם מִן חוּשׁ הַשְּׁמַע, כִּי אָדָם יָכוֹל לִרְאוֹת בְּרִחוּק הַרְבֵּה מִילִין, אֲבָל אֵינוֹ יָכוֹל לִשְׁמֹעַ כָּל כָּךְ בְּרִחוּק, כִּי חוּשׁ הַשְּׁמַע אֵינוֹ שׁוֹלֵט כָּל כָּךְ לְמֵרָחוֹק כְּמוֹ חוּשׁ הָרְאוּת. וְיִשְׂרָאֵל הָיוּ מִתְפַּחֲדִים עַל כָּל פָּנִים מִן קוֹל אֱלֹהִים, כִּי נוֹרָא הוּא. עַל כֵּן כְּשֶׁרָאוּ יִשְׂרָאֵל שֶׁיּוּכְלוּ לִרְאוֹת אֶת קוֹל דְּבָרוֹ יִתְבָּרַךְ, אָז חָשְׁבוּ אַף אִם יַעַמְדוּ בְּרִחוּק וְלֹא יִשְׁמְעוּ אֶת הַקּוֹל מְדַבֵּר אִתָּם, מִכָּל מָקוֹם דַּי לָהֶם כְּשֶׁיִּרְאוּ לְפָנֵיהֶם תְּמוּנַת הָאוֹתִיּוֹת בָּאֲוִיר. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיַּרְא הָעָם וַיָּנֻעוּ וַיַּעַמְדוּ מֵרָחֹק" (שמות כ טו), רוֹצֶה לוֹמַר לְפִי שֶׁ"וַיַּרְא הָעָם" שֶׁרָאוּ תְּמוּנַת הָאוֹתִיּוֹת, לְפִיכָךְ "וַיַּעַמְדוּ מֵרָחֹק", כִּי אָמְרוּ בְּרִאְיָה לְחוּד סַגִּי לָן אַף בְּלֹא שְׁמִיעָה. וְאַחַר כָּךְ נִתְחָרְטוּ יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ לָמָּה ה' יַעֲמֹד בָּרְחוֹק, הֲלֹא טוֹב לָנוּ לְהִתְקָרֵב אֶל מְקוֹם קָדְשׁוֹ. וּכְדֵי לְהַנָּצֵל מִן פַּחַד הַקּוֹל אָמְרוּ לְמֹשֶׁה "דַּבֵּר אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה" (שמות כ טז), כִּי אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ דּוֹמֶה שְׁמִיעָה לִרְאִיָּה, מִכָּל מָקוֹם דַּי לָנוּ כְּשֶׁנִּשְׁמְעָה אַף אִם לֹא נִרְאֶה כָּל תְּמוּנַת הָאוֹתִיּוֹת. וְרִבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (שבת פח:) כְּשֶׁחָזְרוּ יִשְׂרָאֵל לַאֲחוֹרֵיהֶם הָיוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת מְדַדְּיִן אוֹתָן לְקִרְבָן לְצַד שְׁכִינָה כוּ', וְעַל אוֹתוֹ זְמַן נֶאֱמַר פָּסוּק "דַּבֵּר אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה". אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא

זֶה שֶׁהָיוּ מְדַדְּיִן אוֹתָן, מִכָּל מָקוֹם בָּא דָּוִד וּפֵרְשָׁהּ וְאָמַר "מַלְכֵי צְבָאוֹת יִדֹּדוּן יִדֹּדוּן" וְגוֹ' (תהלים סח יג).

פסוק יז

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם אַל תִּירָאוּ. מִן הַשְּׁמִיעָה בְּקוֹל ה', "כִּי לְבַעֲבוּר נַסּוֹת אֶתְכֶם בָּא הָאֱלֹהִים וּבַעֲבוּר תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם". אָמַר כִּי טוֹב לָכֶם לְקַבֵּל הַדִּבְּרוֹת מִתּוֹךְ הָרְאִיָּה וְהַשְּׁמִיעָה כְּאֶחָד, כִּי מִכָּל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ יֵצֵא תַּכְלִית מְיֻחָד. כִּי עַל הַשְּׁמִיעָה נָתַן טַעַם "לְבַעֲבוּר נַסּוֹת אֶתְכֶם בָּא הָאֱלֹהִים", וְ"נַסּוֹת" לְשׁוֹן הֲרָמַת דֶּגֶל נֵס, כִּי רָצָה ה' לְהַגְבִּיהַּ אֶתְכֶם בְּיֶתֶר שְׂאֵת עַל כָּל הָעַמִּים, עַל כֵּן הוּא רוֹצֶה שֶׁתִּשְׁמְעוּ בְּקוֹלוֹ, כִּי לֹא נִשְׁמַע כָּזֶה בְּשׁוּם אֻמָּה שֶׁתּוּכַל לְהִתְפָּאֵר בָּזֶה שֶׁשָּׁמְעוּ קוֹל אֱלֹהִים וְחָיוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ה, כג) "כִּי מִי כָל בָּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כָּמֹנוּ וַיֶּחִי". וּמִכָּאן רְאָיָה בְּרִיאָה וְטוֹבָה שֶׁשְּׁמִיעַת קוֹל אֱלֹהִים הוּא לְיִשְׂרָאֵל הֲרָמַת דֶּגֶל נֵס עַל כָּל אֻמָּה וְלָשׁוֹן. וְעַל רְאִיַּת הָאוֹתִיּוֹת לִפְנֵיהֶם בָּאָוִיר נָתַן טַעַם שֵׁנִי וְאָמַר: "בַּעֲבוּר תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְבִלְתִּי תֶּחֱטָאוּ", כִּי הַתּוֹרָה נִקְרֵאת "יִרְאַת ה' טְהוֹרָה", וְצִיּוּר זֶה רָצָה ה' שֶׁיִּהְיֶה עַל פְּנֵיכֶם תָּמִיד, כְּדֵי שֶׁלְּעוֹלָם יִהְיֶה נִרְאֶה לָכֶם כְּאִלּוּ הַתּוֹרָה כְּתוּבָה לִפְנֵיכֶם, כְּדֵי שֶׁלֹּא תָּבוֹאוּ לִידֵי חֵטְא לְעוֹלָם, כִּי לֹא תִּשָּׁכַח מִפִּיכֶם עַל יְדֵי שֶׁיִּשָּׁאֲרוּ צִיּוּרֵי רֹשֶׁם אוֹתִיּוֹת אֵלּוּ נֶגֶד פְּנֵיכֶם תָּמִיד. וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר מְאֹד.

פסוק יט

אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם וְגוֹ'. רז"ל אָמְרוּ (מכילתא יתרו פרשה ה) שֶׁנִּרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל עַל הַיָּם כְּגִבּוֹר עוֹשֶׂה מִלְחָמָה, וְעַל הַר סִינַי כְּזָקֵן יוֹשֵׁב בִּישִׁיבָה. וְהִנֵּה הַגִּבּוֹר בַּמִּלְחָמָה מוֹרֶה עַל מַרְאֶה אֲדֻמָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו סג, ב–ג) "מַדּוּעַ אָדֹם לִלְבוּשֶׁךָ וּבְגָדֶיךָ כְּדֹרֵךְ בְּגַת, פּוּרָה דָּרַכְתִּי לְבַדִּי וְגוֹ', וַיֵּז נִצְחָם עַל בְּגָדַי" וְגוֹ'. וְזָקֵן יוֹשֵׁב בִּישִׁיבָה מוֹרֶה עַל מַרְאֶה לְבָנָה, "לְבוּשׁוֹ כִּתְלַג חִוֵּר וּשְׂעַר רֹאשׁוֹ כַּעֶמֶר נָקָא" (דניאל ז, ט). וְאִם אוּלַי לְזֶכֶר זֶה תִּרְצוּ לַעֲשׂוֹת צוּרוֹת לְבָנוֹת מִן כֶּסֶף וְצוּרוֹת אֲדֻמּוֹת מִן זָהָב, כְּדֵי לְהַמְשִׁיךְ עֲלֵיכֶם עַל יְדֵי צוּרוֹת אֵלּוּ שֶׁפַע רָצוֹן מִסִּבָּה רֹאשׁוֹנָה יִתְבָּרַךְ, עַל כֵּן אָמַר "אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם" – כְּזָקֵן יוֹשֵׁב בִּישִׁיבָה, וּכְבָר רְאִיתֶם בַּיָּם דְּמְיוֹן הָאָדֹם. עַל כֵּן אֲנִי צָרִיךְ לְהַזְהִיר אֶתְכֶם שֶׁלֹּא תַּעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהֵי כֶסֶף וֵאלֹהֵי זָהָב לֹא תַּעֲשׂוּ לָכֶם.

וְאָמַר **"אִתִּי" וְ"לָכֶם"**, כִּי הַצּוּרוֹת לְבָנוֹת מִכֶּסֶף הוּא כְּדֵי לִהְיוֹת אִתִּי, כִּי אֲנִי ה' מְלַמֶּדְךָ לְהוֹעִיל, וְתִרְצוּ בְּמַרְאֶה זוֹ לְקָרֵב הַתַּלְמִיד אֶל הַמְלַמֵּד. אֲבָל הַצּוּרָה הָאֲדֻמָּה מִזָּהָב תַּעֲשׂוּ לָכֶם, שֶׁתִּהְיוּ נִצּוֹלִין מִן הָעוֹשֶׁה מִלְחָמָה שֶׁלֹּא יִלָּחֵם גַּם בָּכֶם. אַךְ מֵאַחַר שֶׁאָמַר מִיָּד "מִזָּבַח

אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי״ (שמות כ:כא), נִרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁהוּא נִקְשָׁר עִם תְּחִלַּת הָעִנְיָן, כִּי רָצָה ה׳ שֶׁיִּבְנוּ מִזְבַּח אֲדָמָה וְלֹא מִכֶּסֶף וְזָהָב, כִּי הָעוֹשֶׂה כֵּן דּוֹמֶה כְּאִלּוּ עָשָׂה אֱלֹהֵי כֶּסֶף וְזָהָב, כִּי אֵין חֵפֶץ לַהּ׳ בְּהַרְבּוֹת מַתַּת כֶּסֶף וְזָהָב, כִּי אִם ״מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי״, הַמּוֹרֶה עַל מִדַּת הַהַכְנָעָה, ״כִּי בְאֵלֶּה חָפַצְתִּי נְאֻם ה׳״ (ירמיהו ט:כג), וּמִמֶּנִּי יִרְאוּ וְכֵן יַעֲשׂוּ. כִּי בְּכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שָׁם אַתָּה מוֹצֵא עַנְוָתָנוּתוֹ (מגילה לא.), וּמוֹרֶה עַל שְׁמוֹ הַגָּדוֹל יִתְבָּרַךְ אֲשֶׁר חֻבַּר מִן אוֹתִיּוֹת אֲשֶׁר מִסְפָּרָם עוֹלֶה הַמּוּעָט מִכָּל אוֹתִיּוֹת אֶלֶ״ף בֵּי״ת, כְּשֶׁתִּכְתֹּב יוֹ״ד הֵ״א וְא״ו הֵ״א בְּדֶרֶךְ שֶׁבֵּאַרְנוּ לְמַעְלָה (פרשת מקץ מא:א). וְכֵן בְּפָרְשָׁה זוֹ, אַחַר שֶׁגָּמַר עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם תֵּיבוֹת כְּמִנְיַן עֵקֶב, וְכֵן פֵּרֵשׁ רַבֵּנוּ יַעֲקֹב בַּעַל הַטּוּרִים וְעָשָׂה כַּמָּה פֵּרוּשִׁים עַל מִלַּת עֵקֶב. וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁזֶּה רָמָז לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (משלי כב:ד) ״עֵקֶב עֲנָוָה יִרְאַת ה׳״, כִּי כָּל הַמִּתְיַהֵר חָכְמַת תּוֹרָתוֹ מִסְתַּלֶּקֶת מִמֶּנּוּ, וְהַהַכְנָעָה זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה׳, וְהִיא יְסוֹד לְכָל הַתּוֹרָה. עַל כֵּן אָמַר ״אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם״ (שמות כ:יט), כִּי ״רָם ה׳ וְשָׁפָל יִרְאֶה״ (תהלים קלח:ו). וְאַף עַל פִּי שֶׁשָּׁכִינְתִּי בַּשָּׁמַיִם, מִכָּל מָקוֹם מִמְּכוֹן שִׁבְתִּי דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם, וְזֶה מוֹפֵת שֶׁאֵין חֵפֶץ לַהּ׳ בְּרֻבֵּי הַקׇרְבָּנוֹת. לְפִיכָךְ ״לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהֵי כֶסֶף״ וְגוֹ׳ (שמות כ:יט), וְזֶה צִוּוּי עַל הַמִּזְבֵּחַ שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ מִכֶּסֶף וְזָהָב, כִּי אִם ״מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי״, הַמּוֹרֶה עַל מִדַּת הָעֲנָוָה. וְאָמַר **״בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי״**. שֶׁהוּא מְחֻבָּר מִן אוֹתִיּוֹת שֶׁמִּסְפָּרָם הַמּוּעָט כְּאָמוּר, אָז ״אֲבֹא אֵלֶיךָ״ אֶל דַּכָּא וּשְׁפַל אֲנָשִׁים כְּמוֹךָ, כְּדַמַּסִּיק בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (ה) ״אֶשְׁכּוֹן אֶת דַּכָּא וּשְׁפַל רוּחַ״ (ישעיה נז, טו), רַב הוּנָא וְרַב חִסְדָּא, חַד אָמַר אִתֵּי דַּכָּא, פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י אֲנִי מַגְבִּיהוֹ עַד שֶׁשּׁוֹכֵן אֶצְלִי, וְחַד אָמַר אֲנִי אֶת דַּכָּא, רְצוֹנוֹ לוֹמַר אֲנִי מַרְבִּיץ שְׁכִינָתִי אֶצְלוֹ. וּמִסְתַּבְּרָא כְּמַאן דְּאָמַר אֲנִי אֶת דַּכָּא, שֶׁהֲרֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִנִּיחַ כָּל הֶהָרִים וּגְבָעוֹת וְהִשְׁרָה שְׁכִינָתוֹ עַל הַר סִינַי, עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ״אָבֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ״, דְּהַיְנוּ אֲנִי אֶת דַּכָּא.

פסוק כב

וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִּי לֹא תִבְנֶה אֹתָן גָּזִית כִּי חַרְבְּךָ הֵנַפְתָּ עָלֶיהָ. הוֹרָה בָּזֶה שֶׁרָצָה ה׳ לְהַרְאוֹת בְּמִזְבֵּחַ זֶה עִנְיְנֵי עֲנָוָה, וְהַחֶרֶב עִנְיָנוֹ הַגַּאֲוָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לג כט) ״וַאֲשֶׁר חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ״. עַל כֵּן הֲנָפַת הַחֶרֶב מְחַלְּלוֹ. וְחָתַם גָּדֵר הָעֲנָוָה בְּמַאֲמַר ״וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת עַל מִזְבְּחִי״ וְגוֹ׳. כִּי הָעֲלִיָּה בְּמַעֲלוֹת הִיא מִמַּדְרֵגָה לְמַדְרֵגָה, וְיֵשׁ בַּעֲלִיָּה זוֹ דֶּרֶךְ גַּאֲוָה וְגָאוֹן, וְלֹא יִתָּכֵן שֶׁתִּהְיֶה בַּעֲלִיָּה זוֹ דֶּרֶךְ נַסּוּת בְּמָקוֹם ״יִזְבְּחֵי אֱלֹהִים רוּחַ נִשְׁבָּרָה״ (תהלים נא יט). וְנָתַן טַעַם לַדָּבָר ״אֲשֶׁר לֹא תִגָּלֶה עֶרְוָתְךָ עָלָיו״. אַף עַל פִּי שֶׁהַמְּקֻרָּא כִּפְשׁוּטוֹ, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ בּוֹ גַּם כֵּן רֶמֶז שֶׁכָּל דֶּרֶךְ גַּאֲוָה וְגָאוֹן יֵשׁ בּוֹ צַד גִּלּוּי עֶרְוָה,

כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה ד:) "כָּל הַמִּתְנַגֵּאָה כְּאִלּוּ בָּא עַל כָּל הָעֲרָיוֹת" כוּ', וְאָמְרוּ עוֹד שָׁם "כָּל הַמִּתְגָּאֶה לְסוֹף נִכְשָׁל בְּאֵשֶׁת אִישׁ", וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' בְּפָרָשַׁת קֹרַח בְּפָסוּק "וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה וַיִּפֹּל עַל פָּנָיו" (במדבר טז ד). וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קי.) שֶׁחֲשָׁדוּהוּ בְּאֵשֶׁת אִישׁ, וְזֶהוּ לְפִי שֶׁאָמְרוּ שֶׁכָּל מַעֲשָׂיו לְשֵׁם הִתְנַשְּׂאוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר טז ג) "וּמַדּוּעַ תִּתְנַשְּׂאוּ עַל קְהַל ה'", "וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה" וְגוֹ', הֵבִין זֶה מִדִּבְרֵיהֶם שֶׁאָמְרוּ "כִּי כָל הָעֵדָה כֻּלָּם קְדוֹשִׁים, וּמַדּוּעַ תִּתְנַשְּׂאוּ?", כִּי בְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ קְדֻשָּׁה שָׁם יֵשׁ גֶּדֶר עֲרָוָה, וְאִם כֵּן "מַדּוּעַ תִּתְנַשְּׂאוּ" לְחַלֵּל קְדֻשָּׁתָם עַל יְדֵי עֶרְוָה? לְפִיכָךְ "וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה", וְשָׁם מְבֹאָר כָּל הָעִנְיָן וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר. וּבְסָמוּךְ פָּרָשַׁת מִשְׁפָּטִים (שמות כא א) יִתְבָּאֵר שֶׁלְּכָךְ הָיָה מוֹשַׁב הַסַּנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ, כְּדֵי שֶׁיִּתְדַּמּוּ זֶה לָזֶה, וְכָל הַפּוֹסֵל בַּמִּזְבֵּחַ פּוֹסֵל גַּם בַּדַּיָּנִים. וּמִטַּעַם זֶה דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג) פָּסוּק "לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהֵי כֶסֶף" (שמות כ כ) עַל דַּיָּנִים שֶׁאֵינָם הֲגוּנִים שֶׁנִּתְמַנּוּ בִּשְׁבִיל שֶׁהוּא תְּפוּס כֶּסֶף וְזָהָב וְכָל רוּחַ אֵין בּוֹ, עַל כֵּן מָצָאנוּ מָקוֹם לְבָאֵר כָּל הַפָּרָשָׁה עַל מִנּוּי הַדַּיָּנִים הַכְּשֵׁרִים.

פרק כא

פסוק א

וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם. לְמָה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת דִּינִין לְפָרָשַׁת מִזְבֵּחַ, לוֹמַר לְךָ שֶׁתְּשִׂים הַסַּנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ. כָּךְ פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, וּבְמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין (ז:) מַסִּיק: דָּרֵשׁ בַּר קַפָּרָא: מָנָא הָא מִלְּתָא דַּאֲמוּר רַבָּנַן הֲווּ מְתוּנִים בַּדִּין, שֶׁנֶּאֱמַר "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת" (שמות כ:כג), וּסְמִיךְ לֵיהּ "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים". וְרַבִּי אֶלְעָזָר אוֹמֵר: מִנַּיִן לְדַיָּן שֶׁלֹּא יִפְסַע עַל רָאשֵׁי עַם קָדֶשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת", וּסְמִיךְ לֵיהּ "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים". וּמִדְּהָזְכִּיר לְשׁוֹן "דָּרֵשׁ" אֵצֶל דִּבְרֵי בַּר קַפָּרָא, וְאֵצֶל דִּבְרֵי רַבִּי אֶלְעָזָר לֹא הִזְכִּיר "דָּרֵשׁ", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁדִּבְרֵי בַּר קַפָּרָא הֵם דֶּרֶךְ דְּרֵשׁ בְּעָלְמָא, כִּי פְּסוּק "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת" פְּשׁוּטוֹ מְדַבֵּר בַּמִּזְבֵּחַ, וְדַיָּנִים מַאן דְּכַר שְׁמָם. אֲבָל דִּבְרֵי רַבִּי אֶלְעָזָר אֵינָם דְּרֵשׁ, וּמִפְּשׁוּטוֹ שֶׁל פָּסוּק "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת עַל מִזְבְּחִי" אָנוּ לְמֵדִין, שֶׁפֵּרוּשׁוֹ שֶׁלֹּא לִפְסֹעַ עַל רָאשֵׁי עַם קָדֶשׁ, כְּדֶרֶךְ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י. וְהֵרֵי דְּבָרִים קַל וָחוֹמֶר: וּמָה אֲבָנִים שֶׁאֵין בָּהֶם דַּעַת לְהַקְפִּיד עַל בִּזְיוֹנָם, אָמְרָה הַתּוֹרָה "לֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת", לֹא תִּנְהֹג בָּהֶם דֶּרֶךְ בִּזָּיוֹן, חֲבֵרְךָ שֶׁהוּא בִּדְמוּת יוֹצְרְךָ וּמַקְפִּיד עַל בִּזְיוֹנוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. וּלְפִי זֶה, בְּלֹא שׁוּם דְּרֵשׁ אָנוּ לְמֵדִין שֶׁלֹּא יִפְסַע עַל רָאשֵׁי עַם קָדֶשׁ, בְּקַל וָחוֹמֶר מִן הָאֲבָנִים.

וּמִכָּל מָקוֹם צָרִיךְ רַבִּי אֱלִיעֶזֶר גַּם אֶל סְמִיכוּת הַפָּרָשִׁיוֹת, כִּי בְּלֹא הַסְמִיכוּת הָיִיתִי אוֹמֵר דַּוְקָא אָדָם אַחֵר שֶׁאֵינוֹ דַּיָּן וְחָשׁוּב לֹא יִפְסַע עַל רָאשֵׁי עַם קָדֶשׁ דֶּרֶךְ בִּזָּיוֹן בְּקַל וָחֹמֶר מִן הָאֲבָנִים, כִּי צִוּוּי "לֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת" (שמות כ:כג) הוּא לִסְתָם כֹּהֲנִים שֶׁאֵינָן דַּיָּנִים, אֲבָל הַדַּיָּן שֶׁצָּרִיךְ לְהַטִּיל אֵימָה עַל הַצִּבּוּר כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ דְּבָרָיו נִשְׁמָעִים, סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁמֻּתָּר לוֹ לִפְסֹעַ עַל רָאשֵׁי עַם קָדֶשׁ. וְשֶׁמָּא תֹּאמַר שֶׁמַּעֲלַת הַשׁוֹפֵט גְּדוֹלָה מִן מַעֲלַת הַכֹּהֵן, וְדַיּוֹ לַבָּא מִן הַדִּין לְהִיוֹת כַּנִּדּוֹן, קָא מַשְׁמַע לָן הַסְמִיכוּת "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם" (שמות כא:א), רוֹצֶה לוֹמַר אוֹתָן מִשְׁפָּטִים שֶׁנִּזְכְּרוּ לְמַעְלָה וּבָאִים בְּקַל וָחֹמֶר מִן הָאֲבָנִים שֶׁלֹּא לִפְסֹעַ עַל רָאשֵׁי עַם קָדֶשׁ, תָּשִׂים גַּם לִפְנֵיהֶם, דְּהַיְנוּ לִפְנֵי הַדַּיָּנִים, לוֹמַר שֶׁגַּם הַדַּיָּן הוּא בִּכְלַל קַל וָחֹמֶר וְכוּ. וְדַעַת בַּר קַפָּרָא לְדָרוֹשׁ פָּסוּק "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת" דֶּרֶךְ דְּרָשׁ, שֶׁהַדַּיָּן צָרִיךְ לִהְיוֹת מָתוּן בַּדִּין. וּדְבָרָיו מְחֻסָּרִים בֵּאוּר, כִּי מַה עִנְיָן הַמַּעֲלוֹת אֶל הַמְּתוּן? אַף עַל פִּי שֶׁרַשִׁ"י רָצָה לְתַקֵּן זֶה וּפֵרֵשׁ "בְּמַעֲלֹת" הַיְנוּ בִּמְרוּצָה, נִרְאֶה שֶׁלֹּא תִּקֵּן כְּלוּם, כִּי הָעוֹלֶה לְמַעְלָה הוֹלֵךְ לְאַט לְאַט, וְהַיּוֹרֵד הוּא הַהוֹלֵךְ בִּמְרוּצָה.

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה שֶׁכְּךָ פֵּרוּשׁוֹ, כִּי כָּל דַּיָּן שֶׁאֵינוֹ דָּן בְּמְתוּן הוּא מְצַד גַּסּוּת רוּחוֹ, שֶׁהוּא רוֹצֶה לְהַרְאוֹת לְכָל אָדָם כִּי הוּא בָּקִי בַּדִּינִין וְיוֹדֵעַ לְדַמּוֹת מִלְּתָא לְמִלְּתָא, וּבְגִבְהַ אַפּוֹ בַּל יִדְרוֹשׁ מֵעַל סֵפֶר תּוֹכֶן הַדִּין, וְנִמְצָא שֶׁזֶּה שֶׁאֵינוֹ דָּן בְּמְתוּן הוּא הָעוֹלֶה בַּמַּעֲלָה דֶּרֶךְ גֵּאֶה וְגָאוֹן. וְזֶהוּ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "בִּמְרוּצָה", כִּי עַד מְהֵרָה יָרוּץ דְּבָרוֹ לַחְתֹּךְ הַדִּין, וְהוּא גַּם לִבּוֹ בַּהוֹרָאָה. וְהַפָּסוּק אוֹמֵר (תהלים עה ג) "כִּי אֶקַּח מוֹעֵד אֲנִי מֵישָׁרִים אֶשְׁפֹּט", דַּוְקָא בִּזְמַן שֶׁאֶקַּח לִי זְמַן וּמוֹעֵד. וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים עג כא) "כִּי יִתְחַמֵּץ לְבָבִי", רָצָה לוֹמַר לְהַחֲמִיץ הַדִּין, אז "כִּלְיוֹתַי אֶשְׁתּוֹנָן". וְעַל כָּל פָּנִים קָשֶׁה לִי עַל רַשִׁ"י שֶׁפֵּרֵשׁ שֶׁסְּמִיכוּת הַפָּרָשִׁיוֹת בָּא לְהוֹרוֹת שֶׁתְּשִׂים הַסַּנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ, מְנָא לֵיהּ לְרַשִׁ"י לוֹמַר כָּךְ? שֶׁמָּא הַסְּמִיכוּת אָתֵי לְכַדְרַשׁ בַּר קַפָּרָא, אוֹ לְדִבְרֵי רַבִּי אֶלְעָזָר. וּמַה רָאָה רַשִׁ"י עַל כָּכָה לַעֲשׂוֹת פֵּרוּשׁ שְׁלִישִׁי וְהִשְׁמִיט אוֹתָן שְׁנֵי פֵּרוּשִׁים שֶׁנִּזְכְּרוּ בַּגְּמָרָא?

עַל כֵּן נִרְאֶה לִי שֶׁבַּר קַפָּרָא וְרַבִּי אֶלְעָזָר, שְׁנֵיהֶם סוֹבְרִים שֶׁמַּה שֶׁנֶּאֱמַר "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת עַל מִזְבְּחִי", מִלַּת "עַל" יֵשׁ לוֹ שְׁנֵי פֵּרוּשִׁים: הֵן "עַל" מַמָּשׁ וְהוּא פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא, הֵן לְשׁוֹן "אֵצֶל" כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר "וְזָבַחְתָּ עָלָיו" שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "אֵצְלוֹ", כְּמוֹ "וְעָלָיו מַטֵּה מְנַשֶּׁה" (במדבר ב כ). וְיִלְמוֹד תַּחְתּוֹן מֵעֶלְיוֹן: כְּמוֹ "וְעָלָיו" הַנֶּאֱמַר לְמַעְלָה הוּא לְשׁוֹן "אֵצֶל", כָּךְ "עַל" הַנֶּאֱמַר לְמַטָּה הוּא גַּם כֵּן לְשׁוֹן "אֵצֶל". וּסְמִיכוּת הַפָּרָשִׁיוֹת הֲבִיאָם לִידֵי פֵּרוּשׁ זֶה, כִּי מִדְּקָאֲמַר "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים" בְּוָא"ו הָעִטּוּף, שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁגַּם לְמַעְלָה נִתַּן אֵיזוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט אֶל הַדַּיָּנִים לְהוֹרוֹתָם הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יֵלְכוּ בּוֹ, וְעָלָיו אָמַר "וְאֵלֶּה" שֶׁנּוֹסָף עַל הַחֹק וְהַמִּשְׁפָּט שֶׁנִּתַּן לָהֶם לְמַעְלָה, "תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם" גַּם אֵלּוּ הַמִּשְׁפָּטִים. וְאִם כֵּן קָשֶׁה:

וְהֵיכָן דִּבֵּר לְמַעְלָה מִן חֻקֵּי הַדַּיָּנִים? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁמְּקוֹם הַסַּנְהֶדְרִין הוּא אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ, וְאָמַר לְמַעְלָה דֶּרֶךְ אַזְהָרָה לְאוֹתָן הַיּוֹשְׁבִים אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ: "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת עַל מִזְבְּחִי", רוֹצֶה לוֹמַר אֵצֶל מִזְבְּחִי.

וּבְמַשְׁמָעוּת זֶה נֶחְלְקוּ בַּר קַפָּרָא וְרַבִּי אֶלְעָזָר, כִּי דַּעַת בַּר קַפָּרָא לְפָרֵשׁ הַמִּקְרָא נוֹסָף עַל פְּשׁוּטוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר לְאוֹתָן הַיּוֹשְׁבִים עַל הַמִּזְבֵּחַ, רְצוֹנִי לוֹמַר אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ: "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת" בְּמִרוּצָה לָדוּן בְּלֹא מִתּוּן, דֶּרֶךְ גַּאֲוָה וְגָאוֹן, מֵאַחַר שֶׁאַתָּה יוֹשֵׁב עַל מִזְבְּחִי, אֵצֶל מִזְבְּחִי הַמּוֹרֶה כּוּלּוֹ עַל גֶּדֶר הָעֲנָוָה, הֵן מִצַּד שֶׁ"מִזְבַּח אֲדָמָה" (שמות כ:כא) הוּא, הֵן מִצַּד שֶׁ"זִבְחֵי אֱלֹהִים" (תהלים נא:יט) מְבִיאִין לִידֵי "רוּחַ נִשְׁבָּרָה", וְאֵיךְ יַעֲלֶה עַל לִבְּךָ לְהִתְנַהֵג בְּגַאֲוָה וּבְגֹדֶל לֵבָב בְּמָקוֹם זֶה שֶׁכֻּלּוֹ מוֹרֶה עַל גֶּדֶר הָעֲנָוָה. וּפֵרוּשׁ זֶה הוּא דֶּרֶךְ דְּרָשׁ, כִּי הַפְּשָׁט וְהַמִּדְרָשׁ אֵינָן מְדַבְּרִים מֵעִנְיָן אֶחָד. עַל כֵּן בָּא רַבִּי אֶלְעָזָר לְפָרֵשׁ זֶה בְּאֹפֶן שֶׁהַדְּרָשׁ וְהַפְּשָׁט מְדַבְּרִים מֵעִנְיָן אֶחָד, וְדַעְתּוֹ לְפָרֵשׁ שֶׁרָצָה לְהַזְהִיר הַדַּיָּן הַיּוֹשֵׁב אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ: "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת" לִפְסֹעַ פְּסִיעוֹת דֶּרֶךְ גַּסּוּת אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ, כִּי שָׁם מוֹשַׁב הַסַּנְהֶדְרִין. וְהָעוֹלֶה שָׁמָּה בְּמַעֲלוֹת, הֲרֵי הוּא פּוֹסֵעַ עַל רָאשֵׁי עַם קָדֶשׁ, רְצוֹנִי לוֹמַר עַל אוֹתָן שֶׁהֵם רָאשִׁים עַל עַם קָדֶשׁ, דְּהַיְנוּ הַסַּנְהֶדְרִין. כִּי עַל פְּשׁוּטוֹ קָשֶׁה: וְכִי עַל הָרֹאשׁ דָּוְקָא אַל יִפְסַע, וְעַל כָּל גּוּפוֹ מֻתָּר לִפְסֹעַ? אֶלָּא "עַל רָאשַׁי" הֵינוּ עַל אוֹתָן שֶׁהֵם רָאשִׁים עַל עַם קָדֶשׁ. וּבְלֹא הַסְּמִיכוּת הָיִיתִי אוֹמַר שֶׁבַּפְּסוּק "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת" אֵין בּוֹ כִּי אִם פְּשׁוּטוֹ. גַּם לֹא רָצָה הַמִּקְרָא לִסְמֹךְ עַל הַקַּל וְחֹמֶר שֶׁזָּכַר רַשְׁ"י, דְּאִם כֵּן מִנַּיִן לְדַיָּן שֶׁלֹּא יִפְסַע? כִּי בְּקַל וְחֹמֶר אֵין לִלְמֹד כִּי אִם שְׁאָר אָדָם, אֲבָל הַדַּיָּן שָׁמָּא יִטְעֶה לוֹמַר: גַּם אֲנִי דַּיָּן כָּמוֹהוּ, וּמֻתָּר לִי לִפְסֹעַ עָלָיו. עַל כֵּן בָּא הַסְּמִיכוּת לְבַטֵּל דֵּעָה זוֹ. וְנִמְצָא שֶׁבֵּין לְדִבְרֵי בַּר קַפָּרָא וּבֵין לְדִבְרֵי רַבִּי אֶלְעָזָר, יֵשׁ לִלְמֹד שֶׁמְּקוֹם הַסַּנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ. עַל כֵּן פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י הָעוֹלֶה מִדִּבְרֵי שְׁנֵיהֶם.

וְיֵשׁ עוֹד אַזְהָרָה בְּעִנְיַן הַמִּתּוּן, שֶׁלֹּא יַחְתֹּךְ הַדִּין מֵהֲרָה מִצַּד קַבָּלַת אֵיזוֹ שׁוֹחַד, כִּי לְשׁוֹן שׁוֹחַד אָמְרוּ בּוֹ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות קה:) כִּי הוּא נִגְזָר מִן לְשׁוֹן שֶׁהוּא חַד, רוֹצֶה לוֹמַר כִּי הַנּוֹתְנוֹ וְהַמְקַבְּלוֹ נַעֲשׂוּ חַד כְּאִישׁ אֶחָד. וְאֵין הַדַּעַת נוֹחָה כָּל כָּךְ בְּפֵרוּשׁ זֶה, כִּי מִלַּת "שׁוֹחַד" קָאֵי עַל הַדָּבָר אֲשֶׁר לוֹקֵחַ וְלֹא עַל הָאָדָם אֲשֶׁר לָקַח. עַל כֵּן נִרְאֶה לִי שֶׁהוּא חַד לְשׁוֹן חִדּוּד, מִלְּשׁוֹן "בַּרְזֶל בְּבַרְזֶל יָחַד" (משלי כז יז), כִּי כָל גְּמַר דִּין נִקְרָא בִּלְשׁוֹן חֲכָמִים "חוֹתֶךְ הַדִּין", וּמִי שֶׁהוּא מָתוּן בַּדִּין וְאֵינוֹ חוֹתְכוֹ מְהֵרָה דּוֹמֶה לְחוֹתֵךְ בְּסַכִּין שֶׁאֵינוֹ מְחֻדָּד כָּל כָּךְ שֶׁאֵינוֹ חוֹתֵךְ מְהֵרָה. אֲבָל כְּשֶׁמְּקַבֵּל הַדַּיָּן אֵיזוֹ דָּבָר, מִיָּד נַעֲשֶׂה סַכִּינוֹ מְחֻדָּד וְחוֹתֵךְ הַדִּין מְהֵרָה, וְאֵינוֹ צָרִיךְ לִהְיוֹת מָתוּן בַּדִּין כְּדֵי לְבָרֵר הָאֱמֶת, כִּי כְּבָר הִסְכִּימָה דַּעְתּוֹ לְהַצְדִּיק אֶת הַנּוֹתֵן לוֹ. עַל כֵּן נִקְרָא הַמָּמוֹן "שׁוֹחַד" שֶׁהוּא חַד, כִּי הַמָּמוֹן מְחֻדָּד וְחוֹתֵךְ הַדִּין מְהֵרָה. וְאִם נַפְשְׁךָ לוֹמַר לְשׁוֹן "חַד" עַל הַדַּיָּן, אָז פֵּרוּשׁוֹ כִּי מִשֶּׁקִּבֵּל

הַדַּיָּן מִזֶּה, מִיָּד נַעֲשֶׂה הַדַּיָּן מְחֻדָּד וְחָרִיף וְיוֹדֵעַ תֵּכֶף לְהֵיכָן הַדִּין נוֹטֶה, וְלֵית דִּין צָרִיךְ בְּשֵׁשׁ וּמְתוּן.

דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ נִקְרָא הַמָּמוֹן שׁוֹחַד שֶׁהוּא חַד, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ה יא) חֶרֶב בָּא לָעוֹלָם עַל עִינּוּי הַדִּין וְעַל עִוּוּת הַדִּין, אִם כֵּן זֶה הַמָּמוֹן חַד כְּחֶרֶב וְחוֹתֵךְ כְּמוֹ חֶרֶב מְחֻדָּד. וְטַעַם לְשִׁימַת הַסַּנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ יִתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ.

לִפְנֵיהֶם. וְלֹא לִפְנֵי גּוֹיִם, וַאֲפִלּוּ בְּדִין שֶׁהָאֻמּוֹת דָּנִין כְּדִין יִשְׂרָאֵל וְכוּ' (גיטין פח:). וְדָבָר זֶה צָרִיךְ בֵּאוּר מַסְפִּיק. וְנַקְדִּים לְבֵאוּר דָּבָר זֶה, מַה שֶּׁמָּצִינוּ בַּמִּדְרָשׁ (עיין אסתר רבה א יב) שֶׁבְּכִסֵּא שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ הָיוּ שֵׁשׁ מַעֲלוֹת, וְהָיָה כָּתוּב עַל אַחַת: "לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט" (דברים טז:יט), וְעַל הַשְּׁנִיָּה: "לֹא תַכִּיר פָּנִים" (דברים טז:יט). וְעַל הַשְּׁלִישִׁית: "לֹא תַקִּח שֹׁחַד" (דברים טז:יט). וְעַל הָרְבִיעִית: "לֹא תְטַע לְךָ אֲשֵׁרָה" (דברים טז:כא). וְעַל הַחֲמִישִׁית: "וְלֹא תָקִים לְךָ מַצֵּבָה" (דברים טז:כב). וְעַל הַשִּׁשִּׁית: "לֹא תִזְבַּח לַה' אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וָשֶׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ מוּם" (דברים יז:א). וְכָל מַשְׂכִּיל יִשְׁתּוֹמֵם עַל הַמַּרְאֶה, מַה עִנְיַן שְׁלֹשָׁה לְאוִין אֵלּוּ "לֹא תִטַּע" וְ"לֹא תָקִים" וְ"לֹא תִזְבַּח" אֶל כִּסֵּא אֲשֶׁר הוּכַן לְיוֹשֵׁב עַל מִדִּין? וְכִי בַּעֲבוּר שֶׁהֵם סְמוּכִים בַּתּוֹרָה נִסְמְכוּ בַּכִּסֵּא? וְיוֹתֵר הָיָה נָכוֹן אִם הָיָה כּוֹתֵב בִּמְקוֹמָם "וְלֹא יַרְבֶּה לּוֹ נָשִׁים" (דברים יז:יז), "וְלֹא יַרְבֶּה לּוֹ סוּסִים" (דברים יז:טז), "וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יַרְבֶּה לּוֹ" (דברים יז:יז). מִזֶּה רְאֵיָה בְּרוּרָה שֶׁכָּל שִׁשָּׁה לְאוִין אֵלּוּ מְדַבְּרִים מֵעִנְיַן הַמִּשְׁפָּט. וּמֵהֵיכָן לָמַד שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ לוֹמַר כֵּן? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁהֵבִין זֶה מִן סְמִיכוּת פָּרָשַׁת מִשְׁפָּטִים לְפָרָשַׁת מִזְבֵּחַ, לוֹמַר שֶׁתִּשִּׁים סַנְהֶדְרִין אֵצֶל מִזְבֵּחַ. וּלְמַאי נָפְקָא מִנַּהּ צִוּוּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָשׂוּם סַנְהֶדְרִין אֵצֶל מִזְבֵּחַ? אֶלָּא וַדַּאי כְּדֵי לְלַמֵּד דַּעַת אֶת הָעָם, שֶׁכָּל הַפּוֹסֵל בַּמִּזְבֵּחַ וּבַנִּקְרָבִים עָלָיו, פּוֹסֵל גַּם בַּסַּנְהֶדְרִין, וְדָוְקָא בַּדְּבָרִים שֶׁנִּזְכְּרוּ סוֹף פָּרָשַׁת יִתְרוֹ בְּעִנְיַן הַמִּזְבֵּחַ.

וּבְזֶה מְיֻשָּׁב גַּם כֵּן, מַה הָיָה הַצֹּרֶךְ הַגָּדוֹל לְצַוּוֹת לָהֶם עַל עֲשִׂיַּת הַמִּזְבֵּחַ? בִּשְׁלָמָא הַדִּינִין הָיָה צֹרֶךְ שָׁעָה, אֲבָל הַמִּזְבֵּחַ לֹא הָיָה כָּל כָּךְ צֹרֶךְ שָׁעָה, כִּי עֲדַיִן לֹא נִצְטַוּוּ עַל הַמִּשְׁכָּן. אֶלָּא וַדַּאי לְכָךְ הִקְדִּים מְלֶאכֶת הַמִּזְבֵּחַ אֶל פָּרָשַׁת מִשְׁפָּטִים, לוֹמַר לְךָ שֶׁתִּשִּׁים הַסַּנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ, כְּדֵי שֶׁיִּלְמְדוּ מִן הַמִּזְבֵּחַ שֶׁכָּל מַה שֶּׁפּוֹסֵל בַּמִּזְבֵּחַ פּוֹסֵל גַּם בַּסַּנְהֶדְרִין.

הָאֶחָד הוּא, מַה שֶּׁכָּתוּב "וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת עֹלֹתֶיךָ" וְגוֹ', לְכָךְ הִזְכִּיר כָּאן הַנִּקְרָבִים, לוֹמַר לְךָ כְּשֵׁם שֶׁמּוּם פּוֹסֵל בַּנִּקְרָבִים כָּךְ מוּם פּוֹסֵל גַּם בַּסַּנְהֶדְרִין, כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת יְבָמוֹת (קא) "כְּשֵׁם שֶׁבֵּית דִּין הָיוּ מְנַקִּים בְּצֶדֶק, כָּךְ הָיוּ מְנַקִּים מִכָּל מוּם", שֶׁכֵּן אָמַר שְׁלֹמֹה "כֻּלָּךְ יָפָה רַעְיָתִי וּמוּם אֵין בָּךְ" (שיר השירים ד:ז). וּמֵהֵיכָן לָמְדוּ לוֹמַר כֵּן, וַהֲלֹא דִּבְרֵי תוֹרָה מִדִּבְרֵי קַבָּלָה לֹא יָלְפִינַן? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁשְּׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ לָמַד זֶה מִן הַסְּמִיכוּת שֶׁל פָּרָשָׁה זוֹ וּמִן סְמִיכוּת שֶׁל "לֹא תִזְבַּח" (דברים יז:א), כִּי בְּמִשְׁנֵה תוֹרָה הַכֹּל מוֹדִים שֶׁדְּוֹרְשִׁין סְמוּכִים,

אֲפִלּוּ מַאן דְּלָא דָּרִישׁ לָהּ בִּשְׁאָר מָקוֹם. וְעַל כֵּן הָיָה חוֹקֵק עַל כִּסְאוֹ פָּסוּק "לֹא תִזְבַּח לַה' אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וְשֶׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ מוּם" וְגוֹ' (דברים יז:א), כִּי בָּזֶה הוֹרָה שֶׁכָּל הַסַּנְהֶדְרִין יוֹשְׁבֵי עַל כִּסֵּא דִּין הָיוּ מְנֻקִּים מִמּוּם דּוּגְמַת הַקָּרְבָּן.

וּבְפָרָשַׁת אֱמֹר (ויקרא כא יז) יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה', שֶׁכָּל מוּם שֶׁבַּגּוּף אֵינוֹ פּוֹסֵל כָּל כָּךְ מִצַּד עַצְמוֹ, כִּי אִם מִצַּד שֶׁהוּא מוֹרֶה עַל אִיזוֹ תְּכוּנָה רָעָה שֶׁבַּגּוּף, הֵן בִּבְהֵמָה הֵן בְּאָדָם. עַל כֵּן נֶאֱמַר "אֲשֶׁר בּוֹ מוּם כֹּל דָּבָר רָע", כִּי הַמּוּם מוֹרֶה עַל אֵיזֶה דָּבָר רָע כְּאָמוּר. וְעַל כֵּן הָיוּ נִזְהָרִים שֶׁיִּהְיוּ הַסַּנְהֶדְרִין מְנֻקִּים מִכָּל מוּם. לְכָךְ אָמְרוּ: "כְּשֵׁם שֶׁהֵיוּ מְנֻקִּים בְּצֶדֶק, כָּךְ הָיוּ מְנֻקִּים מִמּוּם". לָמָּה תָּלוּ הַמּוּם בַּצֶּדֶק? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁזֶּה תָּלוּי בָּזֶה. וְעַל צַד הֶרֶמֶז נוֹכַל לוֹמַר שֶׁנִּלְמוֹד סָתוּם מִן הַמְפֹרָשׁ: כְּתִיב הָכָא "מוּם", וּכְתִיב הָתָם (דברים טו כא) "וְכִי יִהְיֶה בּוֹ מוּם פִּסֵּחַ אוֹ עִוֵּר" – מַה לְּהַלָּן פִּסֵּחַ אוֹ עִוֵּר, אַף כָּאן כֵּן. וְדוּן מִנַּהּ גַּם אֶל מוּם הַמְעַכֵּב בְּסַנְהֶדְרִין, שֶׁמְּדַבֵּר בְּלוֹקֵחַ שׁוֹחֵד, כִּי הוּא בָּא לִידֵי עִוָּרוֹן, וּבְמַטֶּה דִּין, כִּי הוּא צוֹלֵעַ עַל יְרֵכוֹ וְאֵין רַגְלוֹ עֹמֶדֶת בְּמִישׁוֹר, אֶלָּא הֲרֵי הוּא פּוֹסֵחַ עַל שְׁתֵּי הַסְּעִיפִים, וַהֲרֵי הוּא מִתְמוֹטֵט, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים טו ה) "וְשֹׁחַד עַל נָקִי לֹא לָקָח, עֹשֵׂה אֵלֶּה לֹא יִמּוֹט לְעוֹלָם" – מִכְּלָל שֶׁהַלּוֹקֵחַ מִתְמוֹטֵט, וּסְתָם פִּסֵּחַ דַּרְכּוֹ לְהִתְמוֹטֵט.

הַשֵּׁנִי הוּא, מַה שֶּׁהָיָה כּוֹתֵב עַל כִּסְאוֹ "וְלֹא תָקִים לְךָ מַצֵּבָה" (דברים טז:כב), הַיְינוּ שֶׁל אֶבֶן אֶחָד, הַיְינוּ לוֹמַר לְךָ שֶׁלֹּא לָדוּן יְחִידִי, שֶׁאֵין דָּן יְחִידִי אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אֶחָד הוּא בָּרוּךְ שְׁמוֹ. וְלָמַד זֶה גַּם כֵּן מִן הַסְּמִיכוּת שֶׁל פָּרָשָׁה זוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִי" (שמות כ:כב), מֻשְׁמָע מְחֻבָּר מִן אֲבָנִים הָרִבִּה דָּוְקָא וְלֹא מַצֵּבָה שֶׁל אֶבֶן אַחַת. כְּךָ הַסַּנְהֶדְרִין, אַנְשֵׁי הַמַּעֲלָה שֶׁנִּקְרְאוּ "אַבְנֵי נֵזֶר" "אַבְנֵי קֹדֶשׁ" (זכריה ט:טז), צְרִיכִין לִהְיוֹת רַבִּים דָּוְקָא וְלֹא אֶחָד. וּפֵרֵשׁ רַשִׁ"י בְּפָרָשַׁת שׁוֹפְטִים "אֲשֶׁר שָׂנֵא ה'" (דברים טז:כב) – אֲהוּבָה הָיְתָה בִּימֵי הָאָבוֹת כּוּ'. וְדוּגְמָא לָזֶה בְּעִנְיַן הַדָּן יְחִידִי, בִּימֵי הָאָבוֹת לֹא הִקְפִּיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּל כָּךְ, כִּי שֵׁם וָעֵבֶר וְאַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב הָיוּ דָּנִין יְחִידִי, וְכֵן יְהוּדָה אָמַר "הוֹצִיאוּהָ וְתִשָּׂרֵף" (בראשית לח:כד), שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁהָיָה דָּן יְחִידִי. וְכֵן מֹשֶׁה הָיָה דָּן יְחִידִי קֹדֶם שֶׁבָּא יִתְרוֹ, לְפִי שֶׁהָיוּ שְׁלֵמִים בְּדַעְתָּם וְהָיָה בָּהֶם מַדַּעַת קוֹנָם וּבִלְתִּי יְרֵאִים מִן הַטָּעוּת. וְכַאֲשֶׁר נִתְמַעֲטוּ הַלְּבָבוֹת וְהָיוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר, צִוָּה ה' שֶׁלֹּא לָדוּן יְחִידִי.

וְיֵשׁ עוֹד רֶמֶז בְּמִזְבַּח אֲבָנִים, שֶׁיִּהְיוּ אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת וְלֹא יִהְיוּ גָּזִית, כָּךְ הַדַּיָּן יִהְיֶה שָׁלֵם מִכָּל מוּם בְּלִי תּוֹסְפוֹת וּמְגֹרָעַת, וְשֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לִיפּוּי וְהִדּוּר חִיצוֹנִי כְּאֶבֶן גָּזִית זֶה אֲשֶׁר הוּנַף עָלָיו הַחֶרֶב וּמְחֻלְּלוֹ מְקֻדָּשָׁתוֹ. כָּךְ הַטַּעַם בְּדַיָּן הַצָּרִיךְ תִּקּוּן מִבַּחוּץ, וְיֵשׁ בָּזֶה מָקוֹם שֶׁיִּתְפָּאֵר עָלָיו הַגַּרְזֶן וְהַחוֹצֵב לוֹמַר "אֲנִי מְנִיתִיךָ, וּמִצַּד עַצְמְךָ אֵינְךָ הָגוּן לְכָךְ". עַל כֵּן טוֹב לִבְחֹר אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת שֶׁאֵינָן צְרִיכִין תִּקּוּן מִבַּחוּץ. וְרַשִׁ"י פֵּרֵשׁ שֶׁיֵּשׁ לִדְרוֹשׁ קַל וָחֹמֶר מִן

הָאֲבָנִים שֶׁאֵינָן רוֹאוֹת וְכוּ', וְעַל יְדֵי שֶׁמַּטִּילוֹת שָׁלוֹם אָמְרָה הַתּוֹרָה (דברים כז ה) "לֹא תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל", הַמַּטִּיל שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ, בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁלֹּא תְבוֹאֵהוּ פֻּרְעָנוּת. נִרְאֶה שֶׁכָּוְנַת רַשִׁ"י בְּקַל וָחֹמֶר זֶה לִתֵּן טַעַם אֶל סְמִיכוּת הַסַּנְהֶדְרִין אֶל הַמִּזְבֵּחַ, כִּי כָּל יוֹשֵׁב עַל מִדִּין מַטִּיל שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לַחֲבֵרוֹ. וּפֶן יָגוּר מִפְּנֵי אִישׁ שֶׁלֹּא יִרְדֹּף אַחֲרָיו הַמִּתְחַיֵּב בַּדִּין, וְיִרְצֶה לְסַלֵּק עַצְמוֹ מִן הַדִּין כְּדֵי שֶׁלֹּא תְבוֹאֵהוּ רָעָה, עַל כֵּן הָיְתָה יְשִׁיבַת הַסַּנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ כְּדֵי שֶׁיִּלְמְדוּ קַל וָחֹמֶר מִן הַמִּזְבֵּחַ שֶׁלֹּא תְבוֹאֵהוּ רָעָה, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

הַשְּׁלִישִׁי הוּא, "(וְלֹא תָקִים) [לֹא תִטַּע] לְךָ אֲשֵׁרָה", דָּרְשׁוּ רז"ל (סנהדרין ז:) עַל הַמַּעֲמִיד דַּיָּן שֶׁאֵינוֹ הָגוּן וּבְמָקוֹם תַּלְמִידֵי חֲכָמִים כְּאִלּוּ נָטָעוֹ אֵצֶל מִזְבַּח ה'. וְכֵן דָּרְשׁוּ שָׁם פָּסוּק "לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהֵי כֶסֶף" וְגוֹ', עַל אֱלוֹהֵי דַיָּנִין הַבָּא בִּשְׁבִיל כֶּסֶף וְזָהָב. וְעִנְיַן הָאֲשֵׁרָה אָנוּ לְמֵדִין מִמַּה שֶּׁכָּתוּב "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי" (שמות כ:כא), אוֹ מָלֵא אֲדָמָה אוֹ סָמוּךְ לַאֲדָמָה. וְכָל זֶה יֵשׁ לִלְמוֹד שֶׁיִּהְיוּ גַּם כֵּן הַסַּנְהֶדְרִין נְמוּכֵי הַדַּעַת, כִּי כָּל עָנָו וְשָׁפֵל רוּחַ מַשְׁפִּיל מְלֹא קוֹמָתוֹ אַרְצָה, וּלְכָךְ נֶאֱמַר (תהלים כה:ט) "יַדְרֵךְ עֲנָוִים בַּמִּשְׁפָּט". אֲבָל הַגַּס לִבּוֹ בַּהוֹרָאָה שׁוֹטֶה רָשָׁע וְגַס רוּחַ, כִּי אֵינוֹ דָּן בְּמִתּוּן לְפִי שֶׁהוּא בּוֹשׁ לִשְׁאוֹל עַל סְפֵקוֹתָיו. וְיָדוּעַ כִּי מַה שֶּׁמְּמַנִּין לִפְעָמִים אֵיזֶה דַּיָּן שֶׁאֵינוֹ הָגוּן, זֶהוּ בְּסִבַּת רוֹם לְבָבוֹ אוֹ לְבַב קְרוֹבָיו וּמְשַׁפְּחוֹתוֹ הַמְּהַדְּרִים אַחֲרָיו כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה מְאֻשָּׁר בָּאָרֶץ לִהְיוֹת לָהֶם לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה, כְּהוֹרָאַת שֵׁם "אֲשֵׁרָה" מִלְּשׁוֹן "אַשְּׁרוּנִי בָּנוֹת". וְרז"ל אָמְרוּ (סוטה ה.) כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ רָאוּי לְגַדְּעוֹ כַּאֲשֵׁרָה, כְּתִיב הָכָא (דברים ז:ה) "וַאֲשֵׁרֵיהֶם תְּגַדֵּעוּן", וּכְתִיב הָתָם (ישעיהו י:לג) "וְרָמֵי הַקּוֹמָה גְּדוּעִים". וּמַה עִנְיַן גַּס רוּחַ אֶל הָאֲשֵׁרָה? אֶלָּא לְפִי שֶׁזֶּה הַבַּלְתִּי הָגוּן הוּקַם בַּעֲבוּר אֹשֶׁר וְשֶׁבַח קְרוֹבָיו, וְהֲרֵי הוּא כַּאֲשֵׁרָה שֶׁיֵּשׁ לָהּ עֲנָפִים רַבִּים וְעָלִים לְיֵשֵׁב בְּצִלּוֹ. כָּךְ מוֹשִׁיבִים אוֹתוֹ לְדַיָּן כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ קְרוֹבָיו יוֹשְׁבִים בְּצִלּוֹ, וּבֶאֱמֶת סָר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם, וְאֵין לְהַאֲרִיךְ מִזֶּה. וּמַה שֶּׁאָמְרוּ "וּבְמָקוֹם תַּלְמִידֵי חֲכָמִים כְּאִלּוּ נְטָעוֹ אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ", לְפִי שֶׁשָּׁם יְשִׁיבַת הַסַּנְהֶדְרִין. וּמִטַּעַם זֶה אָמְרוּ "לִפְנֵיהֶם וְלֹא לִפְנֵי גּוֹיִם" כוּ', לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ז:ז) "לֹא מֵרֻבְּכֶם מִכָּל הָעַמִּים חָשַׁק ה' בָּכֶם כִּי אַתֶּם הַמְעַט". וְאָמְרוּ רז"ל בְּמַסֶּכֶת חֻלִּין (פט.) שְׁיִשְׂרָאֵל מְמַעֲטִים אֶת עַצְמָם, וְלֹא כֵן הָאֱמוֹת כִּי הֵמָּה גְּבוֹהִים וְגַסֵּי רוּחַ, עַל כֵּן אֵינָן רְאוּיִין לְדִינִין וּמִשְׁפָּטִים בַּל יְדַעוּם, כִּי גַּסּוּת רוּחָם מְקַלְקֵל כָּל הַדִּינִין.

וּרְאָיָה לְכָל זֶה, מִן מִדְרַשׁ רז"ל הוּבָא בַּיְלְקוּט פָּרָשַׁת שׁוֹפְטִים (תתקז) וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: "שׁוֹפְטִים וְשׁוֹטְרִים תִּתֶּן לְךָ", מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים הַרְבֵּה, וְהָיָה אוֹהֵב אֶת הַקָּטָן יוֹתֵר מִכֻּלָּם. וְהָיָה לוֹ פַּרְדֵּס אֶחָד וְהָיָה אוֹהֵבוֹ יוֹתֵר מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ, וְהָיָה נוֹתֵן הַפַּרְדֵּס אֲשֶׁר אָהַב אֶל בְּנוֹ הַקָּטָן אֲשֶׁר הָיָה אוֹהֵב. כָּךְ אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: מִכָּל הָאוּמּוֹת אֲנִי

אוֹהֵב אֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע יא, א) "כִּי נַעַר יִשְׂרָאֵל וָאֹהֲבֵהוּ וּמִמִּצְרַיִם קָרָאתִי לִבְנִי". וּכְתִיב (תהלים לז, כח) "כִּי ה' אֹהֵב מִשְׁפָּט". נָתַן הַמִּשְׁפָּטִים לְיִשְׂרָאֵל. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אִם אַתֶּם מְשַׁמְּרִים אֶת הַדִּין, אֲנִי גְּבוֹהַּ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ה, טז) "וַיִּגְבַּהּ ה' צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט" כוּ'. וְיֵשׁ לְדַקְדֵּק בְּמִדְרָשׁ זֶה, שֶׁאָמַר "מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים הַרְבֵּה", אִם כֵּן קָרָא גַּם לָאוּמּוֹת בָּנִים, וְדָבָר זֶה אֵינוֹ מְפֹרָשׁ בְּשׁוּם מִקְרָא. וְאַדְרַבָּה, הַפָּסוּק אוֹמֵר "וּמִמִּצְרַיִם קָרָאתִי לִבְנִי", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁיִּשְׂרָאֵל לְבַד קְרוּיִין בָּנִים. גַּם מִדְּקְאָמַר "וְהָיָה אוֹהֵב אֶת הַקָּטָן יוֹתֵר מִכֻּלָּם", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁהוּא אוֹהֵב גַּם לָאוּמּוֹת, אַךְ לֹא כְּיִשְׂרָאֵל, וְדָבָר זֶה אֵין לוֹ רְאָיָה מִן הַמִּקְרָא. וְאַדְרַבָּה, הַכָּתוּב אוֹמֵר (מלאכי א, ב–ג) "וְאֹהַב אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו שָׂנֵאתִי". וְעוֹד קָשֶׁה, לָמָּה הֵבִיא לְרְאָיָה פָּסוּק "כִּי נַעַר יִשְׂרָאֵל וָאֹהֲבֵהוּ"? לָמָּה לֹא הֵבִיא לְרְאָיָה פָּסוּק "אָהַבְתִּי אֶתְכֶם נְאֻם ה'" (מלאכי א, ב)?

וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁכָּל מִדְרָשׁ זֶה בָּנוּי עַל יְסוֹד הָעֲנָוָה, לְהַשְׁרִישׁ בָּהּ אֶת כָּל יוֹשְׁבֵי עַל מִדִּין, כִּי בַּעֲבוּרָהּ נֶאֱמַר "לִפְנֵיהֶם" וְלֹא לִפְנֵי גּוֹיִם, כִּי כָּל גַּס רוּחַ אֵינוֹ דָּן בְּמִתּוּן וְאֵינוֹ מַחֲמִיץ הַדִּין לְהַעֲמִידוֹ שָׁקֵט עַל שְׁמָרָיו. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים הַרְבֵּה, וְהַנִּמְשָׁל אֵינוֹ עַל הָאוּמּוֹת וְיִשְׂרָאֵל, כִּי אִם עַל כָּל יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ בְּנֵי אֵל חַי. וּמִכּוֹלָּם הוּא אוֹהֵב אֶת הַקָּטָן, הַיְינוּ בֵּין כָּל הַבָּנִים, דְּהַיְינוּ בֵּין כָּל יִשְׂרָאֵל, הוּא אוֹהֵב יוֹתֵר מִכּוּלָּם אֶת הַקָּטָן הַמַּקְטִין אֶת עַצְמוֹ לִהְיוֹת עָנָו וּשְׁפַל בֶּרֶךְ, הוּא הַנִּבְחָר לְשֶׁבֶת מוֹשַׁב אֱלֹהִים בַּעֲדַת הַדַּיָּנִים. לְכָךְ מֵבִיא רְאָיָה מִן פָּסוּק "כִּי נַעַר יִשְׂרָאֵל וָאֹהֲבֵהוּ" (הושע יא, א), רוֹצֶה לוֹמַר כְּשֶׁהוּא מַקְטִין אֶת עַצְמוֹ כְּנַעַר וּבַעַר, אָז הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹהֲבוֹ בְּיוֹתֵר מִכָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי כָּל עוֹד שֶׁהָעֲנָוָה מְצוּיָה בְּיוֹתֵר בַּתַּחְתּוֹנִים, אָז בְּיוֹתֵר תִּגְלֶה וְתֵרָאֶה גַּבְהוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי הָעֲנָוִים מַחֲזִירִין הָעֲטָרָה לְיָשְׁנָהּ אֶל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁנִּקְרָא עַתִּיק יוֹמִין (דניאל ז, ט), כִּי בָּזֶה יוֹדוּ שֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ לְבַדּוֹ גֵּאוּת לָבֵשׁ וְלוֹ יָאָתָה וְלֹא לְזוּלָתוֹ. לְכָךְ מֵבִיא לְרְאָיָה פָּסוּק "וַיִּגְבַּהּ ה' צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט" (ישעיהו ה, טז), וְאָמַר אִם אַתֶּם מְשַׁמְּרִים הַדִּין, וְהוּא לְשׁוֹן שִׁמְרֵי הַיַּיִן, רוֹצֶה לוֹמַר כִּי יִתְחַמֵּץ לְבַבְכֶם עַל יְדֵי שֶׁתִּדּוֹנוּ בְּמִתּוּן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו נו, א) "שִׁמְרוּ מִשְׁפָּט", וְגַם הוּא לְשׁוֹן שְׁמָרִים, כִּי כָּל מַשְׁקֶה הָעוֹמֵד שָׁקֵט עַל שְׁמָרָיו, אָז הַשְּׁמָרִים יוֹרְדִין לְמַטָּה וְהַמַּשְׁקֶה נִשְׁאָר צָלוּל, וְכָל חֹמֶץ וַדַּאי עָמַד זְמַן רַב עַל שְׁמָרָיו וּבְסִבָּה זוֹ נַעֲשָׂה חֹמֶץ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר "שִׁמְרוּ מִשְׁפָּט", כִּי כָּל מִשְׁפָּט צָרִיךְ לְהַחֲמִיצוֹ וּלְעַכְּבוֹ עַד שֶׁיֵּרְדוּ הַשְּׁמָרִים לְמַטָּה, דְּהַיְינוּ הַפְּסֹלֶת וְדַעוֹת מְשֻׁבָּשׁוֹת הַמְעוֹרָבִים בְּשֵׂכֶל הָאָדָם, וְעַל יְדֵי שֶׁיֵּרְדוּ לְמַטָּה יִשָּׁאֵר שִׂכְלוֹ צָלוּל זַךְ וְנָקִי בְּלִי תַּעֲרֹבֶת, וְאָז לֹא יָבוֹא לִידֵי טָעוּת. לָכֵךְ נֶאֱמַר "שִׁמְרוּ מִשְׁפָּט", אֲבָל הַצְּדָקָה לֹא תַחֲמִיץ, כִּי אִם יְבַקֵּשׁ מִמְּךָ אֵיזוֹ עָנְיָ דָּבָר, עֲשֵׂה מְבֻקָּשׁוֹ מִיָּד, לְכָךְ נֶאֱמַר "וַעֲשׂוּ צְדָקָה". וְיִתְבָּאֵר כָּל זֶה עוֹד פָּרָשַׁת שׁוֹפְטִים בְּעֶזְרַת

הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּפָסוּק "צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף" (דברים טז, כ), כִּי לְשׁוֹן רְדִיפָה שַׁיָּךְ בִּצְדָקָה וְלֹא בְּדִינִין. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר אִם אַתֶּם מְשַׁמְּרִים אֶת הַדִּין, אֲנִי גָּבוֹהַּ, כִּי הַדָּן בְּמִתּוּן וַדַּאי יֵשׁ בּוֹ מִדַּת הָעֲנָוָה, שֶׁאֵין הוּא בּוֹשׁ לִשְׁאוֹל עַל סְפֵקוֹתָיו אוֹ לְעַיֵּן בַּדִּין זְמַן רַב עַד כִּי לֶאֱמֶת יוֹצִיא מִשְׁפָּט, וּמִתּוֹךְ הָעֲנָוָה שֶׁבַּתַּחְתּוֹנִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא גָּבוֹהַּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו ה, טו) "וַיִּשַּׁח אָדָם וַיִּשְׁפַּל אִישׁ", וּסְמִיךְ לֵיהּ "וַיִּגְבַּהּ ה' צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט" וְגוֹ'.

וּמַה שֶּׁאָמַר "מִכָּל הָאֻמּוֹת אֲנִי אוֹהֵב אֶת יִשְׂרָאֵל" אֵין זֶה פֵּרוּשׁ עַל הַמָּשָׁל שֶׁאָמַר לְמֶלֶךְ שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים הַרְבֵּה, שֶׁהֲרֵי "בָּנִים הַרְבֵּה" קְאֵי עַל כָּל יִשְׂרָאֵל, אֶלָּא מִלְּתָא בְּאַפֵּי נַפְשֵׁהּ הוּא. וּמ"ם "מִכָּל" אֵינָהּ מ"ם הַיִּתְרוֹן, וְהֵבִיא הָאֻמּוֹת לְרָאָיָה עַל דְּבָרָיו לוֹמַר: כְּשֵׁם שֶׁמִּכָּל הָאֻמּוֹת לֹא אֲהַבְתִּי שׁוּם אֻמָּה כְּלָל כִּי אִם יִשְׂרָאֵל לְבַד אֲהַבְתִּי, וְעִקַּר שִׂנְאָתִי לְאֻמּוֹת הָעוֹלָם בַּעֲבוּר רוֹם לְבָבָם, כִּי "תּוֹעֲבַת ה' כָּל גְּבַהּ לֵב" (משלי טז:ה), כָּךְ אֶפְלוּ בֵּין יִשְׂרָאֵל שֶׁקְּרוּיִין בָּנִים, אֲנִי אוֹהֵב יוֹתֵר מְכֻלָּם אֶת הַקָּטָן הַמַּקְטִין עַצְמוֹ וּמֵשִׂים עַצְמוֹ כְּנַעַר וּבַעַר, כִּי אָז הוּא דָּן בְּמִתּוּן.

וְעוֹד שֶׁהַדַּיָּן שֶׁאֵינוֹ גָּבֹהַּ רוּחַ, הוּא נִזְקָק לְדָבָר קָטָן כַּגָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים א יז) "כַּקָּטֹן כַּגָּדוֹל תִּשְׁמָעוּן". לְאַפּוֹקֵי כָּל גַּס רוּחַ אֵינוֹ זָקוּק לְדָבָר קָטָן. וּמִזֶּה הַטַּעַם הַמְשִׁיל בַּעַל מִדְרָשׁ זֶה הַמִּשְׁפָּט לְפַרְדֵּס חָבִיב, כִּי כָּל פַּרְדֵּס אֵין בַּעַל הַפַּרְדֵּס מְגַלֶּה אֵיזוֹ נְטִיעָה מְשֻׁבַּחַת יוֹתֵר מֵחֲבֶרְתָּהּ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ הַכֹּל מִתְעַסְּקִין בְּכָל הַנְּטִיעוֹת בְּשָׁוֶה, כְּדִמַסִּיק בַּיַּלְקוּט רֵישׁ פָּרָשַׁת עֵקֶב (דברים ז א). וְזֶהוּ מַמָּשׁ עִנְיַן "כַּקָּטֹן כַּגָּדוֹל תִּשְׁמָעוּן", וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

לִפְנֵיהֶם, וְלֹא לִפְנֵי הֶדְיוֹטוֹת, כָּךְ מַסִּיק בְּמַסֶּכֶת גִּטִּין (פ"ח:) וּמַשְׁמָעוּת זֶה כְּאִלּוּ כְּבָר הוּזְכַּר בַּפָּסוּק שֶׁמְּדַבֵּר בְּדִינִים סְמוּכִים בַּעֲלֵי חָכְמָה, וְהֵיכָן דִּבֵּר זֶה? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁסָּמַךְ עַל פָּרָשַׁת מְזֻבֵּחַ שֶׁהֻזְכִּיר לִפְנֵי פָּסוּק זֶה, וּכְבָר אָמַרְנוּ לְמַעְלָה שֶׁאָנוּ לְמֵדִין מִן הַמְזֻבֵּחַ כָּל הַנֶּאֱמָר בּוֹ, וְכָל הַפּוֹסֵל בַּמְזֻבֵּחַ פּוֹסֵל גַּם בַּדַּיָּנִים. וְאָמַר בַּמְזֻבֵּחַ (שמות כ:כב) "וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִי לֹא תִבְנֶה אֶתְהֶן גָּזִית", אֶלָּא אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה, וְכָךְ הַיּוֹשְׁבִים אֵצֶל הַמְזֻבֵּחַ יִהְיוּ אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת שֶׁאֵינָן צְרִיכִין תִּקּוּן, לְאַפּוֹקֵי הֶדְיוֹטוֹת שֶׁצְּרִיכִין תִּקּוּן וְכוּלֵי הָאי וְאוּלַי יוֹעִיל. וּכְשֵׁם שֶׁפָּסַל אֶת הָאֻמּוֹת בַּעֲבוּר רוֹם לְבָבָם, כָּךְ פָּסַל אֶת הַהֶדְיוֹטוֹת מִטַּעַם זֶה, כִּי כָּל הֶדְיוֹט בְּיוֹתֵר יֵשׁ בּוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ מִבְּאָדָם חָשׁוּב, וְדֶרֶךְ זֶה יָדוּעַ וְכָבוּשׁ לָרַבִּים.

וְהִנֵּה דֶּרֶךְ הַנְהָגַת הַדַּיָּנִין, הוֹאִיל וְאָתֵי לִידֵי נִימָא בֵּיהּ מִלְּתָא. אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מֵעִנְיַן הַפָּרָשָׁה, אַךְ מִדְּסָמַךְ פָּסוּק "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים" לְפָסוּק "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁעִקַּר קַלְקוּל הַדִּינִין תְּלוּי בְּגַסּוּת הָרוּחַ. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ד ט) "הַגַּס לִבּוֹ בַּהוֹרָאָה שׁוֹטֶה, רָשָׁע וְגַס רוּחַ", יֹאמַר שֶׁגַּסּוּת לִבּוֹ יְבִיאוּהוּ לִידֵי שְׁלֹשָׁה

קַלְקוּלִים. קַלְקוּל רִאשׁוֹן הוּא שֶׁגַּסּוּתוֹ תְּבִיאֵהוּ לִידֵי שְׁטוּת, כִּי לֹא יִרְצֶה לָדוּן בְּמִתּוּן, כִּי חֶרְפָּה הִיא לוֹ, וְעַל יְדֵי זֶה יְעָרֵב מִין בְּשֶׁאֵינוֹ מִינוֹ. קַלְקוּל שֵׁנִי הוּא שֶׁיַּשִּׁיאוֹ לִבּוֹ לְדַמּוֹת לְעֶלְיוֹן וְלָדוּן יְחִידִי, וַהֲרֵי הוּא רָשָׁע אֲשֶׁר בְּגֹבַהּ אַפּוֹ בַּל יִדְרֹשׁ (תהלים י ד) וְ"אֵין אֱלֹהִים כָּל מְזִמּוֹתָיו" (תהלים י ד). קַלְקוּל שְׁלִישִׁי הוּא שֶׁיָּבֹא לֶאֱחוֹז בְּמִדַּת הַנַּאֲוָה לִהְיוֹת גַּס רוּחַ לֹא בַּדִּינִין לְבַד, כִּי אִם בְּכָל תּוֹשִׁיָּה יִתְגַּלָּע. וּמְצִינוּ שֶׁאַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה, כַּאֲשֶׁר רָאוּ קַלְקוּל הַדַּיָּנִים שֶׁל בֵּית רִאשׁוֹן, וְכָל זֶה בָּא לָהֶם יַעַן כִּי "גָּבְהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן" (ישעיהו ג טז), עַל כֵּן נִשְׁתַּמְּשׁוּ בְּשֹׁרֶבְיטוֹ שֶׁל מָקוֹם בָּרוּךְ הוּא. אָז אָמְרוּ "עֵת לַעֲשׂוֹת" (תהלים קיט קכו), לְהַחֲזִיר הָעֲטָרָה אֶל יְשְׁנָהּ, דְּהַיְינוּ אֶל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁנִּקְרָא "עַתִּיק יוֹמִין" (דניאל ז ט). וְעַל כֵּן הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים: "הֱווּ מְתוּנִים בַּדִּין" (אבות א א), שֶׁלֹּא לִהְיוֹת שׁוֹטֶה מְהוֹלָל בַּדִּין, כִּי אוּלַי הַמּוּשְׂכָּל רֹאשׁוֹן מְהוֹלָל וּמְעוֹרָב בִּשְׁמָרִים קֹדֶם שֶׁיִּתְמַצּוּ, כְּמְבוֹאָר לְמַעְלָה (שמות כ כב). וּבָזֶה הֶחֱזִירוּ הָעֲטָרָה לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ לְמַעְלָה (שמות כ כב) עַל פָּסוּק "וַיִּגְבַּהּ ה' צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט" (ישעיהו ה טז). וְאָמְרוּ עוֹד "וְהַעֲמִידוּ תַּלְמִידִים הַרְבֵּה" (אבות א א), שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לָדוּן יְחִידִי, כָּאָמוּר. וְאָמְרוּ עוֹד "וַעֲשׂוּ סְיָג לַתּוֹרָה" (אבות א א), שֶׁלֹּא יִהְיֶה גַּס רוּחַ כְּלָל, כִּי בְּכָל הַמִּדּוֹת טוֹב לָאָדָם לֵילֵךְ בְּדֶרֶךְ הַמְּמֻצָּע, חוּץ מִבְּעִנְיַן גַּסּוּת הָרוּחַ, אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה ה.) "לֹא מִנַּהּ וְלֹא מִקְצָתָהּ", וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (אבות ד ד) "מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ", לְהַפְלָגַת הַדָּבָר וּלְהַטּוֹת לַקָּצֶה הָאַחֲרוֹן. וְזֶהוּ עִנְיַן הַסְיָג וְהַגָּדֵר, שֶׁמִּדָּה זוֹ צְרִיכָה יוֹתֵר מִכָּל הַמִּדּוֹת. וְעַל כֵּן תָּלוּ דָּבָר זֶה בְּהַגַּס לִבּוֹ בַּהוֹרָאָה, כִּי אוּלַי בְּמִדָּה זוֹ יוֹרֶה הֶתֵּר לְעַצְמוֹ לוֹמַר כִּי טוֹב לִי לְהִתְנַהֵג בְּגַסּוּת כְּדֵי לְהַטִּיל מוֹרְאִי עַל בַּעֲלֵי הַדִּינִין, כִּי בְּסִבָּה זוֹ יִהְיוּ דְּבָרַי נִשְׁמָעִין. לָכֵן אָמַר שֶׁמֵּעֲצַת הַיֵּצֶר הָרָע הוּא זֶה, כִּי לְסוֹף יִהְיֶה גַּס רוּחַ בְּכָל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם, אַף זוֹלַת הַדִּינִין. שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ בְּצַלְמָם וּבִדְמוּתָם, זְכָרָם אָסָף הַמְשׁוֹרֵר בְּמִזְמוֹר ע"ה "לַמְנַצֵּחַ אַל תַּשְׁחֵת מִזְמוֹר לְאָסָף שִׁיר", כִּי קַלְקוּל הַדִּינִין גּוֹרֵם הַשְׁחָתַת הָעוֹלָם, כִּי עַל הַדִּינִין עוֹמֵד הָעוֹלָם, וְהַשְׁחָתַת דּוֹר הַמַּבּוּל יוֹכִיחַ. וְהַמְשׁוֹרֵר רָצָה לְזַכּוֹר תִּקּוּן הַדִּינִין, עַל כֵּן אָמַר "אַל תַּשְׁחֵת", וְאָמַר "הוֹדִינוּ לְךָ אֱלֹהִים הוֹדִינוּ" – הַדַּיָּנִים שֶׁנִּקְרְאוּ אֱלֹהִים יוֹדוּךָ עַל שְׁנֵי עִנְיָנִים. אַחַת הִיא, "וְקָרוֹב שְׁמֶךָ", שֶׁאַתָּה נִצָּב בַּעֲדַת אֵל, בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפּוֹט. הַשֵּׁנִי, "סִפְּרוּ נִפְלְאוֹתֶיךָ", וְהוּא לְשׁוֹן הֶעְלֵם וְהַפְלָאָה, וְהוּא עַל שֶׁהֶעֱלַמְתָּ הַמִּשְׁפָּטִים מִכָּל אֻמָּה וְלָשׁוֹן, "וּמִשְׁפָּטִים בַּל יְדָעוּם", לְפִי שֶׁהָאֻמּוֹת בְּגֹבַהּ אַפָּם אֵינָן דָּנִין בְּמִתּוּן. אֲבָל אֲנִי "כִּי אֶקַּח מוֹעֵד, אֲנִי מֵישָׁרִים אֶשְׁפֹּט". לְכָךְ הוֹסִיף לְשׁוֹן "אֲנִי" לְמַעֵט הָאֻמּוֹת וְהַהֶדְיוֹטוֹת. "נְמֹגִים אֶרֶץ וְכָל יֹשְׁבֶיהָ", כִּי הַמְקַלְקֵל הַדִּין גּוֹרֵם קַלְקוּל יְסוֹד הָעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּמִּזְמוֹר (תהלים פ"ב, ב–ה) "עַד מָתַי תִּשְׁפְּטוּ עָוֶל... יְמוֹטוּ כָּל מוֹסְדֵי אָרֶץ". עַל כֵּן אָמַר כָּאן "אָנֹכִי

תַּכַּנְתִּי עַמּוּדֶיהָ סֶלָה". וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר שָׁלֹשׁ פְּעָמִים "אַל": "אָמַרְתִּי לֵאלֹהִים אַל תָּהֹלּוּ" – הֵרֵי אַחַת, "וְלָרְשָׁעִים אַל תָּרִימוּ קָרֶן" – הֵרֵי שְׁתַּיִם, "אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם קַרְנְכֶם" – הֵרֵי שָׁלֹשׁ. וְכָנֶגְדָּם אָמַר שָׁלֹשׁ פְּעָמִים "כִּי": "כִּי לֹא מִמּוֹצָא וּמִמַּעֲרָב" – הֵרֵי אַחַת, "כִּי אֱלֹהִים שֹׁפֵט" – הֵרֵי שְׁתַּיִם, "כִּי כוֹס בְּיַד ה'" – הֵרֵי שָׁלֹשׁ. וְכֵיוָן שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה "הַגַּס לִבּוֹ בַּהוֹרָאָה שׁוֹטֶה רָשָׁע וְגַס רוּחַ", אָמַר כָּאן "אָמַרְתִּי לַהוֹלְלִים אַל תָּהֹלּוּ", לוֹמַר אַל תִּהְיֶה שׁוֹטֶה הַסּוֹמֵךְ עַל חָכְמָתוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְדוּן בְּמִתּוּן, כִּי כָל אָדָם אֵינוֹ בָּטוּחַ שֶׁמָּא יֵשׁ בְּשִׂכְלוֹ תַּעֲרֹבֶת שְׁמָרִים. כִּי "לַהוֹלְלִים" הוּא לְשׁוֹן תַּעֲרֹבֶת, מִלְּשׁוֹן "לִשְׁחוֹק אָמַרְתִּי מְהוֹלָל" (קהלת ב, ב), הַיְינוּ מְעֹרָב בְּתוּגָה. וְכָאן יֹאמַר עַל שֶׁהוּא מְעֹרָב בְּסִכְלוּת, לְפִיכָךְ צָרִיךְ לְהַחֲמִיצוֹ שֶׁלֹּא יִשְׁתֶּה יֵינוֹ עִם שְׁמָרָיו. וְכֵיוָן שֶׁאָמְרוּ שֶׁלֹּא יִהְיֶה רָשָׁע דַּן יְחִידִי לְדַמּוֹת לָעֶלְיוֹן, אָמַר כָּאן "וְלָרְשָׁעִים אַל תָּרִימוּ קָרֶן". הִזְכִּיר רַק קֶרֶן אֶחָד, לְפִי שֶׁמְּדַבֵּר בְּרָשָׁע אֲשֶׁר בְּגֹבַהּ אַפּוֹ בַּל יִדְרוֹשׁ אַחַר אֲחֻזַּת מֵרֵעָיו לָקַחַת עֵצָה בַּדִּין, אֶלָּא רוֹצֶה לְתְלוֹת הַכֹּל בְּעַצְמוֹ. גַּם נוֹכַל לוֹמַר שֶׁמִּלַּת "וְלָרְשָׁעִים" אֵינוֹ קָאֵי עַל הַדַּיָּנִים אֶלָּא עַל הַבַּעֲלֵי דִינִין הָעוֹמְדִים לְפָנֶיךָ כִּרְשָׁעִים, וּכְנֶגְדָּם אַל תָּרִימוּ קֶרֶן אֶחָד, כִּי אוּלַי דַּיָּן אֶחָד לֹא יוּכַל לְבַעֲלֵי זְרוֹעַ, וְטוֹבִים הַשְּׁנַיִם מִן הָאֶחָד. וְכֵיוָן שֶׁאָמְרוּ שֶׁהַגַּס לִבּוֹ בַּהוֹרָאָה לְסוֹף יִהְיֶה גַּס רוּחַ וּבְכָל תּוּשִׁיָּה יִתְגַּלֶּע, אָמַר כָּאן "אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם קַרְנְכֶם", כִּי טֶבַע הָרוּחַ לַעֲלוֹת כְּלַפֵּי מָרוֹם, לְכָךְ אָמַר כְּנֶגֶד גַּסֵּי הָרוּחַ "אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם".

וְאַחַר כָּךְ נָתַן שְׁלֹשָׁה טְעָמִים עַל שְׁלֹשֶׁת אֵלֶּה, וּבְמַאי דְּסָלִיק פְּתַח וְאָמַר "כִּי לֹא מִמּוֹצָא וּמִמַּעֲרָב וְלֹא מִמִּדְבַּר הָרִים" (תהלים עה:ז), וּמַסִּיק בַּיַּלְקוּט פָּרָשַׁת מַטּוֹת (לב.) כָּל הָרִים שֶׁמַּבְּקָרָא הוּא לְשׁוֹן הָרִים מַמָּשׁ, חוּץ מִזֶּה שֶׁהוּא לְשׁוֹן רוֹמְמוּת. כָּךְ לְפִי דַּרְכֵּנוּ יֹאמַר עַל רוֹמְמוּת שֶׁל הַגַּס רוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו אָמַר "אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם קַרְנְכֶם" (תהלים עה:ו). כִּי אֵיךְ יִתְגָּאֶה אָדָם לַהֶבֶל דָּמָה, כִּי תְּחִלָּתוֹ מִן טִפָּה סְרוּחָה וְסוֹפוֹ לִמְקוֹם עָפָר רִמָּה וְתוֹלֵעָה? וְהִנֵּה שְׁלֹמֹה אָמַר עַל יוֹם הַמִּיתָה "עַד אֲשֶׁר לֹא תֶחְשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ" (קהלת יב ב), מִכְּלַל שֶׁזְּמַן יְצִיאָתוֹ לְעוֹלָם הוּא הַתְחָלַת זְרִיחַת שִׁמְשׁוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר "כִּי לֹא מִמּוֹצָא וּמִמַּעֲרָב", שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לִטְעוֹן שֶׁיֵּשׁ לוֹ הָרִים וְרוֹמְמוּת מִמּוֹצָא, דְּהַיְינוּ מֵהַתְחָלַת יְצִירָתוֹ, שֶׁהֲרֵי אַדְרַבָּה הוּא בָּא וְיֵצֵא מִטִּפָּה סְרוּחָה. וְכֵן אֵין לוֹ הָרִים וְרוֹמְמוּת מִמַּעֲרָב, כִּי אַדְרַבָּה בְּהַעֲרֶב שִׁמְשׁוֹ הוּא הוֹלֵךְ לִמְקוֹם עָפָר רִמָּה וְתוֹלֵעָה. וְאִם יֹאמַר שֶׁבֵּין שְׁנֵי גְּבוּלִים אֵלּוּ יֵשׁ לוֹ מָקוֹם לְהִתְגָּאוֹת בַּעֲבוּר תּוֹרָתוֹ וְחָכְמָתוֹ, עַל זֶה אָמַר "וְלֹא מִמִּדְבַּר הָרִים", וְכִי יֵשׁ רוֹמְמוּת מִן הַמִּדְבָּר? וַהֲלֹא הַכֹּל דָּשִׁים עָלֶיהָ, וּבְמַסֶּכֶת עֵירוּבִין (נד.) אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "אִם אָדָם מֵשִׂים עַצְמוֹ כְּמִדְבָּר שֶׁהַכֹּל דָּשִׁים עָלֶיהָ, הַתּוֹרָה נִתְּנָה לוֹ בְּמַתָּנָה", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁלְּכָךְ נִתְּנָה

הַתּוֹרָה בַּמִּדְבָּר, כְּדֵי שֶׁכָּל לוֹמְדֶיהָ יִהְיוּ כַּמִּדְבָּר הַזֶּה שֶׁהַכֹּל דָּשִׁים עָלֶיהָ. וְאֵיךְ יַעֲלֶה עַל הַדַּעַת לְקַח הָרִים וְרוֹמְמוּת מִן הַמִּדְבָּר? עַל כֵּן אָמַרְתִּי "אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם קַרְנְכֶם". וְאַחַר כָּךְ אָמַר כְּנֶגֶד מַה שֶׁכָּתוּב "וְלָרְשָׁעִים אַל תָּרִימוּ קָרֶן" (תהלים עה:ה). "יְחִידִי" – שֶׁלֹּא יִהְיֶה דָּן יְחִידִי. עַל זֶה נָתַן טַעַם וְאָמַר "כִּי אֱלֹהִים שֹׁפֵט" (תהלים עה:ח), רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁאֵין דָּן יְחִידִי אֶלָּא אֶחָד בָּרוּךְ הוּא, וּבְיָדוֹ לְהַשְׁפִּיל וּלְהָרִים, וּמִי יֹאמַר לוֹ מַה תַּעֲשֶׂה? וְאַחַר כָּךְ אָמַר כְּנֶגֶד מַה שֶׁכָּתוּב "אָמַרְתִּי לַהוֹלְלִים אַל תָּהֹלּוּ" (תהלים עה, ה). שֶׁלֹּא יָדוּן קֹדֶם שֶׁיַּחְמִיץ הַדִּין, בְּעוֹד שֶׁשִּׂכְלוֹ מְעֹרָב עִם הַשְּׁמָרִים. עַל זֶה אָמַר "כִּי כוֹס בְּיַד ה' וְיַיִן חָמַר מָלֵא מֶסֶךְ וַיַּגֵּר מִזֶּה" (תהלים עה, ט), כִּי כּוֹסוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נָקִי מִכָּל שְׁמָרִים, וְ"יַּגֵּר מִזֶּה" – לִשְׁפּוֹךְ רוּחוֹ עַל בָּשָׂר רוּחַ זָךְ וְנָקִי מִכָּל תַּעֲרוֹבוֹת. "אַךְ שְׁמָרֶיהָ יִמְצוּ יִשְׁתּוּ כֹּל רִשְׁעֵי אֶרֶץ" (תהלים עה, ט) – אֵלּוּ הֵמָּה הַהוֹלְלִים אֲשֶׁר יֵין שִׂכְלָם מְעֹרָב בִּשְׁמָרִים, וְהָרְשָׁעִים שֶׁאֵינָן דָּנִין בְּמִתּוּן לְהַחֲמִיץ הַדִּין – דּוֹמֶה כְּאִלּוּ שָׁתוּ הַיַּיִן כְּשֶׁהוּא עֲדַיִן מְעֹרָב עִם הַשְּׁמָרִים, וּבִלְבּוּל הַשֵּׂכֶל וַעֲכִירָתוֹ גּוֹרֵם לָהֶם הַטָּיַת הַדִּין.

"וַאֲנִי אַגִּיד לְעוֹלָם" (תהלים עה, י) – כִּי לְמַעְלָה אָמַר עַל עַצְמוֹ "אֲנִי מֵישָׁרִים אֶשְׁפֹּט" (תהלים עה, ג), נָתַן עוֹד דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי אִישׁ יוֹשֵׁב עַל דִּין, וְאָמַר "אֲנִי אַגִּיד לְעוֹלָם" – לְדַבֵּר קָשׁוֹת כְּגִידִין לְעוֹלָם עִם שְׁנֵי הַבַּעֲלֵי דִינִין, כִּי כְּשֶׁעוֹמְדִים לְפָנַי הֲרֵי הֵם כִּרְשָׁעִים בְּעֵינַי, וְלֹא אִירָא מִן הַבַּעַל דִּין הֶחָזָק בְּעוֹד רָשָׁע לְנֶגְדִּי, "כִּי אֲזַמְּרָה לֵאלֹהֵי יַעֲקֹב" (תהלים עה, י) אֲשֶׁר הִצִּיל אֶת יַעֲקֹב מִיַּד חָזָק מִמֶּנּוּ וּמֵרוֹדְפָיו, הוּא יַצִּילֵנִי גַּם כֵּן מִן הָרוֹדֵף. וּמִכָּל מָקוֹם לֹא יִסְמֹךְ הָרָשָׁע עַל זֶה לוֹמַר: מֵאַחַר שֶׁאֲנִי מְדַבֵּר קָשׁוֹת גַּם עִם חֲבֵרוֹ, שֶׁמָּא גַּם חֲבֵרוֹ נִרְאֶה בְּעֵינַי חַיָּב, אֶלָּא "וְכָל קַרְנֵי רְשָׁעִים אֲגַדֵּעַ תְּרוֹמַמְנָה קַרְנוֹת צַדִּיק" (תהלים עה, יא), כִּי לְסוֹף אֲנִי מַרְשִׁיעַ אֶת הָרָשָׁע וּמַצְדִּיק אֶת הַצַּדִּיק. וְכָל הָרָמוּז בְּמִזְמוֹר זֶה הוּא הָרָמוּז בְּמִלּוֹת קְצָרוֹת אֵלּוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "לִפְנֵיהֶם" – וְלֹא לִפְנֵי גּוֹיִם, "לִפְנֵיהֶם" – וְלֹא לִפְנֵי הֶדְיוֹטוֹת. וְהַמַּשְׂכִּיל יִשְׁמַע וְיוֹסִיף לֶקַח.

פסוק ב

כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי. טַעַם לְהַתְחָלַת כָּל הַדִּינִין בְּשִׁלּוּחַ הָעֶבֶד חֻמְּשֵׁי לְשֵׁשׁ, לְפִי שֶׁהַדִּבְּרוֹת מַתְחִילִין "אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים" (שמות כ:ב). אָמַר כָּאן, כְּשֵׁם שֶׁהָיִיתָ עֶבֶד וְחֻפְשָׁה נִתַּן לְךָ כִּי פְּדִיתִיךָ מִבֵּית עֲבָדִים, כָּךְ תִּקְרָא דְרוֹר וְחֻפְשִׁי לְעַבְדְּךָ הַנִּמְכָּר לְךָ בִּגְנֵבָתוֹ, כִּי גַּם אַתֶּם נִמְכַּרְתֶּם בִּגְנֵבַת יוֹסֵף שֶׁמְּכָרוּהוּ הַשְּׁבָטִים וְנִתְגַּלְגֵּל הַדָּבָר שֶׁיָּרְדוּ עַל יָדוֹ לְמִצְרַיִם לְבֵית עֲבָדִים, וְאַף עַל פִּי כֵן יְצָאתֶם לַחָפְשִׁי. כֵּן גַּם אַתֶּם לְרִבּוֹת עַבְדְּכֶם תְּשַׁלְּחוּ חָפְשִׁי.

ומה שֶׁנֶּאֱמַר לְשׁוֹן "עִבְרִי" וְלֹא נֶאֱמַר "אָחִיךָ" אוֹ "יִשְׂרְאֵלִי", וְכֵן בְּפָרָשַׁת רְאֵה (דברים טו יב) נֶאֱמַר "כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה", לְפִי שֶׁכָּל זֶרַע אַבְרָהָם הָיוּ מֵעֵבֶר הַנָּהָר, וְשָׁם עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ מֵעוֹלָם. וְאַחַר שֶׁנִּכְנְסוּ בְּצֵל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה נִקְרְאוּ בְּשֵׁם "יִשְׂרָאֵל". וְזֶה הַחוֹטֵא שֶׁנִּמְכַּר בִּגְנֵבָתוֹ נִקְרָא בְּשֵׁם "עִבְרִי", כִּי אָחַז דַּרְכֵי אֲבוֹתָיו שֶׁל אַבְרָהָם. וּלְשׁוֹן "עִבְרִי" נוֹפֵל גַּם כֵּן עַל הָעוֹבֵר עֲבֵרָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁחָטָא וְעָבַר עֲבֵרָה, מִכָּל מָקוֹם אָחִיךָ הוּא. לְכָךְ נֶאֱמַר "אָחִיךָ הָעִבְרִי" וְגוֹ'. אֲבָל מוֹכֵר עַצְמוֹ שֶׁלֹּא חָטָא, נֶאֱמַר בּוֹ (ויקרא כה לט) "כִּי יָמוּךְ אָחִיךָ" סְתָם, וְלֹא נֶאֱמַר "הָעִבְרִי".

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁלְּכָךְ נֶאֱמַר "עֶבֶד עִבְרִי", לוֹמַר שֶׁכְּבָר הוּא עֶבֶד קֹדֶם שֶׁקְּנָיָתוֹ אוֹתוֹ, כִּי שִׁטָּרוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קוֹדֵם, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כה, מב) "כִּי עֲבָדַי הֵם". וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וְאִם אָמֹר יֹאמַר הָעֶבֶד", לְפִי שֶׁשָּׁנָה בְּאוּלָתוֹ לֹא הִזְכִּירוֹ בְּשֵׁם עִבְרִי. וְטַעַם "שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד" – יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁסְּתָם שְׁנֵי שָׂכִיר שָׁלֹשׁ שָׁנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו טז, יד) "וְנִקְלָה כְּבוֹד מוֹאָב בְּשָׁלֹשׁ שָׁנִים כִּשְׁנֵי שָׂכִיר". וְהַטַּל עָלָיו מִשְׁנָה שָׂכַר שָׂכִיר בַּעֲבוּר הַקִּנְיָן שֶׁל כֶּסֶף. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאֵין הַדָּבָר כֵּן, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בְּמָקוֹם אַחֵר (ישעיהו כא, טז) "בְּעוֹד שָׁנָה כִּשְׁנֵי שָׂכִיר", וּפֵרוּשׁוֹ שָׁנָה מְצֻמְצֶמֶת, וְכָךְ פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י וְהָרַד"ק בַּפָּסוּק "וְנִקְלָה כְּבוֹד מוֹאָב". וְאוּלַי טַעֲמוֹ כְּנֶגֶד שָׁלֹשׁ גְּבוּלוֹת שֶׁגָּנַב: מָמוֹן בְּעָלָיו וְדַעַת בְּעָלָיו וְדַעַת עֶלְיוֹנָה, כְּנֶגְדָּן יַעֲבֹד שָׁלֹשׁ שָׁנִים, וּבַעֲבוּר הַקִּנְיָן שֶׁל כֶּסֶף עוֹד שָׁלֹשׁ שָׁנִים. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁזֶּהוּ דּוּגְמַת כָּל הַשְּׁבִיעִית שֶׁנִּבְחֲרוּ לִמְנוּחָה, לְזֵכֶר חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, כְּמוֹ הַשַּׁבָּת וְהַשְּׁמִטָּה וְהַיּוֹבֵל, כִּי כָל שְׁבִיעִי נִבְחָר לִמְנוּחָה. וְזֶה יוֹתֵר נָכוֹן וְקָרוֹב לִשְׁמֹעַ.

פסוק ד

אִם אֲדוֹנָיו יִתֶּן לוֹ אִשָּׁה. בִּזְמַן שֶׁהוּא נָשׂוּי תְּחִלָּה, אָז דַּוְקָא מֻתָּר לְרַבּוֹ לִתֵּן לוֹ שִׁפְחָה. יֵשׁ אוֹמְרִים הַטַּעַם, לְפִי שֶׁאִם אֵינוֹ נָשׂוּי יֵשׁ לַחוּשׁ שֶׁמָּא יֹאמַר "אֲהַבְתִּי אֶת אִשְׁתִּי" הַשִּׁפְחָה, אֲבָל אִם הוּא נָשׂוּי כְּבָר יִשְׂרְאֵלִית אֵין לָחוּשׁ כָּל כָּךְ, כִּי כְּבָר דְּבָקָה נַפְשׁוֹ בְּאַהֲבַת הַיִּשְׂרְאֵלִית. וְיֵשׁ אוֹמְרִים הַטַּעַם, לְפִי שֶׁאִם הוּא נָשׂוּי חַיָּב אֲדוֹנוֹ בְּמִזּוֹנוֹת אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו, וְאָז לֹא יִרְצֶה שׁוּם אָדוֹן לְקַנּוֹתוֹ וּלְהַכְנִיס רֹאשׁוֹ בְּעֹל זֶה, עַל כֵּן כְּנֶגֶד זֶה נָתְנָה לוֹ הַתּוֹרָה זְכוּת שֶׁיּוּכַל לִתֵּן לוֹ שִׁפְחָה לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה עֲבָדִים, אֲבָל אִם אֵינוֹ נָשׂוּי יֵשׁ לוֹ קוֹנִים הַרְבֵּה בְּלָאו הָכֵי. וְאוּלַי יֵשׁ עוֹד דְּבָרִים בְּגוֹ מֻחָמַת בְּטוּל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, כִּי אִם הוּא נָשׂוּי הֲרֵי הוּא מְקַיֵּם מִצְוָה זוֹ עִם הַיִּשְׂרְאֵלִית, וְלֹא חָשְׁשָׁה הַתּוֹרָה לְמַה שֶּׁיִּהְיֶה לוֹ עֵסֶק גַּם עִם הַשִּׁפְחָה, אֲבָל אִם אֵינוֹ נָשׂוּי יִתְבַּטֵּל מִמִּצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, וְיִכְלֶה זַרְעוֹ עִם הַשִּׁפְחָה הַפְּסוּלָה.

פסוק ה

אָהַבְתִּי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בָּנַי לֹא אֵצֵא חָפְשִׁי וגו'. טַעַם לִרְצִיעַת הָאֹזֶן אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי: אֹזֶן שֶׁשָּׁמְעָה בְּהַר סִינַי "לֹא תִגְנֹב" וְהָלַךְ וְגָנַב תַּרְצֵע כוּ' (מכילתא לד). וּמַקְשִׁים עָלָיו לְמָה לֹא יֵרָצַע מִיָּד כְּשֶׁמּוֹכְרִים אוֹתוֹ בֵּית דִּין אוֹ מוֹכֵר עַצְמוֹ, וּלְדַעְתִּי יוֹתֵר קָרוֹב לִשְׁמֹעַ שֶׁלְּכָךְ הוּא לוֹקֶה בְּאָזְנוֹ כִּדְמַסְקִינַן בְּבָבָא קַמָּא פֶּרֶק מְרוּבֶּה (עט:): מִפְּנֵי מָה הֶחֱמִירָה תּוֹרָה בַּגַּנָּב יוֹתֵר מִבַּגַּזְלָן? לְפִי שֶׁהַגַּנָּב לֹא הִשְׁוָה כְּבוֹד עֶבֶד לִכְבוֹד קוֹנוֹ, כִּבְיָכוֹל עָשָׂה עַיִן שֶׁל מַעְלָה כְּאִלּוּ אֵינוֹ רוֹאֶה וְאֹזֶן שֶׁל מַעְלָה כְּאִלּוּ אֵינוֹ שׁוֹמַעַת כוּ', עַל כֵּן דִּין הוּא שֶׁיִּלָּקֶה בְּאָזְנוֹ לְפִי שֶׁחָטָא כְּנֶגֶד אֹזֶן שֶׁל מַעְלָה. וּבָזֶה מְתוּרָץ לָמָּה זֶה יֵרָצַע יוֹתֵר מִכָּל עוֹשֵׂה עָוֶל, כִּי לִדְבְרֵי רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי קָשֶׁה שֶׁעַל כָּל עֲבֵרָה שֶׁבַּתּוֹרָה יֵרָצַע. וְאֵין לְהַקְשׁוֹת אִם כֵּן יִלָּקֶה גַּם בְּעֵינוֹ, דְּאִם כֵּן יִסָּמֵא אוֹתוֹ וְלֹא יִהְיֶה רָאוּי לַעֲבֹד. אֲבָל מוֹכֵר עַצְמוֹ מֵחֲמַת דָּחֳקוֹ יֵשׁ טַעַם אַחֵר בַּדָּבָר, לְפִי שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהוּא עֶבֶד לַעֲבָדִים צָרִיךְ הוּא לְהַטּוֹת אָזְנוֹ לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל רַבּוֹ, וְהוּא מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ בְּקוֹל ה', כִּי רְשׁוּת אֲחֵרִים עָלָיו, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּנִמְכָּר בְּגְנֵבְתּוֹ, כִּי הוּא אָנוּס בַּדָּבָר שֶׁהֲרֵי בֵּית הַדִּין מוֹכְרִין אוֹתוֹ.

וּמִכָּל מָקוֹם קָשֶׁה שֶׁהַגַּנָּב יֵרָצַע מִיָּד, אַף אִם יֵשׁ לוֹ מִמָּה לְשַׁלֵּם, וְכֵן הַמּוֹכֵר עַצְמוֹ יֵרָצַע מִיָּד בְּשָׁעַת מְכִירָה. תְּשׁוּבָה לַדָּבָר: שֶׁאֵין דָּנִין אֶת הָאָדָם בִּשְׁנֵי דִינִין, כִּי כָל גַּנָּב אִם יֵשׁ לוֹ שְׁנַיִם יְשַׁלֵּם, וְאָז קִבֵּל דִּינוֹ וְנִפְטַר. וְאִם מָכְרוּהוּ בֵּית דִּין בִּגְנֵבָתוֹ, עָנְשׁוֹ הָעַבְדוּת. וְכֵן מוֹכֵר עַצְמוֹ מֵחֲמַת דָּחֳקוֹ, גַּם הוּא אָנוּס עַל פִּי דְּבַר הַדּוֹחַק הַגָּדוֹל אֲשֶׁר הֵבִיאוֹ לִידֵי מִדָּה זוֹ. אַךְ גַּם אֶת זֶה לְעֻמַּת זֶה נָתְנָה לוֹ הַתּוֹרָה מָקוֹם לָצֵאת לַחֵרוּת אַחַר שֵׁשׁ, וְהוּא מֵרָצוֹן טוֹב בְּלִי שׁוּם אֹנֶס כְּלָל. וְאִם "אָמֹר יֹאמַר הָעֶבֶד אָהַבְתִּי אֶת אֲדֹנִי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בָּנַי לֹא אֵצֵא חָפְשִׁי" (שמות כא:ה), וְהֲרֵי הוּא בּוֹחֵר לִהְיוֹת עֶבֶד לַעֲבָדִים וּמֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ בְּקוֹל ה', אָז דִּין הוּא שֶׁיִּלָּקֶה בְּאָזְנוֹ. וְהַנִּמְכָּר בִּגְנֵבָתוֹ צָרִיךְ גַּם כֵּן עֹנֶשׁ אַחַר מִן הָעַבְדוּת, כִּי אִגְּלַאי מִלְּתָא לְמַפְרֵעַ שֶׁאֵין הָעַבְדוּת אֶצְלוֹ שׁוּם עֹנֶשׁ, שֶׁהֲרֵי עֲדַיִן הוּא בּוֹחֵר בָּעַבְדוּת, כִּי "טוֹב לוֹ עִמָּךְ" (דברים טו:טז). וְהֵיכָן עָנְשׁוֹ עַל "לֹא תִגְנֹב" (שמות כ:יג), וְעַל "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים" – וְלֹא עֲבָדִים לַעֲבָדִים (בבא קמא קטז:)? עַל כֵּן יֵרָצַע בָּאֹזֶן, כִּי בָּזֶה יִפָּטֵר מִשְּׁתֵּי עֲבֵרוֹת אֵלּוּ, כִּי עֹנֶשׁ אֶחָד שַׁיָּךְ עַל שְׁנֵיהֶם. וְטַעַם זֶה מַסְפִּיק לְדִבְרֵי רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי, וּמִתּוֹרָץ גַּם כֵּן לָמָּה לֹא יֵרָצַע מִיָּד, אֲפִלּוּ לְפִי דְּבָרָיו.

וְטַעַם לִרְצִיעָה דַּוְקָא בְּדֶלֶת וּבַמְּזוּזָה, לְפִי שֶׁאַחַר שֵׁשׁ פְּתִחָה לוֹ הַתּוֹרָה פֶּתַח לָצֵאת מֵעַבְדוּת לְחֵרוּת, וְהַדֶּלֶת תְּסוֹב עַל צִירָהּ וְהֶעָצֵל אֵינוֹ רוֹצֶה לָצֵאת, כְּמִי שֶׁיּוֹשֵׁב בְּבֵית הָאֲסוּרִים וּפוֹתְחִין לוֹ פֶּתַח לֵאמֹר לוֹ לֵךְ הִמָּלֵט עַל נַפְשֶׁךָ, כָּךְ הוּא בּוֹחֵר בַּטּוֹבוֹת הַמְדֻמּוֹת שֶׁיֵּשׁ לוֹ, כִּי טוֹב לוֹ עִמּוֹ בְּמַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה. עַל כֵּן הוּא מַנִּיחַ הַדֶּלֶת פְּתוּחָה וְאֵינוֹ רוֹצֶה

לָצֵאת, דִּין הוּא שֶׁיֵּרָצַע בַּדֶּלֶת אוֹ עַל הַמְּזוּזָה שֶׁחָקוּק עָלֶיהָ פָּרָשַׁת "וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים ו ה), וְהוּא אוֹמֵר "אָהַבְתִּי אֶת אֲדֹנִי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בָּנָי" (שמות כא ה), וַהֲרֵי הוּא מַחֲלִיף אַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּאַהֲבַת אִשְׁתּוֹ הַשִּׁפְחָה, עַל כֵּן יֵרָצַע בַּמְּזוּזָה. וְעוֹד, שֶׁכָּל בֶּן חוֹרִין בְּיָדוֹ לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (משלי ח לד) "לִשְׁקֹד עַל דַּלְתֹתַי יוֹם יוֹם לִשְׁמֹר מְזוּזוֹת פִּתְחָי", וְזֶה שׁוֹקֵד עַל דַּלְתוֹת רַבּוֹ וּמֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ בְּקוֹל ה' לִשְׁקֹד עַל דַּלְתוֹתָיו, עַל כֵּן יֵרָצַע שָׁם לוֹמַר: הֲרֵי אַתָּה מֵרֹעַ בְּחִירָתְךָ קְבוּעַ פֹּה וְלֹא תָּזוּז מִכָּאן עוֹד.

וְעוֹד יֵשׁ טַעַם אַחֵר לִרְצִיעַת הָאָזֶן, עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבָּרָכָה (קידושין ע) כָּל הַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה שֶׁאֵינָהּ הוֹגֶנֶת לוֹ אֱלִיָּהוּ כּוֹפְתוֹ וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹצְעוֹ. אַף עַל פִּי שֶׁרָשׁ"י פֵּרַשׁ "רוֹצְעוֹ" מַלְקֶהוּ בִּרְצוּעָה, מִכָּל מָקוֹם נִרְאֶה לִי יוֹתֵר נָכוֹן לוֹמַר "רוֹצְעוֹ" בְּמַרְצֵעַ. וְדָבָר זֶה אָנוּ לְמֵדִין מִן דִּין עֶבֶד זֶה הָאוֹמֵר "אָהַבְתִּי אֶת אִשְׁתִּי" הַשִּׁפְחָה הַפְּסוּלָה, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁנִּתְנָה הַתּוֹרָה רְשׁוּת לְרַבּוֹ לִמְסוֹר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית, מִכָּל מָקוֹם גַּם לְעֶמַת זֶה נִתְּנָה לוֹ הַתּוֹרָה מָקוֹם לְהָסִיר מֵעָלָיו גְּנַאי וְדֹפִי זֶה וְלָצֵאת מִמֶּנָּה לְחֵרוּת. אָמְנָם כְּשֶׁאוֹמֵר "אָהַבְתִּי אֶת אִשְׁתִּי" הַשִּׁפְחָה וְאֵינוֹ רוֹצֶה לָצֵאת מִמֶּנָּה, אָז דּוֹמֶה כְּאִלּוּ בָּאוֹתוֹ פַּעַם מַרְצוֹנוֹ הַטּוֹב הוּא נוֹשֵׂא אִשָּׁה פְּסוּלָה זוֹ, עַל כֵּן יִלָּקֶה בְּאָזְנוֹ, כִּי אֵין שׂוּם אֵבֶר מַרְגִּישׁ בְּגָנַאי זֶה כִּי אִם הָאָזֶן בְּשָׁמְעוֹ דִּבַּת רַבִּים מְסָבִיב לֵאמֹר "זוֹ אִשְׁתְּךָ הַפְּסוּלָה וְאַלּוּ בָּנֶיךָ הַפְּגוּמִים". וּמִכָּאן יָצָא דִּין זֶה לְכָל הַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה פְּסוּלָה.

וְעוֹד יֵשׁ טַעַם לִרְצִיעַת הָאָזֶן, כִּי דִּין הוּא שֶׁיִּלָּקֶה בְּכָל גּוּפוֹ, וְחָסָה הַתּוֹרָה עָלָיו שֶׁיִּלָּקֶה בְּאֵבֶר אֶחָד הַשָּׁקוּל כְּכָל גּוּפוֹ. כִּי מִי שֶׁקִּטֵּעַ יַד חֲבֵרוֹ נוֹתֵן לוֹ דְּמֵי יָדוֹ, סְמָא עֵינוֹ נוֹתֵן לוֹ דְּמֵי עֵינוֹ, חֵרְשׁוֹ נוֹתֵן לוֹ דְּמֵי כָּל גּוּפוֹ (בבא קמא פ"ה:), וְכֵן מַסִּיק בְּשַׁעֲרֵי תְּשׁוּבָה שֶׁל רַבֵּנוּ יוֹנָה. מִלְּבַד כָּל הַטְּעָמִים הַלָּלוּ, יֵשׁ בָּעִנְיָן זֶה רֶמֶז נָכוֹן לְכָל הָעִוְרִים שֶׁבְּמַחֲנֵה הָעִבְרִים, הַנּוֹשְׂאִים כָּל יְמֵיהֶם עַל שִׁכְמֵיהֶם כָּל מִינֵי עֲבֹדוּת וּתְלָאוֹת וּמַכְאוֹבוֹת כְּדֵי לְהַשִּׂיג הַקִּנְיָנִים הַמְּדֻמִּים, וְאֶל אוֹתָן הַקִּנְיָנִים הוּא נִמְכָּר לְעֶבֶד עוֹלָם. וְטוֹעֵן שֶׁהוּא מֻכְרָח לַעֲשׂוֹת בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב בִּשְׁבִיל אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו, וְכִי הוּא מְרֻבֶּה בִּשְׁבִילָם וְאֵינוֹ מְבַקֵּשׁ לָצֵאת לְחֵרוּת כָּל יָמָיו. וּסְבִיר וְקַבֵּל עָלָיו כָּל הַתְּלָאוֹת בְּאָמְרוֹ "אָהַבְתִּי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בָּנַי לֹא אֵצֵא חָפְשִׁי" (שמות כ"א:ה'), "חֵרוּת חֵרוּת עַל הַלּוּחוֹת" (אבות ו':ב'), כִּי הִנְנִי קָשׁוּר בְּחַבְלֵי אָדָם וּבַעֲבוֹתוֹת אַהֲבַת אִשָּׁה וּבָנִים. וְעַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ עֶבֶד נִרְצָע, כִּי כָּל יְמֵי חַיָּיו לֹא יִשְׁקֹט הָאִישׁ עַד אִם אֲשֶׁר כִּלָּה בַּהֶבֶל יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו בַּבֶּהָלָה וּטְרֻדוֹת שׁוֹנוֹת זוֹ מִזּוֹ, וּבְמוֹתוֹ לֹא יְלַוּוהוּ אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו כִּי אִם עַד פֶּתַח קִבְרוֹ, וּמִשָּׁם יִפָּרְדוּ, כִּדְאִיתָא בְּפִרְקֵי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּמָשָׁל שֶׁל שְׁלֹשָׁה אוֹהֲבִים כוּ' (פל"ד). עַל כֵּן נֶאֱמַר בְּסֵתֶם עֶבֶד זֶה "וְהִגִּישׁוֹ אֲדֹנָיו אֶל הָאֱלֹהִים" (שמות כ"א:ו'), אֶל מָקוֹם הַמִּשְׁפָּט. כִּי בָּזֶה מְרֻמָּזִים לְכָל אָדָם כִּי לָעָתִיד בְּיוֹם

הַדִּין לֹא יֵצְאוּ לְעֻזְרָתוֹ אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם אָמַר "אָהַבְתִּי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בָּנָי", כִּי הֵמָּה אֵינָן אוֹהֲבִים אוֹתוֹ כָּל כָּךְ, וְאַדְרַבָּה יַעַזְבוּהוּ מִן הַדֶּלֶת וָהָלְאָה, וְשָׁם יִרְבַּץ לַפֶּתַח חַטָּאת, וּמִן הַדֶּלֶת וָהָלְאָה לֹא יִכָּנְסוּ עִמּוֹ לְהָלִיץ בַּעֲדוֹ. וְזֶה רֶמֶז נָכוֹן וְסוֹד מִסִּתְרֵי הַתּוֹרָה.

פסוק ז

לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים. כַּעֲבָדִים הַיּוֹצְאִים בְּשֵׁן וְעַיִן, אֶלָּא עוֹבֶדֶת שֵׁשׁ, אוֹ עַד הַיּוֹבֵל, אוֹ עַד שֶׁתְּבִיא סִימָנִים. לְפוּם רְהֲטָא נִרְאֶה לִתֵּן טַעַם לְכָל עִנְיְנֵי חֵרוּת אֵלּוּ בְּעֶבֶד עִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה אוֹ הַכְּנַעֲנִי, לְפִי שֶׁכָּל כְּנַעֲנִי אֲשֶׁר לֹא נָגַהּ עָלָיו אוֹר הַתּוֹרָה אֵין לוֹ תַּכְלִית אַחֵר כִּי אִם לַעֲשׂוֹת בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב וְלִצְבוֹר בָּר כְּחוֹל הַיָּם וְלַעֲשׂוֹת חַיִל, וּבַעֲבוּר זֶה הוּא עוֹשֶׂה אֶת עַצְמוֹ כַּחֲמוֹר נוֹשֵׂא מַשָּׂא, וַהֲרֵי הוּא עֶבֶד נִרְצָע אֶל קִנְיָן מָמוֹנוֹ כָּל יָמָיו לְעוֹלָם. וּבְאוֹתוֹ מָמוֹן הַמְקֻבָּץ אֵין לוֹ תַּכְלִית אַחֵר כִּי אִם לִזּוֹן בּוֹ אֶת שְׁנָיו וְאֶת עֵינָיו. שְׁנָיו וְגוּפוֹ כְּיצַד, שֶׁעַל יְדֵי מָמוֹנוֹ הוּא מַשִּׂיג כָּל מִינֵי מַאֲכָל הַנִּכְנָסִים דֶּרֶךְ הַפֶּה וְהַטּוֹחֲנוֹת, וְכָל זְמַן שֶׁשְּׁנָיו הַטּוֹחֲנוֹת חֲזָקִים אַף בְּרִיאִים, יְדֵמֶה בְּנַפְשׁוֹ שֶׁכְּכֹחָם אָז כֵּן עַתָּה לִטְחוֹן כָּל מַאֲכָל, לֹא יִשְׁבּוֹת הָאִישׁ עַד אִם אֲשֶׁר כִּלּוּ לֶאֱכוֹל וּבָטְלוּ הַטּוֹחֲנוֹת כִּי מְעַטּוּ (קהלת יב ג). אֲבָל קֹדֶם זֶה לְעוֹלָם הוּא עוֹמֵד בְּעֹל עֲבֹדוּת זֶה, וּבְבוֹאוֹ בַּיָּמִים וְלֹא יִטְעַם כָּל אֹכֶל לְחִכּוֹ, אָז יִשְׁבּוֹת וְאָז הוּא בֶּן חוֹרִין, כִּי לָמָּה זֶּה יַעֲמֹל לְרוּחַ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בַּרְזִלַּי הַגִּלְעָדִי (שמואל ב יט לו) "בֶּן שְׁמוֹנִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם, אִם אֶטְעַם עוֹד מְאוּמָה". עֵינָיו כֵּיצַד, לִפְעָמִים וְעַל הָרֹב יֵשׁ לְךָ אָדָם הַמַּאֲסִף לְכָל הַמַּחֲנוֹת יוֹתֵר מִכְּדֵי צָרְכּוֹ אֲכִילָתוֹ וּשְׁאָר צְרָכָיו, וְהוּא כְּדֵי לָזוּן בּוֹ אֶת עֵינָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (משלי כז כ) "וְעֵינֵי הָאָדָם לֹא תִשְׂבַּעְנָה", וּכְתִיב "וּמַה כִּשָּׁרוֹן לְבַעֲלֵיו כִּי אִם רְאוּת עֵינָיו" (קהלת ה י). וְכָל זְמַן שֶׁעֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ לֹא יִשְׂבַּע לְעוֹלָם וְאֵין לוֹ חֵרוּת כְּלָל, אַף כַּאֲשֶׁר יַזְקִין וְתִכְהֶין עֵינָיו מֵרְאוֹת וְחָשְׁכוּ הָרוֹאוֹת בָּאֲרֻבּוֹת, אָז מֵעֲמַל נַפְשׁוֹ יִשְׂבָּע, כִּי לְמִי הוּא עָמֵל אִם עֵינָיו כֵּהוֹת וּבָטְלוּ הַטּוֹחֲנוֹת. וְכָל זְמַן שֶׁשְּׁנֵיהֶם בְּתָקְפָּם, אָז הוּא קוֹפֵץ מְזוֹן אֶל זֹן וּמוֹרִיק מֵהַאי לְהַאי, כַּמְבֹאָר בְּחִבּוּרֵנוּ "עוֹלְלוֹת אֶפְרַיִם" בְּמַאֲמַר שֶׁל הוֹרְמִיז בַּר לֵילְתָא שֶׁהָיָה מוֹרִיק מֵהַאי לְהַאי. וּלְפִיכָךְ נִתְּנָה הַתּוֹרָה חֵרוּת לְעֶבֶד כְּנַעֲנִי בְּהַפְּלַת שֵׁן וְעַיִן, מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כִּי זֶהוּ הַחֵרוּת אֲשֶׁר בָּחַר גַּם הוּא מֵעֲמַל נַפְשׁוֹ, כִּי גַּם הוּא אֵינוֹ פּוֹסֵק מִלִּרְדּוֹף אַחַר הַהֶבֶל כִּי אִם בְּבִטּוּל שֵׁן וְעַיִן.

אָמְנָם לֹא כְּאֵלֶּה חֵלֶק יַעֲקֹב, כִּי כָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל אֲשֶׁר תּוֹרַת ה' בְּקִרְבּוֹ אֵינוֹ מְבַקֵּשׁ הַקִּנְיָנִים הַמְדֻמִּים כִּי אִם כְּדֵי שִׁעוּר לְהָבִיא שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בֵּיתוֹ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ אֵבָרָיו חֲזָקִים וְאַף בְּרִיאִים לַעֲסֹק בְּתוֹרַת ה' שֶׁנִּתְּנָה בַּשְּׁבִיעִי, בְּיוֹם הַשַּׁבָּת יוֹם פְּנוּי מִמְּלָאכָה. כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא הוּא בֶּן חוֹרִין מִמְּלָאכָה כְּדֵי לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה הַנִּתְּנָה לַחֲמִשִּׁים יוֹם בְּמִשּׁוּךְ הַיּוֹבֵל. וּכְשֶׁיֵּשׁ לוֹ כָּל כָּךְ הַרְבֵּה בְּיָדוֹ שֶׁיּוּכַל לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה בְּלֹא טִרְדָּה, אָז הוּא בֶּן חוֹרִין וּמַשְׁלִיךְ

מֵעַל כְּתֵפָיו מַשָּׂא קְנָיִנִים הַמְדֻמִּים, וְנוֹתֵן עַל צַוָּארוֹ עֹל תּוֹרָה הָרְמוּזָה בְּשֵׁשׁ וּבַיּוֹבֵל. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ו ב) שֶׁאֵין לְךָ בֶּן חוֹרִין אֶלָּא מִי שֶׁעוֹסֵק בַּתּוֹרָה כוּ', כִּי אֵינוֹ מַמְתִּין חֻרּוּתוֹ עַד זְקְנָתוֹ כְּמִנְהַג הָאֻמּוֹת שֶׁיּוֹצְאִין בְּשֵׁן וָעַיִן, אֶלָּא גַּם בְּבַחֲרוּתוֹ הוּא בֶּן חוֹרִין, כְּשֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ דֵּי סִפּוּקוֹ עַד שֶׁיּוּכַל לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה הַנְּתוּנָה אַחַר שֵׁשׁ יָמִים וּבַיּוֹבֵל. וְעַל כֵּן מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה נִתְּנָה הַתּוֹרָה חֵרוּת לְעֶבֶד עִבְרִי שֵׁשׁ וְיוֹבֵל. וְנוֹסָף עַל זֶה יוֹצְאָה אִמָּה הָעִבְרִיָּה בְּסִימָנִים, לְהוֹרוֹת שֶׁעִקַּר מְצִיאָתָהּ לְקִיּוּם הַמִּין לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בָּנִים, לְפִיכָךְ מִיָּד כַּאֲשֶׁר תָּבִיא סִימָנִים וּרְאוּיָה לְהוֹלִיד, חַיָּב לְשַׁחְרָרָהּ כְּדֵי לְזַוְּגָהּ לְאִישׁ, כִּי לְכָךְ נוֹצְרָה. וְיֵשׁ עוֹד רֶמֶז בְּכָל פָּרָשָׁה זוֹ, שֶׁמִּסְפַּר שְׁבִיעִי נִבְדָּל מִן הַשִּׁשָּׁה בִּשְׁלִשָּׁה מְקוֹמוֹת: בִּתְחִלַּת הַפָּרָשָׁה "וּבַשְּׁבִיעִית יֵצֵא לַחָפְשִׁי" (שמות כא:ב), וּבְסוֹף כָּל הַדִּינִין שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ כְּתִיב "וְהַשְּׁבִיעִת תִּשְׁמְטֶנָּה וּנְטַשְׁתָּהּ וְאָכְלוּ אֶבְיֹנֵי עַמֶּךָ" (שמות כג:יא), וּבְאֶמְצַע כָּל הַפָּרָשָׁה, כִּדְמַסְיִק בַּיַּלְקוּט בְּפָרָשָׁה זוֹ, שֶׁיֵּשׁ בְּכָל הַפָּרָשָׁה שִׁשִּׁים מִצְוֹת עַד פָּרָשַׁת הַשְּׁמִטָּה, וּבְפָרָשַׁת הַשְּׁמִטָּה עֶשְׂרָה מִצְוֹת, סַךְ הַכֹּל שִׁבְעִים. וּבְוַדַּאי שֶׁלֹּא דָּבָר רֵק הוּא מִסְפָּר זֶה. וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, לְפִי שֶׁכָּל עוֹשֶׂה עָוֶל וְחָמָס בְּמָמוֹן טָח עֵינָיו מֵרְאוֹת כִּי לֹא בְמוֹתוֹ יִקַּח הַכֹּל, וְלֹא יוּכַל לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ כִּי אִם שִׁבְעִים שָׁנָה, הַמּוֹעֵד לְכָל חָי. וְכַאֲשֶׁר קָרְבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע יֵצֵא לַחָפְשִׁי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פח ו) "בַּמֵּתִים חָפְשִׁי", "וְהַשְּׁבִיעִת תִּשְׁמְטֶנָּה וּנְטַשְׁתָּהּ וְאָכְלוּ אֶבְיֹנֵי עַמֶּךָ", כִּי רֹב תַּשְׁמִישׁוֹ בָּהֶם "בְּכֶלַח אֶלֵי קֶבֶר" (איוב ה:כו), כְּמִסְפַּר "בְּכֶלַח". אֲבָל עֶשֶׂר שָׁנִים הָאַחֲרוֹנִים יַעֲשֶׂה בָּהֶם לְבֵיתוֹ הַנִּצְחִי, וְיִזְכֹּר כִּי בְּמוֹתוֹ הַכֹּל הֶפְקֵר, וְאֵין לוֹ יִתְרוֹן בַּעֲמָלוֹ. וְאִלּוּ הָיָה דָּבָר זֶה לְזִכָּרוֹן נֶגֶד עֵינָיו, לֹא הָיָה עוֹשֶׂה עָוֶל לְעַוֶּת אָדָם בְּרִיבוֹ, כִּי זֶה שֶׁיֵּשׁ לוֹ אֵינוֹ שֶׁלּוֹ, "קִנְיָן שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ לָמָּה הוּא לוֹ" (פיוט ליום ב' של שבועות). עַל כֵּן רָמְזָה הַתּוֹרָה הַחָפְשִׁיּוּת בִּשְׁנַת הַשֶּׁבַע בִּשְׁלִשָּׁה מְקוֹמוֹת אֵלּוּ בְּפָרָשָׁה זוֹ, אֲשֶׁר כֻּלּוֹ בָּנוּי עַל יְסוֹד הַדִּינִין שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, וְזֶהוּ סוֹד מִסְפַּר שִׁשִּׁים מִצְוֹת, וּפָרָשָׁה הַשְּׁבִיעִית דְּהַיְנוּ הַשְּׁמִטָּה עֲשָׂרָה מִצְוֹת, וְהַמַּשְׂכִּילִים יָבִינוּ.

פסוק יב

מַכֵּה אִישׁ וָמֵת מוֹת יוּמָת. רַבִּים הִשְׁתַּדְּלוּ לִתֵּן סֵדֶר לְכָל הַמִּצְוֹות שֶׁבְּפָרָשָׁה זוֹ, וְכֵן מָצָאתִי בְּתוֹלְדוֹת יִצְחָק וּבְמַהֲרִי"א, וְלֹא יָשְׁרוּ דִּבְרֵיהֶם בְּעֵינַי, עַל כֵּן לֹא רָאִיתִי לְהַאֲרִיךְ בְּזִכְרוֹנָם. וְאוֹמֵר אֲנִי, כְּשֵׁם שֶׁהִתְחִיל בְּ"כִי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי" (שמות כא:ב) כִּי הוּא כְּנֶגֶד דִּבּוּר "אָנֹכִי", וְדִבּוּר "אָנֹכִי" וַדַּאי כּוֹלֵל כָּל הַדִּבְּרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַמָּקוֹם עַד "לֹא תִרְצָח", כָּךְ הִתְחִיל כָּאן "מַכֵּה אִישׁ" שֶׁהוּא דִּבּוּר "לֹא תִרְצָח", וְהוּא כְּנֶגֶד "אָנֹכִי" וְרֹאשׁ לַחֲמִשָּׁה דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, וְ"לֹא תִרְצָח" כּוֹלֵל כֻּלָּם. כִּי גַּם הָעוֹשֶׂה עָוֶל בְּמָמוֹן

נִקְרָא "מַכֵּה אִישׁ", כִּי נֶפֶשׁ הוּא חוֹבֵל. וּבְטוּב הַהַשְׁקָפָה הַצְּרוּפָה נִזְכְּרוּ בְּפָרָשָׁה זוֹ כָּל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת. וְאִם אֹמַר לְהוֹסִיף טְעָמִים בְּכָל מִצְוָה, יַאֲרִיךְ הַסִּפּוּר, וּכְבָר הִסְכַּמְתִּי לְקַצֵּר חִבּוּר זֶה בְּכָל הַיְכֹלֶת, עַל כֵּן מָשַׁכְתִּי יָדִי מִמְּלָאכָה זוֹ, כִּי רַבָּה הִיא עָלַי. וּמִכֻּלָּם אָמַרְתִּי לְהוֹסִיף טְעָמִים בְּדִינֵי הַגַּנָּב, כִּי יֵשׁ בּוֹ כַּמָּה דִּינִים חֲלוּקִים, כִּי הַגּוֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ מְסָרוֹ לְמִיתָה, כִּי הַקּוֹנֶה בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת בּוֹ כָּל מַה שֶּׁיִּרְצֶה, כִּי הַשְּׁבִי כּוּלְהוּ אִיתַנְהוּ בֵּיהּ (בבא בתרא ח:), עַל כֵּן דִּינוֹ לְמִיתָה. וְהַגּוֹנֵב מָמוֹן שְׁנַיִם יְשַׁלֵּם, כִּי אֵין הָאָדָם נִפְטָר מִן הָעוֹלָם וַחֲצִי תַּאֲוָתוֹ בְּיָדוֹ, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנֶה מִתַּאֲוָה מָאתַיִם כו' (קהלת רבה א יג). כְּדֵי גַּנָּב זֶה שֶׁלֹּא נִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶּׁבְּיָדוֹ, וַדַּאי כָּל הַיּוֹם הוּא מִתְאַוֶּה תַּאֲוַת הַכֶּפֶל, עַל כֵּן דִּינוֹ לְשַׁלֵּם כֶּפֶל. וְרָמַז לַדָּבָר, "מָמוֹן" מִן הָאוֹתִיּוֹת הַכְּפוּלוֹת, כְּשֶׁתִּכְתּוֹב מ"ם ו"ו נו"ן. אֲבָל סְתָם גַּזְלָנִים פּוֹרְצִים וְאֵינָן מִתְאַוִּים אֶל הַכֶּפֶל. וְעוֹד שֶׁהַגַּנָּב גָּנַב שְׁנֵי גְּנֵבוֹת, מָמוֹן בְּעָלָיו וְדַעַת קוֹנוֹ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בַּגַּזְלָן.

וּבְתַשְׁלוּמֵי אַרְבָּעָה וַחֲמִשָּׁה בְּגוֹנֵב שׁוֹר אוֹ שֶׂה וּטְבָחוֹ אוֹ מְכָרוֹ. לְפִי שֶׁדָּמוֹ הִנַּה נִדְרָשׁ, וְגַם לְרִבּוֹת דְּמֵי זַרְעִיּוֹתָיו, כִּי הַשּׁוֹר הַזָּכָר וְהַשֶּׂה הַזָּכָר הָיוּ רְאוּיִין לְהוֹלִיד. וּמָצִינוּ בַּתּוֹרָה שֶׁשִּׁלַּח יַעֲקֹב פָּרוֹת אַרְבָּעִים וּפָרִים עֶשְׂרָה, כִּי כָּל פַּר רָאוּי לְהוֹלִיד אַרְבַּע פָּרוֹת, עַל כֵּן יִתֵּן אַרְבַּע בָּקָר נְקֵבוֹת תַּחַת הַשּׁוֹר, וְעוֹד בָּקָר חֲמִישִׁי קָנָס בַּעֲבוּר הַכֶּפֶל. וּלְפִי חֶשְׁבּוֹן זֶה הָיָה לוֹ לִתֵּן אַחַת עֶשְׂרֵה צֹאן נְקֵבוֹת תַּחַת שֶׂה זָכָר, כִּי כָּל אַיִל צָרִיךְ עֶשֶׂר נְקֵבוֹת, וְעוֹד אֶחָד בַּעֲבוּר הַקֶּנָס, אֶלָּא שֶׁחָסָה עָלָיו הַתּוֹרָה בַּעֲבוּר בְּזִיּוֹנוֹ שֶׁנִּשָּׂא הַשֶּׂה עַל כְּתֵפוֹ, וְחִסְרָה מִמֶּנּוּ שִׁבְעָה בַּעֲבוּר הַבְּזָיוֹן, כִּי גְּדוֹל כְּבוֹד הַבְּרִיּוֹת עַד שֶׁדּוֹחֶה שִׁבְעָה צֹאן. וְיֵשׁ סָמְךְ לָזֶה מִן פָּסוּק (משלי ו ל–לא) "אַל יָבוּזוּ לַגַּנָּב כִּי יִגְנוֹב וגו', וְנִמְצָא יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתָיִם". פֵּרֵשׁ הָרַלְבַּ"ג שֶׁאִם יִמָּצֵא הַגַּנָּב בְּבֵית בַּעַל הַגְּנֵבָה, כְּשֶׁיִּתֵּן לוֹ עַל אֶחָד שִׁבְעָה כו', נִמְצָא שֶׁזֶּה נוֹתֵן שִׁבְעָה בַּעֲבוּר בְּזִיּוֹנוֹ, שֶׁהֲרֵי מִטַּעַם "יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתָיִם" אָמַר "אַל יָבוּזוּ לַגַּנָּב". וּמֵהֵיכָן לָמַד שְׁלֹמֹה לוֹמַר כֵּן שֶׁיִּתֵּן שִׁבְעָה בַּעֲבוּר בְּזִיּוֹנוֹ, אֶלָּא מִן חֶסְרוֹן שִׁבְעָה צֹאן מִן אַחַת עֶשְׂרֵה כָּאָמוּר.

פסוק כא

אַךְ אִם יוֹם אוֹ יוֹמַיִם יַעֲמֹד לֹא יֻקַּם כִּי כַסְפּוֹ הוּא. לֹא זוֹ יוֹם, אֶפִילוּ יוֹמַיִם, כִּי סָלְקָא דַּעְתָּךְ כֵּיוָן שֶׁעָמַד שְׁנֵי יָמִים וּמֵת בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, וַדַּאי מֵחֲמַת מַכָּתוֹ מֵת, כִּי הַמַּכָּה כּוֹאֶבֶת בְּיוֹתֵר בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית לד כה) "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיוֹתָם כֹּאֲבִים", קָא מַשְׁמַע לָן "יוֹמַיִם", כִּי בֵּין יוֹם אוֹ יוֹמַיִם אָנוּ תּוֹלִין לוֹמַר שֶׁמֵּת מֵחֲמַת אֵיזֶה דָּבָר אַחֵר שֶׁנִּתְחַדֵּשׁ בּוֹ, וְהוּא וַדַּאי לֹא הִכָּהוּ מַכָּה אַכְזָרִית שֶׁיֵּשׁ בָּהּ כְּדֵי לְהָמִית, כִּי כַסְפּוֹ הוּא, וְכִי יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁמְּאַבֵּד כַּסְפּוֹ בַּיָּדַיִם? וַדַּאי לֹא הִכָּהוּ מַכָּה רַבָּה, כִּי חָס עַל מָמוֹנוֹ, וּמֵת מֵחֲמַת דָּבָר אַחֵר.

פרק כב

פסוק כב

אִם עַנֵּה תְעַנֶּה אוֹתוֹ. אוֹתָם מִבָּעֵי לֵיהּ, וּמַהוּ הַכָּפֶל "עַנֵּה תְעַנֶּה", "צָעֹק יִצְעַק", "שָׁמֹעַ אֶשְׁמַע"? וּבְדֶרֶךְ הַפְּשָׁט נוֹכַל לוֹמַר, שֶׁלִּפְעָמִים אָדָם מְעַנֶּה אֶת הַיְתוֹם לְבַד, וְאִמּוֹ אַלְמָנָה עֵינֶיהָ רוֹאוֹת וְכָלוֹת וְאֵין לְאֵל לְהַצִּיל אֶת בְּנָהּ. וְעַל יְדֵי עִנּוּי אֶחָד מֵהֶם שְׁנֵיהֶם מְעֻנִּין, וּשְׁנֵיהֶם צוֹעֲקִים, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹמֵעַ לִשְׁנֵיהֶם וּמַעֲנִישׁוֹ בְּכָפֶל, שֶׁיִּהְיוּ בָּנָיו יְתוֹמִים וְאִשְׁתּוֹ אַלְמָנָה. וְעַל צַד הָרֶמֶז נוֹכַל לוֹמַר, מֵאַחַר שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֲבִי יְתוֹמִים, אִם כֵּן וַדַּאי בְּכָל צָרָתָם לוֹ צָר כִּבְיָכוֹל. לְכָךְ אָמַר "אִם עַנֵּה", אָז "תְעַנֶּה" גַּם "אוֹתוֹ" שֶׁהוּא אֲבִי יְתוֹמִים. וַהֲלֹא שְׁנֵיהֶם צוֹעֲקִים: מִדַּת הַדִּין מִקַּטְרֶגֶת עָלָיו לְמַעְלָה, וְהַיְתוֹם צוֹעֵק לְמַטָּה, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הָרַחֲמָן מְקַבֵּל צַעֲקַת שְׁנֵיהֶם.

פסוק כד

אִם כָּסֹף תַּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הֶעָנִי עִמָּךְ. נִרְאֶה כָּאן כָּפֶל, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה אֶת הֶעָנִי", וּמִתְּחִלָּה קָרָאוֹ "עַמִּי", וְאַחַר כָּךְ "עָנִי", וְאַחַר כָּךְ "רֵעֶךָ", שֶׁאָמַר "אִם חָבֹל תַּחְבֹּל שַׂלְמַת רֵעֶךָ". אֶלָּא לְפִי שֶׁרָצָה לְצַוּוֹתוֹ עַל שְׁנֵי דְּבָרִים, עַל כֵּן הִקְדִּים לוֹ שְׁנֵי הַקְדָּמוֹת, שֶׁמִּשְּׁנֵי הַצְּדָדִים אַתָּה חַיָּב לִלְווֹת לוֹ. הָאֶחָד הוּא מִצַּד שֶׁהוּא בְּכְלַל "עַמִּי", וְדֶרֶךְ הַמֶּלֶךְ הוּא בִּזְמַן שֶׁעַמּוֹ וַעֲבָדָיו מְחֻסָּרִים צֵידָה, כָּל אָדָם יָכוֹל לִלְווֹת לָהֶם עַל סְמַךְ שֶׁהַמֶּלֶךְ יִפְרַע אֶת חוֹבוֹ, כִּי עַל הַמֶּלֶךְ מוּטָל לָזוּן אֶת עַמּוֹ, וְהַנּוֹתֵן לָהֶם כְּאִלּוּ נוֹתֵן לַמֶּלֶךְ עַצְמוֹ, וְעַל כֵּן הוּא בָּטוּחַ בִּפְרָעוֹן הַחוֹב. כָּךְ הֶעָנִי זֶה בְּתוֹךְ "עַמִּי" הוּא יוֹשֵׁב, וְעַל ה' הוּא מַשְׁלִיךְ יְהָבוֹ, וּ"מַלְוֶה ה' חוֹנֵן דָּל" (משלי יט:יז), כִּי הַחוֹנֵן דָּל הוּא מַלְוֶה לַה' וְלֹא לוֹ. הַשֵּׁנִי הוּא שֶׁיּוֹתֵר הֶעָנִי עוֹשֶׂה עִמָּךְ מִמָּה שֶׁאַתָּה עוֹשֶׂה עִמּוֹ, כִּדְמַסְּיק (בבא בתרא י.) תַּנְיָא, הָיָה רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר כּוֹ', וּמַסְּיק שָׁם אִם אֱלֹהֵיכֶם חָפֵץ בָּעֲנִיִּים, לָמָּה אֵינוֹ מְפַרְנְסָן? אַף אַתָּה אֱמוֹר לוֹ: כְּדֵי לְהִנָּצֵל אָנוּ מִדִּינָהּ שֶׁל גֵּיהִנֹּם. וְאִם כֵּן, אַתָּה עוֹשֶׂה עִמּוֹ חַיֵּי שָׁעָה וְהוּא עוֹשֶׂה עִמָּךְ חַיֵּי עוֹלָם, אַתָּה נוֹתֵן לוֹ פְּרוּטָה וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְשַׁלֵּם לְךָ פִּי שְׁנַיִם כִּפְלַיִם. לְכָךְ נֶאֱמַר (רות ב:יט) "אֲשֶׁר עָשִׂיתִי עִמּוֹ הַיּוֹם בֹּעַז", וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ויקרא רבה פל"ד ח) "יוֹתֵר הֶעָנִי עוֹשֶׂה עִם הַבַּעַל בַּיִת מִמָּה שֶׁהַבַּעַל בַּיִת עוֹשֶׂה עִם הֶעָנִי". לְכָךְ נֶאֱמַר כָּאן "אֶת הֶעָנִי עִמָּךְ", וְיִכְלוֹל לְשׁוֹן "עִמָּךְ" לְפִי שֶׁהוּא עִמָּךְ, עַל כֵּן בָּא לִידֵי עֹנִי כְּדֵי לְזַכּוֹתְךָ. וְכֶנֶגֶד שְׁנַיִם אֵלּוּ צִוָּה לוֹ עַל שְׁנֵי דְּבָרִים. כְּנֶגֶד מַה שֶׁאָמַר "אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה אֶת עַמִּי" (שמות כב, כד), אָמַר "לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה", כְּאִלּוּ אָמַר לֹא תִּהְיֶה כְּנֹשֶׁה לוֹ, כִּי לֹא לוֹ אַתָּה נוֹשֶׂה אֶלָּא לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי חוֹנֵן דָּל נִקְרָא "מַלְוֶה ה'" (משלי יט, יז) וְלֹא לוֹ, וְנֶאֱמָן בַּעַל מַלְאכְתְּךָ לְשַׁלֵּם לְךָ בַּעֲבוּר עַמּוֹ. לְפִיכָךְ לֹא תִדְחֹק עָלָיו לְתָבְעֵנוּ בְּחָזְקָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י,

כִּי לָמָּה תִּדְחֹק עָלָיו אַחַר שֶׁלֹּא לוֹ הִלְוִיתָ כִּי אִם לְמַלְכּוֹ בָּרוּךְ הוּא. וְכֶנֶגֶד מַה שֶּׁאָמַר "אֶת הֶעָנִי עִמָּךְ" (שמות כב, כד), זֶה הֶעָנִי הָעוֹשֶׂה עִמְּךָ יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁאַתָּה עוֹשֶׂה עִמּוֹ, עַל זֶה אָמַר "לֹא תְשִׂימוּן עָלָיו נֶשֶׁךְ" (שמות כב, כד) כְּדֵי לְהַרְוִיחַ בְּמַמּוֹנְךָ. הַקָּטֹן בְּעֵינֶיךָ מַה שֶּׁהֶעָנִי עוֹשֶׂה עִמְּךָ כְּהֶנָּה וְכָהֶנָּה, הֵן מִצַּד שֶׁשְּׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד וּתְבַקֵּשׁ עוֹד מִמֶּנּוּ רֶוַח, הֵן מִצַּד שֶׁזֶּה הֶעָנִי נַעֲשָׂה עָנִי בַּעֲבוּרְךָ, כִּי כְּדֵי לְהַצִּיל אוֹתְךָ מִדִּינָהּ שֶׁל גֵּיהִנֹּם אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְפָרְנְסוֹ בְּעַצְמוֹ כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה. וְאִם כָּל זֶה הָעֹנִי וְהַדֹּחַק הוּא סוֹבֵל עִמְּךָ בַּעֲבוּרְךָ כְּדֵי לְזַכּוֹת אוֹתְךָ, וְאֵיךְ יַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ לְבַקֵּשׁ עוֹד רֶוַח מֶה, אֵין זֶה כִּי אִם רֹעַ לַבָּב.

וּמַה שֶּׁאָמַר "תְּשִׂימוּן" לְשׁוֹן רַבִּים, לְהַזְהִיר אֶת כֻּלָּם, הַמַּלְוֶה וְהַלּוֶֹה וְהֶעָרֵב וְהָעֵדִים, כֻּלָּם עוֹבְרִים בְּ"לֹא תְשִׂימוּן". וְאִם חָבַלְתָּ שֶׁתִּהְיֶה מְחֻסַּר אֲמָנָה וְלֹא תַאֲמִין כִּי לְךָ יִשָּׁלֵם מֵאוֹצָר שֶׁל מַעְלָה הַגָּנוּז לְעוֹשֵׂה צְדָקָה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ, אִז זֶה עָנְשְׁךָ שֶׁלְּסוֹף "תַּחְבֹּל שַׁלְמַת רֵעֶךָ" (שמות כב:כה), כִּי תָּבֹא גַּם אַתָּה לִידֵי עֲנִיּוּת וְתִהְיֶה רֵעוֹ שֶׁל הֶעָנִי וַחֲבֵרוֹ בַּעֲנִיּוּת, וְתִהְיֶה מֻכְרָח לְקַח מִמֶּנּוּ חֲבֹל מֵאַחַר שֶׁתִּהְיֶה עָנִי כָּמוֹהוּ. וְזֶהוּ עִנְיַן הַכֶּפֶל שֶׁל "חָבֹל תַּחְבֹּל". וּמִכָּל מָקוֹם אֲנִי מַזְהִירְךָ שֶׁ"עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ" (שמות כב:כה), כִּי אִם עָבַרְתָּ מִן דֶּרֶךְ הַיֹּשֶׁר וּכְבָר לָקַחְתָּ מִמֶּנּוּ חֲבֹל, אִז רְאֵה לְעַמַּת זֶה שֶׁתָּשִׁיב לוֹ הַחֲבוֹל קֹדֶם שְׁקִיעַת הַחַמָּה.

וְנִרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁבִּכְסוּת לַיְלָה הוּא מְדַבֵּר, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר "בַּמֶּה יִשְׁכָּב" (שמות כב:כו).

וְעַל צַד הֶרֶמֶז הִזְכִּיר הַשֵּׁמֶשׁ, לוֹמַר הִסְתַּכֵּל בַּשֶּׁמֶשׁ שֶׁבָּרָאתִי לְשַׁמֶּשְׁכֶם עַל צַד הַחֶסֶד וְהַצְּדָקָה, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְחַדֵּשׁ בְּטוּבוֹ בְּכָל יוֹם תָּמִיד מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, וְכָל הַמִּצְוֹת שֶׁעוֹשִׂין בָּעוֹלָם הַזֶּה יִרְאֵי ה' וְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ כֻּלָּם אֵינָן כְּדַאי לְחֶסֶד גָּדוֹל זֶה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַזְרִיחַ לָהֶם הַשֶּׁמֶשׁ בְּכָל יוֹם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מלאכי ג כ) "וְזָרְחָה לָכֶם יִרְאֵי שְׁמִי שֶׁמֶשׁ צְדָקָה". כִּי אֲפִלּוּ לְיִרְאֵי ה' הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַת עַל צַד הַצְּדָקָה, וְאִם כֵּן יָפֶה אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ב יא) "וְאֵין יִתְרוֹן תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ", שֶׁבְּכָל מַעֲשֵׂי הָאָדָם אֵין בָּהֶם דֵּי הָשֵׂב לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חֶסֶד גָּדוֹל זֶה. וְעַל כֵּן אָמַר "עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ" (שמות כב כה), כִּי תִּסְתַּכֵּל בְּשֶׁמֶשׁ צְדָקָה שֶׁאֲנִי עוֹשֶׂה עִמָּךְ, וְאָז תִּקַּח מוּסָר וּמִמֶּנִּי תִּרְאֶה וְכֵן תַּעֲשֶׂה, כְּשֵׁם שֶׁאֲנִי מַזְרִיחַ לְךָ הַחַמָּה כָּךְ אַתָּה תַּזְרִיחַ לְעָנִי זֶה הַהוֹלֵךְ חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ לוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה נח ז–ח) "הֲלֹא פָרֹס לָרָעֵב לַחְמֶךָ" וְגוֹ', וּסְמִיךְ לֵיהּ "אָז יִבָּקַע כַּשַּׁחַר אוֹרֶךָ" וְגוֹ', "וְזָרַח בַּחֹשֶׁךְ אוֹרֶךָ" וְגוֹ'.

וְיֵשׁ עוֹד רֶמֶז בְּאָמְרוֹ "עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ". אֶל הָעֲשִׁירִים אֲשֶׁר בְּמַחֲנֵה הָעִבְרִים שֶׁיֵּשׁ לָהֶם מַשְׁכּוֹנוֹת שֶׁל עֲנִיִּים, וְיֵצּוּ לְיוֹרְשֵׁיהֶם שֶׁיַּחֲזִירוּם לָעֲנִיִּים אַחַר מוֹתָם, דְּהַיְנוּ אַחַר הָעֶרֶב שִׁמְשָׁם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת יב ב) "עַד אֲשֶׁר לֹא תֶחְשַׁךְ" וְגוֹ'. לְכָךְ נֶאֱמַר "עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ". כִּי מִי פֶּתִי יָסוּר הֵנָּה שֶׁלֹּא יְקַיֵּם הַמִּצְוָה בְּחַיָּיו שֶׁהוּא מְצֻוֶּה בָּהּ,

וַיַּעֲשֶׂה הַמִּצְוָה לְאַחַר מוֹתוֹ שֶׁאֵינוֹ מְצֻוֶּה בָּהּ עוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פח ו) "בַּמֵּתִים חָפְשִׁי" – כֵּיוָן שֶׁמֵּת אָדָם נַעֲשָׂה חָפְשִׁי מִן הַמִּצְוֹת. וְהָעוֹשִׂים כֵּן בְּלִי סָפֵק אֵין לָהֶם שָׂכָר בַּעֲמָלָם, כֵּיוָן שֶׁלֹּא קִיְּמוּ הַמִּצְוָה בִּזְמַנָּהּ כְּשֶׁהָיָה מְחֻיָּב בָּהּ, וְיִרְצֶה לְקַיְּמָהּ אַחַר מוֹתוֹ כְּשֶׁרוֹאֶה כִּי אָז אֵינוֹ יָכוֹל לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמָמוֹנוֹ כְּלָל. וּמַה יִּתְרוֹן לָעוֹשֶׂה צְדָקָה בַּזְּמַן הַהוּא? הֵן מִצַּד כִּי אָז אֵין מָמוֹנוֹ בִּרְשׁוּתוֹ, הֵן מִצַּד שֶׁאֵין לוֹ צָרֵךְ בּוֹ עוֹד, הֵן מִצַּד שֶׁהוּא חָפְשִׁי מִן הַמִּצְוֹת – וּבְחַיָּיו מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת, וּבְמוֹתוֹ יִרְצֶה לִהְיוֹת צַדִּיק.

וְעַל צַד הָרֶמֶז נוֹכַל לְפָרֵשׁ, גַּם פָּסוּק "כִּי הוּא כְסוּתוֹ לְבַדָּהּ הִיא שִׂמְלָתוֹ לְעֹרוֹ בַּמֶּה יִשְׁכָּב", שֶׁקֹּאֵי עַל הָאָדָם אֲשֶׁר עֵינוֹ רָעָה בָּעֲנִיִּים וְלֹא יִרְצֶה לַעֲשׂוֹת צְדָקָה בְּחַיָּיו קֹדֶם בֹּא הַשָּׁמֶשׁ, אִם כֵּן בַּמֶּה יִשְׁכָּב בַּקֶּבֶר? כִּי הוּא, דְּהַיְנוּ הַצְּדָקָה, כְּסוּתוֹ לְבַדָּהּ, כִּי בְּמוֹתוֹ הוּא נִקְבָּר עָרוֹם מִמִּצְוָה זוֹ וְאֵין לוֹ כְּסוּת אַחֵר כִּי אִם הַצְּדָקָה, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כט יד) "צֶדֶק לָבַשְׁתִּי וַיִּלְבָּשֵׁנִי". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא ט.) שֶׁהַצְּדָקָה נִמְשָׁלָה לְבֶגֶד, שֶׁכָּל נִימָא וְנִימָא מִצְטָרֶפֶת לְבֶגֶד גָּדוֹל, כָּךְ הַצְּדָקָה כָּל פְּרוּטָה וּפְרוּטָה מִצְטָרֶפֶת לְחֶשְׁבּוֹן גָּדוֹל. לְכָךְ אָמַר "בַּמֶּה יִשְׁכָּב", וּלְכָךְ נֶאֱמַר "כְּסוּתֹה" בְּהֵ"א, לְדָרוֹשׁ בּוֹ כִּי הִיא כְּסוּתָהּ שֶׁל הַנְּשָׁמָה שֶׁל הַמִּלְוֶה.

וְנוֹכַל לוֹמַר עוֹד שֶׁכָּל פָּסוּק זֶה כִּפְשׁוּטוֹ, וּמִכָּל מָקוֹם נָקֹט פְּרָטִים אֵלּוּ כְּדֵי שֶׁיִּלְמוֹד מֵהֶם הַנּוֹתֵן אוֹ הַבִּלְתִּי נוֹתֵן, שֶׁכָּל מַה שֶּׁהוּא עוֹשֶׂה עִם הֶעָנִי עוֹשִׂין גַּם עִמּוֹ. כִּי אַזְהָרָה "עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ" יֵשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ סְתָם הֶשְׁבָּה בָּעוֹלָם הַזֶּה וַהֶשְׁבָּה לָעֲנִיִּים, עַד בֹּא הָעֶרֶב שִׁמְשׁוֹ, זְמַן הַחֻרּוּת וְהַחָפְשִׁיּוּת, וְהוּא קֹדֶם זְמַן הַמִּיתָה כָּאָמוּר. וְאַחַר כָּךְ אָמַר שֶׁאִם לֹא יִתֵּן לֶעָנִי קֹדֶם בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ, אָז אֵין לֶעָנִי בַּמֶּה לִשְׁכַּב, כָּךְ הוּא לֹא יִהְיֶה לוֹ לְכַתְּחִלָּה בַּמֶּה לִשְׁכַּב בַּקֶּבֶר, כִּי הַצְּדָקָה לְבַדָּהּ כְּסוּתוֹ וְשִׂמְלָתוֹ לְעוֹרוֹ, וְזוּלָתָן אֵין לוֹ בֶּגֶד אַחֵר, וְשׁוֹכֵב עָרוֹם בְּגֵיא צַלְמָוֶת. כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לֶעָנִי זֶה בַּלַּיְלָה, כָּךְ יֵעָשֶׂה גַּם לוֹ. וְזֶה רֶמֶז נָכוֹן וְיָקָר מְאֹד, וְכָל שֶׁכֵּן לְאוֹתָן הַכִּתּוֹת שֶׁאֲפִלּוּ לְיוֹרְשֵׁיהֶם לֹא יָצוּוּ לְהַחֲזִיר, וְהִנֵּה הַיּוֹרְשִׁים יִקְחוּ מָמוֹנָם וְהֵמָּה יִשְׁאוּ אֶת עֲוֹנָם. אוֹי לְאוֹתָהּ כְּלִימָה וּבוּשָׁה, כִּי רָאִיתִי בְּדוֹרֵנוּ עֲשִׁירִים רַבִּים בַּשֵּׁפֶל יָשְׁבוּ, כִּי נִכְשָׁלִים בָּזֶה וּבְכֵיוֹצֵא בּוֹ, וְאֵינָן לוֹקְחִים מוּסָר בְּחַיֵּיהֶם. וְצָרוּת הָעַיִן נַעֲשָׂה קִנְיָן דָּבֵק בָּהֶם בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרְדוּ, וְדַי בְּהֶעָרֵה קְטַנָּה זוֹ.

פסוק כו

וְהָיָה כִּי יִצְעַק אֵלַי. יֹאמַר שֶׁאִם זֶה הֶעָשִׁיר יִהְיֶה אוֹטֵם אָזְנוֹ מִזְּעָקַת דָּל, אַל יְדַמֶּה בְּנַפְשׁוֹ שֶׁבַּעֲבוּר זֶה אֶבְדָּה תִּקְוָתוֹ שֶׁל הֶעָנִי, אֶלָּא כַּאֲשֶׁר יִצְעַק אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי, כִּי אִם הוּא אַכְזְרִי אֲנִי אֵינִי כְּמוֹתוֹ, אֶלָּא "וְשָׁמַעְתִּי כִּי חַנּוּן אָנִי". אוֹ יֹאמַר: מִמֶּנִּי תִּרְאוּ וְכֵן תַּעֲשׂוּ בְּקַל וָחֹמֶר.

פרק כג

פסוק ה

וְחָדַלְתָּ מֵעָזֹב לוֹ עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ. לוֹמַר לְךָ דַּוְקָא שֶׁרוֹצֶה לִהְיוֹת עִמְּךָ בְּמִלַּאכְתּוֹ וְרוֹצֶה לְהָקִים עִמְּךָ, אָז אַתָּה מְחֻיָּב לְסַיְּעַ לוֹ. אֲבָל אִם יוֹשֵׁב לוֹ וְאוֹמֵר הוֹאִיל וְעָלֶיךָ מוּטָל הַדָּבָר, חַיָּב אַתָּה לְהָקִים לְבַד, עַל כֵּן אָמַר "וְחָדַלְתָּ מֵעָזֹב לוֹ", כִּי מִלַּת לוֹ אֵין בְּמַשְׁמָעוּתוֹ עִמּוֹ, כִּי מֻתָּר לְךָ לַחֲדוֹל מֵעָזֹב לוֹ כְּשֶׁאֵינוֹ רוֹצֶה לִהְיוֹת עִמְּךָ בְּמִלַּאכְתּוֹ. וּמִכָּאן תְּשׁוּבָה עַל מִקְצָת עֲנִיִּים בְּנֵי עַמֵּנוּ הַמַּטִּילִים אֶת עַצְמָם עַל הַצִּבּוּר וְאֵינָן רוֹצִים לַעֲשׂוֹת בְּשׁוּם מְלָאכָה, אַף אִם בְּיָדָם לַעֲשׂוֹת בְּאֵיזוֹ מְלָאכָה אוֹ אֵיזֶה דָּבָר אַחֵר אֲשֶׁר בּוֹ יְכוֹלִין לְהָבִיא שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בֵּיתָם, וְקוֹרְאִים תִּגָּר אִם אֵין נוֹתְנִים לָהֶם דֵּי מַחְסוֹרָם, כִּי דָּבָר זֶה לֹא צִוָּה ה', כִּי אִם "עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ", "הָקֵם תָּקִים עִמּוֹ" (שמות כג, ה; דברים כב, ד), כִּי הֶעָנִי יַעֲשֶׂה כָּל אֲשֶׁר יִמְצָא בְּכֹחוֹ לַעֲשׂוֹת, וְאִם בְּכָל זֶה לֹא תַשִּׂיג יָדוֹ, אָז חַיָּב כָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל לְסַעֲדוֹ וּלְחַזְּקוֹ וְלִתֵּן לוֹ דֵּי מַחְסוֹרוֹ אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ, וְעָזֹב תַּעֲזֹב אֲפִילוּ עַד מֵאָה פְּעָמִים.

פסוק יט

לֹא תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ. בְּטַעַם מִצְוָה זוֹ יָצְאוּ רֹב הַמְפָרְשִׁים לְלִקּוּט וְלֹא מָצְאוּ בָּהּ טַעַם מַסְפִּיק, עַד שֶׁיֵּשׁ אוֹמְרִים שֶׁמִּצְוָה זוֹ מִן הַחֻקּוֹת שֶׁאֵין לָהֶם טַעַם נוֹדָע לָנוּ, וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהָיָה מִתְּחִלָּה חֹק לַעֲבוֹדָה זָרָה שֶׁבִּשְּׁלוּ בָּשָׂר בְּחָלָב בַּחַגִּים שֶׁלָּהֶם, וְעַל כֵּן סָמַךְ מִצְוָה זוֹ לְחַגֵּי הַשָּׁנָה. וְיֵשׁ מְבִיאִין רְאָיָה מִמַּה שֶּׁכָּתוּב (בראשית ד, ד) "וְהֶבֶל הֵבִיא גַּם הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵיהֶן", שֶׁהָיוּ רְגִילִין לַעֲשׂוֹת עֲבוֹדָה מִן בָּשָׂר בְּחָלָב. וְקָרוֹב לִשְׁמֹעַ שֶׁמִּצְוָה זוֹ הִיא מֵעִנְיַן אִסּוּר כִּלְאַיִם וְעֵרְבּוּב הַכּוֹחוֹת, כִּי יָדוּעַ שֶׁבְּשַׂר הָעֲבָר נוֹלָד מִן הַדָּם שֶׁל הַנְּקֵבָה הָאָדוֹם הַמּוֹלִיד כָּל אָדָם, כִּי מִשָּׁם מְקוֹרוֹ. וְכֵן חֶלֶב הַבְּהֵמָה גַּם כֵּן מִן הַדָּם מְקוֹרוֹ, כִּי הַדָּם נֶעְכָּר וְנַעֲשָׂה חֶלֶב. וּלְפִי זֶה, מִן דַּם הַבְּהֵמָה יָצָא בְּשַׂר הָעֲבָר וְהֶחָלָב, כִּי מִשָּׁם יִפָּרְדוּ, וְאֵין נָכוֹן לַחֲזוֹר וּלְעָרְבָם עַל יְדֵי בִּשּׁוּל וְכֵן עַל יְדֵי אֲכִילָה, כִּי הָאֲכִילָה הִיא גַּם כֵּן בִּשּׁוּל בָּאֲצִטּוֹמְכָא. וְאִי תֵּרוּ לֵיהּ כּוּלָּא יוֹמָא בַּחֲלָבָא, לֵית בֵּהּ לָאו דְּ"לֹא תְבַשֵּׁל", כִּי אֵינָן חוֹזְרִין אֶל עֵרְבּוּבָם הָרִאשׁוֹן עַל יְדֵי שְׁרִיָּה כְּמוֹ עַל יְדֵי בִּשּׁוּל בְּקֻדָּרָה וּבִשּׁוּל בָּאֲצִטּוֹמְכָא. וְדַוְקָא כְּשֶׁאוֹכֵל בָּשָׂר תְּחִלָּה, שֶׁאֵינוֹ מִתְבַּשֵּׁל בָּאֲצִטּוֹמְכָא מְהֵרָה עַד שֶׁיָּבֹא הֶחָלָב, אֲבָל הֶחָלָב מִתְבַּשֵּׁל מְהֵרָה קֹדֶם שֶׁיָּבֹא הַבָּשָׂר, וְאֵין בּוֹ עֵרְבּוּב כָּל כָּךְ, עַל כֵּן אֵין אִסּוּר לֶאֱכוֹל אַחֲרָיו בָּשָׂר. וְטַעַם עֵרְבּוּב זֶה שֶׁיֵּשׁ בְּכָל בָּשָׂר בְּהֵמָה, וְ"גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ" נָקֵט לְמוֹפֵת, כִּי בּוֹ נִמְצָא בְּעֶצֶם וּבָרִאשׁוֹנָה עֵרְבּוּב זֶה.

וּבְפָרָשַׁת רְאֵה (דברים יד:כא) סָמַךְ מִצְוָה זוֹ לְאִסּוּרֵי מַאֲכָלוֹת, לוֹמַר לְךָ שֶׁלֹּא בִּשּׁוּל לְבַד אָסְרָה תּוֹרָה, כִּי אִם גַּם אֲכִילָה. וְכָאן סָמָכָהּ לְמִצְוֹת בִּכּוּרִים, כִּי הַפֵּרוֹת שֶׁנִּתְבַּכְּרוּ רִאשׁוֹנָה

אֵין רָאוּי לְעָרְבָם עִם הַפְּרוֹת שֶׁנִּתְבַּכְּרוּ אַחַר כָּךְ, כִּי אִם אוֹתָן שֶׁנִּתְבַּכְּרוּ רִאשׁוֹנָה תָּבִיא בֵּית ה' אֱלֹהֶיךָ, וְהַמּוֹתָר יִהְיֶה לְךָ. כָּךְ אֵין לְעָרֵב הַדָּם שֶׁנִּתְבַּשֵּׁל רִאשׁוֹנָה וְנִתְהַוָּה מִמֶּנּוּ הָעוּבָּר, עִם הַדָּם שֶׁנִּתְבַּשֵּׁל אַחַר כָּךְ וְנִתְהַוָּה מִמֶּנּוּ הֶחָלָב, כִּי אַחַר שֶׁרָצָה ה' בְּפִרוּדָם אֵינוֹ רוֹצֶה בְּעִרְבּוּבָם.

פסוק כה

וַעֲבַדְתֶּם אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּבֵרַךְ אֶת לַחְמְךָ. הִתְחִיל בִּלְשׁוֹן רַבִּים וְסִיֵּם בִּלְשׁוֹן יָחִיד, לְפִי שֶׁכָּל יִשְׂרָאֵל עֲרֵבִים זֶה בְּעַד זֶה, וְלֹא יְבָרֵךְ ה' לֶחֶם שֶׁל כָּל יָחִיד וְיָחִיד עַד אֲשֶׁר יִהְיוּ עוֹבְדֵי ה' רַבִּים וְיַעַבְדוּהוּ כָּל זֶרַע יַעֲקֹב כְּאֶחָד, אָז יְבָרֵךְ לַחְמוֹ שֶׁל כָּל אֶחָד וְאֶחָד. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁעֲבוֹדַת ה' טוֹב יוֹתֵר כְּשֶׁרַבִּים מִתְקַבְּצִים לְהִתְפַּלֵּל, כִּי "הֵן אֵל כַּבִּיר לֹא יִמְאָס" (איוב לו:ה). אֲבָל בְּעִנְיְנֵי אֲכִילָה טוֹב יוֹתֵר כְּשֶׁאוֹכֵל כָּל אֶחָד פִּתּוֹ לְבַדּוֹ. וּלְפִי שֶׁרֹב הֶחָלְאִים בָּאִים עַל יְדֵי הַמַּאֲכָלִים שֶׁמְּבַחוּץ, אוֹ עַל יְדֵי הִתְנַבְּרוּת הַיְסוֹדוֹת זֶה עַל זֶה מִבִּפְנִים, עַל כֵּן אָמַר "וּבֵרַךְ אֶת לַחְמְךָ וְאֶת מֵימֶיךָ וַהֲסִרֹתִי מַחֲלָה מִקִּרְבֶּךָ".

פרק כד

פסוק ג

כָּל [**הַדְּבָרִים**] **אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה**. לֹא אָמְרוּ לְאַלְתַּר "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמַע". יִתְּכֵן לְפָרֵשׁ לְדַעַת חַכְמֵי סְפָרַד שֶׁפֵּרְשׁוּ שֶׁכָּל פָּרָשָׁה זוֹ הָיְתָה אַחַר קַבָּלַת עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, אִם כֵּן בְּדִין אָמְרוּ בַּתְּחִלָּה "נַעֲשֶׂה", כִּי חָשְׁבוּ שֶׁלֹּא יְצַוֶּה לָהֶם ה' יוֹתֵר מֵעֲשֶׂרֶת דִּבְּרוֹת אֵלּוּ. אָמְנָם אַחַר כָּךְ כַּאֲשֶׁר רָאוּ שֶׁמֹּשֶׁה לָקַח חֲצִי הַדָּם וַיָּשֶׂם בָּאַגָּנוֹת וַחֲצִי הַדָּם זָרַק עַל הַמִּזְבֵּחַ, אָז עָלָה בְּמַחֲשַׁבְתָּם: חֲצִי הַשֵּׁנִי לְהֵיכָן יִתֵּן? וַדַּאי הַכַּוָּנָה שֶׁעַכְשָׁיו לֹא נָתַן לָנוּ כִּי אִם חֲצִי הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת, וְעוֹד יוֹסִיף לָנוּ מִצְוֹת כֹּהֲנָה וְכָהֲנָה, וּבְאוֹתוֹ זְמַן יִזְרֹק עַל הַמִּזְבֵּחַ חֲצִי הַשֵּׁנִי. עַל כֵּן אָמְרוּ "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע". וּמֹשֶׁה הֵבִין מַחֲשַׁבְתָּם וְאָמַר: אַתֶּם טוֹעִים, כִּי חִלּוּק הַדָּם הוּא כְּדֵי לִזְרֹק חֲצִי הַשֵּׁנִי עַל הָעָם, לוֹמַר שֶׁעַל יְדֵי קַבָּלַת הַתּוֹרָה יִהְיוּ לַאֲחָדִים בְּאַהֲבָה וְחִבָּה עִם הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְגַם לְפָרוּשׁ רַשִׁ"י שֶׁפֵּרֵשׁ שֶׁפָּרָשָׁה זוֹ הָיְתָה קֹדֶם עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, נוֹכַל לוֹמַר שֶׁבְּפַעַם רִאשׁוֹן שָׁמְעוּ שֶׁבַע מִצְוֹת בְּנֵי נֹחַ וְשַׁבָּת וְדִינִין וְכִבּוּד אָב וָאֵם וּפָרָה אֲדֻמָּה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, וּבַדֶּרֶךְ שֶׁנִּתְבָּאֵר.

פסוק יא

וַיֶּחֱזוּ אֶת הָאֱלֹהִים וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁהָיוּ מִסְתַּכְּלִים בּוֹ בְּלֵב גַּס מִתּוֹךְ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, וְקָשָׁה עַל דְּבָרָיו דְּהָיָה לוֹ לוֹמַר תְּחִלָּה "וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ" וְאַחַר כָּךְ "וַיֶּחֱזוּ אֶת הָאֱלֹהִים". וְתִרְגּוּמוֹ "וַהֲווֹ חָדָן בְּקוּרְבָּנַיְהוֹן", גַּם זֶה אֵינוֹ מִתְיַשֵּׁב עַל הַלָּשׁוֹן. וְיוֹתֵר הָיָה

נָכוֹן לְפָרֵשׁ שֶׁלֹּא הָיָה שָׁם שׁוּם אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, אֶלָּא הָיוּ דּוּגְמַת מִשֶּׁה שֶׁעָמַד בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם בְּלֹא אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וְהָיָה נִזּוֹן מִזִּיו הַשְּׁכִינָה, כָּךְ אֲצִילֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, מִתּוֹךְ שֶׁחָזוּ אֶת הָאֱלֹהִים עַל כֵּן הָיָה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אָכְלוּ וְשָׁתוּ, כִּי רְאִיַּת פְּנֵי הַשְּׁכִינָה הָיְתָה אֲכִילָה שֶׁלָּהֶם. אָמְנָם מִדְּקָאָמַר "וְאֶל אֲצִילֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יָדוֹ" (שמות כד, יא), יֵשׁ לְדַקְדֵּק לָמָּה קָרָאָם אֲצִילִים, וְעוֹד פָּסוּק זֶה צָרִיךְ קִשּׁוּר עִם "וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ".

וְנִרְאֶה לִי שֶׁבָּא לְהוֹרוֹת הַהֶבְדֵּל שֶׁבֵּין נְבוּאַת מֹשֶׁה לִנְבוּאָתָם, כִּי אֶל מֹשֶׁה שָׁלַח ה' יַד נְבוּאָתוֹ בְּלֹא אֶמְצָעִי, כִּי הַנְּבוּאָה נִקְרֵאת "יַד ה'" כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל לז א) "הָיְתָה עָלַי יַד ה'", וְזֶה הַדָּבָר בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ. וּלְפִי שֶׁמֹּשֶׁה הָיָה קָרוֹב אֶל הַשְּׁכִינָה, עַל כֵּן לֹא הוּתְרָה לוֹ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּצָרְכֵי הַגּוּף כָּלָל כָּל זְמַן שֶׁהָיָה עוֹמֵד לִפְנֵי ה', וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיְכַסֵּהוּ הֶעָנָן שֵׁשֶׁת יָמִים" (שמות כד טז). וּבְמַסֶּכֶת יוֹמָא (ד:) אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁכִּסּוּי זֶה הָיָה כְּדֵי לְמָרֵק אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה שֶׁבְּתוֹךְ מֵעָיו, כְּדֵי שֶׁיֵּעָמֵד חַי לִפְנֵי ה' נָקִי וּמְשֻׁלָּל מִכָּל עִנְיְנֵי גַּשְׁמִיּוּת. וּמִטַּעַם זֶה לֹא אָכַל אַרְבָּעִים יוֹם, כְּדֵי לְהַרְחִיקוֹ מִכָּל עִנְיְנֵי הַגּוּף שֶׁנִּבְרְאוּ בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית, "וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" (שמות כד טז), כִּי הַשְּׁבִיעִי קֹדֶשׁ לַה', וְיוֹם הַשַּׁבָּת יוֹכִיחַ. אֶבָל אֵלּוּ הַזְּקֵנִים נָדָב וַאֲבִיהוּא וְשִׁבְעִים זְקֵנִים הָיוּ מִן הָאֲצִילִים אֲשֶׁר הָאֲצַל עֲלֵיהֶם מִן רוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעַל מֹשֶׁה וְנִתַּן עֲלֵיהֶם, לְפִיכָךְ לֹא הָיוּ כְּמֹשֶׁה בִּנְבוּאָתוֹ שֶׁלֹּא אָכַל וְשָׁתָה כְּשֶׁחָזָה פְּנֵי אֱלֹהִים, אֶלָּא הֵמָּה חָזוּ אֶת הָאֱלֹהִים וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ (שמות כד יא), שֶׁהָיוּ מִשְׁתַּמְּשִׁים בִּשְׁנֵי הַחֲלָקִים, בְּחֶלְקֵי הַשֵּׂכֶל וּבְחֶלְקֵי הַחֹמֶר, כִּי מִצַּד הַשֵּׂכֶל חָזוּ אֶת הָאֱלֹהִים, וּמִצַּד הַחֹמֶר אָכְלוּ וְשָׁתוּ. וּלְפִי שֶׁחָזוּ מַחֲזֵה שַׁדַּי מִתּוֹךְ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, עַל כֵּן לֹא רָאוּ בְּאַסְפַּקְלַרְיָא הַמְאִירָה כְּמוֹ מֹשֶׁה, כִּי פְּנֵי מֹשֶׁה כִּפְנֵי חַמָּה הַמְאִירָה מִכָּל צַד, כָּךְ מֹשֶׁה הֵאִיר מִשְּׁנֵי חֶלְקָיו, כִּי גַּם חֹמֶר שֶׁלּוֹ נַעֲשָׂה זַךְ וְנָקִי כְּחַמָּה בָּרָה, וְלֹא עִכֵּב עַל יָדוֹ מֵרְאוֹת מַחֲזֵה שַׁדַּי בְּאַסְפַּקְלַרְיָא הַמְאִירָה. אֶבָל פְּנֵי יְהוֹשֻׁעַ שֶׁהָיָה מִן הַמָּאֳצָלִים, כַּלְבָנָה הַחֲשׂוּכָה מִצַּד אֶחָד וּמְאִירָה מִצַּד הַשֵּׁנִי, כָּךְ הָיָה נָקִי וְזַךְ מִצַּד הַשֵּׂכֶל, וּמִכָּל מָקוֹם "לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הַמַּחֲנֶה" (שמות לג יא) מֵהֱיוֹת כְּאֶחָד הָעָם מִן הַמַּחֲנֶה מִצַּד הַחֹמֶר הַמִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּצָרְכֵי הַגּוּף, וְהָיָה כְּמוֹ אֲצִילִים אֵלּוּ שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם "וַיֶּחֱזוּ אֶת הָאֱלֹהִים וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ".

וּלְדִבְרֵי רַשִׁ"י יֵשׁ קְצָת רְאָיָה, מִמַּה שֶׁכָּתוּב (ויקרא טז, א-ב) "אַחֲרֵי מוֹת שְׁנֵי בְּנֵי אַהֲרֹן" וְ"אַל יָבֹא בְכָל עֵת אֶל הַקֹּדֶשׁ" וְגוֹ', מֵאַחַר שֶׁצִּוָּה לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁלֹּא יָבֹא אֶל הַקֹּדֶשׁ כִּי אִם בְּיוֹם שֶׁאֵין בּוֹ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁבְּנֵי אַהֲרֹן חָטְאוּ בָּזֶה שֶׁהִסְתַּכְּלוּ בַּשְּׁכִינָה מִתּוֹךְ לֵב גַּס שֶׁל אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה. וְלֹא רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְעַרְבֵּב שִׂמְחַת הַתּוֹרָה, וְלֹא שָׁלַח בָּהֶם יָד עַכְשָׁיו עַד יוֹם פָּקְדוֹ. וְדָבָר זֶה יִתְבָּאֵר עוֹד לְקַמָּן פָּרָשַׁת אַחֲרֵי מוֹת בְּעֶזְרַת ה' יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ.

פרק כה

פסוק א

וַיְדַבֵּר ה' וגו' וְיִקְחוּ לִי תְּרוּמָה וגו'. שֶׁלֹּשׁ תְּרוּמוֹת נִזְכְּרוּ כָּאן כוּ', וְיֵשׁ בְּעִנְיָן זֶה כַּמָּה סְפֵקוֹת, כִּי לָמָּה יֵחֵס שְׁתֵּי תְּרוּמוֹת רִאשׁוֹנוֹת אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי בָּרִאשׁוֹנָה אָמַר "וְיִקְחוּ לִי" לִשְׁמִי, וּבַשֵּׁנִיָּה אָמַר "תִּקְחוּ אֶת תְּרוּמָתִי", אֲבָל בַּשְּׁלִישִׁית לֹא הִזְכִּיר לֹא זֶה וְלֹא זֶה, וְאַדְרַבָּה נֶאֱמַר בָּהּ "מֵאִתָּם", יְחֶסָהּ אֶל הַנּוֹתְנִים. וְעוֹד יֵשׁ לִשְׁאוֹל לָמָּה בִּשְׁנֵי תְּרוּמוֹת רִאשׁוֹנוֹת הִקְדִּים לְשׁוֹן קִיחָה לִלְשׁוֹן תְּרוּמָה, וּבַשְּׁלִישִׁית הִקְדִּים לְשׁוֹן תְּרוּמָה לִלְקִיחָה. וְעוֹד יֵשׁ לִשְׁאוֹל אֵיךְ הִכְנִיס מַאֲמַר "מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ לִבּוֹ" בֵּין שְׁתֵּי תְּרוּמוֹת הָרִאשׁוֹנִים שֶׁהָיוּ בָּקָל לַגֶּלְגֹּלֶת שֶׁהָיוּ חוֹב גָּמוּר עַל כָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל וְאֵינָן תְּלוּיִין בִּנְדָבַת לֵב הַנּוֹתֵן כְּלָל, כִּי אִם תְּרוּמָה שְׁלִישִׁית שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ "זָהָב וָכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת", הִיא לְבַדָּהּ בָּאָה בִּנְדָבָה, וְלָמָּה הִזְכִּיר בָּהּ לְשׁוֹן קִיחָה מַשְׁמַע בְּהֶכְרֵחַ, וְהַדָּבָר הַבָּא בִּנְדָבָה אֵין בּוֹ הֶכְרֵחַ. וְעוֹד בָּרִאשׁוֹנָה אָמַר "וְיִקְחוּ" בִּלְשׁוֹן נִסְתָּר, וּבִשְׁנַיִם הָאַחֲרוֹנִים אָמַר "תִּקְחוּ" בְּנוֹכֵחַ.

וְהַקְּרוֹב אֲלַי לוֹמַר בָּזֶה, בְּהִיוֹת שֶׁבְּעִנְיַן הַשְּׁקָלִים יֵשׁ מַחֲלֹקֶת בֵּין מְפָרְשֵׁי הַתּוֹרָה, כִּי יֵשׁ סוֹבְרִים שֶׁלֹּא נִמְנוּ יִשְׂרָאֵל לַגֻּלְגֹּלֶת, אֶלָּא הַשְּׁקָלִים נִמְנוּ כְּדֵי לְהַצִּילָם מִן עַיִן הָרַע. וּמַהֲרִ"י אַבְרַבָנֵל חוֹלֵק עַל דֵּעָה זוֹ וְאָמַר שֶׁנִּמְנוּ לַגֻּלְגֹּלֶת מַמָּשׁ, וְהַשְּׁקָלִים נִתְּנוּ דֶּרֶךְ צְדָקָה אוֹ קֹדֶם הַמִּנְיָן אוֹ אַחֲרָיו לְכַפֶּר נֶפֶשׁ, כַּמְבֹאָר בְּסִפְרוֹ פָּרָשַׁת כִּי תִשָּׂא.

וְהִנֵּה מָקוֹם אֶצְלִי לְחַלֵּק לְשׁוֹן "יִדְּבֶנּוּ" לִשְׁנֵי פָּנִים, אִם לְשׁוֹן נְדָבָה כִּפְשׁוּטוֹ, וְאִם הַהֵפֶךְ מַמָּשׁ, מִדְּלָא כְּתִיב "יִנְדְּבֶנּוּ" בְּנוּ"ן, אִם כֵּן יֵשׁ מָקוֹם לְפָרְשׁוֹ כְּמוֹ "יִדְּוֶנּוּ" בְּוָא"ו, כִּי אוֹתִיּוֹת בּוּמַ"ף מִתְחַלְּפוֹת, בִּפְרָט בְּבֵי"ת רְפוּיָה שֶׁמּוֹצָאָהּ כְּמוֹ וָא"ו. וְזֶה מוֹרֶה עַל מִי שֶׁלִּבּוֹ דָּוֶה וְכוֹאֵב עַל הַנְּתִינָה. וּלְפִיכָךְ בִּשְׁתֵּי תְּרוּמוֹת רִאשׁוֹנוֹת, שֶׁלְּכָל הַדֵּעוֹת הָיוּ חוֹבָה עַל כָּל אִישׁ, וְאַף אִם לֹא הָיָה רוֹצֶה לִתְרוֹם מִכָּל מָקוֹם הָיוּ יְכוֹלִין הַגַּבָּאִים לִקַּח מִמֶּנּוּ בְּעַל כָּרְחוֹ, לְפִיכָךְ הִקְדִּים בָּהֶם לְשׁוֹן קִיחָה לִתְרוּמָה, כִּי עַל יְדֵי שֶׁיָּבֹאוּ הַגַּבָּאִים לִגְבּוֹת מִמֶּנּוּ בְּעַל כָּרְחוֹ, יָבֹא לִתְרוֹם, כִּי קִיחַת הַגַּבָּאִים מְסַבֶּבֶת הַתְּרוּמָה. אֲבָל הַשְּׁלִישִׁית הַבָּאָה בִּנְדָבָה וְלֹא הָיָה שָׁם חוֹבָה כְּלָל, וְאִלּוּ לֹא יִרְצֶה לִתְרוֹם, מִי יוּכַל לְהַכְרִיחוֹ? עַל כֵּן הִקְדִּים בָּהּ הַתְּרוּמָה לַלְּקִיחָה, לוֹמַר שֶׁאַחַר שֶׁהוּא מִנְדָּבַת לִבּוֹ קָרָא שֵׁם וְתָרַם מִן מָמוֹנוֹ כְּפִי רְצוֹנוֹ, אָז יוּכְלוּ הַגַּבָּאִים לְכוֹפוֹ וְלִקַּח מִמֶּנּוּ בְּעַל כָּרְחוֹ מַה שֶּׁתָּרַם כְּבָר, הֵן בַּפֶּה הֵן בַּיָּדַיִם. לָכֵךְ נֶאֱמַר "וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאִתָּם" וְגוֹ', לוֹמַר שֶׁאַחַר שֶׁתָּרַם, אָז "תִּקְחוּ מֵאִתָּם" בְּזִרוֹעַ, אִם בֵּיני בֵּיני נִתְחָרֵט.

זֶה הַשֵּׁם "דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ לִי תְּרוּמָה", שֶׁיִּמְנוּ גַּבָּאִים שֶׁיִּקְחוּ הַתְּרוּמָה מִכָּל אִישׁ וְאִישׁ, וְקֹדֶם שֶׁיִּתְבָּעוּ מֵאֲחֵרִים יִתְּנוּ הֵמָּה חֶלְקָם לְקַשֵּׁט אֶת עַצְמָם תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ יִקְחוּ

מֵאֲחֵרִים, וְזֶה הוֹרָאַת וי"ו שֶׁל "וְיִקְחוּ". אֲבָל "מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ לִבּוֹ" — שֶׁלִּבּוֹ דַּוָּה עַל הַנְּתִינָה, כִּי הוּא אִישׁ כִּילַי וְאֵינוֹ נוֹתֵן מֵרָצוֹן טוֹב, וְיֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁמָּא יִתְקוֹטֵט עִם הַגַּבָּאִים, אָז "תִּקְחוּ" אַתֶּם מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אוֹ נְשִׂיאֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי וַדַּאי יִשְׂאוּ פְּנֵיהֶם וְלֹא יָרִיבוּ עִמָּהֶם עַל זֶה. וְאִם "יִדְּבֶנּוּ" פִּרוּשׁוֹ כְּמוֹ "יְנִדְּבֶנּוּ", וְהוּא לְשׁוֹן נְדִיב לֵב, אָז יִהְיֶה מוּסָב לְשֶׁלְמַעְלָה שֶׁאָמַר "וְיִקְחוּ לִי" הַגַּבָּאִים "תְּרוּמָה מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ" נְדִיבוּת לִבּוֹ, וּמִמֵּילָא נִשְׁמַע שֶׁמַּה שֶּׁאָמַר אַחַר כָּךְ "תִּקְחוּ אֶת תְּרוּמָתִי" מַשְׁמָע אַתֶּם בְּעַצְמְכֶם תִּקְחוּ, מְדַבֵּר בְּמִי שֶׁאֵינוֹ נָדִיב לֵב, מִן הַטַּעַם שֶׁנִּתְבָּאֵר. אָמְנָם מִדְּקָאָמַר בְּפָרָשַׁת וַיַּקְהֵל (לה ה) "כֹּל נְדִיב לֵב יְבִיאֶהָ" (שמות לה, ה), שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁכָּאן מְדַבֵּר בְּמִי שֶׁלִּבּוֹ דַּוָּה וְכוֹאֵב, וּמִמֶּנּוּ תִּקְחוּ בְּעַל כָּרְחוֹ. אֲבָל מִי שֶׁהוּא נָדִיב לֵב, הוּא יְבִיאֶהָ מֵעַצְמוֹ וְאֵין צָרִיךְ לְכוֹפוֹ. אֲבָל לְשׁוֹן "תִּקְחוּ" הַנֶּאֱמָר בִּתְרוּמָה שְׁלִישִׁית הַבָּאָה נְדָבָה, יֵשׁ דְּבָרִים אֲחֵרִים בְּגַוָּהּ, וְזֶה שֶׁאִם יָבֹאוּ גַּבָּאִים חֲשׁוּבִים אֶל הַמִּתְנַדֵּב, בְּלִי סָפֵק שֶׁיִּשָּׂא פְּנֵיהֶם וְיִתְנַדֵּב יוֹתֵר מֵאִלּוּ הָיוּ בָּאִים אֲלֵיהוּ סְתָם בְּנֵי אָדָם, כִּי מִטַּעַם זֶה נוֹהֲגִין לַעֲשׂוֹת נְדָבָה בָּרַבִּים, אוּלַי יִשָּׂא פְּנֵיהֶם.

וּלְפִי מַהֲרִי"א, שֶׁפֵּרֵשׁ כִּי גַּם הַשְּׁקָלִים, אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ חוֹבָה, מִכָּל מָקוֹם הָיוּ כְּמוֹ צְדָקָה וְכֹפֶר, יְהֶיה מַאֲמַר "מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ לִבּוֹ" לְשׁוֹן נְדָבָה מַמָּשׁ, וּמוּסָב אֶל שֶׁלְּמַעְלָה וְשֶׁלְּמַטָּה, לְהוֹרוֹת שֶׁגַּם שְׁנֵי תְּרוּמוֹת אֵלּוּ הָיוּ תְּלוּיִין בִּנְדִבַת לֵב הַנּוֹתֵן. אֲבָל בִּתְרוּמָה שְׁלִישִׁית לֹא הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר זֶה, כִּי פְּשִׁיטָא שֶׁהִיא בָּאָה נְדָבָה וְלֹא חוֹבָה, כִּי כְּבָר נִרְמַז זֶה בְּמָה שֶׁהִקְדִּים הַתְּרוּמָה אֶל הַקִּיחָה. וּלְפִי שֶׁשְּׁנֵי תְּרוּמוֹת הָרִאשׁוֹנִים הֵם חוֹבָה וְכֹפֶר נֶפֶשׁ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם" (שמות ל ט"ו), וּכְתִיב (יחזקאל יח ד) "הֵן כָּל הַנְּפָשׁוֹת לִי הֵנָּה", וּבְחֶסֶד הָאֵל יִתְבָּרַךְ הוּא לוֹקֵחַ בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת תְּמוּרַת הַנֶּפֶשׁ, עַל כֵּן נֶאֱמַר בָּרִאשׁוֹנָה "וְיִקְחוּ לִי", וּבַשְּׁנִיָּה "תְּרוּמָתִי", כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עֲלֵיהֶם. אֲבָל הַשְּׁלִישִׁית שֶׁאֵינָהּ חוֹבָה, לֹא יֶחְסְרָה אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּתְלָאָהּ בַּמִּתְנַדְּבִים שֶׁנֶּאֱמַר "וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאִתָּם", כִּי הִיא תְּלוּיָה בָּהֶם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "מֵאִתָּם" וְלֹא מֵאֵת ה' הָיְתָה זֹאת חוֹבָה. וְהִנֵּה קָרוֹב לִשְׁמֹעַ טַעַם אַחֵר, עַל מָה שִׁיְּחֵס שְׁנֵי תְּרוּמוֹת רִאשׁוֹנוֹת אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְלֹא הַשְּׁלִישִׁית, לְפִי שֶׁבְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ שָׁם גֶּדֶר עֲנָוָה וְהַכְנָעָה בֵּין הַתַּחְתּוֹנִים, שָׁם חֶבְיוֹן עֻזּוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַשּׁוֹכֵן אֶת דַּכָּא וּשְׁפַל רוּחַ. אֲבָל בְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ נִדְנוּד גַּאֲוָה, אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹצֶה לְיַחֵד שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ שָׁם. לְפִיכָךְ שְׁנֵי תְּרוּמוֹת רִאשׁוֹנִים שֶׁהָיָה יַד כָּל אָדָם שָׁוֶה בָּהֶם, כִּי "הָעָשִׁיר לֹא יַרְבֶּה וְהַדַּל לֹא יַמְעִיט", וְאֵין מָקוֹם לְשׁוּם אֶחָד לְהִתְפָּאֵר עַל חֲבֵרוֹ לוֹמַר "תְּרוּמָתִי גְּדוֹלָה מִתְּרוּמָתְךָ", אוֹתָן יִחֵס הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֵלָיו. כִּי בָּרִאשׁוֹנָה נֶאֱמַר "וְיִקְחוּ לִי" – לִשְׁמִי, כִּי כְּבָר בֵּאַרְנוּ לְמַעְלָה תְּחִלַּת פָּרָשַׁת מִקֵּץ וּבְפָסוּק "בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי" (שמות כ כא) שֶׁכָּל אוֹתִיּוֹת הַשֵּׁם הַגָּדוֹל מוֹרִים עַל

גֶּדֶר הָעֲנָוָה, עַיֵּן שָׁם. וּבַשְּׁנִיָּה אָמַר "תְּרוּמָתִי". וְכֵן הַדָּבָר הַנַּעֲשֶׂה מִן שְׁנֵי תְּרוּמוֹת אֵלּוּ דּוֹמֶה אֶל הַתְּרוּמָה עַצְמָהּ, כִּי כְּשֵׁם שֶׁכֵּלָן הָיוּ שָׁוִין בָּהּ וְלֹא הָיָה בָּהּ שׁוּם הִתְנַשְּׂאוּת לְאֶחָד עַל חֲבֵרוֹ, כָּךְ נַעֲשֶׂה מִתְּרוּמָה אַחַת הָאֲדָנִים. כִּי כָּל הָאֲדָנִים הָיוּ שָׁוִים אֶחָד כְּמוֹ חֲבֵרוֹ, וְהָיוּ תַּחְתּוֹנִים לְכָל הַבְּנָיָן כְּאַסְקֻפָּה הַנִּדְרֶסֶת, וְהָיוּ יְסוֹדוֹת לְכָל הַבְּנָיָן. כִּי "כְּמוֹהֶם יִהְיוּ עוֹשֵׂיהֶם", כִּי כְּמוֹ שֶׁהָעוֹשִׂים הַנִּדְבָה הַהִיא הָיוּ שָׁוִין בַּנְּתִינָה וְלֹא הָיָה לְשׁוּם אֶחָד מֵהֶם הִתְנַשְּׂאוּת עַל חֲבֵרוֹ, כָּךְ נַעֲשׂוּ מֵהֶם אֲדָנִים אֵלּוּ הַמּוֹרִים עַל גֶּדֶר הָעֲנָוָה. כִּי הָעֲנָוָה הִיא יְסוֹד הַבְּנָיָן אֲשֶׁר עָלָיו כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל נָכוֹן, וְנִקְרְאוּ בְּשֵׁם אֲדָנִים שֶׁיֵּשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ לְשׁוֹן אַדְנוּת וּשְׂרָרָה, יַעַן כִּי כָּל מִי שֶׁעוֹשֶׂה אֶת עַצְמוֹ כְּאַסְקֻפָּה הַנִּדְרֶסֶת מִלְּמַטָּה, נַעֲשֶׂה אָדוֹן מִלְּמַעְלָה. כִּי כָּל הַמַּשְׁפִּיל עַצְמוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַגְבִּיהוֹ, וְעוֹשֶׂה אוֹתוֹ יְסוֹד וְנוֹשֵׂא לְכָל הַבְּנָיָן כַּאֲדָנִים אֵלּוּ שֶׁהָיוּ יְסוֹד וְנוֹשְׂאִים לְכָל הַבְּנָיָן. וְכֵן מִלַּת "נָשִׂיא" פֵּרוּשׁוֹ שֶׁהוּא נוֹשֵׂא אֶת אֲחֵרִים, כִּי כֻּלָּם נִשְׂעָנִים עָלָיו.

וּמִתְּרוּמָה שְׁנִיָּה הֵבִיאוּ קְרָבְּנוֹת צִבּוּר, שֶׁהָיוּ גַּם כֵּן שָׁוִים בְּכָל יוֹם, כֶּבֶשׂ אֶחָד בַּבֹּקֶר וְהַשֵּׁנִי בֵּין הָעַרְבַּיִם, וּכְתִיב (תהלים נא יט) "זִבְחֵי אֱלֹהִים רוּחַ נִשְׁבָּרָה", רוֹצֶה לוֹמַר תַּכְלִית הַזִּבְחִים לְהָבִיא אֶת הָאָדָם לִידֵי רוּחַ נִשְׁבָּרָה, וְעַל כֵּן יְחֻסַּהּ גַּם כֵּן אֵלָיו יִתְבָּרַךְ שֶׁנֶּאֱמַר "תְּקַחוּ אֶת תְּרוּמָתִי", לְפִי שֶׁהַתְּרוּמָה וְהֶעָשׂוּי מִמֶּנָּה הַכֹּל מוֹרֶה עַל גֶּדֶר הָעֲנָוָה. עַל כֵּן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "זוֹ הִיא תְּרוּמָתִי". אֲבָל תְּרוּמָה שְׁלִישִׁית שֶׁלֹּא הָיוּ הַכֹּל שָׁוִין בָּהּ וְהָיוּ מִתְחַלְּפִים בְּפָחוֹת וְיָתֵר, כִּי הֶעָשִׁיר הַנּוֹתֵן הַרְבֵּה יֵשׁ לוֹ מָקוֹם לְהִתְנַשְּׂאוּת עַל הֶעָנִי לֵאמֹר "יֵשׁ לִי חֵלֶק גָּדוֹל בְּבֵית אֱלֹהֵינוּ יוֹתֵר מִן הֶעָנִי בְּהַרְבּוֹתִי מֹהַר וּמַתָּן", עַל כֵּן נַעֲשׂוּ מֻמָּנָה כָּל כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ, כְּמוֹ הָאָרוֹן וְהַמְּנוֹרָה וְהַשֻּׁלְחָן וְהַמִּזְבֵּחַ וְיֶתֶר הַכֵּלִים. וּבְלֵי סָפֵק שֶׁהָיָה יִתְרוֹן לְקָצָתָם עַל קְצָתָם, כִּי זֵר הָאָרוֹן הוּא כְּנֶגֶד כֶּתֶר תּוֹרָה, וְזֵר הַמִּזְבֵּחַ כְּנֶגֶד כֶּתֶר כְּהֻנָּה, וְזֵר הַשֻּׁלְחָן כְּנֶגֶד כֶּתֶר מַלְכוּת. וְאַף עַל פִּי שֶׁכְּפִי קְדֻשַּׁת הַכֵּלִים הָיָה לוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיַחֵס נְדָבָה זוֹ אֵלָיו יִתְבָּרַךְ, מִכָּל מָקוֹם מֵאַחַר שֶׁמִּצַּד גְּבִית הַנְּדָבָה הָיָה שָׁם צַד גַּאֲוָה וְהִתְנַשְּׂאוּת לַמַּרְבֶּה עַל הַמַּמְעִיט, עַל כֵּן לֹא יְחֻסַּהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵלָיו.

וּבְזֶה רָאִיתִי לְתָרֵץ קֻשְׁיָא אַחַת, מֵאַחַר שֶׁחִשַּׁב הַנְּדָבָה כְּסֶדֶר מַדְרֵגָתָן זָהָב וְכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת, אִם כֵּן לָמָּה קָא חָשִׁיב שׁוֹהַם וְאַבְנֵי מִלּוּאִים לְבַסּוֹף, כִּי הָאֲבָנִים בְּלִי סָפֵק הֵם יְקָרִים יוֹתֵר מִן זָהָב? אַף עַל פִּי שֶׁנּוֹכַל לְתָרֵץ וְלוֹמַר לְפִי שֶׁהַנְּשִׂיאִים הֵבִיאוּ אַבְנֵי שׁוֹהַם וְאַבְנֵי מִלּוּאִים לְבַסּוֹף, כְּמוֹ שֶׁמָּבִיא רַשִׁ"י (שמות לה כז), עַל כֵּן הִזְכִּיר נְדָבָתָם בְּאַחֲרוֹנָה, מִכָּל מָקוֹם גַּם לְפִי דַּרְכֵּנוּ נוֹכַל לוֹמַר שֶׁרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַרְאוֹת שֶׁאֶחָד הַמַּמְעִיט וְאֶחָד הַמַּרְבֶּה, הַכֹּל שָׁוִין לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ. עַל כֵּן הִזְכִּיר הֶחָשׁוּב לְבַסּוֹף, שֶׁלֹּא יִהְיֶה תִּפְאֶרֶת הֶעָשִׁיר עַל הֶעָנִי לוֹמַר "נְדָבָתִי גְּדוֹלָה וְהַכָּתוּב מְנָאָהּ בָּרֹאשׁ". וְעוֹד הִזְכִּיר נְדָבָתָם בָּאַחֲרוֹנָה, לְפִי שֶׁרוֹם

לְבָבָם הֲבִיאָם לִידֵי זֶה שֶׁהִתְנַדְּבוּ לְבַסּוֹף, לוֹמַר "יִתְנַדְּבוּ הַצְּבוּר וּמַה שֶּׁהֵם מְחַסְּרִים אָנוּ מַשְׁלִימִין," וְכָל זֶה דֶּרֶךְ גַּאֲוָה וְנָאוֹן לוֹמַר "יֵשׁ לְאֵל יָדֵינוּ לְמַלֹּאוֹת מַה שֶּׁהֵם מְחַסְּרִים". עַל כֵּן הִזְכִּיר נְדָבָתָם אַחֲרוֹנָה, כִּי כָל הַמַּגְבִּיהַּ אֶת עַצְמוֹ, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁפִּילוֹ. וְלֹא עוֹד, אֶלָּא וְהַנִּשְׁאָם חָסֵר יו"ד כְּתִיב, כִּי רַק אוֹת אַחַת מִן הַשֵּׁם הַגָּדוֹל חָקוּק בְּשֵׁם נָשִׂיא, דְּהַיְנוּ הַי"ו"ד, וְעַל יְדֵי שֶׁהִתְנַשְּׂאוּ בִּדְבְרֵיהֶם, לָקַח ה' מִן שְׁמָם אוֹת זֶה מִשְּׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, הַמּוֹרֶה כֻּלּוֹ עַל גֶּדֶר הָעֲנָוָה, כְּמַבֹּאָר בַּפָּסוּק (שמות כ כא) "בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבֹא אֵלֶיךָ". וְדָבָר זֶה סוֹד מְסוֹדוֹת הַתּוֹרָה. וְצוּרַת הַי"ו"ד מוֹרָה גַּם כֵּן עַל הָעֲנָוָה וְהַקְּטָנוּת.

פסוק ג

וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאִתָּם. לְדַעַת רז"ל (ספרי דברים א) הָיְתָה תְּרוּמָתָם זוֹ לְכַפָּרָה עַל זְהַב הָעֶגֶל, וּלְדֵעָה זוֹ נוֹכַל לְפָרֵשׁ שֶׁשָּׁלֹשׁ תְּרוּמוֹת שֶׁנִּזְכְּרוּ כָּאן הֵם שָׁלֹשׁ עֲבֵירוֹת שֶׁעָשׂוּ בְּמַעֲשֵׂה הָעֶגֶל. בִּשְׁנַיִם הָיוּ כָּל הָעוֹבְדִים שָׁוִין, וּבַשְּׁלִישִׁית נִתְחַלְּפוּ בְּפָחוֹת וְיָתֵר, עַל כֵּן הֵבִיאוּ שָׁלֹשׁ תְּרוּמוֹת, וְרַק בִּשְׁנַיִם הָיוּ שָׁוִין. א', מַה שֶּׁקִּבְּלוּ אֶת הָעֶגֶל לֶאֱלוֹהַּ וַיֹּאמְרוּ "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל" (שמות לב:ד). וּבְחֵטְא זֶה הָיוּ כָּל הָעוֹבְדִים שָׁוִים, כִּי כֻּלָּם קָרְאוּ לָעֶגֶל אֱלוֹהַּ וְאָדוֹן, עַל כֵּן הֵבִיאוּ תְּרוּמָה רִאשׁוֹנָה שֶׁהָיוּ כֻּלָּם שָׁוִים בָּהּ, וְנַעֲשׂוּ מֵהֶם כָּל הָאֲדָנִים, כִּי זֶה נִגְזַר מִלְּשׁוֹן "אָדוֹן" לְכַפֵּר עַל מַה שֶּׁקָּרְאוּ לָעֶגֶל אֱלוֹהַּ. וְרז"ל אָמְרוּ (סנהדרין סג:) שֶׁאִוּוּ לֶאֱלֹהוּת הַרְבֵּה, רְצוֹנָם לוֹמַר לְהַרְבֵּה אֲדוֹנִים, עַל כֵּן נַעֲשׂוּ מִמֶּנָּה אֲדָנִים הַרְבֵּה. ב', מַה שֶּׁזָּבְחוּ לוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּזְבְּחוּ לוֹ" (שמות לב:ו). וּבְזִבְיחָה זוֹ הָיוּ גַּם כֵּן כֻּלָּם שָׁוִין בָּהּ, עַל כֵּן בָּאָה תְּרוּמָה שְׁנִיָּה שֶׁהָיוּ כֻּלָּם שָׁוִין בָּהּ, וְנַעֲשׂוּ מִמֶּנּוּ קָרְבָּנוֹת צִבּוּר לְכַפֵּר עַל "וַיִּזְבְּחוּ לוֹ". ג', הוּא מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַיִּתְפָּרְקוּ נִזְמֵי הַזָּהָב" וְגוֹ' (שמות לב:ג), כִּי עָשׂוּ נְדָבָה אֶל מְלֶאכֶת הָעֶגֶל מִמָּמוֹנָם, וְלֹא הָיְתָה יַד כָּל אָדָם שָׁוָה בָּהֶם, כִּי הֶעָשִׁיר הָיָה נוֹתֵן יוֹתֵר מִן הֶעָנִי. כְּנֶגֶד זֶה בָּאָה תְּרוּמָה שְׁלִישִׁית שֶׁלֹּא הָיוּ כֻּלָּם שָׁוִין בָּהּ, כִּי אִם אִישׁ לְפִי עָשְׁרוֹ נָתַן. וּמִטַּעַם זֶה מָנָה נְדָבַת הַנְּשִׂיאִים אַבְנֵי שֹׁהַם בְּאַחֲרוֹנָה, כִּי אֲצֶל הָעֶגֶל הָיוּ גַּם כֵּן נוֹתְנִים יוֹתֵר מִן הֶעָנִי, וְעַל כֵּן נְדָבָתָם נִזְכְּרָה בְּאַחֲרוֹנָה דֶּרֶךְ קִנְסָ, לְפִי שֶׁהָיָה לָהֶם חֵלֶק גָּדוֹל בְּחֵטְא זֶה. וְגַם לְפִי פְּשׁוּטוֹ לֹא הִקְפִּיד ה' עַל מַעֲלוֹת הַנְּדָבָה, כִּי אִם עַל מַעֲלַת הַנּוֹתְנִים, כִּי לִפְעָמִים יִתֵּן אָדָם חֲשׁוּב מְעַט כֶּסֶף מִסַּת נְדָבַת יָדוֹ, וְאֵיזֶה עָשִׁיר בְּלִיַּעַל וְאִישׁ חָמָס יִתֵּן אַבְנֵי יְקָר, בְּלִי סָפֵק שֶׁנְּדָבַת הַצַּדִּיק יוֹתֵר מְקֻבֶּלֶת, עַל כֵּן מָנָה אַבְנֵי שֹׁהַם בָּאַחֲרוֹנָה.

וּמַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּיר בְּכֻלָּם לְשׁוֹן נְתִינָה כִּי אִם לְשׁוֹן קִיחָה, לְפִי שֶׁכָּל נוֹתֵן נָדָבָה יוֹתֵר הוּא לוֹקֵחַ מִמַּה שֶּׁהוּא נוֹתֵן, כִּי יוֹסִיף ה' לוֹ כַּהֲנָה וְכַהֲנָה פִּי שְׁנַיִם כִּפְלַיִם. וְזֶהוּ דַּעַת הַמִּדְרָשׁ (ויקרא רבה לג ו) הָאוֹמֵר: אָדָם לוֹקֵחַ חֵפֶץ, שְׁמָא יוֹכַל לִקַּח בְּעָלָיו עִמּוֹ? אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נָתַן תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל וְאָמַר: "קְחוּ אוֹתִי עִמָּהּ", שֶׁנֶּאֱמַר "וְיִקְחוּ לִי תְּרוּמָה" – כְּבָיְכוֹל

אוֹתִי אַתֶּם לוֹקְחִין. וְיֵשׁ לְדַקְדֵּק: מָה עִנְיַן הַתּוֹרָה אֶל הַתְּרוּמָה? אֶלָּא לְפִי שֶׁכְּמוֹ שֶׁהַלּוֹמֵד עִם חֲבֵרוֹ תּוֹרָה יוֹתֵר הוּא מְקַבֵּל מִמַּה שֶׁנּוֹתֵן, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (תענית ז.) "וּמִתַּלְמִידַי יוֹתֵר מִכֻּלָּם", כָּךְ בִּתְרוּמָה זוֹ יוֹתֵר הוּא לוֹקֵחַ מִמַּה שֶׁהוּא נוֹתֵן. וְזֶהוּ שֶׁמַּסִּיק בְּאוֹתוֹ מִדְרָשׁ: בְּנוֹהֵג שֶׁבָּעוֹלָם, מוֹכֵר חֵפֶץ – אָז הַמּוֹכֵר עָצֵב וְלוֹקֵחַ שָׂמֵחַ, אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נָתַן הַתּוֹרָה וְשָׂמַח, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ד ב) "כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם, תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ". וּבְאוֹר עִנְיָן זֶה, שֶׁכָּל מוֹכֵר לַחֲבֵרוֹ אֵיזֶה דְּבַר תּוֹרָה וְלוֹמֵד עִמּוֹ, אָז הוּא מְקַבֵּל גַּם כֵּן מִמֶּנּוּ, וְכָל נְתִינָה יֵשׁ בָּהּ צַד לְקִיחָה. וּלְכָךְ מֵבִיא רְאָיָה מִן הַפָּסוּק "כִּי לֶקַח טוֹב", וְזֶה רְאָיָה בְּרוּרָה בְּרִיאָה וְטוֹבָה שֶׁהַנְּתִינָה קְרוּיָה לְקִיחָה. כָּךְ בִּתְרוּמָה זוֹ הַנְּתִינָה קְרוּיָה לְקִיחָה, וְעַל כֵּן הִסְמִיךְ בַּעַל מִדְרָשׁ זֶה כָּל דְּבָרָיו עַל פָּסוּק "וְיִקְחוּ לִי תְּרוּמָה".

זָהָב וָכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת. אַף עַל פִּי שֶׁבְּמִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא מַסִּיק שֶׁהָיוּ שָׁם שְׁלֹשָׁה עָשָׂר דְּבָרִים וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, וּבְפָרָטָן אַתָּה מוֹצֵא חֲמִשָּׁה עָשָׂר דְּבָרִים, וְתֵרֵץ הָרְאֵ"ם כִּי תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי הַכֹּל מִין צֶמֶר וְנֶחְשְׁבוּ לְאַחַת, וְהַחִזְקוּנִי תֵּרֵץ בְּעִנְיָן אַחֵר. אֲבָל רֹב הַמְפָרְשִׁים הִסְכִּימוּ שֶׁהָיוּ שָׁם חֲמִשָּׁה עָשָׂר דְּבָרִים, וְדָבָר זֶה מַסְכִּים לְמַה שֶׁכָּתְבוּ הָרְבֵּה מְפָרְשִׁים שֶׁכָּל הַמִּשְׁכָּן הָיָה בָּנוּי עַל תַּבְנִית שֶׁלֹּשׁ עוֹלָמוֹת, וְכֵן כָּתַב רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי וּבַעֲקֵדָה וּבְתוֹלְדוֹת יִצְחָק, וּמַהֲרִי"א כָּתַב שֶׁגַּם חַכְמֵי הָאֻמּוֹת הִסְכִּימוּ עַל צִיּוּר זֶה, וּכְתִיב (ישעיה כו ד) "כִּי בְיָהּ ה' צוּר עוֹלָמִים", שֶׁכָּל הָעוֹלָמוֹת נִבְרְאוּ בְּשֵׁם שֶׁל י"ה. עַל כֵּן בָּאָה כָּל הַנְּדָבָה עַל הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו בְּמִסְפַּר חֲמִשָּׁה עָשָׂר, לְהוֹרוֹת שֶׁקִּיּוּם שְׁלֹשׁ עוֹלָמוֹת תָּלוּי בְּמִשְׁכָּן זֶה הַבָּנוּי עַל תַּבְנִית צִיּוּר זֶה. וּמוֹרֶה קְצָת עַל זֶה אוֹתָן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה מַעֲלוֹת שֶׁהָיוּ מִן עֶזְרַת נָשִׁים לְעֶזְרַת אֲנָשִׁים, וְשֶׁנִּבְנָה עַל יְדֵי שְׁלֹמֹה שֶׁהָיָה בְּדוֹר חֲמִשָּׁה עָשָׂר לְאַבְרָהָם. וְכָתְבוּ עוֹד הַמְפָרְשִׁים שֶׁגַּם הָאָדָם שֶׁנִּקְרָא עוֹלָם קָטָן בָּנוּי עַל תַּבְנִית צִיּוּר זֶה, וְנִרְאֶה שֶׁלְּכָךְ נֶאֱמַר "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם" (שמות כה ח). "בְּתוֹכוֹ" מִבָּעֵי לֵיהּ, אֶלָּא שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁבְּאֶמְצָעוּת צִיּוּר זֶה אֲשֶׁר בּוֹ שׁוֹכֵן כְּבוֹד ה' יִשְׁכֹּן גַּם בְּתוֹכָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּגוּפָם מַמָּשׁ, כִּי עִקַּר שְׁכִינָתוֹ שָׁמָּה בַּעֲבוּר יִשְׂרָאֵל, לֹא בַּעֲבוּר צִיּוּר זֶה הֶעָשׂוּי מִכֶּסֶף וְזָהָב, כִּי הוּא אֵינוֹ כִּי אִם אֶמְצָעִי לְהַמְשִׁיךְ בְּאֶמְצָעוּתוֹ כְּבוֹד ה' אֶל תּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

וּבְמִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא מַסִּיק, זָהָב כְּנֶגֶד מַלְכוּת בָּבֶל, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ב לח) "אַנְתְּ רֵאשָׁה דִּי דַהֲבָא", וְכֶסֶף כְּנֶגֶד מָדַי, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "וַעֲשֶׂרֶת אֲלָפִים כִּכַּר כֶּסֶף" וְגוֹ' (אסתר ג ט), וּנְחֹשֶׁת כְּנֶגֶד מַלְכוּת יָוָן שֶׁהִיא פְּחוּתָה מִכֻּלָּם, "עֹרֶת אֵילִים מְאָדָּמִים" כְּנֶגֶד מַלְכוּת אֱדוֹם כוּ'. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "אַף עַל פִּי שֶׁאַתֶּם רוֹאִין אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת מִתְגָּאוֹת וּבָאוֹת עֲלֵיכֶם, חַיֵּיכֶם שֶׁאֲנִי מַצְמִיחַ לָכֶם יְשׁוּעָה מִתּוֹךְ הַשִּׁעְבּוּד". מָה כְּתִיב בַּתְּרֵיהּ? "שֶׁמֶן לַמָּאוֹר" (שמות כה ו) – זֶה מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלב יז) "שָׁם אַצְמִיחַ קֶרֶן לְדָוִד, עָרַכְתִּי נֵר לִמְשִׁיחִי",

וּכְתִיב (ישעיה ס א) "קוּמִי אוֹרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ". וְעַל מִדְרָשׁ זֶה וְכַיּוֹצֵא בּוֹ תְּמָהוּ רַבִּים, שֶׁהוֹצִיאוּ הַמִּקְרָא מִפְּשׁוּטוֹ וּלְפָתְרוֹ עַל אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת.

וְלִי נִרְאֶה שֶׁגַּם בַּעַל מִדְרָשׁ זֶה סוֹבֵר שֶׁהַכֹּל כִּפְשׁוּטוֹ, וְאֵינָן מְרַמְּזִים כְּלָל עַל אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת, אַךְ שֶׁדַּעְתּוֹ לְפָרֵשׁ עַל מָה זֶה הֻרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְנְבוּכַדְנֶצַּר הָרָשָׁע כָּל אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת, וְכִי נִמְשְׁלוּ לְזָהָב וְכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל, וְכִי הָרָשָׁע הָגוּן לְכָךְ שֶׁיּוֹדִיעֵהוּ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מָה שֶׁיִּהְיֶה אַחֲרָיו? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁכַּוָּנָתוֹ הָיְתָה לְתוֹעֶלֶת יִשְׂרָאֵל, כְּדֵי שֶׁיֵּדְעוּ שֶׁיֵּשׁ בְּיָדָם זְכֻיּוֹת אֲשֶׁר בְּכֹחָם יוּכְלוּ לַעֲמוֹד כְּנֶגֶד כָּל אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת אֵלּוּ, וְשֶׁלֹּא יוּכְלוּ לְכַלּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל. כִּי מַלְכוּת בָּבֶל נִמְשָׁל לְזָהָב, וְיֵשׁ לְיִשְׂרָאֵל כְּנֶגְדּוֹ מִצְוָה אַחַת שֶׁעוֹשִׂין בְּזָהָב, וְהוּא זְהָב הַתְּנוּפָה, וְזָהָב זֶה הוּא כְּנֶגֶד מַלְכוּת בָּבֶל. לְשׁוֹן "כְּנֶגֶד" מוֹרֶה שֶׁזָּהָב זֶה מִתְנַגֵּד אֶל אוֹתוֹ מַלְכוּת שֶׁנִּמְשָׁל לְזָהָב. וְכֵן כֶּסֶף כְּנֶגֶד מָדַי, וְכֵן נְחֹשֶׁת כְּנֶגֶד יָוָן, וְכֵן עוֹרֹת אֵילִים מְאָדָּמִים כְּנֶגֶד אֱדוֹם שֶׁהִמְשִׁיל לְבַרְזֶל, כִּי מִמֶּנּוּ עוֹשִׂין הַחֶרֶב הַמַּאֲדִים. וּבִנְיַן אָב לְכֻלָּם, מָה שֶׁמָּצִינוּ בְּמַסֶּכְתָּ (מגילה יג:) אָמַר רַבִּי לֵוִי: "גָּלוּי וְיָדוּעַ לְפָנַי מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם שֶׁעָתִיד הָמָן לִשְׁקוֹל שְׁקָלִים עַל יִשְׂרָאֵל, לְפִיכָךְ הִקְדִּים שְׁקָלֵיהֶם לִשְׁקָלֵי הָמָן". וּמִכָּאן רְאִיָה שֶׁכֶּסֶף זֶה בָּא לְהַקְדִּים אֶת הָמָן, דְּהַיְנוּ מַלְכוּת מָדַי. כָּךְ זָהָב זֶה בָּא לְהַקְדִּים אֶת נְבוּכַדְנֶצַּר, וּנְחֹשֶׁת זֶה בָּא לְהַקְדִּים אֶת יָוָן, וְעוֹרֹת אֵילִים מְאָדָּמִים לְהַקְדִּים אֶת אֱדוֹם. וּבָזֶה מְדֻקְדָּק לְשׁוֹן "כְּנֶגֶד" הַנֶּאֱמָר בְּכֻלָּם, כִּי מִצּוֹת אֵלּוּ מִתְנַגְּדִים לָהֶם. אֲבָל בִּ"שְׁמָן לַמָּאוֹר" לֹא אָמַר שֶׁהוּא כְּנֶגֶד מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ, כִּי אֵין כָּאן הִתְנַגְּדוּת, אֶלָּא עִנְיָנָם אֶחָד, שֶׁבִּזְכוּת שֶׁמֶן לַמָּאוֹר יַעֲרֹךְ ה' נֵר לִמְשִׁיחוֹ. וְכֵן רָאִיתִי בְּתַנְחוּמָא שֶׁהִזְכִּיר בְּכֻלָּם לְשׁוֹן "כְּנֶגֶד", לֹא כְּגִרְסַת הַיַּלְקוּט שֶׁלֹּא נִכְתַּב לְשׁוֹן "כְּנֶגֶד" בְּמִקְצָתָם. וְכֵן דַּעַת בַּעַל מִדְרָשׁ זֶה לְהוֹרוֹת בְּאֵיזוֹ זְכוּת יֵשׁ לְיִשְׂרָאֵל תְּקוּמָה בְּאַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת אֵלּוּ, וְזֶה שֶׁמַּסִּיק "אַף עַל פִּי שֶׁאַתֶּם רוֹאִים" כוּ'.

פסוק ט

וְכֵן תַּעֲשׂוּ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לְדוֹרוֹת, וְאֵין זֶה מְבוֹאָר בַּמִּקְרָא. וְלִי נִרְאֶה לְפִי שֶׁהֻרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה תְּחִלָּה תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן, וְאַחַר כָּךְ הֻרְאָה לוֹ תַּבְנִית כָּל כֵּלָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "אֵת תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן וְאֵת תַּבְנִית כָּל כֵּלָיו" (שמות כה, ט). וּכְשֶׁצִּוָּה לוֹ עַל עֹושֵׂי הַמְּלָאכָה, הִתְחִיל בַּכֵּלִים תְּחִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְעָשׂוּ אָרוֹן" וְגוֹ' (שמות כה, י), וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר הַמִּשְׁכָּן. וְהָיָה מֹשֶׁה נָבוֹךְ בַּדָּבָר, אִם יַעֲשׂוּ הַמִּשְׁכָּן תְּחִלָּה כַּמַּרְאֶה אֲשֶׁר רָאָה בָּהָר וְאַחַר כָּךְ הַכֵּלִים, אוֹ יַעֲשֶׂה הַכֵּלִים תְּחִלָּה כְּדֶרֶךְ שֶׁנִּזְכַּר בְּצִוּוּי הֲעֲשִׂיָּה. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וְכֵן תַּעֲשׂוּ" בָּוא"ו, כִּי אִלּוּ הָיָה אוֹמֵר "כֵּן תַּעֲשׂוּ" הָיִיתִי מֻכְרָח לוֹמַר שֶׁקְּאֵי עַל תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו וְלֹא עַל סֵדֶר קְדִימָה וְאִיחוּר. וּמִדְּקָאָמַר "וְכֵן תַּעֲשׂוּ", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁקֹּדֶם זֶה הִפְסִיק הָעִנְיָן. וְאִם כֵּן, וַדַּאי מַה שֶׁנֶּאֱמַר "בְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ אֵת תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן וְאֵת תַּבְנִית כָּל כֵּלָיו" קַאי

עַל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר לְמַעְלָה "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ" (שמות כה, ח). וְאִם כֵּן, עֲשׂוֹת תַּבְנִיתָם כְּבָר אָמוּר, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם "וְכֵן תַּעֲשׂוּ"? אֶלָּא שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר, כַּסֵּדֶר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה תְּחִלָּה מִשְׁכָּן וְאַחַר כָּךְ כֵּלָיו. וּמַה שֶּׁהַקְּדִים הָאָרוֹן, זֶהוּ סֵדֶר מַעֲלַת מַדְרֵגָתָן קָא חָשִׁיב, וְסוֹף מַעֲשֶׂה תְּחִלַּת מַחֲשָׁבָה, כִּי עִקַּר בִּנְיָן זֶה הוּא בַּעֲבוּר אֲרוֹן בְּרִית ה', כִּי שָׁם מְקוֹם הַשְּׁכִינָה, עַל כֵּן הִקְדִּימוֹ. וְלֹא יָדַעְתִּי מִי הִכְנִיס אֶת רַשִׁ"י בְּדוֹחַק זֶה לֵאמֹר שֶׁמִּשֶּׁה צִוָּה אֶל בְּצַלְאֵל לַעֲשׂוֹת כֵּלִים תְּחִלָּה, וְאָנוּ רוֹאִין בְּהֵפֶךְ דְּבָרָיו, שֶׁהֲרֵי גַּם בְּפָרָשַׁת כִּי תִשָּׂא גַּם בְּפָרָשַׁת וַיַּקְהֵל, בְּכָל מָקוֹם צִוָּה עַל הַמִּשְׁכָּן תְּחִלָּה. וְאִם כֵּן, וַדַּאי מַה שֶּׁהִקְדִּים כָּאן הָאָרוֹן הוּא בַּעֲבוּר מַעֲלָתוֹ עַל הַמִּשְׁכָּן וְכָל כֵּלָיו. וּמִי לֹא יָדַע בְּכָל זֹאת שֶׁכֶּתֶר תּוֹרָה הוּא הָעוֹלֶה עַל כֻּלָּם (ברכות נ"ה.).

פסוק י

וְעָשׂוּ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים. בְּמַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן וְכָל כֵּלָיו וְדִינֵי עֲשִׂיָתָם כְּבָר נִמְצְאוּ פְּרָטֵי דִּינֵיהֶם בַּתַּלְמוּד, עֲלֵיהֶם אֵין לְהוֹסִיף וּמִמֶּנּוּ אֵין לִגְרֹעַ, וְלֹא נִשְׁאַר לָנוּ לְחַדֵּשׁ בָּהֶם דָּבָר, כִּי אִם בְּמָה שֶׁהִסְכִּימוּ עָלָיו כָּל הַמְפָרְשִׁים לַעֲשׂוֹת בָּהֶם רְמָזִים עַל עִנְיָנִים נִסְתָּרִים אוֹ נִגְלִים, כִּי לֹא יִתָּכֵן לוֹמַר שֶׁכָּל פְּרָטִים אֵלּוּ הָיוּ בְּלֹא כַּוָּנָה. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה הָלְכוּ רֹב הַמְחַבְּרִים לַעֲשׂוֹת בָּהֶם רְמָזִים, אִישׁ לְפִי שִׂכְלוֹ, זֶה אוֹמֵר בְּכֹה וְזֶה בְּכֹה. וַאֲפִלּוּ רַשִׁ"י שֶׁכָּל דְּבָרָיו פְּשׁוּטִים, מִכָּל מָקוֹם בְּמָקוֹם שֶׁמָּצָא לִדְרוֹשׁ קָרוֹב לִפְשׁוּטוֹ לֹא הֵנִיחַ מִלְּבָאֲרוֹ, שֶׁכֵּן בְּפָרָשָׁה זוֹ פֵּרֵשׁ מִזְבַּח נְחשֶׁת לְכַפֵּר עַל מִצְחוֹ נְחוּשָׁה, וְכֵן שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה עֵינוֹת מַיִם וְשִׁבְעִים תְּמָרִים (שמות טו, כז) פֵּרֵשׁ כְּנֶגֶד שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים וְשִׁבְעִים זְקֵנִים. עַל כֵּן לֹא אֶחְשׁוֹךְ גַּם אֲנִי מִלּוֹמַר מַה שֶּׁתַּעֲלֶה מְצוּדַת שִׂכְלִי, לְהוֹסִיף קְצָת עַל אוֹתָן רְמָזִים שֶׁדִּבְּרוּ בָהֶם הַמְפָרְשִׁים בִּשְׁנֵי פָּרָשִׁיוֹת אֵלּוּ, תְּרוּמָה תְּצַוֶּה. וְטֶרֶם בּוֹאִי לְדַבֵּר בָּהֶם, אוֹמַר בְּדֶרֶךְ כְּלָל עַל שְׁלֹשָׁה רָאשֵׁי כֵּלִים אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם נַעֲשָׂה זֵר זָהָב, וְהֵם אָרוֹן, שֻׁלְחָן וּמִזְבַּח. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (יומא עב:) שֶׁהֵם כְּנֶגֶד שְׁלֹשָׁה כְּתָרִים: כֶּתֶר תּוֹרָה, כֶּתֶר כְּהֻנָּה, כֶּתֶר מַלְכוּת. וְהַבֵּט יָמִין וּרְאֵה, כִּי שְׁלֹשָׁה כֵּלִים אֵלּוּ הָיוּ חֲלוּקִים בְּמִדּוֹת הָאֻמּוֹת, כִּי הָאָרוֹן הָיוּ כָּל אֻמּוֹתָיו שְׁבוּרוֹת, וְהַמִּזְבֵּחַ הָיוּ כָּל אֻמּוֹתָיו שְׁלֵמוֹת, וְהַשֻּׁלְחָן הָיוּ מִקְצָתָן שְׁבוּרוֹת וּמִקְצָתָן שְׁלֵמוֹת, הֲלֹא דָּבָר הוּא.

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, לְפִי שֶׁאָמְרוּ הַחֲכָמִים, בְּמַעֲלוֹת, הַבֵּט לְמַעְלָה מִמְּךָ, כִּי עַל יְדֵי זֶה יְדַמֶּה בְּנַפְשׁוֹ כִּי הוּא חָסֵר מִן שְׁלֵמוּת וְלֹא הִגִּיעַ לְמַדְרֵגַת חֲבֵרוֹ וְיָבֹא לְהִתְקַנְּאוֹת בּוֹ וְיוֹסִיף עַל שְׁלֵמוּת חֲכָמָתוֹ, כִּי קִנְאַת סוֹפְרִים תַּרְבֶּה חָכְמָה. אֲבָל בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, דְּהַיְנוּ כָּל הַהַצְלָחוֹת הַגּוּפָנִיּוֹת כְּעֹשֶׁר וְכָבוֹד, יִסְתַּכֵּל בְּמִי שֶׁהוּא לְמַטָּה מִמֶּנּוּ, וּבְסִבָּה זוֹ יִשְׂמַח בְּחֶלְקוֹ בְּרֹאוֹתוֹ כִּי יֵשׁ לוֹ רַב יוֹתֵר מִן הָרַבֶּה אֲנָשִׁים. וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ הַמִּתְפַּלֵּל יִתֵּן עֵינָיו

לְמַטָּה וְלִבּוֹ לְמַעְלָה (יבמות קה:), זֶה הַמִּתְפַּלֵּל עַל צָרְכֵי הַנֶּפֶשׁ וְהַגּוּף יִתֵּן לִבּוֹ הָרוֹאֶה הַרְבֵּה חָכְמָה וְדַעַת בְּמִי שֶׁהוּא לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ, וְיִתְפַּלֵּל אֶל ה' לְהַטּוֹת לְבָבוֹ אֶל הַחָכְמָה שֶׁיַּגִּיעַ בָּהּ לְמַעֲלַת הַשְּׁלֵמִים, שֶׁכֵּן שְׁלֹמֹה לֹא שָׁאַל מֵעִם ה' כִּי אִם שֶׁיִּתֶּן לוֹ לֵב שׁוֹמֵעַ. וְעֵינָיו הָרוֹאוֹת בְּחֶמְדּוֹת הַגּוּף הַמַּחֲשׁוֹת יִתֵּן בְּמִי שֶׁהוּא לְמַטָּה מִמֶּנּוּ בְּמַדְרֵגָה, וְאָז יִשְׂמַח בְּחֶלְקוֹ וְלֹא יְבַקֵּשׁ עַל רִבּוּי עֹשֶׁר, שֶׁכֵּן שְׁלֹמֹה אָמַר (משלי ל ח) "רֵאשׁ וְעֹשֶׁר אַל תִּתֶּן לִי". וְעַל כֵּן הָיוּ כָּל אֵמוֹת הָאָרוֹן שְׁבוּרוֹת, לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל אָדָם יְדַמֶּה בְּנַפְשׁוֹ כְּאִלּוּ הוּא חָסֵר מִן שְׁלֵמוּת הַחָכְמָה וְצָרִיךְ לִמְדֹּד עֲדַיִן לְמַלֹּאת חֶסְרוֹנוֹ, כִּי כָּל אַמָּה חֲסֵרָה מוֹרָה עַל דָּבָר חָסֵר הַצָּרִיךְ שֶׁיְּמַלְּאוּ חֶסְרוֹנוֹ. כָּךְ עִקַּר הַחָכְמָה מֵאַיִן תִּמָּצֵא (איוב כח יב), מִמִּי שֶׁחוֹשֵׁב אֶת עַצְמוֹ לְאַיִן וְחָסֵר, אֲבָל לֹא בְּמִי שֶׁהוּא חָכָם בְּעֵינָיו הַטּוֹעֶה בְּעַצְמוֹ לֵאמֹר שֶׁכְּבָר הִגִּיעַ אֶל תַּכְלִיתָהּ, כִּי אֱיוֶלוּ חָכָם, הַלּוֹמֵד מִכָּל אָדָם (אבות ד א), הַחוֹשֵׁב שֶׁהוּא חָסֵר מִן הַחָכְמָה וְהוּא צָרִיךְ עוֹד לְהִתְלַמֵּד. וְכֵן בִּידִיעַת מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אָמְרוּ (בחינת עולם יג מה) תַּכְלִית הַיְדִיעָה שֶׁנֵּדַע שֶׁלֹּא נֵדָעֶךָּ. וְעַל כֵּן הָיוּ כָּל אֵמוֹת הָאָרוֹן שְׁבוּרוֹת בְּאֹרֶךְ וְקוֹמָה וְרֹחַב, כְּנֶגֶד שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הָעוֹמְדִים כְּנֶגֶד מַשִּׂיגֵי הַחָכְמוֹת, וְהֵם: קְצַר דַּעַת הַמַּשִּׂיג, וְעֹמֶק הַמֻּשָּׂג, וְאֹרֶךְ הַהַצָּעוֹת. כִּי הַקּוֹמָה הַיְינוּ הָעֹמֶק, כִּי עֹמֶק הַדָּבָר מִי יִמְצָאֶנּוּ, וְהוּא עֹמֶק הַמֻּשָּׂג. וְהָרֹחַב עוֹמֵד כְּנֶגֶד קְצַר דַּעַת הַמַּשִּׂיג, וְהָאֹרֶךְ הַיְינוּ אֹרֶךְ הַהַצָּעוֹת. וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (איוב יא ח) "עֲמֻקָּה מִשְּׁאוֹל מַה תֵּדָע", וּכְתִיב (שם יא ט) "אֲרֻכָּה מֵאֶרֶץ מִדָּהּ וּרְחָבָה מִנִּי יָם".

אֲבָל הַשֻּׁלְחָן הַמְרַמֵּז לְכֶתֶר מַלְכוּת, וּלְכָל הַהַצְלָחוֹת הָאֱנוֹשִׁיּוֹת אֲשֶׁר יִשְׂרָאֵל זוֹכִין לָהֶם מִשֻּׁלְחָן גְּבוֹהַּ, הָיוּ אֵמוֹתָיו קְצָתָם שְׁלֵמוֹת, כִּי כָּל מַשְׂכִּיל יִשְׂמַח בְּחֶלְקוֹ וְיַדְּמֶה בְּנַפְשׁוֹ כְּאִלּוּ יֵשׁ לוֹ כֹּל וְאֵינוֹ חָסֵר לְנַפְשׁוֹ מְאוּמָה, שֶׁכֵּן יַעֲקֹב אָמַר "יֶשׁ לִי כֹּל" (בראשית לג יא). אָמְנָם קְצָתָם הָיוּ שְׁבוּרוֹת, לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא יַשְׂלִים הָאָדָם תַּאֲוָתוֹ מִכָּל וָכֹל, וְלֹא יִתֵּן אֶל הַחֹמֶר כָּל אַוַּת נַפְשׁוֹ, אֶלָּא צָרִיךְ שֶׁיִּשְׁבֹּר תַּאֲוָתוֹ. כִּי מִטַּעַם זֶה נִזְכַּר לְשׁוֹן שְׁבִירָה אֵצֶל הַלֶּחֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מג ב) "שִׁבְרוּ לָנוּ מְעַט אֹכֶל", וּכְתִיב (ויקרא כו כו) "בְּשִׁבְרִי לָכֶם מַטֵּה לֶחֶם". וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד בְּסָמוּךְ בְּפָרָשַׁת הַשֻּׁלְחָן. אֲבָל מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת הָיוּ כָּל אֵמוֹתָיו שְׁלֵמִים, וְכֵן מִזְבַּח הָעוֹלָה, כִּי עִנְיַן שְׁנֵיהֶם לְהַשְׁלִים אֶת הָאָדָם הֶחָסֵר מִצַּד מַעֲשָׂיו, כִּי כָּל הַבָּא לְכַפֵּר עַל הָאָדָם מַשְׁלִים חֶסְרוֹנוֹ, כִּי מִזְבַּח הָעוֹלָה מְכַפֵּר עַל גּוּף הַחוֹטֵא עַל יְדֵי הַקְרֵבַת גּוּפוֹת שֶׁל הַבַּעֲלֵי חַיִּים, וּמִזְבַּח הַקְּטֹרֶת מְכַפֵּר עַל הַנְּשָׁמָה וְרוּחַ אֱלֹהִים הָעוֹלָה הִיא לְמַעְלָה כַּעֲשַׁן הַקְּטֹרֶת, וְעַל כֵּן הָיוּ כָּל אֵמוֹת הֶהֵם שְׁלֵמוֹת. וְאַחַר הַצָּעָה קְטַנָּה זוֹ נָבֹאר בִּפְרָטוּת עִנְיַן הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו.

וְעָשׂוּ אֲרוֹן. מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּכֻלָּם "וְעָשִׂיתָ" וְכָאן נֶאֱמַר "וְעָשׂוּ", אֶמְרָה הַתּוֹרָה הַכֹּל יָבוֹאוּ וְיִתְעַסְּקוּ בָּאָרוֹן כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה לְכֻלָּם חֵלֶק בַּתּוֹרָה, כִּי כֻּלָּהּ תּוֹרָה הֻפְקַר לַכֹּל. דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג, יח) "עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ". "לְלוֹמְדֶיהָ" לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא "לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ", רֶמֶז לַמַּחֲזִיקִים יְדֵי לוֹמְדֵי תּוֹרָה. וּבְהִיוֹת שֶׁלֹּא כָּל אָדָם מוּכָן לְתַלְמוּד תּוֹרָה, וּמִכָּל מָקוֹם יֵשׁ צַד בְּכָל אָדָם שֶׁיָּכוֹל לִהְיוֹת שֶׁיִּהְיֶה חֶלְקוֹ בַּתּוֹרָה, כִּי אַף אִם אֵינוֹ מוּכָן לִלְמֹד, מִכָּל מָקוֹם יָכוֹל הוּא לְהַחֲזִיק יְדֵי לוֹמְדֶיהָ, וְנֶחְשָׁב לוֹ כְּאִלּוּ הוּא לָמָדָהּ, כְּיִשְׁשכָר וּזְבוּלוּן, לָכֵךְ נֶאֱמַר "וְעָשׂוּ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים", כִּי מִצַּד הֱיוֹת בָּאָרוֹן הָעֵץ הַמְרַמֵּז עַל "כִּי עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ", עַל כֵּן הַכֹּל יְכוֹלִין לַעֲשׂוֹתָהּ. לָכֵךְ נֶאֱמַר "וְעָשׂוּ", כִּי זֶה דָּבָר שֶׁהַכֹּל יְכוֹלִין לַעֲשׂוֹתוֹ. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁזֶּהוּ דַּעַת רַבִּי יוֹחָנָן שֶׁאָמַר בְּמַסֶּכֶת (יומא עב:) מִכָּאן לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁבָּנֵי עִירוֹ מְצֻוִּין לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ.

וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וְצִפִּיתָ אוֹתוֹ זָהָב טָהוֹר מִבַּיִת וּמִחוּץ תְּצַפֶּנּוּ". בְּעֲשׂוֹתָיו עֲצֵי שִׁטִּים אָמַר "וְעָשׂוּ", וּבְצִפּוּי הַזָּהָב אָמַר "וְצִפִּיתָ", כִּי הַכֹּל יְכוֹלִין לְהַחֲזִיק יְדֵי לוֹמְדֵי הַתּוֹרָה הָרָמוּז בָּעֵץ, אֲבָל אֵין הַכֹּל יְכוֹלִין לַעֲמוֹד עַל הַנִּגְלֶה וְהַנִּסְתָּר שֶׁבַּתּוֹרָה הָרָמוּז בְּאָמְרוֹ "מִבַּיִת וּמִחוּץ תְּצַפֶּנּוּ", וְכֵן אֵין הַכֹּל תּוֹכָם כְּבָרָם כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר. וְקָרוֹב לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ נַעֲשָׂה הָאָרוֹן עֲצָמוֹ מֵעֵץ, כִּי כָּל עֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי, וְזֶה רֶמֶז לְשָׂכָר טוֹב אֲשֶׁר יֵשׁ לָעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כז יח) "נֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ". וְזֶה דָּבָר שֶׁהַכֹּל נִכְסָפִים אֵלָיו, וּלְכָךְ נֶאֱמַר "וְעָשׂוּ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים". אֲבָל צִפּוּי זָהָב מִבַּיִת וּמִחוּץ הַמְרַמֵּז עַל עֶצֶם הַמַּעֲשֶׂה, אֵין כָּל אָדָם שָׁוִין בָּזֶה, וְהוּא מְיֻחָד לְמֹשֶׁה וּלְאַנְשֵׁי סְגֻלָּה אֲשֶׁר כְּעָרְכּוֹ, לָכֵךְ נֶאֱמַר "וְצִפִּיתָ". וְהַנָּה הַצִּפּוּי נִזְכָּר שְׁתֵּי פְּעָמִים כְּדֵי לְהַבְדִּיל בַּיִת מִחוּץ, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "וְצִפִּיתָ אוֹתוֹ זָהָב טָהוֹר מִבַּיִת", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וּמִחוּץ תְּצַפֶּנּוּ", וְלֹא הִזְכִּיר זָהָב טָהוֹר מִחוּץ. אַף עַל פִּי שֶׁבִּלְי סָפֵק הָיָה הַכֹּל מְזָהָב טָהוֹר, מִכָּל מָקוֹם לֹא הִזְכִּיר זָהָב טָהוֹר אֶצֶל הַחוּץ, כִּי כָּל אֶמֶן דַּרְכּוֹ לְהַדֵּר אֶת הַכֵּלִי מִבַּחוּץ יוֹתֵר מִמָּה שֶּׁמְּהַדְּרוֹ בִּפְנִים מִפְּנֵי הָרוֹאִים. וְעַל כֵּן לֹא הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר זָהָב טָהוֹר כִּי אִם אֶצֶל מִבַּיִת, אֲבָל מִחוּץ אֵין אֲנִי צָרִיךְ לְהַזְהִירְךָ שֶׁיִּהְיֶה הַצִּפּוּי גַּם כֵּן מִן זָהָב, כִּי קַל וָחוֹמֶר הוּא מִן הַפְּנִים. וּלְהוֹרוֹת נָתַן בְּלִבָּם שֶׁכְּמוֹתָם יִהְיוּ עוֹשֵׂיהֶם, כִּי כָּל לוֹמְדֵי הַתּוֹרָה צְרִיכִין בְּיוֹתֵר אַזְהָרָה עַל טָהֳרַת הַלֵּב הַפְּנִימִי שֶׁאֵינוֹ נִרְאֶה בִּלְתִּי לֵהָ'י לְבַדּוֹ, אֲבָל עַל חִיצוֹנָם אֵין צְרִיכִין כָּל כָּךְ אַזְהָרָה, כִּי כָּל אָדָם דַּרְכּוֹ לְהַדֵּר אֶת עַצְמוֹ כְּדֵי לְמְצֹא חֵן בְּעֵינֵי אָדָם.

דָּבָר אַחֵר: **לָכֵךְ לֹא הִזְכִּיר זָהָב טָהוֹר אֶצֶל הַחוּץ**, כְּדֵי שֶׁנִּלְמוֹד מִזֶּה שֶׁכָּל מַה שֶּׁהָאָדָם עוֹשֶׂה כְּדֵי לְהַדֵּר אֶת עַצְמוֹ בְּעֵינֵי אֱלֹהִים, הוּא וַדַּאי טָהוֹר בְּהֶחְלֵט. אֲבָל כָּל מַה שֶּׁהוּא מַרְאֶה חִיצוֹנוֹ טָהוֹר, אֵינוֹ טָהוֹר בְּהֶחְלֵט, כִּי יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁהוּא עוֹשֶׂה כֵּן מִפְּנֵי הָרוֹאִים,

וְלִבּוֹ בַּל נָכוֹן עִם ה'. דָּבָר אַחֵר: לְפִי שֶׁנִּקְיוֹן פְּנִימִי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְקַבְּלוֹ כְּשֶׁהוּא טָהוֹר הַמַּחֲשָׁבוֹת, אֲבָל לְטַהֵר אֶת עַצְמוֹ מִבַּחוּץ הוּא דָּבָר קָשֶׁה מְאֹד, כִּי מִדֶּרֶךְ בְּנֵי עַמֵּנוּ לָדוּן אֶת כָּל אָדָם לְכַף חוֹבָה, כִּי מִי לָנוּ גָּדוֹל מִמֹּשֶׁה, וַיַּחַפְאוּ עָלָיו דְּבָרִים וַחֲשָׁדוּהוּ בְּמַה שֶּׁאֵין בּוֹ, וְאִם בָּאֲרָזִים נָפְלָה חֵץ שָׁחוּט לְשׁוֹנָם, מַה יַּעֲשׂוּ אֲזוֹבֵי קִיר. דָּבָר אַחֵר: מִבַּיִת וּמִבַּחוּץ רֶמֶז לַנְּגָלָה וְנִסְתָּר שֶׁבַּתּוֹרָה, וְיָדוּעַ שֶׁהַנִּסְתָּר יֵשׁ בּוֹ יוֹתֵר טָהֳרָה וּקְדֻשָּׁה מִן הַנִּגְלֶה, עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר טָהוֹר כִּי אִם אֵצֶל מִבַּיִת.

וְהִנֵּה מָקוֹם אִתִּי לְפָרֵשׁ עוֹד "מִבַּיִת וּמִבַּחוּץ", עַל דֶּרֶךְ שֶׁמָּצִינוּ בְּמַסֶּכֶת מוֹעֵד קָטָן (טז.) רַבִּי גֶּזֶר לְתַלְמִידָיו שֶׁלֹּא יִשְׁנוּ בַּשּׁוּק כּוּ', וּמַסִּיק שָׁם: וְהַכְּתִיב (משלי א כ) "חָכְמוֹת בַּחוּץ תָּרוֹנָּה"? אָמַר רָבָא: כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה בִּפְנִים, תּוֹרָתוֹ מַכְרֶזֶת עָלָיו מִבַּחוּץ. וּלְפִי זֶה יֵשׁ יוֹתֵר שְׁלֵמוּת בְּתוֹרַת הַבַּיִת מִבְּתוֹרָה שֶׁנִּשְׁנֵית בַּחוּץ, עַל כֵּן הִזְכִּיר "זָהָב טָהוֹר" מִבַּיִת וְלֹא הִזְכִּיר זֶה אֵצֶל הַחוּץ. וְאוּלַי שֶׁמִּטַּעַם זֶה הִקְדִּים כָּאן "בַּיִת" לְ"חוּץ", כִּי הִתְחִיל בְּ"זָהָב טָהוֹר מִבַּיִת", וּמִשָּׁם נִלְמַד גַּם אֶל הַחוּץ. כָּךְ הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה בַּבַּיִת, מִשָּׁם יִתְפַּשֵּׁט הַדָּבָר לְרֹאשׁ כָּל חוּצוֹת.

פסוק יא

וְעָשִׂיתָ עָלָיו זֵר זָהָב סָבִיב. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא עב:) שֶׁזֶּה רֶמֶז לְכֶתֶר תּוֹרָה, וּבַשֻּׁלְחָן וּבַמִּזְבֵּחַ נֶאֱמַר "וְעָשִׂיתָ לוֹ", לְפִי שֶׁכֶּתֶר כְּהֻנָּה וּמַלְכוּת הוּא לַאֲנָשִׁים מְיֻחָדִים, כִּי אֵין כְּהֻנָּה כִּי אִם לְמִי שֶׁהוּא מִזֶּרַע אַהֲרֹן וּמַלְכוּת לְזֶרַע דָּוִד, לְכָךְ נֶאֱמַר "לוֹ". אֲבָל כֶּתֶר תּוֹרָה הֻפְקַר לַכֹּל, לְכָךְ לֹא נֶאֱמַר "לוֹ". וְנָקַט לְשׁוֹן "זֵר" לְהוֹרוֹת שֶׁהַמִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּכִתְרָהּ שֶׁל תּוֹרָה דֵּינוֹ כְּזָר הַקָּרֵב יוּמָת. וְכֵן כֶּתֶר כְּהֻנָּה נֶאֱמַר בָּהּ (במדבר יח ז) "וְהַזָּר הַקָּרֵב יוּמָת". וְכֵן כֶּתֶר מַלְכוּת, זֵר וְכֶתֶר לְזֶרַע דָּוִד, וְזָר לַזָּרִים.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "אַמָּתַיִם וְחֵצִי אָרְכּוֹ" וְגוֹ'. כְּבָר אָמַרְנוּ שֶׁהָיוּ כָּל הָאַמּוֹת שְׁבוּרוֹת, כְּדֵי שֶׁכָּל אָדָם יְדַמֶּה בְּנַפְשׁוֹ כְּאִלּוּ הוּא חָסֵר וְלֹא בָּא עַד תַּכְלִית הַחָכְמָה. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (אבות ו, ו) שֶׁהַתּוֹרָה נִקְנֵית בְּאַרְבָּעִים וּשְׁמֹנָה מַעֲלוֹת, רֶמֶז לַדָּבָר: "וְעָשׂוּ אָרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּתַיִם וָחֵצִי" – סוֹף תֵּיבוֹת עוֹלֶה קנ"ו. "אָרְכּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי רָחְבּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי קוֹמָתוֹ" – סוֹף תֵּיבוֹת עוֹלֶה מ"ח, כְּאִלּוּ אָמַר "קָנוּ הַתּוֹרָה בְּאַרְבָּעִים וּשְׁמֹנָה דְּבָרִים". וּבָא הֶרֶמֶז בְּאַמּוֹת שְׁבוּרוֹת, לְפִי שֶׁרוֹב הַדְּבָרִים שֶׁקָּנְיָן הַתּוֹרָה תְּלוּיִין בָּהֶם תְּלוּיִין בְּמִדַּת הָעֲנָוָה, כִּי הוּא יְסוֹד וּמָקוֹר לְכָל אוֹתָן אַרְבָּעִים וּשְׁמֹנָה דְּבָרִים. וְכֵן הָאַמּוֹת שְׁבוּרוֹת מוֹרִים עַל לֵב נִשְׁבָּר וְנִדְכֶּה, וְהוּא עָנָו וּשְׁפַל רוּחַ. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁמִּטַּעַם זֶה גָּזַר רַבִּי שֶׁלֹּא יִשְׁנוּ בַּשּׁוּק כּוּ', כְּדֵי שֶׁלֹּא יְרַגִּילוּ אֶת עַצְמָם לִלְמוֹד מֻחְמֶצֶת יוּהֲרָא, כְּדֵי לְהִתְהַדֵּר בִּפְנֵי הָרוֹאִים, כְּמִנְהָג דּוֹרֵנוּ, שֶׁרוֹב הַלּוֹמְדִים דַּרְכָּם לְהִתְפָּאֵר וּלְמַעַן הַרְבּוֹת חֲרִיפָתָם וּפִלְפּוּלָם בָּרַבִּים.

פסוק יג

וְעָשִׂית בַּדֵּי עֲצֵי שִׁטִּים. הֵם נוֹשְׂאֵי הָאָרוֹן, כִּי בָּהֶם אָחֲזוּ הָאָרוֹן. וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "וְעָשִׂיתָ בַדִּים", אֶלָּא שֶׁכְּפִי הָרֶמֶז יִרְמֹז לְשִׁשָּׁה עָשָׂר גַּבְרֵי הַקּוֹרִין בַּתּוֹרָה בְּשַׁבָּת וּבְשֵׁנִי וַחֲמִישִׁי, כְּמִסְפַּר "בַּדֵּי". זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְצִפִּיתָ אוֹתָם זָהָב", הַיְינוּ יוֹם ז' וְיוֹם ה' וְיוֹם ב'. דּוּגְמָא לָזֶה פֵּרַשְׁנוּ בְּעוֹלְלוֹת אֶפְרַיִם מַאֲמָר רס"ט, בְּקַצָּב אֶחָד שֶׁהָיָה לוֹ שֻׁלְחָן שֶׁל זָהָב מַשְׁאוּי שִׁשָּׁה עָשָׂר בְּנֵי אָדָם כוּ'. וְלֹא יָסֻרוּ הַבַּדִּים, כִּי בְּרִית כְּרוּתָה, אָמַר ה' (ישעיהו נט:כא) "לֹא יָמוּשׁוּ מִפִּיךָ וּמִפִּי זַרְעֲךָ" וְגוֹ', וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (יהושע א:ח) "לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ".

פסוק יז

וְעָשִׂית כַּפֹּרֶת. כִּסּוּי מִלְמַעְלָה, רֶמֶז שֶׁצָּרִיךְ לְכַסּוֹת סוֹדוֹת הַתּוֹרָה שֶׁלֹּא לְגַלּוֹתָם בָּרַבִּים, כִּי דְּבָרִים שֶׁכִּסָּה עַתִּיק יוֹמִין אַל תְּגַלֶּה אוֹתָם. וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי יא יג) "וְנֶאֱמָן רוּחַ מְכַסֵּה דָּבָר", וּכְתִיב (שם כה ב) "כְּבוֹד אֱלֹהִים הַסְתֵּר דָּבָר". וּשְׁנֵי כְּרוּבִים בִּדְמוּת מַלְאָכִים שֶׁנִּקְרְאוּ כְּרוּבִים, וּבִדְמוּת יְלָדִים קְטַנִּים, לְהוֹרוֹת שֶׁאִם הָרַב דּוֹמֶה לְמַלְאַךְ ה' צְבָאוֹת וְהוּא נָקִי מִן הַחֵטְא כְּתִינוֹק בֶּן שָׁנָה, אָז יְבַקְּשׁוּ תּוֹרָה מִפִּיהוּ. וְצָרִיךְ לִהְיוֹת נָקִי מֵאֱלֹהִים וְאָדָם, כִּי לָצֵאת יְדֵי שָׁמַיִם הָיוּ הַכְּרוּבִים פְּרֻשֵׂי כְּנָפַיִם לְמַעְלָה, וְלָצֵאת יְדֵי הַבְּרִיּוֹת הָיוּ פְּנֵיהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו, הַמּוֹרֶה גַּם אֶל הַשָּׁלוֹם הַנּוֹתֵן לְאוֹהֲבֵי הַתּוֹרָה, וְהָיוּ יַחְדָּו תּוֹאֲמִים בְּשָׁלוֹם וְרֵעוּת. "אֶל הַכַּפֹּרֶת יִהְיוּ פְּנֵי הַכְּרוּבִים", שֶׁכָּל מְגַמַּת פְּנֵיהֶם יִהְיֶה אֶל הַתּוֹרָה שֶׁבָּאָרוֹן, לֹא כְּאוֹתָן אֲשֶׁר הֵמָּה חֲכָמִים בְּעֵינֵיהֶם וְדוֹרְשִׁים לִכְבוֹד עַצְמָם וְלֹא לִכְבוֹד הַתּוֹרָה.

פסוק כב

וְנוֹעַדְתִּי לְךָ שָׁם. כִּי אֵין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ כִּי אִם אַרְבַּע אַמּוֹת שֶׁל הֲלָכָה (ברכות ח), וּבְמָקוֹם שֶׁהַשָּׁלוֹם מָצוּי, כִּי שָׁם אֵין לוֹמְדִין לְקַנְטֵר. וּמִשָּׁם הָיָה הַקּוֹל נִכְנָס אֶל אֹהֶל מוֹעֵד, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשְׁ"י (במדבר ז:פט). לְפִי שֶׁהָאָרוֹן נוֹשֵׂא לְכָל הַכֵּלִים הַמְקֻדָּשִׁים, וְעַל יָדוֹ יָחוּל הַשֶּׁפַע הָאֱלֹהִי עַל כֻּלָּם. וּכְבָר מָצִינוּ (סוטה לה.) שֶׁהָיָה הָאָרוֹן נוֹשֵׂא אֶת נוֹשְׂאָיו, וְהוּא כְּדִמּוּת רֶמֶז לַמַּחֲזִיקִים בִּידֵי לוֹמְדֵי הַתּוֹרָה, נִרְאִים נוֹשְׂאוֹת וְהֵם נְשׂוּאוֹת מִן לוֹמְדֵי הַתּוֹרָה.

פסוק כג

וְעָשִׂיתָ שֻׁלְחָן עֲצֵי שִׁטִּים. הִסְכִּימוּ רֹב הַמְפָרְשִׁים לֵאמֹר שֶׁהַשֻּׁלְחָן כְּנֶגֶד כֶּתֶר מַלְכוּת, וְשֻׁלְחָן שֶׁל מְלָכִים רֶמֶז לַדָּבָר. שֻׁלְחָן עֲצֵי שִׁטִּים, רָאשֵׁי תֵּבוֹת עוֹלֶה לְמִסְפַּר שְׁלֹשִׁים, כִּי יוּ"ד נִבְלַעַת, אוֹ תְּצֻרַף גַּם וְי"ו שֶׁל "וְעָשִׂיתָ". וְאַרְבַּע תֵּיבוֹת אֵלּוּ רֶמֶז לַמַּלְכוּת שֶׁנִּקְנֵית בִּשְׁלֹשִׁים מַעֲלוֹת, וְזֶה כּוֹלֵל כָּל הַהַצְלָחָה הָאֱנוֹשִׁית לַאֲשֶׁר חָנַן אוֹתוֹ אֱלֹהִים בָּהּ, כִּי מִשֻּׁלְחָן גָּבֹהַּ זֶה יוֹצֵא הַשֶּׁפַע וְשֹׂבַע רָצוֹן לְכָל הָעוֹלָם. וֶהְיוֹתוֹ אַמָּתַיִם אָרְכּוֹ וְאַמָּה רָחְבּוֹ, שְׁלֵמוּת

וְלֹא שִׁבּוּרוֹת, כִּי "יִתְרוֹן אֶרֶץ בַּכֹּל הִיא" (קהלת ה ח), וְכָל טוֹבוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה יֵשׁ לָהֶם סוֹף וְקִצְבָּה בְּאָרֶךְ וְרֹחַב, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית יג יז) "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ". וּלְמַעְלָה כָּתַבְנוּ שֶׁזֶּה רֶמֶז לְמִדַּת הַצַּדִּיקִים הַשְּׂמֵחִים בְּחֶלְקָם וְאֵינָן חֲסֵרִים לְנַפְשָׁם מְאוּמָה, וּבְכָל מַה שֶּׁהֶאֱכִילָם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִשֶּׁלְחָנוֹ, בֵּין רַב בֵּין מְעַט, דּוֹמֶה לָהֶם כִּי יֵשׁ לָהֶם כֹּל, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיִּשְׁלַח בְּפָסוּק "יֶשׁ לִי כֹל" (בראשית לג יא). עַל כֵּן הָיוּ אֵמוֹת הַשֻּׁלְחָן שְׁלֵמוֹת לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ, אַף בְּמִדַּת הַקּוֹמָה כְּתִיב "וְאַמָּה וָחֵצִי קֹמָתוֹ", רֶמֶז שֶׁלֹּא יִגְבַּהּ לִבָּבוֹ וְלֹא יָרוּם לִבָּבוֹ לְמַעְלָה בַּעֲבוּר עָשְׁרוֹ, כִּי הָאַמָּה הַשְּׁבוּרָה בַּקּוֹמָה רֶמֶז שֶׁיִּהְיֶה לוֹ לֵב נִשְׁבָּר עַל כָּל פָּנִים, וְלֹא יִתְקוֹמֵם בַּעֲבוּר כִּי רַב חֵילוֹ.

וְרֶמֶז עוֹד שֶׁהָאוֹכֵל מִשֻּׁלְחָן גְּבוֹהַּ, לֹא יְמַלֵּא רֶסֶן בְּטִנּוֹ וְתַאֲוָתוֹ, אֶלָּא יִשְׁבּוֹר תַּאֲוָתוֹ וְלֹא יַשְׂלִים אֶל הַחוֹמֶר כָּל מַאֲוָיו, כִּי הַצַּדִּיק אֵינוֹ אוֹכֵל כִּי אִם לְשׂוֹבַע נַפְשׁוֹ, וְהַמּוֹתָר יַחֲרִים. וּמִטַּעַם זֶה נִזְכָּר לְשׁוֹן שְׁבִירָה אֵצֶל הַלֶּחֶם: "שִׁבְרוּ לָנוּ מְעַט אֹכֶל" (בראשית מג, ב), "בְּשִׁבְרִי לָכֶם מַטֵּה לֶחֶם" (ויקרא כו, כו). וְזֶה טוֹב לָאָדָם, הֵן מִצַּד הָרְפוּאָה, שֶׁלֹּא יְמַלֵּא הָאִצְטוֹמָכָא מַאֲכָל כַּאֲשֶׁר יוּכַל שְׂאֵת, כִּי דָּבָר זֶה מַזִּיק אֶל הָעִכּוּל, אֶלָּא יְחַסֵּר כְּמוֹ שְׁלִישׁ מִכְּדֵי שְׂבִיעָה, וְזֶה יְסוֹד לְכָל בְּרִיאוּת הָאָדָם. הֵן מִצַּד מִצְוֹת ה', כִּי אֵין טוֹב לָאָדָם כִּי אִם לְמַעַט בְּכָל הַיְכֹלֶת בְּתַעֲנוּגוֹת בְּנֵי הָאָדָם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִמְשֹׁךְ אַחֲרֵיהֶם וְיִתְבַּטֵּל מֵעֵסֶק הַתּוֹרָה, כִּי כָּךְ דַּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה: "פַּת בְּמֶלַח תֹּאכַל" (אבות ו, ד).

פסוק כד

וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר. רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי עָשָׂה רֶמֶז מִמִּלַּת "זָהָב" עַל בִּרְכַּת הַמָּזוֹן: זִ' הַיֵּינוּ בִּרְכַּת הַזָּן, הִ' הַיֵּינוּ בִּרְכַּת הָאָרֶץ, בִּ' בִּרְכַּת בּוֹנֶה. "וְעָשִׂיתָ לּוֹ זֵר זָהָב סָבִיב" (שמות כה:כה) – בְּכָל מַה שֶּׁיְּזַמִּין לוֹ הִ' לֶאֱכוֹל מִשֻּׁלְחָן גְּבוֹהַּ, יְדַמֶּה בְּנַפְשׁוֹ כְּאִלּוּ הוּא מֶלֶךְ בַּעֲטָרָה שֶׁעֲטָרָה לוֹ מִדַּת הַהִסְתַּפְּקוּת. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ו ה): "וְאַל תִּתְאַוֶּה לְשֻׁלְחָנָם שֶׁל מְלָכִים, כִּי שֻׁלְחָנְךָ גָּדוֹל מִשֻּׁלְחָנָם וְכִתְרְךָ גָּדוֹל מִכִּתְרָם".

פסוק כה

וְעָשִׂיתָ לּוֹ מִסְגֶּרֶת. שֶׁיְּסֹגֵּר בְּעַד הַתַּאֲוֹת, שֶׁלֹּא יִהְיֶה לוֹ פֶּתַח פָּתוּחַ אֲלֵיהֶם, אֶלָּא יִסְגֹּר בַּעֲדָם וְיִתֵּן לָהֶם קִצְבָּה. "וְעָשִׂיתָ זֵר זָהָב לְמִסְגַּרְתּוֹ סָבִיב" (שמות כה:כה). כִּי הַסּוֹגֵר בְּעַד תַּאֲוָתוֹ, הֲרֵי הוּא בֶּן חוֹרִין וּמֶלֶךְ, לְאַפּוֹקֵי הַפּוֹרֵץ גְּדֵרוֹ לְעוֹלָם הוּא עָנִי בְּדַעְתּוֹ. וְנָקַט לְשׁוֹן "זֵר" – זָכָה, נַעֲשָׂה לוֹ זֵר וְכֶתֶר; לֹא זָכָה, נַעֲשָׂה זָר וְנָכְרִי, כִּי "יַעֲזֹב לַאֲחֵרִים חֵילוֹ" (תהלים מט:יא).

פסוק כו

וְעָשִׂיתָ לוֹ אַרְבַּע טַבָּעוֹת זָהָב. כְּדֵי שֶׁיִּזְכֹּר כִּי הַצָּלְחוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה הֵם גַּלְגַּל הַחוֹזֵר בָּעוֹלָם כְּטַבַּעַת זֶה הֶעָגוֹל, וְעַל יְדֵי זְכִירָה זוֹ יְפָרְנֵס מִשֻּׁלְחָנוֹ לָעֲנִיִּים. וּלְעֻמַּת זֶה יִזְכֹּר גֹּדֶל הַשָּׂכָר לְעוֹלָם הַבָּא שֶׁאֵין לוֹ סוֹף, כְּטַבַּעַת זֶה הֶעָגוֹל שֶׁאֵין לוֹ סוֹף. וְאָמַר "לְעֻמַּת הַמִּסְגֶּרֶת תִּהְיֶיןָ הַטַּבָּעוֹת" (שמות כה, כז), כִּי הַסּוֹגֵר בְּעַד תַּאֲוֹתָיו וְיֵשׁ קֵץ לְכָל עֲמָלוֹ וּמִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶּׁחָנָנוֹ ה', הוּא הַזּוֹכֵר כִּי גַּלְגַּל הוּא שֶׁחוֹזֵר בָּעוֹלָם וְחוֹנֵן דַּלִּים, וְהוּא הַמְצַפֶּה אֶל רֹב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים לְעוֹלָם הַבָּא שֶׁאֵין לוֹ תְּחִלָּה וְסוֹף. אֲבָל מִי שֶׁאֵינוֹ סוֹגֵר בְּעַד חֶמְדָּתוֹ וְאֵין קֵץ לְכָל עֲמָלוֹ וְעֵינָיו לֹא תִשְׂבַּעְנָה לְעוֹלָם, אֵינוֹ מְקַוֶּה אֶל שְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא וּלְעוֹלָם אֵינוֹ נוֹתֵן מִלַּחְמוֹ לַדָּל, כַּנּוֹדָע מִדֶּרֶךְ רֹב בְּנֵי עַמֵּנוּ. וְזֶה הַטַּעַם גַּם בְּטַבָּעוֹת שֶׁל הָאָרוֹן, כִּי עַל יְדֵי הַתּוֹרָה שֶׁבָּאָרוֹן יִזְכֶּה לְמָחוֹל שֶׁל צַדִּיקִים בְּגַן עֵדֶן כְּמָחוֹל עָגוֹל זֶה שֶׁאֵין לוֹ סוֹף וְדוֹמֶה לְטַבַּעַת. וּמִטַּעַם זֶה הָיוּ הַטַּבָּעוֹת עֲגֻלִּים וְלֹא מְרֻבָּעִים.

וּכְתִיב כָּאן "לְבָתִּים לְבַדִּים". אַף עַל פִּי שֶׁגַּם טַבָּעוֹת שֶׁל הָאָרוֹן הָיוּ בָּתִּים לְבַדִּים, מִכָּל מָקוֹם לֹא נֶאֱמַר שָׁם לְשׁוֹן זֶה כִּי אִם בַּשֻּׁלְחָן, לְפִי שֶׁבַּשֻּׁלְחָן בָּא הָרֶמֶז שֶׁעֲנִיִּים וּמְרוּדִים יָבִיא בָּיִת (ישעיהו נח:ז), וְזֶה "בָּתִּים לְבַדִּים" אֶל הָעֲנִיִּים שֶׁנִּקְרְאוּ "בַּדִּים", כִּי "בַּד בְּבַד" לְשׁוֹן יְחִידִי, וְכֵן כָּל עָנִי שׁוֹכֵן לְבַדּוֹ וְהַכֹּל מִתְרַחֲקִים מִמֶּנּוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט:ז) "אַף כִּי מֵרֵעֵהוּ רָחֲקוּ מִמֶּנּוּ". וְסִימָן לַדָּבָר "לְבַדִּים" אוֹתִיּוֹת "בְּדַלִּים". וּכְמוֹ שֶׁסְּתָם בַּדִּים אֵלּוּ הֵם נוֹשְׂאֵי הַשֻּׁלְחָן, כָּךְ הָעֲנִיִּים הֵם נוֹשְׂאֵי שֻׁלְחָן שֶׁל הָעֲשִׁירִים, כִּי בִּזְכוּתָם יַעֲרֹךְ לוֹ ה' שֻׁלְחָן, וְנַחַת שֻׁלְחָנְךָ יִמְלֵא דָּשֶׁן (איוב לו:טז) בִּזְכוּת שֶׁהוּא מְפַרְנֵס אֶת הָעֲנִיִּים.

פסוק כט

וְעָשִׂיתָ קְעָרֹתָיו וְגוֹ' וּמְנַקִּיֹּתָיו. חְתַם כָּל כְּלֵי הַשֻּׁלְחָן בַּמְּנַקִּיּוֹת לְהוֹרוֹת שֶׁהוּא יְתַפְּרְנֵס בִּנְקִיּוּת לֹא מִן הַגָּזֵל, וְכֵן יִתֵּן מִשֻּׁלְחָנוֹ לָעֲנִיִּים בְּדֶרֶךְ נְקִיָּה לֹא דֶּרֶךְ בִּזָּיוֹן, וּכְתִיב "וְנָתַתָּ עַל הַשֻּׁלְחָן לֶחֶם פָּנִים לְפָנַי תָּמִיד" (שמות כה:ל), כִּי מִן הַשָּׁמַיִם יִתֵּן לוֹ לַחְמוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּפָנִים מְאִירוֹת וְלֹא יֶחְסַר לַחְמוֹ, זֶהוּ שֶׁאוֹמֵר "לְפָנַי תָּמִיד", כִּי הַלֶּחֶם שֶׁאָדָם שׁוֹאֵל כַּהוֹגֶן נִתָּן לוֹ בְּפָנִים מְאִירוֹת וְלָנֶצַח, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ פָּרָשַׁת וַיְחִי עַל פָּסוּק "בַּבֹּקֶר יֹאכַל עַד" (בראשית מט כז). וְהָיוּ שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה חַלּוֹת, שֵׁשׁ חַלּוֹת הַמַּעֲרֶכֶת הָאַחַת כְּנֶגֶד שְׁנֵים עָשָׂר מַזָּלוֹת אֲשֶׁר שִׁשָּׁה מֵהֶם מְשַׁמְּשִׁים בַּיּוֹם וְשִׁשָּׁה בַּלַּיְלָה, כִּי עַל יָדָם בָּא הַשֶּׁפַע לָעוֹלָם מִסִּבָּה רִאשׁוֹנָה יִתְבָּרַךְ, וְכָל מַה שֶּׁהָאָדָם שׁוֹאֵל כַּהוֹגֶן נִתָּן לוֹ בְּפָנִים מְאִירוֹת עַל יְדֵי הַמַּזָּלוֹת הַמְשַׁמְּשִׁים בַּיּוֹם, וּמַה שֶּׁהוּא שׁוֹאֵל שֶׁלֹּא כַּהוֹגֶן נִתָּן לוֹ בְּפָנִים חֲשׁוּכוֹת עַל יְדֵי הַמַּזָּלוֹת הַמְשַׁמְּשִׁים בַּלַּיְלָה. וְכֵן בְּלַחְמוֹ שֶׁל אַהֲרֹן שֶׁזְּכֵה מִשֻּׁלְחָן גְּבוֹהַּ, הֶחָזֶה שֶׁיֵּשׁ בּוֹ שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה צְלָעוֹת, שִׁשָּׁה מִיָּמִין וְשִׁשָּׁה מִשְּׂמֹאל, וְרָאוּי לְיַחֵס הַיָּמִין לְפָנִים מְאִירוֹת וְהַשְּׂמֹאל לְפָנִים

חֲשׁוּכוֹת. וְזֶהוּ שֶׁאוֹמֵר "לֶחֶם פָּנִים לְפָנַי תָּמִיד", כְּדֶרֶךְ שֶׁהַלֶּחֶם פּוֹנֶה פָּנָיו אֵלַי כָּךְ אֲנִי אֵלָיו, הֵן מְאִירוֹת הֵן חֲשׁוּכוֹת. כָּל אֵלֶּה דְּבָרַי עַל צַד הָרָמָז, יַעַן כִּי רָאִיתִי שֶׁרֹב הַמְפָרְשִׁים הַנִּגְשִׁים לְבָאֵר פְּשָׁטֵי הַמִּקְרָאוֹת וְאֵין דַּרְכָּם לְדַבֵּר מֵעִנְיְנֵי רְמָזִים, מִכָּל מָקוֹם בְּפָרָשָׁה זוֹ עָשׂוּ רְמָזִים אִישׁ לְפִי שִׂכְלוֹ, עַל כֵּן מְלָאנִי לִבִּי לַעֲשׂוֹת גַּם כֵּן רְמָזִים לֵאמֹר, אוּלַי יִשְׁמְעוּ הָעִוְרִים שֶׁבְּמַחֲנֵה הָעִבְרִים וְיִקְחוּ מוּסָר.

פסוק לא

וְעָשִׂיתָ מְנֹרַת זָהָב טָהוֹר. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁהָיְתָה מֹשֶׁה מִתְקַשֶּׁה בָּהּ, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: הַשְׁלֵךְ כִּכַּר זָהָב לְתוֹךְ הָאוּר וְהִיא נַעֲשֵׂית מֵאֵלֶיהָ. לְכָךְ נֶאֱמַר "תֵּעָשֶׂה הַמְּנוֹרָה" (שמות כה:לא) וְלֹא כְּתִיב "תַּעֲשֶׂה", וּלְסוֹף נֶאֱמַר "כִּכַּר זָהָב טָהוֹר יַעֲשֶׂה אֹתָהּ" (שמות כה:לט) וְלֹא פֵּרֵשׁ מִי יַעֲשֶׂה אוֹתָהּ, אֶלָּא הַכִּכָּר עַצְמוֹ יַעֲשֶׂה אוֹתָהּ, דְּהַיְינוּ מֵאֵלֶיהָ. וְהָיָה עִנְיַן קְשׁוּי זֶה לְפִי שֶׁנַּעֲשֵׂית מֵחֲתִיכָה אַחַת, עַל כֵּן הָיָה צָרִיךְ בְּמִלְאכָה זוֹ עֵזֶר אֱלֹהִי, וְהָיָה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ נַעֲשֵׂית מֵאֵלֶיהָ, כִּי לֹא חָלִי וְלֹא מַרְגִּישׁ גַּבְרָא דְּמֵרֵיהּ סַיְּעֵיהּ.

וְעַל צַד הָרָמָז נִרְאֶה לִי, שֶׁשֹּׁשׁ פָּרָשִׁיּוֹת סְמוּכִים אֵלּוּ – אֲרוֹן, שֻׁלְחָן, מְנוֹרָה – כּוֹלְלִים כָּל הַצְּלָחוֹת הָאָדָם בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא. כִּי הָאָרוֹן נִזְכַּר תְּחִלָּה, לְפִי שֶׁהוּא מַדְרִיךְ אֶת הָאָדָם לָבוֹא לִידֵי שְׁלֵמוּתוֹ, כִּי בַּמֶּה יְזַכֶּה נַעַר אָרְחוֹ, וְיִקַּח שֵׁם וְתִפְאֶרֶת מִבְּנֵי אָדָם, וְסִמָּא דְּחַיֵּי בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, כִּי אִם עַל יְדֵי זֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר "אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ" לְעוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ אָרוֹךְ, "וְעֹשֶׁר וְכָבוֹד בִּשְׂמֹאלָהּ" (משלי ג:טז) בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְהִנֵּה בְּפָרָשַׁת הָאָרוֹן לֹא נִזְכַּר כִּי אִם עֶצֶם הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאָדָם, אֲבָל לֹא נִזְכַּר שָׁם שׂוּם תַּשְׁלוּם גְּמוּל. וּמִטַּעַם זֶה תִּמְצָא בְּפָרָשַׁת הָאָרוֹן כָּל אוֹתִיּוֹת מִן אָלֶפ"א בֵּיתֵ"א חוּץ מִן גִּימֶ"ל, וְיֵשׁ בָּזֶה רֶמֶז שֶׁלֹּא יִלְמוֹד תּוֹרָה לְשֵׁם תַּשְׁלוּם גְּמוּל, אֶלָּא "תּוֹרַת אֱמֶת תִּהְיֶה בְּפִיהוּ" (מלאכי ב:ו) שֶׁאֵינוֹ מְצַפֶּה לְתַשְׁלוּם גְּמוּל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (אבות א ג) "אַל תִּהְיוּ כַּעֲבָדִים הַמְשַׁמְּשִׁין אֶת הָרַב עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס" כוּ'. וּלְכָךְ אֵין שָׁם גִּימֶ"ל, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם ד ב) "שְׂכַר מִצְוָה מִצְוָה", וְאִם כֵּן הַמַּעֲשֶׂה עַצְמוֹ גְּמוּלוֹ, וְאֵינוֹ רַשַּׁאי לְצַפּוֹת עַל גְּמוּל אַחֵר, וַהֲרֵי כְּאִלּוּ נִכְתַּב שָׁם גִּימֶ"ל, כִּי הַמַּעֲשֶׂה שֶׁל הַמִּצְוָה הוּא גְּמוּלוֹ. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם, אַף עַל פִּי שֶׁהוּא לֹא יְצַפֶּה אֶל תַּשְׁלוּם גְּמוּל אַחֵר, מִכָּל מָקוֹם סוֹף הַכָּבוֹד לָבוֹא, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵינוֹ מְקַפֵּחַ שְׂכַר כָּל בְּרִיָּה בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא. עַל כֵּן הִזְכִּיר מִיָּד אַחַר מַעֲשֵׂה הָאָרוֹן שְׁנֵי הַגְּמוּלִים כְּסֵדֶר הֲוָיָתָן.

הַגְּמוּל הָרִאשׁוֹן הִנֵּה בָּא רֶמֶז בְּמִצְוַת הַשֻּׁלְחָן וְכָל כֵּלָיו, כִּי מִמֶּנּוּ יוֹצֵא הַשֹּׂבַע לְכָל הָעוֹלָם וְכוּלָּם זוֹכִין מִן שֻׁלְחָן גְּבוֹהַּ, וְתֵדַע כִּי גַּם הַמִּזְבֵּחַ נִקְרָא שֻׁלְחָן גְּבוֹהַּ, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בַּגְּמָרָא בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת עַל קָרְבָּנוֹת שֶׁל מִזְבֵּחַ: "שֶׁלֹּא יְהֵא שֻׁלְחָנְךָ מָלֵא וְשֻׁלְחַן רַבְּךָ רֵיקָם" (חגיגה

ז). וּבָזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁמָּצִינוּ בִּנְבוּאַת יְחֶזְקֵאל, פָּתַח בְּמִזְבֵּחַ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מא כב) "וְהַמִּזְבֵּחַ עֵץ", וְסִיֵּם בְּשֻׁלְחָן שֶׁנֶּאֱמַר "זֶה הַשֻּׁלְחָן אֲשֶׁר לִפְנֵי ה'", כִּי הַמִּזְבֵּחַ שֻׁלְחָנוֹ שֶׁל מָקוֹם בָּרוּךְ הוּא. וּבְמַסֶּכֶת בְּרָכוֹת (נה.) דָּרְשׁוּ זֶה עַל שֻׁלְחָנוֹ שֶׁל אָדָם, אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ הוּא מַאֲכִיל לַעֲנִיִּים, וְהוּא מְכַפֵּר כְּמוֹ הַמִּזְבֵּחַ. וּמַה שֶּׁכָּתַבְנוּ הוּא קָרוֹב לִפְשׁוּטוֹ, שֶׁהַמִּזְבֵּחַ שֻׁלְחָן גָּבוֹהַּ, וְהַשֻּׁלְחָן שֶׁל זָהָב הוּא שֻׁלְחָנוֹ שֶׁל כָּל בָּאֵי עוֹלָם, כִּי כֻּלָּם אוֹכְלִים בִּזְכוּת לֶחֶם הַפָּנִים שֶׁנּוֹתְנִים לַכֹּהֲנִים דֶּרֶךְ צְדָקָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא כד ט) "וְהָיְתָה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו" וְגוֹ'. וְאוּלַי שֶׁבַּעֲבוּר זֶה נֶחְלְקוּ לְשֵׁשׁ חַלּוֹת הַמַּעֲרָכָה הָאַחַת, כִּי הַנּוֹתֵן פְּרוּטָה לְעָנִי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא ט:) שֶׁמִּתְבָּרֵךְ בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת.

וְאַחַר מַעֲשֵׂה הַשֻּׁלְחָן הִזְכִּיר מַעֲשֵׂה הַמְּנוֹרָה, כִּי בִּזְכוּת הַמְּנוֹרָה יִזְכֶּה אָל הַשָּׂכָר הָרוּחָנִי לְעוֹלָם הַבָּא, וְעַל כֵּן אָמְרוּ (תנחומא בהעלותך ג) שֶׁהָיְתָה הַמְּנוֹרָה נַעֲשֵׂית מֵאֵלֶיהָ, וְכֵן בְּהַדְלָקָתָהּ אָמְרוּ (שבת כא.) שֶׁצָּרִיךְ שֶׁיַּדְלִיק עַד שֶׁתִּהֵא שַׁלְהֶבֶת עוֹלָה מֵאֵלֶיהָ, הֲלֹא דָּבָר הוּא. וְהִנֵּה קָרוֹב לִשְׁמֹעַ שֶׁזְּכוּתָהּ גּוֹרֵם לְהַעֲלוֹת "נֵר ה' נִשְׁמַת אָדָם" (משלי כ:כז), וְעַל כֵּן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל מִצְוָה בְּנֵרוֹת אֵלּוּ לֵאמֹר לָהֶם: "נֵרִי בְּיָדְךָ וְנֵרְךָ בְּיָדִי" (דברים רבה ד ד), אִם תִּשְׁמֹר נֵרִי שֶׁבְּיָדְךָ לְהַעֲלוֹת נֵר תָּמִיד עַל הַמְּנוֹרָה הַטְּהוֹרָה, גַּם אֲנִי אֶשְׁמֹר "נֵר ה' נִשְׁמַת אָדָם" שֶׁבְּיָדִי, וְתִהְיֶה עֲלִיַּת הַנְּשָׁמָה מֵאֵלֶיהָ כַּעֲלִיַּת נֵרוֹת הַלָּלוּ. כִּי כְּבָר מָצִינוּ טְעָמִים רַבִּים לָמָּה זֶה הֶעֱלִימָה הַתּוֹרָה יְעוּד הַשָּׂכָר הַנַּפְשִׁי לְעוֹלָם הַבָּא, וּבְפָרָשַׁת בְּחֻקֹּתַי נַזְכִּיר בְּעֶזְרַת ה' כָּל הַטְּעָמִים אֲשֶׁר הִסְכִּימוּ עֲלֵיהֶם חַכְמֵי הַתּוֹרָה, וְשָׁם אִתָּנוּ טַעַם שֶׁל רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי הַזֹּקֵן וְהָרַאֲב"ע, וְהִסְכִּים הָרַמְבַּ"ן עַל יָדָם לֵאמֹר שֶׁכָּל הַיְעוּדִים שֶׁבַּתּוֹרָה הֵם לְמַעְלָה מִן הַטֶּבַע, כִּי אֵין זֶה דָּבָר טִבְעִי שֶׁיֵּרְדוּ גְּשָׁמִים בִּזְמַן שֶׁעוֹשִׂין הַמִּצְוֹת, וְיִכָּלֵא הַגֶּשֶׁם מִן הָאָרֶץ כְּשֶׁאֵין עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם בָּרוּךְ הוּא.

אָמְנָם מַה שֶּׁתַּעֲלֶה הַנֶּפֶשׁ לְמָקוֹם חֻצָּבָה, זֶהוּ דָּבָר טִבְעִי אֶל הַנְּשָׁמָה, וְאֵין זֶה בְּדֶרֶךְ פֶּלֶא אִם לֹא יִמְנָעוּהָ הָעֲוֹנוֹת מִלַּעֲלוֹת, אָז תַּעֲלֶה מֵאֵלֶיהָ. כְּמוֹ שֶׁיְּסוֹד הָרוּחַ וְהָאֵשׁ עוֹלֶה לְמַעְלָה מֵאֵלָיו אִם אֵין לוֹ אֵיזֶה מוֹנֵעַ, כָּךְ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הָעוֹלָה הִיא לְמַעְלָה מֵאֵלֶיהָ אִם לֹא יַעַכְּבוּ עֲלֶיהָ הָעֲוֹנוֹת. עַל כֵּן בָּאוּ בַּמְּנוֹרָה שְׁנֵי עִנְיָנִים אֵלּוּ, שֶׁהַמְּנוֹרָה נַעֲשֵׂית מֵאֵלֶיהָ וְהַשַּׁלְהֶבֶת עוֹלָה מֵאֵלֶיהָ, לְהוֹרוֹת שֶׁבִּזְכוּת מִצְוָה זוֹ יִזְכּוּ לְהַעֲלוֹת הַנֶּפֶשׁ מֵאֵלֶיהָ. לָכֵךְ נֶאֱמַר (שמות מ כד) "וַיָּשֶׂם אֶת הַמְּנוֹרָה נֹכַח הַשֻּׁלְחָן", כִּי הַצַּדִּיקִים זוֹכִין לִשְׁתֵּי שֻׁלְחָנוֹת, וְהָיָה הַשֻּׁלְחָן בַּצָּפוֹן וּמְנוֹרָה בַּדָּרוֹם, כִּי "מִצָּפוֹן זָהָב יֵאָתֶה" (איוב לז כב) הַכּוֹלֵל הַצָּלָחוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה, וְ"אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ" (משלי ג טז) לְעוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ אָרֹךְ, עַל כֵּן הָיְתָה הַמְּנוֹרָה בַּיָּמִין. וְכֵן סְמָכָם דָּוִד בְּאָמְרוֹ (תהלים כג ה) "תַּעֲרֹךְ לְפָנַי שֻׁלְחָן נֶגֶד צֹרְרָי", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "דִּשַּׁנְתָּ

בַּשֶּׁמֶן רֹאשִׁי" (תהלים כג ה), כְּנֶגֶד שֶׁמֶן הַמְּנוֹרָה, כִּי הַשֶּׁמֶן הוּא הָעוֹלֶה עַל כָּל הַמַּשְׁקִים, עַל כֵּן רָאוּי לְיַחֲסוֹ אֶל רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הָעוֹלָה בָּרֹאשׁ.

וּרְאֵיָה לָזֶה שֶׁפָּסוּק זֶה מְדַבֵּר בִּשְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁהֲרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ בְּמַסֶּכֶת יוֹמָא (עו) "כּוֹסִי רְוָיָה" שְׁמַע מִנַּהּ כּוֹסוֹ דְּדָוִד לֶעָתִיד לָבֹא מַחֲזִיק רכ"א לוֹגִין כְּמִסְפַּר "רְוָיָה", וּמַאי קָא מַשְׁמַע לַן בָּזֶה? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁרָצוּ לוֹמַר שֶׁכָּל עִקַּר שְׂכָרוֹ לְעוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ אָרוֹךְ, עַל כֵּן לָקְחוּ רְאָיָה מִן הַמִּסְפָּר רכ"א, אוֹתִיּוֹת "אָרוֹךְ". גַּם אָנוּ נָבִיא רְאָיָה עַל זֶה מִפָּרָטֵי מַעֲשֵׂי הַמְּנוֹרָה שֶׁהָיְתָה בַּת שִׁבְעָה קָנִים, וְעַל דֶּרֶךְ שֶׁמַּסִּיק בְּוַיִּקְרָא רַבָּה (ל ב) "תּוֹדִיעֵנִי אֹרַח חַיִּים, שֹׂבַע שְׂמָחוֹת אֶת פָּנֶיךָ, נְעִימוֹת בִּימִינְךָ נֶצַח" (תהלים טז יא), אַל תִּקְרֵי "שֹׂבַע" אֶלָּא "שֶׁבַע", אֵלּוּ שֶׁבַע כִּתּוֹת שֶׁל צַדִּיקִים שֶׁפָּנֵיהֶם דּוֹמִים לַחַמָּה וְלַלְּבָנָה וְלָרָקִיעַ וְלַכּוֹכָבִים וְלַבָּרָקִים וְלַשּׁוֹשַׁנִּים וְלִמְנוֹרָה הַטְּהוֹרָה כּוּ'. הִזְכִּיר שִׁבְעָה מִינֵי אוֹרָה חֲלוּקִים בְּמַדְרֵגָתָם כְּנֶגֶד שִׁבְעָה קְנֵי הַמְּנוֹרָה, לְפִי שֶׁכָּל הַצַּדִּיקִים מְקַבְּלִים הָאוֹרָה מִזִּיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שִׁבְעָה קְנֵי מְנוֹרָה אֵלּוּ שֶׁכֻּלָּם הָיוּ פּוֹנִים אֶל מוּל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה. וְזֶה כִּי שִׁשָּׁה קָנִים שֶׁמִּימִין וּמִשְּׂמֹאל הָיוּ פּוֹנִין מוּל נֵר הָאֶמְצָעִי, וְנֵר הָאֶמְצָעִי הָיָה מֻנָּח מוּל קֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים מָקוֹם שֶׁהַשְּׁכִינָה שְׁרוּיָה, וְאִם כֵּן כָּל הַקָּנִים פּוֹנִין מוּל זִיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ הַנִּקְרָא "פְּנֵי הַמְּנוֹרָה", כִּי בְּאוֹר פָּנָיו יִתְבָּרַךְ יוּשְׁפַּע הָאוֹרָה עַל כָּל שֶׁבַע כִּתּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים מד ד) "כִּי יְמִינְךָ וּזְרוֹעֲךָ וְאוֹר פָּנֶיךָ" וְגוֹ', רָמֵז לַמְּנוֹרָה שֶׁבִּימִין. וְכֵן בַּפָּסוּק "שֹׂבַע שְׂמָחוֹת אֶת פָּנֶיךָ" אָמַר "נְעִימוֹת בִּימִינְךָ נֶצַח", רָמֵז לַמְּנוֹרָה שֶׁבִּימִין, וְקָרָא לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אוֹר פָּנֶיךָ". וְכָאן אָמַר "שֹׂבַע שְׂמָחוֹת אֶת פָּנֶיךָ", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִקְרָא "פְּנֵי הַמְּנוֹרָה". לְכָךְ נֶאֱמַר "מוּל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה יָאִירוּ שִׁבְעַת הַנֵּרוֹת" (במדבר ח ב), וְלֹא אָמַר "שִׁשָּׁה הַנֵּרוֹת", אֶלָּא שֶׁרָמַז לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁנִּקְרָא "פְּנֵי הַמְּנוֹרָה", הֵן בְּסָתָם מְנוֹרָה זוֹ שֶׁדּוֹמָה כְּאִלּוּ פּוֹנִין אֶל מָקוֹם הַשְּׁכִינָה, הֵן כְּפִי הָרֶמֶז שֶׁשֶּׁבַע כִּתּוֹת אֵלּוּ פּוֹנִין מוּל אוֹר פָּנָיו יִתְבָּרַךְ. וְזֶה רֶמֶז נָכוֹן וְיָקָר.

וְאוּלַי מִטַּעַם זֶה נִתְקַשָּׁה מֹשֶׁה בְּמַעֲשֵׂה הַמְּנוֹרָה, כִּי הַשָּׂכָר הָרוּחָנִי לְעוֹלָם הַבָּא קָשֶׁה עַל שֵׂכֶל אֱנוֹשִׁי לְצַיְּרוֹ, כִּי "עַיִן לֹא רָאֲתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ" (ישעיהו סד:ג) – עַד שֶׁהֶרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּאֶצְבַּע, שֶׁנֶּאֱמַר "וְזֶה מַעֲשֵׂה הַמְּנֹרָה" (במדבר ח:ד). כִּי בְּצִיּוּר שֶׁל סְתָם מְנוֹרָה זוֹ הֶרְאָה לוֹ אוֹת עַל הַשָּׂכָר הָאֲחָרוֹן, דּוּגְמַת מַעֲשֵׂה הַמְּנוֹרָה אֲשֶׁר "רִשְׁפֶּיהָ רִשְׁפֵּי אֵשׁ שַׁלְהֶבְתְּיָה" (שיר השירים ח:ו) עוֹלֶה מֵאֵלֶיהָ, כְּדֶרֶךְ שֶׁנִּתְבָּאֵר. וּבַמְּנוֹרָה גְּבִיעִים כַּפְתֹּרִים וּפְרָחִים (שמות כה:לא) – גְּבִיעִים, הַיְינוּ "כּוֹסִי רְוָיָה" שֶׁדָּרְשׁוּ עַל שָׂכָר הָרוּחָנִי. וְכַפְתּוֹר, פֵּרֵשׁ רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי שֶׁהַכַּפְתּוֹר הֶעָגוֹל רֶמֶז לְתַעֲנוּג זִיו הַשְּׁכִינָה שֶׁאֵין לוֹ סוֹף, כְּכַפְתּוֹר עָגוֹל זֶה שֶׁאֵין לוֹ סוֹף. וּפְרָחִים, עַל שֵׁם "צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח" (תהלים צב:יג).

וְקוֹמָתָהּ י״ח טְפָחִים רָמַז לְחַיֵּי עָלְמָא. וְהַמַּשְׂכִּיל יִשְׂמַע וְיוֹסֵף לֶקַח, כִּי הָעִנְיָן בָּרוּר וְנָכוֹן שֶׁהַשֻּׁלְחָן וְהַמְּנוֹרָה כּוֹלְלִים שְׁנֵי הַהַצָּלָחוֹת. וּמִדְּהִזְכִּיר ״נֹכַח הַשֻּׁלְחָן״ (שמות כו:לה) נוֹכַל לְפָרֵשׁ שֶׁכָּל נָכְחִיּוּת עִנְיָנוֹ הִתְנַגְּדוּת, וְזֶה יָדוּעַ שֶׁכָּל הַמַּרְבֶּה לֶאֱכוֹל מִשְׁכָּרוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה מִשֻּׁלְחָן גָּבוֹהַּ, מְנַכִּין לוֹ מִזְכֻּיּוֹתָיו לָעוֹלָם הַבָּא, כִּדְאִיתָא בַּגְּמָרָא (בבא מציעא קיד:) ״מָאן קָא אָכֵיל לְעָלְמֵיהּ״ כוּ׳, וְכֵן בְּעִנְיַן ״כַּרְעָא דְּפִתּוֹרָא דְּדַהֲבָא״ כוּ׳ (תענית כה.). וְאִם כֵּן, הַשֻּׁלְחָן נֹכַח הַמְּנוֹרָה, כִּי כָּל מַצְלִיחַ בָּעוֹלָם הַזֶּה יוֹתֵר מִן הַהֶכְרֵחִי יִדַּל לְעוֹלָם הַבָּא. וְעַל כֵּן מָאֲסוּ כָּל הַצַּדִּיקִים בְּהַצָּלָחוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה, וְלֹא בִּקְּשׁוּ דָּבָר מִמֶּנּוּ כִּי אִם הַמַּכְרֵחוֹת, וּבָזֶה קִבְּלוּ חֶלְקָם בְּרֹב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים לָעוֹלָם הַבָּא.

פרק כו

פסוק א

וְאֶת הַמִּשְׁכָּן תַּעֲשֶׂה עֶשֶׂר יְרִיעֹת. הָיָה לוֹ לוֹמַר ״וְעָשִׂיתָ מִשְׁכָּן״, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר ״וְעָשִׂיתָ שֻׁלְחָן״ וְ״עָשִׂיתָ מְנֹרַת זָהָב״. לְפִי שֶׁמִּשְׁכָּן הוּא עַל שֵׁם ״וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם״, עַל כֵּן אֵין נָכוֹן לוֹמַר לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה עַל שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ, כִּי דָּבָר זֶה אֵין לְיַחֵס בִּלְתִּי לַה׳ לְבַדּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כו, יא) ״וְנָתַתִּי מִשְׁכָּנִי בְּתוֹכְכֶם״. וְלֹא רָצָה לְהַזְכִּיר לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה כִּי אִם עַל עֶשֶׂר יְרִיעוֹת, וְלֹא עַל מִשְׁכָּנוֹ יִתְבָּרַךְ. וְכָךְ פֵּרוּשׁוֹ: ״וְאֶת הַמִּשְׁכָּן״ שֶׁכְּבָר אָמַרְתִּי ״וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם״, הוּא עַל יְדֵי שֶׁתַּעֲשֶׂה עֶשֶׂר יְרִיעוֹת וְגוֹ׳. וְאוּלָם עַל תַּבְנִית עֲשִׂיָּתוֹ הִסְכִּימוּ כָּל הַמְפָרְשִׁים שֶׁהָיָה בָּנוּי עַל תַּבְנִית שִׁלְשָׁה עוֹלָמוֹת, לְהוֹרוֹת שֶׁהָעוֹלָם קַיָּם עַל יְסוֹד בִּנְיָן זֶה. וְעַל כֵּן נַעֲשָׂה מִן עֶשֶׂר יְרִיעוֹת כְּנֶגֶד הָעוֹלָמוֹת בְּכֻלָּם שֶׁנִּבְרְאוּ בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת, וְכֻלָּם הָיוּ תְּלוּיִין עַד יוֹם שִׁשִּׁי בְּסִיָּון, עַל מְנָת שֶׁיְּקַבְּלוּ יִשְׂרָאֵל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת. וְשֶׁל בְּרִיאַת הָעוֹלָם נִקְרְאוּ ״מַאֲמָרוֹת״, כִּי כָּל אֲמִירָה לְשׁוֹן רַכָּה, וְכֵן כָּל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית בְּצִבְּיוֹנָם נִבְרְאוּ, בַּצּוּרוֹת אֲשֶׁר בָּחֲרוּ לָהֶם בְּלֹא כְּפִיָּה. אֲבָל הַדִּבְּרוֹת דִּבֶּר אִתָּנוּ אֲדוֹן הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ קָשׁוֹת לֵאמֹר: ״אִם תִּקַּבְּלוּ הַתּוֹרָה מוּטָב, וְאִם לָאו שָׁם תִּהֵא קְבוּרַתְכֶם״. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (תהלים כט, ד) ״קוֹל ה׳ בַּכֹּחַ״, כִּי כָּפָה אוֹתָם בְּכֹחַ עַל קַבָּלַת הַתּוֹרָה. עַל כֵּן הָיָה אֹרֶךְ הַיְרִיעָה הָאַחַת שְׁמֹנָה וְעֶשְׂרִים בָּאַמָּה, כְּמִסְפַּר ״כֹּחַ״, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיא, ו) ״כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ״, כִּי הַלּוּחוֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה, וְהִגִּיד לָהֶם דְּבָרִים קָשִׁים כְּגִידִין, אֲלוּ הָעֲנָשִׁים כְּפֶרוּשׁ רַשִׁ״י, וְהֵיינוּ ״כֹּחַ״. וְהָיוּ הַיְרִיעוֹת חָמֵשׁ מוּל חָמֵשׁ כְּנֶגֶד עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת שֶׁהָיוּ חָמֵשׁ דִּבְּרוֹת מוּל חָמֵשׁ. וְהִנֵּה חָמֵשׁ דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת הֵם בֵּין אָדָם לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וְחָמֵשׁ דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ. וְכֵן פֵּרֵשׁ בַּעַל הַטּוּרִים גַּם כֵּן שֶׁהָיוּ כְּנֶגֶד עֶשֶׂר דִּבְּרוֹת, חָמֵשׁ מוּל חָמֵשׁ, וַחֲמִשִּׁים קְרָסִים כְּנֶגֶד חֲמִשִּׁים שַׁעֲרֵי בִינָה.

וַאֲנִי מוֹסִיף נוֹסָף מִשֶּׁלִּי, לוֹמַר כִּי עַל יָדָם יוּכַל הָאָדָם לְהִתְחַבֵּר לָעֶלְיוֹנִים, לְפִי שֶׁכֻּלָּם נִמְסְרוּ לְמֹשֶׁה חָסֵר אַחַת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים ח ו) "וַתְּחַסְּרֵהוּ מְעַט מֵאֱלֹהִים", מַשְׁמָע שֶׁאִם הָיָה שָׁלֵם בְּכֻלָּם לֹא הָיָה חָסֵר מֵאֱלֹהִים. וְלִרְמֹז עַל זֶה נֶאֱמַר "חֲמִשִּׁים לוּלָאוֹת תַּעֲשֶׂה" וְגוֹ' וְעָשִׂיתָ חֲמִשִּׁים קַרְסֵי זָהָב וְגוֹ' וְהָיָה הַמִּשְׁכָּן אֶחָד", כִּי עַל יְדֵי מִסְפַּר חֲמִשִּׁים יִהְיוּ הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים לַאֲחָדִים. כִּי אוֹתָן חָמֵשׁ יְרִיעוֹת שֶׁהֵם כְּנֶגֶד דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת, יֵשׁ בָּהֶם רֶמֶז אֶל הָעֶלְיוֹנִים הַיּוֹשְׁבִים רִאשׁוֹנָה בְּמַלְכוּת שָׁמַיִם, וְאוֹתָן חָמֵשׁ יְרִיעוֹת שֶׁכְּנֶגֶד דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת הֵם כְּנֶגֶד הַתַּחְתּוֹנִים, וּמִסְפַּר חֲמִשִּׁים מְצָרְפָם כָּאָמוּר. וְתָבִין וְתַשְׂכִּיל, כִּי הַפָּרֹכֶת שֶׁהָיְתָה מַבְדִּיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין קֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים, הָיָה נָתוּן תַּחַת הַקְּרָסִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כו לג) "וְנָתַתָּה אֶת הַפָּרֹכֶת תַּחַת הַקְּרָסִים". וְהַטַּעַם, לְפִי שֶׁהַפָּרֹכֶת וְהַקְּרָסִים מוֹרִים עַל עִנְיָן אֶחָד, כִּי הַפָּרֹכֶת הָיָה מַבְדִּיל בֵּין הַמָּקוֹם הַמְיוּחָד לִשְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ הַנִּקְרָא קֹדֶשׁ קָדָשִׁים, וּבֵין הָאֹהֶל אֲשֶׁר שָׁם הָיוּ הַכֵּלִים הַקְּדוֹשִׁים הַמּוֹרִים עַל הַהַצְלָחוֹת שֶׁל בְּנֵי הָאָדָם. כִּי הַמְּנוֹרָה גְּבֹהָה י"ח טְפָחִים כְּקוֹמַת אָדָם בֵּינוֹנִי, וְהַשֻּׁלְחָן הוּא הַמָּקוֹם אֲשֶׁר מִשָּׁם יְזוֹנוּ. וּכְדֵי שֶׁלֹּא תֹּאמַר שֶׁבְּשׁוּם אוֹפֶן אֵין מָקוֹם שֶׁיִּדְבַּק הָאָדָם בַּה' אֱלֹהָיו, עַל כֵּן בָּאוּ קְרָסִים אֵלּוּ בַּמָּקוֹם הַהוּא לְחַבְּרָם, לְהוֹרוֹת שֶׁעַל יְדֵי שֶׁיַּשְׂכִּיל הָאָדָם בַּחֲמִשִּׁים שַׁעֲרֵי בִינָה, יִדְבַּק הָאָדָם בֵּאלֹהָיו. וּמִכָּאן תִּלְמוֹד גַּם כֵּן שֶׁהַחֲמִשָּׁה יְרִיעוֹת שֶׁהָיוּ מְכַסִּים הַקֹּדֶשׁ קָדָשִׁים הֵם כְּנֶגֶד חָמֵשׁ דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת, כִּי הֵם לְכִבּוֹד הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וְחָמֵשׁ הַיְרִיעוֹת שֶׁהָיוּ מְכַסִּים הָאֹהֶל מוֹעֵד הֵם כְּנֶגֶד חָמֵשׁ דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת הַשַּׁיָּכִים לַבְּרִיּוֹת לְבַד, וְצֵרוּף חֲמִשִּׁים קְרָסִים מוֹרֶה שֶׁמִּסְפַּר חֲמִשִּׁים מְצָרְפָם. וְאֵלּוּ דְּבָרִים בְּרוּרִים וְעַתִּיקִים וּנְכוֹנִים.

וְהִנֵּה מָקוֹם אִתִּי לְפָרֵשׁ חֲמִשָּׁה מוּל חֲמִשָּׁה, כְּנֶגֶד מַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּמַסֶּכֶת בְּרָכוֹת (י) הָנֵי חֲמִשָּׁה "בָּרְכִי נַפְשִׁי" אָמַר דָּוִד כְּנֶגֶד הַנְּשָׁמָה שֶׁנִּמְשָׁלָה בַּחֲמִשָּׁה דְּבָרִים אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְחִבּוּרָם וְדִבּוּקָם עַל יְדֵי חֲמִשִּׁים שַׁעֲרֵי בִינָה כָּאָמוּר. וְהַבֵּט יָמִין וּרְאֵה, כִּי כָּל מַה שֶּׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יֵשׁ בְּכֻלָּם אֵיזוֹ אֶמְצָעִי הַמְחַבֵּר שְׁנֵי הַקְּצָווֹת. וְהִסְכִּימוּ כָּל הַמְפָרְשִׁים לוֹמַר שֶׁהָאָדָם, מִצַּד הֱיוֹת בּוֹ חֵלֶק אֱלוֹהַּ מִמַּעַל מְחֻבָּר אֶל הַגּוּף הַנִּגּוּף, הִנֵּה הוּא הָאֶמְצָעִי הַמְצָרֵף עֶלְיוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים, וְעוֹשֶׂה שְׁלוֹם בֵּין פְּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה וְשֶׁל מַטָּה לְבִלְתִּי הֱיוֹת בָּהֶם הִתְנַגְּדוּת. וּכְשֵׁם שֶׁהָאָדָם אֶמְצָעִי, כְּךָ יְצִירָתוֹ שֶׁל אָדָם מִמְּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי" (שמות כ:כא), כִּי בֵּית הַמִּקְדָּשׁ גַּם כֵּן מֻרְכָּז הָעוֹלָם וְהַמָּקוֹם הַמְצָרֵף עֶלְיוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים, כִּי שָׁם עָשָׂה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָדוֹר בַּתַּחְתּוֹנִים, כַּמַּרְאֶה אֲשֶׁר הֶרְאָה ה' לְיַעֲקֹב בַּסֻּלָּם שֶׁהָיָה מֻצָּב אַרְצָה וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה, וְאֶמְצַע שִׁפּוּעוֹ כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. כִּי הָיָה הַסֻּלָּם מְחֻבָּר אֶרֶץ לַשָּׁמַיִם עַל יְדֵי הַמִּקְדָּשׁ שֶׁבָּאֶמְצַע, כִּי הַמָּקוֹם הַהוּא הַמְיֻחָד לִהְיוֹת מָדוֹר לְעֶלְיוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים הוּא הָאֶמְצָעִי הַמְצָרְפָם. וְעַל

כֵּן מָצִינוּ בְּבִנְיָן זֶה הַמְקֻדָּשׁ עִנְיָנִים הַמְצָרְפִים הַקְּצָוֹת, וְהוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ, שֶׁחֲמִשִּׁים קְרָסִים הָיוּ מְחַבְּרִים הַיְרִיעוֹת, אֲשֶׁר הָיוּ חָמֵשׁ מֵהֶם נְתוּנִים עַל קֶדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים חֵלֶק הָעֶלְיוֹנִים, וְחָמֵשׁ מֵהֶם נְתוּנִים עַל הַקֹּדֶשׁ שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֵלֶק תַּחְתּוֹנִים, וְהַקְּרָסִים מְצָרְפִים אוֹתָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי מגילה א יב) "נִרְאִים הַקְּרָסִים בַּמִּשְׁכָּן כְּכוֹכָבִים בָּרָקִיעַ", כִּי הַכּוֹכָבִים הֵם הָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי שֶׁבֵּין הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן לְבֵין הָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן. וּכְמוֹ שֶׁהַכּוֹכָבִים אֶמְצָעִים וְיֵשׁ גַּם בָּהֶם חֵלֶק מִן הַצָּרוּף לְצָרֵף עֶלְיוֹנִים לַתַּחְתּוֹנִים, כָּךְ הַקְּרָסִים שֶׁבַּמִּשְׁכָּן בָּאוּ עַל כַּוָּנָה זוֹ. וּכְתִיב (דניאל יב ג) "וּמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים כַּכּוֹכָבִים לְעוֹלָם וָעֶד", וּמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים הֵם צַדִּיקִים יְסוֹדֵי עוֹלָם הַמְשִׁימִים שָׁלוֹם בֵּין פָּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה וְשֶׁל מַטָּה, דְּהַיְנוּ רַבִּים, כִּי הֵם אֶמְצָעִים כְּכוֹכָבִים אֵלּוּ, לְאַפּוֹקֵי מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה, אֵין בּוֹ חֵלֶק מִן הָעֶלְיוֹנִים כְּלָל וְאֵינוֹ אֶמְצָעִי, לְפִיכָךְ אֵינוֹ בְּכְלַל "וּמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים", כִּי לְשׁוֹן "מַצְדִּיקֵי" יֵאָמֵר עַל הַמְבַטֵּל הַהִתְנַגְּדוּת שֶׁבֵּין שְׁנֵי הַקְּצָוֹות. וּמִטַּעַם זֶה נַעֲשָׂה כָּאן עוֹד נֵס אַחֵר הַמּוֹרֶה עַל עִנְיָן זֶה, וְהוּא הַבְּרִיחַ הַתִּיכוֹן שֶׁהָיָה מַבְרִיחַ מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה וְאוֹחֵז בִּשְׁנֵי הַקְּצָוֹות וּמְחַבְּרָם. וְלָמָּה דַּוְקָא בְּרִיחַ הַתִּיכוֹן? אֶלָּא וַדַּאי כְּדֵי שֶׁנִּלְמוֹד מִזֶּה שֶׁכָּל תִּיכוֹן וְאֶמְצָעִי מְחַבֵּר הַקְּצָוֹות, כְּמוֹ הַמִּקְדָּשׁ וְהַצַּדִּיק וְהַכּוֹכָבִים כָּאָמוּר. וּבַמִּדְרָשׁ (תנחומא תרומה ט) אָמְרוּ שֶׁיַּעֲקֹב הֵבִיא עִמּוֹ הַבְּרִיחַ הַתִּיכוֹן לְמַצְרִים כוּ'. וְאוּלַי לְמַד זֶה מִמַּרְאֵה הַסֻּלָּם כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה (בראשית כח:יב). וְעוֹד, שֶׁהַמִּקְדָּשׁ עוֹמֵד בְּאֶמְצַע הָעוֹלָם וְשׁוֹלֵחַ הַשֶּׁפַע לְכָל הָעוֹלָם מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה, עַל כֵּן נַעֲשָׂה בּוֹ נֵס זֶה בַּבְּרִיחַ הַתִּיכוֹן.

פסוק טו

וְעָשִׂיתָ אֶת הַקְּרָשִׁים לַמִּשְׁכָּן וְגוֹ'. הַקְּרָשִׁים בְּהֵ"א הַיְדִיעָה, הַיְינוּ אוֹתָן אֲרָזִים שֶׁנָּטַע לָהֶם יַעֲקֹב בְּמִצְרַיִם. סִימָן לַדָּבָר: "הַקְּרָשִׁים לַמִּשְׁכָּן" עוֹלֶה לְמִסְפַּר "יַעֲקֹב אָבִינוּ נָטַע לָהֶם אֲרָזִים בְּמִצְרַיִם", כִּי מִסְפַּר שְׁנֵיהֶם תתרצ"ה. כִּי אָמַר יַעֲקֹב לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: בַּמֶּה תִּתְרַצֶּה עַל מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל? וְהֵשִׁיב לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: בַּעֲצֵי שִׁטִּים. וְכֵן אִיתָא בַּמִּדְרָשׁ: עֲצֵי שִׁטִּים לְכַפֵּר עַל שִׁטּוּת מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל, וְנִרְצָה לָהֶם לְכַפָּרָה לִפְנֵי ה'. וְכֵן מַסִּיק בְּתַנְחוּמָא (תרומה י). וּבְמַסֶּכֶת יוֹמָא (עב.) דָּרְשׁוּ מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "עֲצֵי שִׁטִּים עֹמְדִים" – שֶׁעוֹמְדִים לְעוֹלָם. אַךְ כְּפִי הַפְּשָׁט, שֶׁיַּעֲקֹב הֵכִין אוֹתָם לַעֲבוֹדַת בֵּית אֱלֹהֵינוּ, נוֹכַל לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ אָמַר "עֹמְדִים", לוֹמַר שֶׁיְּקַחוּ מֵאוֹתָן עֲצֵי שִׁטִּים הָעוֹמְדִים מוּכָנִים לְכָךְ, כִּי זֶהוּ מַשְׁמָעוּת לְשׁוֹן "עֹמְדִים" בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת בְּדָבָר הַמּוּכָן וְעוֹמֵד לְכָךְ. וּבָא הֶרֶמֶז בַּאֲרָזִים אֵלּוּ לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (תהלים צב, יג) "צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח, כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה". וּמֵאַחַר שֶׁגּוּף הַצַּדִּיק נִמְשָׁל לְאֶרֶז זֶה, עַל כֵּן הִשְׁכִּין הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שְׁכִינָתוֹ תּוֹךְ מְחִצַּת עֲצֵי אֲרָזִים, לְלַמּוֹד בְּקַל וְחוֹמֶר

שֶׁהוּא שׁוֹכֵן גַּם בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּמְשְׁלוּ כַּאֲרָזִים עַל מַיִם, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כה, ח) "וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם" – "בְּתוֹכוֹ" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "בְּתוֹכָם", לוֹמַר שֶׁעִקַּר הַשְׁכִינָה בַּעֲבוּר יִשְׂרָאֵל. וּבַעַל הַטּוּרִים פֵּרֵשׁ: אַרְבָּעִים וּשְׁמֹנָה קְרָשִׁים כְּנֶגֶד אַרְבָּעִים וּשְׁמֹנָה נְבִיאִים וְאַרְבָּעִים וּשְׁמֹנָה מִשְׁמָרוֹת כְּהֻנָּה וּלְוִיָּה, וּמַה עִנְיָנָם אֶל הַקְּרָשִׁים אִם לֹא לְפִי שֶׁהַצַּדִּיק נִמְשָׁל לְאֶרֶז כָּאָמוּר.

וְעוֹד כָּתַב רַבֵּנוּ יַעֲקֹב בַּעַל הַטּוּרִים, שֶׁבַּפָּרָשָׁה מָצִינוּ עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע פְּעָמִים שִׁטִּים כְּנֶגֶד עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה אֶלֶף שֶׁנָּפְלוּ בַּשִּׁטִּים (במדבר כה:ט). וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁתִּמְצָא גֶּדֶר עֶרְוָה שָׁם תִּמְצָא קְדֻשָּׁה. וְיַעַן כִּי בַּשִּׁטִּים הָיוּ פְּרוּצִים בָּעֲרָיוֹת וְלֹא זָכְרוּ בִּקְדֻשַּׁת עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה שִׁטִּים אֵלּוּ, עַל כֵּן נָפְלוּ עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה אֶלֶף. וּבְפָרָשַׁת בָּלָק בע"ה יִתְבָּאֵר טַעַם יָקָר עַל מִסְפַּר עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה אֶלֶף, בַּפָּסוּק (במדבר כג:ג) "וְאָנֹכִי אִקָּרֶה כֹּה", יְבָקֵשׁ מִמְּקוֹמוֹ.

פסוק לא

וְעָשִׂיתָ פָּרֹכֶת תְּכֵלֶת וְגוֹ'. בִּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים נִבְדַּל פָּרֹכֶת זֶה הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ קָדָשִׁים מִן הַמָּסָךְ הַמַּבְדִּיל בֵּין אֹהֶל מוֹעֵד לַחֲצַר הַמִּשְׁכָּן, כִּי הַפָּרֹכֶת הָיָה מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב כְּרוּבִים וְהַמָּסָךְ הָיָה מַעֲשֵׂה רוֹקֵם, הַפָּרֹכֶת הָיָה עַל אַרְבָּעָה עַמּוּדִים וְהַמָּסָךְ עַל חֲמִשָּׁה עַמּוּדִים, הַפָּרֹכֶת הָיָה עַל אַדְנֵי כֶּסֶף וְהַמָּסָךְ עַל אַדְנֵי נְחֹשֶׁת, לְפִי שֶׁבֵּית קֹדֶשׁ קָדָשִׁים לֹא הָיָה הַכֹּהֵן רַשַּׁאי לִכָּנֵס שָׁם כִּי אִם בְּיוֹם כִּפּוּרִים, שֶׁבּוֹ נִמְשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל לְמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת שֶׁנִּקְרְאוּ כְּרוּבִים, כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא הַחֹמֶר מְעֻנֶּה וּכְאִלּוּ אֵינֶנּוּ, וְלֹא נִשְׁאַר בּוֹ כִּי אִם הַכֹּחַ הַשִּׂכְלִי הַמַּחֲשָׁבִי שֶׁנִּקְרָא מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב. עַל כֵּן הָיָה הַפָּרֹכֶת הַהוּא מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב כְּרוּבִים, כְּדֵי שֶׁהָרוֹאֶה בְּפָרֹכֶת זֶה יַשְׂכִּיל וְיָבִין שֶׁאֵין לוֹ רְשׁוּת לְהִכָּנֵס שָׁמָּה כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁהוּא דּוֹמֶה לִכְרוּבִים מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב. וְכֵן נִקְרָא הַמַּלְאָךְ "לֵבָב הַבַּדִּים" (יחזקאל ט, ג), כְּדֶרֶךְ כֹּהֵן גָּדוֹל בְּיוֹם כִּפּוּר שֶׁהָיָה לָבוּשׁ בַּדִּים וּבִגְדֵי לָבָן. וְעַל כֵּן הָיָה עַל אַדְנֵי כֶּסֶף, כִּי כָּל כֶּסֶף לָבָן מוֹרֶה עַל הַמַּחְיֶלָה שֶׁל יוֹם כִּפּוּר, שֶׁהַחֲטָאִים כַּשֶּׁלֶג יַלְבִּינוּ, וְאֵז הָיָה הַכֹּהֵן מְשַׁמֵּשׁ בְּאַרְבָּעָה בִּגְדֵי לָבָן הָאֲמוּרִים בְּפָרָשַׁת אַחֲרֵי מוֹת. וְדָבָר זֶה קָרוֹב לִשְׁמֹעַ, שֶׁדִּמְיוֹן הַפָּרֹכֶת וּתְאָרָיו מוֹרֶה עַל מַה שֶּׁהוּא מַבְדִּיל, כִּי הָרוֹאֶה בּוֹ מֵבִין מִתּוֹךְ רְמָזָיו עַל מַה הוּא מוֹרֶה.

אֲבָל הַמָּסָךְ שֶׁל הַמִּשְׁכָּן, מַפְסִיק בֵּין מָקוֹם הַמְּזֻבֵּחַ הַמְכַפֵּר עַל כָּל חֵטְא וְעָוֹן הַנַּעֲשֶׂה עַל יְדֵי חֻמַּשׁ חוּשִׁים, וּמְקוֹר הַחֵטְא מִן הַנָּחָשׁ הַקַּדְמוֹנִי, וּבֵין הַהֵיכָל מָקוֹם הַקֹּדֶשׁ. עַל כֵּן הָיָה הַמָּסָךְ עַל חֲמִשָּׁה עַמּוּדִים וְאַדְנֵיהֶם נְחֹשֶׁת, וּמַעֲשֵׂה רוֹקֵם כְּנֶגֶד יְצִירַת הָאָדָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קלט טו) "רֻקַּמְתִּי בְּתַחְתִּיּוֹת אָרֶץ". הֲרֵי שָׁלֹשׁ סִבּוֹת אֶל הַחֵטְא: הָאַחַת, מִצַּד הַחֹמֶר הַמְרֻקָּם בְּתַחְתִּיּוֹת אָרֶץ. שְׁנִיָּה, מִצַּד עֲצַת הַנָּחָשׁ. שְׁלִישִׁית, מִצַּד הִתְחַלְּפוּת

פְּעֻלַּת חֲמִשָּׁה חוּשִׁים. עַל כֵּן הָיָה צוּרַת הַמָּסָךְ שֶׁכְּנֶגֶד הַמִּזְבֵּחַ מַעֲשֵׂה רוֹקֵם, וְעַל חֲמִשָּׁה עַמּוּדִים, וְאַדְנֵיהֶם נְחֹשֶׁת. וְהַמִּסְתַּכֵּל בְּצוּרַת הַמָּסָךְ יָבִין וְיֵדַע שֶׁמִּצַּד הַחֵטְא לֹא נִתַּן רְשׁוּת לְכָל אָדָם לְהִסְתַּכֵּל אֶל מְקוֹם הַקֹּדֶשׁ, כִּדְאִיתָא (ישעיה נט ב) "עֲוֹנוֹתֵיכֶם הָיוּ מַבְדִּילִין" וְגוֹ'. וּמַהֲרִי"א פֵּרֵשׁ בְּעִנְיָן אַחֵר עַל צַד הָרֶמֶז, וְרָחוֹק מִפְּשׁוּטוֹ.

פרק כז

פסוק א

וְעָשִׂיתָ אֶת הַמִּזְבֵּחַ עֲצֵי שִׁטִּים. בְּתַנְחוּמָא (י) מַסִּיק: הֵם עָשׂוּ שִׁטּוּת וְהִכְעִיסוּנִי בְּעֶגֶל, יָבוֹאוּ עֲצֵי שִׁטִּים וִיכַפְּרוּ עַל שִׁטּוּתָן. וְזֶה כִּי כָּל חוֹטֵא נִכְנָס בּוֹ רוּחַ שְׁטוּת (סוטה ג.), כִּי מִסַּעַם זֶה שִׁלְּמוֹ מְכֻנֶּה אֶת הָרְשָׁעִים בִּכְסִילִים. וְעַל כֵּן נֶאֱמַר בַּמִּזְבֵּחַ "נְבוּב לוּחֹת תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ" (שמות כז:ח), כִּי כָּל מִי שֶׁהוּא בְּלֹא דַּעַת וּתְבוּנָה נִקְרָא אִישׁ נָבוּב, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב יא:יב) "וְאִישׁ נָבוּב יִלָּבֵב". פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שָׁם שֶׁכָּל מִי שֶׁהוּא חָלוּל וְנָבוּב בְּלֹא דַּעַת וּתְבוּנָה, צָרִיךְ שֶׁיִּקַּח לוֹ לֵב לָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה. "וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קוֹמָתוֹ" (שמות כז:א) – כְּקוֹמַת אָדָם בֵּינוֹנִי. "וְחֻמֵּשׁ אַמּוֹת אֹרֶךְ וְחֻמֵּשׁ אַמּוֹת רֹחַב" (שמות כז:א) – הֲרֵי עֶשֶׂר, כְּנֶגֶד עֲשָׂרָה דְּבָרִים הַבָּאִים מִן אָב וָאֵם: בָּשָׂר וָדָם וְגִידִין כוּ', הַמְנוּיִין בְּמַסֶּכֶת נִדָּה (לא.). וְעַל יָדָם יִהְיֶה כָּל חַטָּאת וְכָל עָוֹן, וְהוּא מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל עֶשֶׂר גֵּרָה. "וְעָשִׂיתָ קַרְנֹתָיו" (שמות כז:ב) – לְכַפֵּר עַל הַחוֹטֵא שֶׁנִּמְשָׁל לְאַיִל בַּעַל קְרָנַיִם מְנֻגָּחַ כְּלַפֵּי מַעְלָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים עה:ה–ו) "וְלָרְשָׁעִים אַל תָּרִימוּ קָרֶן, אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם קַרְנְכֶם", כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיֵּרָא בְּפָסוּק "וְהִנֵּה אַיִל אַחַר נֶאֱחַז" (בראשית כב:יג). "וְצִפִּיתָ אֹתוֹ נְחֹשֶׁת" (שמות כז:ב) – פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: לְכַפֵּר עַל עֲזוּת מֵצַח, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מח:ד) "וּמִצְחֵךְ נְחוּשָׁה". וְזֶה מַסְכִּים לְדִבְרֵינוּ, כִּי כָּל קֶרֶן הוּא בַּמֵּצַח.

פסוק ד

וְעָשִׂיתָ לוֹ מִכְבָּר מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת נְחֹשֶׁת. כִּי הַיֵּצֶר הָרַע פּוֹרֵשׂ רֶשֶׁת לְלָכְדוֹ בִּמְצוּדָתוֹ, וְרֶשֶׁת שֶׁל הַמִּזְבֵּחַ מוֹצִיאוֹ מֵרֶשֶׁת יְצִרוֹ. וּמָצִינוּ שֶׁהָיוּ בַּמִּזְבֵּחַ מַעֲשֵׂה נִסִּים, שֶׁהָיָה נִצּוֹל מִן הָאֵשׁ, שֶׁהֲרֵי הָיָה הָאֵשׁ דּוֹלֵק בּוֹ בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וְלֹא שָׂרַף הָאֵשׁ וְלֹא נִתַּךְ נְחֹשְׁתּוֹ. וְהָיָה נִצּוֹל מִמַּיִם, כִּי לֹא כִבּוּ הַגְּשָׁמִים הָאֵשׁ שֶׁל עֲצֵי הַמַּעֲרָכָה. וְהָיָה נִצּוֹל מִן הָרוּחַ, כִּי לֹא נִצְּחָה הָרוּחַ אֶת עַמּוּד הֶעָשָׁן. וְהָיָה הַמִּזְבֵּחַ חָלוּל וּמָלֵא אֲדָמָה, אוֹ מִזְבַּח אֲבָנִים אֲשֶׁר לֹא הוּנַף עָלָיו הַחֶרֶב. וְכָל זֶה רֶמֶז לְאָדָם, שֶׁעַל יְדֵי הַמִּזְבֵּחַ הָאָדָם נִצּוֹל וְאֵינוֹ מְקֻבָּל נֶזֶק בְּכָל אַרְבָּעָה יְסוֹדוֹת שֶׁבּוֹ. כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים סו, יב–יג) "בָּאנוּ בָאֵשׁ וּבַמָּיִם וַתּוֹצִיאֵנוּ לָרְוָיָה, אָבֹא בֵיתְךָ בְעוֹלוֹת", כִּי כְּמוֹ שֶׁמִּזְבַּח הָעוֹלָה נִצּוֹל מִן אֵשׁ וּמַיִם, כָּךְ יִנָּצֵל הָאָדָם מֵהֶם עַל יָדוֹ. וְכֵן

הַמִּזְבֵּחַ מַצִּילוֹ מִן כָּל אַרְבַּע מִיתוֹת בֵּית דִּין: מִסְקִילָה בָּאֲבָנִים יִנָּצֵל עַל יְדֵי מִזְבַּח אֲבָנִים (דברים כז, ה); מִשְּׂרֵפַת אֵשׁ יִנָּצֵל עַל יְדֵי אֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר תּוּקַד בּוֹ (ויקרא ו, ה); מִן הֶרֶג בַּחֶרֶב יִנָּצֵל עַל יְדֵי הַמִּזְבֵּחַ שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (דברים כז, ה) "לֹא תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל" וְגוֹ'; מִן חֶנֶק יִנָּצֵל, עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות ל:) "אַף עַל פִּי שֶׁבָּטְלוּ אַרְבַּע מִיתוֹת בֵּית דִּין, מִכָּל מָקוֹם דִּין אַרְבַּע מִיתוֹת לֹא בָּטְלוּ, מִי שֶׁנִּתְחַיֵּב חֶנֶק אוֹ טוֹבֵעַ בַּנָּהָר" כוּ'. נִמְצָא, כְּשֵׁם שֶׁהַמִּזְבֵּחַ נִצּוֹל מִשֶּׁטֶף מַי גְּשָׁמִים, כָּךְ הַחוֹטֵא "לְשֶׁטֶף מַיִם רַבִּים אֵלָיו לֹא יַגִּיעוּ" (תהלים לב, ו).

פסוק כ

וְאַתָּה תְּצַוֶּה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'. יֵשׁ לְדַקְדֵּק מַהוּ "וְאַתָּה תְּצַוֶּה" שְׁנֵי נוֹכְחִיּוֹת, "וְאַתָּה צַו" מִבָּעֵי לֵיהּ לְמֵימַר. גַּם מִלַּת "וְאַתָּה" כֻּלָּהּ מְיֻתֶּרֶת, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", כִּי בְּלָשׁוֹן זֶה נֶאֱמַר בְּפָרָשַׁת אֱמוֹר (ויקרא כד, ב) עַל הַנֵּרוֹת הַלָּלוּ. וּמַה שֶּׁכָּתַב הָרַמְבַּ"ן לוֹמַר שֶׁהַקְפִּיד שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה זֶה עַל יְדֵי שְׁלִיחַ כּוּ', מִכָּל מָקוֹם הֵיא גּוּפָא קַשְׁיָא, לָמָּה הִקְפִּיד בְּמִצְוָה זוֹ יוֹתֵר מִבְּכָל הַמִּצְווֹת? וְכֵן בְּסָמוּךְ נֶאֱמַר "וְאַתָּה תְּדַבֵּר", גַּם שָׁם הַדָּבָר צָרִיךְ יִשּׁוּב. עוֹד הִקְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים מַה עִנְיַן מִצְוָה זוֹ לְכָאן, כִּי עִקַּר מְקוֹמָהּ אַחַר עֲשִׂיַּת הַמִּשְׁכָּן וְהַנְּחַת הַמְּנוֹרָה. וּמַהֲרַ"י אַבְרַבַּנְאֵל פֵּרֵשׁ כִּי עִקַּר מִצְוָה זוֹ בְּפָרָשַׁת אֱמוֹר, וְכָאן נֶאֱמַר "תְּצַוֶּה", רוֹצֶה לוֹמַר אַתָּה עָתִיד לְצַוּוֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כוּ'. וְלִדְבָרָיו כָּל פָּסוּק זֶה מְיֻתָּר, כִּי מַה הִגִּיד לוֹ בָּזֶה שֶׁסּוֹפוֹ לְצַוּוֹת, וּמַה יַּעֲשֶׂה הָרֵב בְּפָסוּק "וְאַתָּה תְּדַבֵּר" הַנֶּאֱמַר בְּסָמוּךְ? וְעוֹד קָשֶׁה, "לְהַעֲלוֹת נֵר תָּמִיד", "נֵרוֹת" מִבָּעֵי לֵיהּ, שֶׁהֲרֵי שִׁבְעָה הָיוּ. וְעוֹד קָשֶׁה, הֲלֹא לֹא דָּלְקוּ כִּי אִם מֵעֶרֶב עַד בֹּקֶר, וְלָמָּה אָמַר "תָּמִיד"? וְעוֹד קָשֶׁה, בְּאָמְרוֹ "בְּאֹהֶל מוֹעֵד מִחוּץ לַפָּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל הָעֵדֻת", כָּל מַרְאֵה מָקוֹם אָרוֹךְ זֶה הוּא נִרְאֶה לְלֹא צֹרֶךְ, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "עַל הַמְּנוֹרָה יַעֲרֹךְ אוֹתוֹ", וּכְבָר יָדַעְנוּ מָקוֹם הַמְּנוֹרָה הֵיכָן הִיא. וְהִנֵּה לֹא הוּזְכַּר כִּי אִם נֵר אֶחָד, וּבְפָרָשַׁת אֱמוֹר אָמַר "יַעֲרֹךְ אֶת הַנֵּרוֹת". וְעוֹד, כָּאן נֶאֱמַר "בְּאֹהֶל מוֹעֵד" וְאַחַר כָּךְ "מִחוּץ לַפָּרֹכֶת", וּבְפָרָשַׁת אֱמוֹר מֻחְלֶפֶת הַשִּׁיטָה שֶׁאָמַר תְּחִלָּה "מִחוּץ לַפָּרֹכֶת" וְאַחַר כָּךְ "בְּאֹהֶל מוֹעֵד". וְכָאן נֶאֱמַר "מִחוּץ לַפָּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל הָעֵדֻת", וְשָׁם נֶאֱמַר "מִחוּץ לְפָרֹכֶת הָעֵדֻת".

וְנִרְאֶה לְיַשֵּׁב כָּל זֶה מִמַּה שֶּׁכָּתַב הָרַמְבַּ"ן כִּי מַה שֶּׁאָמַר "לְהַעֲלוֹת נֵר תָּמִיד", הַיְינוּ נֵר מַעֲרָבִי שֶׁהָיָה דּוֹלֵק לְעוֹלָם, אֲבָל שְׁאָר הַנֵּרוֹת לֹא הָיוּ תָּמִיד כִּי אִם מֵעֶרֶב עַד בֹּקֶר. בְּהַנָּחָה זוֹ יִתּוֹרְצוּ כָּל הַסְּפֵקוֹת הַנִּזְכָּרִים, כִּי אָמַר שֶׁצִּוָּה ה' לְמֹשֶׁה עַל הַמִּשְׁכָּן וְכָל כֵּלָיו וְחֵלֶק הַמִּשְׁכָּן לְשִׁלְשָׁה חֲלָקִים, וְעַל כֻּלָּם אָמַר "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם" (שמות כה:ח). וְהָיָה הַפָּרֹכֶת מַבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים, וְרָצָה מֹשֶׁה שֶׁבְּכָל חֵלֶק יִהְיֶה דָּבָר הַמּוֹרֶה

עַל שֶׁהַשְׁכִינָה שְׁרוּיָה בְּיִשְׂרָאֵל. וְהִנֵּה בְּקֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים הָיוּ לוּחוֹת הָעֵדוּת אֲשֶׁר יִתְּנוּ "עֵדוּת ה' נֶאֱמָנָה" (תהלים יט:ח) שֶׁהַשְׁכִינָה שְׁרוּיָה שָׁם, כִּי הַלּוּחוֹת הָיוּ בָּהֶם מַעֲשֵׂה נִסִּים שֶׁהָיוּ נִקְרָאִים מִשְּׁנֵי עֶבְרֵיהֶם, וּמ"ם וְסָמֶ"ךְ שֶׁבַּלּוּחוֹת בְּנֵס הָיוּ עוֹמְדִים (מגילה ג.). וְתִינַח שֶׁכָּל הַבָּא לַמָּקוֹם הַהוּא יִרְאֶה עַיִן בְּעַיִן כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עָלָיו. אָמְנָם אַחַר שֶׁהַפָּרֹכֶת מַפְסִיק וְאֵין כָּל אָדָם רַשַׁאי לָבֹא שָׁמָּה, פֶּן חָלִילָה יֹאמַר הַמְהַרְהֵר "הָרוֹצֶה לְשַׁקֵּר יַרְחִיק עֵדָיו" (הרא"ש פרק שבועת הדיינין יג), עַל כֵּן הֶצְרֵךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת גַּם בַּהֵיכָל נֵס תְּמִידִי זֶה בְּנֵר מַעֲרָבִי, כְּדֵי שֶׁכֻּלָּם יִסְתַּכְּלוּ בּוֹ וְיִרְאוּ מִנֵּר מַעֲרָבִי שֶׁם ה' כִּי הוּא שׁוֹכֵן בְּתוֹכָם. וְאִלּוּ לֹא הָיָה הַפָּרֹכֶת מְכַסֶּה עַל אֲרוֹן הָעֵדוּת, לֹא הָיָה צֹרֶךְ בְּנֵס זֶה.

וּלְהַצָּעָה זוֹ נֹאמַר, שֶׁכָּל פָּרָשָׁה זוֹ אֵין הַכַּוָּנָה לְצַוּוֹת עַל נֵרוֹת הַמְּנוֹרָה כִּי אִם בְּפָרָשַׁת אֱמֹר, שֶׁשָּׁם עִקַּר מְקוֹם שֶׁל צִוּוּי זֶה, וְכָאן עִקַּר הַצִּוּוּי עַל נֵר מַעֲרָבִי זֶה, לְגַלּוֹת לְמֹשֶׁה כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהַפָּרֹכֶת מְכַסֶּה עַל אֲרוֹן הָעֵדוּת, מִכָּל מָקוֹם יִהְיֶה גַּם בְּמָקוֹם הַקֹּדֶשׁ נֵס מַתְמִיד הַמְפֹרְסֶם כִּי ה' שׁוֹכֵן שָׁמָּה. וּכְבָר יָדַעְתָּ שֶׁמֹּשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם נֶאֱמַר בּוֹ (דברים לג כא) "וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ", כִּי הוּא הָיָה רֵאשִׁית וְהַתְחָלָה לְכָל הַדְּבָרִים הָעוֹמְדִים בְּנֵס, וְהוּא הָיָה כְּנֵר זֶה שֶׁמַּדְלִיקִין מִמֶּנּוּ כַּמָּה נֵרוֹת וְהַנֵּר אֵינוֹ חָסֵר. כָּךְ הוּאֲצַל מִמֶּנּוּ שֶׁפַע רוּחַ הַקֹּדֶשׁ עַל כָּל הַנְּבִיאִים שֶׁבָּאוּ אַחֲרָיו, כִּי פְּנֵי מֹשֶׁה כַּחַמָּה (ב"ב עה.), וּמִמֶּנּוּ הוּאֲצַל הָאוֹר עַל כֻּלָּם. כָּךְ נֵר מַעֲרָבִי זֶה שֶׁהָיָה אוֹרוֹ מַתְמִיד בְּדֶרֶךְ נֵס, הוּאֲצַל עָלָיו מֵאוֹרוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, כִּי הוּא הָיָה אֶמְצָעִי בֵּין אוֹר ה' לְכָל מִינֵי אוֹרָה אֲשֶׁר עָמְדוּ בְּנֵס. וְהָיָה הַסִּימָן עַל זֶה שֶׁבְּלֵדָתוֹ נִתְמַלֵּא כָּל הַבַּיִת אוֹרָה, לְהוֹרוֹת שֶׁהוּא יִהְיֶה הַמְקַבֵּל הָרִאשׁוֹן מִן הָאוֹר הָעֶלְיוֹן, וּבְאֶמְצָעִיתוֹ הוּשְׁפַּע הָאוֹר עַל כָּל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ דָּבָר הָעוֹמֵד בְּנֵס. לָכֵן נֶאֱמַר "וְאַתָּה תְּצַוֶּה" שְׁנֵי נוֹכְחִיוֹת, לוֹמַר "וְאַתָּה" — הַיְינוּ מִמַּהוּת עַצְמוּתְךָ וְתוֹסֶפֶת אוֹרָה שֶׁבְּךָ — "תְּצַוֶּה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן" וְגוֹ', שֶׁהַשֶּׁמֶן יִקַּח אֵלֶיךָ, רוֹצֶה לוֹמַר לְצָרְפוֹ אֵלֶיךָ כְּדֵי שֶׁתַּשְׁפִּיעַ עָלָיו מֵהוֹדְךָ, כְּדֵי "לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד" — זֶה נֵר מַעֲרָבִי שֶׁהָיָה תְּמִידִי בְּדֶרֶךְ נֵס.

וְאַחַר כָּךְ נָתַן טַעַם לְשֶׁבַח, לָמָּה הָיָה צֹרֶךְ בְּנֵס זֶה, לְפִי שֶׁהוּא בְּאֹהֶל מוֹעֵד מִחוּץ לַפָּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל הָעֵדוּת, כִּי הַפָּרֹכֶת מַבְדִּיל בֵּין הַמָּקוֹם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ עֵדוּת עַל שֶׁהַשְׁכִינָה שְׁרוּיָה בְּיִשְׂרָאֵל וּבֵין סְתָם אֹהֶל מוֹעֵד. לְפִיכָךְ "יַעֲרֹךְ אֹתוֹ אַהֲרֹן מֵעֶרֶב עַד בֹּקֶר" (שמות כז, כא), וְכִי כָּל הַלַּיְלָה הָיָה עוֹמֵד וְעוֹרֵךְ? אֶלָּא שְׁנוֹתֵן בּוֹ שָׁמָּן כְּמִדַּת חַבְרוֹתֶיהָ, שֶׁאֵין בּוֹ כִּי אִם שִׁעוּר דְּלִיקָה מֵעֶרֶב עַד בֹּקֶר, וְאַף עַל פִּי כֵן "יַעֲלֶה נֵר תָּמִיד". וַעֲדַיִן לֹא פֵּרֵשׁ בְּאֵיזוֹ נֵר יִתְמִיד נֵס זֶה, עַד שֶׁאָמַר "לִפְנֵי ה'" (שמות כז, כא), הַיְינוּ נֵר מַעֲרָבִי הַסָּמוּךְ לַשְּׁכִינָה שֶׁבַּמַּעֲרָב, כִּי מִצַּד הָעֵדוּת דּוֹמֶה נֵר זֶה אֶל אֲרוֹן הָעֵדוּת, וְ"עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים יָקוּם דָּבָר" (דברים יט, טו). וּשְׁנֵיהֶם עַל יְדֵי מֹשֶׁה, כִּי גַּם הַתּוֹרָה נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ. וְלֹא הִזְכִּיר כָּאן כָּל

הַנֵּרוֹת, כִּי אֵין כָּאן מְקוֹמָם, כִּי אִם בְּפָרָשַׁת אֱמוֹר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב שָׁם "עַל הַמְּנֹרָה הַטְּהֹרָה יַעֲרֹךְ אֶת הַנֵּרוֹת" (ויקרא כד, ד). וּלְכָךְ לֹא נֶאֱמַר שָׁם "וְאַתָּה תְּצַוֶּה", לְפִי שֶׁעִקַּר הַצִּוּוּי שָׁם הָיָה עַל כָּל הַנֵּרוֹת, וְאַגַּב גְּרָרָא זָכַר שָׁם גַּם נֵר מַעֲרָבִי זֶה, בְּאָמְרוֹ "לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד מִחוּץ לְפָרֹכֶת הָעֵדֻת בְּאֹהֶל מוֹעֵד יַעֲרֹךְ אֹתוֹ" (ויקרא כד, ג-ד).

וְנִרְאֶה לִי שֶׁסֵּדֶר הַפָּסוּק שֶׁל פָּרָשַׁת אֱמֹר כָּךְ הוּא, שֶׁצָּרִיךְ לְהַפְסִיק בֵּין מִלַּת "לְפָרֹכֶת" לְמִלַּת "הָעֵדֻת", וְכָךְ פֵּרוּשׁוֹ: "לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד מִחוּץ לַפָּרֹכֶת" – רָצָה ה' שֶׁיִּהְיֶה נֵר אֶחָד תָּמִידִי בְּדֶרֶךְ נֵס מִחוּץ לַפָּרֹכֶת, וְאַחַר כָּךְ פֵּרַשׁ מָה מְשַׁמֵּשׁ נֵס זֶה, עַל זֶה אָמַר "הָעֵדֻת בְּאֹהֶל מוֹעֵד", כִּי נֵס זֶה יִתֵּן עֵדוּת ה' נֶאֱמָנָה גַּם בְּאֹהֶל מוֹעֵד שֶׁהַכֹּל מִסְתַּכְּלִים שָׁם וְיִרְאוּ מִנֵּר מַעֲרָבִי זֶה אֶת שֵׁם ה' כִּי בְּקִרְבָּם הוּא, כִּי "יַעֲרֹךְ אֹתוֹ אַהֲרֹן מֵעֶרֶב עַד בֹּקֶר" וְיִהְיֶה "לְפָנֵי ה' תָּמִיד". וּלְפִי שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם "צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁיֵּשׁ כָּאן דָּבָר הַמְיוּחָס לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיֵשׁ בּוֹ דָּבָר הַמְיוּחָס אֶל מֹשֶׁה לְבַד, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר "אֵלֶיךָ". עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ שְׁנֵיהֶם: כִּי הַדָּבָר הַמְיוּחָס "אֵלֶיךָ" וְלֹא לָהֶם הוּא הַדָּבָר הָעוֹמֵד בְּנֵס, אֲשֶׁר עָלָיו אָמַר "לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד... חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם". וְאַחַר כָּךְ פֵּרַשׁ הַדָּבָר הַמְיוּחָס לְכָל יִשְׂרָאֵל, הוּא מַה שֶּׁאָמַר "עַל הַמְּנֹרָה הַטְּהֹרָה יַעֲרֹךְ אֶת הַנֵּרֹת לִפְנֵי ה' תָּמִיד", כִּי כָּל הַנֵּרֹת הָיוּ פּוֹנִין מוּל נֵר מַעֲרָבִי זֶה, עַל כֵּן נֶאֱמַר בְּכֻלָּם "לִפְנֵי ה' תָּמִיד". וּפֵרוּשׁ זֶה יָקָר.

דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ נָקַט מְרֵאָה מָקוֹם זֶה "מִחוּץ לַפָּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל הָעֵדֻת". שֶׁלֹּא יִטְעוּ לוֹמַר כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ צָרִיךְ לְאוֹרָה, שֶׁהֲרֵי הַפָּרֹכֶת מַפְסִיק בֵּין הַמְּנוֹרָה לְמָקוֹם הַשְׁרָאַת שְׁכִינָתוֹ. וְעוֹד, שֶׁשָּׁם הָעֵדוּת וְכֻלּוֹ אוֹרָה, אֶלָּא וַדַּאי עִקַּר קִיחָה זוֹ "אֵלֶיךָ" לְצָרְכְּךָ. וּבַיְלְקוּט (שע"ח) מַסִּיק שֶׁלְּכָךְ הָיוּ חַלּוֹנוֹת שֶׁל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ רְחָבוֹת מִבַּחוּץ וּצְרוֹת מִבִּפְנִים, לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא הָיָה הַשֶּׁמֶשׁ מֵאִיר אֶל הַמִּקְדָּשׁ, אֶלָּא אַדְרַבָּה הַמִּקְדָּשׁ הָיָה מֵאִיר לְכָל הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מ"ג ב') "וְהָאָרֶץ הֵאִירָה מִכְּבוֹדוֹ". וְכֵן בְּאַרְנוּ לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא (בראשית כ"ח י"א) בְּפָסוּק "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיָּלֶן שָׁם כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ". וְאוּלַי שֶׁלְּכָךְ נָקַט "אֵלֶיךָ" לְרַבּוֹתָא, כִּי אֲפִלּוּ פְּנֵי מֹשֶׁה שֶׁהוּא כִּפְנֵי חַמָּה, מִכָּל מָקוֹם אַתָּה צָרִיךְ לְאוֹר רוּחָנִי זֶה, כִּי אֵין הַשֶּׁמֶשׁ מֵאִיר אֶל הַמִּקְדָּשׁ, אֶלָּא הַמִּקְדָּשׁ מֵאִיר אֶל הַשֶּׁמֶשׁ, כִּי מִמֶּנּוּ יוֹצֵא הַשֶּׁפַע אֶל כָּל צְבָא מָרוֹם.

וְיֵשׁ בְּפָרָשָׁה זוֹ מוּסָר אֶל הַטּוֹעִים, הַנּוֹתְנִים הֶחֵלֶק הַמְּבֻחָר מִן מָמוֹנָם לְצֹרֶךְ הַחוֹמֶר, לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת וְיֶתֶר תַּעֲנוּגוֹת בְּנֵי הָאָדָם, וְכָל הַמִּלְאכָה הַנִּמְבָּזָה וְהַנִּמְאָס אוֹתָהּ יִתֵּן לְצֹרֶךְ "נֵר ה' נִשְׁמַת אָדָם" (משלי כ:כז), כְּדֶרֶךְ שֶׁעָשָׂה קַיִן. אֲבָל יֶלֶךְ בְּדֶרֶךְ הֶבֶל, שֶׁהֵבִיא מִנְחָה לַה' "מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵהֶן" (בראשית ד:ד). כָּךְ יִתֵּן רֹאשׁוֹן לַמָּאוֹר, לְצֹרֶךְ "נֵר ה'

נִשְׁמַת אָדָם", אֲשֶׁר אוֹרָהּ נִצְחִי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד" (שמות כז:כ), וְהַשֵּׁנִי יִתֵּן לַמְּנָחוֹת, שֶׁהָיָה מַאֲכָל לַכֹּהֲנִים. וְדֵי רֶמֶז בָּזֶה לַמְּבִינִים.

פרק כח

פסוק א

וְאַתָּה הַקְרֵב אֵלֶיךָ אֶת אַהֲרֹן אָחִיךָ מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. הוֹסִיף כָּאן לְשׁוֹן "וְאַתָּה" לוֹמַר לְךָ, שֶׁמִּצַּד מַעֲשֶׂה הָעֵגֶל נִתְרַחֵק אַהֲרֹן, כְּמוֹ שֶׁנִּפְסְלוּ בְּכוֹרֵי יִשְׂרָאֵל, וּמֹשֶׁה קֵרְבוֹ בִּתְפִלָּתוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ט כ) "וּבְאַהֲרֹן הִתְאַנַּף ה' מְאֹד לְהַשְׁמִידוֹ וָאֶתְפַּלֵּל גַּם בְּעַד אַהֲרֹן בָּעֵת הַהִיא". וְעִנְיַן תְּפִלָּה זוֹ, שֶׁתָּלָה מֹשֶׁה בְּעַצְמוֹ לֵאמֹר: הֲלֹא אָחִי וּבְשָׂרִי הוּא, וְהַשְׁמָדָתוֹ כְּאִלּוּ נֶאֱכַל חֲצִי בְּשָׂרִי, כְּדֶרֶךְ שֶׁהִתְפַּלֵּל עַל מִרְיָם. נִמְצָא שֶׁבַּעֲבוּר שֶׁקֵּרְבוֹ מֹשֶׁה אֵלָיו, עַל כֵּן נִבְחַר בִּזְכוּת מֹשֶׁה, אַף עַל פִּי שֶׁגַּם הוּא הָיָה בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עוֹבְדֵי הָעֵגֶל, מִכָּל מָקוֹם קֵרְבוֹ מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָעוֹבְדִים, וְהַכֹּל בַּעֲבוּרְךָ. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְאַתָּה הַקְרֵב אֵלֶיךָ אֶת אַהֲרֹן מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל".

דָּבָר אַחֵר לְכָךְ נֶאֱמַר "מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", לְפִי שֶׁאֵין הַנְּבוּאָה שׁוֹרָה עַל נְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל כִּי אִם בִּזְכוּת יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת דְּבָרִים עַל פָּסוּק "וַיְדַבֵּר ה' אֵלַי" (דברים ב, יז). וּבָא לוֹמַר שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה אַהֲרֹן רָאוּי לְהַרְחִיקוֹ, מִכָּל מָקוֹם קֵרְבוֹ ה' בַּעֲבוּר שְׁנֵי דְּבָרִים: הָאֶחָד בַּעֲבוּר מֹשֶׁה, כִּי הוּא אָחִיו וּכְבוֹדוֹ שֶׁל אַהֲרֹן הוּא כְּבוֹדוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, וְהַשֵּׁנִי הוּא בִּזְכוּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ צְרִיכִין לְכֹהֵן כָּזֶה עוֹשֶׂה שָׁלוֹם. לְכָךְ נֶאֱמְרוּ שְׁנֵיהֶם: "וְאַתָּה הַקְרֵב אֵלֶיךָ", "וּמִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל".

פסוק ג

וְאַתָּה תְּדַבֵּר אֶל כָּל חַכְמֵי לֵב. הִזְכִּיר גַּם כָּאן שְׁנֵי נוֹכְחִיּוֹת "וְאַתָּה תְּדַבֵּר", לְפִי שֶׁכָּל חַכְמֵי לֵב קִבְּלוּ הָאֲצִילוּת מִן מֹשֶׁה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר יא יז) "וְאָצַלְתִּי מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְשַׂמְתִּי עֲלֵיהֶם". וְכֵן כָּל עוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר הָיוּ בְּצַל אֵל קִבְּלוּ שֶׁפַע הַחָכְמָה בְּאֶמְצָעוּת מֹשֶׁה, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות יח כא) "וְאַתָּה תֶּחֱזֶה מִכָּל הָעָם", הַיְינוּ בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלֶיךָ. וְרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁתַּשְׁפִּיעַ עַל דַּיְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן רוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלֶיךָ. כָּךְ "וְאַתָּה תְּדַבֵּר אֶל כָּל חַכְמֵי לֵב" כְּדֵי שֶׁיְּקַבְּלוּ אֲצִילוּת אוֹר הַשֵּׂכֶל מִמְּךָ. לְכָךְ נֶאֱמַר בְּסוֹף כָּל מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן "וַיַּכֵּל מֹשֶׁה אֶת הַמְּלָאכָה" (שמות מ לג), וְכִי מֹשֶׁה כִּלָּה הַמְּלָאכָה? וַהֲלֹא כָּל חַכְמֵי לֵב עָשׂוּ בָהּ! אֶלָּא לְפִי שֶׁמֹּשֶׁה הֶאֱצִיל עֲלֵיהֶם מִן אוֹר שִׂכְלוֹ, דּוֹמֶה כְּאִלּוּ עָשָׂה הוּא אֶת כָּל הַמְּלָאכָה. וְאָמַר "אֲשֶׁר מִלֵּאתִיו רוּחַ חָכְמָה", רוֹצֶה לוֹמַר: אַף עַל פִּי שֶׁבֶּאֱמֶת אֲנִי מִלֵּאתִיו רוּחַ חָכְמָה, כִּי "ה' יִתֵּן חָכְמָה" (משלי ב ו), מִכָּל מָקוֹם מֵאַחַר שֶׁהַשֶּׁפַע יֹגִיעַ לָהֶם

בְּאֶמְצָעוּתְךָ, יִקָּרֵא הַכֹּל עַל שִׁמְךָ. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְאַתָּה" – מִמַּהוּת עַצְמוּתְךָ וְתוֹסֶפֶת חָכְמָה שֶׁבְּךָ – "תְּדַבֵּר אֶל כָּל חַכְמֵי לֵב" לְהַשְׁפִּיעַ עֲלֵיהֶם. וּמִדְּאָמַר "חַכְמֵי לֵב" לְשׁוֹן רַבִּים, הָיָה לוֹ לוֹמַר "אֲשֶׁר מִלֵּאתִים רוּחַ חָכְמָה". נוֹכַל לוֹמַר שֶׁ"מִלֵּאתִיו" חוֹזֵר כְּלַפֵּי מֹשֶׁה, כִּי לְפִי שֶׁמִּלֵּאתִיו רוּחַ חָכְמָה, עַל כֵּן הוּא יַאֲצִיל מֵחָכְמָתוֹ עַל כָּל חַכְמֵי לֵב. וְזֶה אֵינוֹ מַאֲמַר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְמֹשֶׁה, מִדְּלֹא אָמַר "אֲשֶׁר מִלֵּאתִיךָ רוּחַ חָכְמָה", אֶלָּא הַפְּסוּק מְפָרֵשׁ לָנוּ מַהוּ זֶה שֶׁאָמַרְתִּי לְמֹשֶׁה "וְאַתָּה תְּדַבֵּר אֶל כָּל חַכְמֵי לֵב" – לָמָּה אֲנִי תּוֹלֶה הַדָּבָר בְּמֹשֶׁה? לְפִי שֶׁמִּלֵּאתִיו רוּחַ חָכְמָה. וְאַחַר כְּךָ חָזַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאָמַר לְמֹשֶׁה בְּנוֹכַח "וְעָשׂוּ אֶת בִּגְדֵי אַהֲרֹן" וְגוֹ'. וּמִלַּת "אֲשֶׁר" מְשַׁמֶּשׁ לְשׁוֹן דְּהָא, כְּמִשְׁפָּטוֹ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת.

פסוק ד

וְאֵלֶּה הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ חֹשֶׁן וְאֵפוֹד. כָּאן הִזְכִּיר הַחֹשֶׁן קוֹדֶם לְאֵפוֹד, וְאַחַר כָּךְ בִּפְרָטָן הִקְדִּים הָאֵפוֹד וְאַחַר כָּךְ "וְעָשִׂיתָ חֹשֶׁן" (שמות כח:טו). וְכֵן בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה בְּפָרְשַׁת פְּקוּדֵי הִקְדִּים גַּם כֵּן אֵפוֹד לַחֹשֶׁן (שמות לט:ב). וְעוֹד קָשֶׁה, בְּכֻלָּם נֶאֱמַר "וְעָשִׂיתָ" וְכָאן נֶאֱמַר "וְעָשׂוּ אֶת הָאֵפוֹד" (שמות כח:ו). וְתָמֵהַּ אֲנִי עַל כָּל הַמְפָרְשִׁים שֶׁנִּתְעוֹרְרוּ עַל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּאָרוֹן "וְעָשׂוּ אֲרוֹן" (שמות כה:י), וְכָאן אֵין פּוֹצֶה פֶּה. וּלְפִי מַה שֶּׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ בְּמַעֲשֶׂה הָאֵפוֹד שֶׁבָּא לְכַפָּרָה עַל עֲבוֹדָה זָרָה, דְּהַיְנוּ עַל הָעֵגֶל שֶׁעָשׂוּ, שֶׁגָּרַם שְׁבִירַת הַלּוּחוֹת שֶׁנִּשְׁאָ מֹשֶׁה עַל כְּתֵפָיו, עַל כֵּן בָּא הָאֵפוֹד עַל שְׁתֵּי כְתֵפָיו וּכְתִיב "שְׁתֵּי כְתֵפוֹת חִבְּרוֹת יִהְיֶה לּוֹ" (שמות כח:ז), כְּנֶגֶד שְׁנֵי הַלּוּחוֹת שֶׁהָיוּ בָּהֶם חֲמִשָּׁה דִּבְּרוֹת מוּל חֲמִשָּׁה. אִם כֵּן שַׁפִּיר קָאָמַר "וְעָשׂוּ" לְשׁוֹן רַבִּים, מִן הַטַּעַם שֶׁנֶּאֱמַר "וְעָשׂוּ" אֵצֶל הָאָרוֹן.

הָאֶמְנָם נִרְאֶה קָרוֹב לִשְׁמֹעַ, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רז"ל בְּמַסֶּכֶת עֲרָכִין (טז) לָמָּה נִסְמְכוּ קְרְבָּנוֹת לְבִגְדֵי כְהֻנָּה, לוֹמַר לְךָ מַה קְּרְבָּנוֹת מְכַפְּרִין אַף בִּגְדֵי כְהֻנָּה מְכַפְּרִין. חֹשֶׁן מְכַפֵּר עַל הַדִּינִין, אֵפוֹד מְכַפֵּר עַל עֲבוֹדָה זָרָה, מְעִיל מְכַפֵּר עַל לְשׁוֹן הָרָע, כְּתֹנֶת מְכַפֶּרֶת עַל שְׁפִיכוּת דָּמִים, מִצְנֶפֶת מְכַפֶּרֶת עַל גַּסּוּת הָרוּחַ, אַבְנֵט מְכַפֵּר עַל הִרְהוּר הַלֵּב, צִיץ מְכַפֵּר עַל עַזּוּת מֵצַח, מְכַנְסַיִם מְכַפֵּר עַל גִּלּוּי עֲרָיוֹת, וְיָלִיף שֵׁם כּוּלְּהוּ מִקְּרָא. וּלְפִי זֶה נוּכַל לְיַשֵּׁב מַה שֶּׁהַקְּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חֹשֶׁן לְאֵפוֹד, כִּי יוֹתֵר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַקְפִּיד עַל קַלְקוּל הַדִּינִין מִמַּה שֶּׁמַּקְפִּיד עַל עֲבוֹדָה זָרָה, וּרְאָיָה מִן דּוֹר הַפַּלְגָה שֶׁפָּשְׁטוּ יְדֵיהֶם בָּעֹקֶר וְלֹא נֶאֶבְדוּ, וְדוֹר הַמַּבּוּל עַל יְדֵי שֶׁהָיָה חָמָס וְגָזֵל בֵּינֵיהֶם נֶאֶבְדוּ, כִּי אִם יֶחֱטָא הָאָדָם אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מָה יַעֲשֶׂה לוֹ. אֲבָל יִשְׂרָאֵל לְכְבוֹדוֹ שֶׁל מָקוֹם בָּרוּךְ הוּא הִקְדִּימוּ עֲשֹׂית הָאֵפוֹד, כִּי חֵטְא עֲבוֹדָה זָרָה חָמוּר עֲלֵיהֶם יוֹתֵר מִן קַלְקוּל הַדִּינִין, לְכָךְ נֶאֱמַר "וְעָשׂוּ אֶת הָאֵפוֹד", כִּי לְשׁוֹן "וְעָשׂוּ" מַשְׁמָע גַּם הַנְהָגַת עֲתִידוֹת לוֹמַר שֶׁכָּךְ יִהְיֶה שֶׁיַּעֲשׂוּ אֶת הָאֵפוֹד תְּחִלָּה. וְעוֹד כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּיָדוֹ לִמְחֹל וּלְוַתֵּר עַל עֲבוֹדָה זָרָה, אֲבָל לֹא עַל קַלְקוּל הַדִּינִין בִּדְבָרִים

שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, כִּי אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹחֵל כִּי אִם בִּדְבָרִים שֶׁבֵּינוֹ לְבֵין הַבְּרִיּוֹת. אֲבָל יִשְׂרָאֵל אָמְרוּ בְּיֵדֵינוּ לִמְחֹל וּלְוַתֵּר עַל מַה שֶּׁקָּרָה לָנוּ עִוֶּת עַל יְדֵי קַלְקוּל הַדִּינִין, אֲבָל חֵלֶק גָּבוֹהַּ מִי יַתִּיר, לְכָךְ הִקְדִּימוּ מַעֲשֵׂה הָאֵפוֹד.

וְזֶה דּוֹמֶה לָמָּה שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, "נְקֹם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים" (במדבר לא ב), וּמֹשֶׁה אָמַר "לֶתֶת נִקְמַת ה' בְּמִדְיָן". וּמִכָּאן לָמַד רַשִׁ"י לוֹמַר: אַף עַל פִּי שֶׁמֹּשֶׁה שָׁמַע שֶׁמִּיתָתוֹ תְּלוּיָה בַּדָּבָר, מִכָּל מָקוֹם עָשָׂה בְּשִׂמְחָה וְלֹא אַחַר. כִּי אִלּוּ לֹא עָשָׂה בְּשִׂמְחָה, אִם כֵּן הָיָה לוֹ לוֹמַר לְיִשְׂרָאֵל דְּבָרִים כַּהֲוָיָתָן, שֶׁיִּנָּקְמוּ מֵהֶם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל מָה שֶׁעָשׂוּ לָהֶם, כִּי הִפִּילוּ עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה אֶלֶף מִיִּשְׂרָאֵל. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁמֹּשֶׁה חָשַׁב: מֵאַחַר שֶׁיִּשְׂרָאֵל אוֹהֲבִים לְמַנְהִיגֵיהֶם, וְיִשְׁמְעוּ שֶׁמִּיתַת מֹשֶׁה תְּלוּיָה בִּנְקָמָה זוֹ, אִם כֵּן יֹאמְרוּ: "כְּלוּם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְבַקֵּשׁ לַעֲשׂוֹת נְקָמָה, כִּי אִם בַּעֲבוּרֵנוּ?" אִם כֵּן יֹאמְרוּ נָא יִשְׂרָאֵל: "אֲנַחְנוּ נִמְחוֹל עַל מָה שֶׁעָשׂוּ לָנוּ, וְלֹא נְבַקֵּשׁ הַנְּקָמָה כָּל כָּךְ מְהֵרָה". עַל כֵּן שִׁנָּה מֹשֶׁה וְאָמַר "לֶתֶת נִקְמַת ה' בְּמִדְיָן" עַל מָה שֶׁעָשׂוּ כְּנֶגֶד ה' בְּמַעֲשֵׂה פְּעוֹר, וְאִם כֵּן חֵלֶק גָּבוֹהַּ, מִי יַתִּיר לְאַחֲרוֹ? וְאִם כֵּן וַדַּאי עָשָׂה מֹשֶׁה בְּשִׂמְחָה וְלֹא אַחַר. וְדָבָר זֶה יִתְבָּאֵר עוֹד בְּפָרָשַׁת מַטּוֹת בְּעֶזְרַת ה'.

חֹשֶׁן וְאֵפוֹד וּמְעִיל וְגוֹ'. לֹא הִזְכִּיר צִיץ וּמִכְנָסַיִם, לְפִי שֶׁאֵינָן בִּכְלַל לְבוּשׁ, כִּי אֵינָן בְּגָדִים. אַךְ לְפִי שֶׁמָּצִינוּ כָּאן שֶׁלֹּשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה: "וְעָשִׂיתָ בִּגְדֵי קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אָחִיךָ" (שמות כח:ב), וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר "וְעָשׂוּ אֶת בִּגְדֵי אַהֲרֹן לְקַדְּשׁוֹ" (שמות כח:ג), וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר "וְאֵלֶּה הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ" (שמות כח:ד). נוּכַל לוֹמַר שֶׁהָרִאשׁוֹנוֹת וְהַשְּׁנִיּוֹת, מֵאַחַר שֶׁהוּזְכַּר בָּהֶם קְדֻשָּׁה, וַדַּאי יֵשׁ בָּהֶם רֶמֶז לְצִיץ וּמִכְנָסַיִם, כִּי בְּכָל מָקוֹם שֶׁתִּמְצָא גֶּדֶר עֶרְוָה, שָׁם תִּמְצָא קְדֻשָּׁה. וּלְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ערכין טז.) הַמִּכְנָסַיִם מְכַפֵּר עַל עֲרָיוֹת, וּמוֹסִיף אֲנִי לוֹמַר שֶׁגַּם הַצִּיץ מְכַפֵּר עַל עֲרָיוֹת, וְהָא בְּצִנְעָא וְהָא בְּגָלוּי. כִּי הַמִּכְנָסַיִם שֶׁבִּמְקוֹם צְנִעָה מְכַפֵּר עַל דְּבָרִים שֶׁבְּצִנְעָה, הוּא הַהוֹלֵךְ אַחֲרֵי הָעֲרָיוֹת בְּצִנְעָה וְכִסּוּי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "לְכִסּוֹת בֶּשֶׂר עֶרְוָה" (שמות כח:מב). וְהַצִּיץ מְכַפֵּר עַל עֲוֹנוֹת מֵצַח, הוּא הָעוֹבֵר בְּגָלוּי בְּלֹא בוּשָׁה, וְזֶהוּ שֶׁמֵּבִיא בַּגְּמָרָא (שם טז.) פָּסוּק "וּמֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה הָיְתָה לָךְ" (ירמיה ג ג). וּלְכָךְ כָּתוּב עַל הַצִּיץ "קֹדֶשׁ לַה'". וְאַף אִם נֹאמַר שֶׁהַצִּיץ מְכַפֵּר עַל סְתָם עֲוֹנוֹת מֵצַח, מִכָּל מָקוֹם רָמַז בַּעֲשִׂיָּה רִאשׁוֹנָה אֶל הַצִּיץ שֶׁכָּתוּב עָלָיו "קֹדֶשׁ לַה'".

וּבְזֶה מְיוּשָׁב מַה שֶּׁנֶּאֱמַר תְּחִלָּה, "וְעָשִׂיתָ בִּגְדֵי קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן" (שמות כח, ב) – הִקְדִּים בִּגְדֵי קֹדֶשׁ אֶל אַהֲרֹן, וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וְעָשׂוּ אֶת בִּגְדֵי אַהֲרֹן לְקַדְּשׁוֹ" (שמות כח, ג) – הִקְדִּים בִּגְדֵי אַהֲרֹן אֶל הַקְּדוּשָּׁה. לְפִי שֶׁפְּסוּק רִאשׁוֹן מְדַבֵּר בַּצִּיץ, שֶׁקֹּדֶם זֶה לֹא הָיָה דַּרְכּוֹ לְלְבּוֹשׁ שׁוּם צִיץ, עַל כֵּן אָמַר "וְעָשִׂיתָ בִּגְדֵי קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן" – שֶׁיַּעֲשֶׂה לְאַהֲרֹן בֶּגֶד כָּתוּב עָלָיו פִּתּוּחֵי

חוֹתָם "קֹדֶשׁ לַה'", וּתְהִי לוֹ כְּבֶגֶד יַעֲטֶה (תהלים קט, יט). אֲבָל לְמַטָּה מְדַבֵּר בְּמִכְנָסַיִם, שֶׁבְּלָאוּ הָכִי דִּרְכָּן שֶׁל בְּנֵי אָדָם לֵילֵךְ מְלֻבָּשִׁים מִכְנָסַיִם, עַל כֵּן אָמַר "וְעָשׂוּ אֶת בִּגְדֵי אַהֲרֹן לְקַדְּשׁוֹ" – רְצוֹנוֹ לוֹמַר, אוֹתָן בִּגְדֵי אַהֲרֹן שֶׁהָיָה דַּרְכּוֹ לְלָבְשָׁן כְּבָר, הִנֵּה עַתָּה יַעֲשׂוּם לְקַדְּשׁוֹ מִן הָעֲרָיוֹת.

פסוק 1

וְעָשׂוּ אֶת הָאֵפוֹד. בְּכֻלָּם נֶאֱמַר "וְעָשִׂיתָ", וְכָאן נֶאֱמַר "וְעָשׂוּ", לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ערכין טז) שֶׁהָאֵפוֹד בָּא לְכַפֵּר עַל עֲבוֹדָה זָרָה, וְכָאן עָבְרוּ יִשְׂרָאֵל וְעָשׂוּ אֶת הָעֶגֶל, עַל כֵּן יִתְעַסְּקוּ כֻּלָּם בָּאֵפוֹד לִהְיוֹת לְכֻלָּם לְכַפָּרָה. וּבְדֶרֶךְ זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שמות רבה לד ב) "וְעָשׂוּ אֲרוֹן" – יְבוֹאוּ הַכֹּל וְיִתְעַסְּקוּ בּוֹ כוּ', כָּךְ "וְעָשׂוּ" הַנֶּאֱמַר כָּאן, כִּי לְמֹשֶׁה לֹא הָיָה חֵלֶק כְּלָל בַּמַּעֲשֶׂה הַהוּא, עַל כֵּן תָּלָה בְּיִשְׂרָאֵל וְלֹא בְּמֹשֶׁה. וּלְמַעְלָה פֵּרַשְׁנוּ בְּדֶרֶךְ אַחֵר. וְאָמַר שֶׁיִּהְיֶה "מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב", כְּדֵי לְכַפֵּר עַל עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁהַמַּחֲשָׁבָה בָּהּ כְּמַעֲשֶׂה דָּמֵי, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל יד ה) "לְמַעַן תְּפֹשׂ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּלִבָּם". וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, שֶׁעִקַּר הֶעָוֹן הַהוּא תְּלוּי בֶּאֱמוּנָה, דְּהַיְנוּ בַּמַּחֲשָׁבָה, וְכָל הָעֲבוֹדוֹת שֶׁעוֹשִׂין לַעֲבוֹדָה זָרָה הַכֹּל טָפֵל אֶל הַמַּחֲשָׁבָה, כִּי עִקַּר הַחֵטְא הַהוּא תָּלוּי בַּלֵּב הַמַּאֲמִין. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְחֹשֶׁב אֲפֻדָּתוֹ אֲשֶׁר עָלָיו כְּמַעֲשֵׂהוּ", כִּי אַף עַל פִּי שֶׁחֹשֶׁב עִנְיָנוֹ חֹבֶשׁ, וְהַיְנוּ חָגוֹר שֶׁחוֹבְשִׁין בּוֹ, מִכָּל מָקוֹם הִזְכִּיר לְשׁוֹן "חֹשֵׁב" הַמּוֹרֶה עַל הַמַּחֲשָׁבָה, לְדָרוֹשׁ בּוֹ שֶׁהַמַּחֲשָׁבָה בּוֹ כְּמַעֲשֵׂהוּ, רוֹצֶה לוֹמַר כְּמַעֲשֶׂה דָּמֵי. כִּי מִטַּעַם זֶה נֶעֱשָׂה הַחֹשֶׁב כְּמַעֲשֵׂהוּ, לְכַפֵּר עַל הַמַּחֲשָׁבָה שֶׁהִיא כְּמַעֲשֵׂהוּ דָּמֵי.

וּמִטַּעַם זֶה מָצִינוּ בְּפָרָשַׁת שְׁלַח לְךָ, בְּפָרָשַׁת "וְכִי תִשְׁגּוּ" וְגוֹ' (במדבר טו, כב–כד) הַמְדַבֶּרֶת בַּעֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁהִקְדִּים שָׁם עוֹלָה לְחַטָּאת, אַף עַל פִּי שֶׁבְּכָל כַּפָּרָה הוּא מַקְדִּים חַטָּאת לְעוֹלָה, לְפִי שֶׁבְּכָל עָוֹן קָדַם הַהִרְהוּר אֶל הַמַּעֲשֶׂה, וּמִכָּל מָקוֹם הַמַּעֲשֶׂה חָמוּר מִן הַהִרְהוּר, עַל כֵּן הוּא מֵסִיר תְּחִלָּה הַגָּדוֹל, וְזֶהוּ הַחַטָּאת הַמְכַפֵּר עַל הַמַּעֲשֶׂה, וְאַחַר כָּךְ הָעוֹלָה עַל רוּחַ הַהִרְהוּר. אֲבָל בַּעֲבוֹדָה זָרָה חֵטְא הַמַּחֲשָׁבָה גָּדוֹל מִן הַמַּעֲשֶׂה, עַל כֵּן הוּא מַקְדִּים הָעוֹלָה לְחַטָּאת. וְכֵן כָּאן הִקְדִּים כַּפֶּרֶת הַמַּחֲשָׁבָה אֶל הַמַּעֲשֶׂה, כִּי תְּחִלָּה אָמַר "מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב" לְכַפֵּר עַל חֵטְא הַמַּחֲשָׁבָה, וְאַחַר כָּךְ אָמַר "שְׁתֵּי כְתֹפֹת חֹבֶרֹת יִהְיֶה לּוֹ" לְכַפֵּר עַל חֵטְא הַמַּעֲשֶׂה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו מו, ז) עַל עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה "יְשַׁאֲהוּ עַל כָּתֵף" וְגוֹ'. וּלְפִי שֶׁהָעֶגֶל גָּרַם שְׁבִירַת הַלּוּחוֹת שֶׁנָּשָׂא מֹשֶׁה עַל שְׁנֵי כְתֵפָיו, וְהָיוּ חֲמִשָּׁה דִּבְּרוֹת מוּל חֲמִשָּׁה, וְהָיוּ חוֹבְרוֹת, כִּי הַדִּבְּרוֹת הָיוּ מַקְבִּילוֹת זֶה לְעֻמַּת זֶה, עַל כֵּן בָּא לְכַפָּרָה "שְׁתֵּי כְתֹפֹת חֹבֶרֹת יִהְיֶה לּוֹ" וְגוֹ'. וְנוֹסָף עַל כַּפָּרָה זוֹ נַעֲשָׂה הָאָרוֹן שֶׁהָיָה נִשָּׂא עַל שְׁנֵי כְתֵפָיו בִּשְׁנֵי בַדֵּי הָאָרוֹן, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (דברים לג, יב) "וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכַן", כִּי צִמְצֵם

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁכִינָתוֹ בֵּין שְׁנֵי בַדֵּי הָאָרוֹן שֶׁהָיוּ מֻנָּחִים עַל כִּתְפוֹת נוֹשְׂאֵי הָאָרוֹן. וְעוֹד צְמָצֵם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁכִינָתוֹ בֵּין שְׁתֵּי כִּתְפוֹת הַכֹּהֵן נוֹשֵׂא הָאֵפוֹד, כִּי בוֹ הָיָה תָּלוּי חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר בּוֹ הָיוּ הָאוּרִים וְהַתֻּמִּים כְּנֶגֶד לִבּוֹ, וְהָיָה הַשֵּׁם הַמְפֹרָשׁ חָקוּק בָּהֶם.

פסוק ט

וְלָקַחְתָּ אֶת שְׁתֵּי אַבְנֵי שֹׁהַם. לְכַפֵּר עַל שְׁתֵּי אַבְנֵי לוּחוֹת שֶׁנִּשְׁתַּבְּרוּ, וְשָׁם נִתְפָּרְדָה הַחֲבִילָה בֵּין אַרְבַּע אִלּוּ, וְהֵם הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְהַלּוּחוֹת, וּמֹשֶׁה, וְיִשְׂרָאֵל. וְעַל יְדֵי הַכַּפָּרָה נִתְחַבְּרוּ כֻּלָּם, כִּי שְׁתֵּי אַבְנֵי שֹׁהַם כְּנֶגֶד שְׁנֵי אַבְנֵי הַלּוּחוֹת. "שֹׁהַם" פֵּרֵשׁ רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי שֶׁהוּא אוֹתִיּוֹת הַשֵּׁם, וְהוּא אוֹתִיּוֹת מֹשֶׁה, וְהָיָה חָקוּק עָלָיו כָּל שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וּמֵעַתָּה נִזְדַּמְּנוּ אַרְבַּעְתָּן אֶל פֶּנְדֵּק אֶחָד, תַּחַת אֲשֶׁר מִתְּחִלָּה שָׁכְחוּ אֵל מוֹשִׁיעָם וְגָרְמוּ שֶׁלְּעֻמַּת זֶה גַּם ה' שְׁכָחָם, הִנֵּה אַחַר הַכַּפָּרָה שֶׁחָזְרוּ "וַיִּזְכְּרוּ כִּי אֱלֹהִים צוּרָם" (תהלים עח:לה), אַף גַּם הֵמָּה יִהְיוּ עַל שְׁתֵּי כְתֵפָיו לְזִכָּרוֹן.

פסוק טו

וְעָשִׂיתָ חֹשֶׁן מִשְׁפָּט מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב. לֹא הִזְכִּיר בְּכָל הַבְּגָדִים מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב כִּי אִם בְּאֵפוֹד וְחֹשֶׁן, לְפִי שֶׁזֶּה מוֹרֶה שֶׁכַּפָּרָה זוֹ הִיא עַל אֵיזוֹ עָוֹן פְּרָטִי שֶׁהַמַּחֲשָׁבָה בּוֹ כְּמַעֲשֶׂה דָּמֵי, וְזֶה אֵינוֹ מָצוּי כִּי אִם בַּעֲבוֹדָה זָרָה כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה בְּמַעֲשֵׂה הָאֵפוֹד, וְהַחֹשֶׁן הַבָּא לְכַפֵּר עַל קִלְקוּל הַדִּינִין, כִּי הַדִּינִין הֵם דְּבָרִים מְסוּרִים אֶל לֵב הַדַּיָּן, כִּי אֵין לַדַּיָּן כִּי אִם מַה שֶּׁעֵינָיו רוֹאוֹת, וּבְיָדוֹ לוֹמַר עַל יָמִין שֶׁהוּא שְׂמֹאל וְעַל שְׂמֹאל שֶׁהוּא יָמִין, כְּפִי הָעִנְיָן וּכְפִי הָאִישׁ וּכְפִי הַזְּמַן וּכְפִי הַמָּקוֹם. וְאִם אָמֹר יֹאמַר הַדַּיָּן "כָּךְ הָיָה נִרְאֶה בְּעֵינַי", מִי יוּכַל לְהַכְחִישׁוֹ בְּלִתִּי ה' לְבַדּוֹ הַבּוֹחֵן לִבּוֹת בְּנֵי הָאָדָם? עַל כֵּן הָיָה הַחֹשֶׁן נִתּוּן עַל לֵב אַהֲרֹן, כִּי הַדִּינִין מְסוּרִים אֶל הַלֵּב, וְעַל כֵּן הָיָה מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב לְכַפֵּר עַל מַחֲשֶׁבֶת הַדַּיָּן. וּלְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב כְּמַעֲשֵׂה אֵפוֹד", תָּלָה עִנְיַן הַחוֹשֵׁב בָּאֵפוֹד, לוֹמַר לְךָ שֶׁקִּלְקוּל הַדִּינִין שְׁקוּל כְּנֶגֶד עֲבוֹדָה זָרָה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין ז:): "כָּל הַמַּעֲמִיד דַּיָּן שֶׁאֵינוֹ הָגוּן כְּאִלּוּ נָטַע אֲשֵׁרָה" כוּ', דְּהַיְנוּ עֲבוֹדָה זָרָה. עַל כֵּן אָמַר שֶׁחֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט הַמְכַפֵּר עַל הַדִּינִין יִהְיֶה כְּמַעֲשֵׂה אֵפוֹד הַמְכַפֵּר עַל עֲבוֹדָה זָרָה. וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פָּסוּק "לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהֵי כֶסֶף" (שמות כ:כ) עַל דַּיָּן שֶׁאֵינוֹ הָגוּן (ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג), כִּי גַּם עִקַּר חֵטְא זֶה תָּלוּי בְּמַחֲשֶׁבֶת הַדַּיָּן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי יב, ה) "מַחְשְׁבוֹת צַדִּיקִים מִשְׁפָּט", כִּי הֵם שְׁלֵמִים בַּמִּשְׁפָּט גַּם בְּמַחֲשַׁבְתָּם. וְהָיָה רָבוּעַ – כִּי כָל דַּיָּן צָרִיךְ לִהְיוֹת שָׁלֵם בְּאַרְבָּעָה דְּבָרִים הַמְנוּיִים בַּפָּסוּק "וְאַתָּה תֶּחֱזֶה" וְגוֹ' (שמות יח, כא). וְהָיָה כָּפוּל – כִּי חֵטְאוֹ גַּם כֵּן כָּפוּל, כִּי הוּא מַזִּיק לָזֶה בְּמָמוֹנוֹ וְלָזֶה בִּנְשָׁמָתוֹ שֶׁמַּחֲזִיקוֹ מָמוֹן חֲבֵרוֹ שֶׁלֹּא כַּדִּין. זֶהוּ שֶׁמַּסִּיק בַּמִּדְרָשׁ (איכ"ר א, נז): "חָטְאוּ בְּכִפְלַיִם וְלָקוּ בְּכִפְלַיִם", כִּי חֵטְאוּ

בְּקַלְקוּל דִּינִין, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה א, כא) "צֶדֶק יָלִין בָּהּ" וְגוֹ', וְחָטְאוּ בַּעֲבוֹדָה זָרָה, כִּי גַּם זֶה חֵטְא כָּפוּל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ירמיה ב, יג) "אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּאֵרוֹת נִשְׁבָּרִים". וּמִכָּל זֶה נִלְמוֹד הַדְּמְיוֹן שֶׁיֵּשׁ לְקַלְקוּל הַדִּינִין עִם הָעֲבוֹדָה זָרָה, עַל כֵּן הָיָה הַחֹשֶׁן כְּמַעֲשֵׂה אֵפוֹד. "יֶזֶרֶת אָרְכּוֹ" – כִּי קַלְקוּל הַדִּינִין גּוֹרֵם הַשְׁחָתַת הָעוֹלָם, וְתִקּוּנוֹ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ נַעֲשָׂה שֶׁתְּפָה לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם "וְשָׁמַיִם בַּיֶּזֶרֶת תְּכֵן" (ישעיה מ, יב).

פסוק יז

וּמִלֵּאתָ בוֹ מִלֵּאַת אָבֶן, אַרְבָּעָה טוּרִים. וּבְכָל אֶחָד שָׁלֹשׁ אֲבָנִים טוֹבוֹת, כִּי אֵין בֵּית דִּין פָּחוֹת מִשְּׁלֹשָׁה, וְיִהְיוּ מַזְהִירִים כְּזֹהַר הָאֲבָנִים, כִּי אַבְנֵי נֵזֶר הֵמָּה שֶׁנִּרְאִים תּוֹכָם כְּבָרָם. וּבָעֲקֵדָה כָּתַב שֶׁאֲבָנִים אֵלּוּ הָיוּ קְצָתָם יְקָרִים וּקְצָתָם בְּזוֹל, לְרַמֵּז שֶׁיִּהְיֶה לַדַּיָּן שָׁוֶה מִשְׁפָּט שֶׁל פְּרוּטָה כְּמֵאָה מָנֶה. וְהָיוּ שְׁמוֹת הַשְּׁבָטִים חֲקוּקִים עֲלֵיהֶם כְּתוֹלְדוֹתָם, לְרַמֵּז שֶׁלֹּא יִשָּׂא פְּנֵי אִישׁ, כַּקָּטֹן כַּגָּדוֹל יִשְׁמָעוּן, כְּאִלּוּ אֵין כָּאן יִתְרוֹן לַגָּדוֹל שֶׁבִּשְׁבָטִים עַל הַקָּטָן שֶׁבָּהֶם, רַק הַתּוֹלְדָה הַתְּלוּיָה בַּשָּׁנִים, וְזוּלַת זֶה הַכֹּל שָׁוִין. וְזֶה רֶמֶז נָכוֹן. וְיֵשׁ בּוֹ רֶמֶז גַּם כֵּן אֶל הַדַּיָּן שֶׁלֹּא יִתְנַשֵּׂא לֵאמֹר "אֲנִי אֶמְלוֹךְ", כִּי הַגַּס לִבּוֹ בַּהוֹרָאָה שׁוֹטֶה רָשָׁע וְגַס רוּחַ, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר (תהלים כה ט) "יַדְרֵךְ עֲנָוִים בַּמִּשְׁפָּט". וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר בְּאַרְנוּ לְמַעְלָה פָּרָשַׁת מִשְׁפָּטִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ (שבת קלט.) שֶׁבִּזְכוּת "וְרָאֵךְ וְשָׂמַח בְּלִבּוֹ" זָכָה אַהֲרֹן לְחֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט עַל הַלֵּב, כִּי בִּזְכוּת שֶׁמֵּרֹב עֲנָוָה שֶׁבּוֹ לֹא נִתְקַנֵּא בִּשְׂרֵפַת מִשָּׁה אֲחִיו הַקָּטָן מִמֶּנּוּ בַּתּוֹלָדָה, זָכָה לְחֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט הַתְּלוּיָה בְּמִדַּת הָעֲנָוָה, וְהָיוּ כְּתוּבִים שָׁמָּה הַשְּׁבָטִים כְּתוֹלְדוֹתָם, וְזֶה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה מַמָּשׁ.

פסוק ל

וְנָתַתָּ אֶל חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֶת הָאוּרִים וְאֶת הַתֻּמִּים. כִּי יוֹשְׁבֵי עַל מִדִּין מְאִירִים לְכָל הָעוֹלָם, כִּי מִטַּעַם זֶה נִקְרְאוּ הַסַּנְהֶדְרִין "עֵינֵי הָעֵדָה" (במדבר טו:כד), כִּי הֵמָּה לָהֶם לְעֵינַיִם לְהוֹצִיא לָאוֹר כָּל תַּעֲלוּמוֹת שֶׁל הַבַּעֲלֵי דִינִין, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה. עַל כֵּן הָיוּ הָאוּרִים וְהַתֻּמִּים נְתוּנִים בְּחֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט.

פסוק לא

וְעָשִׂיתָ אֶת מְעִיל הָאֵפוֹד כְּלִיל תְּכֵלֶת. לְפִי שֶׁהַמְּעִיל מְכַפֵּר עַל לָשׁוֹן הָרָע, עַל כֵּן הָיָה כֻּלּוֹ תְּכֵלֶת, כִּי תְּכֵלֶת דּוֹמֶה לַיָּם, וְעַל יְדֵי הַתְּכֵלֶת יִסְתַּכֵּל בַּיָּם וּמִמֶּנּוּ יִרְאֶה וְכֵן יַעֲשֶׂה, כִּי בַּיָּם נֶאֱמַר (איוב לח, י–יא) "וְאֶשְׁבֹּר עָלָיו חֻקִּי וַאֲשִׂים בְּרִיחַ וּדְלָתָיִם", וְאוֹמֵר "עַד פֹּה תָּבוֹא וְלֹא תוֹסִיף" וְגוֹ'. וְכָךְ נָתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶל הַלָּשׁוֹן חוֹמָה וּבְרִיחַ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ערכין טו:) "וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁהִקַּפְתִּי לְךָ שְׁנֵי חוֹמוֹת, אַחַת שֶׁל

עֶצֶם וְאַחַת שֶׁל בָּשָׂר". וּמַה יִּתֵּן וּמַה יּוֹסִיף לְךָ שְׁמִירָה לָשׁוֹן רְמִיָּה, כִּי יֵצֵא לַחוּץ יְדַבֵּר, יִשְׁלַח חֵץ שָׁחוּט לְשׁוֹנוֹ לְכָל אַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, וְיַעֲבֹר בְּרִיחַ וּדְלָתַיִם. וְהָיָה מִן הָרָאוּי שֶׁיִּלְמַד הָאָדָם מִן הַיָּם אֲשֶׁר אֵינוֹ עוֹבֵר דְּלָתַיִם וּבְרִיחַ וְאֵינוֹ פּוֹרֵץ גְּדֵרוֹ. וְזֶהוּ טַעַם הַתְּכֵלֶת שֶׁדּוֹמָה לַיָּם, כִּי בְּהִסְתַּכְּלוֹ בַּתְּכֵלֶת יִהְיֶה נִזְכָּר אֶל הַיָּם שֶׁדּוֹמֶה לוֹ בַּצֶּבַע, וּמִמֵּילָא יִתְבּוֹנֵן אָז בְּמַעֲשֵׂה הַיָּם וּמִמֶּנּוּ יִרְאֶה וְכֵן יַעֲשֶׂה.

וּבְפָרְשַׁת שְׁלַח לְךָ בְּעֶזְרַת ה' יִתְבָּאֵר בְּעִנְיַן זֶה גַּם עִנְיַן תְּכֵלֶת שֶׁל צִיצִית, כִּדְמַסִּיק בַּיַּלְקוּט פָּרְשַׁת הַאֲזִינוּ (תתקמב) אָמַר מֹשֶׁה: הִסְתַּכְּלוּ בַּשָּׁמַיִם שֶׁבָּרָאתִי לְשַׁמְּשָׁכֶם, שֶׁמָּא שִׁנּוּ מִדָּתָם כּוּ'. וְכֵן לְעִנְיַן הַיָּם שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה ה כב) "הַאוֹתִי לֹא תִירָאוּ נְאֻם ה', אֲשֶׁר שַׂמְתִּי חוֹל גְּבוּל לַיָּם" כּוּ'. וְזֶה טַעַם הַתְּכֵלֶת לְזִכְירַת כָּל מִצְוֹות ה', כִּי עַל יְדֵי שֶׁיִּסְתַּכֵּל בַּתְּכֵלֶת הַדּוֹמָה לַיָּם, יִהְיֶה נִזְכָּר לְמַעֲשֵׂה הַיָּם שֶׁאֵינוֹ פּוֹרֵץ גְּדֵרוֹ וְעוֹמֵד בִּגְזֵרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כָּךְ יַעֲשֶׂה גַּם הוּא. וְעַל יְדֵי שֶׁיִּסְתַּכֵּל בַּיָּם הַדּוֹמֶה לָרָקִיעַ, יִהְיֶה נִזְכָּר גַּם לְמַעֲשֵׂה הָרָקִיעַ שֶׁאֵינוֹ מְשַׁנֶּה מִדָּתוֹ, וּמִמֶּנּוּ יִרְאֶה וְכֵן יַעֲשֶׂה בְּקַל וָחֹמֶר. וְעַל יְדֵי שֶׁיִּסְתַּכֵּל בָּרָקִיעַ הַדּוֹמֶה לְכִסֵּא כָּבוֹד, בְּעֵינָיו יִרְאֶה מְקוֹם חָצְבוֹ וְיִהְיֶה נִכְסָף לַחֲזוֹר וּלְהִתְדַּבֵּק שָׁם, כִּי הַנְּשָׁמָה נִכְסָפָה אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הָיְתָה שָׁם אֱהֻלָּהּ בַּתְּחִלָּה. וְעַיֵּן לְקַמָּן פָּרָשַׁת שְׁלַח לְךָ (במדבר טו לח) כִּי שָׁם מְקוֹמוֹ. וְכָאן עִקַּר הַטַּעַם שֶׁל הַתְּכֵלֶת לִלְמוֹד מִן הַיָּם לְבַד כָּאָמוּר. גַּם נוֹכַל לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ תּוֹעֶלֶת גַּם בְּהִסְתַּכְּלוֹ בַּשָּׁמַיִם וּבְכִסֵּא כְּבוֹד, כִּי בְּסִבָּה זוֹ יִמְעַט בַּדִּבּוּר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ה א) "כִּי הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם וְאַתָּה עַל הָאָרֶץ, עַל כֵּן יִהְיוּ דְבָרֶיךָ מְעַטִּים".

וְעַל עִנְיַן הַקֻּפַּת שְׁנֵי הַחוֹמוֹת אָמַר, "וְהָיָה פִּי רֹאשׁוֹ בְּתוֹכוֹ שָׂפָה יִהְיֶה לְפִיו" (שמות כח:לב), כִּי גַּם הַלָּשׁוֹן צָרִיךְ לִהְיוֹת כֵּן שֶׁיִּהְיֶה פִּי רֹאשׁוֹ בְּתוֹכוֹ תּוֹךְ הַחוֹמָה הַסְּמוּכָה לוֹ וְהִיא שֶׁל עֶצֶם, וְכֶנֶגֶד הַחוֹמָה שֶׁל בָּשָׂר דְּהַיְנוּ הַשְּׂפָתַיִם אָמַר "שָׂפָה יִהְיֶה לְפִיו לֹא יִקָּרַע", כְּדֵי שֶׁלֹּא יִקָּרַע שְׁנֵי הַחוֹמוֹת כְּאֶחָד. וְלֹא נֶאֱמַר בּוֹ "מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב", כִּי חֵטְא הַלָּשׁוֹן הוּא בְּדִבּוּר דַּוְקָא וְלֹא בְּמַחֲשָׁבָה. וְהָיוּ בּוֹ רְמוֹנִים וּפַעֲמוֹנִים הַמַּשְׁמִיעִים קוֹל לְכַפֵּר עַל הַלָּשׁוֹן שֶׁבְּתוֹךְ הַפֶּה, כְּעִנְבָּל שֶׁבְּתוֹךְ הַזּוֹגִים. וְהַתִּקּוּן אֶל הַלָּשׁוֹן הוּא שֶׁלֹּא יַחֵל דְּבָרוֹ עוֹד, וְלֹא יְדַבֵּר כִּי אִם בְּדְבָרִים שֶׁבִּקְדֻשָּׁה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְנִשְׁמַע קוֹלוֹ בְּבֹאוֹ אֶל הַקֹּדֶשׁ וְלֹא יָמוּת" (שמות כח:לה). כִּי לָשׁוֹן הָרַע תִּלְתָּא קָטִיל (ערכין טו:), מִכְּלַל שֶׁהַנִּזְהָר בּוֹ לֹא יָמוּת, כְּמַעֲשֵׂה שֶׁל הַהוּא רוֹכֵל שֶׁהָיָה מַכְרִיז "מַאן בָּעֵי לְמִזְבַּן סַם חַיֵּי" כּוּ', בְּדֶרֶךְ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּפָרְשַׁת מְצוֹרָע בְּעֶזְרַת ה'.

פסוק לו

וְעָשִׂיתָ צִיץ זָהָב טָהוֹר. לְדַעַת רז"ל (ערכין טז.) שֶׁאָמְרוּ שֶׁהַצִּיץ הָיָה מְכַפֵּר עַל עַזּוּת מֵצַח, צָרִיךְ לְהִתְיַשֵּׁב בַּדָּבָר, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר "וְהָיָה עַל מֵצַח אַהֲרֹן וְנָשָׂא אַהֲרֹן אֶת עֲוֹן הַקֳּדָשִׁים

אֲשֶׁר יַקְדִּישׁוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות כח לח), וְאָמְרוּ רז"ל (מנחות כה.) אֵלּוּ קְדֻשִּׁים שֶׁקְּרֵבִים בְּטֻמְאָה, וְאֵיךְ יִהְיֶה הַמִּדְרָשׁ כְּנֶגֶד פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא? וּלְפִי מַה שֶּׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה שֶׁהַצִּיץ מְכַפֵּר עַל זְנוּת שֶׁבַּגָּלוּי, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה ג ג) "וּמֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה הָיָה לָךְ", וְכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא גֶּדֶר עֶרְוָה שָׁם תִּמְצָא קְדֻשָּׁה, וְהַזְּנוּת מְחַלֵּל הַקְּדֻשָּׁה, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר לְקַמָּן פָּרָשַׁת קֹרַח עַל פָּסוּק "כִּי כָל הָעֵדָה כֻּלָּם קְדֹשִׁים" וְגוֹ' (במדבר טז ג) "וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה" (במדבר טז ד), שֶׁחֲשָׁדוּהוּ בְּאֵשֶׁת אִישׁ, לְפִי זֶה נוֹכַל לוֹמַר שֶׁמָּצְאוּ מָקוֹם אֶל דְּרָשׁ זֶה לוֹמַר, כְּמוֹ שֶׁהַצִּיץ מְכַפֵּר עַל סְתָם קְדֻשִּׁים שֶׁנִּטְמְאוּ, כָּךְ הוּא מְכַפֵּר עַל "מֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה", קְדֻשַּׁת הָאָדָם. וְעַל כֵּן הָיָה כָּתוּב עָלָיו "קֹדֶשׁ לַה'", וְתַרְוַיְהוּ אִיתַנְהוּ בֵּיהּ, כִּי הַצִּיץ עַצְמוֹ מְכַפֵּר עַל טֻמְאַת הַקֳּדָשִׁים, אָמְנָם מַה שֶּׁהָיָה נָתוּן עַל הַמֵּצַח דַּוְקָא הוּא כְּדֵי לְכַפֵּר גַּם עַל "מֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה". וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר "וְשָׂמְתָּ אֹתוֹ עַל פְּתִיל תְּכֵלֶת" (שמות כח לז), דּוֹמֶה לִפְתִיל תְּכֵלֶת שֶׁל צִיצִית שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר טו לט) "וְלֹא תָתוּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם", הֲרֵי שֶׁהוּא מַצִּיל מִן הַזְּנוּת, וּכְמַעֲשֶׂה שֶׁל הַהוּא שֶׁשָּׂכַר זוֹנָה בְּעַד אַרְבַּע מֵאוֹת זוּז וְנִצּוֹל עַל יְדֵי הַצִּיצִית (מנחות מד.). וְאַף אִם בְּסָתָם עֲזוּת מֵצַח דִּבְּרוּ רז"ל, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ בּוֹ גַּם כֵּן חִלּוּל קְדֻשָּׁה, כִּי כָל עֲזוּת פָּנִים מִסְתַּמָּא אֵין הוֹרָתוֹ בִּקְדֻשָּׁה וְהוּא בָּא מִסִּטְרָא דְּמָסָאֲבָא, אַחֲרֵי אֲשֶׁר הוּטַּמְאָה חֲדַר הוֹרָתוֹ, וְדָבָר זֶה מְבֹאָר מֵעַצְמוֹ.

וּלְהַנָּחָה זוֹ יִהְיוּ כָּאן שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הַמַּצִּילִין מִן הַזְּנוּת. הָאַחַת, הַצִּיץ עַצְמוֹ שֶׁהָיָה כָּתוּב עָלָיו קֹדֶשׁ לַה'. הַשֵּׁנִי הוּא, הַפְּתִיל תְּכֵלֶת דּוֹמֶה לִפְתִיל תְּכֵלֶת שֶׁל צִיצִית שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "אֲשֶׁר אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם" (במדבר טו:לט). הַשְּׁלִישִׁי הוּא הַמִּצְנֶפֶת הַמְכַפֶּר עַל גַּסּוּת הָרוּחַ, וְאָמְרוּ רז"ל (סוטה ד:) כָּל הַמִּתְגָּאֶה כְּאִלּוּ בָּא עַל כָּל הָעֲרָיוֹת כּוּ', וְאָמְרוּ עוֹד (שם ד:) כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ לְסוֹף נִכְשָׁל בְּאֵשֶׁת אִישׁ כּוּ'. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' פָּרָשַׁת קֹרַח עַל פָּסוּק "כִּי כָל הָעֵדָה כֻּלָּם קְדוֹשִׁים וּבְתוֹכָם ה' וּמַדּוּעַ תִּתְנַשְּׂאוּ עַל קְהַל ה'" (במדבר טז:ג), "וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה" (במדבר טז:ד) שֶׁחֲשָׁדוּהוּ בְּאֵשֶׁת אִישׁ כּוּ', עַיֵּן שָׁם.

לְכָךְ נֶאֱמַר בַּצִּיץ "וְשָׂמְתָּ אֹתוֹ עַל פְּתִיל תְּכֵלֶת וְהָיָה עַל הַמִּצְנֶפֶת" (שמות כח:לז). וּבָזֶה מְיֻשָּׁב גַּם כֵּן מַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁצְּרִיכִין אָנוּ לְקַיֵּם שְׁלֹשָׁה מִקְרָאוֹת: פְּתִיל עַל הַצִּיץ, וְצִיץ עַל הַפְּתִיל, וּפְתִיל עַל הַמִּצְנֶפֶת, כִּי נוֹכַל לְפָרֵשׁ לְשׁוֹן "עַל" אֵינוֹ מוֹרֶה עַל מְקוֹם הַנָּחָתוֹ, כִּי אִם הוּא לְשׁוֹן הוֹסָפָה, לוֹמַר שֶׁכָּל אֶחָד מוֹסִיף עַל חֲבֵרוֹ בִּהְיוֹת שֶׁכֻּלָּנָה אַחַת לִשְׁלֹשְׁתָּן. וּלְפִי זֶה יֵשׁ "עַל" הַמּוֹרֶה עַל מְקוֹם הַנָּחָתוֹ, וְיֵשׁ "עַל" הַמּוֹרֶה עַל הַהוֹסָפָה, וְהַמְעַיֵּן יִבְחַר אֵיזוֹ מֵהֶם מוֹרֶה עַל הַהַנָּחָה כְּפִי מַשְׁמָעוּת הַפְּסוּקִים.

פסוק לט

וְשִׁבַצְתָּ הַכְּתֹנֶת שֵׁשׁ וְעָשִׂיתָ מִצְנֶפֶת שֵׁשׁ וְאַבְנֵט וְגוֹ'. רז"ל אָמְרוּ (עֲרָכִין טז) שֶׁהַכְּתֹנֶת בָּא לְכַפֵּר עַל שְׁפִיכוּת דָּמִים, וּמַה עִנְיָן זֶה לָזֶה? וְאִם בַּעֲבוּר שֶׁהַשְּׁבָטִים אֲחֵי יוֹסֵף טָבְלוּ כְּתֹנֶת יוֹסֵף בְּדָם, מִכָּל מָקוֹם כָּל שְׁפִיכוּת דָּמִים הַנַּעֲשֶׂה בְּכָל דּוֹר וָדוֹר מַה עִנְיָנוֹ עַל הַכְּתֹנֶת? כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁכַּפָּרָה זוֹ הִיא בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, וְלֹא עַל שְׁפִיכוּת דָּמִים שֶׁל הַשְּׁבָטִים לְבַד. וּבַעַל הָעֵקֵדָה נִדְחַק מְאֹד בְּדָבָר זֶה כַּאֲשֶׁר תִּרְאֶה בְּסִפְרוֹ. גַּם שָׁם לֹא הָיָה שְׁפִיכוּת דָּמִים כְּלָל, כִּי מַה שֶּׁטָּבְלוּ הַכְּתֹנֶת בְּדַם אֵין זֶה שְׁפִיכוּת דָּמִים, אַךְ בְּדֶרֶךְ רְחוֹקָה יֵשׁ צַד שְׁפִיכוּת דָּמִים, כִּי מְכָרוּהוּ לְעֶבֶד, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בָּבָא בַּתְרָא ח:) "שְׁבִי כּוּלְהוּ אִיתְנְהוּ בֵּיהּ". וְאוּלָם מָצָאתִי יִשּׁוּב לָזֶה מִמַּה שֶּׁכָּתַב רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי פָּרָשַׁת וַיֵּשֶׁב, וְזוֹ לְשׁוֹנוֹ: "עַל הַכְּתֹנֶת נִתְגַּלְגְּלוּ הַדְּבָרִים בְּשִׁעְבּוּד גּוּפוֹתָם בְּמִצְרַיִם, וְכֵן לְאַחַר זְמַן הָיוּ עֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת, כִּי כֵן הַגּוּף כְּתֹנֶת הַנֶּפֶשׁ", עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. הִנֵּה רוֹאֶה דַּעַת הָרַב שֶׁהַגּוּף הוּא כְּתֹנֶת שֶׁל הַנֶּפֶשׁ וּמַלְבּוּשׁוֹ, וְאִם כֵּן יֵשׁ דִּמְיוֹן וְיַחַס לִכְתֹנֶת זֶה עִם גּוּף הַנִּרְצָח. וְהָיָה כֻּלּוֹ שֵׁשׁ, דְּהַיְנוּ פִּשְׁתָּן, כִּי קַיִן הָיָה רֹאשׁ לְכָל הָרוֹצְחִים, וְנִתְגַּלְגֵּל הַדָּבָר עַל יְדֵי שֶׁהִקְרִיב זֶרַע פִּשְׁתָּן וְלֹא נִתְקַבֵּל קָרְבָּנוֹ, וְנִתְקַבֵּל קָרְבַּן אָחִיו הֶבֶל, עַל כֵּן נִתְקַנֵּא בּוֹ וַהֲרָגוֹ. וְעַל כֵּן הָיוּ שֵׁשׁ עֶרֶי מִקְלָט, כִּי "שֵׁשׁ" נוֹפֵל עַל לְשׁוֹן "שִׁשָּׁה".

וּמִצְנֶפֶת שֵׁשׁ הוּא מְכַפֵּר עַל גַּסּוּת הָרוּחַ, לְפִי שֶׁהַמִּצְנֶפֶת הָיָה כְּמוֹ עֲטָרָה הַמּוֹרָה עַל הַשְּׂרָרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל כא לא) "הָסֵר הַמִּצְנֶפֶת וְהָרֵם הָעֲטָרָה". וּכְתִיב (ישעיה סב ג) "וּצְנִיף מְלוּכָה בְּכַף אֱלֹהָיִךְ". וְהָיָה עָשׂוּי מִשֵּׁשׁ, כִּי הַשֵּׁשׁ רָאוּי לְמִי שֶׁעוֹלֶה לְגְדֻלָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּיוֹסֵף (בראשית מא מב) "וַיַּלְבֵּשׁ אֹתוֹ בִּגְדֵי שֵׁשׁ". וְהָאַבְנֵט מְכַפֵּר עַל הִרְהוּר הַלֵּב, לְפִיכָךְ הָיָה הָאַבְנֵט שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם אַמָּה אָרְכּוֹ, וְהִרְהוּר עֲבֵרָה קָשֶׁה מִן הָעֲבֵרָה, לְפִי שֶׁהַמַּעֲשֶׂה עֲצָמוֹ אַחַר אֲשֶׁר כְּבָר עָשָׂהוּ יִשְׂבַּע מַעֲמַל נַפְשׁוֹ וְנַפְשׁוֹ קָצָה בּוֹ, אֲבָל הַהִרְהוּר דָּבֵק בּוֹ לְעוֹלָם כַּאֲשֶׁר יִדְבַּק הָאָזוֹר אֶל מָתְנֵי אִישׁ, עַל כֵּן בָּא לְכַפֵּרָה הָאַבְנֵט שֶׁהָיָה דָּבֵק בּוֹ כַּחֲגוֹר. "וַעֲשֵׂה לָהֶם מִכְנְסֵי בָד" לְכַפֵּר עַל גִּלּוּי עֲרָיוֹת, דָּבָר שֶׁבְּצִנְעָה נוֹהֵג כְּשֶׁמִּתְיַחֲדִים בַּד בְּבַד, כִּי "בָד" יֵשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ גַּם לְשׁוֹן בְּדִידוּת. וְהָיוּ בִּגְדֵי כְהֻנָּה מְכַפְּרִים עַל שְׁמֹנָה עֲבֵרוֹת אֵלּוּ, כִּי אַרְבַּע מֵהֶם הַחֲמוּרִים שֶׁבְּכָל הָעֲבֵרוֹת הַתְּלוּיוֹת בְּמַעֲשֶׂה וּבְדִבּוּר, וְהֵם: עֲבוֹדָה זָרָה, גִּלּוּי עֲרָיוֹת, וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, וְלָשׁוֹן הָרַע כְּנֶגֶד כֻּלָּם. וְאַרְבַּע מֵהֶם כְּלָלִים, כִּי קַלְקוּל הַדִּינִין גּוֹרֵם הַשְׁחָתַת הָעוֹלָם, וְנַסּוּת הָרוּחַ וְהִרְהוּר עֲבֵרָה וְעַזּוּת מֵצַח כּוֹלְלִים כָּל הָעֲבֵרוֹת, וְהֵם מְצוּיִין בְּיוֹתֵר.

וְאוּלַי שֶׁזֶּה הָיְתָה כַּוָּנַת הַגֵּר, שֶׁהָיָה אוֹמֵר אֶתְגַּיֵּר עַל מְנָת שֶׁיַּעֲשׂוּנִי כֹּהֵן גָּדוֹל כְּדֵי שֶׁיִּלְבְּשׁ בְּגָדִים אֵלּוּ, כִּדְאִיתָא מַסֶּכֶת שַׁבָּת (לא). וְכִי הָיָה כָּל כָּךְ שׁוֹטֶה שֶׁרָצָה לְהִתְגַּיֵּר בַּעֲבוּר

לְבִישַׁת בְּגָדִים אֵלּוּ? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁשָּׁמַע קוֹל סוֹפְרִים מַקְרִין "וְאֵלֶּה הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ" עִם פֵּרוּשׁ כַּוָּנָתָם עַל מָה הֵם מְכַפְּרִים, וְיָדַע הַגֵּר בְּעַצְמוֹ שֶׁהוּא עָבֵר עַל כָּל אֵלּוּ בְּגִיּוּתוֹ וְהוּא צָרִיךְ לְכָל הַכַּפָּרוֹת הָאֵלּוּ. וְנִרְאֶה שֶׁזֶּה הָיְתָה גַּם כַּוָּנַת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ שֶׁנִּתְלַבֵּשׁ בִּבְגְדֵי כְּהוּנָה, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ בְּמַסֶּכֶת מְגִלָּה (יב.) בִּגְזֵרָה שָׁוָה: נֶאֱמַר כָּאן "תִּפְאֶרֶת גְּדֻלָּתוֹ" וְנֶאֱמַר לְהַלָּן "לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת" (שמות כח:ב), מָה לְהַלָּן בִּגְדֵי כְּהוּנָה אַף כָּאן בִּגְדֵי כְּהוּנָה. כִּי גַּם הוּא טָעָה בָּזֶה לוֹמַר שֶׁלְּבִישָׁתָם יִהְיֶה לוֹ לְכַפָּרָה עַל כָּל שְׁמוֹנָה רָאשֵׁי עֲבֵרוֹת אֵלּוּ. וְנוּכַל עוֹד לְיַשֵּׁב בָּזֶה מָה שֶּׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה מַסֶּכֶת מְגִלָּה (יב:) עַל פָּסוּק "וְהַקְרוֹב אֵלָיו כַּרְשְׁנָא שֵׁתָר אַדְמָתָא" וְגוֹ' (אסתר א:יד). אָמְרוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: כְּלוּם הִקְרִיבוּ לְפָנֶיךָ פָּרִים בְּנֵי שָׁנָה וּשְׁתֵּי תּוֹרִים עַל מִזְבַּח אֲדָמָה? וְתַרְשִׁישׁ, כְּלוּם שִׁמְּשׁוּ לְפָנֶיךָ בִּבְגְדֵי כְּהוּנָה שֵׁיֵּשׁ בָּהֶם תַּרְשִׁישׁ שֹׁהַם וְיָשְׁפֵה? מֶרֶס מַרְסְנָא, כְּלוּם מָרְסוּ לְפָנֶיךָ בְּדָם וּבְמֶנָחוֹת כּוּ'. וְנִרְאֶה לִי לְפָרֵשׁ מָה שֶּׁלֹּא הִזְכִּיר מִכָּל בִּגְדֵי כְּהוּנָה כִּי אִם הַחֹשֶׁן שֶׁהָיוּ בּוֹ הָאֲבָנִים, וּמִכֻּלָּם לֹא זָכַר כִּי אִם הַתַּרְשִׁישׁ, לְפִי שֶׁבְּכָל בִּגְדֵי כְּהוּנָה לֹא הָיְתָה הַקְּדֻשָּׁה מְבוֹרֶרֶת כָּל כָּךְ כְּמוֹ בַּחֹשֶׁן, שֶׁהָיוּ שָׁם הָאוּרִים שֵׁם הַמְפֹרָשׁ וְהָיוּ שָׁם שְׁתִּים עֶשְׂרֵה אֲבָנִים, וְרָמַז לְכֻלָּם בְּתַרְשִׁישׁ דְּהַיְנוּ תְּרֵי שֵׁשׁ, שְׁנֵי פְּעָמִים שֵׁשׁ הֲרֵי שְׁתִּים עֶשְׂרֵה.

וְהִנֵּה מִדְרָשׁ זֶה מְחֻסַּר בֵּאוּר, כִּי יֵשׁ לְהַקְשׁוֹת לָמָּה לֹא קִטְרְגוּ לֵאמֹר: כְּלוּם קִבְּלוּ הַתּוֹרָה, כְּלוּם הֵם מַנִּיחִין תְּפִלִּין וְכַדּוֹמֶה לָהֶם? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁלֹּא נִצְטַוּוּ עֲלֵיהֶם, עַל כֵּן אֵין לְהַאֲשִׁימָם בָּזֶה. וְאִם כֵּן הֲרֵי גַּם עַל הַקָּרְבָּנוֹת לֹא נִצְטַוּוּ, וְאֵיךְ קִטְרְגוּ עֲלֵיהֶם עַל שֶׁלֹּא הִקְרִיבוּ פָּרִים כּוּ'? וְעוֹד יֵשׁ לְדַקְדֵּק בַּלָּשׁוֹן, לָמָּה אָמְרוּ הַמַּלְאָכִים בִּלְשׁוֹן שְׁלִילָה "כְּלוּם הִקְרִיבוּ לְפָנֶיךָ", וְלָמָּה לֹא אָמְרוּ סְתָם "הֲלֹא אֵין מַקְרִיבִין לְפָנֶיךָ קָרְבָּנוֹת"? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁעִקַּר הַקִּטְרוּג הָיָה עַל שֶׁרָאוּ הַמַּלְאָכִים אֶת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ שֶׁנִּתְעַטֵּף בְּטַלִּית שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ וְנִתְלַבֵּשׁ בִּבְגְדֵי כְּהֻנָּה, וְעוֹד שֶׁשָּׁתָה מִן כְּלֵי הַמִּקְדָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה מִן פָּסוּק (אסתר א, ז) "וְכֵלִים מִכֵּלִים שׁוֹנִים", שֶׁרָשָׁע זֶה הָיָה מִשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלֵי מִקְדָּשׁ (מגילה יב). עַל כֵּן מָצְאוּ הַמַּלְאָכִים מָקוֹם לְבַלְבֵּל סְעוּדָתוֹ וּלְקַטְרֵג עָלָיו לוֹמַר לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, רְאֵה אֵיךְ זֶה הָרָשָׁע נִתְלַבֵּשׁ בִּבְגְדֵי כְּהֻנָּה כְּאִלּוּ הָיָה כֹּהֵן וּמַקְרִיב קָרְבָּנוֹת, וְכִי הִקְרִיב לְפָנֶיךָ פָּרִים וְתוֹרִים? וּרְאֵה אֵיךְ נִתְלַבֵּשׁ בְּתַרְשִׁישׁ, תְּרֵי שֵׁשׁ, קֹדֶשׁ קָדָשִׁים הוּא לַה', וְכִי עָבַד בָּהֶם עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ?" וּבְאָמְרָם (אסתר א, יד) "מֶרֶס מַרְסְנָא", קָרְאוּ תֹּגֶר עָלָיו עַל שֶׁנִּשְׁתַּכֵּר בִּכְלֵי קֹדֶשׁ, "וְכִי מֵרַס בָּהֶם דָּם וּמְנָחוֹת כְּמִשְׁפַּט כֵּלִים קְדוֹשִׁים אֵלּוּ? אֶלָּא נִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכוּלָּם לְצָרְכּוֹ, וְאִם כֵּן רָאוּי הוּא לְעֹנֶשׁ גָּדוֹל, כִּי הַזָּר הַקָּרֵב יוּמָת" (במדבר יח, ז). וּבָזֶה מְדֻקְדָּק הַלָּשׁוֹן "כְּלוּם הִקְרִיבוּ", כַּמְבֹאָר לְכָל מַשְׂכִּיל.

אַךְ עֲדַיִן יֵשׁ לָנוּ מָקוֹם לָלוּן עַל בַּעַל מִדְרָשׁ זֶה, כִּי אֵיךְ דָּרַשׁ "כַּרְשֶׁנָא שֵׁתָר אַדְמָתָא" שֶׁכָּל זֶה דִּבְרֵי הַמַּלְאָכִים, וּלְשׁוֹן הַפָּסוּק אֵינוֹ מַשְׁמַע כֵּן, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר "שִׁבְעַת הַסָּרִיסִים רֹאֵי פְּנֵי הַמֶּלֶךְ", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁכָּל אֵלּוּ שֵׁמוֹת הֵם. כִּי אֵיךְ יִהְיֶה נִקְשָׁר תְּחִלַּת הַמִּקְרָא עִם סוֹפוֹ? וְעוֹד קָשֶׁה, לָמָּה בָּאֶמֶת לֹא נֶעֱנַשׁ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ כְּמוֹ שֶׁנֶּעֱנַשׁ בֵּלְשַׁצַּר עַל שֶׁנִּשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלֵי קֹדֶשׁ? וְעוֹד, מָה רָאָה אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ עַל כָּכָה לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלֵי קֹדֶשׁ, וְכִי לֹא רָאָה אוֹ יָדַע מָה שֶׁקָּרָה לְבֵלְשַׁצַּר? וְעוֹד קָשֶׁה, כִּי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה יב) אָמְרוּ "וְהַשְׁתִּיָה כַּדָּת", הַיְינוּ כְּדָת שֶׁל תּוֹרָה, אֲכִילָה מְרֻבָּה מִשְׁתִיָה, כְּמוֹ אֲכִילָה וּשְׁתִיָה שֶׁל מִזְבֵּחַ: פֹּר וּשְׁלֹשָׁה עֶשְׂרוֹנִים סֹלֶת לַאֲכִילַת הַמִּזְבֵּחַ, וַחֲצִי הַהִין יַיִן לִשְׁתִיָה. וּמָה רָאָה אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ עַל כָּכָה? וַהֲלֹא בְּנוֹהֵג שֶׁבָּעוֹלָם שֶׁבְּכָל סְעוּדָה הַשְׁתִיָה מְרֻבָּה מִשֶּׁל אֲכִילָה, וּפוּק חֲזֵי מַאי עַמָּא דְּבַר!

וְלָמָּה הָיָה אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ מְשַׁנֶּה מִמִּנְהַג הָעוֹלָם לַעֲשׂוֹת סְעוּדָתוֹ דּוּגְמַת אֲכִילַת הַמִּזְבֵּחַ? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה שֶׁאֲחַשְׁוֵרוֹשׁ רָצָה לְתַקֵּן בָּזֶה שְׁנֵי דְּבָרִים. הָאַחַת הוּא, שֶׁמָּצִינוּ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת שֶׁיֵּשׁ סְעוּדָה גְּדוֹלָה שֶׁשִּׁלְחָנוֹ מָלֵא וְשֻׁלְחָן רַבּוֹ רֵיקָם, נִתָּן פִּתְחוֹן פֶּה לַמְקַטְרְגִים לוֹמַר: "רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, רְאֵה מִכָּל הַסְּעוּדוֹת הַלָּלוּ כְּלוּם הִקְרִיב לַגַּבּוֹהַּ פַּר וְאַיִל?" כִּדְמַסִּיק בַּיְלְקוּט פָּרָשַׁת וַיֵּרָא (בראשית כב, א) "אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה", שֶׁהָיוּ הַמַּלְאָכִים מְקַטְרְגִים וְאוֹמְרִים: "מִכָּל הַסְּעוּדוֹת הַלָּלוּ שֶׁעָשָׂה אַבְרָהָם כְּלוּם הִקְרִיב לְפָנֶיךָ פַּר וְאַיִל כוי?" כָּךְ הָיָה אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ מִתְיָרֵא שֶׁמָּא יְקַטְרְגוּ עַל סְעוּדָתוֹ בַּמָּרוֹם: "כְּלוּם הִקְרִיב מִכָּל הַסְּעוּדָה לַגַּבּוֹהַּ פָּרִים אוֹ תְּיָרִים?" עַל כֵּן טָעָה בְּדִמְיוֹנוֹ לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה מְתֻקָּן הַכֹּל כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה סְעוּדָתוֹ מֵעֵין סְעוּדוֹת הַמִּזְבֵּחַ, וְנִרְצָה לוֹ לְכַפֵּר עָלָיו כְּאִלּוּ הִקְרִיב מַמָּשׁ עַל הַמִּזְבֵּחַ. וְעַל כֵּן לָקַח כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ, וְנִתְלַבֵּשׁ בִּבְגְדֵי כְהֻנָּה, וְעָשָׂה אֲכִילָה מְרֻבָּה מִשְׁתִיָה, וְקָרָא לְסָרִיסָיו שֵׁמוֹת עַל שֵׁם הַקָּרְבָּנוֹת, כִּי חָשַׁב שֶׁכָּל זֶה יַעֲלֶה לוֹ לְרָצוֹן כְּאִלּוּ נַעֲשָׂה הַכֹּל עַל הַמִּזְבֵּחַ מַמָּשׁ. הַשֵּׁנִיָּה הוּא בְּהֵפֶךְ זֶה, שֶׁעִקַּר כַּוָּנָתוֹ הָיְתָה לִלְבּוֹשׁ בִּגְדֵי כְהֻנָּה לִהְיוֹת לוֹ לְכַפָּרָה, כִּי הֻגַּד לוֹ מֵחָכְמֵי יִשְׂרָאֵל כִּי שְׁמוֹנָה בְּגָדִים אֵלּוּ מְכַפְּרִים עַל עֲוֹנוֹת יְדוּעוֹת. אָז רָצָה לְהִתְפָּאֵר בָּהֶם לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת, וְגַם בִּכְלֵי קֹדֶשׁ רָצָה לְהִתְפָּאֵר כִּי לֹא נִמְצָא כְּמוֹתָם, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ מִן פָּסוּק "וְכֵלִים מְכֵלִים שׁוֹנִים" (ילקוט שמעוני אסתר א, תתרמח). וּמִכָּל מָקוֹם הֻגַּד לְרָשָׁע זֶה שֶׁאָסוּר לִלְבּוֹשׁ בְּגָדִים אֵלּוּ לְזָרִים כִּי אִם לְכֹהֵן בִּשְׁעַת עֲבוֹדָה, וְגַם מִצַּד כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ הָיָה מִתְיָרֵא מִן הָעֹנֶשׁ שֶׁקָּרָה לְבֵלְשַׁצַּר. עַל כֵּן חָשַׁב לְתַקֵּן זֶה וְאָמַר: בְּשָׁלְמָא בֵּלְשַׁצַּר חָשַׁב וְטָעָה, כִּי הוּא נִשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלֵים אֵלּוּ שֶׁלֹּא כְּדַרְכָּן, שֶׁהֲרֵי דָּרַךְ תַּשְׁמִישָׁם הוּא שֶׁתִּהְיֶה אֲכִילָה מְרֻבָּה מִשְׁתִיָה, וְאֵצֶל בֵּלְשַׁצַּר כְּתִיב (דניאל ה, א) "לָקֳבֵל אַלְפָּא חַמְרָא שָׁתֵי", וְאִם כֵּן וַדַּאי הָיָה מַרְבֶּה בַּשְׁתִיָה יוֹתֵר מִבַּאֲכִילָה, וְהַכֹּל עָשָׂה כְּדֵי

לְהַרְחִיק הַכֵּלִים מִקְדֻשָּׁתָן לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם שֶׁלֹּא כְּדַרְכָּן, עַל כֵּן נֶעֱנַשׁ. וְעוֹד חָשַׁב שֶׁנֶּעֱנַשׁ לְפִי שֶׁמִּכָּל הַסְּעוּדָה לֹא הִקְרִיב פַּר וָאַיִל כּוּ'.

אָמְנָם אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ חָשַׁב לִהְיוֹת נָקִי מִכָּל אֵלֶּה, כִּי אָמַר: אֲנִי אֶשְׁתַּמֵּשׁ בַּכֵּלִים אֵלּוּ כְּדַרְכָּן, אֲכִילָה מְרֻבָּה מִשְׁתְיָה, וְאָז לֹא אֶחָלֵל אוֹתָם מִן קְדֻשָּׁתָם. גַּם בָּזֶה נָקִי אָנֹכִי וּמַמְלַכְתִּי מִן הַלְּבָשַׁת בִּגְדֵי כְּהֻנָּה, כִּי דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֲנִי עוֹמֵד וּמַקְרִיב קָרְבָּנוֹת, וּבָזֶה יִהְיֶה נָקִי גַּם מִן קִטְרוּג "כְּלוּם הִקְרִיב לְפָנֶיךָ פַּר וָאַיִל?"

וּכְדֵי לְחַזֵּק טָעוּתוֹ, קָרָא שֵׁמוֹת לְסָרִיסָיו שֶׁהָיוּ מְשָׁרְתִים לוֹ בַּסְּעוּדָה הַיּוֹשְׁבִים רִאשׁוֹנָה בְּמַלְכוּתוֹ עַל שֵׁם הַכֹּהֲנִים מְשָׁרְתֵי אֱלֹהֵינוּ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, כִּי הֵמָּה רִאשׁוֹנִים בְּמַלְכוּת שָׁמַיִם, רוֹאֵי פְּנֵי מֶלֶךְ עֶלְיוֹן. עַל כֵּן קָרָא לִשְׁמוֹת רוֹאֵי פָּנָיו הַקְּרוֹבִים אֵלָיו: כַּרְשְׁנָא, שֵׁתָר, עַל שֵׁם פָּרִים בְּנֵי שָׁנָה וּשְׁתֵּי תּוֹרִים, וְכֵן כֻּלָּם. וְכָל זֶה עָשָׂה לְהַשְׁוּוֹת סְעוּדָתוֹ וּמְשָׁרְתֶיהָ מִכָּל וָכֹל לִסְעוּדוֹת הַמִּזְבֵּחַ וְלַעֲבוֹדַת הַכֹּהֲנִים מְשָׁרְתֵי הַמִּזְבֵּחַ, וְחָשַׁב לִהְיוֹת פָּטוּר עַל יְדֵי זֶה, הֵן מִן קִטְרוּג "כְּלוּם הִקְרִיב לְפָנֶיךָ פַּר וָאַיִל?", הֵן מִן עֹנֶשׁ שֶׁל בֶּלְשַׁאצַּר, הֵן מֵעֹנֶשׁ שֶׁל לְבִישַׁת הַבְּגָדִים לְאִישׁ זָר. וּלְפִי שֶׁכָּל זֶה הָיָה דִּמְיוֹן לְבַד וְלֹא הָיָה שָׁם עֲבוֹדָה מַמָּשׁ, עַל כֵּן מָצְאוּ הַמַּלְאָכִים מָקוֹם לְקַטְרֵג וְלוֹמַר: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אַל תִּפֶּן אֶל מִנְחָתָם, מִנְחַת שָׁוְא הִיא, כִּי אֵין בְּכָל מַעֲשָׂיו כִּי אִם הַדִּמְיוֹן לְבַד, שֶׁהֲרֵי לֹא הָיְתָה שָׁם שׁוּם הַקְרָבָה מַמָּשׁ. עַל כֵּן אָמְרוּ בִּלְשׁוֹן שְׁלִילָה: "כְּלוּם הִקְרִיבוּ לְפָנֶיךָ פָּרִים בְּנֵי שָׁנָה אוֹ תּוֹרִים וְכוּ'?", וְכִי בַּעֲבוּר שֶׁנִּקְרְאוּ מְשָׁרְתָיו עַל שֵׁם זֶה, יִהְיֶה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הִקְרִיב מַמָּשׁ?

וּבָדָרְךְ זֶה יִהְיֶה כָּל פֵּרוּשׁ הַפָּסוּק "וְהַקָּרוֹב אֵלָיו כַּרְשְׁנָא שֵׁתָר" (אסתר א:יד) כִּפְשׁוּטוֹ מַמָּשׁ, גַּם לְדִבְרֵי בַּעַל הַמִּדְרָשׁ. וּמִכָּל מָקוֹם אָמַר בַּעַל הַמִּדְרָשׁ מִסְּבָרָא דְּנַפְשֵׁיהּ שֶׁהַמַּלְאָכִים קִטְרְגוּ, שֶׁהֲרֵי בֶּאֱמֶת הָיָה לָהֶם מָקוֹם לְקַטְרֵג וְלִטְעוֹן עָלָיו כָּל הַטְּעָנוֹת הַנִּזְכָּרִים, וּמִסְתָּמָא לֹא שָׁתְקוּ מַלְאֲכֵי רַחֲמִים מִלְּהַזְכִּיר חוֹבָתוֹ לְטוֹבַת יִשְׂרָאֵל וּלְהָשִׁיב עָמְלוֹ בְּרֹאשׁוֹ, עַל שֶׁנִּתְלַבֵּשׁ בִּבְגְדֵי כְּהֻנָּה בְּלֹא הַקְרָבַת קָרְבָּן, וְעַל שֶׁמִּכָּל הַסְּעוּדָה לֹא הִקְרִיב פַּר וָאַיִל, וְעַל שֶׁנִּשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלֵי קֹדֶשׁ. עַל כֵּן נִתְקַלְקְלָה סְעוּדָתוֹ עַל יְדֵי וַשְׁתִּי, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם לֹא נֶהֱרַג כְּבֶלְשַׁאצַּר, כִּי הָיָה קָרוֹב לְשׁוֹגֵג, וְטָעָה בְּמִזְמוֹת זוּ אֲשֶׁר חָשַׁב שֶׁכָּל סְעוּדָתוֹ מֵעֵין שֶׁל מַעְלָה. וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

פרק ל

פסוק א

וְעָשִׂיתָ מִזְבֵּחַ מִקְטַר קְטֹרֶת. כְּפִי הַנִּרְאֶה שֶׁשְּׁנֵי מִזְבְּחוֹת אֵלּוּ נֶעֱרְכוּ שְׁנֵיהֶם לְכַפֵּר עַל הַנֶּפֶשׁ הַחוֹטֵאת, כִּי מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת בָּא לְכַפֵּר עַל חֶלְקֵי הַחֹמֶר וְהַגּוּף הַנָּגוּף בְּאֶבֶן הַחֵטְא, וְעָלָיו

מַקְרִיבִים הַבַּעֲלֵי חַיִּים הַבָּאִים תְּמוּרָתוֹ, כִּי יֵשׁ לָהֶם דְּמְיוֹן אֶל חֹמֶר הָאָדָם. וּתְמוּנַת הַמִּזְבֵּחַ יוֹכִיחַ, כִּי זֹאת קוֹמָתוֹ דָּמְתָה לְקוֹמַת אָדָם בֵּינוֹנִי שָׁלֹשׁ אַמּוֹת, וְכֵן הַבְּהֵמוֹת הַנִּקְרָבִים דּוֹמִים אֶל נֶפֶשׁ הַבְּהֵמִית שֶׁבָּאָדָם, נֶפֶשׁ תְּמוּרַת נֶפֶשׁ. כִּי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר בְּמִנְחַת עָנִי "וְנֶפֶשׁ כִּי תַקְרִיב" (ויקרא ב א), כִּי אֵין בְּיָדוֹ לְהַקְרִיב נֶפֶשׁ הַבְּהֵמָה תְּמוּרַת נַפְשׁוֹ וְהוּא מֵבִיא מִנְחַת סֹלֶת, עַל כֵּן אָמַר הַכָּתוּב "וְנֶפֶשׁ", מַעֲלֶה אֲנִי עָלָיו כְּאִלּוּ הִקְרִיב נַפְשׁוֹ.

אֲבָל מִכָּל מָקוֹם גַּם הַנִּשְׁמָה צְרִיכָה כַּפָּרָה, אַחֲרֵי אֲשֶׁר הוּטַמְּאָה בַּגּוּף הַנָּגוּף הַזֶּה וְאֵינָהּ מִתְכַּפֶּרֶת בְּנֶפֶשׁ הַבְּהֵמָה, כִּי אֵין דְּמְיוֹן זֶה לָזֶה, כִּי רוּחַ בְּנֵי אָדָם עוֹלָה לְמַעְלָה וְרוּחַ הַבְּהֵמָה יוֹרֶדֶת לְמַטָּה (קהלת ג כא), וְאֵיךְ תִּהְיֶה נֶפֶשׁ הַבְּהֵמָה הַכָּלָה וְנִפְסֶדֶת תְּמוּרָה לְנִשְׁמַת אָדָם הַקַּיֶּמֶת לָנֶצַח? עַל כֵּן צִוָּה אֵל חַי לַעֲשׂוֹת מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת, הַמַּעֲלֶה עָשָׁן וְרֵיחַ נִיחוֹחַ לַה' לְכַפֵּר עַל רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הָעוֹלָה הִיא לְמַעְלָה כַּעֲשַׁן הַקְּטֹרֶת, וְהִיא גַּם הִיא מְקֻטֶּרֶת מוֹר וּלְבוֹנָה (שיר השירים ג ו) שֶׁל מַעֲשִׂים טוֹבִים. וּלְהוֹרוֹת נָתַן בְּלִבֵּנוּ מַה שֶּׁכָּתוּב (שמות ל לו) "וְשָׂחַקְתָּ מִמֶּנָּה הָדֵק", רֶמֶז לַנְּשָׁמָה דַּקָּה מִן הַדַּקָּה שֶׁצְּרִיכָה גַּם הִיא כַּפָּרָה כְּדֵי לְהַעֲלוֹתָהּ אֶל מְקוֹם חָצְבָהּ. וּמִסְפַּר אַמּוֹת מִזְבֵּחַ זֶה יוֹכִיחַ, כִּי בּוֹ נֶאֱמַר "אַמָּה אָרְכּוֹ וְאַמָּה רָחְבּוֹ" (שמות ל ב), אַמּוֹת יְחִידוֹת לְכַפֵּר בּוֹ עַל הַנְּשָׁמָה שֶׁנִּקְרֵאת יְחִידָה, כְּמוֹ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶחָד כָּךְ הִיא יְחִידָה. "וְאַמָּתַיִם קֹמָתוֹ" (שמות ל ב), כִּי רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הִיא הָעוֹלָה לְמַעְלָה לִמְקוֹמָהּ בְּזוּלַת מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ לָהּ תּוֹךְ הַגּוּף. וּזְמַן הַקְטָרָתוֹ בַּבֹּקֶר וּבָעֶרֶב, כִּי הַנְּשָׁמָה בַּבֹּקֶר הִיא בָּאָה בְּיַלְדוּתוֹ, זְמַן זְרִיחַת שִׁמְשׁוֹ, וּבָעֶרֶב הִיא שָׁבָה אֶל אֲבִיהָ כִּימֵי נְעוּרֶיהָ, וְהַלְוַאי שֶׁתְּהֵא יְצִיאָה כְּבִיאָה בְּלֹא חֵטְא. וּבָא הַקְּטֹרֶת "בְּהֵיטִיבוֹ אֶת הַנֵּרוֹת" בַּבֹּקֶר (שמות ל ז), וּבָעֶרֶב "בְּהַעֲלֹת אֶת הַנֵּרוֹת" (שמות ל ח), וּמַרְאֵה הָעֶרֶב וְהַבֹּקֶר אֱמֶת, כִּי הוּא מְתַיֵּחֵס לְ"נֵר ה' נִשְׁמַת אָדָם" (משלי כ כז). כִּי הַבֹּקֶר זְמַן הֲטָבַת נֵר אֱלֹהִים נִשְׁמַת אָדָם לְהֵיטִיב מַעֲשֶׂיהָ וּלְנַקּוֹת עַצְמָהּ מִכָּל חֲלוּדַת אֵפֶר, וּבָעֶרֶב זְמַן שְׁקִיעַת שִׁמְשׁוֹ הוּא זְמַן הַעֲלָאַת הַנְּשָׁמָה אֶל מְקוֹם חָצְבָהּ, וּבָא הַקְּטֹרָה זוֹ לְכַפֵּר עַל הַנְּשָׁמָה כְּדֵי שֶׁתְּהֵא הַיְצִיאָה מִן הָעוֹלָם בְּלֹא חֵטְא כַּבִּיאָה.

וְזֵר זָהָב שֶׁל מִזְבַּח, זֶה כְּנֶגֶד הַשָּׂכָר שֶׁל צַדִּיקִים לָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּהֱנִין מִן זִיו הַשְּׁכִינָה "וְעַטְרוֹתֵיהֶם בְּרֹאשֵׁיהֶם", וַ"עֲטָרוֹת" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "וְעַטְרוֹתֵיהֶם", רֶמֶז לְאוֹתָן עֲטָרוֹת שֶׁקִּנּוּ בְּהַר סִינַי בְּאָמְרָם "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע", כִּדְאִיתָא מַסֶּכֶת שַׁבָּת פֶּרֶק רַבִּי עֲקִיבָא (פח). וּמַסִּיק שָׁם "בְּחוֹרֵב טְעָנוּם וּבְחוֹרֵב פְּרָקוּם", וְאָמַר רֵישׁ לָקִישׁ "עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַחֲזִירָם לָהֶם" כוּ'. לְכָךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות יז.) "וְעַטְרוֹתֵיהֶם בְּרֹאשֵׁיהֶם" – אוֹתָן הָעֲטָרוֹת שֶׁנִּלְקְחוּ מֵהֶם וְעָתִיד לְהַחֲזִירָם לָהֶם. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר כָּאן "וְנָתַתָּ אוֹתוֹ לִפְנֵי הַפָּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל אֲרוֹן הָעֵדֻת לִפְנֵי הַכַּפֹּרֶת אֲשֶׁר עַל הָעֵדֻת" (שמות

ל ו), הַיְינוּ מְכֻוָּן כְּנֶגֶד הָאָרוֹן מִבַּחוּץ. וְכָל זֶה בָּא לְהוֹרוֹת שֶׁזֵּר שֶׁל מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת מְרֻמֵּז עַל "וְעַטְרוֹתֵיהֶם בְּרֹאשֵׁיהֶם", הַיְינוּ זֵר הַתּוֹרָה וְהַכֶּתֶר שֶׁנִּתַּן לָהֶם בְּחוֹרֵב וּפְרָקוּם, וְעָתִיד לְהַחֲזִירָם לָהֶם.

פסוק י

וְכִפֶּר אַהֲרֹן עַל קַרְנֹתָיו אַחַת בַּשָּׁנָה. לְכַפֵּר עַל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (תהלים עה ו) "אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם קַרְנְכֶם", כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה בְּמִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת. "אַחַת בַּשָּׁנָה" וְגוֹ', כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא נַעֲשָׂה הָאָדָם נָקִי כְּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת מִן הַחֵטְא, וְהַנִּשְׁמָה תַּחֲזֹר לְטָהֳרָתָהּ כִּימֵי עוֹלָם וּכְשָׁנִים קַדְמוֹנִיּוֹת, וְהַמַּשְׂכִּיל יִשְׁמַע וְיוֹסִיף לֶקַח.

פסוק יא

וַיְדַבֵּר ה' וְגוֹ' כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. בְּכָל מָקוֹם הַזְכִּיר נְשִׂיאַת רֹאשׁ אֵצֶל הַמִּסְפָּר, לְפִי שֶׁעַל יְדֵי הַמִּסְפָּר יִשְׂרָאֵל מְנוּשָּׂאִים בְּיֶתֶר שְׂאֵת עַל כָּל הָאֻמּוֹת, כִּי כָל מִסְפָּר מוֹרֶה עַל הַמַּעֲלָה הַפְּרָטִית שֶׁיֵּשׁ לְכָל אִישׁ וְאִישׁ, כִּי כָל דָּבָר שֶׁאֵינוֹ חָשׁוּב כְּמוֹ הַקֵּשׁ וְהַתֶּבֶן אֵין לוֹ מִסְפָּר, אֲבָל יִשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ לְחִטִּין, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ז, ג) "בִּטְנֵךְ עֲרֵמַת חִטִּים", כִּי כָל עֶרְמָה בִּפְנֵי עַצְמָהּ דָּבָר חָשׁוּב, שֶׁבַּעַל הַשָּׂדֶה מוֹנֶה אוֹתָהּ לוֹמַר "כָּךְ וְכָךְ עֲרֵמוֹת יֵשׁ לִי", כָּךְ בִּטְנוֹ שֶׁל כָּל אֶחָד וְאֶחָד דָּבָר חָשׁוּב. וְנָקֵט הַבֶּטֶן, שֶׁלֹּא תֹּאמַר דָּוְקָא מִצַּד הָרֹאשׁ יֵשׁ הֶבְדֵּל בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עַל רֹאשׁ יִשְׂרָאֵל דָּוְקָא, אֲבָל מִצַּד הַבֶּטֶן כֻּלָּם שָׁוִים, כִּי כֻּלָּם מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּצָרְכֵי הַגּוּף בְּשָׁוֶה. אֶלָּא אֲפִלּוּ בְּבִטְנָם יֵשׁ צַד קְדֻשָּׁה, כִּי אֵינָן אוֹכְלִים כִּי אִם עַל פִּי הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי כב, יח) "כִּי נָעִים כִּי תִשְׁמְרֵם בְּבִטְנֶךָ", וּכְתִיב (תהלים מ, ט) "וְתוֹרָתְךָ בְּתוֹךְ מֵעָי". וְהָיָה זֶה כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שֶׁיִּשְׂרָאֵל אֵין לָהֶם יִתְרוֹן כִּי אִם מִצַּד הָרֹאשׁ אֲשֶׁר בּוֹ מִשְׁכַּן הַחָכְמָה, כִּי "רַק עַם חָכָם וְנָבוֹן הַגּוֹי הַזֶּה", אֲבָל מִצַּד הַשִּׁתַּמְּשׁוּת בְּעִנְיְנֵי הַגּוּף הַהוֹלְכִים דֶּרֶךְ הַבֶּטֶן, הֲרֵי הֵם כִּשְׁאָר כָּל הָעַמִּים. אֶלָּא אֲפִלּוּ בְּטִנָם כַּעֲרֵמַת חִטִּים, לְפִי שֶׁהִיא "סוּגָה בַּשּׁוֹשַׁנִּים", רְצוֹנֵנוּ לוֹמַר: הוּא אוֹכֵל עַל פִּי סְיָג וְגָדֵר אֲשֶׁר גָּבְלוּ רִאשׁוֹנִים שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְשׁוֹשַׁנִּים, שֶׁשּׁוֹנִים הֲלָכוֹת הֲלִיכוֹת עוֹלָם. לָכֵן נָקֵט הַבֶּטֶן מוֹסִיף עַל הָרֹאשׁ שֶׁהִזְכִּיר כָּאן.

וּבְדֶרֶךְ זֶה נִמְשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל לַכּוֹכָבִים, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (ישעיה מ כו) "הַמּוֹצִיא בְמִסְפָּר צְבָאָם", כִּי מִסְפָּר הַהוּא וַדַּאי הוּא בַּעֲבוּר מַעֲלָתָם, כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹדֵעַ מִסְפָּרָם. כָּךְ מִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַחַר מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל דּוֹמֶה לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר אַחַר חֵטְא שֶׁל רְאוּבֵן (בראשית לה כג) "וַיִּהְיוּ בְנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר". כָּךְ הוֹדִיעַ לָנוּ כָּאן שֶׁלֹּא נִמְאֲסוּ בַּעֲבוּר מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל, אֶלָּא כֻּלָּם בְּמַעֲלוֹת הַמִּסְפָּר הַמּוֹרֶה שֶׁכָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל מֻשְׁגָּח בְּהַשְׁגָּחָה פְּרָטִית. אָמְנָם הַמִּסְפָּר הַנֶּאֱמָר בְּפָרָשַׁת בְּמִדְבַּר הָיָה לְפִי שֶׁבָּא לְהַשְׁרוֹת שְׁכִינָתוֹ בְּתוֹךְ כָּל

שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט, כִּי דָּבָר זֶה צָרִיךְ מִסְפָּר, כִּי אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁרֶה שְׁכִינָתוֹ עַל פָּחוֹת מֵעֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם אֶלֶף (יבמות סד.) כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בִּמְקוֹמוֹ בְּעֶזְרַת ה', וּמִסְפָּר שֶׁל עַרְבוֹת מוֹאָב הָיָה בַּעֲבוּר חֲלוּקַת הָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "לָרֶב תַּרְבּוּ" וְגוֹ'.

פסוק יב

כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ. רָאשֵׁי מִבָּעֵי לֵיהּ לְמֵימַר, וּמַה שֶּׁכָּתַב "וְנָתְנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ", "אִישׁ" מְיוּתָּר, כִּי הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וְנָתְנוּ כֹּפֶר נַפְשָׁם". מוּבָן מִזֶּה שֶׁכָּל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ יִתֵּן, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר אַחַר כָּךְ "כֹּל הָעוֹבֵר עַל הַפְּקֻדִים" וְגוֹ'. וְעוֹד קָשֶׁה לְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁאָמְרוּ (ירושלמי שקלים פרק ב' הלכה ג') שֶׁכַּפָּרָה זוֹ הָיְתָה לְכַפֵּר עַל מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל, אִם כֵּן לָמָּה יִתְּנוּ הַכֹּפֶר דַּוְקָא בִּשְׁעַת הַמִּסְפָּר? וְעוֹד קָשֶׁה, וַהֲלֹא בְּחֵטְא הָעֵגֶל הָיוּ כָּל יִשְׂרָאֵל שָׁוִים, זְקֵנִים עִם נְעָרִים, וְכֹפֶר לֹא נָתְנוּ כִּי אִם מִי שֶׁהוּא מִבֶּן עֶשְׂרִים.

וְנִרְאֶה לְיַשֵּׁב כָּל זֶה, בְּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (שמות לב לד) "וּבְיוֹם פָּקְדִי וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם אֶת חַטָּאתָם". מַהוּ "בְּיוֹם פָּקְדִי"? אֶלָּא שֶׁהוֹרָה בָּזֶה שֶׁלֹּא נִמְחַל לָהֶם עָוֹן הָעֵגֶל אֶלָּא בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ הַחוֹטְאִים רַבִּים דְּנִפְישֵׁי רַחֲמֵי, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָס בְּיוֹתֵר עַל רַבִּים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (איוב לו ה) "הֵן אֵל כַּבִּיר לֹא יִמְאָס", וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (יונה ד יא) "וַאֲנִי לֹא אָחוּס עַל נִינְוֵה אֲשֶׁר יֶשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה רִבּוֹא" וְגוֹ'. וְכֵן מַסִּיק בַּגְּמָרָא (עבודה זרה ד:) אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי: "לֹא הָיָה דָּוִד רָאוּי לְאוֹתוֹ מַעֲשֶׂה, וְלֹא הָיוּ יִשְׂרָאֵל רְאוּיִין לְאוֹתוֹ מַעֲשֶׂה, וְלָמָּה עָשׂוּ? אֶלָּא כְּדֵי לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעֲלֵי תְּשׁוּבָה". וּצְרִיכֵי, דְּאִי אַשְׁמוֹעִינַן רַבִּים, הָוָה אָמֵינָא מִשּׁוּם דְּנִפְישֵׁי רַחֲמֵי כוּ'. וּלְפִי זֶה, אֵין כַּפָּרָה זוֹ מְשַׁמֶּשֶׁת כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁכָּל אֶחָד יוֹשֵׁב בְּתוֹךְ עַמּוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרָה הַשּׁוּנַמִּית (מלכים ב ד יג) "בְּתוֹךְ עַמִּי אָנֹכִי יוֹשֶׁבֶת". אֲבָל בִּזְמַן שֶׁהֵם נִסְפָּרִים אֶחָד לְאֶחָד, יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁהַמִּסְפָּר יִגְרֹם שֶׁכָּל אֶחָד לְבַדּוֹ בִּפְנֵי עַצְמוֹ יַעֲלֶה זִכְרוֹנוֹ לְמַעְלָה וְיִתְבַּקֵּר פִּנְקָסוֹ בְּכָל זְכוּת וְחוֹבָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ, וְשָׁמָּא לֹא יַכְרִיעוּ זְכֻיּוֹתָיו עַל חוֹבוֹתָיו, וּבְסִבָּה זוֹ יַזְכִּירוּ לוֹ עָוֹן הָעֵגֶל שֶׁכְּבָר נִמְחַל, כִּי לֹא נִמְחַל כִּי אִם לָרַבִּים וְלֹא לִיחִידִים, וְהַמִּסְפָּר גּוֹרֵם שֶׁכָּל יָחִיד נִזְכָּר לְעַצְמוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר "וּבְיוֹם פָּקְדִי", וְהוּא לְשׁוֹן מִסְפָּר, וּרְצוֹנוֹ לוֹמַר: כְּשֶׁיִּהְיוּ נִמְנִין לְאֵיזוֹ צָרָךְ, אָז יַעֲלֶה זִכְרוֹן כָּל אִישׁ פְּרָטִי לְפָנַי, וְאָז "וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם אֶת חַטָּאתָם", כִּי הַחֵטְא חוֹזֵר וְנֶעוֹר. עַל כֵּן צִוָּה כָּאן עַל כֹּפֶר נֶפֶשׁ זֶה לְכַפֵּר עַל מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל בִּשְׁעַת הַמִּסְפָּר, כִּי יִפָּקֵד מוֹשָׁבוֹ עַל כָּל אֶחָד וְאֶחָד. עַל כֵּן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ב ח) "אַל תִּפְרֹשׁ מִן הַצִּבּוּר". וּלְפִיכָךְ הַפְּחוּתִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שֶׁלֹּא הָיוּ בְּמִסְפָּר זֶה, לְעוֹלָם בְּתוֹךְ עַמָּם הָיוּ יוֹשְׁבִים. וּלְכָךְ נֶאֱמַר "כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ", כִּי לְפִי שֶׁיָּבֹא לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ זִכְרוֹן כָּל רֹאשׁ בִּפְנֵי עַצְמוֹ, לְפִיכָךְ

"וְנָתְנוּ אִישׁ", כָּל אִישׁ פְּרָטִי שֶׁיֵּשׁ לָחוּשׁ שֶׁיִּתְבַּקֵּר פִּנְקָסוֹ וִיבַקֵּשׁ וְיִמָּצֵא כִּי הָיָה לוֹ חֵלֶק בַּפֹּעַל הַמְּגֻנֶּה הַהוּא, לְפִיכָךְ יִתֵּן בַּפַּעַם הַהוּא כֹּפֶר נַפְשׁוֹ.

וְאָתֵי שַׁפִּיר גַּם לְדִבְרֵי הָאוֹמְרִים, שֶׁכֹּפֶר זֶה הָיָה לְהַצִּיל מִן עַיִן הָרַע הַשּׁוֹלֶטֶת בְּשָׁעַת הַמִּסְפָּר, כִּי בַּפַּעַם הַהוּא יֵשׁ מָקוֹם לְשָׂרֵי מַעְלָה שֶׁל הָאֱמוּת לְקַטְרֵג וְלוֹמַר: "מַה יְּקָר וּגְדֻלָּה לְיִשְׂרָאֵל בְּמִסְפָּר זֶה עַל כָּל הָאֻמּוֹת, וַהֲלֹא הַלְלוּ עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה וְהַלְלוּ עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה?" לְפִיכָךְ צְרִיכִין בַּפַּעַם הַהוּא אֶל כֹּפֶר נֶפֶשׁ לְהַשְׁקִיט מִדַּת הַדִּין. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁמַּקְשִׁים כָּאן: "וַהֲלֹא כַּמָּה אֻמּוֹת מוֹנִין לַגֻּלְגֹּלֶת וְאֵינָן נִזּוֹקִין?" לְפִי שֶׁאֵין סְתָם מִסְפָּר הַגּוֹרֵם, כִּי אִם זֶה הַמִּסְפָּר הַבָּא לְנַטְלָם וּלְנַשְּׂאָם בְּ"כִי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ" (שמות ל:יב), עַל כֵּן יֵשׁ לָחוּשׁ מִפְּנֵי הַקְּנָאִין הַפּוֹגְעִים בָּהֶם.

וּמַה שֶּׁמַּקְשִׁים לָמָּה עָבְרוּ שָׁאוּל וְדָוִד וּמָנָאוּם בְּלֹא חֲצָאֵי שְׁקָלִים, נִרְאֶה לְתָרֵץ שֶׁאֵין הָעַיִן שׁוֹלֶטֶת כִּי אִם בְּמִסְפָּר שֶׁהוּא דְּבַר חִדּוּשׁ. דֶּרֶךְ מָשָׁל, אִם רוֹאִין אֵצֶל אִישׁ עָנִי מֵאָה זְהוּבִים, יוֹתֵר הוּא צָרִיךְ לְהִזָּהֵר מִן עַיִן הָרַע מִמַּה שֶּׁרוֹאִין בְּיַד הֶעָשִׁיר כַּמָּה אֲלָפִים. כָּךְ יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרַיִם הָיוּ מוּחְזָקִים בִּמְתֵי מִסְפָּר, כִּי הָעַנְוִי שֶׁל מִצְרַיִם הָיָה מְמַעֵט בָּהֶם, וּפִתְאוֹם עָלָה הַמִּסְפָּר אֶל שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף. אִם כֵּן, אָז וַדַּאי יֵשׁ לָחוּשׁ לְעַיִן הָרַע. אֲבָל אַחַר כָּךְ, כַּאֲשֶׁר בָּאוּ לְאֶרֶץ נוֹשֶׁבֶת וִיהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל כְּחוֹל הַיָּם (מלכים א ד:כ), לֹא הָיָה חִדּוּשׁ בְּעֵם רַב שֶׁנִּמְנָה בְּעֵת הַצָּרֶךְ.

וְנָתְנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ. בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה נִזְכְּרוּ שָׁלֹשׁ תְּרוּמוֹת, וּבְכֻלָּם הִזְכִּיר לְשׁוֹן קִיחָה, וּבְפָרָשָׁה זוֹ הִזְכִּיר בְּכֻלָּם לְשׁוֹן נְתִינָה. וּמַהוּ זֶה שֶׁאָמְרוּ רז"ל (מנחות כט, תוספות ד"ה שלשה) שֶׁמֹּשֶׁה נִתְקַשָּׁה בִּשְׁקָלִים אֵלּוּ, מַהוּ הַקִּישׁוּי? נִרְאֶה לִי כִּי לְשׁוֹן לְקִיחָה מַשְׁמַע שֶׁיִּקַּח מִכָּל אֶחָד בְּעַל כָּרְחוֹ, וְהָיָה מֹשֶׁה מִתְקַשֶּׁה בַּדָּבָר לְהַכְרִיחַ כָּל אֶחָד עַל הַנְּתִינָה, כִּי עִם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא. וּכְדֵי לְתַקֵּן זֶה כְּתִיב בְּפָרָשַׁת בְּמִדְבַּר (במדבר א, ג–ד) "תִּפְקְדוּ אֹתָם לְצִבְאֹתָם אַתָּה וְאַהֲרֹן, וְאִתְּכֶם יִהְיוּ אִישׁ אִישׁ לַמַּטֶּה, אִישׁ רֹאשׁ לְבֵית אֲבֹתָיו הוּא". וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן לָמָּה צִוָּה לִקַּח רֹאשׁ כָּל שֵׁבֶט אֶל הַמִּסְפָּר, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלֹּא יְהַרְהֲרוּ עַל מֹשֶׁה לֵאמֹר שֶׁלּוֹקֵחַ מֵהֶם בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת לְצָרְכּוֹ, כִּי כְּשֶׁיִּרְאֶה כָּל אֶחָד שֶׁרֹּאשׁ שִׁבְטוֹ עוֹמֵד שָׁם וּמַסְכִּים עַל זֶה, אָז יִתְּנוּ מֵרָצוֹן טוֹב, כִּי כָּל אֶחָד יַחְשֹׁב שֶׁרֹּאשׁ שִׁבְטוֹ לֹא יַנִּיחַ לַעֲשׂוֹת לוֹ עָוֶל. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", רְצוֹנוֹ לוֹמַר כְּשֶׁתִּשָּׂא אֶת רֹאשׁ שֶׁל כָּל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט אֶל הַמִּסְפָּר, זֶהוּ שֶׁאָמַר "לִפְקֻדֵיהֶם", אָז "וְנָתְנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ" – מִסְתַּמָּא יִתְּנוּ מֵרָצוֹן טוֹב וְלֹא תִצְטָרֵךְ לְכוֹפָם. וְהָיָה פָּסוּק זֶה כֻּלּוֹ תְּשׁוּבָה עַל מַה שֶּׁהָיָה מֹשֶׁה מִתְקַשֶּׁה בּוֹ, וְהֵשִׁיב לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "כִּי תִשָּׂא" וְגוֹ', רְצוֹנוֹ לוֹמַר כְּשֶׁתַּעֲשֶׂה דָּבָר זֶה אָז "וְנָתְנוּ" מֵעַצְמָם. לְכָךְ נֶאֱמַר "רֹאשׁ" בִּלְשׁוֹן יָחִיד, לְפִי שֶׁמְּדַבֵּר בְּרֹאשׁ כָּל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט.

וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שָׁלֹשׁ תְּרוּמוֹת הָאֲמוּרוֹת כָּאן, אַחַת מֵהֶם הַבָּאָה נְדָבָה, לֹא יָדַעְתִּי אֵיזוֹ מֵהֶם מְדַבֶּרֶת בְּאוֹתָהּ הַבָּאָה נְדָבָה, כִּי אִם תְּדַקְדֵּק בִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב תִּמְצָא שֶׁכֻּלָּם מְדַבְּרִים מִן בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת. וְעוֹד קָשֶׁה, כִּי בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה (שמות כה) יֵחֵס שְׁתֵּי תְּרוּמוֹת רִאשׁוֹנִים אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי בָּרִאשׁוֹנָה נֶאֱמַר "וְיִקְחוּ לִי" (שמות כה:ב) – לִשְׁמִי, וּבַשְּׁנִיָּה נֶאֱמַר "תִּקְחוּ אֶת תְּרוּמָתִי" (שמות כה:ב). אֲבָל בַּשְּׁלִישִׁית נֶאֱמַר "וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאִתָּם" (שמות כה:ג), כִּי הִיא תְּלוּיָה בִּנְדָבַת הַנּוֹתֵן. וְכָאן קָרָא שְׁלָשְׁתָּן "תְּרוּמַת ה'" (שמות ל:יג). עַל כֵּן נִרְאֶה לִי יוֹתֵר נָכוֹן לוֹמַר, שֶׁכָּל הַשָּׁלֹשׁ מְדַבְּרִים מִן בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת, כִּי מָצִינוּ שֶׁמֹּשֶׁה הָיָה מוֹנֶה אוֹתָם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים: אַחַת כָּאן, שְׁנִיָּה בְּחוּמַּשׁ הַפְּקוּדִים, שְׁלִישִׁית בְּעַרְבוֹת מוֹאָב. וְכֻלָּם הָיוּ עַל יְדֵי חֲצָאֵי שְׁקָלִים שֶׁהֵם חוֹבָה וְכֹפֶר נֶפֶשׁ. עַל כֵּן יֵחֵס הַשָּׁלֹשׁ אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִשְּׁנֵי טְעָמִים: הֵן מִצַּד שֶׁזְּכוּת יֵשׁ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּהֶם, כִּי כָּל הַנְּפָשׁוֹת שֶׁל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הֵמָּה, וּבְחֶמְלָתוֹ עַל בְּרוּאָיו הוּא לוֹקֵחַ מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל תְּמוּרַת הַנֶּפֶשׁ, עַל כֵּן נִקְרְאוּ כָּל הַשָּׁלֹשׁ "תְּרוּמַת ה'". הֵן מִצַּד שֶׁבְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ נְדִיבוּת גַּסּוּת הָרוּחַ, שֶׁהֶעָשִׁיר יֵשׁ לוֹ מָקוֹם לְהִתְגָּאוֹת עַל הֶעָנִי לֵאמֹר לוֹ "נִדְבָתִי גְּדוֹלָה מִשֶּׁלְּךָ", שָׁם אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קוֹרֵא שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ עָלָיו. לְפִיכָךְ לֹא יֵחֵס אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה הַנְּדָבָה הַשְּׁלִישִׁית. אֲבָל כָּאן שֶׁכָּל הַשָּׁלֹשׁ הָיוּ הַבֶּקַע, שֶׁעָשִׁיר וְעָנִי שָׁוִין בּוֹ וְאֵין מָקוֹם לְהִתְגָּאוֹת אֶחָד עַל חֲבֵרוֹ, עַל כֵּן נִקְרְאוּ כָּל הַשָּׁלֹשׁ "תְּרוּמַת ה'". וּמַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּיר בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה כִּי אִם שְׁנַיִם שֶׁהָיוּ בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת, לְפִי שֶׁלֹּא הִזְכִּיר שָׁם כִּי אִם הַדְּבָרִים שֶׁהָיוּ צָרֵךְ שָׁעָה, כִּי לְתְרוּמָה רִאשׁוֹנָה הָיָה צָרֵךְ שָׁעָה לַעֲשׂוֹת מִמֶּנָּה הָאֲדָנִים, וּמִן הַשְּׁנִיָּה קָרְבָּנוֹת צִבּוּר, וְהַשְּׁלִישִׁית נְדָבָה לְצָרֵךְ הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו. אֲבָל כָּאן בָּאָה הַמִּצְוָה לְמֹשֶׁה שֶׁבְּכָל פַּעַם שֶׁיִּמְנֶה אוֹתָם יִמְנֶם עַל יְדֵי הַשְּׁקָלִים, הֶצְרֵךְ לְהַזְכִּיר שָׁלֹשׁ, לְהוֹדִיעַ שֶׁאֵין צָרֵךְ בַּחֲצָאֵי שְׁקָלִים אֵלּוּ כִּי אִם בִּשְׁלֹשָׁה מִסְפָּרִים שֶׁל מֹשֶׁה, אֲבָל לֹא לְדוֹרוֹת. וְשָׁאוּל וְדָוִד יוֹכִיחוּ שֶׁלֹּא מָנְאוּם עַל יְדֵי הַשְּׁקָלִים. וְלָכֵן לֹא נֶאֱמַר כָּאן "שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ", וְאָמַר "כִּי תִשָּׂא", לוֹמַר לְךָ דַּוְקָא בִּזְמַן "כִּי תִשָּׂא" אַתָּה, וְלֹא לְדוֹרוֹת.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁשָּׁלֹשׁ תְּרוּמוֹת שֶׁנִּזְכְּרוּ בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה, נִזְכַּר לְשׁוֹן קִיחָה בְּכוּלָּם הַמּוֹרֶה עַל שֶׁיִּקְּחוּ מֵהֶם בְּעַל כָּרְחָם, עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר הַשֵּׁם הַמְיוּחָד בְּשׁוּם אַחַת מֵהֶם, כִּי זֶה נִקְרָא "מִצְוֹת אֲנָשִׁים" וְלֹא מִצְוַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי הָאָדָם הַמַּכְרִיחוֹ עַל הַנְּתִינָה נִקְרֵאת הַתְּרוּמָה עַל שְׁמוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה כט, יג) "יַעַן כִּי נִגַּשׁ הָעָם הַזֶּה", רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁהֵם נִגּוּשִׁים וַאֲנוּסִים עַל כָּל דְּבַר מִצְוָה, עַל זֶה אָמַר "וַתְּהִי יִרְאָתָם אוֹתִי מִצְוַת אֲנָשִׁים", כִּי דּוֹמֶה כְּאִלּוּ נִצְטַוּוּ מִן הָאֲנָשִׁים הַמַּכְרִיחִים אוֹתָם. אֲבָל כָּאן נֶאֱמַר בִּשְׁלָשְׁתָּן "וְנָתְנוּ", הַמְדַבֵּר בִּזְמַן שֶׁהֵם נוֹתְנִים מֵרָצוֹן טוֹב בִּלְתִּי שׁוּם אֹנֶס, עַל כֵּן נִקְרְאוּ שְׁלָשְׁתָּן תְּרוּמוֹת ה',

כִּי נְתִינָה זוֹ וַדַּאי לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִזְכַּר הַשֵּׁם בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה בְּכוּלָּם, מִכָּל מָקוֹם הִזְכִּיר בָּרָאשׁוֹנָה "לִי", וּבַשְּׁנִיָּה "תְּרוּמָתִי", כִּי זְכוּת יֵשׁ לַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בָּהֶם עַל כָּל פָּנִים, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

פסוק יג

זֶה יִתְּנוּ כָּל הָעוֹבֵר עַל הַפְּקוּדִים מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל וְגוֹ'. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י דֶּרֶךְ הַמּוֹנִין מַעֲבִירִין אֶת הַנִּמְנִין זֶה אַחַר זֶה כוּ', וּמִכָּל מָקוֹם לְשׁוֹן "עַל הַפְּקוּדִים" אֵינוֹ מַשְׁמַע כֵּן. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ לְדַעַת רז"ל (ירושלמי שקלים פרק ב' הלכה ג') שֶׁהָיָה זֶה כִּכָּר נֶפֶשׁ עַל עָוֹן הָעֶגֶל, כִּי שָׁם עָבְרוּ יִשְׂרָאֵל עַל פִּקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים אֲשֶׁר פָּקַד ה' לְמֹשֶׁה. לָכֵךְ נֶאֱמַר "כָּל הָעוֹבֵר עַל הַפְּקוּדִים", הֵמָּה עוֹבְרֵי עֲבֵרָה אֲשֶׁר הָיוּ צְרִיכִין אֶל כִּכָּר זֶה.

וְטַעַם לְמַחֲצִית הַשֶּׁקֶל, נִמְצְאוּ בַּמִּדְרָשִׁים כַּמָּה דְּרָכִים שׁוֹנוֹת, וְאוֹמֵר אֲנִי לְהוֹסִיף עֲלֵיהֶם עוֹד שְׁלֹשָׁה טְעָמִים. הָאֶחָד הוּא, לְפִי שֶׁבְּמַעֲשֵׂה הָעֶגֶל גָּרְמוּ שִׁבְירַת הַלּוּחוֹת לִשְׁנַיִם, עַל כֵּן יִתְּנוּ בֶּקַע, דְּהַיְנוּ שֶׁקֶל בָּקוּעַ לִשְׁנַיִם. הַשֵּׁנִי הוּא, לְפִי שֶׁזֶּה הָיָה כִּכַּר נֶפֶשׁ, וְיָדוּעַ שֶׁמִּצַּד הַנֶּפֶשׁ אֵין יִתְרוֹן לְשׁוּם אָדָם עַל חֲבֵרוֹ, כִּי נֶפֶשׁ הַחִיּוּנִי שָׁוָה בְּכֻלָּם, עַל כֵּן עָשִׁיר וְרָשׁ שָׁוִין בְּכִכַּר זֶה. וּלְפִי שֶׁכָּל אָדָם הוּא שֶׁקֶל שָׁלֵם, וְכָל מַחֲצִית נִכְלָל בְּמִסְפַּר עֶשְׂרָה, כִּי כֵן מָנוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (נדה לא.) בְּמַאֲמָר "שְׁלֹשָׁה שֻׁתְּפִין בָּאָדָם": עֶשְׂרָה דְּבָרִים הַבָּאִים מִן הָאָב וְהָאֵם, וַעֲשָׂרָה דְּבָרִים הַבָּאִים מִן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְאִם כֵּן הֲרֵי הָאָדָם הַשָּׁלֵם עֶשְׂרִים גֵּרָה, וּמַחֲצִיתוֹ תְּרוּמָה לַה' לְכַפֵּר עַל חֵלֶק הַנֶּפֶשׁ.

טַעַם שְׁלִישִׁי הוּא הַיּוֹתֵר מְחֻוָּר מִכֻּלָּם, וְהוּא, שֶׁמָּצִינוּ בַּמִּדְרָשׁ (תנחומא תשא יא) וְהַיַּלְקוּט מְבִיאוֹ בְּפָרָשָׁה זוֹ וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: "וְנָתְנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ". כְּשֶׁשָּׁמַע מֹשֶׁה כֵּן נִתְיָרֵא וְאָמַר "עוֹר בְּעַד עוֹר וְכֹל אֲשֶׁר לָאִישׁ יִתֵּן בְּעַד נַפְשׁוֹ" (איוב ב, ד). רַבִּי יְהוּדָה בַּר אִילְעַאי אוֹמֵר: אָמַר מֹשֶׁה, מָצִינוּ שֶׁפִּדְיוֹן נַפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם כִּכַּר כֶּסֶף, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א' כ, לט) "וְהָיְתָה נַפְשְׁךָ תַּחַת נַפְשׁוֹ אוֹ כִכַּר כֶּסֶף תִּשְׁקוֹל". רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר: מִן מוֹצִיא שֵׁם רַע אַתָּה לָמֵד, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כב, יט) "וְעָנְשׁוּ אוֹתוֹ מֵאָה כֶסֶף". וַאֲנַחְנוּ הוֹצֵאנוּ שֵׁם רָע וְאָמַרְנוּ "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל". כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִמֶּנּוּ צָרִיךְ לִתֵּן מֵאָה כֶסֶף. רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר: מִן הָאוֹנֶס אַתָּה לָמֵד, כְּתִיב (שם כב, כט) "וְנָתַן הָאִישׁ הַשּׁוֹכֵב עִמָּהּ" וְגוֹ'. וַאֲנַחְנוּ אָנַסְנוּ הַדִּבּוּר "לֹא יִהְיֶה לְךָ", וְעָשִׂינוּ עֲבוֹדָה זָרָה. כָּל אֶחָד מִמֶּנּוּ צָרִיךְ לִתֵּן חֲמִשִּׁים כֶּסֶף. רַבִּי יְהוּדָה בַּר סִימוֹן אָמַר: מִן שׁוֹר נֶגַח אַתָּה לָמֵד, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כא, לב) "אִם עֶבֶד יִגַּח הַשּׁוֹר" וְגוֹ'. וַאֲנַחְנוּ הֵמַרְנוּ כְּבוֹדוֹ בְּשׁוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קו, כ) "וַיָּמִירוּ אֶת כְּבוֹדָם בְּתַבְנִית שׁוֹר אוֹכֵל עֵשֶׂב". כָּל אֶחָד מִמֶּנּוּ צָרִיךְ לִתֵּן שְׁלֹשִׁים שֶׁקֶל. יָדַע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַה שֶּׁבְּלִבּוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, אָמַר לוֹ: חַיֶּיךָ, לֹא כִכַּר כֶּסֶף, וְלֹא מֵאָה כֶסֶף, וְלֹא חֲמִשִּׁים שְׁקָלִים, וְלֹא שְׁלֹשִׁים

שְׁקָלִים, אֶלָּא "זֶה יִתְּנוּ מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל", עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְכַנִּרְאֶה שֶׁיֵּשׁ בְּמִדְרָשׁ זֶה הַרְבֵּה דְּבָרִים בִּלְתִּי מוּבָנִים, וְכִי מֹשֶׁה הָיָה מְחַשֵּׁב בְּעִנְיַן הַמַּעֲשֶׂה שֶׁהָיָה בִּימֵי יִשְׂרָאֵל עִם מֶלֶךְ אֲרָם? גַּם מַה שֶּׁכָּתוּב "וַאֲנַחְנוּ אָנַסְנוּ הַדִּבּוּר" מְחֻסַּר בֵּאוּר, וְעִנְיַן שׁוֹר נֶגַח קָשֶׁה לַהֲבִינוֹ. וְאוֹמֵר אֲנִי לְפִי שֶׁמָּצִינוּ בְּמַעֲשֶׂה הָעֶגֶל עָבְרוּ יִשְׂרָאֵל עַל אַרְבָּעָה רָאשֵׁי עֲבֵרוֹת, וְהֵם עֲבוֹדָה זָרָה, גִּלּוּי עֲרָיוֹת, וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, וְלָשׁוֹן הָרָע כְּנֶגֶד כֻּלָּם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וַיָּקוּמוּ לְצַחֵק" (שמות לב:ו). וְלָשׁוֹן הָרָע הוּא מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "קוֹל עַנּוֹת אָנֹכִי שֹׁמֵעַ" (שמות לב:יח), הַיְינוּ חֲרוּפִים וְגִדּוּפִים, וְזֶהוּ מַה שֶּׁאָמְרוּ זֶה לָזֶה "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל" (שמות לב:ד). כִּי סְתָם עֲבוֹדָה זָרָה תְּלוּיָה בְּמַחֲשֶׁבֶת הַמַּאֲמִין בָּהּ, כִּי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר (יחזקאל יד:ה) "לְמַעַן תְּפֹשׂ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּלִבָּם". וְלֹא דֵּי לָהֶם זֶה, אֶלָּא סִפְּרוּ בְּפִיהֶם הַדָּבָר כְּמוֹצִיא שֵׁם רַע עַל קוֹנוֹ, וְאָמְרוּ "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ" וְלֹא ה' פָּעַל כָּל זֹאת, עִנְיַן הָעֲלִיָּה מִמִּצְרַיִם. וּכְשֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה "וְנָתְנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ" (שמות ל:יב), הָיָה מְסֻפָּק עַל אֵיזוֹ עָוֹן מֵאַרְבַּע עֲבֵרוֹת אֵלּוּ יִהְיֶה כֹּפֶר נֶפֶשׁ, אִם עַל עֲבוֹדָה זָרָה, אוֹ עַל שְׁפִיכוּת דָּמִים, אוֹ עַל גִּלּוּי עֲרָיוֹת, אוֹ עַל לָשׁוֹן הָרָע.

דַּעַת ר' יְהוּדָה בַּר אִילַעַאי הוּא, שֶׁמֹּשֶׁה חָשַׁב מִסְתָּמָא כֹּפֶר זֶה יִהְיֶה עַל עֲבֹדָה זָרָה, וְאָז יִהְיֶה וַדַּאי כֹּפֶר כֶּסֶף שָׁלֵם. וְהֵבִין זֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", וְעַל דֶּרֶךְ שֶׁמְּסִיק בַּיַּלְקוּט פָּרָשָׁה זוֹ, שֶׁרָאשֵׁי תֵּבוֹת מִן כָּל הַשְּׁבָטִים עוֹלֶה חֲמֵשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וְתִשְׁעִים וְשִׁבְעָה אֶלֶף, וְהֵיכָן עוֹד שִׁלְשֶׁת אֲלָפִים לְמֵלֹאוֹת שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף? הֵם שֶׁנִּפְלוּ בָּעֶגֶל. וְחָשַׁב מֹשֶׁה: לְמַאי נְפִקָא מִנַּהּ רָמַז לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִשָּׂא אֶת מִסְפַּר רֹאשׁ כָּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל וְלֵידַע מִתּוֹכוֹ כִּי שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים נָפְלוּ בָּעֶגֶל? אֵין זֶה כִּי אִם שֶׁרָצָה ה' שֶׁאֶבְיֹן מִתּוֹךְ זֶה, כְּשֵׁם שֶׁשְּׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אֵלּוּ הָיוּ כַּפָּרָה עַל כָּל הַגּוּפוֹת שֶׁל כָּל יִשְׂרָאֵל, כָּךְ כֹּפֶר הַנְּפָשׁוֹת יִהְיֶה גַּם כֵּן בְּמִסְפָּר זֶה, וְהַיְינוּ כֹּפֶר כֶּסֶף שֶׁעוֹלֶה מִסְפָּרוֹ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים שֶׁקֶל, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בְּפָרָשַׁת אֵלֶּה פְקוּדֵי (שמות לח, כד). וְאִם תֹּאמַר, מְנָא לָן שֶׁכֹּפֶר זֶה יִהְיֶה דָּוְקָא עַל עֲבֹדָה זָרָה וְלֹא עַל שְׁאָר עֲבֵרָה מִן הָאַרְבָּעָה אֵלּוּ? עַל כֵּן מֵבִיא רְאָיָה מִן הַפָּסוּק "וְהָיְתָה נַפְשְׁךָ תַּחַת נַפְשׁוֹ אוֹ כִכַּר כֶּסֶף תִּשְׁקוֹל" (מלכים א כ, לט), וְהָיָה כֹּפֶר עַל שֶׁשִּׁלַּח אִישׁ חֶרְמִי מִיָּד, וְהוּא מֶלֶךְ אֲרָם שֶׁאָמַר "אֱלֹהֵי הָרִים ה' וְלֹא אֱלֹהֵי עֲמָקִים" (מלכים א כ, כח), וְהוּא שֶׁכִּחֵשׁ בַּה' וַיֹּאמַר לֹא הוּא מַשְׁגִּיחַ בַּשְּׁפָלִים כְּלָל, אֶלָּא שִׁכִּינָתוֹ בְּגָבְהֵי מְרוֹמִים, וְהָיָה זֶה גַּם דַּעַת עוֹשֵׂי הָעֶגֶל. וּמֵאַחַר שֶׁמָּצִינוּ שָׁם פִּדְיוֹן נֶפֶשׁ כִּכַּר כֶּסֶף, אִם כֵּן וַדַּאי גַּם כָּאן, מַה שֶּׁחָשַׁב מֹשֶׁה שֶׁמָּא רָצָה ה' מִכָּל אֶחָד כִּכַּר שָׁלֵם, הוּא בַּעֲבוּר חֵטְא עֲבֹדָה זָרָה.

אָמְנָם דַּעַת ר' יוֹסֵי, שֶׁמִּשֶּׁה חָשַׁב שֶׁכֹּפֶר זֶה הוּא עַל לָשׁוֹן הָרָע וְקוֹל עֲנוֹת שֶׁל חֲרוּפִים שֶׁהוֹצִיאוּ שֵׁם רָע עַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאָמְרוּ "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ" (שמות לב:ד), בְּדֶרֶךְ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה.

וְדַעַת רֵישׁ לָקִישׁ הוּא, שֶׁמִּשֶּׁה חָשַׁב שֶׁכֹּפֶר זֶה הוּא עַל גִּלּוּי עֲרָיוֹת, לְכָךְ אָמַר "מִן הָאוֹנֶס אַתָּה לָמֵד", וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וַאֲנַחְנוּ אָנַסְנוּ אֶת דִּבּוּר לֹא יִהְיֶה לְךָ", לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מכילתא יתרו פ"ח) שֶׁהַדִּבְּרוֹת הָיוּ חֲמִשָּׁה מוּל חֲמִשָּׁה, "לֹא יִהְיֶה לְךָ" כְּנֶגְדּוֹ "לֹא תִנְאָף" כוּ', כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר לְקַמָּן (שמות לב:לא) בְּפָסוּק "אָנָּא חָטָא הָעָם הַזֶּה חֵטְאָה גְדֹלָה". וּלְפִי זֶה הָא בְּהָא תְּלֵיָא, לְפִי שֶׁעָבְרוּ עַל "אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ" עָבְרוּ גַּם עַל "לֹא תִרְצָח", וּלְפִי שֶׁעָבְרוּ עַל "לֹא יִהְיֶה לְךָ" עָבְרוּ גַּם עַל "לֹא תִנְאָף", כִּי אֶת זֶה לְעֻמַּת זֶה נִצְטַוּוּ.

וְדַעַת רַבִּי יְהוּדָה בַּר סִימוֹן, שֶׁמִּשֶּׁה חָשַׁב שֶׁמָּא כֹּפֶר זֶה, הוּא עַל שְׁפִיכַת דָּמִים שֶׁהָרְגוּ אֶת חוּר כְּשׁוֹר נַגָּח שֶׁהֲמִית עֶבֶד. כִּי בִּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם נִקְרָאוּ בְּנֵי אֵל חַי, וּכְשֶׁאֵין עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ נִקְרָאוּ עֲבָדִים. עַל כֵּן נִתַּן לְחוּר עֶרְךְ הָעֶבֶד, וְיִשְׂרָאֵל הִמְשִׁיל לְשׁוֹר נַגָּח, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קטו ח) "כְּמוֹהֶם יִהְיוּ עוֹשֵׂיהֶם" וְגוֹ'. וְאִם כֵּן כְּמוֹ שֶׁעָצָם הָעֲבוֹדָה זָרָה הָיְתָה שׁוֹר אוֹכֵל עֵשֶׂב, כָּךְ הֵם יָרְדוּ מִמַּדְרֵגַת הָאָדָם וּבָאוּ לְעֶרְךְ הַשּׁוֹר. וְאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא כִּכַּר כוּ', לְפִי שֶׁמַּהֲיָדוּעַ שֶׁבְּכָל הֶסְרַת אֵיזוֹ דָּבָר רַע צָרִיךְ לְהַסִּיר הַסִּבָּה, וּמִמֵּילָא יִתְבַּטֵּל הַמְסֻבָּב, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא חקת ח) עַל כַּפָּרַת הָעֶגֶל תָּבֹא הָאֵם וּתְקַנַּח צוֹאַת בְּנָהּ, כִּי הַפָּרָה אֲדֻמָּה הָאֵם, אֲשֶׁר הוֹלִידָה אֶת הָעֵגֶל, בְּבִטּוּל הַשֹּׁרֶשׁ יִפְּלוּ מַעֲצָמָם הָעֲנָפִים, אֲבָל אִם תִּכְרוֹת הָעֲנָפִים יֵשׁ לְחוּשׁ פֶּן יַחֲזוֹר שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה לְהַצְמִיחַ הָעֲנָפִים. כָּךְ אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁעִקַּר כַּפָּרָה זוֹ הִיא עַל הַשֹּׁרֶשׁ, דְּהַיְנוּ עַל הַדָּבָר אֲשֶׁר הָיָה סִבָּה עַל כָּל הָעֲבֵרוֹת הָאֵלּוּ, וְזֶהוּ רֹב הַזְּהָב וְחֻמְדַּת הַמָּמוֹן הֶבִיאָם לִידֵי מַעֲשֶׂה זֶה, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא פו:) "וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב" (שמות לב לא), אָמַר מֹשֶׁה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אַתָּה גָּרַמְתָּ לָהֶם בַּעֲבוּר רֹב זָהָב שֶׁהִשְׁפַּעְתָּ לָהֶם כוּ'. וּבְאוּר הַדָּבָר כָּךְ הוּא, לְפִי שֶׁהִשְׁפִּיעַ לָהֶם רֹב זָהָב, עַל כֵּן הָיוּ חֲמֻדִּנִים וְעֵינָם לֹא תִשְׂבַּעְנָה, וּבְקֹשׁוּ לָהֶם בְּצוּרַת שׁוֹר, כִּי פְּנֵי הַשּׁוֹר מֵהַשְּׁמֹאל בַּמֶּרְכָּבָה, וּכְתִיב (איוב לז כב) "מִצָּפוֹן זָהָב יֵאָתֶה". וְחָשְׁבוּ שֶׁמִּזֶּל שׁוֹר מַעֲשִׁיר, וְהוּא יַשְׁפִּיעַ לָהֶם עוֹד רֹב זָהָב, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי יד ד) "וְרֹב תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר". וְכֵן יוֹסֵף הַמַּשְׁבִּיר לְכָל הָאָרֶץ נִקְרָא "בְּכוֹר שׁוֹר" (דברים לג יז). וְעַל כֵּן צִוָּה לִתֵּן מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל לְכַפֵּר עַל הַחוֹמֶד מָמוֹן, שֶׁלְּעוֹלָם אֵין בְּיָדוֹ יוֹתֵר מִן הַמַּחֲצִית, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קהלת רבה

א יג) יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנֶה מִתְאַוֶּה מָאתַיִם, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָאתַיִם מִתְאַוֶּה אַרְבַּע מֵאוֹת, נִמְצָא שֶׁלְּעוֹלָם אֵין בְּיָדוֹ יוֹתֵר מִן מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל.

וְיָכוֹל לִהְיוֹת לְפִי שֶׁשָּׁפַע זֶה הָיָה מִן בְּזַת מִצְרַיִם וּבְזַת הַיָּם, אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם אָמַר שְׁלֹמֹה "תּוֹרֵי זָהָב נַעֲשֶׂה לָךְ עִם נְקֻדּוֹת הַכָּסֶף" (שיר השירים א, יא). פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י נְקֻדּוֹת הַכֶּסֶף הָיְינוּ בְּזַת מִצְרַיִם, וְתוֹרֵי זָהָב הָיְינוּ בְּזַת הַיָּם. עַל כֵּן בָּאוּ שְׁנֵי מִינֵי כַּפָּרָה אֵלּוּ, כִּי תָּבֹא פָּרָה אֲדֻמָּה וּתְכַפֵּר עַל הַתּוֹלָדָה דְּהָיְינוּ עֵגֶל שֶׁל זָהָב הָאָדֹם הַזֶּה, וְיָבֹאוּ מַחֲצִית שְׁקָלִי כֶּסֶף אֵלּוּ לְכַפֵּר עַל חֵטְא הַנִּמְשָׁךְ מִן נְקֻדּוֹת הַכֶּסֶף. כִּי בִּזְמַן שֶׁרִבּוּי הַכֶּסֶף מְצוּי אֵצֶל בְּעָלָיו, אָז הוּא מוֹסִיף תַּאֲוָה עַל תַּאֲוָתוֹ, וְהוּא לְעוֹלָם עָנִי בְּדַעְתּוֹ. וְרָמְז לַדָּבָר כִּי אוֹתִיּוֹת עָנִי סְמוּכוֹת לְאוֹתִיּוֹת כֶּסֶף. וְדָבָר זֶה יִתְבָּאֵר עוֹד בְּפָסוּק "כִּי פָרַע הוּא" (שמות לב, כה), עַיֵּן שָׁם.

פסוק כג

וְאַתָּה קַח לְךָ בָּשָׂמִים רֹאשׁ. לְמַעְלָה פָּרְשַׁת תְּצַוֶּה כָּתַבְתִּי שֶׁבְּכָל דָּבָר הָרָאוּי לְיַחֵסוֹ בְּעֶצֶם וְרֹאשׁוֹנָה אֶל מֹשֶׁה נֶאֱמַר בּוֹ לְשׁוֹן "וְאַתָּה", וּבְדֶרֶךְ זֶה נֶאֱמַר גַּם בְּשֶׂמֶן הַמִּשְׁחָה לְשׁוֹן "וְאַתָּה", כִּי הוּא עָשׂוּי לִמְשׁוֹחַ בּוֹ הַמִּשְׁכָּן וְכָל כֵּלָיו וְאַהֲרֹן וּבָנָיו וְכָל כֹּהֲנִים גְּדוֹלִים וּמְלָכִים, כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת הוֹרָיוֹת (יא:). וְאָמְרוּ שָׁם שֶׁשֶּׁמֶן שֶׁעָשָׂה מֹשֶׁה קַיָּם לְעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר "שֶׁמֶן מִשְׁחַת קֹדֶשׁ יִהְיֶה זֶה לִי לְדֹרֹתֵיכֶם" (שמות ל, לא). וְכָל זֶה רָמְז לְמָה שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג, כא) "וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ", שֶׁנִּדְרַשׁ עַל מֹשֶׁה, כִּי הוּא הָיָה רֵאשִׁית וְהַתְחָלָה לְכָל נְבִיאִים וְכֹהֲנִים וּמְלָכִים וְכָל מִינֵי שְׂרָרָה, הַכֹּל הוּאֲצַל מִמֶּנּוּ, כִּדְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (נדרים לח.) "אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁרֶה שְׁכִינָתוֹ אֶלָּא עַל גִּבּוֹר חָכָם עָשִׁיר וְעָנָו, וְכֻלָּם מִמֹּשֶׁה", רוֹצֶה לוֹמַר כֻּלָּם קִבְּלוּ הָאֲצִילוּת מִמֹּשֶׁה. עַל כֵּן צְרִיכִין לְהִתְדַּמּוֹת אֵלָיו בְּתוֹאָרָיו, כִּי הוּא הָיָה "בִּישֻׁרוּן מֶלֶךְ" (דברים לג, ה) וּ"בְּשָׂמִים רֹאשׁ" לְכָל הַבְּשָׂמִים, כִּי לוֹ מִשְׁפַּט הָרֵאשִׁית וְיִשְׁפַּע מִמֶּנּוּ נֵר הַנִּבוּאָה וְנֵר הַשְּׂרָרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קלב, יז) "עָרַכְתִּי נֵר לִמְשִׁיחִי". לְכָךְ הָיָה מִשְׁקַל הַבָּשָׂמִים חֲמֵשׁ מֵאוֹת וּמַחֲצִיתוֹ חֲמִשִּׁים וּמָאתַיִם, כְּנֶגֶד שִׁתֵּי פְּעָמִים נֵר, כִּי אֶצְלוֹ נִמְצְאוּ רֹאשׁוֹנָה שִׁתֵּי נֵרוֹת דּוֹלְקוֹת, וְיֵדֶלֶק מִמֶּנּוּ כָּל נֵר וְהוּא אֵינוֹ חָסֵר, כִּי פְּנֵי מֹשֶׁה כַּחַמָּה הַמְּאִירָה לָאָרֶץ וְלַדָּרִים עָלֶיהָ וְהִיא אֵינָהּ חֲסֵרָה וְאוֹרָהּ מַתְמִיד וְאֵינוֹ חָסֵר לְעוֹלָם. כָּךְ אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אִם רוֹצֶה אַתָּה בְּקִיּוּמוֹ שֶׁל שֶׁמֶן מִשְׁחַת זֶה, אָז וְאַתָּה בְּעַצְמְךָ, לֹא עַל יְדֵי שָׁלִיחַ, תִּקַּח אוֹתוֹ לְךָ, כִּי סְגֻלָּה זוֹ נְתוּנָה לְךָ שֶׁכָּל הַדָּבָר הַנָּתוּן עַל יָדְךָ מַתְמִיד לְעוֹלָם כַּשֶּׁמֶשׁ נֶגְדִּי, כְּמוֹ הַתּוֹרָה הַנְּתוּנָה עַל יָדְךָ נִצְחִית כְּאוֹר הַחַמָּה. אֲבָל פְּנֵי יְהוֹשֻׁעַ כַּלְּבָנָה, כִּי הוּא הִנְחִיל לְיִשְׂרָאֵל אֶת הָאָרֶץ, וְאֵין מַתָּנָה זוֹ נִצְחִית אֶלָּא כַּלְּבָנָה שֶׁהִיא לִפְעָמִים נִבְלַעַת וְלִפְעָמִים נִפְרֶצֶת. וְעַל כֵּן נֶאֱמַר "שֶׁמֶן מִשְׁחַת קֹדֶשׁ יִהְיֶה זֶה לִי לְדֹרֹתֵיכֶם" (שמות ל, לא).

פסוק לד

קַח לְךָ סַמִּים וְגוֹ'. מָנָה הַחֶלְבְּנָה בֵּין סַמְמָנֵי הַקְּטֹרֶת לְלַמֵּד אוֹתָנוּ לְצָרֵף פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל בְּכָל תַּעֲנִית (כריתות ו:), וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר לְפִי שֶׁאִם לֹא הָיוּ פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל בְּכֹלֶל הַתַּעֲנִית, יֵשׁ לְחוּשׁ שֶׁלֹּא יִהְיֶה הַתַּעֲנִית מְצֻוָּה אֶלָּא עֲבֵרָה, וְלֹא הָיָה עוֹלֶה לְרָצוֹן. שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ (תענית יא.) שֶׁנִּקְרָא הַנָּזִיר חוֹטֵא בַּעֲבוּר שֶׁהִזִּיר אֶת עַצְמוֹ מִן הַיַּיִן, אֲבָל אִם יֵשׁ בֵּינֵינוּ פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל, הֲרֵי עַל כָּל פָּנִים אָנוּ צְרִיכִין לְהִתְעַנּוֹת בַּעֲבוּרָם, כִּי כָּל יִשְׂרָאֵל עֲרֵבִים זֶה בְּעַד זֶה. וּבָזֶה מְיוּשָּׁב מָנָלָן לוֹמַר שֶׁצִּרּוּף הַחֶלְבְּנָה מוֹרֶה עַל צֵרוּף הַפּוֹשְׁעִים בְּתַעֲנִית דַּוְקָא, וּמַה שֶּׁמְּנָאָם בֵּין סַמְמָנֵי הַקְּטֹרֶת דַּוְקָא, לְפִי שֶׁעַל יְדֵי הַצּוֹמוֹת וְהַתְּשׁוּבָה נַעֲשׂוּ הַזְּדוֹנוֹת לִזְכֻיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו מ ב) "כִּי נִרְצָה עֲוֹנָהּ", שֶׁגַּם הֶעָוֹן יַעֲלֶה לְרָצוֹן לְרֵיחַ נִיחוֹחַ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (סנהדרין לז.) "כְּפָלַח הָרִמּוֹן רַקָּתֵךְ", אֲפִלּוּ רֵקִים שֶׁבְּךָ מְלֵאִים מִצְוֹות כְּרִמּוֹן. וְקָשֶׁה עַל זֶה, אִם הֵם מְלֵאִים מִצְוֹות כְּרִמּוֹן, אִם כֵּן לָמָּה קְרָאָם רֵקִים? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁעַל הַתְּשׁוּבָה דִּבְּרוּ זֶה, כִּי כָּל פֹּעַל רֵיק שֶׁבָּהֶם, דְּהַיְנוּ הֶעָוֹן, מֻמָּנוּ יִתְמַלְּאוּ מִצְוֹות, כִּי הַזְּדוֹנוֹת וְהָרֵיקוֹת נַעֲשׂוּ כִּזְכֻיּוֹת, וְיַעֲלֶה גַּם הֶעָוֹן לְרֵיחַ נִיחוֹחַ כְּמוֹ הַמִּצְוֹות, דּוּגְמַת הַחֶלְבְּנָה הָעוֹלָה לְרֵיחַ נִיחוֹחַ כְּכָל שְׁאָר סַמָּנִים. וּמִכָּאן לָמְדוּ לוֹמַר שֶׁעִנְיָן זֶה מְרַמֵּז עַל הַתַּעֲנִית וְהַתְּשׁוּבָה, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

פרק לא

פסוק ב

רְאֵה קָרָאתִי בְשֵׁם בְּצַלְאֵל. רְאֵה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלֶיךָ כִּי בְצַלְאֵל הָגוּן לָזוֹ הַמְּלָאכָה, וְאַתָּה תְּחֻזֶּה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלֶיךָ. וּמִדְּקָאָמַר "בְּשֵׁם", שְׁמַע מִנֵּהּ שֶׁשְּׁמוֹ מוֹכִיחַ עָלָיו שֶׁהָיָה בְּצַל אֵל. לְכָךְ אָמַר מֹשֶׁה בִּגְמַר מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן "יוֹשֵׁב בְּסֵתֶר עֶלְיוֹן בְּצֵל שַׁדַּי יִתְלוֹנָן" (תהלים צא, א), כִּי עוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה בְּצֵל אֵל הָיוּ. וְזֶהוּ שֶׁמְּסַיֵּם וְאָמַר "כְּכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ יַעֲשׂוּ". לֹא אָמַר שֶׁיַּעֲשׂוּ כְּכֹל אֲשֶׁר תְּצַוֶּה לָהֶם, אֶלָּא יַעֲשׂוּ כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה אוֹתְךָ, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁהָיוּ בְּצֵל אֵל. וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת פְּקוּדֵי עַל פָּסוּק "וּבְצַלְאֵל בֶּן אוּרִי עָשָׂה כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה" (שמות לח, כב). וְתָמֵהַּ אֲנִי לָמָּה לֹא פֵּרַשׁ רַשִׁ"י זֶה עַל פָּסוּק "כְּכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ יַעֲשׂוּ".

פסוק יג

וְאַתָּה דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אַךְ אֶת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמֹרוּ. הוֹסִיף כָּאן מִלַּת "וְאַתָּה", לְפִי שֶׁיּוֹם הַשַּׁבָּת רָאוּי לְיַחֵס בְּעֶצֶם וְרֹאשׁוֹנָה אֶל מֹשֶׁה, כִּי הוּא בָּחַר בְּמִצְרַיִם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת כִּדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (שמות רבה א כח) וּבְנֹסַח הַתְּפִלָּה "יִשְׂמַח מֹשֶׁה בְּמַתְּנַת חֶלְקוֹ" כוּ'.

וְאָמַר "אַךְ אֶת שַׁבְּתוֹתַי", שְׁתַּיִם בְּמַשְׁמָע, לְפִי שֶׁהִזְכִּיר הַמִּשְׁכָּן וְכָל כֵּלָיו וְנֶאֱמַר (שמות כה ח) "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ". וּלְמַעְלָה אָמַר "שֶׁמָּן מִשְׁחַת קֹדֶשׁ יִהְיֶה זֶה לִי". וּבַיּלְקוּט פָּרָשַׁת תְּרוּמָה מַסִּיק שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ לְשׁוֹן "לִי" הוּא קַיָּם לָעַד וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים, וַהֲרֵי עֵינֵינוּ הָרוֹאוֹת שֶׁלֹּא נִתְקַיְּמוּ לָעַד, כִּי הַמִּקְדָּשׁ חָרֵב וְהַשֶּׁמֶן אַיֵּה הוּא. עַל כֵּן אָמַר כְּמַטִּיל תְּנַאי בְּדָבָר "אַךְ אֶת שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמֹרוּ", וְעַל דֶּרֶךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קיח:) "אֵלְמָלֹא שָׁמְרוּ יִשְׂרָאֵל שְׁתֵּי שַׁבָּתוֹת מִיָּד נִגְאָלִין", שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו נו ד) "אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ אֶת שַׁבְּתוֹתָי" כוּ'. לְכָךְ אָמַר לְשׁוֹן "אַךְ" לוֹמַר אַךְ וְרַק בְּתְנַאי זֶה יִהְיֶה הַמִּשְׁכָּן וְהַשֶּׁמֶן קַיָּם לָעַד, אִם תִּשְׁמְרוּ שְׁתֵּי שַׁבָּתוֹת. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁזֶּהוּ גַּם דַּעַת רַשִׁ"י שֶׁפֵּרֵשׁ שֶׁבָּא לְמַעֵט שַׁבָּת מִמְּלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, כִּי לְפִי שֶׁקִּיּוּם הַמִּשְׁכָּן תָּלוּי בִּשְׁמִירַת הַשַּׁבָּת, אִם כֵּן וַדַּאי הַשַּׁבָּת גָּדוֹל מִן מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, לְפִיכָךְ אֵין רָאוּי שֶׁתִּדָּחֶה מְלֶאכֶת מִשְׁכָּן אֶת הַשַּׁבָּת.

וְטַעַם לִשְׁתֵּי שַׁבָּתוֹת דַּוְקָא הוּא, לְפִי שֶׁהַשַּׁבָּת יֵשׁ לוֹ שְׁתֵּי בְּחִינוֹת. הָאַחַת הוּא לְזֵכֶר חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, וְהוּא הַנִּקְרָא שַׁבָּת בְּרֵאשִׁית. הַשְּׁנִיָּה הוּא שַׁבָּת שֶׁלָּעָתִיד, הַמּוֹרֶה עַל הָעוֹלָם הַבָּא, יוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת, וְעַל זֶה הִסְכִּימוּ הַמְפָרְשִׁים. וְנִרְאֶה לִי לְהָבִיא רְאָיָה מִמַּה שֶׁמַּסִּיק בַּיַּלְקוּט פָּרָשָׁה זוֹ: רַבִּי נָתָן אוֹמֵר, מִנַּיִן אַתָּה אוֹמֵר שֶׁכָּל מִי שֶׁמְּשַׁמֵּר אֶת הַשַּׁבָּת כְּתִקָּנָהּ, מַעֲלִין עָלָיו כְּאִלּוּ שָׁמַר כָּל הַשַּׁבָּתוֹת מִיּוֹם שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹלָמוֹ עַד שֶׁיִּחְיוּ הַמֵּתִים, שֶׁנֶּאֱמַר "וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת" וְגוֹ'. וְכָל מַשְׂכִּיל יִשְׁתּוֹמֵם עַל הַמַּרְאָה, מֵהֵיכָן לָמַד רַבִּי נָתָן לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ כָּאן רֶמֶז לְשַׁבָּת שֶׁל יוֹם שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹלָמוֹ, וּלְשַׁבָּת שֶׁל תְּחִיַּת הַמֵּתִים? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁקְּשָׁה לוֹ לָמָּה נֶאֱמַר תְּחִלָּה "שַׁבְּתוֹתַי", וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר "הַשַּׁבָּת". וְעוֹד, שֶׁכָּל הַפָּרָשָׁה מְדֻבֶּרֶת בִּלְשׁוֹן נוֹכֵחַ "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַשַּׁבָּת", וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר בִּלְשׁוֹן נִסְתָּר "וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת". וְעוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר בְּפַעֲמַיִם "כִּי אוֹת הִיא". אֶלָּא לְפִי שֶׁכָּל פְּסוּקִים רִאשׁוֹנִים עַד "וְשָׁמְרוּ". הַכֹּל מְדֻבָּר בְּשַׁבָּת בְּרֵאשִׁית, וְקָאֵי עַל מַה שֶׁנֶּאֱמַר "אַךְ אֶת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמֹרוּ", וְאַחַר כָּךְ פֵּרֵשׁ מָה הֵם שְׁתֵּי שַׁבָּתוֹת אֵלּוּ, וְאָמַר תְּחִלָּה עַל שַׁבָּת בְּרֵאשִׁית "כִּי אוֹת הִוא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם" — הַקְּדִים הָאוֹת לְמַאֲמַר "בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם", כִּי שַׁבָּת בְּרֵאשִׁית קֹדֶם אֶל הַצִּוּוּי לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל, וְאָמַר "לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדִּשְׁכֶם", כִּי הוּא בָּא לְזֵכֶר חִדּוּשׁ הָעוֹלָם וְהוּא מוֹפֵת עַל מְחַדְּשׁוֹ, וְזֶהוּ "לְדַעַת כִּי אֲנִי ה'", וְעָלָיו אָמַר "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַשַּׁבָּת" — עַל שַׁבָּת בְּרֵאשִׁית עַד סוֹף הָעִנְיָן. וְאַחַר כָּךְ מִן "וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת" הִתְחִיל בְּשַׁבָּת שֶׁלָּעָתִיד, יוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת, הַנִּסְתָּר וְ"עַיִן לֹא רָאֲתָה" וְגוֹ'. עַל כֵּן נֶאֱמַר הַצִּוּוּי גַּם כֵּן בִּלְשׁוֹן נִסְתָּר, וְאָמַר "לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם". הִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה, כִּי עַל שְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא נֶאֱמַר (תהלים לא כ) "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ פָּעַלְתָּ לַחוֹסִים בָּךְ". כָּךְ אָמַר כָּאן "וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת" — כְּדֵי

שֶׁבִּשְׁמִירָה זוֹ יִגְרְמוּ לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת, שֶׁיִּפְעֹל וְיַעֲשֶׂה לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַשָּׁכָר שֶׁל יוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת "לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם", וְהוּא הַבְּרִית אֶל הָעוֹלָם הַבָּא. וְהִקְדִּים כָּאן "בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר "אוֹת הִיא לְעֹלָם", כִּי הַצִּוּוּי קָדַם אֶל הַדָּבָר אֲשֶׁר עָלָיו מוֹרֶה הָאוֹת. וּמִכָּל אֵלּוּ הַדִּקְדּוּקִים לָמַד רַבִּי נָתָן לְהָנִיחַ שְׁנֵי גְּבוּלִים אֵלּוּ מִיּוֹם שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹלָמוֹ כוּ'.

פסוק יח

וַיִּתֵּן אֶל מֹשֶׁה כְּכַלֹּתוֹ. פֵּירֵשׁ רַשִׁ"י: כְּכַלֹּתוֹ חָסֵר כְּתִיב, שֶׁנִּמְסְרָה לוֹ תּוֹרָה בְּמַתְּנָה כְּכֻלָּהּ לְחָתָן, וְהַכְּלָה מְקֻשֶּׁטֶת בְּעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה מִינֵי קִשּׁוּטִים כוּ'. וְסָמַךְ זֶה לְמַעֲשֵׂה הָעֵגֶל מִפְּנֵי שְׁנֵי דְּבָרִים: הָאֶחָד הוּא, שֶׁמַּסִּיק בָּרַבָּתִי שֶׁבִּזְכוּת שֶׁתָּלָה אַהֲרֹן סַרְחוֹן הָעֵגֶל בְּעַצְמוֹ וְלֹא בְּיִשְׂרָאֵל, עַל כֵּן זָכָה אֶל עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע מַתְּנוֹת כְּהֻנָּה. וּלְפִי זֶה רָצָה הַכָּתוּב לִתֵּן טַעַם לָמָּה נִתְּנוּ לוֹ דַּוְקָא עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע מַתְּנוֹת כְּהֻנָּה, אֶלָּא לְפִי שֶׁכָּל עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה סְפָרִים כְּלוּלִים בְּלוּחוֹת הַבְּרִית, וְהָעֵגֶל גָּרַם שְׁבִירַת הַלּוּחוֹת וּבְטוּל כָּל עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה סְפָרִים, וּלְפִי שֶׁתָּלָה בְּעַצְמוֹ וְלֹקַח עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה עֲנָשִׁים מִיִּשְׂרָאֵל, עַל כֵּן דִּין הוּא שֶׁלְּעֻמַּת זֶה יִתְּנוּ לוֹ יִשְׂרָאֵל עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע מַתְּנוֹת כְּהֻנָּה. טַעַם שֵׁנִי הוּא, לְפִי שֶׁמַּסִּיק (סנהדרין קב.) אֵין לְךָ פֻּרְעָנוּת שֶׁאֵין בּוֹ מֵעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה מֵהֶכְרֵעַ לִיטְרָא מֵעֵגֶל הָרִאשׁוֹן. וְנִרְאֶה שֶׁלְּכָךְ עָשׂוּ שִׁעוּר מִן מִסְפַּר עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה, לְפִי שֶׁמַּסִּיק שָׁם, אָמַר רַבִּי חֲנִינָא: לְאַחַר עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה דּוֹרוֹת נִגְבָּה פְּסוּק זֶה, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ט, א) "קָרְבוּ פְּקֻדּוֹת הָעִיר". שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁרָצָה ה' לַחֲלֹק הָעֹנֶשׁ עַל עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה חֲלָקִים, וּבַעֲבוּר שֶׁתָּלָה אַהֲרֹן בְּעַצְמוֹ, כְּנֶגֶד זֶה יִתְּנוּ לוֹ עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע מַתְּנוֹת כְּהֻנָּה.

פרק לב

פסוק א

וַיַּרְא הָעָם כִּי בֹשֵׁשׁ מֹשֶׁה. רָאוֹ רָאִיתִי כִּי רֹב הַמְפָרְשִׁים הַנִּגְשִׁים לְבָאֵר כָּל עִנְיַן סָתוּם שֶׁבַּתּוֹרָה, בְּקֻשׁוּ לְמָצֹא דִּבְרֵי חֵפֶץ לְהָסִיר מִן זֶרַע אַבְרָהָם הַמְקֻדָּשׁ לְזוּת שְׂפָתַיִם וְקַלָּא בִּישָׁא אֲשֶׁר יָצָא עֲלֵיהֶם עַל פְּעֻלָּה מְגֻנָּה זוֹ, כִּי עַד שֶׁהַמֶּלֶךְ בִּמְסִבּוֹ נִרְדִּי נָתַן רֵיחוֹ (שיר השירים א:יב). וְהִסְכִּימוּ רֹב הַמְפָרְשִׁים לְתָלוֹת הַקּוֹלָר בְּצַוָּאר הָעֵרֶב רַב מִלְּמֻדֵי הָרֵעַ, וְהֵמָּה הָיוּ בְּעֹכְרֵי יִשְׂרָאֵל וְחָטְאוּ רִאשׁוֹנָה, וְאַחֲרֵיהֶם טָעוּ גַּם יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן לִכְבוֹד כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל רָאִיתִי לִכְתֹּב בְּדֶרֶךְ קְצָרָה עִקַּר הַמּוּבָן מִן רֹב דִּבְרֵי הַמְפָרְשִׁים, וְשָׁם אִתָּנוּ גַּם דְּבָרִים אֲשֶׁר הוֹסַפְתִּי מִשֶּׁלִּי לְיַשֵּׁב דִּקְדּוּק הַלָּשׁוֹן, וְלֹא אָשִׁית לִבִּי אֶל קֻשְׁיוֹת וּסְפֵקוֹת

הַנּוֹפְלִים בְּעִנְיַן סִפּוּר זֶה, כִּי אֵין דַּעְתִּי כִּי אִם לְבָאֵר תֹּכֶן הָעִנְיָן לְפַרְסֵם טָהֳרַת יִשְׂרָאֵל, וְזֶה בֵּאוּרוֹ:

וַיַּרְא הָעָם. זֶה הָעֵרֶב רַב, כִּי בְּכָל מָקוֹם נֶאֱמַר לְשׁוֹן "הָעָם" עַל הַפְּחוּתִים, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת בְּהַעֲלֹתְךָ עַל פָּסוּק "וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאֹנְנִים" (במדבר יא:א). "כִּי בֹּשֶׁשׁ מֹשֶׁה", יַעַן כִּי הָיָה יָדוּעַ לָהֶם שֶׁלֹּא עָלוּ מִמִּצְרַיִם עַל פִּי ה' אֶלָּא מֹשֶׁה מֵעַצְמוֹ הֶעֱלָם וְאֶת פִּי ה' לֹא שָׁאַל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "רֵד כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ" (שמות לב:ז), וְלֹא עַמִּי. וּלְעַמַּת זֶה אָמַר מֹשֶׁה: אִם כֵּן הוּא, לָמָּה יֶחֱרָה ה' בְּעַמֶּךָ (שמות לב:יא), וְלֹא בְּעַמִּי. וְחָשְׁשׁוּ הָעֵרֶב רַב שֶׁאִם לֹא יָבֹא מֹשֶׁה שְׁמָה יְצַוֶּה ה' לְגָרְשָׁם מִתּוֹךְ הָעֵדָה פֶּן יַחֲטִיאוּם בְּגִלּוּלֵי מִצְרַיִם, כִּי "קָשִׁים גֵּרִים לְיִשְׂרָאֵל כְּסַפַּחַת" (יבמות מז:). וּמַה שֶּׁלֹּא גֵּרֵשׁ אוֹתָם עַד הֵנָּה חָשְׁבוּ שֶׁלִּכְבוֹד מֹשֶׁה הָיָה. עַל כֵּן חָשְׁבוּ תַּחְבּוּלָה לְבַקֵּשׁ מַנְהִיג אַחֵר בְּמָקוֹם מֹשֶׁה, כִּי "זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ לֹא יָדַעְנוּ מֶה הָיָה לוֹ" (שמות לב:א). רוֹצֶה לוֹמַר: לֹא יָדַעְנוּ בַּמֶּה כֹּחוֹ גָּדוֹל, כִּי וַדַּאי הָיָה לוֹ תְּמוּנַת אֵיזֶה כּוֹכָב אֲשֶׁר בְּכֹחוֹ הָיָה מַנְהִיג וְעוֹשֶׂה נִסִּים, וַאֲנַחְנוּ לֹא נֵדַע מַה נַּעֲשֶׂה מִן הַתְּמוּנוֹת, כִּי לֹא יָדַעְנוּ מֶה הָיָה לוֹ מִן הַצִּיּוּר. וְאַתָּה אָחִיו יוֹדֵעַ בְּלִי סָפֵק מֶה הָיָה הַכְּלִי הַהוּא, עַל כֵּן אָנוּ רוֹצִים שֶׁתַּעֲשֶׂה לָנוּ אֵיזוֹ דְּמוּת שֶׁיִּהְיֶה אֶמְצָעִי בֵּינֵינוּ לְבֵין הַכּוֹכָבִים. וְהַשָּׂטָן הִטְעָה אוֹתָם, כִּי הֶרְאָה לָהֶם דְּמוּת מִטָּתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה בֵּין שָׁמַיִם לָאָרֶץ, לוֹמַר שֶׁהוּא הָיָה כְּמוֹ אֶמְצָעִי בֵּין שָׁמַיִם לָאָרֶץ. עַל כֵּן רָצוּ הֵמָּה בְּאֵיזֶה אֶמְצָעִי אַחֵר. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (סנהדרין סג.) שֶׁאָוּוּ לֵאלֹהוּת הַרְבֵּה, לְפִי שֶׁלֹּא יָדְעוּ בְּאֵיזוֹ צוּרָה יִבְחָרוּ.

פסוק ב

וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם פָּרְקוּ נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵי נְשֵׁיכֶם. כִּי אָמַר אוּלַי יִהְיוּ בֵּינֵיהֶם קַמְצָנִים אוֹ נָשִׁים הַמַּקְפִּידִים עַל תַּכְשִׁיטֵיהֶם וְיִמְנְעוּ אֶת בַּעֲלֵיהֶן מִלִּתֵּן, וְהֵמָּה כִּחֲשׁוּ לְאַהֲרֹן וַיִּתְפָּרְקוּ כָּל הָעָם נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם שֶׁל הָאֲנָשִׁים וְאָמְרוּ כִּי לְקַחוּם מִן הַנָּשִׁים, וַיָּצַר אוֹתוֹ בַּחֶרֶט וְהִשְׁלִיכוֹ לָאֵשׁ לְהַתִּיכוֹ, שֶׁהֲרֵי כְּבָר אָמַר אַהֲרֹן לְמֹשֶׁה "וָאַשְׁלִכֵהוּ בָאֵשׁ וַיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה" (שמות לב:כד). וּבְלִי סָפֵק שֶׁהִגִּיד לוֹ הָאֱמֶת וְאָמַר לָהֶם אַהֲרֹן שֶׁאַחַר הַהַתָּכָה יַעֲשֶׂה לָהֶם צוּרָה, וְהָיָה דַּעְתּוֹ שֶׁלְּהוֹצִיא כְּלִי לְמַעֲשֵׂהוּ צָרִיךְ הַצּוֹרֵף לְהִתְעַסֵּק בּוֹ לְפָחוֹת יוֹם אוֹ יוֹמַיִם, וְחָשַׁב שֶׁבְּתוֹךְ כָּךְ יָבֹא מֹשֶׁה. וְהֶעֱרֵב רַב עָשׂוּ עַל יְדֵי מְכַשְּׁפוּת שֶׁיָּצָא הָעֵגֶל הַזֶּה מֵעַצְמוֹ וְלֹא עָשָׂהוּ אַהֲרֹן. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וַיַּעֲשֵׂהוּ עֵגֶל מַסֵּכָה" (שמות לב:ד), לְפִי שֶׁנִּתְעַסֵּק בְּהַתָּכַת הַזָּהָב מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עָשָׂהוּ, וְהָרְאָיָה שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּקַּח אֶת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשׂוּ" (שמות לב:כ) וְלֹא נֶאֱמַר "אֲשֶׁר עָשָׂה".

פסוק ד

וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'. מִכָּאן רְאָיָה שֶׁהָעֵרֶב רַב אָמְרוּ כֵּן אֶל יִשְׂרָאֵל, כִּי אֵיךְ יֹאמַר יִשְׂרָאֵל אֶחָד לַחֲבֵרוֹ "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל", וְכִי הוּא אֵינוֹ יִשְׂרָאֵל? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁהָעֵרֶב רַב אָמְרוּ כֵּן לְיִשְׂרָאֵל. וּמַה שֶּׁרָצוּ לְהַטְעוֹתָם בְּצוּרַת שׁוֹר דַּוְקָא, כְּבָר אָמַרְנוּ לְפִי שֶׁרָאוּ אֶת יִשְׂרָאֵל אוֹהֲבֵי כֶּסֶף וְזָהָב, וְיָדְעוּ זֶה מִבְּזַת מִצְרַיִם וּמִבְּזַת הַיָּם, עַל כֵּן אָמְרוּ שֶׁיִּשְׂרָאֵל יִבְחֲרוּ בְּצוּרָה זוֹ, כִּי מִמֶּנָּה תּוֹצְאוֹת הַזָּהָב כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה. וּבָזֶה מְתוֹרָץ מַה שֶּׁכָּתוּב כָּאן "אֲשֶׁר הֶעֱלוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמות לב, ד), וּמשֶׁה אָמַר "לָמָּה ה' יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות לב, יא). לְפִי שֶׁ"הֶעֱלוּךָ" מְשַׁמֵּשׁ גַּם לְשׁוֹן מַעֲלָה וּגְדֻלָּה, כִּי אָמְרוּ שֶׁכָּל מַעֲלַת יִשְׂרָאֵל שֶׁנַּעֲשׂוּ עֲשִׁירִים בְּכֶסֶף וּבְזָהָב, הַכֹּל הָיָה מִשֶּׁל מִצְרַיִם, וּמִשֶּׁלָּהֶם עָשׂוּ אֶת כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה. וְאָמְרוּ הָעֵרֶב רַב כִּי בְּכֹחוֹ שֶׁל מַזַּל שׁוֹר עָשִׂיתָם כָּל הַחַיִל הַזֶּה, שֶׁעָלִיתֶם בְּמַעֲלָה מִן הָרֹכוּשׁ שֶׁל אֶרֶץ מִצְרַיִם. וּלְפִי מַה שֶּׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לְמשֶׁה "רֵד כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ" (שמות לב, ז) – הַיְינוּ הָעֵרֶב רַב – נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁלְּכָךְ אָמַר "אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמות לב, ז), כִּי עַל יְדֵי הֲלִיכָה זוֹ נִתְעַלּוּ בְּמַעֲלָה עַל שְׁאָר הַמִּצְרִים. אֲבָל לְיִשְׂרָאֵל לֹא הָיְתָה זֶה עֲלִיָּה, לְכָךְ אָמַר משֶׁה "לָמָּה ה' יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". וְעוֹד, שֶׁיִּשְׂרָאֵל הָיוּ בְּמִצְרַיִם כִּתְפוּסִים בְּבֵית הָאֲסוּרִים, שַׁיָּךְ אֲצָלָם לְשׁוֹן יְצִיאָה, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בָּעֵרֶב רַב.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁטָּעוּת זֶה בָּא לָהֶם, לְפִי שֶׁלֹּא יָכְלוּ יִשְׂרָאֵל לָצֵאת מִמִּצְרַיִם כִּי אִם כְּשֶׁיֵּלְכוּ עִמָּהֶם אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף מִצַּד הַשִּׁבּוּעָה, וְלֹקַח משֶׁה טַס וְחָקַק עָלָיו "עֲלֵה שׁוֹר" וְזָרְקוֹ בַּנִּילוּס. וְעַל כֵּן חָשְׁבוּ הָעֵרֶב רַב שֶׁעָלִיתֶם מִמִּצְרַיִם הָיְתָה תְּלוּיָה בְּיוֹסֵף בְּכוֹר שׁוֹר, וְנִקְרָא "בְּכוֹר שׁוֹר" כִּי כָל כֹּחוֹ הָיָה נִמְשָׁךְ מִמַּזַּל שׁוֹר. וְחָשְׁבוּ שֶׁלְּכָךְ לָקַח משֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ, לְפִי שֶׁהֶעֱלָם מִמִּצְרַיִם בְּכֹחוֹ שֶׁל מַזַּל שׁוֹר בְּצֵרוּף כֹּחוֹ שֶׁל משֶׁה, וְזֶהוּ "אֲשֶׁר הֶעֱלוּךָ" לְשׁוֹן רַבִּים.

פסוק ה

וַיַּרְא אַהֲרֹן. כִּי הִצְלִיחַ מַעֲשֵׂה שָׂטָן, חָשַׁב לְדָחוֹתָם בְּבִנְיַן מִזְבֵּחַ, כִּי אָמַר שֶׁלֹּא יִתְּכֵן לִזְבֹּחַ לוֹ בְּלֹא מִזְבֵּחַ. "וַיִּקְרָא חַג לַה' מָחָר" – לֹא לָעֵגֶל כִּי אִם לַה', כִּי חָשַׁב שֶׁמָּחָר וַדַּאי יָבֹא משֶׁה, וְהַשָּׂטָן זֵרְזָם שֶׁהִשְׁכִּימוּ מִמָּחֳרָת וְלֹא הִמְתִּינוּ כַּמָּה שָׁעוֹת עַל הַיּוֹם. "וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיַּקְרִבוּ לְצַחֵק", דְּרָשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא כי תשא כ) רֶמֶז לְגִלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים. וְלִי נִרְאֶה, מִדְּקָאָמַר "לְצַחֵק" וְלֹא אָמַר "וַיְצַחֲקוּ", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁלֹּא הָיָה שָׁם צְחוֹק שֶׁל גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים מַמָּשׁ, אֶלָּא לְפִי שֶׁעָבְרוּ עַל "אָנֹכִי" וְ"לֹא יִהְיֶה לְךָ", דּוֹמֶה כְּאִלּוּ עָבְרוּ עַל "לֹא תִרְצָח" וְ"לֹא תִנְאָף", כִּי הָיוּ הַדִּבְּרוֹת חָמֵשׁ מוּל חָמֵשׁ:

"לֹא תִרְצָח" כְּנֶגֶד "אָנֹכִי", וְ"לֹא תִנְאָף" כְּנֶגֶד "לֹא יִהְיֶה לְךָ". לְכָךְ נֶאֱמַר "לְצַחֵק", שֶׁעָבְרוּ עַל "אָנֹכִי" וְ"לֹא יִהְיֶה לְךָ" הַמְּבִיאִין גַּם לִידֵי צְחוֹק שֶׁל גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, כִּי מַאן דְּעָבִיד הָא נָפִיל בְּהָא.

פסוק ז

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֶךְ רֵד. מִצַּד כֹּפֶל הַלְּשׁוֹן, וְעוֹד שֶׁלֹּא נֶאֱמַר "רֵד מִן הָהָר", לְמִדּוּ רז"ל (ברכות לב) לְפָרֵשׁ "רֵד מִגְּדוּלָּתְךָ" וְהוּא דֶּרֶךְ קְנָס עַל שֶׁקִּבֵּל הָעֵרֶב רַב. וְהוּ שֶׁאָמַר "כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ" וְגוֹ', "סָרוּ מַהֵר" וְלֹא הִמְתִּינוּ, וַאֲפִלּוּ יוֹם אוֹ יוֹמַיִם לֹא יוּקַם בֶּאֱמוּנָתוֹ, וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁהֶחֱטִיאוּ גַּם אֶת יִשְׂרָאֵל "וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל". "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה רָאִיתִי אֶת הָעָם הַזֶּה", כְּלַפֵּי יִשְׂרָאֵל אָמַר זֶה, וּלְפִי שֶׁקִּלְקְלוּ קָרָאם "הָעָם". וְאָמַר בְּשֶׁכְּבָר הַיָּמִים רָאִיתִי קְשֵׁה עָרְפָּם, כִּי גַּם בְּמִצְרַיִם הָיוּ רָעִים וְחַטָּאִים כִּדְאִיתָא בִּנְבוּאַת יְחֶזְקֵאל (כ), וְעַתָּה נִתְמַלְּא סְאָתָם, לְפִיכָךְ "הַנִּיחָה לִי" שֶׁלֹּא אֲטַפֵּל עִמָּהֶם בְּעַצְמִי עוֹד, לְכָךְ אָמַר "לִי". "וְיִחַר אַפִּי בָהֶם", כִּי אֲשֶׁלַּח בָּהֶם מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים אַף וְחֵמָה. "וַאֲכַלֵּם", כִּי הַשְׁלִיחַ אֵינוֹ רַחֲמָן וְלֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעָם כְּלָל.

פסוק יא

וַיְחַל מֹשֶׁה. יֵשׁ אוֹמְרִים כִּי וַיְחַל הִיא מִלְּשׁוֹן וַתִּתְחַלְחַל, שֶׁאָחֲזוֹ חִיל וְרָתֵת אֶת פְּנֵי ה', הַיְינוּ לְשׁוֹן כַּעַס, כִּי רָאָה גֹּדֶל כַּעְסוֹ שֶׁל ה' וְנִבְהַל מִפַּחַד ה', וְאָמַר **לָמָּה ה' יֶחֱרֶה אַפְּךָ**, כִּי אִלּוּ אָמַרְתָּ לְיַסְּרָם בְּעַצְמְךָ כַּאֲשֶׁר יְיַסֵּר אִישׁ אֶת בְּנוֹ הֶחֱרַשְׁתִּי, אֲבָל מַה שֶּׁאָמַרְתָּ לְשַׁלַּח בָּהֶם מַלְאָךְ אַכְזָרִי אַף וְחֵמָה, לָמָּה תַּעֲשֶׂה כֹּה לַעֲבָדֶיךָ, כִּי יֵשׁ לִי טְעָנוֹת עַל זֶה. הָאַחַת הִיא, **בְּעַמֶּךָ**. כִּי אַתָּה אָמַרְתָּ לִי "כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ", וְהַיְינוּ הָעֵרֶב רַב, וְאִם כֵּן לָמָּה יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמְּךָ דְּהַיְינוּ יִשְׂרָאֵל. טַעֲנָה שְׁנִיָּה הִיא, **אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם**. אֶרֶץ מְלֵאָה גִּלּוּלִים שֶׁל עֲבוֹדָה זָרָה, וְאֵין לְהִתְפַּלֵּא עֲלֵיהֶם כָּל כָּךְ אִם נִתְפַּתּוּ אַחֲרֵי הַהֶרְגֵּל. טַעֲנָה שְׁלִישִׁית הִיא, **בְּכֹחַ גָּדוֹל**, כְּנֶגֶד מִדַּת הַדִּין, כִּי כְּפִי שׁוּרַת הַדִּין הָיָה מִן הָרָאוּי לְכַלּוֹתָם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בִּיחֶזְקֵאל (כ יג) וָאֹמַר לְכַלּוֹתָם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרָיִם, וַאֲעַשׂ לְמַעַן שְׁמִי וְגוֹ', וְאַחַר שֶׁהוֹצֵאתָם בְּכֹחַ גָּדוֹל כְּנֶגֶד מִדַּת הַדִּין, אִם כֵּן כְּבָר הֵם מֻחְזָקִים אֶצְלְךָ בְּעוֹבְדֵי אֱלִילִים, וּמַה נִּתְחַדֵּשׁ עַתָּה. טַעֲנָה רְבִיעִית הִיא, **וּבְיָד חֲזָקָה**, לְפִי שֶׁיָּדוּעַ שֶׁיִּשְׂרָאֵל לֹא הָיוּ רוֹצִים לָצֵאת מִמִּצְרַיִם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות יד יב) "הֲלֹא זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר חֲדַל מִמֶּנּוּ וְנַעַבְדָה אֶת מִצְרָיִם". וּכְתִיב (שמות יג יח) "וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל", כִּי רַק חֵלֶק חֲמִישִׁי עָלָה, וְאַרְבָּעָה חֲלָקִים מֵתוּ בִּשְׁלֹשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה, לְפִי שֶׁלֹּא רָצוּ לָצֵאת מִמִּצְרַיִם. וַאֲפִלּוּ אִלּוּ שֶׁיָּצְאוּ הוֹצִיאָתָם בְּיָד חֲזָקָה בְּעַל כָּרְחָם, שֶׁלֹּא בְּטוֹבָתָם,

כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות יג ט) "כִּי בְיָד חֲזָקָה הוֹצִיאֲךָ ה'". וּלְפִי שֶׁאוֹתָה הוֹצָאתָם מִשָּׁם, רָאוּי לְךָ לָחוּס עֲלֵיהֶם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ בְּרָעָה הוֹצִיאָם, מֵאַחַר שֶׁיְּצָאוּ עַל פִּיךָ.

וְאַחַר שֶׁהֵלִיץ בְּעַד יִשְׂרָאֵל, הִתְחִיל לְהָלִיץ גַּם בְּעַד הָעֵרֶב רַב וְאָמַר, "לָמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לֵאמֹר בְּרָעָה הוֹצִיאָם לַהֲרֹג אוֹתָם בֶּהָרִים", כִּי זֶה אֵינוֹ שַׁיָּךְ כְּלַפֵּי יִשְׂרָאֵל כְּלָל, וְלָמָּה תֵּצֵא כָּזֹאת מִתַּחַת יָדוֹ יִתְבָּרַךְ, אֶלָּא כְּלַפֵּי הָעֵרֶב רַב אָמַר כֵּן, לְפִי שֶׁכְּבָר עָשָׂה ה' שְׁפָטִים בְּמִצְרַיִם, אַךְ לֹא הָיוּ גְּלוּיִין לְכָל הָעוֹלָם, וְעַל כֵּן הוֹצִיא אֶת הָעֵרֶב רַב כְּדֵי לַהֲרֹג אוֹתָם בֶּהָרִים גְּבוֹהִים הַנִּרְאִים לְעֵין כֹּל, כִּי תִּהְיֶה הַנְּקָמָה מֵהֶם גְּלוּיָה וּמְפֻרְסֶמֶת. וְ"לָמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לֵאמֹר" לְדוֹרוֹת, שֶׁכָּךְ עוֹשִׂים לַגֵּרִים הַבָּאִים לַחֲסוֹת בְּצֵל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה, וְיִמָּשֵׁךְ מִזֶּה חִלּוּל הַשֵּׁם. וְאָמַר, "שׁוּב מֵחֲרוֹן אַפֶּךָ" וְגוֹ', וְלִצְדָדִין קָתָנֵי: כְּנֶגֶד הָעֵרֶב רַב בִּקֵּשׁ "שׁוּב מֵחֲרוֹן אַפֶּךָ" שֶׁלֹּא יְיַסֵּרֵם עַל יְדֵי מַלְאָךְ אַכְזָרִי אַף וְחֵמָה, וּכְנֶגֶד יִשְׂרָאֵל הוֹסִיף וְאָמַר "וְהִנָּחֵם עַל הָרָעָה לְעַמֶּךָ", שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה לָהֶם רָעָה כְּלָל אַחַר שֶׁהֵמָּה לֹא הָיוּ סִבָּה אֶל הַחֵטְא. "זְכֹר לְאַבְרָהָם" וְגוֹ', אַתָּה אוֹמֵר "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל", הַיּוֹם אוֹ לְמָחָר אוּלַי יֶחֶטְאוּ בָּנַי וְתַעֲשֶׂה בָּהֶם כְּלִיָּה, קַל וָחֹמֶר מִן הָאָבוֹת שֶׁנִּשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בָּךְ, וְעוֹד שֶׁיֵּשׁ לָהֶם זְכוּת שִׁלְשֶׁת אָבוֹת וְכָל זֶה אֵינוֹ מוֹעִיל, קַל וָחֹמֶר לִבְנֵי שֶׁאֵין כָּאן שִׁבּוּעָה כִּי אִם דִּבּוּר בָּעֶלְמָא, וְאֵין כָּאן כִּי אִם כֹּסֶא שֶׁל רֶגֶל אֶחָד. מִיָּד "וַיִּנָּחֶם ה' עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ", הֵיכִינוּ מַה שֶּׁדִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לְכִלּוֹתָם לְגַמְרֵי, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם חָשַׁב לְיַסְּרָם בְּשֵׁבֶט פִּשְׁעָם כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וּבְיוֹם פָּקְדִי וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם אֶת חַטָּאתָם", לְהַפְרַע מֵהֶם מְעַט מְעָט.

פסוק טז

וְהַלֻּחֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה וְגוֹ'. כָּל פָּסוּק זֶה אֵין כָּאן מְקוֹמוֹ כִּי אִם לְמַעְלָה בַּפָּסוּק "וַיִּתֵּן אֶל מֹשֶׁה כְּכַלֹּתוֹ וְגוֹ' לֻחֹת אֶבֶן כְּתֻבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים", וְשָׁם הָיָה לוֹ לְהַזְכִּיר מַהוּת הַלּוּחוֹת. וְנִרְאֶה לִי לוֹמַר שֶׁכָּל פָּסוּק זֶה הוּא לְהוֹדִיעַ שֶׁהָיוּ הָאוֹתִיּוֹת חָרוּת עַל הַלּוּחוֹת, כִּי רָצָה בָּזֶה לִתֵּן טַעַם לָמָּה שִׁבֵּר מֹשֶׁה הַלּוּחוֹת. אֶלָּא לְפִי שֶׁהַלּוּחוֹת הָיוּ מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים וְהַמִּכְתָּב מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא חָרוּת עַל הַלּוּחוֹת. וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (שמות רבה מא ז) חָרוּת, חֵרוּת מִן הַמַּלְכִיּוֹת, וַאֲחֵרִים אוֹמְרִים חֵרוּת מִמַּלְאַךְ הַמָּוֶת, וְרַבָּנָן אָמְרֵי חֵרוּת מִן הַיִּסּוּרִים. וְלָמְדוּ כָּל זֶה מִדִּכְתִיב "חָרוּת עַל הַלֻּחֹת" וְלֹא נֶאֱמַר "חָקוּק" אוֹ "כָּתוּב", אֶלָּא הָיָה מַמָּשׁוּת בְּאוֹתָן אוֹתִיּוֹת כְּדֶרֶךְ שֶׁפֵּרְשׁוּ פָּרָשַׁת יִתְרוֹ עַל פָּסוּק "וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת", שֶׁכָּל דִּבּוּר שֶׁיָּצָא מִפִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִתְגַּשֵּׁם וְהָיָה בּוֹ מַמָּשׁוּת עַד שֶׁיָּכְלוּ לִרְאוֹתוֹ, וְנֶחְרְתוּ אוֹתָן דִּבְּרוֹת עַל הַלּוּחוֹת. "בַּלֻּחֹת" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "עַל הַלֻּחֹת", שֶׁנִּקְּבוּ עֲלֵיהֶם מִלְמַעְלָה. לְכָךְ דָּרְשׁוּ "חָרוּת" לְשׁוֹן חֵרוּת, לוֹמַר כְּשֵׁם שֶׁהָיוּ אוֹתִיּוֹת הַלְּלוּ בְּנֵי חוֹרִין וְלֹא נִשְׁתַּעְבְּדוּ אֶל הַלּוּחוֹת כְּלָל וְלֹא נִתְבַּטְּלוּ בְּבִטּוּל הַלּוּחוֹת, שֶׁהֲרֵי בִּשְׁבִירַת הַלּוּחוֹת הָיוּ הָאוֹתִיּוֹת

פּוֹרְחוֹת, אִם כֵּן וַדַּאי אֵינָן מְשֻׁעְבָּדִים אֶל חֹמֶר הָאֶבֶן. כָּךְ כָּל לוֹמְדֵי תוֹרָה יִהְיוּ גַּם כֵּן בְּנֵי חוֹרִין מִן הַמַּלְכֻיּוֹת וְיִסּוּרִין וּמַלְאַךְ הַמָּוֶת. וּלְכָךְ נֶאֱמַר (שמות לד א) "וְכָתַבְתִּי עַל הַלֻּחֹת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים", "כַּדְּבָרִים" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "אֶת הַדְּבָרִים", לוֹמַר לְךָ שֶׁאוֹתָן אוֹתִיּוֹת שֶׁפָּרְחוּ מִן לוּחוֹת רִאשׁוֹנִים יוּקְבְּעוּ כָּאן. וְאַחַר שֶׁדָּבָר זֶה מוֹרֶה שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהַלּוּחוֹת קַיָּמִים יֵשׁ לְיִשְׂרָאֵל בְּרִית כְּרוּתָה שֶׁיִּהְיוּ חוֹרִין מִן הַמַּלְכֻיּוֹת, וְעַכְשָׁיו שֶׁחָטְאוּ אֵינָן רְאוּיִים לְכָל הַיְעוּדִים הַלָּלוּ, עַל כֵּן שִׁבְּרָם. וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פב ו) "אֲנִי אָמַרְתִּי אֱלֹהִים אַתֶּם" שֶׁתִּהְיוּ קַיָּמִים כִּבְנֵי אֱלֹהִים, חִבַּלְתֶּם מַעֲשֵׂיכֶם "אָכֵן כְּאָדָם תְּמוּתוּן", כִּי לֹא תִּהְיוּ עוֹד חוֹרִין מִמַּלְאַךְ הַמָּוֶת.

וּמַה שֶּׁלֹּא שִׁבֵּר מֹשֶׁה הַלּוּחוֹת תֵּכֶף כְּשֶׁהִגִּיד לוֹ הקב"ה אֵיךְ שֶׁעָשׂוּ הָעֵגֶל, לְפִי שֶׁמַּסִּיק בַּיַּלְקוּט (לב שצג) שֶׁמֻּחֶמֶת שֶׁהָיוּ הָאוֹתִיּוֹת פּוֹרְחוֹת הָיוּ אֲבָנִים כְּבֵדִים וְנָפְלוּ מִיָּדוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, וּלְפִי זֶה נוֹכַל לוֹמַר שֶׁהָיוּ הָאוֹתִיּוֹת פּוֹרְחוֹת תַּחַת הָהָר כְּשֶׁרָאוּ הָעֵגֶל, וְאָז הִרְגִּישׁ מֹשֶׁה כִּי נִסְתַּלְּקָה מֵהֶם הַקְּדֻשָּׁה, עַל כֵּן שִׁבְּרָם תַּחַת הָהָר דַּוְקָא.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁלְּכָךְ שִׁבְּרָם, לְפִי שֶׁהָיוּ כְּמוֹ שְׁטַר חוֹב עַל יִשְׂרָאֵל, וּשְׁטַר חוֹב שֶׁנִּקְרַע אֵין לַתּוֹבֵעַ בַּמֶּה לְתָבְעָם, כָּךְ לוּחוֹת אֵלּוּ הָיוּ עֵדוּת עַל יִשְׂרָאֵל שֶׁקִּבְּלוּ הַתּוֹרָה.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁשִּׁבְּרָם, כְּדֵי לְהַצְטָרֵף גַּם אֶת עַצְמוֹ עִמָּהֶם בַּחֵטְא, וְיִשְׂרָאֵל גָּרְמוּ שֶׁפָּרְחוּ הָאוֹתִיּוֹת וּמֹשֶׁה שִׁבֵּר הַלּוּחוֹת, וּכְדֵי שֶׁלֹּא יוּכַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לוֹמַר אֲכַלָּה אוֹתָם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל, שֶׁהֲרֵי הִשְׁתַּוּוּ בַּחֵטְא. וְעַל זֶה אָמַר מֹשֶׁה "וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם", רוֹצֶה לוֹמַר וְעַתָּה נִתְחַדֵּשׁ דָּבָר שֶׁגַּם אֲנִי חוֹטֵא כְּמוֹתָם, וְאִם כֵּן אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם מוּטָב, וְאִם לָאו אֲזַי גַּם לִי לֹא תִשָּׂא, וְאִם כֵּן "מְחֵנִי נָא מִסִּפְרְךָ".

פסוק כה

וַיַּרְא מֹשֶׁה אֶת הָעָם כִּי פָרֻעַ הוּא כִּי פְרָעֹה אַהֲרֹן לְשִׁמְצָה בְּקָמֵיהֶם. לְפִי שֶׁאָמְרוּ רז"ל (יומא פו) מְפַרְסְמִים אֶת הַחֲנֻפִּים מִפְּנֵי חִלּוּל הַשֵּׁם, כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בּוֹחֵן כָּל נִסְתָּרוֹת וּמַעֲנִישׁ הַחוֹטֵא עַל כָּל נֶעְלָם, וּמִפְּנֵי שֶׁהוּא מֻחְזָק לְצַדִּיק בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת יִקְרְאוּ תִּגָּר עַל מִדַּת הַדִּין, עַל כֵּן מִצְוָה לְפָרְסֵם עַל כָּל מַעֲשֵׂיהֶם לְגַלּוֹת רָעָתָם בַּקָּהָל. וּמִטַּעַם זֶה הוֹצִיא אַהֲרֹן מֵחֶשְׁבְּתָם הָרָעָה לַחוּץ. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת הָעָם כִּי בָרָע הוּא", רוֹצֶה לוֹמַר אַתָּה יָדַעְתָּ בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלֶיךָ כִּי בָרָע הֵמָּה חוֹשְׁבִים תָּמִיד, עַל כֵּן אָמַרְתִּי כִּי טוֹב לְגַלּוֹת עַל הַחוֹטְאִים כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ לְשִׁמְצָה בְּקָמֵיהֶם לְפָרְסֵם קְלוֹנָם בָּרַבִּים. וְזֶהוּ דַּעַת הַמִּדְרָשׁ הָאוֹמֵר שֶׁלָּקוּ בְּצָרַעַת, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי פָרֻעַ הוּא", וּכְתִיב בַּמְצֹרָע (ויקרא יג מה) "רֹאשׁוֹ יִהְיֶה פָרוּעַ", כִּדְמַסִּיק בַּיַּלְקוּט (ובתנחומא מצורע ד) כִּי הַצָּרַעַת גַּם כֵּן עִנְיָנוֹ לְהוֹצִיא לְאוֹר הָרָעָה הַפְּנִימִית אֲשֶׁר בִּלְבַב הַחוֹטֵא, כִּי מִטַּעַם זֶה נִקְרָא מְצֹרָע נוֹטָרִיקוֹן מוֹצִיא רָע, כִּדְמַסִּיק

בַּיְלְקוּט פָּרָשַׁת מְצֹרָע (יד תקנו) בַּמַּעֲשֶׂה שֶׁל הָרוֹכֵל. אַף עַל פִּי שֶׁשָּׁם מַסִּיק הַמּוֹצִיא רָע עַל הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרָע, מִכָּל מָקוֹם נִרְאֶה לִי שֶׁהוּא מוֹצִיא לָאוֹר כָּל רָע פְּנִימִי. וּלְכָךְ רָמַז כָּאן הַצָּרַעַת בְּמִלַּת פָּרֵעַ שֶׁפֵּרוּשׁוֹ מְגֻלֶּה, כְּךְ הַצָּרַעַת מְגַלָּה עַל הַחוֹטְאִים. וּבְשִׁיר הַשִּׁירִים (א יב) כְּתִיב "נִרְדִּי נָתַן רֵיחוֹ", וּפֵרֵשׁ הַתַּרְגּוּם עַל זֶה "וְנָחֵית עֲלֵיהוֹן מַכְתַּשׁ סְגִירָא", כִּי הַפָּסוּק מְדַבֵּר בְּמַה שֶׁנַּעֲשׂוּ לְשִׁמְצָה בְּקִמֵּיהֶם וְהֶבְאַשׁ רֵיחָם בְּעֵינֵי כָּל הָאֻמּוֹת הַקָּמִים עֲלֵיהֶם, וְזֶהוּ "נָתַן רֵיחוֹ", הֵיינוּ לַאֲחֵרִים נָתַן הָרֵיחַ אֲשֶׁר הָיָה נִסְתָּר בְּקִרְבּוֹ, וְכַאֲשֶׁר נִתְגַּלָּה אָז הָיוּ לְשִׁמְצָה בְּקִמֵּיהֶם, שֶׁמְּצָאוּ לָהֶם מָקוֹם לְחָרְף אֶת יִשְׂרָאֵל עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ בֵּאלֹהִים וּבְמֹשֶׁה. וּמִכְּלַל זֶה אַתָּה לָמֵד שֶׁדָּבָר זֶה אֵינוֹ בְּנִמְצָא בָּאֻמּוֹת.

וְזֶה מְבֹאָר עַל דֶּרֶךְ שֶׁמָּצִינוּ בְּרַבָּתִי פָּרָשַׁת וַיֵּשֶׁב (פס א) "מִכָּל פִּשְׁעֵי הַצִּילֵנִי חֶרְפַּת נָבָל אַל תְּשִׂימֵנִי" (תהלים לט ט) רַבִּי חָמָא בַּר חֲנִינָא אָמַר, לֹא הָיוּ אוּמּוֹת הָעוֹלָם רְאוּיִין לִהְיוֹת בָּהֶם דּוֹוִים וּסְקוּפִים אֶלָּא שֶׁלֹּא יִהְיוּ מוֹנִין אֶת יִשְׂרָאֵל וְאוֹמְרִים לָהֶם אוּמָּה שֶׁל דּוֹוִים וּסְקוּפִים אַתֶּם, הֲדָא הוּא דִּכְתִיב "חֶרְפַּת נָבָל אַל תְּשִׂימֵנִי". וְרִ' שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָן אָמַר, לֹא הָיוּ אוּמּוֹת הָעוֹלָם רְאוּיִין לִהְיוֹת בָּהֶם בַּעֲלֵי חֲטָטִין, וְלָמָּה יֵשׁ בָּהֶם, שֶׁלֹּא יִהְיוּ מוֹנִין אֶת יִשְׂרָאֵל וְאוֹמְרִים, לֹא אוּמָּה שֶׁל מְצֹרָעִים אַתֶּם, הֲוֵי אוֹמֵר "חֶרְפַּת נָבָל אַל תְּשִׂימֵנִי". וְיֵשׁ לְדַקְדֵּק בְּמַאי קָמִיפַלְגֵי, וּמַה בֵּין דּוֹוִים לִמְצֹרָעִים. וְנִרְאֶה לִי כִּדְמַסִּיק בַּמִּדְרָשׁ: חָטְאוּ בְּ"זֶה", "כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ", וְלִקּוּ בְּ"זֶה", שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ה יז) "עַל זֶה הָיָה דָוֶה לִבֵּנוּ", וְנִתְרַצּוּ בְּ"זֶה", שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לה ה-ו) "זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה', קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לַה'". חָטְאוּ בְּ"אֱלֹהֶיךָ", "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל", וְלִקּוּ בְּ"אֱלֹהֶיךָ", שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ה יז) "עַל אֵלֶּה חָשְׁכוּ עֵינֵינוּ", וְנִתְרַצּוּ בְּ"אֱלֹהֶיךָ", שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לח כא) "אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן". הִנֵּה רוֹאֶה מִמִּדְרָשׁ זֶה שֶׁהָיוּ כָּאן שְׁנֵי מִינֵי חֵטְא: הָאַחַת הוּא מַה שֶּׁחָטְאוּ לְהקב"ה וְאָמְרוּ "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל", וְעַל זֶה נִלְקוּ בְּצָרַעַת הַמּוֹצִיא לָאוֹר כָּל הַמַּחֲשָׁבָה רָעָה. וּכְבָר חָטְאוּ בְּמַחֲשָׁבָה כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת הָעָם כִּי בָרָע הוּא" כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה, וְהַצָּרַעַת הָיְתָה מוֹצִיא רָעָתָם לַחוּץ לְפָרְסֵם עֲלֵיהֶם. וּלְפִי שֶׁדִּין כָּל מְצֹרָע לִהְיוֹת מְחוּץ לַמַּחֲנֶה, עַל כֵּן נֶאֱמַר "וּמֹשֶׁה יִקַּח אֶת הָאֹהֶל וְנָטָה לוֹ מְחוּץ לַמַּחֲנֶה הִרְחֵק מִן הַמַּחֲנֶה וְקָרָא לוֹ אֹהֶל מוֹעֵד", כְּאִלּוּ שָׁם מַחֲנֶה שְׁכִינָה וְהֵם מְרֻחָקִים מִמַּחֲנֵה שְׁכִינָה. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "עַל אֵלֶּה חָשְׁכוּ עֵינֵינוּ", לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן "זֶה" מוֹרֶה עַל הַדָּבָר שֶׁהָאָדָם רוֹאֶה בְּעֵינָיו וּמַרְאֶה עָלָיו בְּאֶצְבַּע לֵאמֹר כִּי זֶה הוּא, וּלְשׁוֹן "אֵלֶּה" מוֹרֶה עַל דָּבָר שֶׁהוּא מַשִּׂיג בִּרְאִיָּה לְבָבִית אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ רוֹאֶה בְּעֵינָיו. לְכָךְ נֶאֱמַר חָטְאוּ בְּ"אֱלֹהֶיךָ" עַל הַחֵטְא שֶׁחָטְאוּ בֵּאלֹהִים, כִּי לֹא יְרָאֻנּוּ הָאָדָם וָחַי, וְחָטְאוּ בְּ"זֶה" נֶאֱמַר עַל מַה שֶּׁחָטְאוּ בְּמֹשֶׁה וְעָשׂוּ כְּנֶגֶד חוּשׁ הָרְאוּת, כִּי בְּעֵינֵיהֶם רָאוּ יֹשֶׁר דַּרְכּוֹ וְאַף

עַל פִּי כֵן הִרְהֲרוּ אַחֲרָיו. וּלְפִי הַנִּרְאֶה זוֹ קְשָׁה מַהוּ שֶׁאָמַר "עַל זֶה הָיָה דָּוֶה לִבֵּנוּ עַל אֵלֶּה חָשְׁכוּ עֵינֵינוּ", אִיפְּכָא הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר.

וּבְאוּר הַדָּבָר הוּא, שֶׁלְּעוֹלָם לָקוּ בַּדָּבָר שֶׁהָיָה סִבָּה אֶל הָעֲבֵרָה, כִּי בְּמָה שֶׁחָטְאוּ בֵּאלֹהִים נִמְשַׁךְ הֶעָוֹן מִן הָעַיִן אֶל הַלֵּב, כִּי הָעַיִן רוֹאָה וְאַחַר כָּךְ הַלֵּב חוֹמֵד. וּכְבָר אָמְרוּ שֶׁמַּעֲבוּר רוֹב זֶהֶב שֶׁהִשְׁפִּיעַ לָהֶם ה' בָּחֳרוּ בְּצוּרַת שׁוֹר, כִּי מִשָּׁם מוֹצָא הַזָּהָב, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה בְּפָסוּק (שמות ל לג) "זֶה יִתְּנוּ כָּל הָעוֹבֵר עַל הַפְּקוּדִים" וְגוֹ'. וְעַל כֵּן נֶאֱמַר "עַל אֵלֶּה חָשְׁכוּ עֵינֵינוּ", כִּי הָעַיִן גָּרַם לָהֶם עָוֹן זֶה. אָמְנָם בְּמָה שֶׁחָטְאוּ בְּמִשֶּׁה הָיָה נִמְשַׁךְ הֶעָוֹן מִן הַלֵּב אֶל הָעַיִן, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ מְהַרְהֲרִים בְּלִבָּם תָּמִיד וּמִתְקַנְּאִים בְּמַעֲלָתוֹ וְחוֹשְׁדִין אוֹתוֹ, עַל כֵּן נַעֲשׂוּ עִוְרִים גַּם בְּחוּשׁ הָרְאוּת וְכֵחֲשׁוּ בִּדְבָרִים שֶׁרָאוּ בְּעֵינֵיהֶם, כִּי זֹאת תּוֹרַת הַקְּנָאוֹת שֶׁעַל יָדֶיהָ נַעֲשׂוּ עִוְרִים לַעֲשׂוֹת בְּהֵפֶךְ מִמָּה שֶׁיְּעִיד עָלָיו הַחוּשׁ. עַל כֵּן נֶאֱמַר "עַל זֶה הָיָה דָּוֶה לִבֵּנוּ", כִּי הַלֵּב הָיָה סִבָּה לָהֶם שֶׁעָשׂוּ כְּנֶגֶד הַדָּבָר הַמּוֹרֶה עָלָיו חוּשׁ הָרְאוּת, הָרָמוּז בְּ"זֶה". וּמִכָּאן רָאוּ לוֹמַר שֶׁכָּל דְּוָיִים וְסִקּוּפִים הַבָּאִים עַל יִשְׂרָאֵל הַכֹּל הוּא בַּעֲוֹן מַה שֶּׁמִּטִּיחִין דְּבָרִים כְּנֶגֶד מַנְהִיגֵי כָּל דּוֹר וָדוֹר. וְהַצָּרַעַת בָּא עַל עָוֹן עֲבוֹדָה זָרָה, הַנִּמְשָׁךְ מֵהֶחְמְדַּת הַמָּמוֹן. וְחֶשְׁכַּת הָעַיִן מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, לְפִי שֶׁעֵינֵי הָאָדָם לֹא תִשְׂבַּעְנָה, עַל כֵּן יִלְקוּ בָּעַיִן. וּלְפִי דַּרְכֵּנוּ נוֹכַל לוֹמַר שֶׁחֶשְׁכַּת הָעַיִן הַיְינוּ הַצָּרַעַת הַמַּחֲשִׁיךְ עֵין הָאָדָם, כַּנּוֹדָע מִטִּבְעִיּוֹת. וּשְׁנֵי תְּכוּנוֹת רָעוֹת אֵלּוּ אֵינָן מְצוּיִין כָּל כָּךְ בָּאֻמּוֹת, כִּדְמַסִּיק בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין (לט:) כְּתִיב (יחזקאל יא יב) "וּכְמִשְׁפְּטֵי הַגּוֹיִם עֲשִׂיתֶם", וּכְתִיב "וּכְמִשְׁפְּטֵי הַגּוֹיִם לֹא עֲשִׂיתֶם" (שם ה ז). הָא כֵּיצַד? כַּמְקֻלְקָלִים שֶׁבָּהֶם עֲשִׂיתֶם, כַּמְתֻקָּנִים שֶׁבָּהֶם לֹא עֲשִׂיתֶם. כִּי מָצִינוּ שֶׁהֵם מְתֻקָּנִים בִּשְׁנֵי דְּבָרִים הַלָּלוּ, הֵן בְּעִנְיַן הָאֱלָהוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ירמיה ב יא) "הֲהֵימִיר גּוֹי אֱלֹהִים וְהֵמָּה לֹא אֱלֹהִים וְעַמִּי הֵמִיר כְּבוֹדוֹ בְּלוֹא יוֹעִיל", הֵן בְּעִנְיַן הַמַּנְהִיגִים, שֶׁאֵינָן בּוֹעֲטִים בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּאַנְשֵׁי נִינְוֵה שֶׁשָּׁמְעוּ אֲפִלּוּ לִנְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל.

עַל כֵּן אָמַר רַבִּי חָמָא בַּר חֲנִינָא, לֹא הָיוּ אֻמּוֹת הָעוֹלָם רְאוּיִין לִהְיוֹת בָּהֶם דּוֹים וּסְקוּפִים, וְהַיְינוּ כָּל חֳלִי וְכָל מַכָּה הַבָּאָה אֶל הַבּוֹעֲטִים בְּמַנְהִיגֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "עַל זֶה הָיָה דָּוֶה לִבֵּנוּ". וְדַעְתּוֹ שֶׁמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "כִּי פְרָעֹה אַהֲרֹן לְשִׁמְצָה בְּקַמֵּיהֶם", הַיְינוּ עַל מָה שֶׁהָאֻמּוֹת מוֹנִין אֶת יִשְׂרָאֵל עַל מָה שֶׁהַמָּה עוֹשִׂים אֶל מַנְהִיגֵיהֶם.

וְרִ' שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָן אוֹמֵר, לֹא הָיוּ אוּמּוֹת הָעוֹלָם רְאוּיִין לִהְיוֹת בָּהֶם בַּעֲלֵי חֲטָטִים, וְהוּא מִין מִן מִינֵי הַצָּרַעַת הַפּוֹרְחוֹת בַּגּוּף אֲשֶׁר פִּרְחָה בּוֹ הַמִּינוּת וְהַכְּפִירָה בָּאֱלֹהוּת, אֶלָּא שֶׁלֹּא יִהְיוּ מוֹנִין אֶת יִשְׂרָאֵל "לֹא אַמָּה שֶׁל מְצֹרָעִים אַתֶּם". וְהוּא סוֹבֵר שֶׁמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "כִּי פְרָעֹה אַהֲרֹן לְשִׁמְצָה בְּקַמֵּיהֶם", הַיְינוּ שֶׁיְּחָרֵף צַר אֶת יִשְׂרָאֵל עַל דְּבַר הַנֶּגַע וְהַצָּרַעַת אֲשֶׁר פָּרְחָה בָּהֶם עַל אֲשֶׁר אָמְרוּ "אֱלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל" בַּעֲבוּר רֹב זָהָב שֶׁהִשְׁפִּיעַ לָהֶם ה', וְדַעְתּוֹ שֶׁעַל

וֶה אָמַר דָּוִד "מִכָּל פִּקֻּדֶיךָ הִצְדָּקְתִּי, חֲרַפַּת נָבָל אַל תְּשִׂימֵנִי", כִּי יְחָרֵף אוֹיֵב הַצָּר לֵאמֹר שֶׁאֲנִי נָבָל הַמְנַבֵּל צוּר יְשׁוּעָתוֹ בַּעֲבוּר חֶמְדַּת הַזָּהָב וְהָעֹשֶׁר, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (ירמיה יז יא) "וּבְאַחֲרִיתוֹ יִהְיֶה נָבָל", כִּי כָּל אוֹהֵב כֶּסֶף הוּא אִישׁ כִּילַי כְּנָבָל הַכַּרְמְלִי אֲשֶׁר נָבָל שְׁמוֹ וּנְבָלָה עִמּוֹ, וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה לב ה) "לֹא יִקָּרֵא עוֹד לְנָבָל נָדִיב", מִכְּלַל שֶׁהֵם שְׁנֵי הֲפָכִים. וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד בְּעֶזְרַת ה' בְּפָרָשַׁת הָאֲזִינוּ עַל פָּסוּק "עַם נָבָל וְלֹא חָכָם". וְעַל זֶה בִּקֵּשׁ וְאָמַר "חֲרַפַּת נָבָל אַל תְּשִׂימֵנִי". וְאַף עַל פִּי שֶׁאַף אִם יְחָרְפֵנִי הָאוֹיֵב וְאִם לַדִּין יֵשׁ לִי תְּשׁוּבָה וְהִתְנַצְּלוּת, מִכָּל מָקוֹם "נֶאֱלַמְתִּי לֹא אֶפְתַּח פִּי", אֵינִי רַשַּׁאי לְדַבֵּר הִתְנַצְּלוּתִי, "כִּי אַתָּה עָשִׂיתָ", אַתָּה גָּרַמְתָּ לְיִשְׂרָאֵל בַּעֲבוּר רֹב כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁהִשְׁפַּעְתָּ לָהֶם, וְהִתְנַצְּלוּת זֶה אֵין לְדַבֵּר בִּפְנֵי הַגּוֹי. לְפִיכָךְ "הָסֵר מֵעָלַי נִגְעֶךָ", זֶה נֶגַע הַצָּרַעַת אֲשֶׁר פָּרְחָה בְּיִשְׂרָאֵל, "מִתְּגָּרַת יָדְךָ אֲנִי כָלִיתִי". מִתְּגָּרַת הוּא לְשׁוֹן שֶׁפַע וּנְזִילָה, וְרוֹצֶה לוֹמַר לְפִי שֶׁמִּיָּדְךָ יָגַר לִי רֹב שֶׁפַע כֶּסֶף וְזָהָב, עַל כֵּן "אֲנִי כָלִיתִי". וְהוֹסִיף מִלַּת "אֲנִי כָלִיתִי" לוֹמַר שֶׁאֵין רַע יוֹרֵד מִלְּמַעְלָה וְהָאֱלֹהִים חָשְׁבָהּ לְטוֹבָה, רַק אֲנִי כָלִיתִי וְקִלְקַלְתִּי מַעֲשַׂי בַּעֲבוּר רֹב שֶׁפַע כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר הוּשְׁפַע לִי. "בְּתוֹכָחוֹת עַל עָוֹן יִסַּרְתָּ אִישׁ", בְּתוֹכָחוֹת הוּא לְשׁוֹן וּכּוּחַ, וְרוֹצֶה לוֹמַר בַּעֲבוּר הַוּכּוּחַ שֶׁיֵּשׁ לָאוֹיֵב עִמִּי וּמוֹנֶה עָלַי לֵאמֹר "אֵמָה שֶׁל מְצֹרָעִים אַתֶּם", עַל כֵּן "יִסַּרְתָּ אִישׁ", גַּם הָאוּמּוֹת שֶׁנִּקְרְאוּ "בְּנֵי אִישׁ", כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מט ג) "גַּם בְּנֵי אָדָם גַּם בְּנֵי אִישׁ", וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ילק"ש תהלים מט תשנז) "בְּנֵי אָדָם" אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל, "בְּנֵי אִישׁ" אֵלּוּ בְּנֵי נֹחַ. "וַתָּמֶס כָּעָשׁ חֲמוּדוֹ", עַל יְדֵי שֶׁיֵּשׁ גַּם בָּהֶם בַּעֲלֵי חֲטָטִים, וְאִז לֹא יִתְלוּ בַּעֲוֹן יִשְׂרָאֵל אֶלָּא יֹאמְרוּ "אַךְ הֶבֶל כָּל אָדָם סֶלָה", כִּי מִקְרֶה אֶחָד לַכֹּל. וּלְדַעַת הָאוֹמֵר "לֹא הָיוּ רְאוּיִין לִהְיוֹת דּוֹרִים" וְכוּ' עַל שֶׁמַּטִּיחִים דְּבָרִים כְּנֶגֶד מַנְהִיגֵיהֶם, דָּרַשׁ "חֲרַפַּת נָבָל" כְּמוֹ "זְכָר זֹאת אוֹיֵב חֵרֵף ה'" (תהלים עד יח), לֵאמֹר שֶׁכָּל פֶּה דּוֹבֵר נְבָלָה, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ שֶׁהִטִּיחוּ עַל מֹשֶׁה בְּכַמָּה עִנְיָנִים, וְהַמַּשְׂכִּיל יִשְׁמַע וְיוֹסֵף לֶקַח.

פסוק לא

אָנָּא חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְדֹלָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב. יֵשׁ בְּבַקָּשָׁה זוֹ כַּמָּה סְפֵקוֹת, כִּי מָה רָאָה מֹשֶׁה לְהַגְדִּיל הַחֵטְא כְּשֶׁבִּקֵּשׁ עַל הַמְּחִילָה, כִּי אֵין זֶה דֶּרֶךְ שֶׁל כָּל מֵלִיץ יֹשֶׁר. וְעוֹד שֶׁנִּרְאִין דְּבָרָיו סוֹתְרִין, כִּי מִדְּקָאָמַר **וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב** אַתָּה גָּרַמְתָּ לָהֶם כוּ', אִם כֵּן הָיָה דַּיְתוֹ לְהַקְטִין הַחֵטְא. וְעוֹד מַהוּ **וַיַּעֲשׂוּ** בְּוָא"ו, מַשְׁמַע כְּאִלּוּ הִפְסִיק הָעִנְיָן, וּפְשׁוּטוֹ מַשְׁמַע כִּי הוּא פֵּרוּשׁ עַל **חֲטָאָה גְדֹלָה**. וְעוֹד לָמָּה פֵּרֵט חֵטְא זֶה יוֹתֵר מִן חֵטְא גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים שֶׁעָבְרוּ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשׁ רַשִׁ"י בְּפָסוּק וַיָּקוּמוּ לְצַחֵק.

וְהִנֵּה כְּבָר אָמַרְנוּ שֶׁלֹּא הָיָה שָׁם גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים מַמָּשׁ. וְהָרְאָיָה עַל זֶה, כִּי מַה שֶּׁפֵּרַשׁ שֶׁהִרְגוּ אֶת חוּר לֹא יִתָּכֵן, כִּי הֲרִגוּהוּ קֹדֶם עֲשִׂיַּת הָעֶגֶל וּפְסוּק **וַיָּקוּמוּ לְצַחֵק** נֶאֱמַר

אַחַר עֲשִׂיָתוֹ. אֶלָּא לְפִי שֶׁכָּל הַדִּבְּרוֹת הָיוּ חֲמִשָּׁה מוּל חֲמִשָּׁה, **אָנֹכִי** כְּנֶגְדּוֹ **לֹא תִרְצָח**, **לֹא יִהְיֶה לְךָ** כְּנֶגְדּוֹ **לֹא תִנְאָף**. וּכְשֶׁעָבְרוּ עַל **אָנֹכִי** וְלֹא **יִהְיֶה לְךָ** דּוֹמֶה כְּאִלּוּ עָבְרוּ גַּם עַל **לֹא תִרְצָח** וְ**לֹא תִנְאָף**, כִּי מָאן דְּעָבֵיד הָא נָפֵיל בְּהָא. וּכְבָר מָצִינוּ שֶׁשְּׁפִיכוּת דָּמִים וְגִלּוּי עֲרָיוֹת שְׁנֵיהֶם נִקְרְאוּ חֲטָאָה גְדוֹלָה, כִּי בִּשְׁפִיכוּת דָּמִים נֶאֱמַר (בראשית ד יג) **גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוֹא**, וּבְגִלּוּי עֲרָיוֹת נֶאֱמַר (שם לט ט) **וְאֵיךְ אֶעֱשֶׂה הָרָעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת**. וְאִם כֵּן כְּשֶׁאָמַר מֹשֶׁה **אָנָּא חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְדוֹלָה** רָמַז לִשְׁתֵּי עֲבֵרוֹת אֵלּוּ, גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, וְאַחַר כָּךְ הִתְוַדָּה גַּם עַל עֲוֹן הָעֶגֶל וְאָמַר **וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב**. וְלֹא רָצָה לְכָלְלוֹ בְּכֻלָּל גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים לְהוֹרוֹת דַּוְקָא שְׁנַיִם אֵלּוּ גְּדוֹלִים, אֲבָל חֵטְא הָעֶגֶל אֵינוֹ גָּדוֹל כָּל כָּךְ, שֶׁהֲרֵי יֵשׁ לָהֶם הִתְנַצְּלוּת, כִּי אַתָּה גָּרַמְתָּ לָהֶם בַּעֲבוּר רֹב זְהָב שֶׁהִשְׁפַּעְתָּ לָהֶם, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בִּשְׁנַיִם אֵלּוּ, כִּי אֵין לָהֶם שַׂיְכוּת אֶל הִתְנַצְּלוּת זֶה. וְכָל עִקַּר כַּוָּנַת מֹשֶׁה הָיְתָה לְהַקְטִין עֲוֹן הָעֶגֶל אֲשֶׁר בַּעֲבוּרוֹ אָמַר ה' לְכַלּוֹתָם, אֲבָל בַּעֲבוּר גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, אַף אִם תֹּאמַר שֶׁמִּקְצָת עָבְרוּ עֲלֵיהֶם, מִכָּל מָקוֹם אֵין כֻּלָּם רְאוּיִים לְכָלְיָה בַּעֲבוּרָם, וְכָל שֶׁכֵּן לְפִי מַה שֶּׁכָּתַבְנוּ שֶׁלֹּא הָיָה שָׁם גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים מַמָּשׁ, כַּמּוּבָן מִלְּשׁוֹן **לְצַחֵק** וְלֹא אָמַר **וַיָּקוּמוּ וַיְצַחֲקוּ**, אֶלָּא שֶׁעָשׂוּ עָוֹן הַמֵּבִיא לִידֵי צְחוֹק.

וְאָמַר **"וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם אַיִן מְחֵנִי נָא מִסִּפְרְךָ"**. לְפִי שֶׁאָמַר "אוּלַי אֲכַפְּרָה בְּעַד חַטַּאתְכֶם", הָיָה לוֹ לוֹמַר "אוּלַי יְכַפֵּר ה' בְּעַד חַטַּאתְכֶם", כִּי מֹשֶׁה אֵין בְּיָדוֹ לְכַפֵּר. וְ"עַל חַטַּאתְכֶם" מִבָּעֵי לֵיהּ לְמֵימַר, מַהוּ "בְּעַד"? אֶלָּא לְפִי שֶׁמֹּשֶׁה מָסַר נַפְשׁוֹ עַל יִשְׂרָאֵל וְאָמַר "אֲכַפְּרָה", הִנְנִי כַּפָּרָה בַּעַדְכֶם, כִּי רְאִשֵּׁיהֶם קָרְבַּן אִשֶּׁם שֶׁל הָעָם. עַל כֵּן אָמַר **אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם אַיִן**, בֵּין תִּשָּׂא בֵּין לֹא תִּשָּׂא **מְחֵנִי נָא**, כְּלוֹמַר, אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְתִסְלַח אוֹתִי כַּפָּרָה בַּעֲדָם, אִם כֵּן מְחֵנִי. וְאִם לֹא תִּשָּׂא, אֲזַי גַּם כֵּן מְחֵנִי, כִּי אֵיכָכָה אוּכַל וְרָאִיתִי בְּאָבְדַן מוֹלַדְתִּי.

וּכְפִי פְּשׁוּטוֹ נִרְאֶה לִי שֶׁעִקַּר הַכַּוָּנָה בְּמִלַּת "וְעַתָּה", כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בַּמְרַגְּלִים כְּתִיב גַּם כֵּן (במדבר יד יז) "וְעַתָּה יִגְדַּל נָא כֹּחַ ה'", כִּי אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה לְכַלּוֹתָם וְלַעֲשׂוֹת אוֹתוֹ לְגוֹי גָּדוֹל, וּמֹשֶׁה אָמַר "פֶּן יֹאמְרוּ מִבְּלִי יְכֹלֶת ה'" וְגוֹ', וְאַף עַל פִּי שֶׁכְּשֶׁיִּהְיֶה זַרְעוֹ שֶׁל מֹשֶׁה לְגוֹי גָּדוֹל וְיָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ לֹא יוּכְלוּ הָאֻמּוֹת לוֹמַר מִבְּלִי יְכֹלֶת, מִכָּל מָקוֹם בֵּינֵי וּבֵינֵי יִתְחַלֵּל הַשֵּׁם, וַאֲנִי חָפֵץ "וְעַתָּה יִגְדַּל נָא כֹּחַ ה'" גַּם בַּדְּרוֹרוֹת הַלָּלוּ. כָּךְ בִּקֵּשׁ מֹשֶׁה כָּאן "וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם", וּמִקְרָא מְסֹרָס הוּא כְּמִשְׁפָּטוֹ בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת, כְּאִלּוּ אָמַר: אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם אָז וְעַתָּה, תַּעֲשֶׂה זֶה עַתָּה וְתֵלֵךְ וְאַל תִּדְחֵנִי בְּלֶכְתְּךָ וְשׁוּב וְזַרְעָם יָבֹאוּ לָאָרֶץ אוֹ זַרְעִי, כִּי סוֹף סוֹף בֵּינֵי וּבֵינֵי יִתְחַלֵּל הַשֵּׁם.

וְעוֹד נִרְאֶה לִי שֶׁלֹּא בִקֵּשׁ לִמְחוֹת הֶעָוֹן לְגַמְרֵי, אֶלָּא שֶׁלֹּא יִגְבֶּה חוֹבוֹ עַתָּה בְּבַת אַחַת לַעֲשׂוֹת בָּהֶם כְּלָיָה עַתָּה כְּרֶגַע, אֲבָל לֹא הָיָה חוֹשֵׁשׁ אִם יִגְבֶּה חוֹבוֹ מְעַט מְעַט בְּדוֹר וָדוֹר. וְנָעֲתַר לוֹ ה' וְאָמַר: "וְעַתָּה לֵךְ נְחֵה אֶת הָעָם וְגוֹ', וּבְיוֹם פָּקְדִי וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם אֶת חַטָּאתָם", לְהַפְרַע מֵהֶם מְעַט מְעַט, כִּי זֶה חֶסֶד אֱלֹהִים.

פרק לג

פסוק ד

וְלֹא שָׁתוּ אִישׁ עֶדְיוֹ עָלָיו. יֵשׁ מַקְשִׁים, אַחַר שֶׁמַּעֲצָמָם לֹא שָׁתוּ עֶדְיָם עֲלֵיהֶם, מַהוּ זֶה שֶׁחָזַר וְאָמַר **וְעַתָּה הוֹרֵד עֶדְיְךָ מֵעָלֶיךָ**? וְנִרְאֶה לִי שֶׁהָיוּ כָּאן שְׁנֵי מִינֵי עֶדִי: הָאֶחָד הוּא סְתָם עֶדִי, חֵח וְנֶזֶם וַחֲלִי שֶׁהָיוּ מִתְקַשְּׁטִים בָּהֶם. הַשֵּׁנִי הוּא אוֹתָן הַכְּתָרִים שֶׁנִּתְּנוּ לָהֶם בְּחֹרֵב עַל אָמְרָם **נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע**. וּבַפַּעַם הָרִאשׁוֹן, כְּשֶׁשָּׁמְעוּ הַדָּבָר הַזֶּה שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ**, וַהֲרֵי הֵם כִּמְנֻדִּים לַשָּׁמַיִם, עַל כֵּן **וַיִּתְאַבְּלוּ וְלֹא שָׁתוּ אִישׁ עֶדְיוֹ**. מִדְּקָאָמַר **אִישׁ עֶדְיוֹ** וְלֹא אָמַר **בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אַחַר כָּךְ **וַיִּתְנַצְּלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל**, שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁמְּדַבֵּר בַּעֲדֵי הַמְיוּחָד לְכָל אִישׁ וְאִישׁ לְפִי עָשְׁרוֹ, הֶעָשִׁיר יָרֵבֶּה וְהַדַּל יַמְעִיט. וְקִבְּלוּ עֲלֵיהֶם תְּשׁוּבָה בַּעֲבוּר הַחֵטְא הַנִּמְשָׁךְ מִן הָעֲדִי, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר **וַיִּתְפָּרְקוּ כָּל הָעָם אֶת נִזְמֵי הַזָּהָב** וְגוֹ'. אֲבָל אוֹתָן שְׁנֵי כְּתָרִים שֶׁקִּבְּלוּ בְּחֹרֵב לֹא פֵּרְקוּ, כִּי הָיָה נִרְאֶה לָהֶם כִּפְרִיקַת עוֹל הַתּוֹרָה, כְּאִלּוּ אָמְרוּ אֵין לָנוּ חֵלֶק בַּתּוֹרָה וּבְכִתְרָהּ. עַל כֵּן נֶאֱמַר לָהֶם שֵׁנִית **וְעַתָּה הוֹרֵד עֶדְיְךָ מֵעָלֶיךָ**, אֲפִלּוּ אוֹתָן שְׁנֵי כְּתָרִים, וְעַל זֶה נֶאֱמַר **וַיִּתְנַצְּלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֶדְיָם מֵהַר חוֹרֵב**, אוֹתוֹ עֶדִי הַנִּתָּן לָהֶם בְּהַר חוֹרֵב. וְאָמַר כָּאן **בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** וְלֹא אָמַר **אִישׁ עֶדְיוֹ**, לְפִי שֶׁכָּל יִשְׂרָאֵל הָיוּ שָׁוִים בּוֹ כֶּעָשִׁיר כַּהֵלֶךְ.

וּמַהֲרִי"א פֵּרֵשׁ, שֶׁהָאָדָם יֵשׁ לוֹ הַרְבֵּה מִינֵי עֲדִי, וְהָיוּ קְצָתָם עֲלֵיהֶם וּקְצָתָם לֹא הָיוּ עֲלֵיהֶם. וּמִתְּחִלָּה לֹא שָׁתוּ עֲלֵיהֶם עֲדָיִים שֶׁלֹּא הָיוּ עֲדַיִן עֲלֵיהֶם, אֲבָל אוֹתָן שֶׁהָיוּ עֲלֵיהֶם כְּבָר לֹא הוֹרִידוּ. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְעַתָּה הוֹרֵד עֶדְיְךָ" – אֲפִלּוּ זֶהוּ שֶׁכְּבָר עָלֶיךָ. וְגַם לְפֵרוּשֵׁנוּ מִיָּשָׁב לָמָּה הִזְכִּיר לְשׁוֹן הוֹרָדָה בְּפַעַם הַשֵּׁנִי וְלֹא בָּרִאשׁוֹן, לְפִי שֶׁהָעֲדִי שֶׁל הַר חוֹרֵב הָיָה תָּמִיד עֲלֵיהֶם, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּסִתָם עֲדִי.

פסוק יב

רְאֵה אַתָּה אֹמֵר אֵלַי הַעַל אֶת הָעָם הַזֶּה וְגוֹ'. זוֹ פָּרָשָׁה חֲמוּרָה שֶׁבַּתּוֹרָה, אֲשֶׁר בָּהּ יָצְאוּ כָּל הַמְפָרְשִׁים לְלָקֹט וְלֹא מָצְאוּ בֵּאוּר מַסְפִּיק מַה זֶּה הָיָה מְבֻקָּשׁוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, מִלְּבַד כַּמָּה סְפֵקוֹת הַנּוֹפְלִים בִּלְשׁוֹן הַוִּכּוּחַ שֶׁהָיָה לְמֹשֶׁה עִם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. אֵין אֲנִי גּוֹזֵר וְאוֹמֵר שֶׁדַּעְתִּי הַנְּכוֹנָה מְכֻלָּם, חָלִילָה, אֶלָּא אוֹמֵר אֲנִי: מֵאַחַר שֶׁאֵין הַמְפָרְשִׁים עַל דֶּרֶךְ אֶחָד וְכָל

אֶחָד סוֹתֵר דִּבְרֵי חֲבֵרוֹ וּמַרְבֶּה עָלָיו חֲבִילוֹת הַשָּׂגוֹת, מִכָּל מָקוֹם הָעִנְיָנִים שֶׁהִנִּיחוּ אֲמִתִּיִּים מִצַּד עַצְמָם, אַף אִם אֵינָן שׁוֹמְרִים תְּמוּנַת הַלָּשׁוֹן, אֶעֱנֶה גַּם אֲנִי חֶלְקִי וְאוֹמַר: לְפִי שֶׁמָּצִינוּ לְמַעְלָה עִנְיָן כָּפוּל, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה "וְעַתָּה לֵךְ נְחֵה אֶת הָעָם", וְאַחַר כָּךְ חָזַר וְאָמַר "לֵךְ עֲלֵה מִזֶּה אַתָּה וְהָעָם", וּמִלְּבַד הַכֶּפֶל יֵשׁ כַּמָּה שִׁנּוּיִים בַּלָּשׁוֹן: הֵן מִלְּשׁוֹן "נְחֵה" לְ"עֲלֵה", הֵן אָמְרוֹ "אַתָּה וְהָעָם", הֵן מַה שֶּׁהוֹסִיף בַּשֵּׁנִי לוֹמַר "אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", וְזוּלַת זֶה הָרְבֵּה שִׁנּוּי לָשׁוֹן. וּבְעִנְיַן שְׁלִיחוּת הַמַּלְאָךְ אָמַר תְּחִלָּה "הִנֵּה מַלְאָכִי יֵלֵךְ לְפָנֶיךָ", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וְשָׁלַחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ".

מֵהֶכְרַח כָּל הַדְּקְדּוּקִים הַלָּלוּ קָרוֹב לִשְׁמֹעַ, כִּי בְּמַעֲשֶׂה הָעֵגֶל הָיָה הָעֵרֶב רַב מְקוֹר אֶל הַחֵטְא, וְיִשְׂרָאֵל נִמְשְׁכוּ אַחֲרֵיהֶם. וּמֹשֶׁה בִּתְפִלָּתוֹ עָשָׂה שְׁתֵּי חֲלֻקּוֹת, וְהִתְפַּלֵּל תְּחִלָּה עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא הָיְתָה אַשְׁמָתָם כָּל כָּךְ גְּדוֹלָה, וְאַחַר כָּךְ הִתְפַּלֵּל גַּם בְּעַד הָעֵרֶב רַב, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה בְּפָרָשַׁת הָעֵגֶל. וּלְעֻמַּת זֶה כְּשֶׁנֶּעְתַּר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, נֶעְתַּר תְּחִלָּה עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְבִלְתִּי הַשְׁחִיתָם, וַעֲלֵיהֶם אָמַר **וְעַתָּה לֵךְ נְחֵה אֶת הָעָם**, כִּי לְשׁוֹן "נְחֵה" מוֹרֶה שֶׁיַּנְחֵם בְּנַחַת וְשׁוּבָה, וּקְרָאָם **הָעָם** דֶּרֶךְ קְנָס לְפִי שֶׁנִּתְפַּתּוּ אֶל הָעֵרֶב רַב. וְאָמַר **אֶל אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ**, כִּי רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְקַיֵּם שְׁבוּעָתוֹ בְּמֹשֶׁה וְאָמַר **וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל**, וְהַיְינוּ לִתֵּן הָאָרֶץ לְזַרְעוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, כְּאִלּוּ דִּבֵּר לְקַיֵּם הַבְטָחָתוֹ לוֹ לְמֹשֶׁה. וְעַכְשָׁיו חָזַר וְאָמַר כִּי אוֹתוֹ יְעוּד שֶׁדִּבַּרְתִּי לַעֲשׂוֹת לְךָ הִנְנִי מַחֲזִירוֹ לְיִשְׂרָאֵל, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **אֶל אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ**. וּלְפִי שֶׁכָּל מַלְאֲכֵי רַחֲמִים שֶׁל מַעְלָה כְּבָר הֵמָּה מוּכָנִים מִימוֹת הָאָבוֹת לִשְׁמֹר בְּדַרְכְּךָ אֶת זֶרַע אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, עַל כֵּן אָמַר **הִנֵּה מַלְאָכִי יֵלֵךְ לְפָנֶיךָ**, אֵין צֹרֶךְ לִשְׁלֹחַ מַלְאָךְ אַחֵר כִּי כְּבָר יֵשׁ מַלְאָךְ מוּכָן לְכָךְ. וְעַל יִשְׂרָאֵל אָמַר **וּבְיוֹם פָּקְדִי וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם** וְגוֹ', לְהַפְרַע מֵהֶם מְעַט מְעַט.

אֲבָל עַל הָעֵרֶב רַב אָמַר, "וַיִּגֹּף ה' אֶת הָעָם עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל", כִּי כְּבָר אָמְרוּ שֶׁיִּשְׂרָאֵל לֹא יָדַע וְלֹא הִתְבּוֹנֵן בְּתַחְבּוּלוֹת הָעֵרֶב רַב, וְ"יָדַע שׁוֹר קֹנֵהוּ" – אֵלּוּ הָעֵרֶב רַב, כִּדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (עיין ויק"ר כז ח). וְאַחַר כָּךְ נִחַם ה' עַל הָרָעָה גַּם עַל הָעֵרֶב רַב, וְאָמַר "לֵךְ עֲלֵה מִזֶּה אַתָּה וְהָעָם אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". כִּי יָדוּעַ שֶׁמֹּשֶׁה לֹא נִמְלַךְ בַּגְּבוּרָה, וּמֵעֶצְמוֹ הֶעֱלָם מֹשֶׁה, וְלֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן נְחֵה הַמּוֹרֶה עַל הֲנָחָה וְשׁוּבָה, אֶלָּא "עֲלֵה מִזֶּה אַתָּה וְהָעָם", רְצוֹנוֹ לוֹמַר: אַתָּה עֲלֵה וְהַעֵל גַּם אוֹתָם בְּעַל כָּרְחָם, יַעַן כִּי הֵמָּה בּוֹחֲרִים תָּמִיד לְשׁוּב לְמָקוֹרָם מִצְרַיְמָה. וְאָמַר "אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם" וְגוֹ', לֹא אָמַר סְתָם לַאֲבוֹתָם, כִּי הָעֵרֶב רַב לֹא מִזַּרְעָם הֵמָּה. וּמַה שֶּׁאָמַר "אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי" וְגוֹ', לוֹמַר לְךָ: אַף עַל פִּי שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה, וְהֵמָּה לֹא מִזַּרְעָם, וְאִם כֵּן אֵין אֲנִי חַיָּב לַהֲבִיאָם אֶל הָאָרֶץ מִצַּד הַשְּׁבוּעָה וּבְרִית אָבוֹת, מִכָּל מָקוֹם אֲבִיאֵם שָׁמָּה

לְכְבוֹדְךָ, מֵאַחַר שֶׁאַתָּה קִבַּלְתָּ אוֹתָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ" וְגוֹ'. "וְשָׁלַחְתִּי מַלְאָךְ לְפָנֶיךָ", כִּי אֵין לָהֶם מַלְאָכִים מוּכָנִים מִימֵי אֲבוֹתָם, עַל כֵּן אֲנִי צָרִיךְ לְצַוּוֹת עֲלֵיהֶם מַלְאָךְ שֶׁיִּשְׁמְרֵם בַּדֶּרֶךְ, אוֹ מַלְאָךְ אֶחָד, אוֹ לְצַוּוֹת עֲלֵיהֶם לָזֶה הַמַּלְאָךְ הַהוֹלֵךְ בַּעֲבוּר יִשְׂרָאֵל. וּמַה שֶּׁאָמַר "כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ" וְגוֹ', הֵיינוּ בַּעֲבוּר הָעֶרֶב רַב, כִּי עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא, עַל כֵּן אֵין אֲנִי רוֹצֶה לֵילֵךְ בְּקִרְבָּם. וּבַהֲדֵי הוּצָא לְקֵי כְּרָבָא (בבא קמא צב.), כִּי הֵמָּה סִבָּה שֶׁלֹּא אֵלֵךְ בְּעַצְמִי גַּם עִמְּךָ וְעִם יִשְׂרָאֵל.

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה' רְאֵה אַתָּה אֹמֵר אֵלַי הַעַל אֶת הָעָם הַזֶּה. עַל הָעֵרֶב רַב, לֹא כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בְּיִשְׂרָאֵל (שמות ג יז) "וְאֹמַר אַעֲלֶה אֶתְכֶם מֵעֳנִי מִצְרַיִם". אֶלָּא תְּלִיתָ הֶהַעֲלָאָה בִּי לוֹמַר, כְּשֵׁם שֶׁהֶעֱלִיתָ אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִדַּעְתְּךָ, כְּךָ תַּעֲלֶה אוֹתָם מִזֶּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "לֵךְ עֲלֵה מִזֶּה אַתָּה וְהָעָם אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ" וְגוֹ', לוֹמַר, כְּשֵׁם שֶׁהֶעֱלִיתָם מִמִּצְרַיִם כָּךְ תַּעֲלֵם מִזֶּה.

וְאַתָּה לֹא הוֹדַעְתַּנִי אֵת אֲשֶׁר תִּשְׁלַח עִמִּי. דָּבָר זֶה שֶׁתִּשְׁלַח עִמִּי שְׁלוּחֲךָ לֹא הוֹדַעְתַּנִי, כִּי מַה שֶּׁאָמַרְתָּ "וְשָׁלַחְתִּי מַלְאָךְ לְפָנֶיךָ", בָּזֶה לֹא נִבְדְּלוּ עֲדַיִן מִשְּׁאָר הָאֻמּוֹת, כִּי כָּל אֻמָּה יֵשׁ לָהּ שַׂר וּמַלְאָךְ לְמַעְלָה. וְהָיָה לְךָ לָחוּס עַל כְּבוֹדִי, מֵאַחַר שֶׁיָּצְאוּ עַל פִּי מִמִּצְרַיִם וְנִתְדַּבְּקוּ בְּךָ, הָיָה לְךָ לְהַבְדִּילָם מִכָּל הָעַמִּים וְלֵילֵךְ בְּקִרְבָּם. וְאַף אִם תֹּאמַר שֶׁיֵּשׁ טַעַם לַדָּבָר מַה שֶּׁאָמַרְתָּ "כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ" וְגוֹ', מִכָּל מָקוֹם הָיָה לְךָ לְהוֹדִיעֵנִי שֶׁשְּׁלוּחֲךָ יֵלֵךְ עִמִּי לְכָל הַפָּחוֹת, כִּי גַּם אֲנִי צָרִיךְ סַעַד וְעֶזֶר אֱלֹהִי לְהַדְרִיכֵם בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה. וְזֶה הַמַּלְאָךְ הַשָּׁלוּחַ לְפָנֵיהֶם אֵינוֹ אֶלָּא לְגָרֵשׁ שֶׁבַע אוּמּוֹת, וְהָעִקָּר חָסֵר מִן הַסֵּפֶר, כִּי עֲדַיִן אָנוּ צְרִיכִין לַמּוֹדָעִי לְדַעַת דֶּרֶךְ ה' עַל פִּי הַתּוֹרָה.

וְאַתָּה אָמַרְתָּ יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאָמַר זֶה עַל שֶׁנֶּאֱמַר "וּשְׁמִי ה' לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם" (שמות ו ג) מַשְׁמָע אֲבָל לְךָ נוֹדַעְתִּי בִּשְׁמִי ה', וּלְפִי דַּרְכֵּנוּ יֹאמַר עַל שֵׁם שֶׁל אֶהְיֶה כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ג יב) "כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ", שֵׁם שֶׁל אֶהְיֶה יִהְיֶה עִמְּךָ תָּמִיד, וְלָזֶה אֲנִי צָרִיךְ עַכְשָׁיו כִּי מִתְּחִלָּה אָמַרְתָּ "יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם" שֶׁהַשֵּׁם עַצְמוֹ יִהְיֶה עִמִּי, וְעַכְשָׁיו חֲזַרְתָּ מִיעוּד זֶה, וְלֹא זוֹ שֶׁאַתָּה בְּעַצְמְךָ אֵינְךָ רוֹצֶה לִהְיוֹת עִמִּי כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ", אֶלָּא אֲפִלּוּ שְׁלוּחֲךָ אֵינוֹ עִמִּי כִּי אִם לְפָנַי, שֶׁהֲרֵי לֹא הוֹדַעְתַּנִי אֵת אֲשֶׁר תִּשְׁלַח עִמִּי, וְזֶה רָחוֹק מְאֹד מִן יְעוּד "יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם". וְעַל זֶה לֹא שָׁאַל מֹשֶׁה עֲדַיִן מְאוּמָה, רַק אָמַר כְּמַתְמִיהַּ שֶׁלֹּא הוֹדַעְתַּנִי שֶׁתִּשְׁלַח עִמִּי, וְאַחַר כָּךְ הִצִּיעַ הַצָּעָה אֶל בַּקָּשָׁתוֹ וְאָמַר "וְגַם מָצָאתָ חֵן בְּעֵינָי" וְאִם כְּבָר הָיָה לִי לְבַקֵּשׁ עַל אֵיזוֹ דָּבָר שֶׁתַּעֲשֶׂה לִי מִצַּד מְצִיאַת הַחֵן מִכָּל מָקוֹם לֹא בִּקַּשְׁתִּי מְאוּמָה כִּי לֹא הָיְתָה הַשָּׁעָה כָּל כָּךְ צְרִיכָה, לָזֶה אָמַר וְעַתָּה הִגִּיעָה הַשָּׁעָה שֶׁאֲנִי צָרִיךְ לְבַקֵּשׁ דָּבָר וְהוּא, "אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ הוֹדִיעֵנִי נָא אֶת דְּרָכֶיךָ", וְאֵין דַּי בָּזֶה שֶׁתּוֹדִיעֵנִי וַאֲנִי בַּעַר וְלֹא אָבִין אֶלָּא "וְאֵדָעֶךָּ", תֵּן לִי לֵב לְהָבִין כְּדֵי שֶׁאֵדַע דַּרְכְּךָ לְמַעַן אַרְוִיחַ

בְּזֶה, וְהוּא שֶׁאָמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ נוֹסָף עַל חֵן הָרִאשׁוֹן, וְהוּא שֶׁעַל יְדֵי יְדִיעַת הַמַּשְׂכִּלוֹת יְדָבֵק הַמַּשְׂכָּל בַּמַּשְׂכִּיל וְהָיוּ לַאֲחָדִים יִהְיֶה פִּיו כְּפִיךָ וְאַרְוִיחַ בָּזֶה שֶׁמִּמֶּנִּי יִתְפַּשֵּׁט הַחֵן גַּם לְזוּלָתוֹ מַה שֶּׁלֹּא הָיָה מְקֻדָּמַת דְּנָא שֶׁלֹּא נִתְפַּשֵּׁט הַחֵן כִּי אִם מִמְּךָ אֵלַי, וּבְעֵת שֶׁתּוֹדִיעֵנִי דַּרְכֶּיךָ וְתַשְׂכִּילֵנִי יִתְדַּבֵּק הַמַּשְׂכָּל בַּמַּשְׂכִּיל וְיִתּוֹסֵף לִי מְצִיאַת הַחֵן וְיִתְפַּשֵּׁט מִמֶּנִּי גַּם אֶל כָּל הַנִּדְבָּקִים אֵלַי, וְהוּא הָעֵרֶב רַב, וְעַל יְדֵי זֶה יִקָּרְאוּ עַמְּךָ וְלֹא עַמִּי לְבַד. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וּרְאֵה כִּי עַמְּךָ הַגּוֹי הַזֶּה", וְאַל תֹּאמַר לִי עוֹד "אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ" וְגוֹ'.

פסוק יד

וַיֹּאמַר פָּנַי יֵלֵכוּ וַהֲנִחֹתִי לָךְ. בְּמִלַּת "פָּנַי" נֶחְלְקוּ הַמְפָרְשִׁים אִם הוּא פָּנִים שֶׁל כַּעַס אוֹ פָּנִים שֶׁל רַחֲמִים, וְ"יֵלֵכוּ" מַשְׁמַע לְהַבָּא, וּמֹשֶׁה אָמַר "אִם אֵין פָּנֶיךָ הוֹלְכִים" בְּהוֹוֶה, לְאַלְתַּר, "אַל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה", בֵּין שֶׁיִּהְיֶה פְּרוּשׁוֹ שֶׁיֵּלֵךְ הַכַּעַס מֵהֶם תֵּכֶף, בֵּין שֶׁיִּהְיֶה פְּרוּשׁוֹ שֶׁיֵּלֵךְ עִמָּהֶם תֵּכֶף פְּנֵי רַחֲמָיו יִתְבָּרַךְ. וּלְפִי דַּרְכֵּנוּ הֵשִׁיב לוֹ עַל שְׁנֵי דְּבָרִים כְּאֶחָד: עַל מַה שֶּׁהָיָה מַתְמִיהַּ עַל שֶׁלֹּא הוֹדִיעוֹ שֶׁיִּשְׁלַח עִמּוֹ שְׁלוּחוֹ לְסַעֲדוֹ, עַל זֶה אָמַר **פָּנַי יֵלֵכוּ** כְּמוֹ "וּפָנֶיךָ הוֹלְכִים בַּקְּרָב" (שמואל ב יז יא), לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "וְדִבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה פָּנִים אֶל פָּנִים", וּמֵאוֹתָן פָּנִים יֵלֵךְ אוֹר פָּנָיו יִתְבָּרַךְ עַל פְּנֵי מֹשֶׁה, וְעַל יְדֵי זֶה יַעֲשֶׂה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֲנָחָה כְּאִלּוּ הָיָה הַשֵּׁם הוֹלֵךְ עִמּוֹ מַמָּשׁ. וְאַף עַל פִּי שֶׁהַשְׁפָּעָה זוֹ לִפְרָקִים, מִכָּל מָקוֹם תַּסְפִּיק לְמֹשֶׁה לְשֶׁיּוּכַל לְהַעֲלוֹת אֶת הָעָם וּלְהַדְרִיכָם בְּדֶרֶךְ ה', וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **וַהֲנִחֹתִי לָךְ**. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה: זֶה פָּשׁוּט וְאֵין אֲנִי מְבַקֵּשׁ עַל זֶה, כִּי אִם אֵין אוֹר פָּנֶיךָ הוֹלְכִים וַדַּאי אַל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה, וּבְלֹא מְצִיאַת חֵן דָּבָר זֶה מֻכְרָח לִהְיוֹת, כִּי אֵין לָנוּ עָלֶיהָ כְּלָל זוּלַת זֶה. וְאִם כֵּן הַדְּרָא בַּקְּשָׁתִי לְדוּכְתַּהּ: מַה תַּעֲשֶׂה לִי בַּעֲבוּר מְצִיאַת הַחֵן? וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וּבְמֶה יִוָּדַע אֵיפֹה כִּי מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמֶּךָ", שֶׁיִּתְפַּשֵּׁט הַחֵן מִמֶּנִּי גַּם אֶל עַמֶּךָ, "הֲלֹא בְּלֶכְתְּךָ עִמָּנוּ" מַמָּשׁ בְּכָל עֵת, שֶׁתִּדְבַּק בִּי עַל יְדֵי שֶׁתּוֹדִיעֵנִי דַּרְכֶּךָ, וּבָזֶה לְבַד "וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ מִכֹּל הָעָם" וְגוֹ'.

פסוק יז

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה גַּם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶעֱשֶׂה. אַף עַל פִּי שֶׁכְּמַעַט הָיִיתָ מִתְיָאֵשׁ מִן יְעוּד "יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם", מִכָּל מָקוֹם אֲנִי חוֹזֵר מִן הַכַּעַס וּמַבְטִיחֲךָ גַּם הַדָּבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה, "וְאֵדָעֲךָ בְּשֵׁם" בִּזְכוּת מְצִיאַת הַחֵן, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא בִּקַּשְׁתָּ מִצַּד מְצִיאַת הַחֵן כִּי אִם "הוֹדִיעֵנִי נָא אֶת דְּרָכֶךָ", מִכָּל מָקוֹם מֵאַחַר שֶׁיָּצָא מִפִּיךָ דָּבָר "יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם", אֶעֱשֶׂה גַּם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה בַּעֲבוּר מְצִיאַת הַחֵן, וְאֵדָעֲךָ בְּשֵׁם כְּבָרִאשׁוֹנָה.

פסוק יח

וַיֹּאמַר הַרְאֵנִי נָא אֶת כְּבֹדֶךָ. רז"ל אָמְרוּ (ילקוט שמעוני לג שצה) שֶׁבִּקֵּשׁ לִרְאוֹת מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹת לָעוֹלָם הַבָּא שֶׁנִּקְרָא כָּבוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג לה) "כָּבוֹד חֲכָמִים יְנְחָלוּ". "וַיֹּאמֶר אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ", הֵן שְׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה הֵן רַב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם אֵין אַתָּה יָכוֹל לִרְאוֹת אֶת כֻּלּוֹ אֶפֶס קָצֵהוּ תִרְאֶה, שְׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה הַמְכֻנֶּה בַּי"אֲחוֹרַי" כְּדָבָר טָפֵל שֶׁהוּא מַשְׁלִיךְ אַחֲרָיו, אֲבָל "פָּנַי" דְּהַיְנוּ שְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא שֶׁהַצַּדִּיקִים רוֹאִין פְּנֵי הַשְּׁכִינָה, בְּעוֹד הֱיוֹת הָאָדָם מְסֻבָּךְ בַּחוֹמֶר לֹא יוּכַל לִרְאוֹת זֶה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה סד ג) "עַיִן לֹא רָאָתָה" וְגוֹ', וְעַל זֶה אָמַר "לֹא תוּכַל לִרְאוֹת אֶת פָּנָי", כִּי הַפָּנִים עַצְמָם הֵם שְׂכַר הַצַּדִּיקִים שֶׁנֶּהֱנִין מֵאוֹר פָּנָיו יִתְבָּרַךְ. וְזֶה שֶׁאָמַר "וְרָאִיתָ אֶת אֲחֹרָי וּפָנַי לֹא יֵרָאוּ". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות ז.) הֶרְאָה לוֹ קֶשֶׁר שֶׁל תְּפִלִּין, כִּי מָצִינוּ שֵׁם שֶׁל שַׁדַּי חָקוּק בַּתְּפִלִּין, דְּהַיְנוּ שִׁי"ן יו"ד מִלְּפָנָיו, יו"ד בְּשֶׂל יָד וְשִׁי"ן בְּשֶׂל רֹאשׁ, וְהַיְנוּ יֵשׁ, רָמַז לִשְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא שֶׁנִּמְצָא בּוֹ יְשׁוּעוֹת וּמַמָּשׁוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי ח כא) "לְהַנְחִיל אוֹהֲבַי יֵשׁ" וְגוֹ'. וּבְאַחֲרָיו הַדָּלֶ"ת בְּקֶשֶׁר שֶׁל תְּפִלִּין, רָמַז לִשְׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה הַבָּא מִן אַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית כח יד) "וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה" וְגוֹ'. וְכֵן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה (דברים ג כז) "עֲלֵה רֹאשׁ הַפִּסְגָּה וְשָׂא עֵינֶיךָ יָמָּה וָקֵדְמָה" וְגוֹ', רָמַז לוֹ שֶׁלֹּא תוּכַל לִרְאוֹת כִּי אִם יָת דְּבָתְרָי. וְכֵן נֶאֱמַר (דברים לד א) "וַיַּרְאֵהוּ ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ עַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן", וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ספרי דברים לא ב) עַד הַיּוֹם הָאַחֲרוֹן, לְתְחִית הַמֵּתִים, אֲבָל לֹא עַד בִּכְלָל, כִּי הַשְּׂכָר שֶׁל תְּחִית הַמֵּתִים לֹא הֶרְאָה לוֹ ה', כִּי לֹא יוּכַל לִרְאוֹתוֹ וּלְהָבִין מַהוּתוֹ כְּלָל. לְכָךְ נֶאֱמַר לְשׁוֹן "אֶת" בַּאֲחוֹרָיו וְלֹא בְּפָנָיו, וּכְתַרְגּוּמוֹ "יָת דְּבָתְרָי" הַיְנוּ הַטָּפֵל אֵלָיו וְהוּא חוּץ מִמֶּנּוּ, אֲבָל בְּ"פָנַי" לֹא נֶאֱמַר "אֶת", כִּי הַשְּׂכָר אֵינוֹ טָפֵל אֶל פָּנָיו יִתְבָּרַךְ, אֶלָּא אוֹר פָּנָיו הוּא עַצְמוֹ הַשָּׂכָר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה מ י) "הִנֵּה שְׂכָרוֹ אִתּוֹ וּפְעֻלָּתוֹ לְפָנָיו".

וְזֶהוּ סוֹד עַי"ן דָּלֶ"ת גְּדוֹלָה בְּפָסוּק "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל", לוֹמַר שֶׁעַיִן הָאָדָם לֹא יוּכַל לִרְאוֹת כִּי אִם אַרְבַּע דְּהַיְנוּ שְׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה. וְקָרוֹב לָזֶה פֵּרַשְׁנוּ בְּחִבּוּרֵנוּ עוֹלְלוֹת אֶפְרַיִם עַל מַה שֶׁאָמַר רַבִּי: הָאי דִּמְחַדַּדְנָא מֵחֲבָרַי שָׁרָאִיתִי אֶת רַבִּי מֵאִיר מֵאֲחוֹרָיו, וְאִלּוּ רְאִיתִיו מִקַּמֵּיהּ הֲוֵינָא מְחַדַּדְנָא טְפֵי, (עירובין יג:) רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁלֹּא הִשִּׂיג מִמֶּנּוּ כִּי אִם הַהַשָּׂגוֹת שֶׁהָיוּ טְפֵלִים אֶצְלוֹ, כְּדָבָר טָפֵל שֶׁהָאָדָם מַשְׁלִיךְ אַחֲרָיו, וְאִלּוּ הִשַּׂגְתִּי מֵאוֹר פָּנָיו דְּהַיְנוּ עִקָּרֵי הַשָּׂגוֹתָיו הַמְכֻנִּים בְּשֵׁם פָּנִים, וַדַּאי מְחַדַּדְנָא טְפֵי.

פרק לד

פסוק ז

עַל בָּנִים וְעַל בְּנֵי בָנִים וְגוֹ'. הוֹסִיף כָּאן "בְּנֵי בָנִים" מַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּיר זֶה לֹא בְּדִבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת וְלֹא בְּאַחֲרוֹנוֹת, לְפִי שֶׁבַּעֲבוֹדָה זָרָה לְעוֹלָם כְּדַּאי הִיא הַמִּדָּה עַד דּוֹר רְבִיעִי וּמַתְחִיל לִמְנוֹת מִן הָאָב: אָב רִאשׁוֹן, בֵּן שֵׁנִי, וְאַחַר כָּךְ שְׁלִשִּׁים, וְאַחַר כָּךְ רִבֵּעִים. אֲבָל בְּמַעֲשֶׂה הָעֵגֶל כְּבָר קִבְּלוּ דַּיָּנִם כָּל הָעוֹבְדִים וְנִמְחַל הֶעָוֹן לְאוֹתוֹ דּוֹר, אֲבָל לֹא לַדּוֹרוֹת. וּכְדֵי לְקַיֵּם הַפְּקִידָה לְאַרְבָּעָה דּוֹרוֹת הֲצָרַךְ לִמְנוֹת מִן הַבֵּן וְהוֹסִיף דּוֹר אֶחָד וּמָנָה: בָּנִים, וּבְנֵי בָנִים, שְׁלִשִּׁים, וְרִבֵּעִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (שמות לב:לד) "וּבְיוֹם פָּקְדִי" – הַיְינוּ זְמַן הַפְּקִידָה כִּי יָבֹא, אָז "וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם" אוֹתוֹ זְמַן פְּקִידָה הַנֶּאֱמָר בַּעֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת. וּלְדַעְתִּי, לְפִי שֶׁעָוֹן עֲבוֹדָה זָרָה חָמוּר מִכָּל הֶעָוֹנוֹת, לֹא יוּכַל דּוֹר אֶחָד לִסְבֹּל גֹּדֶל הָעֹנֶשׁ הָרָאוּי לָבֹא עַל עָוֹן זֶה, עַל כֵּן הוּא מִתְחַלֵּק לְאַרְבָּעָה דּוֹרוֹת לְהָקֵל וְלֹא לְהַחְמִיר. וְיֵשׁ אוֹמְרִים בְּהֵפֶךְ זֶה, כִּי לְכָךְ נֶאֱמַר (שמות לד:ח) "וַיְמַהֵר מֹשֶׁה וַיִּקֹּד אַרְצָה" – רָאָה מֹשֶׁה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קוֹרֵא הַדּוֹרוֹת מֵרֹאשׁ וְהוֹלֵךְ וּמוֹנֶה וּמוֹסִיף דּוֹר אֶחָד, וְהָיָה מִתְיָרֵא פֶּן יוֹסִיף לְהַכּוֹת בְּכַמָּה דּוֹרוֹת, עַל כֵּן מִהֵר מֹשֶׁה וַיִּקֹּד אַרְצָה וַיֹּאמֶר "אֲדֹנָי".

פסוק לג

וַיִּתֵּן עַל־פָּנָיו מַסְוֶה. לְפִי שֶׁהָיוּ הַכֹּל מִסְתַּכְּלִין בּוֹ, וּמֹשֶׁה הָיָה עָנָו גָּדוֹל וּבַיְשָׁן, וְהָיָה מִתְבַּיֵּשׁ עַל שֶׁמִּסְתַּכְּלִין בְּקַרְנֵי עוֹר פָּנָיו, כִּי כָּךְ הִיא הַמִּדָּה בְּכָל מִי שֶׁהוּא בַּיְשָׁן, עַל כֵּן נָתַן עַל פָּנָיו מַסְוֶה לְכַסּוֹת עֵינַיִם. אֲבָל בְּבוֹאוֹ לִפְנֵי ה' לִלְמוֹד תּוֹרָה מִפְּיו, אָז הֻצְרַךְ לְהָסִיר מַסְוֶה הַבּוּשָׁה מֵעַל פָּנָיו, כִּי לֹא הַבַּיְשָׁן לָמֵד (אבות ב ו). לְכָךְ נֶאֱמַר: "וּבְבֹא מֹשֶׁה לִפְנֵי ה' לְדַבֵּר אִתּוֹ יָסִיר הַמַּסְוֶה עַד צֵאתוֹ".

פרק לה

פסוק א

וַיַּקְהֵל מֹשֶׁה אֶת כָּל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לְמָחֳרַת יוֹם כִּפּוּר כּוּ', וּבְפָרָשַׁת יִתְרוֹ כְּתִיב (שמות יח יג) "וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה לִשְׁפֹּט אֶת הָעָם", וּפֵרֵשׁ רַשִׁ"י שָׁם כִּי זֶה הָיָה לְמָחֳרַת יוֹם כִּפּוּרִים. וְנִרְאֶה לִי שֶׁיָּדוּעַ שֶׁהַקָּהֵל זֶה הָיָה לְהוֹדִיעָם מִצְוֹת הַמִּשְׁכָּן וְהַנְּדָבָה כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ, וְהָיָה מֹשֶׁה חוֹשֵׁשׁ פֶּן יִתְנַדֵּב אֶחָד מֵהֶם לַמִּשְׁכָּן דָּבָר שֶׁאֵינוֹ שָׁלוֹ וְהוּא חוֹשֵׁב כִּי הוּא תּוֹפְסוֹ בַּדִּין, וְזֶה לֹא יִתָּכֵן לִבְנוֹת הַבַּיִת הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ הַזֶּה מִן הַגָּזֵל, וּמְקוֹם הַמִּשְׁפָּט שָׁמָּה הָרֶשַׁע. עַל כֵּן הִכְרִיז מֹשֶׁה תְּחִלָּה מִי בַּעַל דְּבָרִים יִגַּשׁ אֵלַי לַמִּשְׁפָּט, בְּאֹפֶן שֶׁכָּל הָעָם עַל מְקוֹמוֹ יָבֹא בְּשָׁלוֹם וְנוֹדַע לְכָל אֶחָד מַה שֶּׁהוּא שֶׁלּוֹ אוֹ

אֵינוֹ שָׁלוֹ עַל יְדֵי שֶׁהָיָה דָּן בֵּינֵיהֶם, וְאָז הָיָה מוֹדִיעָם עִנְיַן הַנְּדָבָה לֵאמֹר "קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לַה'", וּ"מֵאִתְּכֶם" הַיְינוּ מִשֶּׁלָּכֶם וְלֹא מִשֶּׁל חֲבֵרְכֶם, דְּאִם לֹא כֵּן "מֵאִתְּכֶם" מְיֻתָּר. וְאַף עַל פִּי שֶׁבְּלִי סָפֵק לֹא הָיָה יָכוֹל לִשְׁפֹּט אֶת כָּל הָעָם בְּיוֹם אֶחָד וַאֲפִלּוּ בְּאוֹתוֹ יוֹם לֹא הָיָה שׁוֹפֵט כָּל הַיּוֹם, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁנֶּאֱמַר (שם יח יג) מִבֹּקֶר עַד עָרֶב, הַיְינוּ כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י שֶׁכָּל הַדִּין דִּין אֱמֶת לַאֲמִתּוֹ מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ נַעֲשָׂה שֶׁתַּף לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית א ה) "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר", דְּאִם לֹא כֵּן אֵימָתַי הוֹדִיעָם מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן. מִכָּל מָקוֹם גַּם הַנְּדָבָה לֹא נִשְׁלְמָה בְּיוֹם אֶחָד, וְאוּלַי הָיָה מוֹדִיעָם שֶׁכָּל דָּבָר שֶׁשְּׁנַיִם חֲלוּקִים עָלָיו שֶׁלֹּא יִתְנוּם נְדָבָה עַד כִּי יִתְבָּרֵר תְּחִלָּה הַדִּין עִם מִי.

וְעַל צַד הָרָמָז נֹאמַר שֶׁהַקְהֵל זֶה הָיָה לְתַוֵּךְ הַשָּׁלוֹם בֵּינֵיהֶם, כִּי אֵין אָדָם דָּר עִם נָחָשׁ בְּכְפִיפָה אַחַת, וְאַחַר שֶׁרָצָה לְהוֹדִיעָם מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם שׁוּתָפִים בּוֹ, דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הוֹשִׁיב אֶת כֻּלָּם בְּמָדוֹר אֶחָד. וְעַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהַקְהִילָם תְּחִלָּה שֶׁיִּהְיוּ בַּאֲגֻדָּה אַחַת, וְעַל כֵּן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁהָיָה זֶה לְמָחֳרַת יוֹם כִּפּוּר, לְפִי שֶׁכָּל הַחֲנָיוֹת הָיוּ בְּמַחֲלֹקֶת וְתַרְעוֹמוֹת חוּץ מִן הַחֲנָיָה שֶׁקִּדֵּם מַתַּן תּוֹרָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יט ב) "וַיִּחַן שָׁם יִשְׂרָאֵל" וְגוֹ', וְאִם כֵּן אֵיךְ אֶפְשָׁר לְהַקְהִילָם בִּזְמַן שֶׁהֵם מְחֻלָּקִים וְאֵין דַּעְתָּם שָׁוָה וְאֵין זֶה זְמַן מוּכָן. לָזֶה מָצָא מֹשֶׁה לְהַקְהִילָם כִּרְצוֹנוֹ לְמָחֳרַת יוֹם כִּפּוּר, כִּי בְּיוֹם כִּפּוּר הַשָּׁלוֹם מְתַוֵּךְ בֵּינֵיהֶם, וּבְעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא כֻּלָּם בַּאֲגֻדָּה אַחַת, עַל כֵּן הָיָה בְּנָקֵל לְהַקְהִילָם בְּיוֹם הַמָּחֳרַת כָּל זְמַן שֶׁשָּׁלוֹם הָאֶתְמוֹל קַיָּם. אֲבָל אִם יוֹם אוֹ יוֹמַיִם יַעֲמֹד, אָז לֹא יוּקַם הַשָּׁלוֹם, כִּי כְּבָר נִתְפָּרְדָה הַחֲבִילָה וְכָל אִישׁ לְדַרְכּוֹ פּוֹנֶה. וּכְדֵי שֶׁלֹּא יִתְנַגֵּד אֶל הַשָּׁלוֹם דִּבְרֵי רִיבוֹת שֶׁבֵּינֵיהֶם בְּעֵסֶק מָמוֹן שֶׁבֵּין אִישׁ לַחֲבֵרוֹ, כִּי אֵין לַשָּׁלוֹם שֶׁל יוֹם כִּפּוּר עֵסֶק בָּזֶה, עַל כֵּן יָשַׁב מֹשֶׁה גַּם לִשְׁפֹּט בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא, כְּדֵי שֶׁמִּכָּל צַד יִהְיֶה שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם. וְאָז יִהְיוּ רְאוּיִין לָדוּר בְּמָדוֹר אֶחָד, דְּהַיְנוּ הַמִּשְׁכָּן הַמְשֻׁתָּף לְכֻלָּם. וְאַחַר שֶׁנַּעֲשׂוּ לַאֲחָדִים עַל יְדֵי הַמִּשְׁכָּן הַמְצֻרָפָם, מֵאָז מָצִינוּ כַּמָּה פְּעָמִים שֶׁהִקְהִילָם מֹשֶׁה אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיָה מְמֻחֶרֶת יוֹם כִּפּוּר. וְכָל שֶׁכֵּן לְמָה שֶׁכָּתוּב בַּעֲקֵדָה דֶּרֶךְ מְלִיצָה עַל פָּסוּק "לֹא תְבַעֲרוּ אֵשׁ" וְגוֹ', שֶׁלֹּא יַצִּיתוּ אֵשׁ הַמַּחֲלֹקֶת בְּיוֹם הַשַּׁבָּת שֶׁנִּרְפִּים הֵמָּה מִמְּלַאכָה, וְיֵשׁ לָחוּשׁ בְּיוֹתֵר אָז לְאֵשׁ הַמַּחֲלֹקֶת מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַדְּבָרִים בְּטֵלִים. אִם כֵּן יָפֶה אָמַר "וַיַּקְהֵל", שֶׁהִקְהִילָם לִהְיוֹת בַּאֲגֻדָּה אַחַת עַל יְדֵי צִוּוּי "לֹא תְבַעֲרוּ אֵשׁ", שֶׁעַל פִּי דִּבּוּרוֹ הֵם נֶאֱסָפִים.

אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת אֹתָם. "דְּבָרִים" שְׁנַיִם בְּמַשְׁמָע, וְהָא לֹא הִגִּיד לָהֶם בַּפַּעַם הַהוּא כִּי אִם מִצְוַת הַשַּׁבָּת, כִּי אֵין לוֹמַר שֶׁ"דְּבָרִים" קְאֵי גַּם עַל הַמִּשְׁכָּן שֶׁהִזְכִּיר אַחַר כָּךְ, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר "זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה'", אִם כֵּן בְּ"זֶה הַדָּבָר" הַמִּשְׁכָּן אָמַר, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם "אֵלֶּה הַדְּבָרִים"? וְעוֹד קָשֶׁה שֶׁאָמַר "שֵׁשֶׁת יָמִים תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה", הָיָה לוֹ לוֹמַר

"תַּעֲשֶׂה", כִּי "תֵּעָשֶׂה" מֵעַצְמָהּ מַשְׁמַע. וְעוֹד קָשֶׁה שֶׁפָּסוּק זֶה כֻּלּוֹ מְיֻתָּר. וּמַה שֶּׁכָּתוּב בַּדִּבְּרוֹת "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד", כְּבָר בֵּאַרְנוּ זֶה בְּפָרָשַׁת יִתְרוֹ עַיֵּן שָׁם, אֲבָל פָּסוּק זֶה אֵינוֹ סוֹבֵל הַפֵּרוּשׁ הַהוּא.

עַל כֵּן אוֹמֵר אֲנִי שֶׁנָּקַט "דְּבָרִים", לְפִי שֶׁכָּל עִקַּר מִצְוָה זוֹ הָיְתָה לְצַוּוֹת עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן שֶׁיִּתְעַסְּקוּ בּוֹ כָּל שֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי לֹא יִתְעַסְּקוּ בּוֹ, כִּי אֵין מִשְׁכָּן דּוֹחֶה שַׁבָּת. וְהָיוּ כָּאן שְׁנֵי דְּבָרִים: אַחַת, לְצַוּוֹת עַל מַעֲשֶׂה הַמִּשְׁכָּן; הַשְּׁנִיָּה, שֶׁלֹּא יִתְעַסְּקוּ בּוֹ בְּשַׁבָּת. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה", לְפִי שֶׁכָּל עִקַּר צִוּוּי זֶה הָיָה עַל הֲבָאַת הַנְּדָבָה, כִּי גַּם זֶה נִקְרָא מְלָאכָה, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת צו:) מִן הַפָּסוּק "אִישׁ וְאִשָּׁה אַל יַעֲשׂוּ עוֹד מְלָאכָה", וּכְתִיב "וַיִּכָּלֵא הָעָם מֵהָבִיא". אִם כֵּן הֲבָאַת הַנְּדָבָה מֵרְשׁוּת לְרְשׁוּת נִקְרָא מְלָאכָה. וְעַל אוֹתָהּ מְלָאכָה אָמַר "תֵּעָשֶׂה", כִּי לֹא הָיָה יָכוֹל לוֹמַר "תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה" דֶּרֶךְ צִוּוּי, שֶׁהֲרֵי הַדָּבָר הַנִּתָּן מִצַּד הַנְּדָבָה אֵינוֹ צִוּוּי וְחוֹבָה, אֶלָּא "כָּל אִישׁ אֲשֶׁר נָדְבוֹ לִבּוֹ" יִתֵּן מֵעַצְמוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר "תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה", מֵעַצְמָהּ מַשְׁמַע. "וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה'", וְאָסוּר בּוֹ גַּם הֲבָאַת הַנְּדָבָה מֵרְשׁוּת לִרְשׁוּת. וּלְפִי מִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה הָאוֹמֵר שֶׁהַמִּשְׁכָּן נַעֲשָׂה קְצָתוֹ מֵאֵלָיו (עיין שמות רבה נב ד), כְּמוֹ הַמְּנוֹרָה שֶׁנַּעֲשֵׂית מֵאֵלֶיהָ, וְכֵן הֲקָמַת הַמִּשְׁכָּן הָיְתָה מֵאֵלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות מ יז) "הוּקַם הַמִּשְׁכָּן", עַל כֵּן נֶאֱמַר "תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה", מֵאֵלֶיהָ מַשְׁמַע.

פסוק ב

שֵׁשֶׁת יָמִים תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה וְגוֹ'. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: הִקְדִּים לָהֶם אַזְהָרַת שַׁבָּת לְצִוּוּי מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, לוֹמַר שֶׁאֵינוֹ דּוֹחֶה שַׁבָּת. וּמַקְשִׁים כָּאן: וַהֲלֹא בְּפָרָשַׁת קְדוֹשִׁים (ויקרא יט ג) כְּתִיב "אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֶת שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמֹרוּ", וּפֵרֵשׁ רַשִׁ"י שָׁם: אִם יֹאמַר לְךָ אָבִיךָ חַלֵּל אֶת הַשַּׁבָּת אַל תִּשְׁמַע לוֹ, וְשָׁם לֹא הִקְדִּים הַשַּׁבָּת, וְאַף עַל פִּי כֵן פֵּרֵשׁ שֶׁדּוֹחֶה כִּבּוּד אָב וָאֵם, וְכָאן תָּלָה רַשִׁ"י הַדָּבָר בְּמַה שֶּׁהִקְדִּים שַׁבָּת לִמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן.

וְנִרְאֶה שֶׁלֹּא קָשָׁה מִידִי, כִּי שָׁם דַּיֵּק מִדִּכְתִיב "אֶת שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמֹרוּ" לְשׁוֹן רַבִּים, וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "תִּשְׁמוֹר", שֶׁהֲרֵי הַפָּסוּק מַתְחִיל בִּלְשׁוֹן יָחִיד, שֶׁנֶּאֱמַר "אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ", רוֹצֶה לוֹמַר כָּל אִישׁ וְאִישׁ. וּבִשְׁלָמָא אֲצָל מוֹרָא אָב וָאֵם, אַף עַל פִּי שֶׁהִתְחִיל בִּלְשׁוֹן יָחִיד וְחָזַר וְאָמַר "תִּירָאוּ" לְשׁוֹן רַבִּים, מִכָּל מָקוֹם הֲצָרַךְ לוֹמַר זֶה לְהוֹרוֹת שֶׁאִישׁ וְאִשָּׁה שְׁנֵיהֶם חַיָּבִים בְּמוֹרָא אָב, כִּי סָלְקָא דַּעְתָּךְ מֵאַחַר שֶׁאִשָּׁה רְשׁוּת אֲחֵרִים עָלֶיהָ שֶׁפְּטוּרָה מִמּוֹרָא אָב, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י. אֲבָל גַּבֵּי שַׁבָּת לָמָּה אָמַר "תִּשְׁמֹרוּ" לְשׁוֹן רַבִּים, כִּי שָׁם אֵין סְבָרָא לְחַלֵּק בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה? אֶלָּא שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר: אַתָּה וּבִנְךָ חַיָּבִים בִּכְבוֹדִי, כְּמוֹ שֶׁ"תִּירָאוּ" שְׁנַיִם בְּמַשְׁמָע – אִישׁ וְאִשָּׁה, כָּךְ "תִּשְׁמֹרוּ" שְׁנַיִם בְּמַשְׁמָע – אַתָּה וּבִנְךָ. וְאִם כֵּן לְעוֹלָם כָּל

מָקוֹם שֶׁמַּקְדִּים אֵיזוֹ מִצְוָה לַחֲבֶרְתָּהּ, הַמַּקְדֶּמֶת עִקָּר וְדוֹחָה לַמְאֻחֶרֶת.
וְכֵן בַּפָּסוּק "אֶת שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמֹרוּ וּמִקְדָּשִׁי תִּירָאוּ" (ויקרא יט ל) הִקְדִּים גַּם כֵּן שַׁבָּת לַמִּקְדָּשׁ מִזֶּה הַטַּעַם. וְשָׁאנִי הָתָם דִּמְיֵעֵט הַכָּתוּב בְּאָמְרוֹ "תִּשְׁמֹרוּ" לְשׁוֹן רַבִּים, וּמַה שֶּׁלֹּא גִּלָּה לָנוּ זֶה מִצַּד הַקְּדָמָה, לְפִי שֶׁהֶצְרֵךְ לְהַקְדִּים מוֹרָא אָב וְאֵם כְּדֵי לְהַשְׁווֹת מוֹרָאָם לְמוֹרָא שָׁמַיִם.
וּמַה שֶּׁהִקְדִּים בְּפָרָשַׁת כִּי תִשָּׂא (לא יג) מִשְׁכָּן לְשַׁבָּת, וְכָתַב "אַךְ אֶת שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמֹרוּ" לְדָרוֹשׁ מִיתּוּר לְשׁוֹן "אַךְ" שֶׁאֵין מִשְׁכָּן דּוֹחֶה שַׁבָּת, וַהֲוָה לֵיהּ לְהַקְדִּים הַשַּׁבָּת וְלֹא יִצְטָרֵךְ לְיִתּוּר שֶׁל "אַךְ". הִנֵּה לְפִי מַה שֶּׁפֵּרַשְׁנוּ לְמַעְלָה פָּרָשַׁת כִּי תִשָּׂא בְּיִתּוּר לְשׁוֹן "אַךְ", הֶצְרֵךְ לְכְתּוֹב לְשׁוֹן "אַךְ". אֲמְנָם דִּבְרֵי רַשִׁ"י יִתּוֹרַץ בְּדֶרֶךְ אַחֵר, וְאַגַּב זֶה יִתּוֹרַץ גַּם כֵּן לָמָּה שִׁנָּה מֹשֶׁה הַסֵּדֶר, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא צִוָּה לוֹ תְּחִלָּה עַל הַמִּשְׁכָּן וּמֹשֶׁה הִקְדִּים הַשַּׁבָּת. וְזֶה כִּי הַשַּׁבָּת אֵין בּוֹ כִּי אִם כְּבוֹד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְהוֹרוֹת כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ חִדֵּשׁ עוֹלָמוֹ, וְהַמִּשְׁכָּן מוֹרֶה כֵּלוֹ עַל כְּבוֹד יִשְׂרָאֵל שֶׁוִּתֵּר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְהִשְׁרָה שְׁכִינָתוֹ בְּתוֹכָם וּמָחַל לָהֶם עָוֹן הָעֵגֶל. וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָס בְּיוֹתֵר עַל כְּבוֹדָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, עַל כֵּן הִקְדִּים הַמִּשְׁכָּן. וּכְדֵי שֶׁלֹּא יִטְעוּ לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ הִקְדִּימוֹ לוֹמַר שֶׁמְּלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן דּוֹחָה שַׁבָּת, עַל כֵּן הוֹסִיף מִלַּת "אַךְ". אֲבָל מֹשֶׁה חָשַׁב שֶׁלִּכְבוֹד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ רָאוּי לְהַקְדִּים הַשַּׁבָּת הַמּוֹרָה עַל כְּבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ, וְאַחַר כָּךְ הַמִּשְׁכָּן הַמּוֹרֶה עַל כְּבוֹדָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל. וּמִתּוֹךְ קְדִימָה זוֹ יוּבַן מֵאֵלָיו שֶׁהַשַּׁבָּת דּוֹחָה מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, כִּי מִי נִדְחֶה מִפְּנֵי מִי, הֲוֵי אוֹמֵר הַקָּטָן מִן הַגָּדוֹל. וּלְמַעְלָה פָּרָשַׁת כִּי תִשָּׂא תִּמְצָא עוֹד טַעַם אַחֵר לָמָּה הַמִּשְׁכָּן נִדְחֶה מִפְּנֵי הַשַּׁבָּת.
וּמַה שֶּׁהִקְדִּים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּעֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת מִצְוֹת שַׁבָּת לְכִבּוּד אָב וָאֵם, כְּדֵי לְהַקְבִּיל הַדִּבְּרוֹת חָמֵשׁ מוּל חָמֵשׁ, כִּי דִּבּוּר כַּבֵּד כְּנֶגֶד לֹא תַחְמוֹד, וְהֶצְרֵךְ לַחְתּוֹם הַדִּבְּרוֹת בְּלֹא תַחְמוֹד לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל הַדִּבְּרוֹת כְּלוּלִים בְּלֹא תַחְמוֹד, וְסוֹף כָּל דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע. וְזֶה דָּבָר בָּרוּר וְנָכוֹן. וְאֵין לְהַקְשׁוֹת מֵהֵיכָא תֵּיתֵי דְּתִדְחֵי, שֶׁהֲרֵי עֲשִׂיַּת הַמִּשְׁכָּן אֵינוֹ אֶלָּא עֲשֵׂה, וְהַשַּׁבָּת יֵשׁ בּוֹ עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה וּסְקִילָה. תְּשׁוּבָה לַדָּבָר, שֶׁבְּלָאו הָכֵי מְצִינוּ שֶׁשַּׁבָּת דְּחוּיָה אֵצֶל מִשְׁכָּן עַל יְדֵי הַקְּרְבָּנוֹת שֶׁהָיוּ קְרֵבִים בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, וְסָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁשַּׁבָּת דְּחוּיָה מִכָּל וָכֹל אֵצֶל הַמִּשְׁכָּן, קָא מַשְׁמַע לָן.

פסוק ג

לֹא תְבַעֲרוּ אֵשׁ בְּכֹל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת. הוֹצִיא הַבְעָרָה מִן הַכְּלָל, אוֹ כְּדֵי לְהַתִּיר הַבְעָרָה בַּמִּקְדָּשׁ וְלוֹמַר דַּוְקָא בְּכֹל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם לֹא תְבַעֲרוּ, אֲבָל בַּמִּקְדָּשׁ מֻתָּר לְהַבְעִיר, (שבת כ) אוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא נֹאמַר כְּשֵׁם שֶׁאָסַר לָנוּ כָּל מְלֶאכֶת הַבַּיִת שֶׁלָּנוּ גַּם בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ,

כְּמוֹ כֵן מַה שֶּׁמָּתָר בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ מָתָר גַּם בַּבַּיִת, קָא מַשְׁמַע לָן "לֹא תְבַעֲרוּ" בָּנָה אָב עַל כָּל הַמְּלָאכוֹת שֶׁל מִשְׁכָּן, אַף עַל פִּי שֶׁמָּתָרִים שָׁם, מִכָּל מָקוֹם הֵם אֲסוּרִים בְּכֹל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם. וְעַל צַד הָרֶמֶז יִרְמוֹז כָּאן אֶל הָעִנְיָן שֶׁל מְחַלְּלֵי שַׁבָּת, כִּדְאִיתָא פֶּרֶק כָּל כִּתְבֵי (בשבת קיט:) אָמַר רַב: אֵין דְּלֵקָה מְצוּיָה אֶלָּא בְּמָקוֹם חִלּוּל שַׁבָּת, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה יז כז) "אִם לֹא תִשְׁמְעוּ לִי לְקַדֵּשׁ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וְגוֹ' וְהִצַּתִּי אֵשׁ בִּשְׁעָרֶיהָ וְאָכְלָה אַרְמְנוֹת יְרוּשָׁלַיִם וְלֹא תִכְבֶּה". אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק: בְּשָׁעָה שֶׁאֵין בְּנֵי אָדָם מְצוּיִין לְכַבּוֹתָהּ. פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י, הַיְינוּ בְּשַׁבָּת. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר כָּאן "כָּל הָעוֹשֶׂה בּוֹ מְלָאכָה יוּמָת", וְאָמַר **לֹא תְבַעֲרוּ אֵשׁ**, לֹא תְּגָרְמוּ לָכֶם עַל יְדֵי שֶׁלֹּא תִּשְׁמְרוּ אֶת הַשַּׁבָּת כָּרָאוּי שֶׁתִּבְעַר הָאֵשׁ **בְּכֹל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם** בְּבָתִּים סְפוּנִים שֶׁלָּכֶם **בְּיוֹם הַשַּׁבָּת**, בְּשָׁעָה שֶׁאֵין בְּנֵי אָדָם מְצוּיִין לְכַבּוֹתָהּ. עַיֵּן כָּל זֶה בְּעוֹלְלוֹת אֶפְרַיִם מַאֲמַר רס"ט.

פסוק ד

זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה'. בְּפָרָשַׁת מַטּוֹת פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י שֶׁכָּל הַנְּבִיאִים נִתְנַבְּאוּ בְּ"כֹּה אָמַר ה'", נוֹסָף עֲלֵיהֶם מֹשֶׁה שֶׁנִּתְנַבֵּא בְּ"זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה", לְפִי שֶׁמֹּשֶׁה רָאָה הַדָּבָר בְּעֵינוֹ בְּאַסְפַּקְלַרְיָא הַמְאִירָה. וּמַה שֶּׁלֹּא פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י זֶה עַל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר כָּאן "זֶה הַדָּבָר", לְפִי שֶׁהַמִּשְׁכָּן אֵינוֹ הוֹרָאָה עַל נְבוּאָתוֹ, לְפִי שֶׁהַמִּשְׁכָּן הֶרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּהָר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כה ט) "כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ אֵת תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן" וְגוֹ'. וְעַל כֵּן אָמַר "זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה'", כְּמַרְאֶה בְּאֶצְבַּע עַל דָּבָר אֲשֶׁר רָאָה בְּעֵינָיו, וְדָבָר זֶה אֵינוֹ מוֹרֶה עַל שׁוּם מַעֲלָה יְתֵרָה שֶׁלֹּא הָיְתָה בִּשְׁאָר נְבִיאִים, כִּי גַּם יְחֶזְקֵאל רָאָה כָּל תַּבְנִית הַמִּקְדָּשׁ.

פסוק ה

קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לַה'. כְּבָר פֵּרַשְׁנוּ לְמַעְלָה שֶׁ"מֵאִתְּכֶם" בָּא לְהוֹצִיא אֶת הַגָּזוּל. וְעוֹד יִכְלוֹל "מֵאִתְּכֶם" שֶׁכָּל אֶחָד יְזַדְּרֵז לַמִּצְוָה מֵעַצְמוֹ, כִּי יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁאֵינוֹ נוֹתֵן כְּלוּם עַד שֶׁרוֹאֶה אֲחֵרִים נוֹתְנִים וּמִתְקַנֵּא בָּהֶם, עַל כֵּן הוּא נוֹתֵן לְהַשְׁווֹת אֶת עַצְמוֹ לָהֶם, וְזֶה אֵינוֹ "מֵאִתְּכֶם", כִּי הוּא עַצְמוֹ אֵינוֹ סִבָּה אֶל הַנְּתִינָה אֶלָּא אֲחֵרִים סִבָּה לוֹ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים "מֵאִתְּכֶם" מַמָּשׁ, כִּי הַנּוֹתֵן מִנְּדָבַת לִבּוֹ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הִקְרִיב אֶת גּוּפוֹ, וְעוֹד שֶׁהֶעָנִי הַנּוֹתֵן כְּאִלּוּ מְחַסֵּר מִבְּשָׂרוֹ וְנוֹתֵן, עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה נח ז) "וּמִבְּשָׂרְךָ אַל תִּתְעַלָּם", שֶׁאַל תִּתְעַלֵּם מִלְּקַח אֶפְלּוּ מִבְּשָׂרְךָ וְלִתֵּן.

כֹּל נְדִיב לִבּוֹ יְבִיאֶהָ. מִתְּחִלָּה אָמַר "קְחוּ מֵאִתְּכֶם", וּלְשׁוֹן קִיחָה מַשְׁמַע בְּעַל כָּרְחוֹ יִקְחוּ מִמֶּנּוּ, וְאַחַר כָּךְ אָמַר "כֹּל נְדִיב לֵב יְבִיאֶהָ", מַשְׁמַע שֶׁיָּבִיא מֵעַצְמוֹ. וְכֵן בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה הִזְכִּיר גַּם כֵּן לְשׁוֹן קִיחָה. עוֹד אָמַר כָּאן "כֹּל נְדִיב לֵב", וּלְהַלָּן אָמַר "מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ לִבּוֹ", וְהָיָה לוֹ לוֹמַר יִנְדְּבֶנּוּ. אֶלָּא שֶׁמְּדַבֵּר בִּשְׁנֵי מִינֵי נְתִינָה, כִּי לְהַלָּן מְדַבֵּר בִּשְׁתֵּי

תְּרוּמוֹת שֶׁהֵם חוֹבָה, וְהוּא מֻכְרָח לִתֵּן אַף אִם אֵינוֹ נָדִיב לֵב, וְאַדְרַבָּה לִבּוֹ דַּוֶּה עָלָיו וְדוֹאֵג וְכוֹאֵב עַל הַנְּתִינָה, מִכָּל מָקוֹם תִּקְחוּ מִמֶּנּוּ בְּעַל כָּרְחוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר "מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ לִבּוֹ", כְּאִלּוּ אָמַר "יִדְּוֶנּוּ לִבּוֹ", כִּי בֵּי"ת מִתְחַלֶּפֶת בְּוָי"ו בְּאוֹתִיּוֹת בּוּמַ"ף, וּבְפָרָט בֵּי"ת רְפוּיָה. וְרוֹצֶה לוֹמַר: מִי שֶׁלִּבּוֹ דַּוֶּה עָלָיו וְאֵינוֹ נוֹתֵן חוֹבָתוֹ מֵרָצוֹן, תִּקְחוּ מִמֶּנּוּ אֶת תְּרוּמָתִי בְּעַל כָּרְחוֹ. וְכֵן מַה שֶּׁאָמַר "קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לַה'" מְדַבֵּר גַּם כֵּן בִּתְרוּמַת חוֹבָה, דְּהַיְנוּ בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת. וְאוּלַי שֶׁלְּכָךְ אָמַר "מֵאִתְּכֶם", מִן הַגֻּלְגֹּלֶת שֶׁלָּכֶם. וְאַחַר כָּךְ אָמַר בְּסָתָם נְדָבָה, שֶׁכָּל נָדִיב לֵב יְבִיאֶהָ מַעֲצְמוֹ בְּלֹא הֶכְרֵחַ, כִּי הַנָּדִיב לֵב הֵפֶךְ זֶה אֲשֶׁר יִדְּוֶנּוּ לִבּוֹ, וְהוּא יָבִיא מֵעַצְמוֹ נִדְבָתוֹ, לֹא יַמְתִּין עַד שֶׁיָּבֹא הַגַּבַּאי לִתְבֹּעַ מִמֶּנּוּ.

וְעוֹד נִרְאֶה לִי מַה שֶּׁאָמַר תְּחִלָּה "מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "אֵת תְּרוּמַת ה'". לְפִי מַחֲשֶׁבֶת הַנּוֹתֵן, כִּי מִי שֶׁאֵינוֹ נוֹתֵן מֵרָצוֹן אֵינוֹ חוֹשֵׁב שֶׁאֵינוֹ נוֹתֵן מִשֶּׁלּוֹ כְּלוּם כִּי אִם מִשֶּׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי לוֹ יִתְבָּרַךְ הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב, אֶלָּא טוֹעֶה בְּדַעְתּוֹ וְחוֹשֵׁב כִּי כֹּחוֹ וְעֹצֶם יָדוֹ עָשָׂה לוֹ אֶת הַחַיִל הַזֶּה, עַל כֵּן נֶאֱמַר בּוֹ "קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לַה'", רוֹצֶה לוֹמַר מִן אוֹתָן הַכְּתוּנוֹת אֲשֶׁר הֵמָּה חוֹשְׁבִים כִּי מִשֶּׁלָּהֶם אַתָּה לוֹקֵחַ לַה'. אֲבָל "כֹּל נָדִיב לֵב" הַיּוֹדֵעַ כִּי לוֹ יִתְבָּרַךְ הַכֶּסֶף וּמִשֶּׁלּוֹ הוּא נוֹתֵן לוֹ, לְפִיכָךְ "יְבִיאֶהָ" מֵעַצְמוֹ "אֵת תְּרוּמַת ה'", רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁכְּבָר הוּא שֶׁל ה', לְכָךְ קְרָאהּ כָּאן תְּרוּמַת ה' שֶׁיּוּבַן מִזֶּה שֶׁכְּבָר הוּא שֶׁל ה'. וּלְכָךְ נֶאֱמַר "וְהֵם הֵבִיאוּ אֵלָיו עוֹד נְדָבָה בַּבֹּקֶר", מַהוּ "עוֹד", אֶלָּא אָמַר שְׁנֵי סִימָנִים טוֹבִים נִרְאוּ בָּהֶם וְהֵם מוֹפְתִים עַל שֶׁנִּתְנוּ נִדְבָתָם בְּשִׂמְחָה: אֶחָד, מַה שֶּׁהֵבִיאוּ מֵעַצְמָם קֹדֶם שֶׁבָּא אֲלֵיהֶם הַגַּבַּאי לִתְבֹּעַ מִמֶּנּוּ מַה שֶּׁנָּדַב כְּבָר; שֵׁנִי, מַה שֶּׁהֵבִיאוּ בַּבֹּקֶר בְּפָנִים מְאִירוֹת, כִּי כָל דָּבָר הַנִּתָּן בְּפָנִים מְאִירוֹת נִתָּן בַּבֹּקֶר, וְהַמָּן יוֹכִיחַ כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת בְּשַׁלַּח (טז ז). וְרָמַז עוֹד "בַּבֹּקֶר" שֶׁכָּל מִי מֵהֶם שֶׁהָיָה יָכוֹל לְהַקְדִּים אֶת עַצְמוֹ לִפְנֵי זוּלָתוֹ הָיָה מַקְדִּים, לְכָךְ נֶאֱמַר שְׁתֵּי פְּעָמִים "בַּבֹּקֶר": אֶחָד, כְּנֶגֶד מַה שֶּׁנִּתְּנוּ בְּפָנִים מְאִירוֹת; שֵׁנִי, כְּנֶגֶד מַה שֶּׁזִּרִיזִים הָיוּ מַקְדִּימִים אֶת עַצְמָם.

פסוק כב

וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַנָּשִׁים. הַמְפָרְשִׁים אָמְרוּ שֶׁהוּא כְּמוֹ עִם הַנָּשִׁים, וְהוֹדִיעַ צִדְקַת הַנָּשִׁים שֶׁהִסְכִּימוּ לִתֵּן תַּכְשִׁיטֵיהֶן. וְצָרִיךְ לוֹמַר כִּי זֶה בֶּאֱמֶת שֶׁבַח לָהֶן, כִּי מִן הַדִּין לֹא הָיוּ צְרִיכִין לִתֵּן תַּכְשִׁיטֵיהֶן, כִּי בִּשְׁלָמָא הָאֲנָשִׁים שֶׁפָּרְקוּ נְזָמֵיהֶם וְעָשׂוּ מִמֶּנּוּ הָעֵגֶל הֲצָרְכוּ לִתֵּן נְזָמֵיהֶם וְתַכְשִׁיטֵיהֶן לְכַפֵּר עַל נַפְשׁוֹתֵיהֶם. אֲבָל הַנָּשִׁים שֶׁלֹּא רָצוּ לִתֵּן תַּכְשִׁיטֵיהֶן בְּמַעֲשֵׂה הָעֵגֶל, אִם כֵּן אֵינָן צְרִיכִין לְכַפָּרָה, וְלָמָּה יִתְּנוּ תַּכְשִׁיטֵיהֶן? וּמִכָּל מָקוֹם מֻחֲמַת חִבַּת הַקֹּדֶשׁ לֹא נִמְנְעוּ מִלִּתֵּן. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם לֹא רָצוּ הַנָּשִׁים לְהָבִיא בִּידֵיהֶן הַנְּדָבָה אֶל מֹשֶׁה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יַחְשֹׁב מֹשֶׁה כִּי הָיָה לָהֶם חֵלֶק בָּעֲבֵרָה, עַל כֵּן נֶאֱמַר **כֹּל נְדִיב לֵב הֵבִיאוּ**,

אֲבָל הַנָּשִׁים לֹא הֵבִיאוּ אֶלָּא נָתְנוּ תַּכְשִׁיטֵיהֶן. אֲבָל מִדְּקָאָמַר **עַל הַנָּשִׁים** וְלֹא אָמַר עִם הַנָּשִׁים, מִסְתַּבֵּר לְפָרְשׁוֹ שֶׁבָּאוּ עֲלֵיהֶם בְּכֹחַ גָּדוֹל, כִּי לֹא רָצוּ הַנָּשִׁים לִתֵּן כָּל כְּלֵי זָהָב שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שֶׁהָיָה חֵלֶק לָהֶם בִּזְהַב הָעֶגֶל. וְהָאֲנָשִׁים בָּאוּ עֲלֵיהֶם וְלָקְחוּ מֵהֶם בִּזְרוֹעַ כָּל כְּלֵי זָהָב, לְכָךְ הִזְכִּיר בַּהֲבָאַת הַזָּהָב הָאֲנָשִׁים לְבַד. אֲבָל עִנְיַן הַמִּטְוֶה שֶׁאֵין בּוֹ חֶשֶׁד, זֶה הָיוּ הַנָּשִׁים מִתְעַסְּקִים בּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות לה:כה) **וְכָל אִשָּׁה חַכְמַת לֵב בְּיָדֶיהָ טָווּ** וְגוֹ'.

פסוק כז

וְהַנְּשִׂאִם הֵבִיאוּ אֵת אַבְנֵי הַשֹּׁהַם. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ספרי נשא זג) לְפִי שֶׁנִּתְרַשְּׁלוּ בִּנְדָבָה זוֹ וְלֹא הֵבִיאוּ נִדְבָתָם כִּי אִם לְבַסּוֹף, עַל כֵּן נֶחְסַר אוֹת יו"ד מִשְּׁמָם, "וְהַנְּשִׂאִם" חָסֵר כְּתִיב, כִּי בֶּאֱמֶת לֹא הָיָה לָהֶם לְהַמְתִּין עַד לְבַסּוֹף, כִּי אוּלַי יִתְּנוּ יִשְׂרָאֵל כָּל הַצָּרֵךְ וְלֹא יִהְיֶה לָהֶם חֵלֶק בְּכָל הַמִּשְׁכָּן. וּמַה שֶּׁנֶּחְסַר יו"ד דַּוְקָא, פֵּרְשֻׁנוּ לְמַעְלָה פָּרָשַׁת תְּרוּמָה (כה א) לְפִי שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "גְּבַהּ עֵינַיִם וּרְחַב לֵבָב אֹתוֹ לֹא אוּכָל" (תהלים קא ה), וְאֵצֶל הַנְּשִׂיאִים הָיְתָה בְּלִי סָפֵק רוּחַ גַּאֲוָה בְּאָמְרָם דֶּרֶךְ הִתְפָּאֲרוּת: מִי יְמַלֵּא מַה שֶּׁאֲנַחְנוּ מַחְסִירִים? אֲבָל אֲנַחְנוּ מְמַלְּאִים כָּל מַה שֶּׁהַצִּבּוּר מַחְסִירִים. עַל כֵּן לָקַח הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִשְּׁמָם אוֹת יו"ד, כִּי רַק אוֹת זֶה מִן הַשֵּׁם הַגָּדוֹל הָיָה חָקוּק בִּשְׁמָם, וְאוֹתוֹ לָקַח ה' מֵהֶם לוֹמַר: אֵין כָּאן מְקוֹמוֹ.

וְנוּכַל לוֹמַר עוֹד, לְפִי שֶׁכָּל הַמִּשְׁכָּן הָיָה כַּפָּרָה עַל מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל שֶׁגָּרַם שְׁבִירַת הַלּוּחוֹת וְאוֹתִיּוֹת קְדוֹשׁוֹת פּוֹרְחוֹת, וְיָדוּעַ שֶׁהָאוֹתִיּוֹת יֵשׁ בָּהֶם יוֹתֵר קְדֻשָּׁה מִן הַלּוּחוֹת, עַל כֵּן הֵבִיאוּ כָּל הָעָם לְנָדָבָה שְׁלֹשָׁה עָשָׂר דְּבָרִים הָאֲמוּרִים בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה לְכַפֵּר עַל שֶׁגָּרְמוּ פְּרִיחַת אוֹתִיּוֹת הַלּוּחוֹת הַנִּדְרָשִׁים בִּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת בָּהֶם, וְלֹא הָיוּ הַנְּשִׂיאִים יְכוֹלִין לְהָבִיא עוֹד שׁוּם דָּבָר נָדָבָה הַמִּתְיַחֵס אֶל כְּתַב הַלּוּחוֹת שֶׁהוּא הָעִקָּר, וְהֵצֵרְכוּ לְהָבִיא שְׁתֵּי אַבְנֵי שֹׁהַם לְכַפָּרָה עַל שְׁבִירוֹת שְׁתֵּי אַבְנֵי הַלּוּחוֹת, וְכַפָּרָה זוֹ אֵינָהּ חֲשׁוּבָה כְּמוֹ כַּפֶּרֶת הָעָם, עַל כֵּן נֶחְסַר אוֹת יו"ד מִשְּׁמָם כִּי לֹא הָיָה חֵלֶק לָהֶם בְּאוֹתָהּ כַּפָּרָה הַבָּאָה עַל כְּתַב עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, דְּהַיְנוּ הָאוֹתִיּוֹת הַפּוֹרְחוֹת.

וְרז"ל (יומא עה.) דָּרְשׁוּ "וְהַנְּשִׂיאִים הֵבִיאוּ" מִלְּשׁוֹן עֲנָנִים, כְּמוֹ "נְשִׂיאִים וְרוּחַ" וְגוֹ' (משלי כה יד), וְאָמְרוּ שֶׁהָעֲנָנִים הֵבִיאוּ אַבְנֵי הַשֹּׁהַם. וְנִרְאֶה לִי עַל דֶּרֶךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית ח:) אֵין הַגְּשָׁמִים נֶעֱצָרִים כִּי אִם עַל פּוֹסְקֵי צְדָקָה בָּרַבִּים וְאֵינָן נוֹתְנִים, שֶׁנֶּאֱמַר "נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אָיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר", וְאִם כֵּן בְּמָקוֹם שֶׁאֵין נוֹתְנִים הַנְּדָבָה אֵין הַנְּשִׂיאִים מוֹרִידִין כְּלוּם, אֲבָל כָּאן שֶׁכָּל אֶחָד נָתַן נִדְבָתוֹ עַל כֵּן נֶאֱמַר "וְהַנְּשִׂיאִים הֵבִיאוּ" וְגוֹ', כִּי הַנְּשִׂיאִים נָתְנוּ גִּשְׁמָם בְּעִתָּם וְהָיְתָה הַבְּרָכָה מִשְׁתַּלַּחַת בְּכָל מַעֲשֵׂה יְדֵיהֶם, עַד שֶׁהָיוּ קוֹנִים אַבְנֵי שֹׁהַם וְכָל אֶבֶן יְקָר עַל יְדֵי רֹב עֹשֶׁר שֶׁהִשְׁפִּיעוּ

לָהֶם הַנְּשִׂיאִים. אוֹ שֶׁהָיוּ הַנְּשִׂיאִים שׁוֹאֲבִים הַמַּיִם מִן קַרְקַעִית הַיָּם, מְקוֹם שֶׁאַבְנֵי שֹׁהַם מְצוּיִין שָׁם.

וְעַל צַד הָרֶמֶז יִפְרַשׁ מַה שֶּׁאָמְרוּ בַּמָּסוֹרָה שְׁתֵּי פְּעָמִים "וַיְכַלֵּא", א', "וַיְכַלֵּא הַגֶּשֶׁם מִן הַשָּׁמַיִם", ב', "וַיְכַלֵּא הָעָם מֵהָבִיא". רֶמֶז שֶׁבִּזְמַן שֶׁאֵינָן נוֹתְנִים נִדְבָתָם וְיְכַלֵּא הָעָם מֵהָבִיא אֶת מַה שֶּׁנָּדְבוּ, אָז וַיְכַלֵּא הַגֶּשֶׁם מִן הַשָּׁמַיִם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְפִי שֶׁהַנְּשִׂיאִים הֵבִיאוּ הַמָּן וְהָיָה מְזוֹנוֹתָם מְזֻמָּן וְלֹא הָיָה לָהֶם שׁוּם הוֹצָאָה, מִשָּׁם נִתְעַשְּׁרוּ, כִּי מְמוֹנָם הָיָה מוֹסִיף תָּמִיד וְהָיָה בְּיָדָם כְּדֵי לִקְנוֹת אַבְנֵי שֹׁהַם.

פסוק ל

רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצַלְאֵל. אָמַר מֹשֶׁה: רְאוּ וּתְדַקְדְּקוּ בִּשְׁמוֹתָם, כִּי קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצַלְאֵל, כִּי לְכַתְּחִלָּה קָרָא ה' לָהֶם שֵׁמוֹת הַמּוֹרִים עַל שֶׁהֵם נִבְרְאוּ לְכָךְ שֶׁיִּהְיוּ עֲסוּקִין בְּמְלֶאכֶת הַקֹּדֶשׁ. כִּי בְּצַלְאֵל הוּא עַל שֵׁם צֵל אֵל, רֶמֶז כִּי הוּא יִבְנֶה הַמִּשְׁכָּן וְהָאָרוֹן אֲשֶׁר בּוֹ הוּא מָדוֹר לַשְּׁכִינָה הַבָּאָה בְּצֵל קוֹרָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים צא א) "יוֹשֵׁב בְּסֵתֶר עֶלְיוֹן בְּצֵל שַׁדַּי יִתְלוֹנָן", וּכְתִיב (שיר השירים א יג) "בֵּין שָׁדַי יָלִין", פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל שֶׁהָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְצַמְצֵם שְׁכִינָתוֹ בֵּין שְׁנֵי בַדֵּי אָרוֹן וּמִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרוּבִים הַסּוֹכְכִים בְּכַנְפֵּיהֶם עַל פְּנֵי הַכַּפֹּרֶת, וְהַסְּכָךְ עִנְיָנוֹ הַצֵּל, כִּי הֵמָּה הָיוּ צֵל אֵל כִּבְיָכוֹל. וּרְאָיָה שֶׁבְּכָל מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן כְּתִיב "וַיַּעַשׂ" וְלֹא הִזְכִּיר בְּצַלְאֵל, וְאֵצֶל הָאָרוֹן כְּתִיב "וַיַּעַשׂ בְּצַלְאֵל אֶת הָאָרוֹן". וְכָל זֶה רְאָיָה שֶׁעַל שֵׁם הָאָרוֹן הוּא נִקְרָא בְּצֵל אֵל. בֶּן אוּרִי – עַל שֵׁם אוֹר הַתּוֹרָה, כִּי הוּא יִבְנֶה מָקוֹם לַתּוֹרָה אוֹר. בֶּן חוּר – הוֹרָה שֶׁמַּדִּין הוּא לְקָרְבוֹ אֶל הַמְּלָאכָה הַקְּדוֹשָׁה הַזֹּאת יוֹתֵר מִזּוּלָתוֹ, יַעַן כִּי חוּר אֲבִי אָבִיו מָסַר נַפְשׁוֹ עַל מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל שֶׁגָּרַם שְׁבִירַת הַלּוּחוֹת, כִּי לְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין ז.) הָרְגוּ אֶת חוּר. לְמַטֵּה יְהוּדָה – שֶׁנִּמְשַׁל לְגוּר אַרְיֵה, וְהַמִּקְדָּשׁ נִקְרָא אֲרִיאֵל. כְּאַרְיֵה זֶה שֶׁרָחַב מִלְּפָנָיו וְצַר מֵאֲחָרָיו, כָּךְ הַמִּשְׁכָּן הָיָה רָחָב מִלְּפָנָיו וְצַר מֵאֲחָרָיו, לְהוֹרוֹת שֶׁמָּקוֹם הַשְּׁכִינָה אֵינוֹ תְּלוּי בְּהַרְחָבַת יָדִים, כִּי הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם לֹא יְכַלְכְּלוּהוּ אַף כִּי הַבַּיִת הַזֶּה. עַל כֵּן בָּחַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִשְׁכִינָתוֹ מָקוֹם צַר, לְהוֹרוֹת שֶׁאֵינוֹ נִגְבָּל בְּשׁוּם מָקוֹם, וְלִכְבוֹד יִשְׂרָאֵל וְיִתֵּר עַל כְּבוֹדוֹ לְהִתְקוֹמֵם בַּמָּקוֹם. וּמִכָּל מָקוֹם בָּחַר לוֹ בְּמָקוֹם צַר, וְדֵי בָּזֶה הֶעָרָה לַמַּשְׂכִּילִים.

הוּא וְאָהֳלִיאָב. שֶׁנִּקְרָא כָּךְ עַל שֵׁם כִּי הוּא יִבְנֶה אֹהֶל מוֹעֵד לְאָבִינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם, וְעַל שֵׁם זֶה נִקְרָא בְּשֵׁם אָהֳלִיאָב. "בֶּן אֲחִיסָמָךְ", כִּי שָׁם מְקוֹם סְמִיכוּת הָאַחִים, דְּהַיְנוּ הַשְּׁכִינָה עִם יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קכב ח) "לְמַעַן אַחַי וְרֵעָי אֲדַבְּרָה נָּא שָׁלוֹם בָּךְ". וּכְתִיב (שיר ה ב) "אֲחוֹתִי רַעְיָתִי". "לְמַטֵּה דָן", שֶׁנִּמְשַׁל גַּם הוּא לְגוּר אַרְיֵה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג כב) "דָּן גּוּר אַרְיֵה", עַל כֵּן מִן הָרְאוּי שֶׁיִּבְנֶה הָאֲרִיאֵל. וְרֶמֶז בִּיהוּדָה וְדָן לִשְׁנֵי שְׁמוֹתָיו

יִתְבָּרַךְ, ה' אֱלֹהִים, שֵׁם שֶׁל רַחֲמִים וְשֶׁל דִּין, אֲשֶׁר שִׁתַּף הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּבָרָא בָּהֶם הָעוֹלָם, כָּךְ מִשְׁכָּן זֶה הֶעָשׂוּי עַל תְּמוּנַת כָּל הָעוֹלָמוֹת, נַעֲשָׂה עַל יְדֵי יְהוּדָה אֲשֶׁר כָּל הַשֵּׁם שֶׁל רַחֲמִים כָּלוּל בִּשְׁמוֹ, וְעַל יְדֵי דָּן הַמּוֹרֶה עַל מִדַּת הַדִּין, כִּי בִּשְׁנַיִם אֵלּוּ יָצַר ה' עוֹלָמוֹ, וּבִשְׁנַיִם אֵלּוּ נַעֲשָׂה עַל תְּמוּנַת הָעוֹלָם הַמִּשְׁכָּן, עַל יְדֵי שֵׁבֶט דָּן וִיהוּדָה. לְכָךְ נֶאֱמַר **רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם**, וְסוֹד זֶה נָכוֹן וּבָרוּר. וּכְדֵי לְהַדְמוֹת מִכָּל וָכֹל בְּנִין הַמִּשְׁכָּן אֶל בְּנִין הָעוֹלָם, צִוָּה מֹשֶׁה לְהַכְרִיז "אִישׁ וְאִשָּׁה אַל יַעֲשׂוּ עוֹד מְלָאכָה", וְכָל כָּךְ לָמָּה, וְכִי עָשׂוּ עֲבֵרָה שֶׁהָיוּ מְבִיאִים יוֹתֵר מִכְּדֵי הַצֹּרֶךְ? אֶלָּא לְפִי שֶׁרְאָה מֹשֶׁה שֶׁצִּיּוּר בְּנִין זֶה הוּא תַּבְנִית בְּנִין הָעוֹלָם בְּכֻלּוֹ, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בחגיגה יב.) כְּשֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הָעוֹלָם הָיָה מַרְחִיב וְהוֹלֵךְ, עַד שֶׁגָּעַר בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאָמַר לְעוֹלָמוֹ דַּי. כָּךְ כְּשֶׁרָאָה מֹשֶׁה שֶׁדָּבָר זֶה הוֹלֵךְ וּמִתְרַחֵב לְאֵין תַּכְלִית, גָּעַר בָּהֶם לֵאמֹר "אַל יַעֲשׂוּ עוֹד מְלָאכָה", כִּי כָּךְ עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּיצִירַת עוֹלָמוֹ. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וַיִּקְחוּ מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה", יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁמֹּשֶׁה מִפְּנֵי הַחֶשֶׁד לֹא רָצָה לְהַכְנִיס הַנְּדָבָה אֶל בֵּיתוֹ וַחֲדָרָיו, אֶלָּא כְּשֶׁהוּנְּחָה לְפָנָיו, מִשָּׁם לְקָחוּהָ עוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה.

פרק לח

פסוק ח

וַיַּעַשׂ אֵת הַכִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְאֵת כַּנּוֹ נְחֹשֶׁת בְּמַרְאֹת הַצֹּבְאֹת. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁהַכִּיּוֹר נַעֲשָׂה מִן מַרְאוֹת הַנָּשִׁים כוּ', וְיֵשׁ שְׁנֵי טְעָמִים בַּדָּבָר לָמָּה נַעֲשָׂה הַכִּיּוֹר מִן מַרְאוֹת שֶׁל הַנָּשִׁים. טַעַם אֶחָד הוּא, לְפִי שֶׁמִּן הַכִּיּוֹר הָיוּ מַשְׁקִין הַסּוֹטוֹת, עַל כֵּן הָיוּ הַנָּשִׁים מְסַיְּעִים בַּעֲשִׂיַּת הַכִּיּוֹר לְהוֹדִיעַ כִּי הֵמָּה בְּחֻזְקַת כְּשֵׁרוֹת וְרוֹצִים בִּבְדִיקַת הַכִּיּוֹר, אַחַר שֶׁיּוֹדְעִים בְּעַצְמָם כִּי צְנוּעוֹת הֵמָּה. וְנָתְנוּ דָּוְקָא נְחֹשֶׁת, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה ג ג) "וּמֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה הָיָה לָךְ", וּכְתִיב (ישעיה מח ד) "וּמִצְחֵךְ נְחוּשָׁה". וְיָדוּעַ שֶׁאֵין קְטֵיגוֹר נַעֲשֶׂה סָנֵיגוֹר, לְכָךְ נָתְנוּ נְחֹשֶׁת, כִּי בָּזֶה הוֹרוּ שֶׁלֹּא הָיְתָה מִצְחָם נְחוּשָׁה. טַעַם שֵׁנִי הוּא, שֶׁהַמַּרְאוֹת הֵם כְּמִים שֶׁל כִּיּוֹר הַמַּרְאִים פָּנִים לְפָנִים, כְּמוֹ כֵן הַמַּרְאוֹת מַרְאִים פָּנִים לְפָנִים. כִּי כְּמוֹ שֶׁהַמַּרְאוֹת מַגִּידִין לָהּ אִם הִיא יְפַת תֹּאַר אוֹ כְּעוּרָה, כָּךְ מֵי הַכִּיּוֹר מַגִּידִין וּמְפָרְסְמִים אִם זָנְתָה אוֹ לֹא, וְאִם הִיא כְּשֵׁרָה בְּמַעֲשֶׂיהָ.

וְנִרְאֶה שֶׁנִּקֵּט "הַצּוֹבְאוֹת", כִּי הַנָּשִׁים הֶעָמִידוּ צְבָאוֹת רַבּוֹת בְּמִצְרַיִם, וְהָיוּ אוֹמְרִים כִּסְבוּרִים שֶׁלֹּא שָׁלְטוּ בָּהֶם הַמִּצְרִים, שֶׁהֲרֵי בַּעֲלֵיהֶן הָיוּ מְעֻנִּים בַּעֲבוֹדַת פֶּרֶךְ הַמְמַעֶטֶת הַפְּרִיָּה וּרְבִיָּה, וּבְוַדַּאי מִן הַמִּצְרִים נִתְעַבְּרוּ. עַל כֵּן רָצוּ לְגַלּוֹת צִדְקָתָן, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁהֶעֱמִידוּ צְבָאוֹת רַבּוֹת, עַל כֵּן הֶצְרְכוּ לְגַלּוֹת טָהֳרָתָם, וְהֵבִיאוּ אוֹתָן מַרְאוֹת שֶׁעַל יְדֵיהֶם הֶעֱמִידוּ

אוֹתָן הַצְּבָאוֹת, כְּדֵי לַעֲשׂוֹת מֵהֶם הַכִּיּוֹר. כְּאִלּוּ אָמְרוּ: הַבִּיטוּ וּרְאוּ וּבְחָנוּנוּ בָּזֹאת, אִם הֶעֱמַדְנוּ אוֹתָן צְבָאוֹת בְּטָהֳרָה אוֹ לֹא, כִּי הַכִּיּוֹר נַעֲשָׂה לְבָדְקָן כְּסוֹטוֹת. וְאָמַר: **אֲשֶׁר צָבְאוּ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד**, וַעֲדַיִן הָאֹהֶל מוֹעֵד לֹא נַעֲשָׂה, עַל כֵּן פֵּרְשׁוּ שֶׁזֶּה אֹהֶל מוֹעֵד שֶׁל מֹשֶׁה, עַיֵּן בָּרַאב"ע וְכֵן בְּרַבֵּינוּ בְּחַיֵּי. וְלִי נִרְאֶה שֶׁמְּדַבֵּר הַכֹּל בְּצִנְיעוּת הַנָּשִׁים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית יח:ט) **הִנֵּה בָאֹהֶל**. פֵּרֵשׁ רַשׁ"י: צְנוּעָה הִיא. כָּךְ אוֹתָן צְבָאוֹת שֶׁהֶעֱמִידוּ **צָבְאוּ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד**, רָצָה לוֹמַר בְּאָהֳלָם שֶׁלְּהֶם. וּמַה שֶּׁנִּקַּט "פֶּתַח", לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בְּזוֹנָה **וַתֵּשֶׁב בְּפֶתַח עֵינָיִם** (בראשית לח:יד), עַל כֵּן אָמַר בַּצְּנוּעוֹת **פֶּתַח אֹהֶל**. וְנִקַּט **מוֹעֵד** כִּי שָׁם נוֹעֲדוּ יַחְדָּיו עִם בַּעֲלֵיהֶן אֲשֶׁר הָיוּ כָּל הַיּוֹם בַּשְּׁדוֹת, כִּי לְשׁוֹן מוֹעֵד הוּא הַבָּאִים מִמָּקוֹם אַחֵר לְהִתְוַעֵד בְּמָקוֹם זֶה.

פסוק כא

אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכַּן הָעֵדֻת. נֶחְלְקוּ הַמְפָרְשִׁים בַּדָּבָר אִם "אֵלֶּה" קָאֵי עַל מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן שֶׁהִזְכִּיר בְּסֵדֶר וַיַּקְהֵל, אוֹ אִם קָאֵי עַל מַה שֶּׁיַּזְכִּיר בְּפָרָשָׁה זוֹ. וְעוֹד הִקְשׁוּ לָמָּה עָשָׂה מֹשֶׁה חֶשְׁבּוֹן עַל מַה שֶּׁעָשָׂה מִן הַכֶּסֶף וְהַנְּחֹשֶׁת וְלֹא עָשָׂה חֶשְׁבּוֹן עַל מַה שֶּׁעָשָׂה מִן הַזָּהָב. עַל כֵּן לִבִּי יְדַמֶּה לוֹמַר שֶׁ"אֵלֶּה פְקוּדֵי" קָאֵי עַל מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה, לְפִי שֶׁכְּבָר נֶמְרוּ כָּל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן בִּכְלָל וּבִפְרָט, וְכָל מַה שֶּׁהָיָה לָהֶם לַעֲשׂוֹת מִן הַכֶּסֶף וְהַנְּחֹשֶׁת כְּבָר עָשׂוּ הַכֹּל. עַל כֵּן הָיָה מֹשֶׁה שָׁמֵחַ שֶׁנִּשְׁלְמָה מְלֶאכֶת הַכֶּסֶף וְהַנְּחֹשֶׁת, וְהָיָה לָהוּט לְתֵת חֶשְׁבּוֹן לְהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַחֶשֶׁד. וְלֹא רָצָה לְהַמְתִּין עַד אַחַר שֶׁנַּעֲשׂוּ גַּם בִּגְדֵי כְהֻנָּה הַנִּזְכָּרִים בְּפָרָשָׁה זוֹ וְלִתֵּן חֶשְׁבּוֹן מִן הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב וְהַנְּחֹשֶׁת כְּאֶחָד, לְפִי שֶׁבְּכָל מַה שֶּׁנִּזְכַּר בְּפָרָשָׁה זוֹ לֹא הָיָה בּוֹ כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת, וְאַחַר שֶׁכְּבָר כָּלְתָה הַמְּלָאכָה מִן הַכֶּסֶף וְהַנְּחֹשֶׁת רָאָה לִתֵּן חֶשְׁבּוֹן מִיָּד. אֲבָל עַל הַזָּהָב לֹא הָיָה יָכוֹל לִתֵּן חֶשְׁבּוֹן עֲדַיִן, לְפִי שֶׁעֲדַיִן לֹא עָשׂוּ כָּל בִּגְדֵי כְהֻנָּה הָאֲמוּרִים בְּסֵדֶר זֶה, וְהָיָה בָּהֶם גַּם כֵּן זָהָב. וּלְפִי שֶׁהָיוּ צְרִיכִין עוֹד אֶל הַזָּהָב, לֹא הָיָה יָכוֹל מֹשֶׁה לִתֵּן חֶשְׁבּוֹן עֲדַיִן מִן הַזָּהָב.

וְאִם תֹּאמַר עֲדַיִן קָשֶׁה, לָמָּה לֹא עָשָׂה חֶשְׁבּוֹן מִן הַזָּהָב אַחַר שֶׁגָּמַר גַּם הַבְּגָדֵי כְהֻנָּה? תְּשׁוּבָה לַדָּבָר, לְפִי שֶׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (שמות רבה נא ו) הֶבִיאוּ רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי פָּרָשָׁה זוֹ וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: כְּשֶׁבָּא מֹשֶׁה לִתֵּן חֶשְׁבּוֹן חָסְרוּ מִן הַמִּשְׁקָל אֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת וְשִׁבְעִים וַחֲמִשָּׁה שְׁקָלִים, וְשָׁכַח וְלֹא הָיָה יוֹדֵעַ מָה עָשָׂה בָהֶם. יְצָתָה בַּת קוֹל וְאָמְרָה: "וְאֶת הָאֶלֶף וּשְׁבַע הַמֵּאוֹת וַחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים עָשָׂה וָוִים לָעַמּוּדִים", לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (במדבר יב ז) "לֹא כֵן עַבְדִּי מֹשֶׁה בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא", עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְנִרְאֶה שֶׁבַּעַל מִדְרָשׁ זֶה הִרְגִּישׁ בִּשְׁנֵי הֵהִי"ן יְתֵרִים שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֶת הָאֶלֶף וּשְׁבַע הַמֵּאוֹת", וַהֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וְאֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת" כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַעְלָה "מְאַת כִּכַּר" וְלֹא "הַמְּאַת כִּכַּר" בְּהֵ"א הַיְדִיעָה, וְלָמָּה הִזְכִּיר הֵ"א

הַיְדִיעָה בְּאֶלֶף וּמֵאוֹת שְׁנִזְכַּר כָּאן? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁמֹּשֶׁה שָׂכַח וְלֹא יָדַע מָה נַעֲשָׂה מֵהֶם, וְהָיוּ יִשְׂרָאֵל מָרְנְנִים אַחֲרָיו לֵאמֹר שֶׁלְּקָחָם לְעַצְמוֹ, וְיָצָא בַּת קוֹל וְאָמַר שֶׁאוֹתוֹ הָאֶלֶף הַיָּדוּעַ אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם וּשְׁבַע הַמֵּאוֹת הַיְדוּעִים אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם שֶׁמֹּשֶׁה לְקָחָם, לֹא כֵן הוּא, אֶלָּא עָשָׂה אוֹתָם וָוִים לָעַמּוּדִים. וְאִם כֵּן אַחֲרֵי שֶׁרָאוּ יִשְׂרָאֵל שֶׁמִּן הַשָּׁמַיִם מְעִידִים עָלָיו, עַל כֵּן לֹא רָצוּ עוֹד לְקַבֵּל מִמֶּנּוּ חֶשְׁבּוֹן עַל הַזָּהָב, כִּי אָמְרוּ: אִלּוּ הָיָה מְעַכֵּב דָּבָר לְעַצְמוֹ מִן הַזָּהָב לֹא הָיוּ מְעִידִין עָלָיו מִן הַשָּׁמַיִם אֲפִלּוּ עַל הַכֶּסֶף, שֶׁהֲרֵי סוֹף סוֹף לֹא יָצָא יְדֵי חֶשְׁבּוֹנוֹ. וְעוֹד שֶׁהַבַּת קוֹל אוֹמֵר "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא", גַּם הַזָּהָב בִּכְלָל, עַל כֵּן לֹא נָתַן חֶשְׁבּוֹן מִן הַזָּהָב. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שְׁגַּם מִתְּחִלָּה לֹא בִּקְּשׁוּ מִן מֹשֶׁה חֶשְׁבּוֹן, אֶלָּא מֹשֶׁה מֵעַצְמוֹ רָצָה לְנַקּוֹת עַצְמוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר **אֲשֶׁר פֻּקַד עַל פִּי מֹשֶׁה**. וּמַה שֶּׁכָּתוּב **עֲבוֹדַת הַלְוִיִּם בְּיַד אִיתָמָר**, יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁדֶּרֶךְ הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב לַחְסֹר מִמֶּנּוּ כְּשֶׁמַּתְחִילִין אוֹתוֹ, עַל כֵּן אָמַר כָּאן שֶׁכָּל מַה שֶּׁפֻּקַּד עַל פִּי מֹשֶׁה הוּא הַנִּמְצָא בְּיַד אִיתָמָר בְּמִשְׁקָלוֹ מַמָּשׁ, וְזֶה הָיָה מִצַּד הַנֵּס. וְעַל שֵׁם זֶה קְרָאוּהוּ **מִשְׁכַּן הָעֵדוּת**, כִּי זֶה עֵדוּת לְיִשְׂרָאֵל שֶׁשְּׁכִינָה בְּתוֹכָם.

הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכַּן הָעֵדֻת. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא פקודי א) שֶׁלְּכָךְ נֶאֱמַר מִשְׁכָּן מִשְׁכָּן שְׁתֵּי פְּעָמִים, לְפִי שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַטָּה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות טו יז) "מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ ה'". מָכוֹן הֵיינוּ מְכֻוָּן זֶה לְעֻמַּת זֶה. וּבְמִדְרָשׁ אַחֵר אָמְרוּ (תנחומא פקודי ב) מִשְׁכָּן מִשְׁכָּן שְׁתֵּי פְּעָמִים, לְפִי שֶׁנִּתְמַשְׁכֵּן שְׁתֵּי פְּעָמִים בַּעֲוֹנָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל. וּלְכָל הַמִּדְרָשִׁים צְרִיכִין אָנוּ לִתֵּן טַעַם מַה עִנְיָנָם לְכָאן, שֶׁהֲרֵי בְּלִי סָפֵק שֶׁעִקַּר פָּרָשָׁה זוֹ נֶאֱמְרָה עַל הַחֶשְׁבּוֹן אֲשֶׁר נָתַן מֹשֶׁה, וּמַה עִנְיַן מִדְרָשִׁים אֵלּוּ לְכָאן.

עַל כֵּן אוֹמֵר אֲנִי שֶׁכֻּלָּם הִרְגִּישׁוּ בְּקֻשְׁיָא זוֹ, לָמָּה הִכְנִיס הַחֶשְׁבּוֹן בְּאֶמְצַע הַמְּלָאכָה, כִּי בְּפָרָשַׁת וַיַּקְהֵל נִזְכְּרָה מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן וְכָל כֵּלָיו, וּבְפָרָשָׁה זוֹ לֹא נִזְכַּר כִּי אִם שֶׁעָשָׂה בִּגְדֵי כְהֻנָּה, וְלָמָּה הִפְסִיק בֵּינֵיהֶם בִּנְתִינַת חֶשְׁבּוֹן זֶה. עַל כֵּן אָמַר בַּעַל מִדְרָשׁ זֶה, לְפִי שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַטָּה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד בֵּית הַשֵּׁם שֶׁלְּמַעְלָה, וּכְתִיב (שמות כה ט) "כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ אֵת תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן וְאֵת תַּבְנִית כָּל כֵּלָיו". הִנֵּה מִכָּאן רְאָיָה שֶׁלֹּא הֶרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה בָּהָר כִּי אִם הַמִּשְׁכָּן עַצְמוֹ וְכֵלָיו, אֲבָל לֹא הֶרְאָה לוֹ תַּבְנִית בִּגְדֵי כְהֻנָּה, כִּי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר כַּמָּה פְּעָמִים בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה כַּאֲשֶׁר הָרְאִיתָ בָּהָר, בְּמַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן עַצְמוֹ וּבְכֵלָיו, אֲבָל בְּפָרָשַׁת תְּצַוֶּה שֶׁהִזְכִּיר בִּגְדֵי כְהֻנָּה, לֹא נִזְכַּר כְּלָל הַמַּרְאֶה שָׁבָהָר. וְגַם לֹא בְּחִנָּם נֶחְלְקוּ לִשְׁתֵּי פָּרָשִׁיּוֹת שְׁתֵּי פְּעָמִים, כִּי בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה נִזְכַּר הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו, וּבְפָרָשַׁת תְּצַוֶּה לֹא נִזְכְּרוּ כִּי אִם בִּגְדֵי כְהֻנָּה. וְכֵן כָּאן, פָּרָשַׁת וַיַּקְהֵל מְדֻבֶּרֶת מִמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו, וּפָרָשַׁת פְּקוּדֵי מְדֻבֶּרֶת מִבִּגְדֵי כְהֻנָּה, לְפִי שֶׁהַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו נַעֲשָׂה

הַכֹּל בְּמַרְאָה אֲשֶׁר הֶרְאָה ה' לְמֹשֶׁה בָּהָר, וְאוֹתָהּ מַרְאָה הָיְתָה שֶׁהֶרְאָה לוֹ מִקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה, כִּי הוּא עָשׂוּי גַּם כֵּן עַל תְּמוּנַת מִשְׁכָּן זֶה, וְצִוָּה לוֹ שֶׁיַּעֲשֶׂה מִשְׁכָּן לְמַטָּה דּוֹמֶה בְּכָל תֹּאָרָיו לְמִקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "מָכוֹן לִשְׁבְתְּךָ", מְכוֹן זֶה כְּנֶגֶד זֶה, אֵין הַפֵּרוּשׁ מְכוֹן כְּנֶגְדּוֹ בְּמָקוֹם מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי הַמִּשְׁכָּן הָיָה מִטַּלְטֵל וְלֹא הָיָה עוֹמֵד בְּמָקוֹם אֶחָד, וּלְפִי זֶה הָיִינוּ צְרִיכִין לוֹמַר שֶׁגַּם מִקְדָּשׁ שֶׁלְּמַעְלָה הָיָה מִטַּלְטֵל מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְזֶה רָחוֹק מִן הַשֵּׂכֶל. וְעוֹד, שֶׁלְּשׁוֹן הַפְּסוּק אֵינוֹ מַשְׁמִיעַ כֵּן, כִּי בְּאָמְרוֹ "מָכוֹן לִשְׁבְתְּךָ", מַשְׁמִיעַ שֶׁבֵּית הַשֵּׁם שֶׁלְּמַטָּה מְכוֹן כְּנֶגֶד בֵּית הַשֵּׁם שֶׁלְּמַעְלָה, וְאִיפְכָּא הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר שֶׁבֵּית הַשֵּׁם שֶׁל מַעְלָה מְכוֹן כְּנֶגֶד בֵּית הַשֵּׁם שֶׁלְּמַטָּה, שֶׁהֲרֵי הוּא נֶעְתָּק מִמָּקוֹם לְמָקוֹם עַל יְדֵי הֶעְתֵּקֶת מִקְדָּשׁ שֶׁלְּמַטָּה. אֶלָּא "מָכוֹן לִשְׁבְתְּךָ", הַיְינוּ שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַטָּה נַעֲשָׂה מְכוֹן בְּתַבְנִית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַעְלָה, שֶׁיֵּשׁ בּוֹ גַּם כֵּן תְּמוּנַת הַחֲדָרִים וְהַכֵּלִים הַלָּלוּ, וְהֵם סוֹדוֹת אֱלֹהִיּוֹת נֶעְלָמִים מִמֶּנּוּ. זֶה שֶׁאָמַר מְכוֹן זֶה כְּנֶגֶד זֶה. אֲבָל בִּגְדֵי כְּהֻנָּה שֶׁלְּמַטָּה לֹא נַעֲשׂוּ כִּי אִם לְאַהֲרֹן לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת, וְאֵינָן בִּכְלַל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן. וּכְשֶׁאָמַר "אֵת תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן וְאֵת תַּבְנִית כָּל כֵּלָיו", אֵין בִּגְדֵי כְהֻנָּה בִּכְלָל, כִּי לֹא נִקְרְאוּ בְּגָדָיו כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן אֶלָּא בִּגְדֵי אַהֲרֹן, וְאֵין לָהֶם דּוּגְמָא לְמַעְלָה.

וּבְזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁהִקְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים, לְמָה נֶאֱמַר בְּפָרָשָׁה זוֹ בְּבִגְדֵי כְהֻנָּה בְּכָל מְלָאכָה כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה', וְלָמָּה לֹא הִזְכִּיר זֶה כְּלָל בְּכָל פָּרָשַׁת וַיַּקְהֵל, אֶלָּא לְפִי שֶׁהַמִּשְׁכָּן עַצְמוֹ אֲשֶׁר רָאָה מֹשֶׁה תַּבְנִיתוֹ בָּהָר פְּשִׁיטָא שֶׁלֹּא שִׁנָּה, כִּי הַדָּבָר שֶׁהָאָדָם רוֹאֶה בְּחוּשׁ בְּנָקֵל לַעֲשׂוֹת דּוּגְמָתוֹ, אֲבָל בִּגְדֵי כְהֻנָּה שֶׁלֹּא רָאָה תַּבְנִיתָם סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁשָּׁכַח מֵהֶם שׁוּם דָּבָר, עַל כֵּן אָמַר בְּכֻלָּם כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה', אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא רָאָה דּוּגְמָתָם, מִכָּל מָקוֹם בְּכֻלָּם הָיָה מִתְכַּוֵּן לַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ ה', כִּי לֹא הָיָה בָּהֶם כִּי אִם הַצִּוּוִי וְלֹא שׁוּם מַרְאָה. אֲבָל בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה הִזְכִּיר בְּהַרְבֵּה מִקּוֹמוֹת "כַּאֲשֶׁר הֶרְאָה אוֹתְךָ בָּהָר", מִן הַטַּעַם שֶׁהִזְכַּרְנוּ. וּמִטַּעַם זֶה הָיָה מֹשֶׁה מְדַקְדֵּק בְּיוֹתֵר בַּמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו וְרָצָה לְהַת חֶשְׁבּוֹן עֲלֵיהֶם תֵּכֶף אַחַר שֶׁנִּגְמְרוּ, וְלֹא רָצָה לְצָרְפָם לַעֲשִׂיַּת הַבְּגָדִים, מִצַּד יֶתֶר שְׂאֵת הַקְּדֻשָּׁה שֶׁרָאָה בַּמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו מִצַּד הֱיוֹתוֹ מְכוֹן כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַעְלָה. וְיִהְיֶה כָּךְ בְּאוּרוֹ: **אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן**, ה"א הַיְדִיעָה זוֹ יֵשׁ הוֹרָאָה שֶׁמְּדַבֵּר בְּמִשְׁכָּן שֶׁל מַעְלָה. חֲזַר וְאָמַר מַהוּ זֶה, **מִשְׁכַּן הָעֵדֻת אֲשֶׁר פֻּקַּד עַל פִּי מֹשֶׁה**, וְרוֹצֶה לוֹמַר אוֹתוֹ מִשְׁכַּן הָעֵדֻת הַמֵּעִיד שֶׁשְּׁכִינָה שְׁרוּיָה בְּיִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר פֻּקַּד עַל פִּי מֹשֶׁה, זֶהוּ בְּעֵצְמוֹ פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן הַיְדוּעַ בְּשֶׁלְּמַעְלָה.

וּלְדַעַת הַמִּדְרָשׁ הָאוֹמֵר מִשְׁכָּן מִשְׁכָּן, לְפִי שֶׁנִּתְמַשְׁכָּן שְׁתֵּי פְּעָמִים בַּעֲוֹן יִשְׂרָאֵל, עַל כֵּן אָמַר זֶה מִיָּד אַחַר שֶׁהוּזְכַּר מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ד יא) "כִּלָּה ה' חֲמָתוֹ וַיִּצֹּת אֵשׁ בְּצִיּוֹן". אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (איכה רבה ד יד) כִּלָּה חֲמָתוֹ בְּעֵצִים וַאֲבָנִים,

הַזְכִּירוּ דַּוְקָא עֵצִים וַאֲבָנִים לְהוֹרוֹת שֶׁדַּוְקָא הַמִּשְׁכָּן עַצְמוֹ שֶׁהָיָה מֵעֵצִים וַאֲבָנִים נִתְמַשְׁכֵּן, אֲבָל אֵין בִּגְדֵי כְהֻנָּה בִּכְלָל. עַל כֵּן הִזְכִּיר **אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן** מִיָּד אַחַר הַמִּשְׁכָּן, וְיִרְמוֹז שֶׁמְּחַל לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עָוֹן הָעֶגֶל, כִּי בְּנוֹהַג שֶׁבָּעוֹלָם מִי שֶׁנִּתְחַיֵּב לַחֲבֵרוֹ וְנוֹתֵן לוֹ מַשְׁכּוֹן בְּחוֹבוֹ, שׁוּב אֵינוֹ תּוֹבֵעַ חוֹבוֹ מִגּוּפוֹ כִּי אִם מִן הַמַּשְׁכּוֹן. וּבַעֲוֹן הָעֶגֶל נִתְחַיְּבוּ יִשְׂרָאֵל כְּלָיָה בְּגוּפָם, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּרַחֲמָיו יִתְבָּרַךְ הִבְטִיחָם לְקַבֵּל מֵהֶם מַשְׁכּוֹן בְּחוֹבוֹ. כִּי עָוֹן הָעֶגֶל אַף עַל פִּי שֶׁנִּמְחַל לָהֶם, מִכָּל מָקוֹם לֹא נִמְחַל כִּי אִם עַל תְּנַאי, אִם לֹא יַחְזְרוּ לְסוֹרָם בַּעֲשִׂית הָעֶגֶל. וְכַאֲשֶׁר חָזְרוּ לְסוֹרָם בַּעֲגָלִים שֶׁעָשָׂה יָרָבְעָם בֶּן נְבָט, נִפְקַד עֲלֵיהֶם גַּם עָוֹן הָעֶגֶל הָרִאשׁוֹן, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (שמות לב לד) "וּבְיוֹם פָּקְדִי וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם חַטָּאתָם", רוֹצֶה לוֹמַר בַּיּוֹם שֶׁיַּעֲשׂוּ אֵיזֶה עֵגֶל אַחֵר וְיִהְיֶה זֶה סִבָּה לִפְקוֹד וְלִזְכּוֹר מַעֲשֶׂה הָעֶגֶל הָרִאשׁוֹן, אָז "וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם חַטָּאתָם", לִפְקוֹד עֲלֵיהֶם עָוֹן כָּל הָעֲגָלִים כְּאֶחָד. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם לֹא אַעֲנִישֵׁם בְּגוּפָן כְּדֵי לְכַלּוֹתָם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, אֶלָּא אֶקַּח מֵהֶם מַשְׁכּוֹן בְּחוֹבָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכַּן**, כִּי מַה שֶּׁאָמַרְתִּי "וּבְיוֹם פָּקְדִי וּפָקַדְתִּי", **אֵלֶּה פְקוּדֵי**, רוֹצֶה לוֹמַר אוֹתָהּ הַפְּקִידָה תִּהְיֶה עַל **הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכַּן** כְּנֶגֶד שְׁנֵי מִקְדָּשִׁים שֶׁנֶּחְרְבוּ בַּעֲוֹנָם. וְהִזְכִּיר ה"א בְּרֵאשׁוֹנָה וְלֹא בַּשְּׁנִיָּה, לְפִי שֶׁבְּמִקְדָּשׁ שֵׁנִי חָסְרוּ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים עִקָּרִיִּים כְּנוֹדָע. וְטַעַם לְמַשְׁכּוֹן זֶה, לְפִי שֶׁזֶּהֶב שֶׁל הַמִּשְׁכָּן בָּא לְכַפָּרָה עַל זְהַב הָעֶגֶל, וְאִם כֵּן דּוֹמֶה כְּאִלּוּ נַעֲשָׂה הַמִּשְׁכָּן עֵרֶב בַּעֲדָם שֶׁלֹּא יַחְזְרוּ לְסוֹרָם. וְאִם יַעַבְרוּ אָז אֶקַּח מֵהֶם הַמִּשְׁכָּן, כִּי אֵין נָכוֹן שֶׁיִּהְיֶה הַמִּשְׁכָּן הַמְכַפֵּר בֵּינֵיהֶם כָּל עוֹד שֶׁטֻּמְאָתָם בָּם וְחוֹזְרִין לְסוֹרָם. וְאִם כֵּן כָּל זְמַן שֶׁהַמִּשְׁכָּן קַיָּם יֵשׁ עֵדוּת לְיִשְׂרָאֵל שֶׁעָוֹן הָעֶגֶל שָׁרֵי וּמְחוּל, לְכָךְ נֶאֱמַר **מִשְׁכַּן הָעֵדוּת**.

פסוק כב

וּבְצַלְאֵל בֶּן־אוּרִי וְגוֹ' עָשָׂה אֵת כָּל־אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת־מֹשֶׁה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י אֲשֶׁר צִוָּה אוֹתוֹ מֹשֶׁה לֹא נֶאֱמַר כּוֹ', וְנִרְאֶה שֶׁבְּחִנָּם דְּחַק רַשִׁ"י לוֹמַר כֵּן, כִּי לְדַעְתִּי פֵּרוּשׁ הַמִּקְרָא כָּךְ הוּא, יַעַן כִּי לֹא מָצִינוּ בְּכָל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן שֶׁמֹּשֶׁה צִוָּה אֶל בְּצַלְאֵל כָּךְ וְכָךְ תַּעֲשֶׂה, כִּי בְּפָרָשַׁת כִּי תִשָּׂא כְּתִיב (שמות לא:ב) "רְאֵה קָרָאתִי בְשֵׁם בְּצַלְאֵל", וְלֹא נִכְתַּב שָׁם שֶׁמֹּשֶׁה הִגִּיד שׁוּם דָּבָר אֶל בְּצַלְאֵל. וְכֵן בְּפָרָשַׁת וַיַּקְהֵל אָמַר מֹשֶׁה אֶל כָּל־עֲדַת יִשְׂרָאֵל "וְכָל חֲכַם לֵב בָּכֶם יָבֹאוּ וְיַעֲשׂוּ וְגוֹ' אֶת־הַמִּשְׁכָּן אֶת־אָהֳלוֹ" וְגוֹ', וְלֹא פֵּרֵט שָׁם שׁוּם דָּבָר אֵיךְ יִהְיֶה בִּנְיַן הַמִּשְׁכָּן וְעַל אֵיזֶה אֹפֶן יִבָּנֶה. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר שָׁם (שמות לו:ב) "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל־בְּצַלְאֵל וְגוֹ' לְקָרְבָה אֶל הַמְּלָאכָה" וְגוֹ', גַּם שָׁם לֹא פֵּרֵשׁ דֶּרֶךְ עֲשִׂיָתָם וְאֵיךְ יְסַדְּרֵם. אִם כֵּן וַדַּאי מֹשֶׁה לֹא צִוָּה כְּלָל אֶל בְּצַלְאֵל אֵיךְ יַעֲשֶׂה הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו, וּמִכָּל מָקוֹם בְּצַלְאֵל יָדַע אֶת הַכֹּל בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלָיו, אֵת מַה שֶּׁצִּוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה. וְאִם כֵּן הַצִּרְךְ לוֹמַר כָּאן "עָשָׂה אֵת כָּל אֲשֶׁר

צִוָּה ה' אֶת־מֹשֶׁה", כִּי לֹא הָיָה יָכוֹל לוֹמַר שֶׁעָשָׂה אֵת כָּל־אֲשֶׁר צִוָּה אֵלָיו מֹשֶׁה, שֶׁהֲרֵי מֹשֶׁה לֹא צִוָּה לוֹ דֶּרֶךְ עֲשִׂיָתָם.

וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁמֹּשֶׁה צִוָּה לוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּלִים תְּחִלָּה, לֹא יָדַעְתִּי מֵהֵיכָן לָמַד רַשִׁ"י זֶה, כִּי אַדְרַבָּה בְּפָרָשַׁת וַיַּקְהֵל הִזְכִּיר מֹשֶׁה הַמִּשְׁכָּן תְּחִלָּה, וְכֵן בְּכָל מָקוֹם מַזְכִּיר הַמִּשְׁכָּן תְּחִלָּה, זוּלַת מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה "וְעָשׂוּ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים" קֹדֶם לַמִּשְׁכָּן, וְזֶה לְפִי שֶׁסִּדֵּר מַעֲלָתָן קָא חָשִׁיב. וְאִם לָמַד זֶה מִקִּשְׁיָא זוֹ "אֲשֶׁר צִוָּה אוֹתוֹ מֹשֶׁה" לֹא נֶאֱמַר כוּ', כְּבָר אָמַרְנוּ שֶׁאֵין זֶה קִשְׁיָא.

פרק לט

פסוק מג

וַיַּרְא מֹשֶׁה אֶת כָּל הַמְּלָאכָה. יֵשׁ לְדַקְדֵּק לָמָּה נֶאֱמַר מִתְּחִלָּה "וַתֵּכֶל כָּל עֲבוֹדַת מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד", וְכֵן נֶאֱמַר בַּסּוֹף "כֵּן עָשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת כָּל הָעֲבוֹדָה", לָמָּה קְרָאָהּ מִתְּחִלָּה עֲבוֹדָה וְאַחַר כָּךְ מְלָאכָה? וְעוֹד נִרְאֶה הַכֶּפֶל בִּשְׁנֵי פְּסוּקִים אֵלּוּ. וְהָרַמְבַּ"ן פֵּרֵשׁ שֶׁאָמַר זֶה עַל הַמִּשְׁכָּן וְעַל הַכֵּלִים, וְאוּלַי דַּעַת הָרַב שֶׁהַמִּשְׁכָּן נִקְרָא מְלָאכָה אֲבָל הַכֵּלִים נִקְרְאוּ עֲבוֹדָה עַל שֵׁם שֶׁבָּהֶם הָיוּ עוֹבְדִים עֲבוֹדַת הַקָּרְבָּנוֹת. וּמִכָּל מָקוֹם לֹא יָצָאנוּ מִידֵי הַכֶּפֶל, כִּי שְׁלִשָּׁה פְּעָמִים נִזְכָּר כָּאן שֶׁעָשׂוּ הָעֲבוֹדָה וְהַמְּלָאכָה.

עַל כֵּן נִרְאֶה לְפָרֵשׁ זֶה, עַל פִּי הַמִּדְרָשׁ הַדּוֹרֵשׁ כָּל מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן כְּנֶגֶד מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, עַיֵּן כָּל הַמִּדְרָשׁ בְּרַבִּינוּ בְּחַיֵּי פָּרָשָׁה זוֹ, מִלְּבַד הָרִבְּה דְּמְיוֹנוֹת שֶׁהוֹסִיף הָרַב מִשֶּׁלּוֹ. וּבָזֶה יִתְיַשֵּׁב גַּם כֵּן לְשׁוֹן עֲבוֹדָה וּמְלָאכָה, כִּי עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן שַׁיָּךְ לוֹמַר לְשׁוֹן עֲבוֹדָה, כִּי בָהּ עָבְדוּ אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְאֵין עֲבוֹדָה כִּי אִם מִן הָעֶבֶד אֶל הָאָדוֹן. אֲבָל לְשׁוֹן מְלָאכָה נוֹפֵל בִּמְלֶאכֶת שָׁמַיִם וָאָרֶץ, כִּי מַה שֶּׁהַפּוֹעֵל עוֹשֶׂה לְעַצְמוֹ נִקְרָא מְלָאכָה, וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית "וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ" וְגוֹ' (בראשית ב ב). וּכְמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית שֶׁנֶּאֱמַר בְּכָל מְלָאכָה "כִּי טוֹב", וּבְסוֹף אָמַר "וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב" (שם א לא), כִּי יֵשׁ לְךָ דְּבָרִים שֶׁהֵם טוֹבִים כְּשֶׁהֵם כָּל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ, אֲבָל כְּשֶׁהֵם מְעֹרָבִים יַחַד אֵינָן טוֹבִים, כִּי אֵין זִוּוּגָם עוֹלֶה יָפֶה. עַל כֵּן אָמַר בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית שֶׁכֻּלָּם הָיוּ טוֹבִים כְּשֶׁהָיוּ כָּל אֶחָד מֵהֶם בְּעַצְמוֹ, דְּהַיְנוּ טוֹב פְּרָטִי, וְאַחַר כָּךְ אָמַר שֶׁגַּם טוֹב כְּלָלִי הָיָה בָּהֶם, כִּי גַּם אַחַר שֶׁנִּתְחַבְּרוּ כֻּלָּם יַחַד הָיָה חִבּוּרָם טוֹב, לְכָךְ חָזַר וְאָמַר "וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד". כָּךְ בַּעֲבוֹדַת הַמִּשְׁכָּן, מִתְּחִלָּה אָמַר "וַתֵּכֶל כָּל עֲבוֹדַת מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד, וַיַּעֲשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה כֵּן עָשׂוּ", שֶׁמַּשְׁמָע שֶׁכָּל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ נַעֲשָׂה כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה. אֲבָל

עֲדַיִן לֹא פֵּרֵשׁ שֶׁאַחַר שֶׁנַּעֲשָׂה הַכֹּל אָז סִדְּרוּ אֶת כָּל עֲבוֹדָה וַעֲבוֹדָה עַל מְקוֹמוֹ הַמְיֻחָד לוֹ, דְּהַיְנוּ טוֹב כְּלָלִי. עַל כֵּן חָזַר וְאָמַר "כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה כֵּן עָשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת כָּל הָעֲבֹדָה", כִּי הָיָה בָּהֶם טוֹב כְּלָלִי שֶׁנַּעֲשׂוּ עַל הַסֵּדֶר הַנָּכוֹן, דְּהַיְנוּ חִבּוּר כָּל הָעֲבוֹדָה בְּיַחַד. וְאַחַר כָּךְ חָזַר לְבָאֵר שֶׁכָּל מַה שֶּׁעָשׂוּ נַעֲשָׂה עַל צִוּוּי מְלֶאכֶת הָעוֹלָמוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ, זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר **וַיַּרְא מֹשֶׁה אֶת כָּל הַמְּלָאכָה**, הַיְנוּ מְלֶאכֶת מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, **וְהִנֵּה עָשׂוּ אֹתָהּ**, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁעָשׂוּ דּוּגְמַת אוֹתָהּ מְלָאכָה כְּאִלּוּ הָיְתָה הִיא מַמָּשׁ אוֹתָהּ הַמְּלָאכָה, לְפִיכָךְ **וַיְבָרֶךְ אֹתָם מֹשֶׁה**.

וַיְבָרֶךְ אֹתָם מֹשֶׁה. מָה בְּרָכָה בֵּרְכָם? יְהִי רָצוֹן שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָה בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם, וִיהִי נֹעַם ה' עֲלֵינוּ וְגוֹ' (תהלים צ יז). פֵּרֵשׁ רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בִּתְחִלַּת הַמִּזְמוֹר "תְּפִלָּה לְמֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים" וְגוֹ'. וְאֵין זֶה מַסְפִּיק אֶל הַכַּוָּנָה, אִם בְּכָל הַמִּזְמוֹר אֵין רֶמֶז לְבִנְיַן הַמִּשְׁכָּן. וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁיֵּשׁ רֶמֶז נָכוֹן אֶל בִּנְיַן הַמִּשְׁכָּן בִּתְחִלַּת הַמִּזְמוֹר וּבְסוֹפוֹ, כִּי בַּתְּחִלָּה אָמַר "ה' מָעוֹן אַתָּה הָיִיתָ לָנוּ בְּדֹר וָדֹר", וְהוּא עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה בִּתְפִלָּתוֹ כִּשֶּׁחָנַךְ הַמִּקְדָּשׁ (מלכים א ח כז) "הִנֵּה הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם לֹא יְכַלְכְּלוּךָ וְאַף כִּי הַבַּיִת הַזֶּה". זֶהוּ שֶׁאָמַר "ה' מָעוֹן אַתָּה הָיִיתָ", אַתָּה מְעוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם וְאֵין הָעוֹלָם מָקוֹם וּמָעוֹן לְךָ, וְאִם כֵּן אֵיךְ יַעֲלֶה עַל הַדַּעַת לוֹמַר שֶׁיִּכְינוּ לְךָ בַּיִת לְהִתְקוֹמֵם בּוֹ? וְנָתַן מוֹפֵת עַל זֶה, שֶׁהֲרֵי "בְּטֶרֶם הָרִים יֻלָּדוּ וַתְּחוֹלֵל אֶרֶץ וְתֵבֵל וּמֵעוֹלָם עַד עוֹלָם אַתָּה אֵל", וְאִם הָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא צָרִיךְ לְהִתְקוֹמֵם בְּמָקוֹם, אִם כֵּן קֹדֶם שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם בְּאֵיזֶה מָקוֹם הָיָה מִתְקוֹמֵם? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאֵין הָעוֹלָם מְקוֹמוֹ, וְאַדְרַבָּה הוּא יִתְבָּרַךְ מָקוֹם וּמָעוֹן לְכָל הָעוֹלָם. וְאֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁיְּצַוֶּה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִבְנוֹת לוֹ בַּיִת כְּאִלּוּ הָיָה מִתְקוֹמֵם בְּמָקוֹם? עַל זֶה אָמַר כְּמִתְרֵץ וְאָמַר "תָּשֵׁב אֱנוֹשׁ עַד דַּכָּא וַתֹּאמֶר שׁוּבוּ בְנֵי אָדָם", הֶצְרֵךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְוַתֵּר עַל כְּבוֹדוֹ וְלַעֲשׂוֹת לוֹ מָדוֹר בַּתַּחְתּוֹנִים כְּדֵי לִמְחֹל לָהֶם עָוֹן הָעֶגֶל, כִּי לְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא פקודי ו) הָיָה הַמִּשְׁכָּן כֻּלּוֹ כַּפָּרָה עַל מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל.

וְאוּלַי מִטַּעַם זֶה נַעֲשָׂה הַמִּשְׁכָּן עַל תְּמוּנַת הָעוֹלָם בְּכֻלָּלוֹ, לְפִי שֶׁקֹּדֶם מַתַּן תּוֹרָה הָיָה הָעוֹלָם כֻּלּוֹ תֹּהוּ, וְעַל יְדֵי הַתּוֹרָה יָצָא הָעוֹלָם מִכְּלַל תֹּהוּ וָבֹהוּ. וְעַל יְדֵי שֶׁעָשׂוּ הָעֶגֶל נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת, חָזַר הָעוֹלָם לְתֹהוּ וָבֹהוּ. וּכְשֶׁנִּתְכַּפֵּר לָהֶם עָוֹן הָעֶגֶל, יָצָא הָעוֹלָם שֵׁנִית מִכְּלַל תֹּהוּ וָבֹהוּ, וַהֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ הָיָה נִבְרָא הָעוֹלָם שֵׁנִית בַּזְּמַן הַהוּא. עַל כֵּן נִצְטַוּוּ אַחַר כַּפָּרַת הָעֶגֶל לִבְנוֹת לוֹ בַּיִת בְּתַבְנִית כָּל שְׁלֹשׁ עוֹלָמוֹת, לוֹמַר לְךָ שֶׁעַכְשָׁיו חָזְרוּ לִכְמוֹת שֶׁהָיוּ תְּחִלָּה קֹדֶם הָעָוֹן. וּבָזֶה נָתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעֲלֵי תְּשׁוּבָה, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עבודה זרה ד:) "לֹא עָשׂוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הָעֶגֶל אֶלָּא כְּדֵי לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעֲלֵי תְּשׁוּבָה" כוּ'. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר כִּמְתָרֵץ: לָמָּה זֶּה וְעַל מַה זֶּה צִוָּה לִבְנוֹת לוֹ בַּיִת בָּאָרֶץ?

לְפִי שֶׁרָצָה לְהַשִּׁיב בִּתְשׁוּבָה אֱנוֹשׁ עַד דַּכָּא. דּוֹרְשֵׁי רְשׁוּמוֹת אָמְרוּ: "דַּכָּא" רָאשֵׁי תֵּבוֹת דָּם כְּפִירָה אִשָּׁה, כִּי בְּמַעֲשֵׂה הָעֵגֶל עָבְרוּ עַל שִׁלְשָׁתָן: כְּפִירָה כִּפְשׁוּטוֹ, דָּם, אִשָּׁה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וַיָּקוּמוּ לְצַחֵק" (שמות לב ו) שֶׁעָבְרוּ גַּם עַל גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים. וְרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעֲלֵי תְּשׁוּבָה בִּשְׁלָשְׁתָּן, זֶהוּ שֶׁאָמַר "וַתֹּאמֶר שׁוּבוּ בְנֵי אָדָם": מִכָּאן וּלְהַבָּא, כִּי אֵין לְךָ שׁוּם מוֹנֵעַ מִן הַתְּשׁוּבָה, כִּי אִם הוֹעִילָה הַתְּשׁוּבָה בְּשָׁלֹשׁ עֲבֵרוֹת אֵלּוּ, קַל וָחֹמֶר שֶׁתּוֹעִיל בַּקַּלּוֹת מֵהֶם. וְאַחַר כָּךְ "כִּי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ" – הַכֹּל מְדַבֵּר בְּעִנְיַן הַתְּשׁוּבָה, אֲשֶׁר הוּא עוֹמֵד בָּהּ עַד פָּסוּק "יֵרָאֶה אֶל עֲבָדֶיךָ פָּעֳלֶךָ", חְזַר לְדַבֵּר מֵעִנְיַן בִּנְיַן הַמִּשְׁכָּן הַבָּנוּי בְּתַבְנִית בִּנְיַן כָּל הָעוֹלָם שֶׁהָיָה פְּעֻלַּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, לְכָךְ אָמַר "יֵרָאֶה אֶל עֲבָדֶיךָ פָּעֳלֶךָ" – שֶׁיִּרְאוּ "שָׁמֶיךָ מַעֲשֵׂה אֶצְבְּעוֹתֶיךָ", וְיַעֲשׂוּ כְּתַבְנִיתָם. "וַהֲדָרְךָ" – הַיְינוּ הֲדָרַת שְׁכִינָתְךָ, "עַל בְּנֵיהֶם". יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁהוּא עַל דֶּרֶךְ אָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות סד.) "וְרַב שָׁלוֹם בָּנֶיךָ – אַל תִּקְרֵי בָּנֶיךָ אֶלָּא בּוֹנָיִךְ". וְכֵן נֶאֱמַר פָּרָשַׁת וַיִּשְׁלַח (בראשית לב טו) "וּבְנֵיהֶם שְׁלֹשִׁים", פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "בְּנֵיהֶם – בַּנַּאִיהֶם". כְּךָ "בְּנֵיהֶם" הָאָמוּר כָּאן מְדַבֵּר בְּבוֹנֵי בִּנְיַן הַמִּשְׁכָּן, שֶׁעֲלֵיהֶם אָמַר שֶׁיֵּרָאֶה לָהֶם הֲדָרַת זִיו שְׁכִינָתְךָ בְּבִנְיָנָם. וּמִכָּאן לָמַד בַּעַל הַמִּדְרָשׁ שֶׁאָמַר מֹשֶׁה: "יְהִי רָצוֹן שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָה בְּמַעֲשֵׂה יָדֵיכֶם".

וְאָמַר "וִיהִי נֹעַם ה' אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ", לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כה ח) "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם", בְּתוֹכוֹ לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא בְּתוֹכָם, כִּי עִקַּר הַשְׁכִינָה בַּעֲבוּר יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן אָמַר שֶׁנֹּעַם ה' דְּהַיְנוּ זִיו הַדְּרַת שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ יִהְיֶה עָלֵינוּ. "וּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ כּוֹנְנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ כּוֹנְנֵהוּ", נִרְאֶה שֶׁמִּלַּת "כּוֹנְנֵהוּ" מוּסָב כְּלַפֵּי הַשְׁכִינָה, כִּי פָּסוּק זֶה מְדַבֵּר בְּנִסְתָּר עִם הַשְׁכִינָה. עַל כֵּן אָמַר שֶׁמַּעֲשֵׂה יָדֵינוּ דְּהַיְנוּ הַמִּשְׁכָּן עֲשׂוּ כּוֹנְנוֹת לַשְׁכִינָה וְלָנוּ, לְהוֹשִׁיבֵנוּ יַחַד בְּמָדוֹר אֶחָד, כִּי הַמִּשְׁכָּן מְקוֹם דִּירָה לְעֶלְיוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים כְּאֶחָד. עַל כֵּן אָמַר "כּוֹנְנָה עָלֵינוּ" וְ"כוֹנְנֵהוּ", וְעַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות טו יז) "מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ ה'". זֶה מַה שֶּׁנִּרְאֶה לִי לְהוֹסִיף עַל כָּל דִּבְרֵי הַמְפָרְשִׁים בָּזֶה הַמְּזֻמוֹר לְפָרְשׁוֹ עַל בִּנְיַן הַמִּשְׁכָּן.

פרק מ

פסוק ב

בְּיוֹם הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ תָּקִים אֶת מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד. כְּתִיב בַּפָּרָשָׁה שִׁלְשָׁה פְּעָמִים לְשׁוֹן הֲקָמָה, א' "תָּקִים אֶת הַמִּשְׁכָּן", ב' "הוּקַם הַמִּשְׁכָּן", ג' "וַיָּקֶם מֹשֶׁה", וְאָמְרוּ רז"ל (ויקרא רבה נב ד) שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל וְכָל חַכְמֵי לֵב מְקִימִים אֶת הַמִּשְׁכָּן וְלֹא יָכְלוּ לְהָקִימוֹ, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: עֲסוֹק אַתָּה בַּהֲקָמָתוֹ וְהוּא עוֹמֵד מֵאֵלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "הוּקַם" – מֵאֵלָיו

מַשְׁמַע. וְיֵשׁ בָּזֶה רֶמֶז לְכָל הַמַּעֲשִׂים אֲשֶׁר הָאָדָם עוֹשֶׂה, כִּי קָצָרָה יַד הָאָדָם לְהַשְׁלִימָם מֵהַתְחֵל וְגָמוֹר, אֶלָּא הָאָדָם הוּא הַמַּתְחִיל וַה' יִגְמוֹר עַל יָדוֹ. וְכֵן אָמְרוּ רז"ל (קידושין ל:) כְּנֶגֶד הַיֵּצֶר הָרָע: אִלְמָלֵא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹזְרוֹ אֵינוֹ יָכוֹל לוֹ כוּ'. וְצִוָּה שֶׁתִּהְיֶה הֲקָמַת הַמִּשְׁכָּן עַל יְדֵי מֹשֶׁה, מַסְכִּים לְדִבְרֵי הַמִּדְרָשׁ הָאוֹמֵר שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא בִּזְכוּת מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים", בִּזְכוּת מֹשֶׁה שֶׁנִּקְרָא רֵאשִׁית, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג כא) "וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ", וְאִם כֵּן דּוֹמֶה כְּאִלּוּ מֹשֶׁה הֵקִים אֶת הָעוֹלָם, כָּךְ הַמִּשְׁכָּן שֶׁהָיָה בָּנוּי בְּתַבְנִית הָעוֹלָם הוּקַם עַל יְדֵי מֹשֶׁה. וּכְמוֹ שֶׁבְּרֵאשִׁית בָּרָא הָעוֹלָם, כָּךְ בְּיוֹם הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן הוּקַם הַמִּשְׁכָּן. וּלְדַעַת רז"ל (תורת כהנים שמיני א) הָיָה יוֹם זֶה שְׁמִינִי לַמִּלּוּאִים, וְאוֹתוֹ יוֹם נָטַל עֲשָׂרָה עֲטָרוֹת: רִאשׁוֹן לְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית כוּ', עַיֵּן בַּיַּלְקוּט פָּרָשַׁת שְׁמִינִי (תקכ).

וּבִשְׁלֹשָׁה הֲקָמוֹת אֵלּוּ אָמְרוּ מִקְצָת מְפָרְשִׁים שֶׁהֵם כְּנֶגֶד שְׁלֹשָׁה מִקְדָּשִׁים. וְיֵשׁ לִי כִּדְמוּת רְאָיָה לְדִבְרֵיהֶם, כִּי מִקְדָּשׁ רִאשׁוֹן וְשֵׁנִי הָיוּ תְּלוּיִין בִּזְכוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כִּי מִתּוֹךְ הַזְּכוּת וְהַתְּשׁוּבָה זָכוּ לִבְנְיָן זֶה. עַל כֵּן נֶאֱמַר "תָּקִים" וְ"יָקֹם", כִּי זֶה מְדֻבָּר בַּהֲקָמָה הַתְּלוּיָה בִּפְעֻלָּה אֱנוֹשִׁית. אֲבָל מִקְדָּשׁ שְׁלִישִׁי אֵינוֹ תָּלוּי בִּזְכוּת, שֶׁהֲרֵי אָפְלוּ בְּדוֹר שֶׁכֻּלּוֹ חַיָּב יָבֹא הַגּוֹאֵל, וְאִם כֵּן אֵינוֹ תָּלוּי בִּפְעֻלָּה אֱנוֹשִׁית אֶלָּא מֵאֵלָיו יִבָּנֶה. לְכָךְ נֶאֱמַר "הוּקַם", מֵאֵלָיו מַשְׁמַע.

פסוק לד

וַיְכַס הֶעָנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן. נִרְאֶה מִזֶּה שֶׁכְּבוֹד ה' אֵינוֹ הֶעָנָן, אֶלָּא שֶׁהָאֵשׁ וְהָאוֹר דְּהַיְנוּ כְּבוֹד ה' הָיָה נִרְאֶה מִתּוֹךְ הֶעָנָן, כִּי זוּלַת הֶעָנָן לֹא הָיָה אֶפְשָׁרִי לְהִסְתַּכֵּל בּוֹ, כִּי בְּאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ לֹא יוּכַל הָאָדָם לְהִסְתַּכֵּל, קַל וָחֹמֶר בְּאוֹר זֹהַר שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ. עַל כֵּן הָיָה הָאוֹר הַקָּדוֹשׁ הַהוּא תָּמִיד נִרְאֶה מִתּוֹךְ הֶעָנָן. וּכְשֶׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן נִבְדְּלוּ זֶה מִזֶּה, כִּי הָאוֹר הָאֱלֹהִי הָיָה נִכְנָס לְתוֹךְ הַמִּשְׁכָּן, כִּי שָׁם מְקוֹם קְדֻשָּׁתוֹ יִתְבָּרַךְ, וְהֶעָנָן נִשְׁאַר מִבַּחוּץ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר סוֹף פָּרָשַׁת מִשְׁפָּטִים (שמות כד טז) "וַיִּשְׁכֹּן כְּבוֹד ה' עַל הַר סִינַי וַיְכַסֵּהוּ הֶעָנָן שֵׁשֶׁת יָמִים", רוֹצֶה לוֹמַר הֶעָנָן כִּסָּה אֶת כְּבוֹד ה' כְּדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לִרְאוֹת הַכָּבוֹד הַהוּא, כְּמוֹ שֶׁאָמַר שָׁם "וּמַרְאֵה כְּבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל", כִּי עַל זֶה הָאֹפֶן יְכָלוּ לִרְאוֹת הַכָּבוֹד. וּלְכָךְ אָמַר כָּאן "וְלֹא יָכֹל מֹשֶׁה לָבוֹא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד כִּי שָׁכַן עָלָיו הֶעָנָן וּכְבוֹד ה' מָלֵא הַמִּשְׁכָּן", כִּי אִלּוּ הָיָה כְּבוֹד ה' מִעֹרֶב עִם הֶעָנָן הָיָה יָכוֹל לָבוֹא שָׁמָּה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר סוֹף פָּרָשַׁת מִשְׁפָּטִים "וַיָּבֹא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הֶעָנָן", כִּי לְפִי שֶׁאָז הָיָה כְּבוֹד ה' מְכֻסֶּה בֶּעָנָן הָיָה אֶפְשָׁרִי לְמֹשֶׁה לָבוֹא בְּתוֹךְ הֶעָנָן. אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁנִּבְדְּלוּ זֶה מִזֶּה, שֶׁהֶעָנָן הָיָה מִבַּחוּץ וּכְבוֹד ה' הָיָה בְּלֹא עָנָן תּוֹךְ אֹהֶל מוֹעֵד, עַל כֵּן הָיָה מִן הַנִּמְנָע לְמֹשֶׁה לָבוֹא תּוֹךְ אֹהֶל מוֹעֵד, מַשְׁמַע אֲבָל עַד אֹהֶל מוֹעֵד סָמוּךְ לוֹ מַמָּשׁ הָיָה

יָכוֹל לָבוֹא, אַף עַל פִּי שֶׁשָּׁכַן עָלָיו הֶעָנָן. וְעַל פִּי דְּבָרֵינוּ אֵלֶּה יִתּוֹרְצוּ הַרְבֵּה סְפֵקוֹת בְּעִנְיָן זֶה אֲשֶׁר נִתְעוֹרְרוּ עֲלֵיהֶם הַמְפָרְשִׁים.

חסלת ספר שמות – בעזר נותן עוז ותעצומות.